

**TMMOB
SANAYİ KONGRESİ
2023**

**CUMHURİYETİN 100. YILINDA
TÜRKİYE SANAYİSİ VE
DÜNYADAKİ SON GELİŞMELER IŞIĞINDA
NASIL BİR SANAYİLEŞME?**

BİLDİRİLER KİTABI

Yayın No: E/MMO/757

tmmob
makina mühendisleri odası

TMMOB SANAYİ KONGRESİ 2023

CUMHURİYETİN 100. YILDÖNÜMÜNDE
TÜRKİYE SANAYİSİ VE DÜNYADAKİ SON GELİŞMELER İŞİĞİNDA

NASIL BİR SANAYİLEŞME?

15-16 Aralık 2023, Ankara

BİLDİRİLER KİTABI

Yayın No: E/MMO/757

tmmob
makina mühendisleri odası

Meşrutiyet Mah. Meşrutiyet Cad. No: 19 Kat: 6-7

Kızılay / ANKARA

Tel: (0312) 425 21 41 Faks: (0312) 417 86 21

e-posta: mmo@mmo.org.tr

<http://www.mmo.org.tr>

YAYIN NO: E/MMO/757

E-ISBN: 978-605-01-1634-2

Bu yapının yayın hakkı Makina Mühendisleri Odası'na aittir. Kitabın hiçbir bölümü değiştirilemez. MMO'nun izni olmadan kitabın hiçbir bölümü elektronik, mekanik vb. yollarla kopya edilip kullanılamaz. Kaynak gösterilmek kaydı ile alıntı yapılabilir.

Mart 2024, Ankara

SUNUŞ

Odamız iki yıllık her çalışma döneminde ulusal ölçekte bir dizi kongre, kurultay, sempozyum etkinliği düzenlemektedir. Çalışma dönemlerinin sonlarına doğru da tüm etkinliklerimizin finali olan ve TMMOB görevlendirmesiyle yürütücülüğünü üstlendiğimiz *TMMOB Sanayi Kongresi*'ni düzenliyoruz.

15-16 Aralık 2023 tarihlerinde yapılan TMMOB Sanayi Kongresi 2023, *Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Türkiye Sanayisi ve Dünyadaki Son Gelişmeler Işığında Nasıl Bir Sanayileşme?* temasıyla düzenlendi ve Kongrenin Sonuç Bildirisi geçtiğimiz günlerde yayımlandı.

Kongre öncesinde ve kongre kapsamında iki ön etkinlik de düzenledik. İlki, 15 Nisan 2023 tarihinde yapılan *Sanayi Kongresine Giderken/ AKP İktidarının 20 Yılı*; diğeri de 28 Ekim 2023 tarihinde yapılan *Sanayi Kongresine Giderken/ Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Kamuculuk Yeniden* etkinliği idi.

Sanayi Kongresine Giderken/ AKP İktidarının 20 Yılı etkinliğinde sunulan bildiri ve yapılan konuşmalar, *Sanayi ve Toplum* adlı yeni yayınınımızın 2. sayısında yayımlandı.

Sanayi Kongresine Giderken/ Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Kamuculuk Yeniden etkinliğinde sunulan bildiri ve yapılan konuşmalar da geçtiğimiz günlerde kitap olarak yayımlandı.

Elinizdeki *TMMOB Sanayi Kongresi 2023 Bildiriler Kitabı*, kongrede sunulan bildiriler ve yapılan konuşmalar ile bazı oturumların sonunda ve *Kapanış Forumu*'nda yapılan çok faydalı tartışmaları içermektedir.

İki gün boyunca ekonomi, siyaset, sanayi alanlarında dünyadaki gelişmeler, silahlanma harcamalarının artması, küresel hegemonya mücadelesi, çoklu krizler; Türkiye'nin planlama-kalkınma deneyimi; iktidarın program ve planları; sanayi ve ekonomideki neoliberal dönüşüm; aktif sanayi politikaları; kişi başına gelir ve sanayi hâsılası değişimi; yükseköğretim, nitelikli eleman, mühendislik, teknoloji ve günümüzün önemli konularından yapay zekâ ve ikinci yüzyılda nasıl bir planlama, sanayileşme, kalkınma politikası gerektiği konuları ele alındı.

Kongrede mevcut duruma karşı dile getirilen kamucu ve uzun erimli aktif sanayi politikası önerileri, ülkemizin toplumsal kalkınma gereksinimini karşılayıcı niteliktedir. Mevcut durumdan çıkışın yönünün; kamu/ toplum yararı temelinde planlama, çevre, bilim ve teknoloji politikalarıyla bütünleşik bir sanayileşme, adil gelir dağılımı/bölüşüm politikalarının benimsenmesi ve bu yöndeki bir siyasi irade değişiminden geçtiği özellikle vurgulanmıştır.

Kongre ve bu kitap, TMMOB ve Odamızın örgütsel inat ve ülkemizin yüz akı beyinleriyle birlikte yaptığı fikri takiple emeğin, üretimin, sanayinin yeniden örgütlenmesi gerekliliğinin arkasında durmasının yeni bir ürünüdür.

Kongrenin yaklaşık 1,5 yıllık hazırlık sürecinde yoğun emekleri bulunan, Düzenleme, Yürütme, Bilim Kurulları ve Sekreteryası ile tüm çalışan arkadaşlarımıza tekrar teşekkür ediyor; etkinlikte dile getirilen görüşlerin ülkemizin bugünü ve geleceğine katkıda bulunmasını diliyor; bu kolektif eseri kamuoyuna memnuniyetle sunuyoruz.

Esenlik dileklerimizle.

***TMMOB Makina Mühendisleri Odası
Yönetim Kurulu***

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Emin KORAMAZ

Arif CEVİZCİ

Saime Yeşer ASLANOĞLU

Mahir ULUTAŞ

S. Çetin TEKİN

Faruk SARI

Veysi BAŞHAN

Recep ÖZMETİN

Bektaş KAYA

Emrah KAYMAK

Jale ALEL

Mehmet Tarık CEYHAN

Faruk İLGÜN

Hasan KÜÇÜK

Nadir AVŞAROĞLU

Ferhat YAŞAR

İsmail KÜÇÜK

Songül ÜZGÜN

Şükran ŞAHİN

R. Esra OĞUZ

Güngör DURUR

Murat ASLAN

Yunus YENER

A. Selçuk SOYLU

Elif ÖZTÜRK

Bedri TEKİN

Arife KURTOĞLU

Harun ERPOLAT

Özgür DEMİRİTAŞ

Zafer ÖZTÜRK

Deniz Alp YILMAZ

Defne KIRAN

Erhan İĞNELİ

Fadime GÖKKÜTÜK

Mualla ÖZGÜR ÖZKAN

Melih Mehmet Hakkı YILMAZ

Ümit Galip UNCU

Yılmaz YILDIRIM

İbrahim ATMACA

Ahmet İhsan TAŞKINSEL

Mehmet SARICA

Fatime ANIK KAVAKLI

Mehmet Ruhan TİMUR

Nezihe HANECİOĞLU

Aykut KOCALAR

İbrahim Muhsin TATAROĞLU

TMMOB

Bilgisayar Mühendisleri Odası

Çevre Mühendisleri Odası

Elektrik Mühendisleri Odası

Fizik Mühendisleri Odası

Gemi Mühendisleri Odası

Gemi Makineleri İşletme Mühendisleri Odası

Gıda Mühendisleri Odası

Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası

İç Mimarlar Odası

İnşaat Mühendisleri Odası

Jeofizik Mühendisleri Odası

Jeoloji Mühendisleri Odası

Kimya Mühendisleri Odası

Maden Mühendisleri Odası

Metalurji ve Malzeme Mühendisleri Odası

Meteoroloji Mühendisleri Odası

Mimarlar Odası

Peyzaj Mühendisleri Odası

Şehir Plancıları Odası

Tekstil Mühendisleri Odası

Ziraat Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

Makina Mühendisleri Odası

İlkin BOZ
Süleyman VAROL
Mehmet Ali ELMA
Aziz Hakan ALTUN
İbrahim YÜCESOY
Kadir GÜRKAN
Fulya ÜÇYILDIZ BANKOĞLU
Birhan ŞAHİN

Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası

KONGRE YÜRÜTME KURULU

Emin KORAMAZ
Ali Ekber ÇAKAR
Oğuz TÜRKYILMAZ
Yunus YENER
Elif ÖZTÜRK
A. Selçuk SOYLU
Prof. Dr. Hayri KOZANOĞLU

TMMOB
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası

KONGRE BİLİM KURULU

S. Melih ŞAHİN
Kaya GÜVENÇ
Dinçer METE
Osman SERTER
Prof. Dr. Korkut BORATAV
Prof. Dr. Bilsay KURUÇ
Prof. Dr. Alp Erinç YELDAN
Prof. Dr. Aziz KONUKMAN
Prof. Dr. Oktar TÜREL
Prof. Dr. Oğuz OYAN
Prof. Dr. Özgür ORHANGAZI
Prof. Dr. Serdal BAĞÇE
Doç. Dr. F. Serkan ÖNGEL
Dr. Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ
Dr. Serdar ŞAHİNKAYA
Dr. Anıl ABA
Nadir AVŞAROĞLU
Cihan ÜNAL
Mustafa TUNÇGENÇ

Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası

Maden Mühendisleri Odası
Bilgisayar Mühendisleri Odası
Kimya Mühendisleri Odası

KONGRE SEKRETERLERİ

Bülent GÖKSÜLÜK
İlhan Kamil TURAN

Makina Mühendisleri Odası
Makina Mühendisleri Odası

TMMOB SANAYİ KONGRESİ 2023

15-16 Aralık 2023 MMO EĞİTİM VE KÜLTÜR MERKEZİ / ANKARA PROGRAM

15 ARALIK CUMA 2023

1. GÜN

- 09.00-09.30 Kayıt
- 09.30-10.10 Açılış Konuşmaları
Yunus YENER / MMO Yönetim Kurulu Başk.
Emin KORAMAZ / TMMOB Yön. Kur. Başk.
- 10.10-10.50 Açılış Konferansı: **Genel Değerlendirme / Türkiye'nin Planlama Deneyimi ve 21. Yüzyılda Sanayiye Giriş**
Prof. Dr. Bilsay KURUÇ
- 10.50-11.00 Ara
- 11.00-13.00 **Yeni Dünya Durumu: ABD/Atlantik İttifakı (NATO, AUKUS Paktı) ile Yükselen Güç Çin**
Avrasya/BRICS Arasındaki Mücadele
Oturum Yöneticisi: Selçuk ULUATA
Küresel Hegemonya Mücadelesi /
Prof. Dr. Hayri KOZANOĞLU
Çin'i Anlamak ve Çin Mucizesi /
Cevdet Kadri KIRIMLI
21. Yüzyıl'da Dünya Düzeni: Çok Kutuplu, Çok Koridorlu...
Doç. Dr. Kerem GÖKTEN
ABD'nin Çin Politikası: Geçmiş ve Gelece
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇİÇEKDAĞ
- 13.00-14.00 Öğle Arası
- 14.00-16.00 **Dünyada Yeni Sanayi Politikaları**
Oturum Yöneticisi: Prof. Dr. Oktar TÜREL
Sanayi Politikası Teorisinde Yeni Açılımlar /
Dr. Anıl ABA
Cumhuriyet Dönemi Ticaret Politikaları ve Bundan Sonra Yapılması Gerekenler /
Prof. Dr. Turan SUBAŞAT
Değer Zincirlerinin Kırılganlıkları
Artarken, Küresel Şir- ketlerin
Yönlendiriciliğindeki Sanayi Politikalarının
Ekono mik, Sosyal ve Çevresel Etkileri,
Gebze ve Setubal Örnekleri
Doç. Dr. Serkan ÖNGEL
- 16.00-16.10 Ara
- 16.10-18.00 **OVP, Kalkınma Planı ve Sınai Gelişme**
Makro Performans İlişkileri
Oturum Yöneticisi: Prof. Dr. Aziz KONUKMAN
OVP (2024-26) ve 12. Kalkınma Planı
(2024-28) Bağlamında Kamu
Harcamalarının Gelişimi /
Prof. Dr. Oğuz OYAN
Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm
ve Gelir Dağılımı
Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI
Son Açıklanan OVP'de Sanayi Sektörü
Vizyonu ve Makroe- konomik Büyüklükler
/ Güldem ATABAY

16 ARALIK CUMARTESİ 2023

2. GÜN

- 10.00-12.15 **Sanayi Nereye Gitti/Gidiyor?**
Oturum Yöneticisi: Ali Ekber ÇAKAR
Türkiye'de Kişi Başına Gelir ve Sanayi
Hasılası Değişimi (2004-2022 Dönemi
Karşılaştırmalı Bölgesel Bir Analiz)
Dr. Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ
Türkiye'nin Kalkınmasında Sanayinin Rolü
Doc. Dr. Bilin NEYAPTI
Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal
Dönüşüm: Nereden Geldi, Nereye Gidiyor?
/ Prof. Dr. Erol TAYMAZ
- 12.15-13.00 Öğle Arası
- 13.00-15.00 **Kalkınma ve Sanayileşmede Nitelikli**
Eleman ve Teknoloji
Oturum Yöneticisi: S. Melih ŞAHİN
AR-GE Örgütlenmelerinin Karşılaştırmalı
Bir Uluslararası Analizi /
Mustafa TUNÇGENÇ
Türkiye'de Teknolojik Gelişme ve
Mühendis Emegi Nereye Yöneliyor? /
Dr. Özgür NARİN
Türkiye'de Kitlesele Yükseköğretim ve
Vasıf Katmanlı Bir Kitle Olarak Mühendis
İşgücü / Dr. Aytül FIRAT
- 15.00-15.15 Ara
- 15.15-17.15 **Yapay Zekâ, Nesnelerin İnterneti ve**
Geleceğimiz
Oturum Yöneticisi: Cem Nuri ALDAŞ
Üretimde Geleceğe Yönelik Dönüşüm:
Nesnelerin İnterneti ve Yapay Zekâ /
Prof. Dr. Suat ÖZDEMİR
Altyapı Olarak Yapay Zekâ /
İzlem GÖZÜKELEŞ
Bulut ve Yapay Zekâ Teknolojileri İle
Özgür Yazılım ve Donanım Eşitlikçi Bir
Dünya İçin Ne İfade Ediyor?
İlhami TÜRKDOĞAN
- 17.15 **Kapanış Forumu**
Prof. Dr. Aziz KONUKMAN

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI	1
Yunus YENER, Makina Mühendisleri Odası Başkanı.....	1
Emin KORAMAZ, TMMOB Yönetim Kurulu Başkanı	5
AÇILIŞ KONFERANSI: GENEL DEĞERLENDİRME/TÜRKİYEDE PLANLAMA DENEYİMİ VE 21. YÜZYILDA SANAYİYE GİRİŞ	11
Prof. Dr. Bilsay Kuruç	13
YENİ DÜNYA DURUMU: ABD/ATLANTİK İTTİFAKI (NATO, AUKUS PAKTI) İLE YÜKSELEN GÜÇ ÇİN/AVRASYA/BRICS ARASINDAKİ MÜCADELE OTURUMU	23
Oturum Yöneticisi: Selçuk Uluata	
KÜRESEL HEGEMONYA MÜCADELESİ	25
Prof. Dr. Hayri Kozanoğlu	
ABD'İN ÇİN POLİTİKASI: GEÇMİŞ VE GELECEK	34
Prof. Dr. Mehmet Ali Çiçekdağ	
21. YÜZYIL'DA DÜNYA DÜZENİ: ÇOK KUTUPLU, ÇOK KORİDORLU	49
Doç. Dr. Kerem Gökten	
ÇİN'İ ANLAMAK VE ÇİN MÜCİZESİ	55
Cevdet Kadri Kırımlı	
DÜNYADA YENİ SANAYİ POLİTİKALARI OTURUMU	61
Oturum Yöneticisi: Prof. Dr. Oktar Türel	
SANAYİ POLİTİKASI TEORİSİNDE YENİ AÇILIMLAR	63
Dr. Anıl Aba	
SANAYİ POLİTİKASININ BİR BÖLÜŞÜMÜ OLARAK TİCARET POLİTİKASI	69
Prof. Dr. Turan Subaşat	
DEĞER ZİNCİRLERİNİN KIRILGANLIKLARI ARTARKEN, KÜRESEL ŞİRKETLERİN YÖNLENDİRİCİLİĞİNDEKİ SANAYİ POLİTİKALARININ EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL ETKİLERİ, GEBZE VE SETUBAL ÖRNEKLERİ	76
Doç. Dr. Serkan Öngel	
OVP, KALKINMA PLANI VE SINAİ GELİŞME/ MAKRO PERFORMANS İLİŞKİLERİ OTURUMU	89
Oturum Yöneticisi: Prof. Dr. Aziz Konukman	
12. KALKINMA PLANI (2024-28) VE OVP (2024-26) BAĞLAMINDA KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ	91
Prof. Dr. Oğuz Oyan	
TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜM VE GELİR DAĞILIMI	107
Prof. Dr. Öner Günçavdı	

SON AÇIKLANAN OVP'DE SANAYİ SEKTÖRÜ VİZYONU VE MAKROEKONOMİK BÜYÜKLÜKLER.....	115
Güldem Atabay	
SANAYİ NEREYE GİTTİ/GİDİYOR? OTURUMU	127
Oturum Yöneticisi: Ali Ekber Çakar	
TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA GELİR VE SANAYİ HASILASI GELİŞİMİ	129
(2004-2022 DÖNEMİ KARŞILAŞTIRMALI BÖLGESEL BİR ANALİZ)	
Dr. Oktay Küçükiremitçi	
TÜRKİYE'NİN KALKINMASINDA SANAYİNİN ROLÜ	160
Doç. Dr. Bilin Neyaptı	
TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜM: NEREDEN GELDİ, NEREYE GİDİYOR?	173
Prof. Dr. Erol Taymaz	
KALKINMA VE SANAYİLEŞMEDE NİTELİKLİ ELEMAN VE TEKNOLOJİ OTURUMU	189
Oturum Yöneticisi: S. Melih Şahin	
AR-GE ÖRGÜTLENMELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ULUSLARARASI ANALİZİ.....	191
Mustafa Tunçgenç	
TÜRKİYE'DE TEKNOLOJİK GELİŞME VE MÜHENDİS EMEĞİ NEREYE YÖNELİYOR?	219
Dr. Özgür Narin	
TÜRKİYE'DE KİTLESEL YÜKSEKÖĞRETİM VE VASIF KATMANLI BİR KİTLE OLARAK	225
MÜHENDİS İŞGÜCÜ	
Dr. Aytül Fırat	
YAPAY ZEKÂ, NESNELERİN İNTERNETİ VE GELECEĞİMİZ OTURUMU	241
Oturum Yöneticisi: Cem Nuri Aldaş	
ÜRETİMDE GELECEĞE YÖNELİK DÖNÜŞÜM: NESNELERİN İNTERNETİ VE YAPAY ZEKÂ	243
Prof. Dr. Suat Özdemir	
ALTYAPI OLARAK YAPAY ZEKÂ.....	249
İzlem Gözükeleş	
BULUT VE YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİ İLE ÖZGÜR YAZILIM VE DONANIM EŞİTLİKÇİ BİR.....	256
DÜNYA İÇİN NE İFADE EDİYOR?	
İlhami Türkddoğan	
KAPANIŞ FORUMU	263
Prof. Dr. Aziz Konukman	265

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

1. Gün

15 Aralık 2023, Cuma

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Yunus YENER

TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanı

Emin KORAMAZ

TMMOB Yönetim Kurulu Başkanı

AÇILIŞ

SUNUCU- Merhaba. TMMOB adına Makina Mühendisleri Odası tarafından iki yılda bir düzenlenen ve bu yıl 24'üncüsünü gerçekleştireceğimiz TMMOB Sanayi Kongresi'ne hoş geldiniz.

1962 yılından bu yana sanayi, sosyal bilimler ve mühendislik, mimarlık, şehir plancılığı disiplinlerine sunduğu katkılarla önemli bir birikimi temsil eden kongremizde sizlerle birlikte olmaktan büyük mutluluk duyuyoruz.

Kongremize başlamadan önce, sizleri, başta Cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere, bağımsızlık, özgürlük, demokrasi mücadelesi ve TMMOB çalışmalarında yitirdiğimiz tüm değerlerimiz için 1 dakikalık saygı duruşuna ve ardından İstiklal Marşına davet ediyorum.

(Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı)

Teşekkürler. Anıları, mücadeleleri yolumuzu aydınlatıyor.

Sayın katılımcılar; şimdi kongremizin açılış konuşmasını yapmak üzere Makina Mühendisleri Odası Başkanı Sayın Yunus Yener'i kürsüye davet ediyorum.

Yunus YENER
Makina Mühendisleri Odası Başkanı

Sayın CHP Genel Başkan Yardımcısı, Sayın Sol Parti Sözcüsü, Sayın Birlik Başkanlarım, Sayın Hocalarımız, Sayın Konuşmacılar, TMMOB'ye Bağlı Odaların Sayın Yöneticileri ve Üyeleri, Sayın Katılımcılar, Sevgili Basın Mensupları; TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu ve kendi adıma sizleri saygı ve dostlukla selamlıyorum.

Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Türkiye Sanayisi ve Dünyadaki Son Gelişmeler Işığında Nasıl Bir Sanayileşme? temalı TMMOB Sanayi Kongresi 2023'e hoş geldiniz.

Kongremizin hazırlığı, 1,5 yıl sürdü ve bu kongre öncesinde, *Sanayi Kongresine Giderken* üst başlığıyla iki etkinlik daha yaptık. 15 Nisan'da *AKP İktidarının 20 Yılı*, 28 Ekim'de *Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Kamuculuk Yeniden* etkinliğini düzenledik.

Yine bu çalışma dönemi merkezi etkinliklerimizden olan *Cumhuriyetin 100. Yılında V. Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu*'nu da Edirne'de yaptık. Sempozyumu Odamız adına düzenleyen Edirne Şubemiz, aynı tema ile Kırklareli, Tekirdağ Kapaklı ve Lüleburgaz'da birer günlük üç ayrı etkinlik de düzenledi.

AKP İktidarının 20 Yılı etkinliğinde; neoliberalizmin ülkemizdeki gelişimi, büyümenin niteliği, sermayeyi ihya eden bölüşüm şoku; sanayi, tarım, milli gelir, ücretler, istihdam, dış ticaret, sektörel pay, teknoloji, verimlilik; kamu maliyesi krizine giden süreç ve para politikaları; çalışma yaşamı

mevzuat değişiklikleri, deprem bölgesindeki büyük yıkım ve ekonomik faturası, konut-sanayi-kentleşme ve rant politikaları; iktidarın enerji ve madencilik politikaları ve tek adam rejimine nasıl varıldığı kapsamlı şekilde irdelendi. Etkinlikteki tüm konuşmalar Sanayi ve Toplum adlı yeni yayınınımızın ikinci sayısında yayımlandı.

Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Kamuculuk Yeniden etkinliğinde ise Cumhuriyetin ilanını bağımsızlık ve ülke-toplum çıkarları bilinciyle kutladık, kamuculuğun önemini vurguladık. Cumhuriyetin gelişim sürecindeki kamucu politikalar, dünyadaki kamucu rüzgârlar; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal koruma, maliye, tarım, sanayi, enerji, ulaşım, altyapı alanlarında acil ihtiyaç duyulan kamucu politika dile getirildi. Bu etkinlikteki konuşmalar da önümüzdeki günlerde yayımlanacaktır.

Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu'nda ise ülke genelinde olduğu gibi, özel olarak Trakya bölgesindeki yanlış sanayi ve tarım, yerleşim/konut, tarım politikaları, su kaynaklarının tahribi, İstanbul merkezli sanayi göçü, bölgenin büyük boyutlu çevre kirliliği ele alındı ve bütüncül bir kamucu yaklaşım gerekliliğine işaret edildi. Etkinliğin Bildiriler Kitabı yakında yayımlanacaktır

Bu kongremizi de, kongre öncesi tüm etkinliklerimize de katkıda bulunan değerli toplumbilimcilerimiz, düşünen araştıran uzman insanlarımız, TMMOB örgütleri, meslektaşlarımız ve dostlarımız ile birlikte, Cumhuriyet değerlerinin tasfiye edildiği ve ikinci yüzyıla girdiğimiz günlerde düzenliyoruz.

Kongremizde özetle; sanayi, ekonomi, siyaset alanlarında dünyadaki gelişmeler, Türkiye'nin planlama-kalkınma deneyimi, mevcut program ve planlar, sanayi ve ekonomideki dönüşüm, kişi başına gelir ve sanayi hâsılası değişimi, yükseköğretim, nitelikli eleman, mühendislik, teknoloji ve günümüzün önemli konularından yapay zekâ ve geleceğimiz ile ikinci yüzyılda nasıl bir planlama, sanayileşme, kalkınma politikası gerektiği konuları irdelenecek.

Etkinliğin ardından kongrede yapılan vurgular ile ikinci yüzyılda uygulanması gereken politikalar sonuç bildirisine yansıtılacak ve burada yapılan tüm konuşmalar TMMOB Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı olarak kamuoyuna sunulacaktır.

Bu vesileyle, kongreyi organize etmekle Odamızı görevlendiren TMMOB Yönetim Kurulu'na, kongrenin Düzenleme, Bilim, Yürütme Kurulları ve konuşmacı olan tüm değerlerimiz ile kongre sekreterleri Bülent Gökşülük, İlhan Turan ve tüm çalışan arkadaşlarımıza içtenlikle teşekkür ediyorum.

Değerli Dostlar,

Bilindiği üzere Türkiye'nin sanayisizleştiği, Sanayi Kongrelerimizin başat saptamalardan biridir. Çünkü ağırlıklı olarak kamu sanayi atılımlarında somutlanan Türkiye'nin sanayileşme süreci, planlama-sanayileşme-kalkınma üçlüsünün terk edilmesiyle birlikte kesintiye uğratılmıştır. Sanayileşmeye hizmet etmeyen son birkaç yılın görelî Hazine desteklerini saymazsak, sanayi yatırımları azalmış, tarımda ciddi yıkımlar yaşanmıştır. Bu durum rant politikalarının ekonominin merkezine oturmasıyla birlikte süreklilik arz etmektedir.

Planlamanın ve kamu yararı yaklaşımının tasfiyesi eşliğindeki serbestleştirme ve özelleştirmelerle tüm sektörlere girdiler sağlayan kamusal üretimin, kamusal hizmet ve denetimin tasfiyesi, üretim ile

ihracatın ithal girdilere bağımlılığı ve fason üretim olguları, sanayisizleşmeyi sürdürmüş, tarımı mahvetmiştir.

İmalat sanayii ve özel sektör üretken yatırım verileri yok düzeyindedir. Sanayinin merkezinde yer alan imalat sanayii gerilemeye terk edilmiştir. Uzun yıllardır GSYH içinde sanayinin payı yüzde 20-21'lerde, imalat sanayinin payı ise yüzde 17-18'lerde dalgalanıyor. Son iki yılda pandemi sonrası görülen teşvik ve kamudan kaynak aktarımı ile gerçekleşen görece ve hormonlu iyileşmenin, son gelen verilerden de görüldüğü üzere geçici olduğu görülmüştür.

Üretim gücünün tahribi, ithal girdilere, dış borçlara, faiz ödemelerinin yüksekliğine bağımlılık, inşaat-rant odaklılık vb. olgular, ülkemizin sanayileşmeden tamamen uzaklaştığını göstermektedir.

Üretim, ucuz emek ile düşük ve orta teknolojiye dayalıdır. Paranın değerinin düşüşü, borçlanma, faiz, açıklar ve rant talanı ekonomiyi hâkimdir.

Ekonomi politikaları kişi, eş, dost, akraba, yandaşlara sermaye transferleriyle oligarşik niteliktedir. Türkiye mafyatik ilişkiler, narkotrafik ve kara para aklamada uluslararası listelerin ön sıralarında yer alıyor. Bu olgular sanayinin, sanayi dışı faktörlerle kuşatılmışlığını da gösteriyor.

Sanayi yatırımlarındaki azalmaya benzer bir süreç tarımda da ülkemize dayatılmıştır. Gümrük Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupa Birliği ile yapılan anlaşmalar ve 2001 Krizi sonrası "reform" adı altındaki politikalarla sanayi daha da dışa bağımlı olmuş, ülkemiz tarımda kendi kendine yeterliliğini yitirmiştir. Şimdi, üreticiden tüm halka varana dek bu sürecin acı sonuçlarını yaşıyoruz.

Birikim tarzı-emek süreci ilişkisinde emek hep gerileyen taraftır. Emek gelirlerinin katma değer içindeki payı tüm sektörlerde gerilerken en fazla gerileme imalat sanayiinde olmuştur. Çalışan başına ücret ödemelerinin GSYH'ye oranı 1990'lı yılların başlarından itibaren sürekli düşüş halindedir. İmalat sanayiinde çalışan işçilerin ücretleri 2009 sonrasında dolar bazında tüm alt sektörlerde gerilemiştir.

Ekonomi, nihai planda kuralsızlaşma ile belirlenir olmuş, sömürü yoğunlaşmış, ülkemiz ve halkımızın yoksullaştırılması vahim noktalara ulaşmıştır. Toplumsal bir bunalım söz konusudur.

İktidar, emek düşmanı neoliberal politikalar, sanayisizleşme, mesleklerin, özde mühendisliğin değersizleştirilmesi ile beslenen liyakata değer vermeme, adil olmayan hukuk tanımazlık temelinde tam bir rant ve yağma düzeni oluşturmuştur.

Ekonomi, nihai planda kuralsızlaşma ile belirlenir olmuş, sömürü yoğunlaşmış, ülkemiz ve halkımızın yoksullaştırılması vahim noktalara gelmiştir.

Cumhuriyet, laiklik, demokrasi, kamu düzeni, kamu yararı, kamusal denetim normlarının tasfiyesiyle açık bir karşı-devrim ve siyasal İslamcı bir rejim değişikliği söz konusudur.

Milliyetçi/ırkçı ve dinci/mezhepçi gerici ideolojiler, siyasal İslamcı faşizm şemsiyesi altında toplanmıştır. Taciz, tecavüz, şiddet, kadın düşmanlığı, çocuk istismarı, iş cinayetleri, depremlere karşı önlemsizlik vb. hemen her şey, çağdışı dinsel söylemlerle meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır.

Bütün temel hak ve özgürlükler fiilen tasfiye edilmiş, toplumsal muhalefete karşı devlet baskısı ve şiddeti devreye sokulmuştur.

Özetle, tarihsel, idari, ekonomik, siyasi, ideolojik, kültürel düzlemlerde toplumsal formasyon değişimi-dönüşümü söz konusudur ve bu duruma karşı Türkiye'nin bambaşka bir yöne girmesi gerekiyor.

Değerli Dostlar,

Söz konusu genel durumu aşmak için sanayi, tarım, ticaret, hizmet alanlarında sermaye ve rant tekellerinin egemenliğini kırarak; toplumsal ihtiyaçları esas alacak kalkınma planları ve onlarla uyumlu ciddi bölgesel planlara ihtiyaç vardır. Bu ise demokratik, eşitlikçi, toplumsal kalkınmacı ilkeleri benimseyen bir iktidarla mümkündür.

İkinci yüzyıl söz konusu olduğunda, Cumhuriyet kavramına laiklik ile birlikte gerçek içeriğinin kazandırılması; yönetim, ekonomi, toplum ve kültür politikalarına dair köktenci bir programatik yaklaşım ve uygulamalar bütünü gerekiyor.

Bu kapsamda öncelikle emperyalizmden ve piyasa güçlerinden bağımsızlığı sağlayacak bir siyasi iradenin oluşumu gereklidir. Kamucu/toplumcu planlama-kalkınma politikaları esas alınmalıdır. Her alanda katılım ve kamusal denetim ağırları olmalıdır. Bu temellere dayalı bir demokratikleşme ve nihayet halk egemenliği tesis edilmelidir.

Savunduğumuz kamucu/toplumcu bütüncül planlama, sosyal adaleti ve sosyal değişimi hedeflemeli; Bu kapsamdaki ekonomi, sanayi, teknoloji ve kalkınma politikalarının; doğa, toplum, siyaset, devlet ilişkilerini yeniden düzenleyen uzun erimli bir toplumsal dönüşüm içerik taşımalıdır.

Özetle sanayileşme, planlı ve uzun erimli bir toplumsal kalkınma ve demokratikleşme bir bütündür. Kamu mülkiyetinin yaygınlığı, kamu ekonomisinin kapsamı, kamusal ve sosyal hizmet alanının genişliği-etkinliği, planlamanın başarılı olmasında ve toplumsal refahın oluşturulmasında yararlanılacak en etkin araçtır.

Etkinliğimizin bu öncüllere dayalı kamucu/toplumcu alternatifte katkıda bulunmasını diliyorum.

Sevgili Dostlar,

Birkaç farklı konuya değinerek konuşmamı tamamlayacağım.

Sürelî yayınlarımıza, bu yıl Şubat ayında üç ayda bir yayımlanan *Sanayi ve Toplum* adlı yayını ekledik. Editörlüğünü Dr. Anıl Aba'nın yaptığı *Sanayi ve Toplum* ile diğer yayınlarımızın tüm meslektaşlarımız ve yazar dostlarımıza açık olduğunu belirtmek istiyorum.

Bildiğimiz üzere şu an dünya siyasetinin önde gelen konularından biri, Hamas'ın sivilleri gözetmeyen saldırısı sonrası Siyonist İsrail'in onlarca yıldır sürdürdüğü Filistin topraklarının ilhakını genişletmeyi amaçlayan işgali ve soykırıma varan vahşi kitlesel katliamlarıdır. Tutumumuz nettir: İsrail'in Filistin halkına onulmaz acılar çektiren devlet terörünü ve ateşkesin uzamasına bile evet demeyerek vetosuyla gösteren onun baş destekçileri olan emperyalist devletleri kınıyoruz. Filistin halkının haklı ve son derece meşru istemlerinin yanındayız. Bu vesileyle, İsrail ile tüm

siyasi, askeri, ekonomik anlaşmaların iptal edilmesi ve diplomatik ilişkilerin tümünden kesilmesi, ülkemizdeki tüm emperyalist askeri üslerin kapatılması gerektiğini de ifade etmeliyim.

Değineceğim son konu, kongremizin ardından başlayacak olan genel kurullar sürecimize dair olacak. Odalarımızı ele geçirmek ve yasa değişikliği ile kamu yararı doğrultusunda faaliyet gösteren Anayasal özerk demokratik meslek kuruluşu yapımızı değiştirmek isteyen iktidara karşı güçlü bir sesi genel kurullar ve seçimlerimizde de yankılatmak boynumuzun borcudur. Tüm üyelerimizi seçimlerimize aktif şekilde katılmaya, aday olmaya, seçimlerde oy kullanmaya, Odalarımızı ve TMMOB'mizi geleceğe taşımaya, meslek ve ülke sorunlarına sahip çıkmaya davet ediyorum

Kongremize katkıda bulunan hocalarımıza, uzmanlara, Düzenleme Yürütme ve Bilim Kurullarına, kongre sekreterlerimize, tüm oda çalışanlarına ve katkısını esirgemeyen herkes tekrar teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

Yaşasın TMMOB örgütlülüğümüz.

SUNUCU- Sayın Başkana teşekkür ediyoruz.

Şimdi, açılış konuşmasını yapmak üzere, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Emin Koramaz'ı kürsüye davet ediyorum.

Emin KORAMAZ
TMMOB Yönetim Kurulu Başkanı

Sayın Geçmiş Dönem Birlik Başkanlarım, Siyasi Partilerin, Demokratik Kitle Örgütlerinin Değerli Temsilcileri, Türkiye'nin Yüz Akı Değerli Bilim İnsanlarımız, Sevgili Meslektaşlarımız, Makina Mühendisleri Odamızın ve TMMOB'ye Bağlı Odaların Değerli Başkanları, Yöneticileri; Hepinizi TMMOB Yönetim Kurulu adına sevgiyle, dostlukla selamlıyorum.

İlki 1962 yılında düzenlenen ve 1987 yılından bu yana da TMMOB adına Makina Mühendisleri Odamız tarafında düzenli olarak gerçekleştirilen Sanayi Kongremize hepimiz hoş geldiniz.

Sanayi Kongrelerimiz, sanayileşme kavramına salt sermaye gözlüğüyle bakmayan, insandan, emekten ve doğadan yana sanayileşme politikalarının yaşam bulması için mücadele eden değişik çevre ve kişilerin Türkiye'nin sanayileşmesi ve sanayi sorunları ile ilgili olarak kendi bakış açılarını, düşüncelerini, özgürce ortaya koyabildikleri; birbirlerine ve kamuoyuna aktarabildikleri; tartışabildikleri demokratik platformlar olagelmıştır.

Sanayileşmekten vazgeçildiği ve bu yolda son derece açık bir siyasi tercihte bulunduğu, kamuya ait ne varsa satılığa çıkartıldığı, talan ve yağmanın meşrulaştırıldığı, üretim ekonomisi yerine rant ekonomisinin esas alındığı bir ortamda böyle bir kongrenin yapılması bugün çok daha önemlidir

Böylesine büyük ve önemli bir kongrenin örgütlenmesinde büyük emekleri olan Makina Mühendisleri Odamızın Yönetim Kurulu'na ve çalışanlarına, kongremizin düzenleme, yürütme ve bilim kurullarına, kongre sekreterlerimize, kongremizde değerli görüşlerini bizlerle paylaşacak olan ülkemizin yüz akı değerli bilim insanlarına ve tüm konuşmacılarımıza çok teşekkür ediyorum.

Kongremizde ortaya çıkacak sonuçların, ülkemizde kamucu bakış açısı eksenli bir sanayileşme ve teknoloji bilincinin kök salmasında ön açıcı olmasını diliyorum.

Değerli Konuklar, Değerli Hocalarım, Sevgili Meslektaşlarım

Kongremizin ana başlığı *Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Türkiye Sanayisi ve Dünyadaki Son Gelişmeler Işığında Nasıl Bir Sanayileşme?* olarak belirlenmiştir.

Bugünlerde her etkinliğimizin açılış konuşmasında söylemekten, hatırlatmaktan bıkmadan ısrarla dile getiriyorum.

Halkın kendi yaşamı ve geleceği hakkında söz ve karar sahibi olduğu bir yönetim biçimi olarak Cumhuriyet, insanlık tarihinin en büyük kazanımlarından biridir.

Bugünden geriye dönüp bakınca daha da iyi görüyoruz ki ülkemizde bundan yüz yıl önce ilan edilen Cumhuriyet, ülkemiz için bağımsızlık, demokrasi, laiklik ve çağdaşlaşma yolunda atılan en önemli adımlardan biri olmuştur.

Yani Cumhuriyet, bir adım gerisine düşmenin dahi, ülke ve halk düşmanlığı ile birlikte anılacağı en temel değerleri kapsamaktadır.

Bu temel değerler eşit, özgür, demokratik bir ülke yaratma hedefi ve mücadelemizin de olmazsa olmazı ve asgari başlangıç noktasıdır.

Bu vesileyle başta Mustafa Kemal Atatürk ve silah arkadaşları olmak üzere, emperyalizme karşı bağımsızlık savaşımızı kazananlara ve Cumhuriyet'i kuranlara ve bugüne dek onun tüm ilerici yanlarını sahiplenerek mücadele edenlere minnet duygularımı bir kez daha iletiyorum. (Alkışlar)

Sevgili arkadaşlar; Yüz yıllık Cumhuriyet tarihimiz boyunca farklı kalkınma ve sanayileşme anlayışlarını deneyimledik.

Yüz yıllık deneyimin ilk çeyreği ve 1960'lı yıllar kamu yatırımları ve teşvikleriyle planlı bir sanayileşme ve kalkınma anlayışını yansıtırken, 1980 yılı sonrası ve özellikle son çeyreği kamusal varlık ve birikimlerin, ülke zenginliklerinin yağmalanması anlayışıyla özetlenebilir.

Neoliberal politikaların egemen olduğu bu dönemin yeni modası “özelleştirme”, “kuralsızlaştırma” ve “ticarileştirme” gibi kavramlar olarak özetlenebilir.

Devletin sosyal sorumluluklarından arındırılmasını, ekonomik alandan çekilmesini, kamusal varlık ve yatırımların özelleştirilmesini, üreticileri korumaya yönelik uygulamaların terk edilmesini, ücretli kesimlerin düşük maaş ve kötü çalışma koşulları altında çalıştırılmasını, uluslararası sermaye hareketleri önündeki tüm engellerin kaldırılmasını, kamusal hizmetlerin ticarileştirilmesini temel alan bu anlayış bir sanayisizleşme sürecini de beraberinde getirdi.

1980'li yıllardan itibaren kesintisiz olarak uygulanan bu politikalarla ülkede sanayi yatırımları tamamen dururken, tüm zenginlik hizmet, finans, inşaat ve gayrimenkul sektörlerine aktarıldı.

Ülke ekonomisi arazi rantı üzerine temellendirildi. İnşaat sektörü de bu temelin odağına yerleştirildi.

Sanayi bölgelerinde binlerce kişinin istihdam edileceği tesisler yerine, kent merkezlerinde binlerce dairelik konut projeleri daha çekici hale getirildi.

Ülke topraklarının tamamının, tarım alanları, ormanlar, yaylalar, meralar, milli parklar ayrımı gözetmeksizin arsa olarak değerlendirildiği, rant ekonomisinin egemen olduğu bir süreç yaşadık ve yaşamaya devam ediyoruz.

Sevgili Arkadaşlar,

Gelinen noktada, Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşları listesine baktığımızda, büyük bir bölümünün özelleştirilen eski KİT'lerden, 1930'lu yıllardan itibaren devlet teşvikiyle kurulan sanayi kuruluşlarından ve doğrudan dış yatırımlardan oluştuğunu görüyoruz.

Bu listede neoliberal politikaların uygulanmaya başlandığı dönemden sonra kurulan tek bir sanayi kuruluşuna bile rastlamıyoruz.

Ülkedeki köklü şirketler dahi yatırımlarını sanayi üretiminden hizmet sektörüne kaydırmaktadır. Ülkemizde artık her holding kendi gayrimenkul şirketini, kendi alışveriş merkezini kurmaktadır.

Türkiye'nin en zengin insanları listesine baktığımızda ise, büyük bir çoğunluğunun AKP döneminde, özellikle inşaat ve gayrimenkul işleriyle, hiçbir toplumsal yarar sağlamayan ödeme garantili KOİ projeleriyle, yok pahasına özelleştirilen kamu işletmeleriyle yükselişe geçen isimlerden oluştuğunu görüyoruz.

Bu manzara ülkemizin içinde bulunduğu ekonomik çarpıklığın en özet halidir.

Dışarıdan gelen sıcak para ile şişen bu rant ekonomisi bazı yıllarda suni bir ekonomik büyüme yaratsa da bu büyüme kalıcı bir istihdam yaratamamıştır.

Ülkenin dört bir tarafına yayılmış KİT yatırımlarının tasfiyesi, bunların yöresel ölçekte beslediği özel sektöre ait küçük ve orta boy işletmelerin de tasfiyesini de beraberinde getirmiştir.

Bu sürecin bizi getirdiği nokta, ülkemiz mühendislik, bilim ve teknoloji altyapısının çökertilmesi, üretim yeteneğimizin aşındırılması, bölgeler arası eşitsizliğin daha da büyümesi, dışa bağımlılığın daha da pekişmesi oldu.

Bugün içinde bulunduğumuz sosyoekonomik bunalım da bu çarpık ekonomik yapının bir sonucudur.

Sevgili Arkadaşlar,

Neoliberal politikalarla geçen 40 yılı aşkın zaman diliminde görüyoruz ki, ekonomik alanda Cumhuriyetin halkçı, kalkınmacı ideallerinden vazgeçmek, sosyal ve siyasal alanda da Cumhuriyet ideallerinden uzaklaşmayı beraberinde getirmiştir.

Ekonomisi tamamen çökertilmiş, hukukun tamamen siyasallaştığı, parlamentonun etkisizleştirildiği, anayasa ve yasaların anlamsızlaştırıldığı, tek adamın buyruğuyla yönetilen, aklın ve bilimin yerini hurafelerin, liyakatın yerini parti devleti anlayışının aldığı bir ülke tablosuyla karşı karşıyayız.

Ülke halkı işsizlik, açlık, yoksulluk, güvencesizlik, hayat pahalılığı içerisinde kıvrılırken, iktidar çevrelerinden beslenen bir avuç azınlık kârına kâr katıyor.

Mafyatik, oligarşik bir rant ağı ile ülkeyi kuşatıyor, halkın emeğinin, ülke kaynak ve birikimlerinin üzerine basa basa yükseliyorlar.

Bu olumsuz gidişe karşı oluşan en demokratik tepkiler bile artık bir iktidar aparatı haline getirilen siyasallaşmış yargı da fütursuzca kullanılarak kontrol altına alınmaya çalışılıyor.

Yaşanan sağlık sorunlarını dile getirdiği, halkın sağlıklı yaşam hakkına sahip çıktığı için TTB yöneticileri görevden alınıyor.

İmar planlarına ve mahkeme kararlarına aykırı bir şekilde Taksim Meydanının yapılaşmaya açılmasına karşı durdukları, Gezi Parkına sahip çıktıkları, konu hakkında kamuoyunu bilgilendirdikleri, konuyu yargıya taşıdıkları, Anayasal görevlerini ve mesleki sorumluluklarını yerine getirdikleri için Şehir Plancıları Odamızın Onur Kurulu üyesi Tayfun Kahraman ve Mimarlar Odamızın Hukuk Danışmanı Can Atalay'ın da içerisinde bulunduğu arkadaşlarımız adaletsiz ve hukuk skandalı kararlarla en ağır cezalara çarptırılıyor.

Medya sansürleniyor, siyasetçiler-gazeteciler-muhalifler tutuklanıyor, festivaller yasaklanıyor, sanatçılar, gençler susturuluyor.

Cumhuriyet tarihi boyunca üç askeri darbe yaşanmasına rağmen toplumun yaşam damarlarının bu denli kesildiği, baskı ve zor politikalarının bu denli ölçsüz kullanıldığı bir başka dönem neredeyse hiç yaşanmamıştır.

Şunu açıklıkla söyleyebiliriz, bugün karşı karşıya geldiğimiz bu baskıcı, piyasacı, laiklik ve bilimsel düşünce karşıtı tek adam rejimi de bir anlamıyla toplumsal kalkınma anlayışının terk edilmesinin sonuçlarından biridir.

Sevgili Katılımcılar,

Buradan çıkarmamız gereken ders, kalkınma anlayışının basit bir ekonomik tercih değil, aynı zamanda bir toplumsal gelecek tasarımı olduğu gerçeğidir.

Hepimizin bildiği gibi ülkeler kendi kendilerine gelişmezler, sadece ekonomik büyüme yaratıldığı için refaha erişemezler.

Bu anlamda bizler planlama, sanayileşme ve kalkınmayı birbirinden ayrılmaz bir üçlü olarak görüyoruz.

Sanayileşmenin, işsizliğin, yoksulluğun, gelir eşitsizliğinin, toplumsal ve bölgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasının, toplumsal gönencin artırılmasının en önemli aracı olduğuna inanıyoruz.

Sanayileşmeden madencilik politikalarına, enerjiden tarıma, eğitimden sağlığa, şehirleşmeden turizme kadar her alanda kamucu bir anlayışla planlı politikalar geliştirilmesini savunuyoruz.

Eksenine insan ve doğa yerine daha fazla kâr ve piyasa egemenliğini oturtan neoliberal politikalara kesinlikle karşıyız.

Bağımsız bir ekonomi, öz kaynaklara dayalı sanayileşme, tam istihdam ve toplumsal refah bütünlüğü için mücadele ediyoruz.

Yani halk için sanayileşme diyoruz.

Ne yazık ki, küreselleşme süreçleri ve ithalat kolaylığı ile birlikte, gelişmiş sanayi ülkeleri ile aynı malları aynı zamanda, aynı hizmetleri eş zamanlı kullanabilmenin yaratmış olduğu algı, sanayileşmeyi es geçerek doğrudan hizmetler sektörüne geçilebileceği ve bununla da toplumsal kalkınmanın sağlanabileceği şeklinde yanlış algılara ve fikirlere de sebep oluyor.

Şunun altını özellikle çizmek isterim ki, dünyada sanayileşme aşamasını başarıyla tamamlamadan gelişmiş ülke mertebesine yükselen hiçbir ülke yoktur.

Kapitalizmin küresel yapılanma ağlarından, neoliberalizmden, pazar ekonomisinden, sermaye hareketlerinin serbestliğinden kurtulmadıkça, kalkınmış bir ülke yaratmak mümkün değildir.

Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Nasıl Bir Sanayileşme sorusuna yanıt aranıyorsa, söze öncelikle yeniden üretim ekonomisi diyerek başlanmalıdır.

Diğer bir ifade ile ortada nitelikli bir sanayi olmalı, sanayileşme iddiası yeniden oluşturulmalıdır.

Mevcut durumdan çıkış yolu, yıllardır dile getirdiğimiz üzere; emperyalizmden ve piyasa güçlerinden bağımsızlığı sağlayacak bir siyasi iradenin oluşumu; halkçı toplumcu planlama, kalkınma politikaları ve her alanda kamusal denetim ağlarının hâkim olmasında, bu yöndeki bir demokratikleşme ve halk egemenliğinin tesis edilmesinden geçmektedir.

Bizler yıllardan bu yana; bilimi ve teknolojiyi esas alan, Ar-Ge ve inovasyona ağırlık veren; dış girdilere bağımlı olmayan, yerli yatırımcıyı ve yerlileşmeyi özendiren; kamunun ekonomideki yönlendiriciliğini toplumsal yararlar doğrultusunda artıran; sosyal refah-sosyal hukuk devleti anlayışını benimseyen; sanayinin gelişmesini ve ekonomik büyümeyi en geniş toplumsal tabana yayan; erişilebilir, nitelikli, ücretsiz sağlık, eğitim, sosyal güvenlik hizmetlerini öngören; doğayla, tarihle ve kentle barışık; istihdam, emek ve halk odaklı bir sanayileşme ve kalkınma planlamasını savunduk ve bundan sonra da savunmaya devam edeceğiz.

Kongremizin bu yönde kamusal-toplumsal bilinç oluşumuna katkılar sunmasını diliyor ve TMMOB'nin bu yöndeki yurtsever, demokratik sorumluluğunu bundan sonra da yerine getireceğini özellikle belirtmek istiyorum.

Hepinize saygılar sunuyorum.

SUNUCU- Sayın Başkana teşekkür ediyoruz.

Sayın katılımcılar; bilindiği üzere kongremizin ana teması, "Cumhuriyetin 100. Yıldönümünde Türkiye Sanayisi ve Dünyadaki Son Gelişmeler Işığında Nasıl Bir Sanayileşme?" olarak

belirlenmiştir. İki gün boyunca, değerli hocalarımız, alanlarında uzmanlar ve meslektaşlarımız önemli sunuşlar yapacaklar.

Şimdi, “Genel Değerlendirme/Türkiye’nin Planlama Deneyimi ve 21. Yüzyılda Sanayiye Giriş” başlıklı açılış konferansında konuşmasını yapmak üzere Sayın Prof. Dr. Bilsay Kuruç hocamızı kürsüye davet ediyorum.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

1. Gün

15 Aralık 2023, Cuma

AÇILIŞ KONFERANSI

**GENEL DEĞERLENDİRME/TÜRKİYE'DE PLANLAMA DENEYİMİ VE
21. YÜZYILDA SANAYİYE GİRİŞ**

Prof. Dr. Bilsay KURUÇ

AÇILIŞ KONFERANSI

GENEL DEĞERLENDİRME/TÜRKİYE'DE PLANLAMA DENEYİMİ VE 21. YÜZYILDA SANAYİYE GİRİŞ

Prof. Dr. Bilsay KURUÇ

Değerli Başkanlar, Değerli Dostlar, Sevgili Meslektaşlarım;

Cumhuriyetin 100. yılında sizlerle yeniden bir aradayız. Sanayi kongrelerine katılmak, daha doğrusu sanayi kongreleri için görevlendirilmek bizim için bir alışkanlık haline geldi, bir mecburiyet oldu. Bu, sanayi için istisnai bir platformdur. Salondaki ilgi, bugün sanayi meselesini etraflı bir şekilde, ama samimi olarak yeniden düşünmemiz gerektiğini gösteriyor. Salona baktığım zaman, herkes sanayiye, yani uzun süredir içimize sinerek izlemediğimiz sanayiye, yeniden ülkenin, toplumun can damarı olacak, motoru olacak bir kapsama ve içeriğe nasıl getirebiliriz düşüncesiyle bakıyorlar, öyle hissediyorum, öyle görüyorum.

Büyük insan Selahattin Şanbaşıoğlu -aranızda tanıyanlar vardır, Türkiye'nin ilk metalürji mühendisi, Makine Kimya Endüstrisi'nin kurucularından- "Herkes sanayide bir süre çalışmalı" derdi. "Herkes sanayide bir süre çalışmalı." Bu sözün anlamı galiba şu: Sanayi aklı, toplumu gerektiği gibi ileriye taşıyacak nadir bir akıldır. Onun için, "Herkes sanayide bir süre çalışmalı, işbölümünü ve sanayinin insan aklına nasıl bir ufuk açtığını öğrenmeli derdi" galiba. Her sözü böyle bir değer taşırdı. Onun için, o sözü hatırlayarak konuşmaya başlamak lazım.

Efendim, daha önce bana konuşma için arkadaşlarımızın verdiği görev, planlama, Türkiye'nin planlama tecrübesi üzerine konuşmaktı. Fakat son dakikada bir değişiklik oldu; dediler ki, "Genel değerlendirme de yapsan iyi olur." Daha doğrusu, "Öncelikle onu yapsan iyi olur" dediler. Ben de, emir demiri keser diye düşünerek, buna göre bir konuşma planladım.

Tabii, zamana ne kadar uyabileceğimi bilmiyorum; hocalar söze başlayınca bitiremezler bir türlü, biliyorsunuz. Önce dünyanın bugünkü halini hatırlayalım. Sonra Türkiye'nin bugünkü halinden sanayinin haline geçerek, sayın başkanların konuşmalarında işaret ettikleri planlama meselesine gelebilir miyiz, gelemeyiz miyiz, onu irdeleyelim.

Dünyanın bugünkü halinde, içimizde uzmanlar vardır, önce bir jeopolitik tablo var karşımızda. Çünkü ekonomiler bu jeopolitik tablonun içine çekildiler. Bizi de etkilediği için üzerinde kısaca durmak lazım. Burada birbirinden farklı iki büyük jeopolitik alan var. Biri Avrupa, öteki Orta Doğu. Üçüncü alanı, yani Avrupa ve Orta Doğu dışında, Çin'e, Asya'ya uzanan alanı şimdilik düşünmeyelim; onun zaten ayrı uzmanları var, belki burada konuşarak bizi aydınlatırlar. Fakat özellikle bu ikisinin arasına sıkışmış bir Türkiye tablosu olduğu için, böyle bir jeopolitik tablo olduğu için, son iki yıldır, özellikle Ukrayna vakasından sonra keskin hatlarla karşımıza çıkan Avrupa'yı bir hatırlayalım.

Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri'nin kolonizasyon bölgesi oldu. 1947'de, "Avrupa'yı kolonizasyonla yönetmek lazım" diye Doğu ve Batı uzlaşmıştı. Doğusu bir kolonizasyon bölgesi, batısı bir kolonizasyon bölgesi. Churchill zaten bunu daha önce, 1944'ün sonlarında müjdelemişti, böyle olacak diye. Dolayısıyla, Amerika Birleşik Devletleri, Batı Avrupa'da Almanya'yı kurdu. Almanya'yı kurunca, büyük sanayi devi Almanya merkez olmak üzere, Batı Avrupa'da kolonizasyon tam olarak uygulandı. Ayrıntılara, bildiğiniz soğuk savaş konusuna falan girmiyorum. "Bunu yönetmek için bir soğuk savaş lazım, soğuk savaşın içine alalım bütün dünyayı ve Avrupa merkezli olarak bunu ısrarla uygulayalım" denildi ve bu o günden bugüne bizi getirdi.

Fakat 1990'dan sonra karşımıza yavaş yavaş şu çıktı ki, Doğu'nun kolonizasyonu sona erince, o zaman, Amerika Birleşik Devletleri, daha doğrusu Amerika Birleşik Devletleri'nin kurduğu şirket, NATO, "Avrupa'nın tamamını kolonizasyona tabi tutmak lazım" diye karar verdi, dolayısıyla Avrupa'nın tamamı bir Amerikan kolonizasyon bölgesi oldu. Jeopolitik, Avrupa jeopolitiği o günden bugüne bu esasa göre karşımıza çıkıyor, karakteri aşağı yukarı bu.

Bu bölgede bir istikrar var, NATO istikrarı. NATO mümkün gördüğü sürece bu istikrar alanı doğruya doğru genişletiliyor. Fakat içindeki devletler, yani NATO'nun hissedarları olan devletler diyelim, bu istikrara göre davranmak zorundalar. Bu alana dışarıdan girilmiyor, içeriden de dışına çıkılmıyor. Fakat bir çeşit istikrar alanı. İçinde bir sorun yok, içinde çatışma yok; çatışmalar varsa da, kol kırılır yen içinde kalır şeklinde devam ediyor. Dolayısıyla, bu bir realite olarak karşımıza çıktı.

Peki, bunun günümüzle ilgisi ne? Günümüzle ilgisi Ukrayna vakasından sonra karşımıza çıktı. "Bu alana girilmez kuralı" gereğince, Almanya'nın özellikle enerji yoğun sanayilerini besleyen Rus gazı, bildiğiniz gibi, sabotajla kesildi. Yani başta Almanya olmak üzere, Avrupa ülkelerinin ucuz bir şekilde sanayilerini finanse etme şansı ortadan kalktı. Enerji fiyatlarının yükselmesiyle karşımıza çıkan bu tam kolonizasyon tablosu sonunda iki merkez çok kazandı. Biri Rusya. Rusya, yükselen doğalgaz fiyatlarıyla çok kazandı. İkincisi de büyük petrol ve doğalgaz şirketleri, onlar da yükselen fiyatlarla çok kazandılar. Kısacası, Avrupa ekonomik olarak kaybetti. Yani son iki yılın kaybında en büyük kaybedenler, başta enerji yoğun sektörler olmak üzere, Avrupa oldu; ekonomik olarak kazananlar ise Rusya ve büyük petrol ve doğalgaz şirketleri oldu. Bu tabloyu bilmemiz lazım.

İkinci bölge, Orta Doğu. Orta Doğu Avrupa'ya benzemiyor. Bir jeopolitik alan olarak burası bir istikrarsızlık alanı. Burada esas olan şu: Daima istikrarsızlık olacak. Yani Orta Doğu'da daima zayıf devletler var. İsterseniz kapitalizmin zayıf halkaları diyelim. Zayıf devletler var; bunlar bir jeopolitik irade gösteremezler, bunlar kendi başlarına bir gelişme iradesi de gösteremezler. Dolayısıyla, burası bir zayıf devletler bölgesidir. Bu devletler veya devletçikler Avrupalılar gibi bir araya gelemeler, kendi içlerinde bir blok oluşturamazlar. Onun için, bu alana sürekli olarak girilebilir, bu alandan sürekli olarak çıkılabilir. Burası giriş-çıkışın serbest olduğu bir alandır. Böyle bir alan olduğu için de sürekli olarak sıcak yerel çatışmaların olduğu bir alandır. Buranın jeopolitiğinin önemi burada, Avrupa jeopolitiğinden farklı bir alan.

Biz bu ikisinin arasına sıkışmış durumdayız. Avrupa bizi bağrına basmayacağını berrak şekilde gösteriyor; gösterdi, gösteriyor, böyle olmaya da devam edecek. İkincisi, Türkiye, bir Orta Doğu devleti olmaya doğru –isterseniz– tayin edildi diyelim. Biraz kuvvetli bir terim, ama 2000 yılında tayin edildi diyelim. Yani sen bir Orta Doğu devleti olacaksın denildi. Somut olarak da bunu kabul ettiğimizi Emevi Camii'nde namaz kılacağımızı söyleyerek zaten ifade ettik, yani "Biz Orta

Doğu'ya, bu istikrarsızlık alanına giriyoruz"u ifade ettik. Dolayısıyla, Türkiye, Avrupa alanına girmesi pek uygun görülmediği için, Orta Doğu alanına girmesi teşvik edilen bir ülke şeklinde.

Böyle bir ülkenin, yani büyük potansiyeli olan, 80 milyon nüfuslu, milli mücadele ve Cumhuriyet yapmış, bağımsızlığını çatır çatır kendi kendine, kendi gücüyle ortaya koymuş, 1930'larda sanayi programları yapmış, sonra 1960'larda planlı sanayi yapmaya doğru yönelmiş bir ülkenin, kendi yapısına, dokusuna benzemeyen bir Orta Doğu'ya sevk edilmesinin de süreci içindeyiz. Böyle bir noktada bulunuyoruz.

Bu ikisini saptamamız lazım. Birbirine benzemeyen iki ayrı bölge. Orta Doğu, bir açık alan; Avrupa, bir kapalı alan. Avrupa, sanayileşmesini tamamlamış; Orta Doğu, sanayileşemeyecek olan bir bölge. Jeopolitiğe ve ekonomisine bugün için damgayı vuran karakter bu. Ve bu iki özellik, yani Avrupa'nın kolonizasyon bölgesi olması ve Orta Doğu'nun bir istikrarsızlık bölgesi olması, görünür bir gelecekte değişmeyecek.

O halde burada Türkiye'nin geleceğe dönük olarak ne yapacağını düşünmesi gerekiyor. Ve galiba, bu, hepimizin samimiyetle, ihmal etmeden düşünmemiz gereken bir nokta. İçimizde siyasetçiler olabilir, onlara söz söylemiyorum; fakat Türkiye'de en azından 2010'dan, hatta 2000 yılından bu yana gelen siyaset topluluğunun böyle bir düşünceyi, böyle ileriye dönük, derin, etraflı bir düşünceyi toplumun önüne koyabileceğinin işaretlerine sahip değiliz. Onun için, bunu toplumca ve uzmanlarca yeniden birinci mesele olarak düşünmek gerekiyor.

İkinci mesele, Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya arasında amiyane tabiriyle bir elense sporu oynanıyor. İkinci jeopolitik olay bu; bir elense oyunu oynanıyor ve bu elense oyunu devam edecek, birbirlerine elense çekmeye devam edecekler, bu biteceğe benzemiyor. Ayrıntılarına girmeyelim; çünkü bizim dışımızda şu anda. Ama bu elensenin devam edeceğini bilelim. Son olarak, birkaç gün önce galiba, Amerikan Kongresi 110 milyar dolarlık bir ödenek çıkardı Zelenski'ye. Zavallı Ukrayna bunları geri ödeyebilir mi, yani böyle bir ihtimal var mı? Böyle bir ihtimal yok tabii. O halde, Biden'ın bir ara söylediği gibi, bu durum devam edecek. "Son Ukraynalıya kadar savaşılacak" demişti Biden. Demek ki orası bir ülke olmaktan çok, orası bir cephe, yani elensenin devam edeceği bir cephe olarak karşımıza çıkıyor. Bu bizim dışımızda. Bundan kazanan da şirketler veya Rusya'nın doğalgaz gelirleri. Bu da bizim dışımızda.

Avrupa'nın tablosunda ilginç olan bir şey var. Her ne kadar bizi içlerine almayacaklarsa da, yani bir istikrar bölgesi, bu istikrar bölgesine o istikrar anlamında biz girmeyeceksek de veya giremeyeceksek de, orada ortaya çıkan tablonun bir tuhaflığı var. O da şu: Kişilikli bir siyasetçi, bu istikrar tablosundan hoşlanmayan ve Avrupa bağımsızlığını ortaya koyarak siyaset yapan bir kişi bu jeopolitik bölgede kabul edilmiyor. Bunun somut örneği Angela Merkel'dir. Angela Merkel 16 yıl şansölye olarak kaldı ve Avrupa'nın bağımsızlığını hissettirerek kaldı. Rusya ile doğalgaz antlaşmalarını Merkel yaptı. Kuzey Akım-1, Kuzey Akım-2; ikisini de o yaptı. Dolayısıyla, Avrupa'nın enerji bağımsızlığını kazanması yolunda bir adım attı. Sevilmedi, bu istikrar tablosunun sahiplerince sevilmedi ve görevden ayrılmasından iki ay sonra Rusya-Amerika Birleşik Devletleri elensesi başladı. Merkel'den önce Willy Brandt, ondan önce de Gaulle, benzeri şekilde politikalar, yani Avrupa bağımsızlığını düşünmüşlerdi, olmadı ve anlaşıldığına göre bu olmayacak. Bunu bir kenara yazmamız lazım. Bağımsız Avrupa diye bir tablo olmayacak, böyle görünüyor. Yani görünür gelecekte Avrupa'nın kendi içinden yapacağı yeni bir siyasal enerji hamlesi görünmüyor. Üstelik

gücüne rağmen, yani dünyanın dördüncü sanayi devleti olan Almanya'ya rağmen, onun Avrupa'ya vurduğu damgaya rağmen böyle bir şey olmayacak. O halde, güçlü ekonomi, zayıf siyasal enerji tablosu Avrupa'da devam edecek. Avrupa'ya daha fazla girmeyelim, konumuzdan ayrılmak demek olur bu.

Bu elensenin, Rusya-Amerika Birleşik Devletleri arasındaki elensenin ortaya çıkardığı bir tablo var, o da dünyada silahlanma yatırımlarının artmış olması. SPI'nin, yani Stockholm'deki enstitünün saptadığına göre dünyada ilk kez 2,2 trilyon dolarlık silahlanma harcaması yapılmış. Şimdiye kadarki harcamaları katbekat aşıyor. Bunun yüzde 40'ı Amerika Birleşik Devletleri'ne ait. Müşterileri var ve müşterilerinin önemli bir kısmı sadece Avrupa ve onun küçük devletleri değil (çünkü Almanya kendi başına militerleşebiliyor), Orta Doğu yani istikrarsızlık bölgesinin küçük ülkeleri. Suudi Arabistan başta olmak üzere, silah ithalatına muhtaç olan ve Orta Doğu'nun istikrarsızlığını sürdürmek, beslemek üzere silahlanma harcaması yapan ülkeler. Demek ki silahlanma harcamaları 2 trilyon doların üzerine çıktı, bunun aşağı yukarı 1 trilyon dolara yakını Amerikan bütçesinde var ve bu devam edecek. Bunu da bir kenara yazmamız lazım.

O halde, silahlanma harcamalarının Amerika Birleşik Devletleri'nin yüzde 40'lık payıyla artması, bize, General Eisenhower'dan, onun söyleyişinden başlayan askeri sanayi kompleksinin gitgide geliştiğini gösteriyor. Demek ki Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, silahlanma, yeni yeni silahlanma araç gereçleriyle ve bu araç gereçlerin Orta Doğu gibi bölgelerde sınanmasıyla, yani "Yeni bir silah yaptık, şurada deneyelim bakalım" şeklinde bir sanayi gelişme damarı karşımıza çıkıyor. Bunu, bugünün dünyasında, yarına dönük olarak unutmamamız lazım. Birinci mesele bu.

İkincisi, bu fon önünde 2023'te iki önemli toplantı var. Biri, geçen hafta burada Enerji Sempozyumu'nda sanıyorum etraflı bir şekilde konuşuldu; Dubai'deki Enerji Konferansı. Bu şu bakımdan önemli: İlk kez Uluslararası Enerji Ajansı -ki başkanı Fatih Birol, tanıyorsunuz, Fatih Birol uzun süredir bu görevin başında, anlaşıldığına göre çalışkan ve başarılı bir insan- ile OPEC ve OPEC+ denilen, yani OPEC grubunda olan devletlerin bir karşılaşması oldu. OPEC grubuna fosil yakıtçılar diyelim, Uluslararası Enerji Ajansı'na da temiz ve güvenli, yeni enerjiyi temsil eden grup diyelim. Demek ki dünya çapında ilk kez fosil yakıtçılar ile yeni, temiz ve güvenilir enerji sahipliği yapan Uluslararası Enerji Ajansı karşı karşıya geldi ve çeşitli yorumlarda bunun bir ağır sıklet boks maçı, ilk kez bir ağır sıklet boks maçı olduğu yazıldı. Yani Fatih Birol ile OPEC Genel Sekreteri Kuveytli arasında ringde bir boks maçı olduğu yazıldı.

Burada Uluslararası Enerji Ajansı 2030 hedefini açıkladı, temiz enerjinin üç katına çıkarılacağı gibi bir hedef koydu. 118 ülke bunu imzaladı, Türkiye imzalamadı. Üç katına çıkarılacak, Türkiye imzalamadı. Bunu sanayi için bir yere kaydetmemiz lazım. Sonuç bildirgesinde, yine çeşitli yorumlara göre, çünkü galiba 12 Aralık'ta bitti, değil mi, birkaç gün önce bitti, sonuç bildirgesinde şu tablo ortaya çıktı: -Yine yorumlar var. Bir yorum- "Temiz enerji kazandı ve kazanmaya devam edecek" şeklinde. Çünkü Fatih Birol, "Her yıl temiz enerji için 2,5 trilyon dolar yatırım yapılması lazım ve dünyada sermaye çok, bu yapılabilir" dedi. Böyle diyor. "Dünyada temiz enerjiye geçmek için sermaye kıtlığı yok, bu yapılabilir ve 2,5 trilyon dolarlık yatırım hedefine yaklaşıyoruz" diyor. Fakat bir adım daha atıyor; diyor ki, bir yanda 2,5 trilyon dolara yaklaşan silahlanma yatırımları, bir yanda da fosil yakıtlardan gitgide uzaklaşmak üzere 2,5 trilyon dolarlık temiz enerji yatırımları. Dediğim gibi, Türkiye 118 ülkenin içinde yok. Ama Türkiye bunun sözünü ediyor; yani resmi ağzlar, "Biz temiz enerji yapacağız" falan diyorlar. Fakat Enerji Bakanlığı Enerji İşleri Genel

Müdürlüğü'nün yaptığı, başlığında Ulusal Enerji Programı yazan belgede, 2035 hedefinde yine fosil yakıtlara dayalı enerji üretimi görülüyor. Demek ki menfaatler oluşmuş. Bunun dışında, Elektrik Mühendisleri Odası gibi veya TMMOB gibi kuruluşların haricinde, “Biz temiz enerjiye geçmeliyiz, yani dünyada başlayan, anlaşıldığına göre Çin'in büyük iddia taşıdığı temiz enerji yatırımlarına geçmeliyiz ve fosilden kurtulmalıyız” diye kararlılıkla belirten kimse yok. Çünkü eğer sanayileşme diye bir niyetimiz olacaksa, bunu ithal fosil yakıtlara dayanarak yapamayız, yani böyle bir hedef koyamayız. Hem ithal fosil yakıtlara dayanacaksınız, hem de sanayide bağımsız olacağız diyeceksiniz; böyle bir şey olmaz, ortada büyük bir tutarsızlık var. Temiz enerjiye geçme iradesini gerçekten çalışarak gösterirseniz, ama büyük bir aşamayla bu adımı atarsanız, o zaman bu mümkün olabilir.

O halde yine bu Sanayi Kongresinin temalarından biri olan “Nasıl bir sanayileşme?” meselesine geliyoruz. Enerji yoğun dediğimiz zaman burada hangi enerjiyi kastediyoruz? Bu meselelerle karşı karşıyayız.

İkinci toplantı Fas'ta yapıldı, IMF toplantısı. O da yeni, Ekim ayında yapıldı. Türkiye'den de bir heyet gitti, ama ne kadar anlamlı bilmiyorum; oturdular ve geldiler. Orada IMF'ye üye olan ülkelerin hisselerini artırma meselesini Amerika Birleşik Devletleri gündeme getirdi. Fakat şu tablo ortaya çıktı: Amerika Birleşik Devletleri ile Çin artık karşı karşıya, bunu biliyoruz. Evet, teknolojiye karşı karşıya, tamam, yani esas olarak bir teknoloji mücadelesi var. Savaş demeyelim, savaş sözü insanı hep rahatsız ediyor, mücadele diyelim. Böyle bir mücadele var. Bu, ticarete yansıyor, tamam. Fakat bunun ötesinde, IMF toplantısının dile getirdiği başka bir şey var: Hisseniz ne kadarsa o kadar oy gücünüz var, oy hakkınız var.

IMF'yi Amerika Birleşik Devletleri kurduğuna göre, çünkü 1944'te imzası atılan Bretton Woods Antlaşmasında ikiz yavrular doğmuştu; IMF ve Dünya Bankası. IMF bizim gibi ülkeler için, daha doğrusu dünya finans sistemi için önemli, şu bakımdan önemli: Finansın ekonomik modeli kelepçelebilmesine olanak veren bir tarafı olduğu için önemli. Çünkü IMF'nin bir anlayışı var, eski banker anlayışı. Bir ülkede sıkıntı varsa (bugünün Türkiye'si gibi) ekonomik sıkıntı varsa, bu sıkıntının bedelini kim ödeyecek? IMF'nin formülü basit: Emekçiler öder. Bunun tartışılmaz bir tarafı var; sıkıntının bedelini daima emekçiler öder. Oğuz Oyan, Aziz Konukman, Hayri Kozanoğlu arkadaşlarımızın gösterdiği gibi, sıkıntı çoğunlukla cari işlem açığı şeklinde karşınıza çıkar. Ama siz sormazsınız, bu cari işlem açığı ödenecek de, kim ödeyecek? Tabii ki emekçiler öder. Kim az kazanıyorsa o öder. IMF kuralı böyle. Bu bir dünya politikası, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya politikası. Çünkü daima emekçiler öder, ülkelerin emekçileri öder dediğimiz zaman, bunun arkasında Amerikan Hazinesi var. IMF diye kendi başına, böyle havada durabilen, muallâkta durabilen bir kuruluş yok; Amerikan Hazinesi sayesinde IMF var. Dolayısıyla, Amerikan Hazinesinin dünya yönetim anlayışının dışında bir IMF söz konusu olamaz. IMF daima Amerikan Hazinesine hesap vermek zorundadır.

Burada oylama bakımından kritik olan şu: Bildiğiniz gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin IMF'de yüzde 17,4 gibi büyük bir hissesi var ve oylamada da yüzde 16,5'lik veto hakkı var. IMF'nin kitabına göre, alınan kararların yasal olması için, yani yasa hükmünde, kural hükmünde olabilmesi için yüzde 85 oy lazım. Amerika Birleşik Devletleri hayır dediği zaman, yüzde 16,5'lik vetosunu kullandığı zaman hiçbir karar Amerikan Hazinesinin dünya yönetim modeline aykırı olamaz. Çin'in de burada galiba 6,5'lik bir hissesi olduğuna göre, 6.40'lık bir hissesi olduğuna göre, demek ki ilk

kez Amerika Birleşik Devletleri ile Çin burada karşı karşıya geldi. Eğer Amerika Birleşik Devletleri'nin veto oy payı gitgide göreceli olarak düşerse, 15'in altına düşerse, o zaman ne olacak? O zaman şu olacak: Dünyada bir yeni düzen meselesiyle karşılaşacağız. Çin ve diğer ülkeler, onlara isterseniz gelişmiş ülkeler diyelim, isterseniz bizim gibi ülkeler diyelim, ama "sıkıntıları daima emek öder" senaryosunun, böyle bir dünya yönetimi anlayışının dışına çıkan, ilk kez dışına adım atan bir IMF ile karşılaşacak. Böyle bir durum var mı? Böyle bir durum bugün için yok, ama böyle bir durumun eşiğine gelindi. Onun için, birinci mesele temiz enerji meselesi, ikincisi de bu.

Demek ki Amerika Birleşik Devletleri bir yandan Rusya'yla elense çekerken, bir yandan da kaçınılmaz olarak ve objektif olarak Çin'le bütün alanlarda, sadece teknolojiye değil, sadece ticarete değil, sahayı zaten kaçırmak üzere, orada silah sanayileriyle yetişmeye çalışıyor, bir de dünya düzeni meselesiyle karşı karşıya. Demek ki bir de böyle bir eksen var.

Arkadaşlar genel değerlendirme istedikleri için böyle şeylerle meşgul olmak zorunda kaldım, size de bunu arz ediyorum.

Şimdi kısaca Türkiye'ye gelelim.

Bu Sanayi Kongresinde etraflıca anlatılacak, benim buna girmeme gerek yok, hem yakışık da almaz, arkadaşlarımız ve sizler bunu fazlasıyla biliyorsunuz. Ama hatırlatma babında şunu söyleyeyim: Türkiye'nin ekonomisine 2000'li yıllara dönülürken bir elbise giydirildi. Biraz şey bir elbise bu, demirden, yani dışına çıkılamıyor. Böyle bir elbise giydirildi. Bu elbisenin içinde, bu giysinin içinde Türkiye ekonomisi, bu Türkiye sermaye sınıfının istediği bir elbiseydi. Ancak, siyasi partilere ihtiyacı vardı; yani bu elbiseyi giymek yetmez, bir rejim de kurabilmek lazım. O partileri de buldu, 2000'in dönemecinde o partileri de buldu ve 20 küsur yıldır Türkiye sermaye sınıfı ile biyolojik eşi bir simbiyoz, bir ortak yaşam halindeler, iki tarafın da şikâyeti yok. Dolayısıyla, Türkiye ekonomisi bu modelin içinde. Fakat bu model kapitalizmin bir zayıf halkası oldu böyle bir model ve böyle olmaya mahkûm. Yani Türkiye'ye denildi ki, "Sen dünyanın KOBİ'sisin, KOBİ olarak kal, daha fazlası olmaz. Bak, 20 yıl önce dünya imalat sanayinin yüzde 1'ini üretiyordun, şimdi yine yüzde 1'ini üretiyorsun. O zamanki yapın neydiyse, bugünkü yapın da aşağı yukarı aynı." Onun için dünyanın KOBİ'si denildi. Enerjiyi malum, biliyoruz; ama imalat sanayimizin de karşı karşıya olduğu tablo bu.

Bu tablo, nüfusu gitgide artan ve gençleşen ülkelerde krizler yaratıyor. Ekonomi katında da yaratıyor, tabii ki toplum katında daha çok yaratıyor. Hakem yumruklamaya kadar varan simgeleriyle görebiliyoruz ki, toplum katında da sevimsiz etkiler, krizler yaratıyor. Bunların hep kriz işaretleri olduğunu biliyoruz.

Bu model, "Dünya sanayinin sadece yüzde 1'ini üretim, bununla yetinirim, bundan memnunum; çünkü ülke rejimimi kurmuş durumdayım, idare ediyorum, birikim sağlıyorum, bence sorun yok, toplumu yönetebiliyorum" modeli.

Son 5 yıldır, yani 2018'den bu yana, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendi kendini, kendi yetkisini devalüe ettiği 2017'den sonra, 2018'den itibaren şeffaf olmayan başka bir rejime girdik. Şeffaf olmayan bir rejim, yani verilen kararların gerekçelerinin olmadığı, verilen kararların denetlenmediği, denetlenme şansının olmadığı bir rejim, bir ülkeyi hangi noktadaysa hep o noktada tutar. Görece bunun toplumsal maliyeti azalır; ama ülke hesap vermezliğin esas olduğu,

gereksizliğin esas olduğu kararlarla yönetildiği zaman, bu bir model değildir, bu bir ülkeyi yerine mihlayan bir şeydir. Bir tür sıfır noktasıdır, bir başlangıç yapamaz o noktadan itibaren. Çünkü esasında kurallar yoktur, gerekçeler yoktur, hesap verme yoktur. Dolayısıyla ortada bir model yoktur. Model olmadığı için, ekonomide de kararlar günlük olarak verilir. Demek ki neye göre bir modeldir bu? Bu bir siyasal modeldir; Cumhuriyetin yapısını başka bir yapıya dönüştürmek üzere siyasetin öne çıktığı ve bu siyaset ekonomide ne gerektiriyorsa onun yapılmasından ibaret bir modeldir. O halde karşımızda bir ekonomik model yoktur, bir siyasal model hevesi vardır, parçaları da birleşmeyen bir heves. Dolayısıyla krizli bir tablo var 2018'den itibaren. Son beş yıldır karşımızda krizli bir tablo var. Hep sıfır yılındayız, başlangıç yılındayız, bir yere varmak mümkün değil. Fakat ekonomik olarak toplum bir bedel ödüyor.

Bu tabloda modelin çatlama için sermayenin sürekli olarak kazanmaya devam edebilmesi lazım, memnun olabilmesi lazım. İşte 2021 dönemecinden itibaren, yani tamamen dolarize olmuş bir ekonomide, tamamen dolarlaşmış bir ekonomide doların kıtlaşması, dolara erişmesi olanaksızlaşması halinde, doların tüketilmesi diyelim isterseniz, doların tüketilmesi halinde, oluşturulan menfaat çevrelerinin bozulmaması için o zaman Türk lirasını kullanmak gerekti. Nasıl kullanacağız? Enflasyon yapacağız. Gayet basit. Türk lirası olarak dağıtacağız. “Dolar yok, Türk lirası verelim” diyeceğiz. İşte 2021'in son aylarından başlayan enflasyon, yani taammüden enflasyon modelinde yine en arkada emekçiler yürüdü, en önde sermaye koştu. Sermayenin, şirketlerin ve bankaların bilançolarından kâr fişkirdi. İki yıl, 2022'nin, 2023'ün bilançolarına baktığımız zaman görürüz, bilançolarından kâr fişkirdi. Daha önce erişilmemiş büyüklüklerde. Hayri arkadaşımız bunları ayrıntılarıyla anlatır. Bilançolarından kâr fişkirdi. Bu çevreler memnun oldular ve bu sayede simbiyoz bozulmadı.

Ama şu oldu: Türkiye'de ilk kez bir varlık enflasyonu yaşandı, büyük varlık enflasyonu. Yani konut fiyatları birdenbire tavan yaptı. İstanbul'da kirada oturan insanlar, “Eyyvah, Anadolu'da nereye taşınacak?” demeye başladılar. Tarihte ilk defa. O güne kadar herkes, “İstanbul'a gitsek” derken; “İstanbul'dan nasıl kaçacağız” hesabı yapılmaya başlandı. Çünkü varlık fiyatları önce arttı. Dünyada bütün borsalar düşerken, İstanbul Borsası, BİST100, iki yıl süreyle yılda yüzde 150 hızla artmaya devam etti ve hâlâ artmaya devam ediyor. Halka arz denilen şeyin kuralı falan kalmadı, önüne gelen halka arza çıkıyor. Yani aramızda para toplansak, mesela yarın biz de İstanbul Borsasına girsek, belki biz de kısa vadede bir şeyler kapıp kaçabiliriz. BİST ile konut fiyatlarını, gayrimenkulü birleştirdiğimiz zaman karşımıza çıkan şey varlık enflasyonudur.

Varlık enflasyonu başını alıp gittiği zaman, o durumda kaçınılmaz olarak emekçinin yaşamında ihtiyaç duyduğu, gıda başta olmak üzere, bütün nesnelere fiyatları da artar. Demek ki önce varlık enflasyonu sermayenin paylarını patlatıyoruz, emekçiler de arkadan geliyorlar, onların da gıda fiyatları artıyor. Çünkü konut artıp, gayrimenkul artıp, otomobil fiyatları falan hepsi arttığı zaman gıda yerinde durabilir mi? Duramaz. Ama değerli meslektaşlarım hariç, bazı meslektaşlarımız iki yıl boyunca sadece tüketici fiyatları enflasyonu uğraştılar; tüketici fiyatları yüzde kaç arttı, onunla uğraştılar. Değerli kardeşim, o arkadan geliyor zaten, varlık enflasyonu lokomotif olarak götürüyor ve hâlâ götürmeye devam ediyor. Varlık enflasyonu artarken, tüketici enflasyonu hiç yerinde durabilir mi?

Dolayısıyla, bu enflasyon senaryosunun bedelini normal olarak emekçiler ödedi. Şimdi, yerel seçimlerden sonra bunun tersi gelecek. Bunu da hepimiz biliyoruz, tersi gelecek. Ne olacak? Bu

sefer ağır deflasyon olacak. Yani varlık enflasyonu inecek, ama tüketici enflasyonu çıkacak. Bu sefer de böyle olacak. İkisinde de bedeli sonunda emekçi ödeyecek.

Peki, şirketlere gelelim. Şirketlerin bütün maliyetleri altüst oldu ve yerel seçimlerden sonra altüst olmaya devam edecek. Burada, tabii, başta sanayiye kastediyorum. Çünkü Türkiye sanayisine KOBİ damga vurduğuna göre, yani küçük ve orta büyüklükteki işletmeler damga vurduğuna göre... Türkiye sanayisinin finansmanında uzun vadeli finansman yoktur, aşağı yukarı yoktur. Büyük şirketler nadir olarak uzun vadeli finansman bulur. Bir sanayileşme fotoğrafında normal olarak sanayinin uzun vadeli kredilenebilmesi lazım. Bunu ya Almanya'da olduğu gibi özel fonlarla yaparlar veyahut da vaktiyle kendi çapımızda da olsa bizim yaptığımız gibi yatırım bankalarıyla, devlet yatırım bankalarıyla yapar. Ama sanayi ancak uzun vadeli kredilerle bir sanayileşme ufkuna kavuşabilir. Yoksa güvencesiz, küçük ve orta boy sanayi, normalde, gider bankaya, "Ağabey, kusura bakma, şimdi ödeyemiyorum, ama sen bizim şu borcu bir çeviriver" falan der. Bu, Türkiye'deki sanayinin finansmanına damga vuran belli başlı özellik galiba ve bu esas olduğu sürece biz bu sanayi yapısının da dışına çıkamayız, bu aşikâr. Dolayısıyla, bir planlama anlayışı için bunu hesaba katmadan olmaz.

Böyle bir sanayi tablosundan teknolojik gelişme bekleyemeyiz. Biliyorsunuz, burada değil, ama özel sanayi topluluklarının yaptığı toplantılarda, bir süredir, "Biz de yüksek katma değerli ürünler üretsek, biz de yüksek teknolojiye geçmeliyiz" muhabbeti uzun uzun yapılır. Bu muhabbet devam ediyor. Ama muhabbetten öteye geçmez bu. Çünkü yüksek teknoloji, sanayinin uzun vadeli kredilenmesi, bir de araştırma-geliştirmeden başlayarak ayrı bir varlığın sabırla ortaya konulması gibi iki önemli unsuru içeriyor. Bu ikisi de yoksa kısa vadeli finansmanla ve hele bu yaşadığımız enflasyon senaryosundan sonra, bütün şirketleri maliyetleriyle vurduğu anlaşılan bu darbeden sonra bunu yeniden düşünmek lazım.

Görüyorsunuz ve her gün izliyoruz, iflaslar ve konkordatolar devam ediyor. Birdenbire, dalga halinde, yani rüzgâr gibi geldi iflaslar ve konkordatolar. En çok sanayiye vuracak tabii. Hizmet sektörlerini vurur, normaldir, ama sanayiye vuracak. Çünkü sanayi daima emeği ucuzlatarak; yani bu yapıda, bu küçük ve orta boy işletmeler yapısında, bu güvensiz finansman yapısında, daima emeği ucuzlatarak, daima daha düşük ücretle; teknolojide hamle yaparak değil, daima daha düşük ücretle dünyayla rekabet etme amentüsüne sahiptir, bunu amentü edinmiş vaziyettedir. "Nasıl rekabet edelim dünyayla? Ücretleri biraz daha düşürerek." "Teknoloji? Canım, işte onun da muhabbetini yapıyoruz, o da olabilir günün birinde." Yaklaşım bu şekildedir.

Buradan planlama meselesine geliyoruz. Şimdi şu soruyu düşünerek yanıtlamamız lazım: Sanayileşmeyi planlama mı yaratır, yoksa planı mı sanayi yaratır? Sanayi mi planı yaratır, plan mı sanayiye yaratır? Doğru yanıt: Planı sanayi yaratır. Yani sanayi, plan talebiyle, bu kapasiteyle ortaya çıktığı zaman, o zaman ortaya bir plan çıkar. Yoksa birtakım akıllı, hatta ukala adamların kapalı kapılar arkasında, bir odaya kapanıp modeller yaparak, "Bakın, size mükemmel bir sanayileşme planı yaptık, bir merkezi plan yaptık" demesiyle sanayileşme başlayamaz, böyle bir şey olmaz. Demek ki dünyada tarihin bize verdiği örneklerden eğer ders alacaksak, o zaman bileceğiz ki, sanayi planı yaratır. Planlamanın olmadığı ülkelerde de, yani kapitalizmin ülkelerinde de, hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde, Amerikan Enerji Bakanlığı (US Energy Department) amiyane tabiriyle, burnundan kıl aldırır mı? Kararları o verir. Devlet yönlendirir. Almanya'da da devlet yönlendirir,

Japonya'da da devlet yönlendirir, Çin'de de devlet yönlendirir. Ama sanayiden gelen taleple yönlendirir. Bunun bizim gibi bir ülke için çarpıcı örneği Sovyetler'dedir.

1913'te Rusya sanayi en yüksek performansına erişmişti. Sonra düştü; savaş, devrim, iç savaş falan, düştü. Fakat sonra 1924'te 1913 seviyesine geldi ve Rusya sanayi 1924'te dedi ki, adeta bağırarak dedi ki, "Ben sınıma geldim, daha fazla gidemem, yeni kapasite kuramam, sınıma geldim, bana yepyeni bir adım lazım." Bunun üzerine bir kurul kuruldu, Sanayi Bakanlığına bağlı bir kurul: OSVOK, Sabit Sermaye İnşası İçin Özel Konferans Heyeti. Çeşitli siyasi eğilimlerden, yani illa Bolşevik olsun falan değil, ne kadar değişik eğilimlerden uzman varsa, yüzlerce kişiden oluşan bir heyet. Bunlar bir konferans heyeti olarak toplandılar, 1,5 yıl çalıştılar, 32 üretim seksiyonuna ayrıldılar, 1925'te 592 rapor çıkardılar ve 1228 oturum yaparak bu raporları tartıştılar. İşte burada ana damarın sanayi olduğu Birinci Beş Yıllık Plan çıktı. Yani nereye ne kadar, hangi sektöre ne kadar yatırım yapılacak, buradan çıktı. Sanayinin talebinden çıktı. Evet, partide konuşuluyor, "Bize sanayileşme lazım" falan diye. Şimdi burada da konuşuyoruz, "Sanayileşme lazım" diye. Güzel. Peki, talep var mı? Bugün Türkiye'deki son 20 yılı hesaba kattığımız zaman, birçok sanayici yetişti, dünyaya çıktılar, dünyayı öğrendiler, yepyeni bilgiler edindiler, ortada bir sanayileşme talebi var mı? Kurumlaştı mı? Yani kurumlaşacak, bir talep şeklinde ortaya çıkacak, böyle bir şey var mı? Böyle bir şey yok. Zaten bu siyasi modelin içinde sanayi esas oğlan rolünde değil. Çünkü sanayi, eğer sanayileşme istiyorsak, yani büyük bir atılım istiyorsak, başka insan tipleri gerektiriyor, başka bir siyaset topluluğu gerektiriyor; karar alacak, onu algılayacak başka bir siyaset topluluğu gerektiriyor. Bu siyaset topluluğunun destekleyeceği, OSVOK gibi uzmanların bir araya gelmesi gerekiyor ve bunun sanayinin talebiyle olması gerekiyor. Yani "Biz de yüksek teknoloji üretim yapalım" muhabbetinin ötesinde, son 20 yılda, değerli özel sanayi çevrelerimizden, TOGG falan gibi marifet ürünleri dışında, bir ciddi sanayi talebi, dünyadaki sanayiye bilerek, görerek, hele Çin'i görerek, hele Çin'i bilerek, böyle bir talep var mı? Selahattin Bey'in "Herkes sanayide bir süre çalışmalı" sözünü karşılayacak bir yüksek ses çıkabiliyor mu? Çıkamıyor.

O halde planlamayı nasıl yapacağız? Sanayileşme talebi yoksa planlamayı nerede yapacağız? Burada da çuvaldızı kendimize batıralım.

Değerli meslektaşlarım çok iyi bilirler, bizim meslekte modalar çok etkilidir, modaları severiz. Onun için, son 30 yılda, hele son 20 yılda döviz ve faiz konuşmanın cazibesi müthiş arttı. Bir cinsi cazibe haline geldi adeta. Döviz ve faiz konuşmadan edemiyoruz. Ekonomi döviz ve faizden ibaret sanki. Sizlerin dışında başka bir yerde konuşsam ve desem ki, "Dolar haftaya kaç olacak, biliyor musunuz" desem, herkes kulak kabartır. Çünkü ekonomi o demek artık. "Ağabey, dolar yarın kaç olacak?" sorusuna indirgendi, basit bir şekilde söylersek. Bu şu demek oluyor: Değerli meslektaşlarımızdan da planlama çalışması çıkmıyor. Son 20 yılda hiç çıkmıyor.

Türkiye, 1930'da sanayi planlamasını, sanayide program yapmayı Sovyetler'den öğrendi. İsmet Paşa oraya gitti, oradan öğrendi. Ama daha önce, 1930'da Sanayi Kongresi yapıldı. Serdar Şahinkaya onun belgelerini topladı. 1930'da Sanayi Kongresi yapıldı. OSVOK'la farka bakın. OSVOK'tan sanayileşme için plan çıkıyor, Sanayi Kongresinden şikâyet çıkıyor, "Hocam, bize biraz daha teşvik verseniz"den öteye bir şey çıkmıyor. 1930'da tablo buydu. Onun için adamcağız oraya gitti, gördü, geldi, Birinci Sanayi Programı yapıldı. Demek ki sanayi programla olur düşüncesi...

Sonra 1960'lara geldik. Ama bu sefer yine tersi; Planlama, sanayicilere sanayileşmenin önemini anlatmaya çalışıyordu. İcinizde o zamanı hatırlayanlar olabilir, sanayicilere uzun vadeyi, yani sanayileşmenin büyük bir iş olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Bu da ters bir durum. Sanayicilerin plan istemesi lazım, "Ana damara bizi koyun" demesi lazım. Türkiye'de 1960'ta planlamayı çalışmış, planlama yapmayı bilen iktisatçı yoktu. Enerji projelerinde çalışmış, enerji programlaması yapan mühendisler vardı. Yani planlama proje düzeyinde, hatta biraz da sektör düzeyinde diyelim; yani sulama, enerji falan gibi veya karayolları gibi sektör düzeyinde yapılan bir şeydi. Ama ekonomi ile mühendisliğin birleşmesinden meydana gelecek ve ana damar olarak da sanayileşmeyi oturtacak, yani çok yönlü olacak bir çalışma yapan meslektaşlarımız yoktu. Fakat yaparak öğrendiler, çok kısa sürede öğrendiler. Bu, bir cevherin olduğunu, sıfırdan başlayarak birçok şeyin yapılabileceğini gösteriyor. İlk planlama kadrosu, sevgili Atilla, Nejat, onlar yolu açtılar, yani planlamanın yolunu onlar açtılar. Tinbergen diye bir adam geldi, Hollandalı, sonradan Nobel alan, onun planlama modeli bir büyüme modeliyle birleşti. Bunların ayrıntısına girmiyorum. Ve böylece 20 yıllık bir planlamanın önemi dersi çalıştık. Bu, sanayileşmeye varmış olsaydı, yani ülkenin sanayi katında bir talep yaratmış olsaydı, "Daha çok planlama lazım, daha çok sanayiye merkeze alan planlama lazım" yaklaşımını yaratmış olsaydı, bugünün Türkiye tablosu da farklı olurdu.

Onun için, "Bugün kiminle planlama yapacağız?" dediğimiz zaman, "Yazılmış planlama kitabı var mı?" dediğimiz zaman, elimizde sadece Ergun Türkcan'ın derlemiş olduğu bir kitap var, çok değerli bir kitap; onun ötesinde teorik çalışmaya doğru ilgi, iktisatçılarımız arasında 1980'den sonra, hele 2000'den sonra ortaya çıkmadı. Peki, sıfırdan başlayamaz mıyız? Başlarız tabii ve sıfırdan başlayacağımızı da bilmemiz lazım. Ama sanayiden talep gelmezse, 20 yıldır dünyayı gezen sanayicilerimiz bir ışık vermezse, o zaman, kamucu olsun, merkezi olsun filan diye daha çok uzun süre konuşuruz.

Belki biliyorsunuz, 21. Yüzyıl İçin Planlama diye bir grubumuz var, 12 yıl önce kuruldu, kurduk, sürekli olarak çalıştık. Arkadaşlarımız da burada. Oktay burada oturuyor işte, sanayide en değerli çalışmaları yapanların başında geliyor. Sanayi dünyasında, "Kardeşim, böyle bir şey duyduk, siz ne yapıyorsunuz, bizimle de bir temas kursanız" diyen olmadı. Kendimize bir önem vermeyelim; ama anlaşıldığına göre, sanayi dünyası, sermaye sınıfının sanayi dünyası, yani yeni katmanlarla büyümüş olan sermaye sınıfının sanayi dünyası, "Küçük olsun, bizim olsun; KOBİ olsun, bizim olsun" ile yoluna devam etmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla yapısal bir değişiklik yok. Ama aslında iş o noktaya gelmiştir. Oktay arkadaşımızın sunacağı bir tebliğ var, ona kulak verelim. Anlatmayayım onun tebliğini; ama ülkelerin gelir düzeyleri arasındaki farklılaşmayı, dolayısıyla sanayi yapısının da nasıl dağıldığını gösteriyor ve şu saptamayı yapıyor: "İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli, Bilecik, Kocaeli, Bursa, artık daha fazla sanayi ve nüfusu kaldıracak gücü kalmamış olan bölgedir." Bu nedir? Bu, 1925'in OSVOK noktasıdır aslında, buraya gelmiş, daha fazla kaldıracak gücü yok. İşte bu noktada planı talep etmesi lazım. Yani bütün yurda yayılan, bütün kaynakları kullanabilen ve mümkünse Cumhuriyeti de hatırlayabilen bir talep olsun diyorum. Teşekkür ederim.

SUNUCU- Sevgili hocamıza çok teşekkür ediyoruz.

Sayın katılımcılar; 10 dakikalık aranın ardından "Yeni Dünya Durumu: ABD/Atlantik İttifakı (NATO, AUKUS Paketi) ile Yükselen Güç Çin/Avrasya/BRICS Arasındaki Mücadele" başlıklı oturumla devam edeceğiz.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

1. Gün

15 Aralık 2023, Cuma

I. OTURUM

**YENİ DÜNYA DURUMU: ABD/ATLANTİK İTTİFAKI (NATO, AUKUS PAKTI)
İLE YÜKSELEN GÜÇ ÇİN/AVRASYA/BRICS ARASINDAKİ MÜCADELE
OTURUMU**

Selçuk ULUATA / Oturum Yöneticisi

Küresel Hegemonya Mücadelesi / Prof. Dr. Hayri KOZANOĞLU

ABD’Nin Çin Politikası: Geçmiş ve Gelecek / Prof. Dr. Mehmet Ali ÇİÇEKDAĞ

21. Yüzyıl’da Dünya Düzeni: Çok Kutuplu, Çok Koridorlu... / Doç. Dr. Kerem GÖKTEN

Çin’i Anlamak ve Çin Mücizesi / Cevdet Kadri KIRIMLI

YENİ DÜNYA DURUMU: ABD/ATLANTİK İTTİFAKI (NATO, AUKUS PAKTI) İLE YÜKSELEN GÜÇ ÇİN/AVRASYA/BRICS ARASINDAKİ MÜCADELE OTURUMU

SUNUCU- Sayın katılımcılar; “Yeni Dünya Durumu: ABD/Atlantik İttifakı (NATO, AUKUS Paktı) ile Yükselen Güç Çin/Avrasya/BRICS Arasındaki Mücadele” başlıklı oturumu yönetmek üzere Sayın Selçuk Uluata’yı davet ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Merhaba sevgili dostlar, hepinizi Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Yönetim Kurulu adına saygıyla, sevgiyle selamlıyorum.

Evet, konumuz oldukça ağır bir konu, benim için de çok keyifli bir konu. Değerli katılımcılarımıza şimdiden teşekkür ediyorum. Bu Sanayi Kongresinin Düzenleme Kurulunda olan bütün dostlarımıza, bize burada görüşlerini belirtecek olan bilim insanlarına da ayrıca teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Bilsay hocamıza değerli sunumu için teşekkür ediyoruz, ama arada epey bir vakit kaybettik, o da öyle bir anlattı ki zamanın nasıl geçtiğini çoğumuz anlayamadık.

Bu oturumumuzda dört katılımcımız var, bir katılımcımız video göndermiş, izniniz olursa onun sunumunu en sona bırakacağım. İsterseniz vakit kaybetmeden Prof. Dr. Hayri Kozanoğlu hocamızla başlayalım. Buyurun hocam.

KÜRESEL HEGEMONYA MÜCADELESİ

Prof. Dr. Hayri KOZANOĞLU

Değerli arkadaşlar; hepinize merhaba, hoş geldiniz.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’nin ve Makina Mühendisleri Odası’nın da bir üyesi olarak, gerçekten, Odamızın fikri takibini, kalkınma-planlama-sanayileşme fikrine inatla, kararlılıkla sahip çıkmasını ben de çok önemsiyorum. O anlamda böyle bir çalışmaya destek vermekten büyük bir mutluluk duyuyorum. Ailevi nedenlerle son iki Sanayi Kongresine online katılabiliştim, bugün sizlerin aranızda bulunmak bana ayrı bir zevk ve keyif veriyor.

Değerli arkadaşlar; gördüğünüz gibi, çok kapsamlı bir konu. Ben on soru çıkardım, bu on soru çerçevesinde konuşmamı sürdüreceğim.

10 Soruda Küresel Hegemonya Mücadelesi

- 1) Küresel hegemonyadan ne anlıyoruz?
- 2) Çoklu kriz ne anlama geliyor?
- 3) Günümüzde emperyalizmden söz edilebilir mi?
- 4) (Kapitalist) Küreselleşmenin sonuna mı geldik?
- 5) Küresel rekabet bir savaşa yol açar mı?
- 6) ABD'nin yeni dünya stratejisi ne yönde?
- 7) Çin ekonomisi büyümenin sınırlarına mı dayandı?
- 8) Hegemonya mücadelesinde saflar nasıl diziliyor?
- 9) Hegemonya savaşının örgütsel yansımaları nasıl gerçekleşiyor?
- 10) Hegemonik savaşın finansal, teknolojik, altyapısal, üretime yönelik, politik, askeri, kültürel boyutları nelerdir?

Takdir edersiniz ki, biraz göz atma fırsatı bulan arkadaşlarımız takdir ederler ki, sorular çok kapsamlı, birbirinin içine geçmiş durumda. O nedenle, her bir sorunun da tek başına bir konferansın, bir sunuşun konusu olabileceğini düşünerek, ben her birinden böyle kısa kısa bahsedeceğim. Soruları biraz soru işaretleriyle devam ettireceğim, ama bu tartışmaların sürmesinin çok önem taşıdığını düşündüğüm için, bu anlamda katkı verirsem mutlu olacağım.

Ama önce bir haber vereyim. Bilsay hocanın sunuşunu büyük bir zevkle hepimiz izledik, çok akıcı ve bilgilendiriciydi; hem tarihsel, hem güncel boyutları vardı. Hoca dedi ki, “Dönemlerin modaları vardır.” Dünyada bugünkü modalardan biri -ki bunların başında Amerika Birleşik Devletleri geliyor- sanayi politikalarının tekrar önem kazanması, bütün ülkelerin sanayi politikalarını önemsemesi ve burada kamunun rolünü öne çıkartması. Bu dünyada tartışıldı, tartışılıyor, Türkiye’de de tartışılacağı bir dönem var önümüzde. O anlamda, bu kongrenin böyle bir zamanlamayla yapılması; Türkiye’de bunların çok önemsenmediği, henüz yurtdışındaki, Atlantik’teki rüzgârların Türkiye’ye gelmediği bir dönemde burada bir araya gelmemizin de ayrı bir anlam taşıdığını düşünüyorum.

Birinci soru: Küresel hegemonyadan ne anlıyoruz?

Genel anlamıyla gündelik hayatta hegemonya dediğimiz zaman, bir veya birkaç ülkenin diğer ülkeler üzerinde politik, askeri ve ekonomik olarak egemenlik kurmasını anlıyoruz. Bunun tarihte örnekleri var. En bilinen örneği -biraz sonra başka bir soruda biraz daha detaylı değineceğiz- Yunan şehir devletleri, Sparta-Atina mücadelesi, bunların hegemonya kurma gayretleri. Sol/Marksist yazında ise, sizlerin de bildiği gibi, birçoğumuzun bildiği gibi, hegemonya kavramını hayatımıza sokan Gramsci oldu. Ama Gramsci'nin çalışmaları tek bir ülke, ulus-devlet bazında yoğunlaştı. Onu da çok genel hatlarıyla söylersek, iç politikada sınıfların ve belli grupların kendi ahlaki-kültürel-politik değerlerini alt sınıflara, toplumun bütününe kabul ettirme çabalarını hegemonya olarak nitelendirebiliyoruz. Devlet gücünü elinde bulunduranlar, hükümet edenler, zor ve baskı aygıtları

dışında, özellikle eğitim yoluyla, propaganda yoluyla ikna ve rıza mekanizmalarını da hayata geçiriyorlar.

Bugünkü konumuzla ilgili olarak bunun uluslararası ilişkilere yansımaları ise, Gramsci'nin anlayışının uluslararası ilişkiler zemininde karşılık bulması ise üç temel zeminde oluyor. Bir tanesi fikirler, ikincisi maddi kapasite, üçüncüsü de kurumlar veya ideoloji, ekonomi/üretim ve kurumlar diyebiliriz.

Bunlar çok uzun konuşulabilecek konular, ama bunların günümüzdeki Amerika Birleşik Devletleri-Çin küresel hegemonya mücadelesine yansımaları nasıl oluyor dersek; ideoloji temelinde, neoliberalizm, kapitalist küreselleşme, bunun hayata ilişkin tek çözüm yolu olduğu, bunların sonucunda herkesin yüzünün güleceği, herkesin kovasının dolacağı şeklindeki düşünce bugün yıpranmış durumda, eski ideolojik hegemonyasını sürdürüyor. Bu da, tabii, çok değişik boyutlarıyla incelenebilir, ama ekonomik boyutunu bir-iki örnekle anlatmaya çalışayım. Mesela 1990'da Çin'in gayrisafi yurtiçi hâsılası Amerika Birleşik Devletleri'nin yüzde 7'siyken, bugün yüzde 73'ü düzeyine yükselmiş durumda. 18.3 trilyon dolara varmıştı en son, 2022 yılında. Kişi başına düşen gelirden de Çin'in 13 bin dolarlık şimdiki kişi başına düşen geliri hâlâ Amerika Birleşik Devletleri'nin ancak yüzde 20'si civarında olmakla birlikte, bu 1990'da yüzde 2'siydi. Ama genel olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin eski etkinliğinin kalmadığını, Çin'in bu anlamda da yükseliş içerisinde olduğunu görüyoruz. Bir ileriki soruda üzerinde daha detaylı duracağım, ama kurumlar temelinde de Çin, özellikle Birleşmiş Milletler'de daha etkili; Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği kurumların da, başta G7 olmak üzere, dünyada inandırıcılığı azalmış durumda.

Bu hegemonyaya çok genel anlamıyla farklı yaklaşımları şöyle söyleyebilirim: Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya liderliğini meşrulaştıran, savunan ana akımdaki anlayışa hegemonik istikrar teorisi deniliyor. Yani "Dünyada bir tane hegemon olacak, dünyayı düzenleyecek, dünyayı çevirecek, bunun da şu andaki tek karşılığı Amerika Birleşik Devletleri'dir" diye bunu özetleyebiliriz. Bunun alternatif tanımı olarak, Wallerstein'ın dünya sistemleri analizi içerisinde hegemonik devreler vardır; bir güç yükelebilir, diğer güçler, hegemonik güç gerileyebilir. Bunun en bilinen örnekleri Hollanda'dan bunun Birleşik Krallık'a, Birleşik Krallık'tan Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmesi. Giovanni Arrighi, 1990'lı yıllarda Asya'nın yükselişine ilişkin aslında en önemli eserini yazdı, "Uzun Yirminci Yüzyıl" diye. Ama o sırada Asya krizi olunca, kitabın uzun yıllara dayanan çalışması bir şekilde yeterince karşılık bulmadı. Ama daha sonra, ölümünden az evvel, "Adam Smith Pekin'de" diye, bunu Asya genelinde değil de, bunu Çin'e yoğunlaştıran, odaklayan çalışmasını yayınladı.

Arrighi, Wallerstein'ın genel anlayışını benimsemekle birlikte, gerileyen gücün, üretimde kaybettiği gücü finansallaşmayla telafi ederek bu süreyi uzatmaya çalıştığı üzerine tezini geliştirmişti. Bu anlamda, Wallerstein, Amerika Birleşik Devletleri'nin yerini Çin'in, Asya'nın alabileceğini, onu tehdit ettiğini Arrighi'nin kitabıyla belgeledi, ama Asya krizi sonrası bunu Çin'e yoğunlaştırdı.

İkinci sorumuz dünyada çok tartışılan bir konu: Çoklu kriz ne anlama geliyor?

Çünkü dünyada çeşitli boyutlarıyla sorunlar olduğu, dünya kapitalist sistemi içerisinde sarsıntılar olduğu konuşulurken, bunu daha çok bizim gibi solcular öne çıkarırken, özellikle 2022 yılında bu çok genel kabul gören bir olgu haline geldi. 2022 yılının en popüler deyimini olarak da perma kriz seçildi. Orada COVID salgını, COVID pandemisi ile Ukrayna Savaşının aynı anda yaşanmasının

dünyaya etkileri üzerinde duruluyordu. Ama şimdi daha yaygın kullanılan bir ifadeyi, çoklu kriz, “polycrisis” ifadesini ekonomi tarihçisi veya tarihçi diyeceğimiz Adam Tooze geliştirdi. Onun tanımı içerisinde de COVID, Ukrayna Savaşı, enerji krizi, enflasyonun yükselmesi ve iklim krizi iç içe geçti. Bunların beş boyutlu olmasının dışında, bunlar birbirini etkileyen, çoğaltan, toplamlarından fazla etki yaratan bir hale dönüştüğü bir dönemden geçiyoruz tezini ortaya attı.

Buna bir Marksist teorisyenin, Alex Callinicos’un, krizin boyutlarını yine beş boyutta değerlendiren, ama bunu daha Marksist terminolojiye yerleştiren anlayışıyla devam edeyim isterseniz. O da biyolojik, ekonomik, jeopolitik, politik diye beş boyuttan bahsediyor. Biyolojik denildiği zaman, burada daha çok çevre krizi, ekolojik krizi vurguluyor. Üretici güçlere ilişkin bir kriz; emek süreci, emeğin ve doğanın metabolizmasının bozulması, buna ilişkin bir kriz. İkincisi, ekonomik kriz; üretim ilişkileri, sömürü ve birikim mekanizmalarındaki tıkanma. Jeopolitik kriz, buna da bizim alışık olduğumuz ifadeyle emperyalizm diyebiliriz. Birazdan daha detaylı bir şekilde onun üzerinde duracağım. Ekonomik ve jeopolitik rekabetin çakışması, iç içe geçmesi. Politik kriz. Burası biraz ilginç. Çünkü yaygın medyada sol popülizm, sağ popülizm, aşırı sağın ve aşırı solun yükselişi şeklinde ifade ediliyor. O bunu aşırı merkez ve aşırı sağın yükselişi şeklinde dile getiriyor. Aşırı merkez derken de, merkez sağ partiler dışında, merkez sol partilerin, özellikle Tony Blair anlayışı, üçüncü yolcu, Clinton’cı partilerin inandırıcılığını yitirmesi, işçi sınıfından, mavi yakalılardan, emekçilerden kopmasını vurgulamak için bu konunun üzerinde duruyor. Üçüncü boyutu da ideolojik boyut. Burada da ırk ve toplumsal cinsiyet bağlamında, işte Amerika Birleşik Devletleri’nde “Siyah Yaşamları Önemlidir”, dünyada toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı kadınların mücadeleleri boyutlarının öne çıktığını söylüyor.

Zaten emperyalizmden bahsettik. “Günümüzde emperyalizmden bahsedilebilir mi?” diye sorarsak; evet, tabii ki emperyalizmden edilebilir. Ama emperyalizmi tek bir boyutuyla almamak gerekiyor; bunun ülkeler arasındaki jeopolitik karşıtlık ile ekonomik rekabetin iç içe geçtiği bir süreç olduğunu söyleyebiliriz.

Peki, bugün emperyalizmin nasıl bir görünümü var? Bunu da çok kısa bir şekilde, şablon bir şekilde sunmak istiyorum.

Ben burada -ki yazılarımda da onu genelde benimsiyorum- Samir Amin’in “kolektif emperyalizm” kavramından yola çıkıyorum. Yani Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Japonya; buna Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada’yı da ekleyebiliriz. Yani Atlantik İttifakı artı Japonya’nın içinde bulunduğu ileri kapitalist ülkeler birbirleriyle çelişkiler, sorunlar yaşasalar da uzun vadede birlikte davranıyorlar, birbirleriyle çatışmaları en aza indirmeye çalışıyorlar. Bu da Amerika Birleşik Devletleri’nin başını çektiği, onun çok rahatsız olduğu güçleri susturabildiği bir kolektif enerji şekline dönüşüyor. Bunun karşısında da, biraz sonra daha detaylı üzerinde duracağımız gibi, Çin, Rusya, İran ve benzerlerinin yer aldığı bir blok var. Bazı kaynaklarda Çin’in de ekonomik gücünün artmasıyla, teknolojiye ilerlemesiyle, ondan da emperyalist bir üç olarak bahsediliyor. Bu uzun bir tartışma. Ben geçtiğimiz yıl Rusya’ya ilişkin bu tartışmayı Rusya boyutunda BirGün gazetesinde ayrıntılı bir şekilde incelemeye çalışmıştım. Ama benim vardığım en genel sonuç şu: Çin, Marksist anlamda bir emekçi toplumu olma anlamında, bizim sosyalizm özlemimizi geliştirme anlamında düşünemeyeceğimiz bir ülke olmasına rağmen, burada başarılı bir ulusal kalkınma örneği olarak karşımızda. Hani bir emperyalizm diğer emperyalizme karşı diye bir değerlendirme yapmanın çok doğru olmadığını düşünüyorum.

Dördüncü soru: Küreselleşmenin veya bizim ifade ettiğimiz tarzıyla kapitalist küreselleşmenin sonuna geldiğimiz söylenebilir mi?

Biraz evvel söylediğim gibi, genel olarak dünyada küreselleşmenin itibarı azalmış durumda. Dünyada da jeopolitik çatışmalar, gerginlikler olmadan bu sürecin atlatılabileceğine yönelik tezleri olanların tezlerini hayat çok doğrulamadı. Bunların bir tanesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde, "Dünya düzdür" diye kapitalist küreselleşme kitapları yazan Thomas Friedman'dı. Yine hepimizin bildiği "tarihin sonu" tezini öne süren Francis Fukuyama ve sol/Marksist yazında da Antonio Negri, Michel Hardt gibi, küresel ekonomik entegrasyonun jeopolitik çatışmayı modası geçmiş hale getirdiğini öne süren kuramcılar oldu. Ama diğer yanıyla, ideolojik etkisi azalsa da, kapitalist küreselleşmenin dünyanın geçmişte yaşadığı sorunları aşacağına ilişkin tezler yıpransa da, "Ekonomik anlamda küreselleşme sona erdi" tezlerini doğrulayacak istatistikler yok.

Çok hızlı bir şekilde birkaç istatistikten bahsedersen; en temel olarak, küreselleşme denildiği zaman dünya ticaretinin seyri, dünya üretimi içerisinde ticaretin payından söz edilebilir. O anlamda, evet, 2007-2008 küresel finansal krizi öncesinde genel olarak dünya ticareti dünyadaki büyümenin iki katı kadar artıyordu, bu trend sona erdi, hatta çoğu yılda dünya büyümesinin altında artıyor. Ama bunun durduğuna ilişkin de bir belirti yok. Mesela 2023 yılında dünya ticaretinin yüzde 0,8 artması bekleniyor, dünya üretiminin ise 2,6 artması bekleniyor. Ama Dünya Ticaret Örgütü 2024'te ticaretin yüzde 3,3, büyümenin ise yüzde 2,5 olarak gerçekleşeceğini, yani ticaretin daha hızlı artacağını söylüyor.

Son yıllarda küreselleşme ve dünyadaki ekonomik entegrasyona ilişkin en çok kabul gören gösterge, toplam ticaret içerisindeki ara malların ağırlığı. O neyi gösteriyor? Dünyadaki küresel tedarik zincirleri dediğimiz yapının varlığını sürdürüp sürdürmediğinin bir belirtisi olarak görülüyor. Orada hafif bir düşüş olmakla birlikte çok belirleyici bir trendden bahsedemeyiz. Ara mallar pandemi öncesinde dünya ticaretinin yüzde 51-52'sini oluştururken, şu anda yüzde 49,5'ini oluşturuyor.

Diğer bir ölçü de Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki bu gerginlik. Birazdan detaylarına gireceğiz; tahmin ediyorum, arkadaşlarımız çok daha ayrıntılı bir şekilde inceleyecekler. Amerika Birleşik Devletleri ile Asya arasındaki ticaret ilişkisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin toplam ticaretinin şu anda yüzde 38'ini oluşturuyor. Biraz hızlı geçmek için diğer rakamları atlıyorum. Bu, genel trendin az altında. Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki ticaret ise, pandemi öncesi Amerika Birleşik Devletleri'nin toplam ticaretinin yüzde 11'ini oluştururken, 2022'de yüzde 12'ye çıkıyor, 2023'te ise bu ticaret savaşları vb. yüzünden belli bir gerileme gösterip yüzde 10 civarında olacağı tahmin ediliyor. Ama mesela dolar bazında düşürürsek, Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki dış ticaret 2022 yılında 690 milyar dolarla rekor bir düzeye çıkmış durumda.

Biraz evvel Wallerstein'dan bahsettim, Wallerstein'ın en önemli takipçilerinden Christopher Chais Dunn'ın küreselleşme üzerine en son yayınladığı kapsamlı makalede, dünyada bu küreselleşme sürecinin geri çekildiği -deglobalizasyon şeklinde ifade ediliyor- belli dönemler -19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı- görülmesine rağmen, bunların sonra tekrar kendini toparlayabildiğini söylüyor. Neoliberalizmin çelişkileri, çevresel yıkım, ticaret savaşları ve benzerleriyle bugün böyle bir süreç yaşansa da, küreselleşmenin sona erdiği, kalıcı bir gerileme içerisinde olduğunu söylemek için henüz erken olduğunu belirtiyor.

Beşinci soru: Evet, jeopolitik çatışmalardan-gerginliklerden bahsediyoruz, ama bu bir savaşa uzanır mı?

Amerika Birleşik Devletleri-Çin rekabetinin bir savaşa yol açabileceği üzerine Amerikalı bir akademisyen, Graham Allison'ın görüşleri son dönemlerde çok tartışıldı, belki arkadaşlarımız da bahsedeceklerdir. Buna popüler ifadesiyle “Tukidides tuzağı” deniliyor. Sparta ile Atina arasında, Atina'nın yükselişi karşısında Sparta'nın gerileyen güç olması, aralarında bir savaşa yol açması ve bunun ikisine de pahalıya mal olmasından bu tuzak ifadesi kullanılıyor. O bunu kapsamlı bir şekilde incelemiş. Dünyada son 500 yılda buna benzer 16 vakianın yaşandığını, yani bir küresel gücün yükselmesi, diğerinin gerilemesi karşısında 16 vakianın 12'sinde yükselen güç ile gerileyen güç arasında savaş yaşandığını saptamış. Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasında da böyle bir olasılık var mı, bundan yola çıkarak değerlendirmesini yapıyor.

İki tarafı şöyle değerlendirmek mümkün: Amerika Birleşik Devletleri'nin, -tabii, hiç kimsenin inanmadığı, 21. yüzyıl için Türkiye yüzyılı denilmesi safatası var, onu bir yana bırakıyorum-Amerika Birleşik Devletleri'nin hep 20. yüzyılın Amerikan yüzyılı olmasından, dünyayı idare eden güç olmasından yola çıkan bir kibri var, bu konumunu kaybetmek istemiyor. Çin'in de, uzun vadeli tarihe baktığımız zaman, Çin zaten kelime anlamıyla kendini Orta Krallık olarak tanımlıyor, dünyanın merkezi olduğunu düşünüyor, buradan kaynaklanan, dünyanın egemeni olma isteğinin olabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılabilir. Bir de Çin kendisini şöyle değerlendiriyor ki gerçekten de tarih bunu doğruluyor: Dünyanın en önemli gücüyken, uygarlık merkezi, teknolojiye başı çeken imparatorluğuyken, kötü bir yüzyıl yaşadık, dış güçlerin, emperyalizmin etkisiyle geriledik deyip, bunu “aşağılanma asrı, aşağılanma yüzyılı” olarak tanımlıyor ve şimdiki Devlet Başkanı Şi Jinping'in de temel sloganı, “Çinlilerin Büyük Yenilenmesi”, kendilerini büyük bir atılım içerisinde görüyorlar.

Ancak, burada daha sağduyulu bir değerlendirme yapmak gerekirse, Çin'in şöyle bir anlayışı var: Bunun doğru olup olmadığı enternasyonalizm açısından tartışılabilir, ama ben reel politikadan yola çıkarak söyleyeceğim; Çin'in, Sovyetler Birliği gibi devrim ihraç etme, kendi anlayışını başka ülkelere kabul ettirme, yaygınlaştırma ve kendi değerlerini evrensel hale getirme gibi bir perspektifi yok. Bu, çatışmayı engelleyici bir şey. Hatta geçtiğimiz haftalarda ölen, emperyalizmin tarihteki en önemli isimlerinden biri, Henry Kissinger bu konuda şunu söylüyor, sonunda emperyalist planlarıyla mahkûm etsek de, zeki bir insan, diyor ki: “Çinlilerin egosu o kadar yüksektir ki, kendilerini o kadar beğenirler ki, kendi yönetim sistemlerinin, kendi ideolojilerinin başka ülkelerde geçerli olacağına hiçbir zaman inanmazlar. Onun için, Sovyetler Birliği gibi bunu evrensel hale getirme motivasyonları çok yüksek değildir”.

Allison'ın da değerlendirmesi şöyle: O, “ezeli rakiplerin ortaklığı” diye formüle ediyor ve diyor ki, “Amerika Birleşik Devletleri ile Çin kendi aralarında uzlaşma noktaları bulabilirler, bu savaşın her iki tarafa da çok büyük bir maliyeti olacağını anlayabilirler.” Ama bu arada en riskli bölgenin Asya olduğunu söylüyor.

Asya içerisinde de, biliyorsunuz, Tayvan gerginliği var. Aslında dünyadaki iki önemli çatışma noktası, bir tanesi Ukrayna, bir tanesi de Tayvan'da da benzer bir durumun yaşanabileceğine ilişkin Amerikan iddiaları. Aslında her ikisi de soğuk savaşın sonuçları. Şöyle sonuçları: Soğuk savaş öncesinde iki ayrı bölge vardı, ikisinin orada mutlak egemenliği vardı ve Sovyetler Birliği

döneminde, Sovyetler Birliği, Ukrayna’da Rusça konuşan, Rus kültürüne daha yakın bir topluluk olmasını, özellikle Kırım’ın büyük ölçüde Rus nüfustan oluşan bir ada olmasını çok fazla sorun etmemişti; çünkü nasıl olsa bir şekilde bunun çözümü bulunur, büyük otorite Sovyetler Birliği var deniliyordu. Bilindiği gibi, Başkan Kruşçev Ukraynalıydı, “Kırım da bizde kalsın” demişti. Sovyetler Birliği dağılınca, soğuk savaş sona erince, aslında basite indirgenirse, bunun yansması Ukrayna.

Tayvan da şöyle: Soğuk savaş sırasında, Amerika Birleşik Devletleri, özellikle Kissinger diplomasisiyle, Kissinger-Nikson döneminde, Çin-Sovyetler Birliği rekabetinden yola çıkarak Çin’i kendi saflarına katmıştı. O anlamda da “Tek Çin” ilkesini benimseme konusunda bir taviz vermişti. Şimdi bunun yarattığı gerginlikler var. Yani Amerika Birleşik Devletleri bir taraftan Tayvan dâhil, Hong Kong dâhil, Tibet dâhil, Çin’in bir bütün olduğunu kabul ediyor; ama öbür taraftan da Tayvan’da çok önemli bir teknolojik gelişme var, önemli bir sanayi gücü, özellikle yarıiletkenler alanında dünyanın bir numaralı üreticisi Tayvan, bunu da Çin’e yedirmek istemiyor.

Peki, bu yeni bir soğuk savaş mı? Çok kısa cevap vermek gerekirse şöyle diyebilirim: Soğuk savaş sırasında, yani Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan soğuk savaş sırasında, birbirinden kopuk, ekonomik olarak birbirinden neredeyse tamamen ayrılmış iki bölge vardı. Biraz evvel rakamlarını verdiğim gibi, şimdi iç içe geçmiş bir dünya manzarasıyla karşı karşıyayız. O bakımdan, belki en basit şekilde ifade edersek, o zaman iki blok vardı, aralarında çekilmiş bir çizgi vardı; şimdi ise rekabet ağlar üzerinden oluyor, birbirinin içine geçmiş olan ağlar üzerinden. Onun için, çatışmanın maliyeti de çok daha fazla oluyor. Niteliği farklı olduğu için, bazı araştırmacılar, farklılıkları öne çıkartarak, bunun yeni bir soğuk savaş değil de, soğuk savaş-2 şeklinde tanımlanabileceği yolunda değerlendirmeler yapıyorlar.

Altıncı soru: Amerika Birleşik Devletleri’nin yeni dünya stratejisi ne yönde?

Bu konuyu çok detaylı bir şekilde önümüzdeki günlerde de tartışacağımızı düşünüyorum, tartışmamız gerektiğini de düşünüyorum. Şöyle ki: Belki izliyorsunuzdur, Amerika Birleşik Devletleri’nin yeni stratejisini okuyabilmek için, izleyebilmek için en önemli isim Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan. Onun son bir konuşması da var, kapsamlı, orada da bunun belirtilerini görüyoruz. Amerika Birleşik Devletleri, Biden dönemiyle birlikte tamamen farklı bir yönelim içine girdi. Şöyle ki: Ülke içerisinde, enflasyonu azaltma yasası, yongalar yasası, bilim ve yatırım yasası ve benzerleriyle 4 trilyon dolarlık altyapı yatırımı yapmayı planlıyor, kamunun ekonomideki rolünü artırıyor, şirketlerle yaptığı pazarlıklarda sendika üyeliğini, sendikaları tanımamasını istiyor vesaire. Yani belli sosyal politikalara bir yöneliş söz konusu. Hatta Amerika Birleşik Devletleri’ndeki bazı sol kesimler de bunu onaylar bir tavır içerisinde. Ama öbür taraftan dünyada da çok daha saldırgan bir dış politika içerisinde, çok daha şahin; “Yeni bir dünya liberal düzeni ihya edeceğim; Trump’ın, Bush’un ihmal ettiği dünya düzeni anlayışını hayata geçireceğim” diye de çok saldırgan bir politika izliyor. Bunun gereği olarak da bazı yerlerden, mesela Afganistan’dan çekilmekle birlikte, ağırlığını Asya’ya, Pasifik’e yığıyor, şimdi NATO’yu genişletme hamlesi içerisinde. Böyle ikili bir çerçevede.

Bunu nasıl değerlendirebiliriz? Sol jargon içerisinde düşünürsek şöyle değerlendirebiliriz: Ülke içindeki askeri Keynesçilik, yani kamunun yatırımlarını ve harcamalarını artırması, ama bunun büyük ölçüde askeri harcamalara, askeri güce katkıda bulunan teknolojik atılımlara verilmesi. Diğer

hatırlamamız gereken bir kavram ise sosyal emperyalizm. Özellikle İngiltere’de görülen bir durum. İngiltere’nin emperyal heveslerinin, bu anlamdaki hamlelerinin ülke içindeki emekçilere, geniş halk kesimlerine belli bir nefes alma olanağı tanınması, bunun ülke içindeki sol-sosyal demokrat güçler tarafından, hatta zaman zaman -Birinci Dünya Savaşından da hatırlarsınız- Marksist olduğunu iddia eden güçler, partiler tarafından da destek görmesi. Ama bu herkesin de işine gelmiyor. Çünkü Amerikan yatırımları, genel olarak Batı yatırımları Çin ile ve dünyanın başka ülkeleri çok iç içe geçmiş durumda. Hatırlarsanız, bir dönem “Biz Çin’den ayrışalım” tezi öndeydi. Ama belli sektörler, belli iş çevreleri buna çok büyük tepki gösterdiler. Yine o dönem moda olan, şimdi de tam geçerliliğini yitirmemiş olan reshoring, yani “Yatırımları, üretimi kendi topraklarımıza alalım” yaklaşımı Trump döneminde gündeme geldi ve frends shoring, yani “Bunu büyük ölçüde kendi müttefiklerimizle yapalım” anlayışı. Şimdi bunu sınırlandırdılar, yani riskin azaltılması, bu kopuşun ulusal güvenlik konularıyla sınırlandırılması gibi bir anlayışa geldiler.

Peki, dünyadaki bu konumlanma içerisinde müttefikler kimler?

Belki biliyorsunuzdur, mesela BRICS’den bahsediliyor; Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’yı içeren bir birliktelik. Bunun zirveleri yapıyor, kurumsal karşılığı var. Ama bakın, bu bir Amerikan yatırım bankası, en büyük yatırım bankası, Goldman Sachs’ın önemli bir araştırmacısının Jimm O’Neill’in böyle reklam için, o ülkelere yatırım çekebilmek için, fonlara para bulabilmek için ortaya attığı bir kavram. O açıdan, bazen bu tip kuruluşların değerlendirmelerine kulak vermekte yarar var. Ben bu değerlendirmenin tam doğru olduğunu düşünmüyorum, ama bütün önemli ülkeleri böyle beş kategoriye ayıran bir araştırma yayınlandı. Ülkeleri beş sınıfa ayırıyor. Birincisi, Amerika Birleşik Devletleri ve yakın müttefikleri. Burada bildiğimiz ülkeler, kolektif emperyalizmde saydığımız Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avrupa Birliği (orada Macaristan’ı dışarıda bırakmış) Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda yer alıyor. İkinci kategori, Amerika Birleşik Devletleri’ne eğilimli ülkeler. Hindistan, Kolombiya, Meksika, Fas, Güney Kore, Türkiye’yi de bu kapsama alıyor. Bunların her biri, tabii, uzun konular. Mesela Hindistan niye burada? Çünkü Hindistan’ın tarihsel olarak baş rakibi, ezeli rakibi Çin, Çin’le kim en büyük çelişkiyi yaşıyorsa oraya yaklaşır diye düşünülüyor. Üçüncüsü, bağlantısızlar. Burada da Brezilya, Endonezya, Nijerya var. Bunlar ekonomik ağırlığı olarak dünyada en büyük ülkeler değil, Brezilya’yı bir yana bırakırsak; ama nüfus potansiyeli olarak her biri 300 milyonu aşan çok büyük ülkeler. Dördüncüsü, Çin eğilimli ülkeler. Buraya Arjantin’i koymuş; ama Arjantin’de, biliyorsunuz, uçuk bir süper liberal, hiper liberal bir başkan var, bunu gözden geçirmek lazım, artık değil diyebiliriz. Afrika’nın çoğu ülkeleri -bu da ayrı, uzun bir konu- Çin’le borç ilişkileri içindeler, onları koymuş. Irak, Kazakistan, Suudi Arabistan’ı koymuş. Bu pek inandırıcı olmamakla birlikte, Çin’in diplomaside önemli bir atak yapması, İran ile Suudi Arabistan’ı görüştürmesi, Suudi Arabistan ile Çin arasında önemli petrol antlaşmaları yapılmasından yola çıkmış diye tahmin ediyorum. Çin ve yakın müttefikleri de Rusya, İran, Pakistan diye sıralanmış. Pakistan niye? O da Hindistan’ın baş rakibi olduğu için öbür cephede diye düşünülebilir.

Bunları da rakamlara indirgemiş. Mesela dünyanın yüzölçümünde, birincisi Çin, ikincisi Amerika Birleşik Devletleri diye hızlı geçeyim. Dünyanın yüzölçümünde Çin cephesi yüzde 50, Amerika Birleşik Devletleri yüzde 35. Nüfusta 46’ya 43. Üretimde; piyasa ölçülerinde, dolar bazında üretimde Çin cephesi yüzde 27, Amerika Birleşik Devletleri cephesi yüzde 67. Burada denge bozuluyor. Doğrudan yatırımlarda yüzde 85 civarında, 84-87, giriş çıkış farkı var. Portföy yatırımlarında yüzde 86. Döviz rezervlerinde yüzde 87. Buna aslında finansal hegemonyada

gelecektim, ama ona sanki zamanım kalmayacak gibi görünüyor. Burada Amerika Birleşik Devletleri'nin doların hegemonyasının devam edip etmemesi de önemli bir konu olarak konuşuluyor. Ama buna ilişkin motivasyonlar var, özellikle Amerika'nın Rusya'yı SWIFT sistemi dışında bırakmasının getirdiği alternatif arayışları var. Ama fiili olarak dünyadaki döviz işlemlerinin hâlâ yüzde 88'inin bir ayağı Amerika Birleşik Devletleri. Bu yüzde 88'i yüzde 200'ün yüzde 88'i olarak düşünün. Yani siz avro alıyorsunuz, dolar satıyorsunuz veya TL ile dolar alıyorsunuz gibi. Dış ticarete bu yüzde 50'nin üzerinde. Dünyadaki rezerv tutumu üzerinde de yine doların belirleyiciliği var; belli bir gerilemeyle birlikte, yanlış hatırlamıyorsam yüzde 58 civarında. Yani hafif bir gerilemeyle birlikte hâlâ bu eğilim devam ediyor.

Dokuzuncu konu, aslında en önemlisi onuncu soruydu, ama çok zorlamayayım, onu sorulara bırakayım, dokuzdan biraz bahsedeyim.

Dokuzuncu soru: Hegemonya savaşının örgütsel yansımaları veya kurumsal yansımaları nasıl gerçekleşiyor?

İlginçtir, burada da Çin'in ciddi bir atılımı var. Mesela Birleşmiş Milletler içerisinde Amerika Birleşik Devletleri'nin etkinliği azalıyor; Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletler kurumlarına giderek daha az fon harcıyor; UNCTAD gibi, daha kalkınmacı, üçüncü dünyadan, gelişmekte olan ülkelere yana kurumları boğmaya çalışıyor. Çin de, tersine, yükseliyor. Mesela Dünya Sağlık Örgütü'nün yönetiminde Çin var, FAO'nun Gıda ve Tarım Örgütü'nün başında Çin var, Dünya İletişim Örgütü'nün başında Çin var. Çin yine BRICS'in içinde, Şanghay Örgütü'nün içinde ve her ikisinde de, izlediyseniz, bir genişleme eğilimi var. Mesela BRICS'te bu sene önemli bir genişleme oldu; ilk anda akla gelmeyecek Arjantin gibi ekonomisi gerileyen ülkeler, İran gibi ülkeler dahil edildi. Şanghay Örgütü de, onun da ilginç bir tarafı şu: Şanghay Örgütü aslında Rusya ve Çin'in başını çektiği, o ülkelerdeki köktendinci hareketlere karşı ortak bir mücadele zemini olarak kurulmuştu ki buna İran'ı da dâhil ediyor. Neden? Çünkü İran, orada bir dini rejim varsa da, böyle Selefî örgütlerin, Sünnilik üzerinden kurulan terör örgütlerinin baş düşmanı bir ülke. Buna karşı ortak bir mücadele zemini olarak kurulmuştu. Ama son yıllarda Suudi Arabistan, Pakistan gibi ülkeleri de alarak, onu da bir tarafıyla sulandırdılar; ama bir tarafıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin oluşturduğu Atlantik Blokuna karşı o da önemli bir güç olarak öne çıktı. Asya Yatırım Bankası, BRICS'e bağlı Yeni Kalkınma Bankası, yani Çin'in ciddi bir örgütsel atağı var.

Amerika Birleşik Devletleri de buna karşılık vermek istiyor. G7'nin etkisi azalmış durumda. OECD bir zenginler kulübü olarak görülüyor. IMF, Dünya Bankası, bunların eski etkisi yok, verdikleri fonlama da dünyadaki toplam fonlama içinde azalmış durumda. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nin genel stratejisi, yani bütün ağırlığı Asya-Pasifik'e yıkma stratejisinin burada da yansımaları görüyoruz. Mesela son dönemlerde üç tane ciddi örgütlenmeye gitti. Hatırlanırsa, Obama döneminde bu Asya-Pasifik'e ağırlık verme anlayışı gelişmişti. TransPasifik Antlaşması, yani Çin'i dışta bırakan, bütün Asya-Pasifik ülkelerini içeren çok geniş bir ticaret ve yatırım antlaşması planlanıyordu; ama Trump bunu veto etti. Yapı kuruldu, ama ölü doğdu; çünkü Amerika Birleşik Devletleri içerisinde yok. Amerika Birleşik Devletleri daha böyle özel, amaca yönelik üç tane birliklilik meydana getirdi. Bir tanesi AUKUS denilen, böyle Çin'e karşı en damardan Amerikancı ülkeleri, "Amerika Birleşik Devletleri ile özel bir ilişkimiz var" diyen İngiltere ve Avustralya'yı içeren, nükleer boyuta da olan, özellikle Avustralya'nın nükleer bazda atılım yapmasını amaçlayan bir kurum. QUAD dediği, Asya-Pasifik'teki en önemli dört ülkeyi kapsayan

bir oluşum; yani Amerika Birleşik Devletleri'nin kendisi var, Japonya, Hindistan ve Avustralya'yı bir araya getirdi. Beş Göz dediği, orada da yine en damardan Anglosakson ülkeler var; İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Yeni Zelanda, Avustralya, Kanada'yı bir araya getiren bir örgüt. Yani örgütsel bazda da iki tarafın karşılıklı hamleleri sürüyor.

Bu hegemonik savaşın finansal, teknolojik, altyapısal, üretime yönelik, politik, askeri, kültürel boyutlarını, her biri rakamlar ve ayrıntılar içeren bölümler olarak hazırladım; ama zamanım kalmadığı için onlara girmeyeceğim, sorular bölümünde ele alabiliriz. Ama bu boyutların hepsi, ilk dokuz soruda gördüğünüz gibi, çok büyük bir önem taşıyor. Bu konuların hepsini de tartışmaya devam edeceğiz. Zamanı iyi kullanmak ve her sorunun karşılığını verebilmek için açıklamalarımın bazıları biraz şematik, köşeli olabilir; bunların hepsi açık uçlu, tartışmaya, değerlendirmeye, eleştiriye açık noktalar içeriıyor.

Sabrınız için bir kez daha teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Biz teşekkür ederiz hocam. Söz sırası Prof. Dr. Mehmet Ali Çiçekdağ' da. Hocam, buyurun.

ABD'NİN ÇİN POLİTİKASI: GEÇMİŞ VE GELECEK

Prof. Dr. Mehmet Ali ÇİÇEKDAĞ

Sayın başkanlar, değerli misafirler, sevgili meslektaşlarım;

Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin politikası hakkında konuşacağım.

İzole edip önce onu sonra kendimizi mi batıralım, yoksa pastayı paylaşıp tüketiciyi beraber mi soyalım?

Çinli işçileri köleleştirip Amerikalı tüketicileri soymak

Çin, ABD için kendi uluslararası ve dolayısıyla ulusal çıkarlarını gittikçe daha fazla baltalayan ve daha da büyümeden kollarının kesilmesi gereken düşman bir ejderha mıdır yoksa Amerikalı tüketicilerin artık bir uyuşturucu alışkanlığı boyutuna erişmiş teknolojik ihtiyaçlarını ucuza karşılayan, Rusya'ya karşı iş birliği yapılması gereken potansiyel bir dost mudur?

Bu sorunun cevabını ararken aklıma nedense hep **Hitler**'le anlaştığını zannedip Berlin dönüşü Londra havaalanında elindeki uzlaşma belgesini havada sallayan Başbakan **Chamberlain** geliyor. Bu nemelazımcı yatıştırma (*appeasement*) politikasının Hitler'i cesaretlendirdiğini ve olayların nerelere vardığını hepimiz biliyoruz. Öte yandan Pearl Harbor öncesi Japonya'daki Amerika ile savaş istemeyen politikacılar bir şekilde başarılı olsalardı bu kadar kan dökülmezdi.

Tabii ki bugünün Çin'i ile o zamanların Almanya ve Japonya'sı arasındaki farkların benzerliklerden fazla olduğunun ve varsayımlara dayanan yaklaşımların siyaset biliminde ve gazetecilikte yerinin olmadığını farkındayım. Ayrıca zamanın ruhu denilen kavrama da inanıyorum. Amacım ABD'nin son zamanlarda izlediği Çin ile daha da sertleşip köprüleri atalım mı, yoksa şu anki Çinli işçileri köleleştirip Amerikalı tüketicileri soymaya devam mı edelim politikaları üzerine birkaç yorum yapmak. Ama bunu yapmadan önce ABD-Çin ilişkilerinin kısa bir tarihçesine bakmanın gerekli olacağına inanıyorum.

Cui Bono (kime yararlı)?

Bence uluslararası ilişkiler ile kriminal vakalar, örneğin cinayetler arasında belirli benzerlikler vardır. Her ikisinde de olaylar genellikle birilerine yarar sağladığı için olur. Onun için cinayeti kimin işlediğini araştıran dedektifler ve siyasi oluşumları açıklamaya çalışan sosyal bilimciler bu eylemlerden kimlerin yararlandığına bakarlar.

Bir genelleme yapacak olursak pragmatik Amerikalıların çoğu için ülkelerinin dışındaki insan hakları ihlallerinin çok fazla önemi yoktur. Vergi veren ve politikacıların kampanyalarına bağışta bulunup karşılığını bekleyenlerin çoğu da iş insanlarıdır ve onlar için *business* yani ticaret en önemli şeydir. 1830'larda Amerika'ya gelip siyasal ve sosyal düzeni inceleyen **Alexis de Tocqueville** "Amerikalılar için hiçbir şey kalıcı değildir. Para karşılığında kendi köpeklerini bile satarlar" demiş.

Hem sopa hem havuç

Amerika'nın nispeten kısa tarihine bakarsak onların uluslararası ilişkilerde ve ticarete hem sopayı hem de havucu bol bol kullandığı sonucuna varırız. “*Bayrağın gittiği yere ticaret de gider*” atasözü uyarınca 19. Yüzyılda **Komodor Perry** zırhlısının toplarını Tokyo'daki kraliyet sarayına çevirdi ve imparatorudan Japon limanlarını Amerikan ticaret gemilerine açmasını nazikçe rica etti. Literatürde “*gambot diplomasisi*” denilen bu politika ülkenin kovboy kültürüyle de uyum sağlar. Eski ABD Başkanlarından **Theodore Roosevelt** “alçak sesle konuş, ama yanında büyük bir sopa taşı” demiş.

Amerika'nın Çin'e olan ilgisi çok daha uzun bir zaman öncesine dayanır. 1784'te, yani Amerikan Özgürlük Savaşının hemen bitiminde ABD bandralı *Empress of China* adlı ticaret gemisinin Çin'in Guandong kentine vardığını ve Amerikalıların kendileriyle ticareti kesen İngiltere'ye bir alternatif ve mal satacak pazarlar aradığını biliyoruz. O yıllarda Avrupa ülkeleri yalnızca mal satmak istediği için Çinliler karşılıklı ticaret olanağı tanıyan Amerikalıları tercih ediyordu. Petrol şirketi **Standard Oil**'in Çinlileri kendi sattıkları gazyağına bağımlı yapmak için ülkede bir milyon bedava gaz lambası dağıttığını Mülkiye'de siyasi tarih hocam **Haluk Ülman**'dan öğrenmiştim.

ABD-Çin ilişkilerinin güçlenmesinde ticaret kadar Çin'in büyük nüfusuyla Hristiyanlığın yayılması için bir potansiyel sunduğunu keşfeden Amerikan kiliselerinin ülkedeki oldukça başarılı misyonerlik faaliyetleri ve Çinlilerin tıpkı Avrupalılar gibi Amerika'yı bir fırsatlar ülkesi olarak görüp oraya göçmeye başlaması rol oynadı.

Çinli şans

1849'da California'da altın bulduktan sonra oraya hücum edenlerin arasında Çinliler de vardı ama onlar hem yolun uzaklığı hem de uğradıkları yaygın ayrımcılık yüzünden altın çıkarma olasılığı düşük, kenar bölgelerde şanslarını aradılar ya da madenlerde ve Amerika'nın iki okyanus kıyısını bağlayan demiryolu inşaatında en olumsuz koşullarda çalıştılar. Amerikan İngilizcesinde o günlerden kalma “*Çinli şans*” diye bir terim vardır ve hiç olmayan ya da çok düşük bir şans anlamına gelir.

Bu deyim bir başka kökeni de demiryolu inşaatında ve madenlerde ellerinde her an patlamaya hazır nitrogliserin şişeleri taşıyan Çinli işçilerin ipe aşağıya sarkıtılıp patlamadan önce hemen çekildiğine ve hayatta kalanların bu şansa sahip olduğuna inanılmasına dayanır. Tarihin tozlu sayfalarında 20 bin kişilik bir grup Çinli işçinin bulunabilen 1200'ünün kemiklerinin defnedilmek için ülkelerine geri gönderildiği yazılır.

Yine aynı dönemde bir California mahkemesi beyaz olmayan bir Çinlinin bir beyaz adam aleyhine şahitlik yapamayacağına hükmetmiş, bu karar yıllar sonra geri çevrilmiştir.

Bu arada ABD hükümeti ucuz işgücü sağlamak için Çinlilerin göçünü teşvik eden ve onları ayrımcılıktan korumayı garanti eden bir anlaşmayı da imzalamıştı.

Açık kapı politikası

19. yüzyıl başından II. Dünya savaşına kadarki zaman diliminde sömürgelerini genişletmek isteyen Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın aksine Amerika, bağımsız ve parçalanmamış bir Çin'in kendi çıkarları için daha yararlı olacağına inandı ve bu amaçla Açık Kapı adını verdikleri bir politika

izledi. Bu politika Çin'in kapılarının yabancı ticaret ve yatırıma açık olmasına, ancak hiçbir ülkenin bu kapıyı kontrol edemeyeceği ilkesine dayanıyordu. Doğal olarak bu politika Japonya'nın 1930'lardaki Çin'deki yayılmacılık politikasıyla çelişiyordu. ABD Japon yayılmacılığını dengelemek için Pasifik deniz filosunu Hawaii'deki Pearl Harbor'da konuşlandırdı ve sonradan Japon limanlarını ablukaya aldı.

7 Aralık 1941'de Japonya bu filoyu bombalayıp çoğunu imha ettikten sonra Pasifik'te çok kanlı bir savaş başladı. ABD B-29 saldırı uçaklarını Çin'den uçuruyor ve bu ülkeye önemli miktarda yardım gönderiyordu. Milliyetçi lider **Çan Kay Şek** savaşın başlamasını kendisi için hayırlı bir olay olarak kabul etmişti, ama sonradan Japonya'nın 1945'te teslim olması sonrasında Çin'de iç savaş başlayınca herhalde bu fikrini değiştirdi.

Mao ve arkadaşları iç savaşı kazanıp 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni ilan ettiği zaman ABD iç politika nedenlerinden ötürü savaş boyunca desteklediği eski müttefikini tanımaktan kaçındı. Başkan **Truman** ülkenin temsilcisi olarak Tayvan'daki rejimi tanıdı.

Kore dağlarında tabakam kaldı

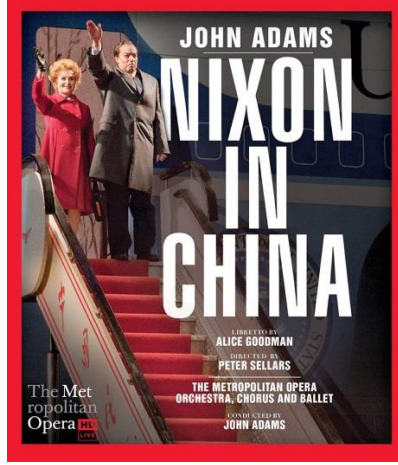
ABD-Çin ilişkileri 1950 yılında Kuzey Kore Güney Kore'ye saldırdığı zaman daha da kötüleşti. Kuzey Kore, Çin'i ve Sovyetler Birliği'ni arkasına almıştı. ABD Birleşmiş Milletler'de Güney Kore'nin Kuzey Kore işgalinden ve Tavyan'ın olası bir Çin işgalinden korunması yolunda kararlar aldırdı. Sonuçta Amerikalıların çoğunlukta olduğu Birleşmiş Milletler askerleri ve Çin Kore'de birbirleriyle savaştılar. Yüzlerce Türk askeri de Sovyet tehdidi altındaki ülkelerinin NATO'ya alınmasını sağlamak için şehit oldu. Kore savaşı Washington'un Pekin yönetimini tanımasını ve yeni rejimin Birleşmiş Milletler'de temsil edilmesini 30 yıl kadar geciktirdi.

1953'te ABD Başkanı olan **Eisenhower** koyu bir komünizm karşıtıydı. Tayvan lideri Çan Kay Şek'e fazla güvenmemesine rağmen Çin'in olası işgalini caydırmak amacıyla Tayvan'la ABD arasında bir karşılıklı savunma anlaşması imzaladı. Washington sorunu düşük profilde tutmaya çalıştı. Ona göre öncelik Çin ile ticari ilişkileri artırmak ve onun Moskova'ya olan ihtiyacını azaltmak olmalıydı.

Kennedy ve **Johnson** Çin'e ve komünizme karşı fazla negatif bir önyargı beslemiyorlardı. Johnson iki ülke arasındaki ilişkileri normalleştirmek için çeşitli girişimlerde bulundu, ancak o yıllarda tüm dikkatini ve kaynaklarını **Kültür Devrimi**'nin gelişip yerleşmesine odaklayan Mao tarafından bir karşılık bulamadı. Arkadan **Vietnam Savaşı** patladı ve iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerildi.

Amerika-Çin dostluğu komünistlerin 1949'da iktidarı ele geçirmeleriyle ve sonradan Kore Savaşına bir milyon asker göndermeleriyle sona ermişti. Dostluğun yerini Çin'i ve onun komünist yöneticilerini izole etme politikası almıştı.

“Yalnız Nixon Çin’e gidebilir”

1968’de başkan olan **Nixon** son derece anti-kömünistti. Onun için önce Amerikan ping pong milli takımının Çin’i ziyaretiyle başlayan yumuşama sonucu 1972’de kendisinin Pekin’e gitmesi onun sağcı milliyetçiler arasındaki kredisini etkilemedi. “Yalnız Nixon Çin’e gidebilir” deyimini Amerikan İngilizcesinde bir atasözü düzeyine eriştirdi. Bir sosyal demokrat Çin’e gitse hain damgasını yerdi. Oysa Nixon için böyle bir tehlike yoktu.

Nixon’un Çin’i ziyareti büyük yankı ve sükse yaptı. Gazeteciler, fotoğrafçılar ve kameramanlar sonradan azil tehdidi altında istifa etmek zorunda kalan *Üçkağıtçı Dick*’i ve demode saçlı eşi Pat’i izlemek için birbirlerini ezdiler. Ünlü besteci **John Adams** “Nixon Çin’de” adlı bir opera besteledi ve eser New York’taki Metropolitan Opera’da uzun süre sahnelendi. Çok düşük bir beklentiyle YouTube’da izlediğim operayı çok beğendiğimi itiraf etmek zorundayım.

Nixon ve **Kissinger**’in politikası sonuç verdi ve iki ülkenin başkentlerinde büyükelçilik açılmasını öngören Şanghai bildirisi imzalandı. 1979’da **Carter** yönetimi sırasında ABD Pekin yönetimini Çin’in tek temsilcisi olarak resmen tanıdı. ABD Çin’in ısrarı üzerine Tavyan ile imzalamış olduğu karşılıklı savunma anlaşmasını iptal etti ve silah satışlarının bölge koşullarının gerektirdiği düzey ile sınırladı.

1981 yılında Başkan olan **Reagan** bir Tayvan taraftarıydı, ancak Nixon ve Carter dönemlerinde imzalanan anlaşmalara uymayı sürdürdü. 1984'te Çin'i ziyaret etti ve iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler geliştirildi. Korsan CD'ler ve DVD'ler de bu dönemde bir patlama yaptı.

Deng Xiaoping: Vahşi kapitalizmle totaliter komünizmi aynı zamanda uygulayan lider

Mao 1976'da öldü. 1978'de başa geçen yeni lider **Deng Xiaoping** ekonomik reformlar yaptı ve hantal sistemi piyasa ekonomisine geçirmeye çalıştı. Ülke ekonomisini kendi koşullarında dış dünyaya açtı. Öte yandan siyasette taviz vermedi, Çin Komünist Partisinin iktidarını pekiştirdi ve kişisel hak ve özgürlükleri kısıtladı. Sonuç işçi ücretlerini ve iş koşullarını kölelik düzeyine indiren vahşi bir kapitalizmin ifade ve basın özgürlüklerini yok eden sözde komünizmle birleşmesi oldu. Çin liberalizminin tabutuna çakılan son çivi 1989'da Tiananmen Meydanında yüzlerce rejim karşıtının kurşunlanarak öldürülmesiydi. İlginçtir ki aynı yıl Avrupa'da Berlin Duvarı yıkılıyor ve liberalizmin zaferi ilan ediliyordu.

Amerikalılar Çin'deki ağır insan hakları ihlallerini kınadılar ama yüksek karlar getiren ticarete devam ettiler. Tüketicilerin ucuz Çin ürünlerine olan bağımlılıkları sanki bir uyuşturucu bağımlılığı niteliğindedir. Malları kesilirse ortalığı dağıtırlardı ve Amerikalı politikacılar onların oyuna muhtaçtı. Ama bence Çin ticaretinden nemalanan Amerikalı iş insanlarından gelen yüklü kampanya bağışlarının etkisi daha fazla oldu.

1993-2001 yılları arasında görev yapan **Clinton** önceleri Çin'deki insan hakları ihlalleri karşısında ülkeye yaptırım uygulamak istedi, ama o da iş dünyasının baskıları üzerine tepkisini kuru güdültüye indirgedi. Sonuçta dış dünyanın desteğini alan ve pazarlarını kapatan Çin ekonomisi coştı ve yeni yüzyıla dünyanın en büyük üç ekonomisinden biri olarak girdi.

2001'de ABD Çin'in Dünya Ticaret Örgütüne (WTO) girişine ilişkin çekincesini kaldırdı ve Pekin yıllardır arzuladığı ve dış ticaretini katlayacak üyeliğe kavuştu. Bush yönetimi Çin'e "*daimi normal ticari ilişkiler*" statüsünü tanıdı.

Obama Dönemi: Hem ortak hem rakip

Obama'nın Çin'i "*önemli bir ortak*" ve aynı zamanda "*rakip*" olarak tanımlaması ilişkilerin ticari ve ekonomik boyutu kadar siyasi boyutuna da vurgu yapması anlamına geliyordu. Obama'nın stratejisi Çin'in yükselişine karşı ABD'nin çıkarlarını korumak için bölge ülkeleriyle imzaladıkları ittifaklarla Asya Ekseni Stratejisini hayata geçirdi ve bölgedeki askeri gücünü artırdı. Bu da muhtemelen Çin'in kendisini kuşatılmış hissetmesine ve kendi askeri harcamalarını artırmak, ithal ikamesi oranını yükseltmek ve ekonomik bağlamda kendi kendine yeterlilik gibi önemli kararlar almasına neden oldu.

ABD-Çin ilişkilerinin başlıca konuları Tayvan ile ilişkiler, Güney Çin Denizindeki Çin yapay adaları, Yuan'ın değerinin artırılması, WTO kurallarına uyum, küresel ısınmayla mücadele, Kuzey Kore ve İran'ın nükleer silah programlarının engellenmesi, Uygurlara ve diğerlerine uygulanan insan hakları ihlalleriydi. Çin İran'a uygulanmak istenen yaptırımları Birleşmiş Milletler'de veto etti. Öte yandan Çin, Doğu Türkistan ve Tibet konularını sadece kendi iç meselesi olarak görüyordu. Ticaret yollarının güvenliği Çin için en önemli gündem maddesiydi.

Trump iş başında öğreniyor

Beyaz Saray'a taşınmadan önce “*yabancı ülkelerde ne işimiz var?*” diyen **Trump** iş başına geldikten sonra koltuğunun hakkını verdi ve klasik Amerikan müdahalecilik örnekleri vermeye ve bazen de geri adım atmaya başladı. Trump önceleri Çin devlet başkanı Xi'yi “*bir numaralı düşman*” olarak görünürken sonradan ona “*büyük bir adam*” dedi. Seçim kampanyasında Çin menşeli mallara yüzde 45 gümrük vergisi uygulayacağını söyledi, sonradan bunun tamamen tüketicilere yansıtacağını öğrenince büyük ölçüde çark etti.

İngiltere'de “*taç akıllandırır*” diye bir atasözü vardır. Bence Amerikan Kongresinin iki kez azlini istediği, aleyhine düzinelerce kamu davası açılmış olan Trump fazla akıllanmasa da gelecek yıl ikinci kez seçilme olasılığı çok yüksektir. Demokrasilerde diplomasisizlerin diplomalılarından intikam aldığı sık sık görülür.

ABD için Çin ne kadar önemli?

Günümüzde Çin, ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomisi, Batı Pasifik ve Doğu Asya'nın en belirleyici gücü, bazı komşuları ve ABD'nin bölge çıkarları için de bir tehdit unsuru konumundadır. Amerika ve Çin birlikte global ekonominin yaklaşık üçte birini, ticaretinin dörtte birini temsil eden ve dünyanın en güçlü silahlı güçlerine sahip olan iki ülke konumundadırlar. Öte yandan Çin'in elindeki Amerikan hazine bonosu tutarı 869 milyar dolardır. Bu meblağın geçen yıl bunun neredeyse iki katı olduğunu, Çin'in bağımlılığını azaltmak için elindeki Amerikan hazine bonolarını sattığını biliyoruz. Söz konusu rakam ile Pekin, 1,13 trilyon dolar tutarındaki Tokyo'dan sonra ikinci büyük Amerikan bonosu hamili konumundadır. Keza her iki ülke de dünyanın en çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı (FDI) almış ekonomileridir.

Pekin günün birinde elindeki tüm ABD tahvillerini aniden satışı çıkarırsa her iki ülkenin de ekonomileri krize girer. Ancak iki ülke arasında günümüzdeki ilişki boyutu ve uluslararası güç dengesi dikkate alındığında mevcut ilişkilerin kısa dönemde şekil değiştirmesi olası görünmemektedir. Pekin'in eksik demokratik yapısı, asimetrik kurumsal ve hukuksal yapıları ile insan hakları konusundaki kötü karnesi farklılık ve gerginlikleri besleyen unsurlardır.

Karşılıklı bağımlılık

İki ülke birbirlerine çok güvenmemekle birlikte sürekli ticarî ilişki içinde oldular. Her iki ülke de aralarındaki finansal ve ticari ilişkilerin boyut ve niteliği ile dünya ekonomisine yön vermektedir. Aralarındaki bu tür ilişkiler iki ülkeyi oldukça karmaşık ve kısa/orta dönemde terk edilemeyecek boyutta karşılıklı bağımlılık içine sokmuştur. Bu bağlamda her iki ülkenin, çeşitli ulusal güvenlik ve dış politika konularında farklı ve çoğunlukla zıt görüşleri olduğu da bir gerçektir.

ABD-Çin ilişkileri bugüne kadar hızla bozulabilirdi, ama hiçbir ABD başkanı ilişkileri kalıcı olarak bozacak bir politika izlemedi. Aynı yaklaşımı çeşitli olay ve konularda Çin liderleri de gösterdi. Ortaya çıkan farklılıklar, krizler ve gerginlikler bir şekilde hep tatlıya bağlandı. Aslında iki ülke arasında “uzlaşması zor” Kuzey Kore, İran, Suriye gibi bazı ülkelere yaklaşım konusunda derin görüş farklılıkları bulunmaktadır. Aynı farklılık nükleer silahların yayılması konusunda ve bu bağlamda Pakistan ile ilişkilerde de yaşanmaktadır. İki ülke arasındaki çeşitli parametrelerde

önceden ABD lehine olan büyük farkların da giderek kapandığını izlemekteyiz. Burada örnek olarak ekonomik büyüklük, ticaret hacmi ve askerî güç unsurlarını sayabiliriz.

Gelecekte Rusya'ya karşı bir ABD-Çin ittifakı olabilir mi? Bu şimdi olanaksız görünse bile tarih sürprizlerle doludur. Nazi Almanya'sının Polonya'yı paylaşmak için 1939'da Sovyetlerle imzaladığı Molotov-Ribbentrop anlaşması aklıma ilk gelen örnek.

'Tüm siyaset yereldir'

'Tüm siyaset yereldir' sözünün ülkemiz için bir miktar geçerli olmasına rağmen Amerika için çok daha fazla geçerli olduğunu belirtmem gerek. Bunun başlıca nedeni ise dar seçim bölgelerindeki tüm adayların parti başkanları tarafından değil de halk tarafından önseçimle belirlenmeleridir. Her milletvekili tekrar seçilmek ister. Ancak Amerikan Kongresinde oy kullanacak olan bir milletvekili 'benim başkanı tekrar beni listenin başına koyar mı' diye değil, 'bölgemdeki seçmenler buna ne derler' diye düşünür. Bu yüzden Amerikalı politikacılar daha bağımsızdır ve parti disiplini nispeten düşüktür.

ABD-Çin ilişkilerinin Amerikan yerel politikaya yansımaları en çok ekonomik ve kültürel alanlarda görülür. Baskıcı rejimin düşük ücret ve standart altı koşullarda çalıştırarak köleleştirdiği Çinli işçilerle rekabet edemeyen Amerikalı işçiler kapanan işyerlerinin ardından yüksek ücretli endüstriyel işlerini kaybettiler. Sistem sanayiden hizmet sektörüne kayınca aynı işçiler bu kez daha düşük ücret veren hamburgercilerde "*patates kızartması da ister misiniz?*" diye sormaya başladı. Belki arada çok fazla fark yoktu ama özellikle Amerikalı beyaz erkeklerde bir yenilmişlik algısı yaygındı.

Artist Trump

14 yıl "*Çıtrak*" adlı televizyon dizisinde herkesi kovarak artistlik yeteneğini geliştiren Donald **Trump** bu atmosferi kendi çıkarları için çok iyi kullandı. Hem babası hem de kendisi dolar milyarderi olmasına rağmen kendisini bu fakir düşmüş ve yenilmiş öfkeli kitlenin aynı dili konuşan bir temsilcisi olarak lanse etti. Herkesin kafasındaki o kırmızı şapkalarda MAGA, yani "*Amerika'yı tekrar büyük yap*" yazıyordu. Bu da kısacası "*ben Çin'e giden yüksek ücretli işleri geri getireceğim*" demektir ve Trump gerçekleşmeyecek bu beklentiyi sandıkta iyi kullandı.

Biden Xi'ye 'diktatör' diyor

Geçenlerde San Francisco'da **Xi** ve **Biden** arasında bir zirve konferansı gerçekleşti. Geçtiğimiz yıl Xi için hiç iyi geçmemişti, onun için durumu kurtaracak bir galibiyet görüntüsüne ihtiyacı vardı. Ancak Güney Çin Denizindeki ticaret yolları ve büyüyen adalar sıkıntısı, Tayvan'a yönelik gittikçe artan Çin tehdidi, Çin'e yönelik yaptırımlar kolayca halledilebilecek sorunlar değildi.

Ancak Xi için San Francisco zirvesinin Çin'deki yankıları daha önemliydi. O Amerikalı emperyalistlerle başa çıkan, onlara hak ettikleri cevapları veren güçlü bir liderdi. Xi, Biden'in kendisi için "*diktatör*" demesine özellikle bozulmuştu. Oysa o Çin halkının gerçek temsilcileri olan Komünist Partisinin hepsi merkezden atanmış delegeleri tarafından oybirliğiyle seçilmemiş miydi? Batının kokuşmuş burjuva değerleri Çin'in kendisine özel koşullarını ve yüzyıllar boyunca ezilmiş dinamik halkının arayışını kapatma ihtiyacını ölçmekte yetersiz kalmıyor muydu?

Biden için de iç politika önemliydi. Kamuoyu anketleri gelecek Kasım'daki seçimlerde onun Trump karşısında kaybedeceğini öngörüyordu ve onu geçmek için kesin bir zafere ihtiyacı vardı.

Parayı veren düdüğü çalar

Geçen yazımda Amerikan politikasında borusu ötenlerin en çok vergiyi veren ve siyasetçilerin seçim kampanyalarına bağışta bulunup karşılığını bekleyen iş adamlarının olduğunu ve onların en büyük derdinin *business* yani ticaret olduğunu belirtmişim. Dünyada çıkan her türlü siyasi problemin, sıcak ya da soğuk savaşın ABD'nin ekonomik hayatına etkileri genellikle oldukça pozitifdir. Dünyada satılan silahların, uçakların, füzelerin roketlerin çoğunu Amerikalılar üretip satarlar. Tabii belirli ülkelere siyasi nedenlerden ötürü ekonomik yaptırım uygulandığı zaman bu ülkeye mal satan üreticiler zarar görür. Ancak silahlar ve tüm ilgili savunma tedbirleri ve know-how çok daha fazla artık değer bıraktığı için ülkeye örneğin soya fasulyesi ihracatından daha fazla gelir sağlar.

Amerika'da silah tüccarlarının mı yoksa soya fasulyesi çiftçilerinin mi dış politika üzerinde daha fazla etkilerinin olduğunu tahminini aziz okuyucuların ferasetine bırakıyorum.

Çehov'un silahı

Anton Çehov *"eğer ilk perdede duvarda asılı bir silah varsa, o silah oyun bitmeden mutlaka patlar"* demiş. Pasifik'teki silahlanma yarışının sıcak bir savaşla bitmesi mümkündür ve bunun tarihte pek çok örneği vardır. Savaşlar bir dikkatsizlik ya da kaza sonucu çıkacağı gibi bazı iç grupların diğerlerini tasfiye etmek için ön almaları şeklinde olabilir. Örneğin **Enver Paşa**'nın Almanya ile kurduğu kumpas sonucu Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşına girmek zorunda kalmıştı. Öte yandan geçtiğimiz aylardaki ABD üzerine gönderilen ve sonradan patlatılan dev casus balonlarından Başkan Xi'nin haberinin olmaması ülkesinin iç siyasetinde büyük fırtınaların estiğini, Çin'in hala bir Üçüncü Dünya ülkesi olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Tukidides Tuzağı: ABD-Çin savaşı kaçınılmazdır

Tarihte egemen güçlerin yükselen güçlerle eninde sonunda bir savaşa girdiğinin örnekleri çoktur. 1998'de, yani Çinlilerin çoğu hala köylerindeyken Amerikan dış politikasının etkili mimarlarından Polonya kökenli akademisyen **Brzezinski**, ülkesi için en tehlikeli senaryonun belki İran'ın da katılacağı anti hegemon bir Çin ve Rusya koalisyonunun olacağını, ancak bu kez liderin Çin, izleyenin Rusya olacağını yazmıştı.

Tukidides tuzağı deyiminin kökeni M.Ö. 431’de gittikçe güçlenen Atina ile egemen güç Isparta arasında kopacak olan Peloponez savaşını kaçınılmaz olarak niteleyip tahmin eden Atinalı tarihçi general Tukidides’e dayanır. Amerikalı siyaset bilimci Graham **Allison** 2015’te deyimini ABD-Çin çatışmasına uyarladı ve büyük dikkat, tepki ve övgü topladı. “*Yükselen bir güç mevcut egemen süper gücün mevkiini tehdit ederse savaş kaçınılmazdır*” teorisini desteklemek için Allison ve Harvard’daki arkadaşları tarihten 16 yükselen güç örneği seçti ve bunlardan 12’nin egemen güçle savaşa girdiğini saptadı. Sübjektif örnek seçimi yüzünden bu araştırmanın çok eleştirildiğini de belirtmek isterim.

ABD Hazine Bakanı **Yellen** 2021’de Çinli liderlerin de bulunduğu bir toplantıda Tukidides tuzağına inanmadığını, Çin ile Amerika arasındaki olası bir savaşın yanlış ve hatalı varsayımlara ve bazı Amerikalıların da paylaştığı paranoyaya dayandığını söyledi.

Pirus Zaferi: Kazananın bile kaybettiği bir zafer

ABD ve müttefiklerinin bu olası koalisyonla girişebileceği sıcak bir savaş III. Dünya Savaşı, belki de bildiğimiz dünyanın sonu anlamına geleceğinden akli başında politikacıların bundan tüm güçleriyle kaçınmak istediğini varsayıyorum. Ancak Tayvan ve Güney Çin Denizindeki gelişmeler ve yangına körükle giden politikacılar ve her türlü medyacılara beni yanıltabilir. Şurası bir gerçek ki olası bir ABD-Çin savaşı kazananın olmayacağı bir savaştır ve galip gelen tarafın zaferi, inanılmaz büyüklükteki kayıpları yüzünden neredeyse bir yenilgiyle eşdeğerde olan bir **Pirus** zaferi olacaktır.

Tayvan bizim canımız, feda olsun kanımız

Bence Çehov’un Çin tiyatrosundaki silahı Tayvan’ın olası işgalinde patlayabilir. Çin’in Rusya’nın Ukrayna’yı veya İsrail’in Gazze’yi işgalini kendisine Tayvan için verilmiş bir yeşil ışık ya da fırsat olarak değerlendirmesi mümkündür. Amerika’nın 1954’te Tayvan’la imzalamış olduğu Savunma Anlaşması 1979’da sona ermiş, buna karşın ABD Tayvan’a kendisini savunması için silah satmaya söz vermiştir.

Çin içindeki bazı aşırı milliyetçi grupların ve bazı komutanların Tayvan’ın işgali için çok baskıcı olduklarını biliyoruz. Ben onlardaki Tayvan tutkusunu ülkemizin mütedeyyin insanların Ayasofya camii tutkusuna benzetiyorum. Ancak Çinli milliyetçilerin Tayvan sevdası gerçekleşebilir mi? Las Vegas’ta bahse girseydim Çin’in Tayvan’ı işgal etme ihtimaline yüzde 50’den fazla şans verirdim. Bence Çin sonuçlarının katlanılabilir ölçüde olacağına karar verdiği zaman işgal gerçekleşir. Bu da Amerika’nın tutumuna bağlıdır. Oyuncaklarına alışmış Amerikalı tüketicilerin ve Çin ticaretinden nemalanan iş insanlarının baskıları sonucu siyasetçilerin Çin ile bütün köprüleri atıp tam kapsamlı bir ticaret ambargosu uygulayacağını sanmam.

iPhone’larını kaybeden Amerikalı tüketiciler Los Angeles’deki Çin Konsolosluğunu yakar mı?

Bence olası Tayvan işgalinin Çin’e götürüsü çok daha olacaktır. Gözümün önüne iPhone’larını kaybedecek olan Amerikalı obez tüketicilerin Los Angeles’teki Çin Başkonsolosluğunu basıp yakma ihtimali dahil her türlü senaryo geliyor.

Peki ABD-Çin ticareti durabilir mi? Kısa cevap hayırdır. Ticaret suya benzer, ihtiyaç varsa bir şekilde yolunu bulur. ABD-Çin ticareti ise dev bir nehirdir, önüne konulan engelleri yıkıp aşma olasılığı çok yüksektir.

Güney Çin Denizindeki yapay adalar

Washington-Pekin arasındaki gerginliğin bir diğer kaynağı da Güney Çin Denizi'ndeki Çin'in bizim Karadenizli müteahhitler gibi yoktan var ettikleri ve uçak pistine kadar her türlü olanağın sunulduğu yapay adalardır. Doğal olarak bu adalar ABD'nin Asya-Pasifik bölgesine dönüş politikası ile ters düşmektedir. Öte yandan Çin ekonomisinin lokomotifini ihracatı aksatmamak ve hammadde ve enerji açısından dışa bağımlı endüstriyel üretimi beslemek için deniz ve hava ulaşım yollarının güvenliği hayati derecede önemlidir. Çin'in dev nüfusunu besleyebilmesi, sosyal dengeyi ve ekonomik büyümeyi sürdürebilmesi ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasından geçmektedir.

Çin'in bölgedeki komşularından Vietnam, Tayland, Kamboçya, Malezya ve Filipinler ile arası iyi olarak tanımlanabilir, ancak Myanmar son zamanlarda ABD'nin etki alanına girmiştir. Bu da zaten paranoyak olan Çin'in kendini kuşatılmış gibi hissetmesine neden olmuştur. Güney Çin Denizi'nin bir diğer stratejik önemi de deniz altında bulunan hidrokarbon rezervlerinden kaynaklanır.

Amerika'nın bölgedeki amacı Çin'in hareket alanını kısıtlayarak onu sıkıştırmaktır. Pekin de bu sıkıntıyı Güney Çin Denizi'nde deniz filosu bulundurarak, mevcut küçük adaları büyüterek ve buralarda hava üsleri inşa ederek aşmaya çalışmaktadır.

Washington'un Çin politikası: İzole edip batıralım mı, oyuna dahil edip pastayı paylaşalım mı?

Bence Washington, Çin'i izole etmek yerine kendi güvenliğini ve refahını destekleyen ve Çin'i de içeren işleyen bir uluslararası sistemi korumayı hedeflemelidir. Şu anki sistem düşük ücretlerle ve olmayan haklarla köleleştirilen Çinli işçilerin dışında tüm tarafların lehine çalışmaktadır. Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ile silah yarışına girmek yerine tüm insanlığa faydalı olacak yeşil enerji ve teknoloji yarışına girmesi daha hayırlı olacaktır.

Bu strateji, Soğuk Savaş zamanında başarılı olan Sovyetler Birliği'ni tecrit etme ve kendi çelişkilerinin ağırlığı altında çöküşünü zorlama hedefinden radikal ölçüde değişiktir. Sovyetler Birliğinde üretilen sütlerin üçte birinin dikkatsizlik ve israf sonucu yere döküldüğü, yani testiyi kıranın da suyu getirenin de bir olduğu söylenirdi. Ancak bugünkü dünya, aktörler ve ilişkiler bambaşkadır. Beyaz Saray'da komünist avcısı senatör **McCarthy** 1950'lerde terör estirenken Hollywood'daki solcu arkadaşlarının listesini FBI'a vermiş olan muhbir **Reagan** yerine Trump'ın deyimiyle *Uykucu Joe* oturmuştur. O da bugünün Çin'inin dünün Sovyetler Birliği olmadığını ve

kolay kolay pes etmeyeceğini bilmektedir. Yine de ABD'nin ve Çin'in Pasifik'teki silahlanma yarışı Sovyetler Birliği zamanıyla bir miktar benzeşmektedir.

Hong Kong'u hatırlatan barışçı seçenek

Çehov'un silahı her zaman patlamak zorunda değildir ve işgal dışındaki seçenekler bugünkü statükonun devamı ya da Tayvan yöneticileriyle yapılacak bir çeşit anlaşma sonucu Tayvan'ın anavatanla birleşmesidir. Ancak herkesin aklında Hong Kong'un göreceli bağımsızlığını garanti eden anlaşmanın tamamen kağıt üzerinde kalmış olması ve bölgenin tamamen Çin egemenliği altına geçmiş olması vardır. *"Beni bir kez aldatırsan kabahat senin, iki kez aldatırsan kabahat benim"* derler. Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yermiş. Tayvan konusunda bir anlaşmanın daha sağlam bir kazığa bağlanmasının gerektiği açıktır.

Bugünkü bozuk sistemi devam ettirmek

I. Dünya Savaşı'nın küllerinden uluslararası bir sistem geliştiren Amerikalı liderler yardımseverlikle hareket etmediler ve ulusal çıkarları tarafından yönlendirildiler. Amerika Birleşik Devletleri küresel müşterekleri yöneten, anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapan ve serbest ticareti kolaylaştıran birçok uluslararası kurumun merkezinde yer aldı. Ülkenin konumu, dünya tarihindeki en güçlü orduyu sahaya sürmesine ve dünya nüfusunun yalnızca yüzde dördü ile küresel GSYİH'nin kabaca yüzde 25'ini toplamasına olanak sağladı. Washington biraz akıllıysa bu sistemden elde ettiği büyük yararları asılır ve Çin'i de bu sistemin içinde tutar.

Çin'i izole etmek Amerikan milliyetçileri için tatmin edici olabilir, ancak tarihin gösterdiği gibi ABD çıkarlarına hizmet etmeyecektir. 1940'ların sonlarından 1970'lere kadar Çin, ABD liderliğindeki sistemin dışında bırakıldı. Bu dönemde, Çinli liderler küskün, aşırı ve devrim kışkırtmaya istekli hale geldiler. Pekin, Washington'un düşmanlarını silahlandırmak da dahil olmak üzere sistemi çökertmeyi arzuladı. Çin o zamanlar fakirdi, bu yüzden müdahalelerinin sınırlı etkileri oldu. Ancak bugün İran, Kuzey Kore, Rusya ve Venezüella gibi ABD'nin hasımları ABD'nin ulusal güvenliğine ciddi şekilde zarar verecek bir şekilde Çin desteğinden yararlanabilir.

Nasıl bir soğuk savaş?

Bir Amerika-Çin sıcak savaşının dışındaki umarım daha büyük olan ihtimal bazılarının zaten içinde olduğumuzu iddia ettiği bir soğuk savaştır. Soğuk savaşın da çeşitli tonları vardır. Amerikalı politikacıların önündeki seçenekler arasında bir uçta Sovyet blokuna uygulanmış olan izole edip boğma ve silah yarışına teşvik stratejisi, diğer uçta da Kuşak ve Yol gibi gerçekleri kabul edip pastayı paylaşmak ve yalnız Amerikalıları değil, tüm tüketicileri beraber soyma stratejisi vardır.

Küresel sistemin bir parçası

Bugün Washington'un amacı, Çin'i devletlerarası davranışı düzenleyen ve Pekin'i ulusal hedeflerini gerçekleştirmenin en iyi yolunun mevcut kurallar ve normlar dahilinde faaliyet göstermek olacağı sonucuna iten küresel bir sistemin bir parçası olarak tutmak olmalıdır.

Çin'in de dahil olduğu işleyen bir küresel sistemi korumak kolay bir iş değildir. Washington son yıllarda tasarımında büyük bir rol oynadığı mevcut sistemi sürdürme konusunda giderek daha kararsız hale geldi. Çin de mevcut sistemi sonuna kadar kullansa da Amerika'nın hasımlarıyla beraber başka alternatifler arayışına girdi. ABD ticaret, küresel sağlık, iklim değişikliği ve silah kontrolü konularında mevcut düzenin dayattığı gereklilikleri ve sınırlamaları kabul etme konusunda azalan bir hoşgörü gösterdi.

Çin son zamanlarda artan ekonomik gücünü otoriter rejimi desteklemek ve yönetim biçimine tehdit olarak algıladığı özgürlükleri kısıtlamak için kullandı. AI ve yüz tanıma teknolojisine milyarlar yatırdı. **Orwell**'in 1984 romanındaki Büyük Biraderin herkesi her an izlediği koşullar Çin'in bütün büyük şehirlerinde bir gerçek oldu. Pekin, iç işleri olarak tanımladığı konulara müdahaleleri engellemeye kararlı. Gelişmiş demokrasilerin gündem belirleme gücünü geriletme ve uluslararası standartların belirlenmesinde öncülük etmek istiyor. Çin ayrıca dünyayı Çin mal ve hizmetlerine daha bağımlı hale getirmek ve askeri güç dengesini kendi lehine değiştirmek için çalışıyor.

Amerikalı tüketici = altın yumurtlayan kaz

Çin sonunda sistemde kalmaktan vazgeçerse ve bunun yerine kaynaklarını uluslararası sisteme karşı çıkmak için Batı karşıtı bir bloğu harekete geçirmeye yatırırsa, bu ucuz Çin ürünlerine alışmış Amerikalı tüketiciler için kötü haberdır. Ama altın yumurtlayan bir kaz olan Amerikan pazarını kaybetmek Çin ve yandaşları için kendi ayaklarına sıkılmak olacaktır. Tüm kusurlarına rağmen, mevcut uluslararası sistem büyük güçler arasındaki çatışmanın önlenmesine katkıda bulunmuş ve II. Dünya Savaşı'ndan bu yana dünya çapında milyonlarca insanın yoksulluktan kurtulmasını sağlamıştır.

Çin küresel meselelerde söz sahibi olmayı hak eden büyük bir güç olarak tanınma arzusundadır. Çin mevcut sistemi korumaya yatırım yaparsa devam eden yükselişinin geniş çapta kabul görmesinin tadını çıkarabilir veya kurulu düzenden çıkıp parçalanmasına neden olabilir.

Xi'den sonraki Çin

Bazı gözlemcilere göre Xi dönemi otantik Çin'in geri dönüşünü temsil etmektedir. Çin Komünist Partisi lideri **Deng Xiaoping**'in yönetimindeki 1979 sonrası "*reform ve açılım*" dönemi bir sapmaydı. Xi, ÇKP'nin doğal tek adam yönetimi politikasına geri döndü. Artık ne kadar pervasız olurlarsa olsunlar Xi'nin içgüdüleri üzerinde herhangi bir kontrol kalmamıştı.

Xi'nin sabırsız, partizan ve intikamcı olduğu doğrudur. Ama aynı zamanda ölümlüdür ve şimdi 70 yaşındadır. Tarihi bir rehber olarak alırsak Xi sahneyi terk ettiğinde Çin siyasetinin temellerinin sarsılması ve sarkacın diğer tarafa gitmesi güçlü bir olasılıktır. **Mao**'nun 1976'daki ölümü, onun ülke üzerindeki kontrolünü pekiştirerek Çin halkını kaosa sürükleyen Kültür Devrimi'ne son verdi. Takip eden yıllarda parti, genç liderlerle birlikte Mao'nun ideolojik katılığında ve güç

yoğunlaşmasından uzaklaşan Deng de dahil olmak üzere Mao'nun ihraç ettiği kadroları eski haline getirdi.

Pekin hegemonya yolunda mı?

Ekonomist Derek **Scissors**, Çin ekonomisinin 2020'lerde hızlı bir şekilde büyüyeceğini, ancak 2030'larda yaşanan bir nüfusun, artan borcun ve devlet tarafından yönlendirilen sermaye, yetenek ve teknoloji tahsisi yoluyla özel sektör inovasyonu üzerindeki kısıtlamalar yüzünden yavaşlayacağını tahmin ediyor. Şu anda 7 trilyon dolar olan ABD ve Çin GSYİH'si arasındaki farkın 2030 yılına kadar 4 trilyon dolara düşeceğini, ancak yüzyılın ortalarında tekrar artmaya başlayacağını öngörüyor. Başka bir deyişle, Pekin ne zirvenin zirvesinde ne de hegemonya yolunda. Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı kalıcı ama kısıtlı bir rakip olacak.

Bu sonuçların risklerini azaltmak için, Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı rahatsız edici gerçekleri kabul etmesi gerekir. Daha yoksul ve Batılı olmayan ülkelerdeki birçok insan mevcut düzeni kendi önceliklerine ve sorunlarına yeterince özen göstermeyen, ağırlıklı olarak beyaz, Batılı bir sistem olarak görmesidir. Bu ülkelerin bazılarındaki liderler, kendilerini dezavantajlı hale getiren sistemi değiştirmek istiyorlar ve Çin'i davalarının şampiyonu olarak görüyorlar.

Çin'in olası çıkışından sonra uluslararası sistemin Balkanlaşması, ABD'nin uzun vadeli çıkarlarına zarar verecektir. Örneğin, iklim değişikliğine veya pandemilerin önlenmesine yönelik Batılı bir çözüm yoktur. Bunlar, küresel kaynakların seferber edilmesini gerektiren küresel zorluklardır. Belki de günümüz için en önemlisi ticaret sistemindeki bir bozulma, ABD de dahil olmak üzere tüm ülkeleri daha fakir bırakacaktır. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin koordine edemezse, yeşil enerji geçişi daha uzun sürecek ve daha pahalıya mal olacaktır. Küresel bilgi sistemlerinin Batı ve Çin bloklarına bölünmesi, inovasyonu ve ekonomik büyümeyi engelleyecektir.

ABD ulusal güvenlik danışmanı Jake **Sullivan**, bu yılın başlarında yaptığı bir konuşmada, mevcut neoliberal ekonomik düzenin Amerikalı işçileri başarısızlığa uğrattığını ve güçlü ve dirençli bir demokrasinin dayandığı sosyoekonomik temelleri yıprattığını ileri sürdü. Bu nedenle Sullivan, ABD'nin ülkenin üretim altyapısını yeniden inşa edebilmek, daha esnek tedarik zincirleri geliştirebilmek ve Çin'in Amerikan güvenliğini risk altında tutma yeteneğini sınırlayabilmesini sağlamak için onlarca yıllık uluslararası ekonomik düzenden kopması gerektiğini savundu.

Kazanımlar Amerikan halkıyla paylaşılmadı

Ancak bence Sullivan yalnız bir miktar haklı. Büyük resme bakarsak Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ticaret yoluyla çarpıcı biçimde daha zengin ve daha güçlü hale geldiğini, ancak kazanımların Amerikan toplumunda eşit olmayan bir şekilde dağıtıldığını gözlemledik. Avrupa, Asya ve başka yerlerdeki birçok ülke, serbest ticaretin yeteri kadar serbest olmadığını kabul etti ve çalışanlarının küreselleşmenin aksaklıklarıyla başa çıkmalarına yardımcı olmak için sosyal güvenlik ağları geliştirdi. Amerika bu konuda kötü bir performans sergiledi.

İzole edilen bir ülkede insan hakları iyileşebilir mi?

Çin'in insan hakları ihlallerinin ölçeği göz önüne alındığında, ahlaki gerekçelerle buna itiraz etmek ve Washington'u Pekin'i izole etmeye çağırmak akıllara gelen ilk şeydir. Ancak ABD, İran, Kuzey

Kore ve Venezüella gibi ülkeleri tecrit ettiğinde bu ülkelerdeki insan hakları ihlalleri katlanmıştır. Öte yandan Amerika onların insan hakları konusundaki şikayetlerini daha görmezden gelme eğilimindedirler, çünkü artık bunu yapmanın herhangi bir maliyeti veya sonucu yoktur. Çin ile ayrışma da benzer bir sonuç verecektir.

Çinli liderler, alternatif bir uluslararası sistem geliştirme ve yönetme sorumluluğunu üstlenmeye hazır olmadıklarını özel olarak kabul ediyorlar. Pekin, mevcut uluslararası düzeni Çin'in çıkarlarına daha elverişli olacak şekilde düzeltmek istiyor. Ancak bunlar toptan revizyonlar değil, ayarlamalar olacaktır. Bence Pekin ve Moskova'yı en çok ayıran şey, Moskova'nın sistemi bozan bir güç olarak hareket etmeye hazır olması, Pekin'in ise en azından şimdiye kadar hazır olmamasıdır.

Çin'i tecrit etmek tatmin edici olabilir, ancak ABD'nin çıkarlarına hizmet etmeyecektir

Çin'in 1970'lerin sonlarından bu yana yükselişi, dünyayla ve küresel düzenin temelini oluşturan kurumlarla bütünleşme kararıyla aynı zamana denk geldi. Ülkenin son kırk yıldaki önemli ekonomik ve sosyal gelişmesi, Çin'in Mao dönemindeki izolasyonunda ısrar etmesi durumunda mümkün olmazdı. Çin'in önümüzdeki yıllardaki ulusal kalkınma hedefleri de aynı şekilde yabancı sermayeye, teknolojiye ve pazarlara erişimini sürdüren kapsayıcı bir uluslararası sistem içinde kalmasına bağlıdır.

Çin'in önde gelen uluslararası ilişkiler uzmanlarından biri olan Da Wei, uluslararası sistemin çöküşünün veya parçalanmasının Çin'in modernleşme yeteneğini mahvedeceğini yazdı. IMF, dünya ekonomisinin ciddi şekilde parçalanmasının toplam küresel üretimi yüzde yediye kadar azaltabileceği konusunda uyardı. Çin, dünyanın en büyük ticaret gücü olduğu için, böyle bir senaryodan çoğu ülkeden daha fazla etkilenecektir.

Bu nedenle Çin'in liderleri mevcut uluslararası sistemde daha fazla tanınma, izolasyon ve manevra alanı isteseler de ABD ve Çin'in başını çektiği rakip bloklara bölünmenin Pekin'i derin bir dezavantaja sokacağı gerçeğini kabul etmek zorundalar. Böyle bir senaryoda, ABD muhtemelen birçok ileri teknolojiyi ve askeri yeteneği kontrol eden ideolojik bir birlik içindeki büyük ekonomiler grubuna liderlik edecek ve Çin, askeri ve teknolojik kapasitede geride kalan çeşitli ideolojideki gelişmekte olan ülkeler grubuna liderlik edecektir.

Yumuşak Güç: Temel hak ve özgürlükler

Bence Amerikalıların bir zamanlar önemsedikleri, ama şimdi dünyanın çoğu ülkesine bakıp gündemlerine bile almadıkları temel insan hak ve özgürlüklerini tekrar bir dış politika amacı ve aracı olarak kullanmaya başlamaları kendileri ve tüm dünya için hayırlıdır. *Business*'e bu kadar meraklı olan Amerikalıların en cazip markalarının ifade ve inanç başta olmak üzere tüm temel hak ve özgürlükler olduğunu biliyoruz. Tüm özgürlükleri ülkesinde ayaklar altına almış olan Xi'nin en zayıf tarafı da budur. Sincan bölgesindeki Uygurların neredeyse hepsi kültürlerini yok edip onları asimile etmeye odaklı zorunlu eğitimden geçirilmiştir.

Amerika'nın ünlü istihbarat örgütlerine akıl öğretmek bana düşmez ama onlara **Putin**'in kendi ülkelerindeki fay hatlarını kaşıyıp Demokratları bölmek ve sandıktan kaçırmak amacıyla kurduğu yüzbinlerce sahte sosyal medya hesabını ve sahte içeriğini hatırlatmak isterim. Donald Trump, Putin'in 2013'te Saint Petersburg'da kurduğu Internet Araştırma Ajansı adlı muazzam örgüt

sayesinde 2016 Başkanlık seçimini kazanmıştı. Tabii ki Çin'e karşı Rusların yaptığı gibi sahtekarlığın ve yalancılığın hiç gereği yok. Yalnızca Çin'deki inanılmaz boyutlara erişmiş insan hakları ihlallerini seslendirmek, bunları denetlemek için tüm olanakları zorlamak, mağdurları yalnız bırakmamak ve yasal destek sağlamak bile çok olumlu sonuçlar verebilir. Ama bence en etkili olabilecek olan faktör Çinli elitleri demokrasinin faziletlerine inandırabilmektir. Bunun anahtarı da kendilerinin bunun kendi çıkarları için iyi olacağına inanmalarıdır. Gerçek ve sonuç veren motivasyon dışarıdan gelmez, insanların içinden doğar.

1989'da Tiananmen Meydanı gösterilerinde Çinli özgürlükçü göstericiler Devlet Başkanı Deng'den hoşgörü yerine süngü ve kurşun gördüler. Binlerce genç herkesin önünde acımasızcasına katledildi. 2017'de yayınlanan İngiliz gizli belgeleri Tiananmen'deki ölü sayısının 10 binden fazla olduğunu yazıyor. Devlet ise 200 kadar karşıdevrimcinin birbirini ezerek hayatlarını kaybettiğini bildirdi. *Homo homini lupus (insan insanın kurdudur).*

Bazılarının haklı olduğu çeşitli nedenlerden ötürü özellikle Doğu coğrafyasında son zamanlarda liberalizmin pabucu dama atıldı ve otoriter liderler rejimlerini pekiştirdiler. Bence yapacağımız en büyük hata liberalizmle beraber temel hak ve özgürlükleri Batı icadı diye önemsememek ve dolayısıyla kendimizi ayağımızdan vurmamızdır.

Çok teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Biz teşekkür ederiz hocam, sağ olun.

Kerem hocam, buyurun. Kerem hocamdan sonra 20 dakikalık bir sunumu olan diğer hocamız var, buraya katılmadı, onun video sunumunu göstereceğiz.

21. YÜZYIL'DA DÜNYA DÜZENİ: ÇOK KUTUPLU, ÇOK KORİDORLU...

Doç. Dr. Kerem GÖKTEN*

Tüm katılımcıları selamlıyorum.

Küresel kapitalizm 2008 finansal krizi birlikte bir krizler sarmalına girdi. Sistemin hegomonik gücü ABD, liberal kapitalist uluslararası düzenin yapısal krizlerinin çözülmesine ya da ötelenmesine öncülük etmekte zorlandıkça sarsıntı iktisadi alanın ötesine geçerek liberal demokrasileri de tehdit eder duruma geldi. Küresel finansal krize ek olarak Çin'in ABD ve Batılı müttefikleri karşısındaki iktisadi-politik konumunun güçlenmesi, ticaret savaşları ertesinde kendini açıklıkla gösteren ayrışma (decoupling) eğilimleri, pandemi krizi, iklim değişikliği, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali, Hamas-İsrail çatışması Batı dünyasının inşa ettiği kural temelli uluslararası sistemin sorgulanmasını beraberinde getirmektedir. Yeni uluslararası sistemin hangi esas ve dengeler üzerinde inşa edileceği belirsizliğini

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

sürdürüyor. Jeopolitik risklerin ve gezegendeki varlığımızı tehdit eden ekolojik sorunların nasıl ele alınacağı konusunda genel uzlaşma sağlanması kısa ve orta vadede güç gözüküyor. Varlığı sıklıkla ifade edilen çok kutuplu dünyanın neye benzeyeceği, hangi ittifaklar üzerine kurulacağı ve bu ittifakların doğasının nasıl olacağını kestirmek oldukça zor.

Yeni uluslararası düzen arayışları süredursun, orta güçler geçiş döneminin hareket alanı genişleyen aktörleri ortaya çıkmakta. Liberal uluslararası düzenin işleyişini sağlayan uzun vadeli, katı ittifaklar yerine akışkan oluşumlara rastlayacağımız bir dönemde yol alıyoruz. Artık geleneksel ABD müttefikleri ve “küresel güney” ülkeleri için ABD ve Çin arasındaki çıkar çatışmalarına oynamak, “herkesi birden seçmek” her zamankinden daha mümkün (Russell, 2023).

Çok kutuplu düzenin başat aktörü olarak ortaya çıkan Çin’in iktisadi kalkınma serüveninin yolu, 30 yıllık “kopuş” sürecinin ardından 1978 sonrasında küresel kapitalizm ile keşişti. 1992 sonrasında tersinmez hale gelen bu sürece gönüllü bütünleşme adı verilebilir. 1979’da özel ekonomik bölgelerin kurulması, 1992 yılındaki Deng’in Güney Turu ve bu turun yarattığı politik dinamikler sonucunda 1994 yazında yürürlüğe giren İş Kanunu, 2001 DTÖ üyeliği, 2007 çalışma sözleşmesi yasası küresel finansal krize kadarki uzlaşmaya dayalı eklemlenmenin önemli uğrakları olarak görülebilir (Ngok, 2008: 51-52,59).

Küresel kapitalizm ile gönüllü ve aşamalı bütünleşme dönemi iktisat tarihinin en güçlü ve kesintisiz büyüme oranlarının kaydedildiği bir dönem oldu. 800 milyon insan mutlak yoksulluk koşullarından kurtuldu. 1980 yılında ABD’nin yüzde 10’u büyüklüğünde olan Çin ekonomisi bugün bu ekonominin yüzde 75’i kadar değer üretiyor. Kişi başına düşen gelir (KBG) düzeyine bakınca gelişme daha çarpıcıdır. 1980’de ABD KBG’sinin %2’si kadar gelir elden ortalama bir Çinli, 2020 yılında yüzde 28’i kadar gelir elde etmektedir. Bu gösterge söz konusu olduğunda “yakalamaya” daha on yıllar var gibi gözükse de alınan mesafe çarpıcıdır (Wolf, 2023).

KBG açısından alınması gerekli uzun bir yol olsa da Çin ekonomisinin dünyanın en büyük ekonomisi olacağı yolundaki değerlendirmeler özellikle son 5-6 yılda sıklaştı. Düne kadar Çin’in dünyanın en büyük ekonomisi olacağı konusunda uzlaşma ama bunun ne zaman olacağı konusunda farklı tahminler vardı. Son bir iki yılda ise bu konuda farklı fikirler ortaya atılır oldu. Çin’in, ABD’yi geçemeyeceği, bir tür Japonyalaşma yaşayacağı yolunda değerlendirmeler yapılıyor (Foreign Affairs, 2023). Japonyalaşma sürecinin borç, deflasyon ve demografik iniş kombinasyonundan oluştuğu göz önüne alındığında Çin’in bu sürece kalkınma sürecinin daha erken bir evresinde, yüksek gelirli bir ülke haline gelemeden yakalanabileceğine işaret edilmektedir (Bremmer, 2023). Emlak yatırımlarına aşırı bağımlılığın yarattığı finansal kırılganlığın (Evergrande, Country Garden örnekleri) bir Lehman Anı’nı tetikleyeceğini ileri sürenlerin de sesi yükseliyor (Bennett, 2023).

Özetle Çin mucizesi ile ilgili ticaret savaşları ve Covid-19 pandemisi sonrasında soru işaretleri belirmiş durumda. Yaşlanan nüfus, eksik tüketim/aşırı tasarruf sorunu ve bu yapısal sorunu aşmak adına yapılan yatırımların verimsiz alanlara yönelmesi; çifte dolaşım stratejisi çerçevesinde krediler ile uyarılmaya çalışılan tüketimin yarattığı finansal kırılganlık ÇKP liderliğinin önünde önemli sorun alanları biriktirmiş durumdadır. Xi Jinping etrafında inşa edilen lider kültürü, günlük yaşamda ve iktisadi yaşamdaki ideolojik, baskıcı siyaset “ekonomik uzun Covid’den” bahsedilmesini olanaklı kılıyor (Posen, 2023: 118-119).

Bu noktada filmi biraz geriye sarmak yararlı olabilir. 2008 krizinde küresel kapitalizmi uçurumun eşiğinden kurtaran, küresel büyümenin adeta garantörü olan Çin ekonomisi bunu yukarıda sözü edilen yüksek büyüme oranları ile başardı. Bununla birlikte hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı, kapitalist metropollerin tüketim talebine bağımlı kalmanın bir kırılma, risk unsuru olduğunun farkına varan ÇKP liderliği toplumsal istikrarı güçlendirici, gelir ve servet eşitsizliklerini azaltıcı, eğitim, sosyal güvenlik ve kırsal kalkınma harcamalarını artırıcı önlemler almaya girişti. Küresel kapitalizm ile olan ortak yaşam ilişkisinin altın devrinin geride kaldığı konjonktürde başa gelen Xi, kendisinden önceki lider kuşağının siyasetlerini devraldı ancak bununla yetinmeyerek ihtiraslı hedefler ortaya koydu. Modern çağın en önemli bağlanırlık ve alt yapı kalkınmacılığı girişimi Kuşak ve Yol (KYG), Çin'in kilit, katma değerli yüksek imalat sanayilerinin geliştirilmesini ve kendine yeterliliğinin artırılmasını hedefleyen Çin Malı 2025 stratejisi, ÇKP'nin ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin yüzüncü yıllarına gönderme yapan, 2021 itibarıyla orta halli bir toplumu ve 2049 itibarıyla modern sosyalist toplumu inşa etme iddiasındaki İki Yüzyıl Hedefleri, 2020 ekonomisini ikiye katlamayı, yeşil dönüşümü amaçlayan Çin Standartları 2035 planı "Xi'nin Çin Rüyası'nın" bileşenleridir.

Kuşak ve Yol Girişimi

Çin Rüyası'nın bileşenleri içinde KYG, ABD ve birçok müttefiki tarafından Çin'in uluslararası dengeleri değiştirmeye yönelik jeopolitik hamlesi olarak görülmekte ve güncel değerlendirmelerde sıklıkla kendine yer bulmaktadır. Ülke ekonomisini izleyenlerin bileceği üzere Çin 2000'li yılların başına kadar dolaysız sermaye yatırımlarına ev sahipliği yapma ve ihracat üssü olmakla öne çıkmış, küresel işbölümünün işleyişi içinde uyumlu bir konum işgal etmiştir. Ancak son küresel finansal kriz ertesinde Çin'in iktisadi örüntüsünde ve kalkınma stratejisinde bir dizi değişiklikler gerçekleşmeye başlamıştır. ÇKP liderliği son on beş yılda ucuz emeğe dayalı düşük katma değerli üretim yapısını değiştirmeye, büyük Ar-Ge yatırımları ile teknolojik ilerlemelere imza atmaktadır. Partinin odaklandığı bir diğer yapısal dönüşüm istikrarlı iç talep oluşturacak orta sınıf oluşumunu tamamlamaktır. Bu gayretlere karşın yüksek tasarruf sorununu çözmekte güçlük yaşayan Çin elindeki sermaye fazlasına yeni değerlendirme alanları bulma uğraşı içindedir (Gökten, 2018: 75). Dolayısıyla ülke son yıllarda dolaysız sermaye ihracı ile anılır duruma gelmiştir. KYG bu süreçte 2000 yılında başlayan *going out* stratejisinin ikinci ve asıl uğraşını temsil eder.

2013 yılında Xi Jinping tarafından Kazakistan'da ilan edilen KYG'nin İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu'ndan oluşan iki ana rotası bulunmaktadır. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı altı ekonomik koridor ile desteklenirken; Deniz İpek Yolu, Çin limanlarını Hint Okyanusu'ndaki stratejik limanlar üzerinden Arap Körfezi ve Kızıldeniz aracılığıyla Akdeniz'e dolayısıyla Avrupa kıtasına bağlamayı hedefler.

Bugüne dek KYG için 1 trilyon dolarlık bir yatırım bütçesi kullanan, hatta bazı yıllar net sermaye ihracatçısı haline gelen Çin'in başlıca motivasyonları şöyle sıralanmaktadır (Jie ve Wallace, 2021):

- 1- Katılımcı ülkelerle olan "ekonomik karşılıklı bağımlılığı" arttırmak. Şüphe yok ki bunun doğal neticesi olarak Çin'in ekonomik ve politik etki alanının artması hedefleniyor.
- 2- Çin'in sermaye fazlasını ihraç etme isteği. 2008 finansal krizinin ertesinde yola çıkan girişim, 4 trilyon Yuan'lık (yaklaşık 600 milyar ABD Doları) canlandırma paketinin iç piyasada yarattığı

doğunluk koşulları karşısında sermaye fazlasına yeni değerlendirme alanları bulmayı hedeflemiştir. Özellikle Çin devlet şirketleri yurt dışında önemli ulaştırma ve alt yapı yatırımlarına yönelmişlerdir.

3- Ülkenin az gelişmiş orta ve batı bölgelerin kalkınma sorunlarını geleneksel yatırım harcamaları yerine bu bölgelerin dünya ekonomisine bağlanırlığını arttırmak yoluyla hafifletmektir.

İkinci 10 yılında Kuşak ve Yol Girişimi

İlki 2017 yılında toplanan, iki yılda bir gerçekleştirilmesi tasarlanan Kuşak ve Yol Forumu'nun kurumsallaşma süreci pandemi nedeniyle kesintiye uğramıştır. Ekim ayında toplanan üçüncü forum, pandeminin ve Çin'in dünya kıyasla daha uzun süre uyguladığı Sıfır Covid politikasının sona ermesinin ardından yaklaşık yüz elli ülkeden katılımıyla ve çok sayıda uluslararası örgüt temsilcisine ev sahipliği yaptı. Hamas-İsrail Savaşı'nın ilk günlerine rastlayan forum bu çok önemli ve acı gündem maddesinin gölgesinde kaldı. Devlet ve hükümet başkanı düzeyindeki temsilin de ilk iki forumun altında kaldığı dikkatleri çekti (Tiezzi, 2023).

3. Kuşak ve Yol Uluslararası İşbirliği Forumu Çin'in son zamanlarda yüz yüze kaldığı bir dizi içsel ve dışsal meydan okumalara önlem alma çabasına sahne oldu. Çin'in "küresel Güney"de artan nüfuzunun yarattığı politik-kültürel tepki bir yana, girişimin ilk on yılında istekli biçimde üstlendiği kreditor rolünü devam ettirmede yaşadığı kısıtlar görünür hale geldi. 2010'lara gelinene dek iki haneli büyüme oranlarının olağan sayıldığı Çin ekonomisi önce yüzde 6-7'lik, ardından yüzde 5'in altına düşen büyüme oranları ile yüz yüze gelmiştir. Yerel hükümetlerin borçluluk sorununa ek olarak yanlış emlak yatırımlarının finansal etkileri ile yüz yüze kaldığı bir sır değil. Ülkenin kronik eksik tüketim sorunu "sıfır Covid" politikasının etkileri tarafından derinleştirilmiş durumda. Bunlar yetmezmiş gibi Çin ekonomisi yeni istihdam yaratmakta zorlanıyor. Genç işsizliğini 2023 Haziran'ında yüzde 21,3 ile rekor kırdı. Yükselen jeostratejik tansiyonu, ABD'nin yoğunluğu artan Hint-Pasifik politikasını göz ardı etsek bile Çin'in "küresel Güney" ile büyük altyapı projeleri üzerinden kurduğu ilişkileri gözden geçirmesi gerekiyor (Gökten, 2023a; Zumbun, 2023).

Söz konusu kısıtlar nedeniyle Çin, KYG'nin yeni on yılında farklı bir strateji benimsemeye, beyaz fil yatırımına dönüşme riski bulunan, Paris Kulübü kriterleri dışında dağıtılan borçlar ile finanse edilen mega projeler yerine daha düşük yatırım sermayesi isteyen yeşil ve dijital yatırımlara yönelmeye başlamıştır. Şüphe yok ki, KYG ikinci on yılında da hegemonik geçiş ve büyük güç siyaseti tartışmalarının odağında olacak. ÇKP liderliği KYG'nin dikey entegrasyona dayalı yapısını iç ve dış kamuoyunda daha az tepki çekecek hale getirmeye çalışacaktır. İç piyasada elde ettiği teknolojik avantajları ve geliştirdiği standartları ihraç ederken uzlaşma arayacak, ortak gelişme ve ortak refah söyleminin içini daha güçlü doldurmaya çalışacaktır (Gökten, 2023a).

Bir dengeleme arayışı olarak Hindistan-Ortadoğu-Avrupa ekonomik koridoru

Çin'in uluslararası sistemdeki konumunu güçlendiren ve dengeleri değiştiren KYG'ye ABD liderliğindeki karşı açık bir hamle nihayet 2023 sonlarında geldi. 9-10 Eylül günlerinde Yeni Delhi'de toplanan G-20 zirvesi beklenenin aksine güçlü mesajların verildiği bir zirve oldu. Çin ve Rusya'nın devlet başkanları nezdinde temsil edilmediği zirvede Hindistan-Ortadoğu-Avrupa Ekonomik Koridoru (IMEC) projesi Başkan Biden tarafından ilan edildi. Mutabakat metnine ABD'nin geleneksel müttefikleri olan AB, Fransa, Almanya ve Kuşak ve Yol'dan ayrılan İtalya'nın

yanı sıra Birleşik Arap Emirlikleri, Hindistan ve Suudi Arabistan da imza koydu. Yeni bir uluslararası düzen arayışı ve ittifaklar sistemi ile uyumlu olarak BRICS üyeliğine kabul edilen Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ile Güney Asya'da Çin'i dengeleyici güçlü bir aktör olarak rol oynamaya başlayan Hindistan IMEC'teki yerlerini aldılar. IMEC, G7'nin 2022 yılının Haziran ayında duyurduğu, 2027 yılına dek 600 milyar dolarlık bir altyapı yatırım bütçesi vaat eden Küresel Altyapı ve Yatırım için Ortaklık'ın hayata geçirilmesi yolunda bir adım olarak görülüyor (Gökten, 2023b; Xiao, 2023:25).

Sadece ulaştırma alt yapısını değil, elektrik altyapısını ve dijital bağlantıyı iyileştirme hedefi olan IMEC, Doğu ve Batı Koridoru olmak üzere iki koridordan oluşuyor. Doğu koridoru Mumbai limanını Dubai'ye bağlayacak ve bu noktada devreye girecek olan kuzey koridoru Arap Körfezi'ni kargo demiryolu ile Suudi Arabistan, Ürdün üzerinden İsrail'e (Hayfa) bağlayacak. Doğu Akdeniz Avrupa kıtası bağlantırlığı ise KYG'de de önemli bir konumu olan Pire limanı üzerinden sağlanacak (Gökten, 2023b).

Küresel Güney'in altyapı projelerinin finansmanını hedefleyen ve Biden Doktrini'nin kilit bileşeni olarak görülen IMEC'in, Çin'in etki alanını sınırlama iddiasının olduğu biliniyor. Ancak, IMEC'in gerek Amerikan devletinin iş yapma biçimleri açısından aceleye getirilmiş ve dar bir çevre tarafından hazırlanmış oluşu gerekse projenin ilanından kısa süre sonra başlayan Hamas-İsrail Savaşı görünümü en azından kısa ve orta vadede bulanıklaştırıyor. Finansal işbölümünün ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri öncülüğünde çözüldüğünü varsayılsa bile teknik ve jeopolitik kısıtlar dikkati çekiyor. Çok modlu taşımacılık girişimi olan IMEC zamandan tasarruf sağlayıcı yanı sıra dikkat çekiyor. Yeni dijital teknolojilere dayalı "yeni alt yapı" anlayışı 5G teknolojisini, ultra yüksek voltajlı enerji nakil hatları ve yeni-enerji araçlarını içeriyor (Xiao, 2023: 25). Konteyner trenleri deniz yolundan hızlı, havayolundan ucuz olsa da uluslararası ticarete tonaj söz konusu olduğunda hızın ikinci sıraya düştüğü açıktır. Mısır devletinin Süveyş Kanal bölgesinde önemli yatırımları bulunan Çin ile dayanışma içerisine girerek kanal geçiş ücretlerini düşürmesi sonucunda denizyolu taşımacılığının düşük maliyeti ve sınır geçiş işlemlerinin azlığından kaynaklanan görece avantajları pekiştirilebilir. Projenin Avrupa'ya açılan kapısı olan Pire Limanı'nın Çinlilerce işletilmesi önemli bir sorun alanı (Agenzia Nova, 2023; Khan, 2023). IMEC'in mevcut tasarımı -ayrıntılılandırılması geciktiği müddetçe- Güney Asya-Orta Doğu ve Avrupa coğrafyasının gelecekteki ihtiyaçlarına yanıt verecek bir görünümünden uzak, uluslararası sermayenin yatırım öncelikleri arasında yer alamayacak niteliktedir.

Ve Türkiye

Türkiye'nin koridorlar çağındaki mevcut durumuna ilişkin kısa bir değerlendirme ile bitirelim. KYG kapsamında uzun süre projelendirilmiş yatırıma ev sahipliği yapamayan, başta Yunanistan olmak üzere girişime daha sonra katılmış ülkelerin gölgesinde kalan ülkenin jeopolitik önemi gerek hükümet gerek hükümet dışı çevrelerce sürekli biçimde vurgulanmaktadır. Tüm bunlara karşın, faal durumda olan bazı tesis satın almaları ile sembolik hatta kısa sürede ülkeyi terk eden yatırımlar ile yetinilmiştir. Yüksek katma değerli üretim alanında iddiası olmayan, inandırıcı bir yeşil dönüşüm ve iklim değişikliği çabası bulunmayan Türkiye, uluslararası işbölümüne ucuz emek ve despotik emek süreçleri vaat ederek katılan bir ülkedir. Türkiye, küresel güçlerin ve kendisinden daha geniş iktisadi olanakları bulunan alt-emperyal güçlerin taraf olduğu koridor savaşlarında uluslararası işbölümündeki konumu gereği dolaşım ve inşa alanlarında yer tutmaya çalışmaktadır. Tüm

istikrarsız yapısına karşın Ortadoğu'nun, Asya-Avrupa bağlantılındaki yaşamsal rolü bir kez daha teyit edilmekte, "Türkiyesiz koridor olmaz" çıkışları gelişmeler tarafından doğrulanmamaktadır (Gökten, 2023b).

Sonuç olarak dünya çoklu krizler döneminden geçiyor ve küresel tehditler karşısında küresel çözümlerin geliştirilmesi gerekliliği her geçen gün kendini gösteriyor. Etkin bir uluslararası dayanışma ancak küresel güçlerin önderliğinde hayata geçirilebilir. Bu çerçevede bu bildiriye değindiğimiz ekonomik koridorlar -güzergah örtüşmeleri de göz önüne alındığında- jeopolitik rakiplik yerine tamamlayıcılık ilişkisi üzerinden ele alınabilir. Çin'in IMEC'e karşı ihtiyatlı ama olumsuz olmayan bir tavır geliştirdiği düşünülürse bu olasılık pek de düşük değildir. ABD'nin öncülüğünde, KYG'ye kıyasla daha dar bir coğrafi kapsam ile yola çıkan IMEC, emperyal kaygılar yerine iktisadi karşılık bağımlılık üzerinden kurgulanırsa daha hızlı ve engelsiz biçimde hayata geçirilebilir.

Çok teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Biz teşekkür ediyoruz hocam, sağ olun.

KAYNAKÇA

- Agenzia Nova (2023). India-Europe Corridor, Egypt: the initiative will not have effects on transit in the Suez Canal, 12 September, <https://www.agenzianova.com/en/news/India-Europe-Corridor-Legitimate-The-initiative-will-not-have-effects-on-transit-in-the-Suez-Canal/>
- Bennett, B. (2023). China's 'Lehman Brothers moment' will be just as tense as 2008, NikkeiAsia, 20 October, <https://asia.nikkei.com/Opinion/China-s-Lehman-Brothers-moment-will-be-just-as-tense-as-2008>
- Bremmer, I. (2023). China's economic woes, explained, Gzero, 13 Sep., <https://www.gzeromedia.com/by-ian-bremmer/chinas-economic-woes-explained>
- Foreign Affairs (2023). Will the Chinese Economy Surpass the U.S. Economy?, November 13, <https://www.foreignaffairs.com/ask-the-experts/will-chinese-economy-surpass-us-economy>
- Gökten, K. (2018). Yükselen Çin'in Akdeniz Ekonomisi Üzerine Etkileri: İmkan ve Kısıtlar, Karatahta Dergisi, 12, 69-82.
- Gökten, K. (2023a). İkinci On Yılında Kuşak ve Yol: Daha Küçük, Daha Yeşil, Daha Dijital..., Siyasal İktisat, 23 Ekim, <https://www.siyasaliktisat.com/post/ikinci-on-yilinda-kusak-ve-yol-kerem-gokten>
- Gökten, K. (2023b). Koridorlar Çağı: Fırsatlar ve Düş kırıklıkları, Siyasal İktisat, 17 Eylül, <https://www.siyasaliktisat.com/post/koridorlar-cagi-kerem-gokten>
- Jie, Y. ve Wallace, J. (2021). What is Belt and Road Initiative (BRI?), <https://www.chathamhouse.org/2021/09/what-chinas-belt-and-road-initiative-bri>
- Khan A.M. (2023). The India-Middle East-European Economic Corridor (IMEC): Too little, Too Late?, Carnegie, December 12, <https://carnegieendowment.org/sada/91214>
- Ngok, K. (2008). The Changes of Chinese Labor Policy and Labor Legislation in the Context of Market Transition, International Labor and Working-Class History, 73, 45-64.
- Posen, A.S. (2023). The End of China's Economic Miracle: How Beijing's Struggles Could Be an Opportunity for Washington, Foreign Affairs, 102(5), 118-130.
- Russell, E. (2023). Orta Güçlerin Yükselişi Başladı, Oksijen, 25.08.2023, <https://gazeteoksijen.com/financial-times/orta-guclerin-yukselisi-basladi-187095>

[Tiezzi, S. \(2023\).](https://thediplomat.com/2023/10/which-world-leaders-came-to-chinas-3rd-belt-and-road-forum/) Which World Leaders Came to China’s 3rd Belt and Road Forum?, The Diplomat, 18 October, <https://thediplomat.com/2023/10/which-world-leaders-came-to-chinas-3rd-belt-and-road-forum/>

Wolf, M. (2023). We shouldn’t call ‘peak China’ just yet, Financial Times, 19 September, <https://www.ft.com/content/8a7fb1d5-bb3a-48b7-aa72-1c522fd21063>.

Xiao, L. (2023). Counterbalance or Copycat?, Beijing Review, September 21, 25.

Zumbrun, J. (2023). How China Made a Youth Unemployment Crisis Disappear, WSJ, 8 December, <https://www.wsj.com/world/china/how-china-made-a-youth-unemployment-crisis-disappear-32afa255>

OTURUM YÖNETİCİSİ- Şimdi video gönderen hocamızın sunumu var, sözü kendisine bırakıyoruz. Sunumun başlığı: “Çin’i Anlamak ve Çin Mucizesi.”

ÇİN’İ ANLAMAK VE ÇİN MUCİZESİ

Cevdet Kadri KIRIMLI

Merhaba. Kısaca kendimden bahsederek başlayayım. İşim gereği uzun yıllar Çin’de ve Hong Kong’da yaşadım. Çin üzerine yazılarım T24, Birikim ve Le Monde Diplomatque’te yayınlanıyor. Ayrıca “Çin Mucizesinin Sonu mu?” adlı, İletişim Yayınları’ndan çıkmış bir kitabım var. Çin üzerine kelam etmeye ehil sayılabiliyim yani. Şahsen aranızda bulunma şansım olmayınca, önceden kaydedilmiş bu sunumla karşınızdayım. Umarım Çin konusunda biraz olsun ufuk açıcı bir işlevi olur.

Ülkemizde dünya klasikleri adı altında Türkçeye çevrilmiş kaç kitap olduğunu biliyor musunuz? Yüzlerce. Önde gelen edebiyat tarihçileri ve eleştirmenlerinin hemfikir olduğu altı büyük klasik Çin romanı vardır: Üç Krallığın Hikayesi (三国演义), Su Kıyısı (水浒传), Batıya Yolculuk (西游记), Kızıl Konağın Düşü (红楼梦), Alimler (儒林外史) ve Altın Vazodaki Erik (金瓶梅) 14 ila 18. yüzyıllar arasında yazılmış olan bu eserler sadece Çin edebiyatının değil, dünya edebiyatının önemli klasikleri arasında kabul edilir. Yani bir “Don Kişot” dünya tarihi ve kültürü bağlamında neyse, ne anlam taşıyorsa, “Batıya Yolculuk” ondan daha azı değildir. Hemen her Çinli bu romanları bilir, şu ya da bu şekilde tanışmışlardır. Yani Çin kültürü diye adlandıracağımız bir şey varsa, bu eserler onun olmazsa olmaz öğeleridir.

Peki, Çin edebiyatının, Çin kültürünün bu altı büyük eserinden kaç tanesinin Türkçeye çevrilmiş olduğunu biliyor musunuz? Hiç!

Lafa gelince herkesin Çin’in öneminden bahsettiği ülkemizde Çin’e olan ilgimizin gerçek bir göstergesidir bu bence. Evet, herkes Çin mucizesinden, Çin ekonomisinin büyüklüğünden, Çin’in yükselen güç olduğundan, kısacası Çin’in çok önemli olduğundan bahsedip duruyor; ama gerçekte Çin’le rabıtımız oldukça zayıftır.

Çünkü Çin’i tanımak, Çin’le siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerimizi geliştirmek konusunda gerçek anlamda bir niyet olması gerekiyor. Batı her anlamda daha kolay. Ekonomide olsun, kültürde olsun, geniş bir müktesebat söz konusu. Ama Çin böyle değil, her anlamda çaba gerektiriyor. Kadim

ve derinliği olan bir kültür söz konusu, çok katmanlı bir kültür. Kendini ilk okumada ele vermeyen, ama okudukça farklı anlamların farkına ve lezzetine varacağınız bir metin gibi. Ayrıca cezbedici bir derinliği de var.

Kadim bir kültür derken, laf değil, 4000 yılı aşkın kesintisiz geçmişi olan bir uygarlıktan bahsediyoruz. Düşünün, neredeyse Antik Mısır uygarlığıyla yaşıt. Daha Antik Yunan uygarlığı ortada yokken başlamış bir uygarlık. Kğıt yapımı, pusula, barut, matbaa, ipek, çay üretimi; bunlar hep Çin uygarlığının icatları.

Çin'i gerçek anlamda tanımak, kültürüne, diline vakıf olmak ve her düzeyde derinliği olan ilişkiler geliştirmek gibi bir zahmete katlanmak yerine, biraz da bize özgü derme çatma çabalarla ilerleme eğilimindeyiz sanki. Aydınlarımız Çin klasiklerini okumaya, çevirmeye gönül indirmezken, iş insanlarımız, devlet adamlarımız da çok farklı bir yaklaşım içinde değiller.

Kenan Evren, 1990 yılında Çin'i ziyaret ettiğinde, nüfusun kalabalıklığı karşısında heyecanlanıp, "Her inliye bir kilo portakal satsak zengin oluruz" hayali kurmuştu. Lakin şöyle küçük bir sorun var: Çin, dünyanın önde gelen portakal üreticilerinden biri.

Ama mesela kiraz, Çin'de bir nevi statü simboldr, oldukça pahalıdır, kilosu 30 dolar gibi fiyatlara satılır. Çin, yılda ortalama 3,1 milyar dolarlık kiraz ithal eder, dünyanın en büyük kiraz ithalatçısıdır. Biliyorsunuz, Türkiye de dünyanın en büyük kiraz üreticisidir, dünyadaki toplam kiraz üretiminin dörtte birini Türkiye gerçekleştirir. Peki, Türkiye'nin Çin'e kiraz ihracatı ne kadardır biliyor musunuz? Sıfır. Çünkü Türkiye Çin'e kiraz ihraç etmek için gereken prosedürleri senelerdir tamamlamamıştır. İşte siyasetilerimizin ve iş dünyamızın yaklaşımı da bu.

Kültür, ticaret ve politika alanındaki bu kuraklığa rağmen başka bir alanda bolluk söz konusudur, o da Çin uzmanları bolluğudur. Kerameti kendinden menkul bu uzmanların kahir ekseriyeti Çin kültürünü bilmezler, Çin'i birinci el kaynaklardan da takip etmezler, Batılı kaynaklardan edindikleri bilgileri harmanlayıp uzman olarak ahkm keserler.

Birkaç rnek paylaşmak isterim.

Bir televizyon programında Çin uzmanı olarak takdim edilen bir profesör, "şi Cinping: Dünyanın En Güçlü Adamı" kitabının Almanca baskısını elinde sallayarak şöyle tespitlerde bulunmuştu: "şi Cinping'in bütün rakipleri defolu; ya para almışlar, ya başka bir şey; ama adama bir şey diyemiyorsunuz, Çin'in Gandi'si diyelim." Belli ki şi Cinping'i Gandi'nin tanıdığı kadar tanıyor bu profesör.

Bir başka profesörün ise, yazılarından birinde, "Çin içindeki bazı aşırı milliyetçi grupların ve bazı komutanların Tayvan'ın işgali için çok baskıcı olduklarını biliyoruz" diye bir ifadesine rastladım. Savunma Bakanının birdenbire ortadan kaybolduğu bir ülkeden konuşuyoruz. Eski Savunma Bakanı Li şangfu geçen ağustos ayında ortadan kaybolmuş, iki ay sonra da görevinden ayrıldığı açıklanmıştı, o tarihten beri de onu gören olmadı. şöyle söyleyeyim: İktidarını çok ciddi ölçüde konsolide etmiş olan şi Cinping'in yönetiminde bir generalin ulusal bir meselede kendi fikri olabilir belki, ama bu fikrini evde tek başınayken bile yüksek sesle dile getirebilmesi mümkün değildir.

Çin zerine toplamı 1000 sayfaya ulaşan iki kitap yazmış bir başka uzman ise, yabancı oto üreticilerinin Çin'de yatırımlarından söz ederken, her eyalet yönetiminin yabancı şirketlerle farklı

anlaşmalar yaptığını iddia edebilmektedir. Çin'in yönetim yapısını bilen birisi böyle bir şey söyleyemez. Devlet dâhil, örgütlenmenin söz konusu olduğu her türlü beşeri alan Çin Komünist Partisi tarafından massedilmiştir, soğurulmuştur, Parti ve Hükümet iç içedir. Devlet aygıtı Partinin uzantısı gibi çalışır. Eyaletlerin parti sekreteri fiilen en üst düzey yerel yöneticidir. Yabancı yatırım gibi ulusal konulardaki kararlar eyaletler düzeyinde değil, merkezi yönetimce belirlenir.

Partinin rolünü tam olarak anlatabilmek için iki örnek vereyim.

Bu resim Çin Halk Cumhuriyeti'nin 70. kuruluş yıldönümündeki resmi geçitte çekilmiştir. Şeref kıtası, gördüğümüz gibi, üç bayrak taşıyor. En öndeki bayrak ülkenin bayrağı değildir, Çin Komünist Partisinin bayrağıdır. Ülkenin bayrağı ikinci sırada yer almaktadır. Üçüncü sıradaki bayrak ise Çin Halk Kurtuluş Ordusunun bayrağıdır.

Bu resmi de Partinin teori dergisi Gerçeği Arayış'ta (Qíúshì 求是) gördüm. Çin Halk Kurtuluş Ordusuna ait bir savaş gemisinde askerler yemin töreninde. Üzerine yemin ettikleri bayrak, ülke bayrağı değil, ÇKP'nin bayrağıdır. Yani partiye bağlılık vatana bağlılığın önkoşuludur.

Bakın, şu ibare 19. Kongrede anayasaya eklenmiştir: “ÇKP'nin liderliği, Çin karakterli sosyalizmin en temel özelliği ve en büyük avantajıdır. Hükümet, ordu, toplum ve eğitim; doğu, batı, kuzey, güney; parti her şeye öncülük eder.”

Yani o Çin uzmanının iddia ettiği gibi yerel yöneticilerin ulusal meselelerde inisiyatif kullanması ÇKP'nin tabiatına aykırıdır.

Bir başka örnek de muteber bir vakıf üniversitesinin Çin hakkında yayınladığı kitapta bulunan üniversitenin akademisyenlerinden birinin yazısından. Çin'in yükselişinin tarihsel arka planını anlatma iddiasındaki yazıda Çin mucizesinin asıl motoru olan -ki bu konuya birazdan değineceğim- inşaat sektöründen tek kelimeyle bahsedilmemektedir.

“Çin mucizesi”, “yükselen Doğu”, “çok kutuplu yeni dünya düzeni”; bu kavramları çok kişi sorgulamadan kullanıyor. Halisane hislerle çok kutuplu adil bir dünya düzeni özlemi içinde olanlara kötü haberi vereyim: Ne yazık ki böyle bir şey yok. Çünkü Çin mucizesi denilen şey, sürdürülebilirliği olan bir ekonomik model değil.

Biliyorsunuz, gömleğin ilk düğmesi yanlış iliklenirse, ondan sonrasını toparlamak mümkün olmaz. Burada da yanlış iliklenen ilk düğme “Çin mucizesi”dir. Çin'in son 40 yıldaki büyük ekonomik atılımı, ucuz işgücüne dayalı, ihracat yönelimli bir model olarak tarif edilir genellikle ki bu doğru değildir. Büyümede, kuşkusuz, ihracatın da önemli bir payı olmuştur, vardır; ama özellikle 2000-2020 arasında Çin'in gerçekleştirdiği yıllık ortalama yüzde 9 büyümenin asıl motoru çimentodur, yani inşaat sektörüdür. İnşaat ve yan sektörlerinin gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki payı yüzde 29'u bulur. Çin'de sadece üç yılda, 2011-2013 yılları arasında kullanılan toplam çimento miktarı Amerika Birleşik Devletleri'nde 100 yılda (1901-2000) kullanılan çimento miktarından daha fazladır. 2019 verilerine göre, Çin, dünyadaki yıllık toplam çimento tüketiminin yüzde 56'sını tek başına gerçekleştirmektedir.

Çin'de açılım politikasının başlamasının ardından, 1980-2020 arasında 300 milyondan fazla kişi kırsal kesimden kentlere göç etmiştir. Bu, insanlık tarihindeki en büyük yer değiştirme hareketidir. Bu büyük göç, özel mülkiyet hakkının da tanınmasıyla birlikte çok büyük bir emlak talebi

yaratmıştır. Zihniyet olarak bizim gibi bir Doğu toplumu olan Çin'de de başını sokacak bir ev sahibi olmak önemli bir değerdir. Alternatif yatırım imkânlarının da kısıtlı olması nedeniyle, senelerdir hane halklarının gelirleri/tasarrufları gayrimenkul satın almaya yönelmiştir. Büyük bir talep patlaması emlak fiyatlarında baş döndürücü artışlara yol açmıştır. Örneğin 35 büyük şehirdeki emlak fiyatları 2004-2013 arasında, yani sadece 10 yıl içinde tam 5 kat artmıştır.

Çin'de toprak mülkiyeti devlete aittir. Yerel yönetimler konut inşa edecek müteahhit şirketlere araziye 70 yıllığına kiralarlar ve karşılığını da nakit olarak alırlar. Yerel yönetimlerin toplam gelirleri içinde arazi gelirlerinin payı yüzde 40'ı bulmaktadır. Yerel yönetimler, arazi devirlerinden elde ettikleri gelirleri, belediye hizmetleri, sağlık hizmetleri, hatta emekli maaşlarının ödemelerinde kullanırlar. Emlak talebi ve fiyatları hızla artınca, müteahhitler de çok sayıda arazi devralıp, maket üzerinden satış yapar olmuşlardı. Ancak, emlak fiyatlarında balon olduğu endişesiyle, yönetim, 2020 yılında yeni düzenlemelere gitti. İkinci, üçüncü ev alımları zorlaştırıldı. Müteahhitlerin maket üzerinden değil, ancak belli bir oranda tamamlanmış evleri satması koşulu getirildi. Ayrıca müteahhitlik şirketlerinin bankalardan kredi kullanımları da sınırlandı. Ardından pandeminin de başlamasıyla emlak piyasasında satışlar olumsuz etkilendi ve aşağı yönlü bir sarmal olarak bu eğilim devam etti.

Bugün Çin'de emlak fiyatları düşüyor, emlak satışları da azalıyor. Bütün bir Türkiye nüfusunu barındıracak miktarda apartman dairesi boş duruyor, alıcı bekliyor. Ülkenin en büyük iki emlak şirketi fiilen iflas etmiş durumda. Bütün bunlara pandemi ve "Batı'yla ayrışma" nedeniyle ihracatın yavaşlaması da eklenince büyüme yüzde 4 seviyelerine geriledi. Emlak piyasasının eski şaşalı günlerine geri dönmesi pek mümkün değil. Bu durum yerel yönetimlerin gelirlerini çok ciddi olarak etkilemiş durumda.

Ekonomideki yavaşlamanın başka bir dramatik etkisi de genç işsizliğinde görülüyor. 16-24 yaş kategorisindekilerde işsizlik yaz başında neredeyse yüzde 25'leri bulmuştu. Sonra bu verilerin açıklanması durduruldu. Bu yaş grubunda yaklaşık 100 milyon genç var, bunların yarısının işsiz olduğu tahmin ediliyor ki önemli bir bölümü de yükseköğrenimli gençler.

Öte yandan, ekonomik yavaşlama ve değişen hayat tarzı nedeniyle evlilikler ve doğumlar hızla azalıyor. İlk kez geçen yıl nüfus azaldı, bundan böyle de azalmaya devam edecek. Şanghay Sosyal Bilimler Akademisinin projeksiyonuna göre Çin'in nüfusunun 2100'de 600 milyona gerilemesi söz konusu.

Öte yandan nüfus hızla yaşlanmakta. 2021'de 200,6 milyon olan 65 yaş üzerindekiilerin sayısı 2022'de yaklaşık 210 milyona yükseldi. Bu, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 15'ine tekabül ediyor. Bu oranın 2050'de yüzde 25'i aşması bekleniyor. Haliyle, yaşlı nüfusun ekonomi üzerindeki yükü de artacak. Şu anda toplam gayrisafi yurtiçi hâsılanın (GSYİH) yüzde 4'ü oranında olan yaşlı ve emeklilerin yükünün 2100'de yüzde 20'lere ulaşması söz konusu.

Bunların yanı sıra Çin'de çok ciddi bir borç sorunu var. Yerel yönetimler, özellikle son 15 yılda 8,5 trilyon doları aşan bir rakamda borçlandılar. Bu durum yerel yönetimlerin yeni yatırım ve istihdam anlamında elini bağlayacak ciddi bir sorun durumunda.

Kısacası, Çin'i bugünlere getiren model miadını doldurmuş vaziyette. Çin yönetimi bu duruma çözüm olarak katma değeri yüksek ürün ihracına yönelmeyi ve iç tüketimi artırmayı planlamıştı.

“İkili dolaşım” adını verdikleri bu yeni ekonomi stratejisi dört yıl kadar önce açıklanmıştı. Yüksek katma değerli ürün satışı, Batı’yla yaşanan ayrışma nedeniyle planlandığı gibi gitmiyor. Mesela en gelişmiş 5G teknolojisi Huawei’de olmasına rağmen, Batı ülkeleri bunları Çin’den almıyor. Elektrikli araç ihracatında Çinli şirketlerin hızlı ilerlemesinin öne Avrupa Birliği’nin başlattığı inceleme sonrasında kesilecek gibi. İç tüketim de artmıyor; Çinliler kültürel olarak tasarrufa eğilimli. Öte yandan hane halkı servetinin yaklaşık yüzde 60’ı gayrimenkulde. Emlak fiyatları düşerken ve çocukları iş bulma sorunu yaşarken, aileler, haliyle, tüketime yönelmeyi tercih etmiyor.

Diğer yandan şunu da unutmamak lazım: Gelir dağılımının Amerika Birleşik Devletleri’nden bile bozuk olduğu bir ülke söz konusu. Nüfusun neredeyse yarıya yakınının, 600 milyondan fazlasının aylık geliri 1000 RMB’nin, yani yaklaşık 140 doların altında.

Bütün bu veriler çerçevesinde bakıldığında, Çin’in önümüzdeki dönemde büyüme hızının yüzde 2-3’ler düzeyinde kalması kaçınılmaz. Bu büyüme oranıyla da Çin’in bir yandan silahlanma yarışını sürdürmesi, bir yandan Kuşak-Yol Girişimi gibi projelere kaynak ayırması, kuşkusuz, giderek daha yorucu hale gelecek.

***

Çin, 2012’de, Şi Cinping iktidara gelene kadar Deng Şiaoping’in “Kapasiteni gizle, zamanını bekle” sözünde vücut bulan düşük profilli bir dış politika izledi. İktidara gelir gelmez Şi Cinping’in ilk icraatları şunlar olmuştur: Birincisi, Partideki potansiyel rakiplerini tasfiye edip gücünü konsolide etmesini sağlayacak olan yolsuzlukla mücadele programını başlatmak. İkincisi, Çin ulusunun yeniden doğuşunu ve dünyanın en büyük gücü olmasını hedefleyen Çin Rüyası Projesi. Üçüncüsü ise Çin’in etki alanını genişletmeyi hedefleyen Kuşak-Yol Projesi.

2015’e gelindiğinde ABD ve Batı mesajı almıştı aslında; Çin’le giderek artacak bir jeopolitik rekabet söz konusuydu. Ticaret savaşları, yaptırımlar bundan sonra gündeme gelmeye başladı.

ABD ve müttefikleri ile Çin arasındaki ayrışma artarak sürecek; bu, dönüşü olmayan bir yol. Çin de bu nedenle ekonomik ve politik etki alanlarını genişletmeyi hedefliyor, uluslararası ilişkilerde rol oynayabileceği platformların sayısını artırmaya çalışıyor. Çünkü ABD ve Batı’nın stratejik çevrelemeleri nedeniyle, mevcut platformlarda rol alması için giderek daha sınırlı bir alan kaldığını düşünüyor. Yeni kurumlar oluşturarak paradigmayı değiştirmeye çalışıyor bir anlamda. BRICS olsun, Şanghay İşbirliği Örgütü olsun, Kuşak-Yol Girişimi ya da Çin-Arap Ülkeleri Zirvesi olsun, bu gibi platformlardaki etkinliğinin sebebi bu.

Bunların hiçbiri aslında yeni dünya düzeni oluşturmaya yönelik nüveler değil. Örneğin BRICS’i ele alalım. Demirel’in “Elmalar ile armutlar toplanmaz” deyişine uygun bir durum söz konusu. Önemli konularda üyeleri arasında ciddi görüş ayrılıkları ve çıkar farklılıkları var. Örneğin Hindistan ile Çin arasında sık sık tekrarlayan bir sınır anlaşmazlığı bulunuyor. Hindistan bir anlamda bölgede Çin’in en büyük rakibi. Daha geçenlerde alternatif İpek Yolu diye takdim edilen, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri’nin de dahil olduğu, Hindistan-Orta Doğu-Avrupa Koridorunu açıkladılar. 10 üyeden oluşan, yeni adıyla BRICS+ bir ittifak ya da bir blok değil, sadece platform olarak tanımlanabilir. Küresel siyasette etkin ve işlevsel olacağını söylemek hayli zor.

Ekonomik büyümedeki yavaşlama içeride toplumsal huzuru olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahip. Bu yavaşlama dışarıda da Çin'in eski imajının sönükleşmesine, dolayısıyla da etkisinin azalmasına sebep olacak. Kutuplaşmanın tırmanması uzun vadede Çin'in aleyhine işleyecek bir durum. Hem Batı'yla ticareti zayıflayacak, hem de o cenahla girdiği silahlanma yarışının dozunu ister istemez artıracak.

Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin iyi bildiği bir oyun aslında. Sovyetler Birliği'nin çöküşünde silahlanma yarışının ciddi bir etkisi olmuştu. Askeri anlamda bakıldığında, Çin'le aynı safta hizalanabilecek, kendisi himmete muhtaç Rusya'nın dışında Kamboçya ve Kuzey Kore gibi ülkeler varken; karşı tarafta, ABD'nin yanı sıra, Hindistan'dan başlayıp Güney Kore, Japonya ve Avustralya'ya kadar geniş bütçeli bir dizi devlet var. Örneğin Japonya daha geçenlerde 2024'te savunma harcamalarını 53 milyar dolara çıkaracağını ve 2027'ye kadar bunu 5,5 kat arttıracığını açıkladı.

Çin'in ABD ile giriştiği jeopolitik rekabetteki başarı şansının neden az olduğunu sanırım şu örnekle de anlatmak mümkün: Çin'in 2019'daki petrol ithalatı 242 milyar dolar, yarıiletken ithalatı ise 305 milyar dolardı. 2020'de ise 179 milyar dolarlık petrol ithalatına karşı 350 milyar dolarlık yarıiletken ithalatı gerçekleştirdi. Bir başka ifadeyle, Çin'in yarıiletkenlerdeki dış bağımlılığı petrolden daha fazla aslında. Malum, yarıiletkenlerde de ipler büyük ölçüde ABD'nin elinde.

Son olarak Türkiye açısından bakacak olursak; Türkiye, hem Kuşak-Yol Projesinde, hem de Şanghay İşbirliği Örgütünde yer alıyor. Türkiye'den geçecek olan Orta Koridor gibi projeler uzun süredir gündemde. Bütün bu platformlarda Türkiye'nin stratejik ve ekonomik kazanımlarına gerçek anlamda yoğunlaşması, ev ödevlerini iyi yapması gerekiyor, aksi halde ortaya çıkan şöyle bir tablo: Türkiye'nin Çin'le olan dış ticaret açığı hızla artıyor, 40 milyar doları geçmiş vaziyette.

Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sayın Cevdet Kadri Kırımlı'ya bu sunumu için teşekkür ediyoruz.

Evet, arkadaşlar, bu oturumu bitiriyoruz. Koyduğunuz katkılardan dolayı hepimize teşekkür ediyoruz.

SUNUCU- Sayın katılımcılar; yemek arasının ardından programımıza “Dünyada Yeni Sanayi Politikaları” başlıklı oturumumuzla devam edeceğiz.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

1. Gün

15 Aralık 2023, Cuma

II. OTURUM

DÜNYADA YENİ SANAYİ POLİTİKALARI OTURUMU

Prof. Dr. Oktar TÜREL / Oturum Yöneticisi

Sanayi Politikası Teorisinde Yeni Açılımlar / Dr. Anıl ABA

Sanayi Politikasının Bir Bölüşümü Olarak Ticaret Politikası / Prof. Dr. Turan SUBAŞAT

**Değer Zincirlerinin Kırılganlıkları Artarken, Küresel Şirketlerin
Yönlendiriciliğindeki Sanayi Politikalarının Ekonomik, Sosyal ve Çevresel
Etkileri, Gebze ve Setubal Örnekleri / Doç. Dr. Serkan ÖNGEL**

DÜNYADA YENİ SANAYİ POLİTİKALARI OTURUMU

SUNUCU- Sayın katılımcılar, tarafımıza iletilen bir telgraf var, izninizle okumak istiyorum. “Cumhuriyetimizin ikinci yüzyılını selamladığımız bugünde etkinliğinizin başarılı geçmesini diler, tüm davetlilere saygı ve selamlarımı sunarım. Tunç Soyer, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı” Kendisine teşekkür ediyoruz.

“Dünyada Yeni Sanayi Politikaları” başlıklı oturumu başlatmak üzere Sayın Prof. Dr. Oktar Türel hocamızı davet ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Değerli izleyiciler, bayanlar, baylar; dünyada yeni sanayi politikalarını tartışma konusu olarak irdeleyecek olan bu oturumda üç konuşmacımız var.

İlk konuşmacımız Dr. Anıl Aba, sanayi politikası teorisinde yeni yaklaşımları irdeleyecek.

İkinci konuşmacımız Turan Subaşat’ın gündeminde bir değişiklik yapılması gerekli oldu. İlk duyuruda bildirisinin başlığı “Cumhuriyet Dönemi Ticaret Politikaları ve Bundan Sonra Yapılması Gerekenler” olarak belirlenmişti; ancak, daha sonraki görüşmelerimizde, sanayi ve ticaret politikaları arasındaki yoğun etkileşim nedeniyle Dr. Subaşat’ın bildiri değişti ve “Sanayi Politikasının Bir Bölüşümü Olarak Ticaret Politikası” onun bildiri konusunu oluşturdu. Bu değişiklik dolayısıyla bizi bağışlayacağımızı umuyoruz.

Üçüncü konuşmacımız da Dr. Serkan Öngel, değer zincirlerinin kırılganlıkları artarken, küresel şirketlerin yönlendiriciliğindeki sanayi politikalarının ekonomik sosyal ve çevresel etkilerini iki somut örnekten, Türkiye’de Gebze ve İspanya’da Setubal örneklerinden hareketle tartışacak.

Şimdi izninizle kürsüyü Dr. Aba’ya bırakıyorum. Buyurun.

SANAYİ POLİTİKASI TEORİSİNDE YENİ AÇILIMLAR*

Dr. Anıl ABA

Merhabalar, hoş geldiniz.

Ana akım literatürde sanayi politikasına, yani aktif sanayi politikasına yer yok teoride. Aktif sanayi politikası teoriyle pek uzlaştırılmıyor. Literatürde öne çıkan modellere baktığımızda ağırlıklı olarak mukayeseli üstünlüğe dayalı modeller var. Çok detayına girmeyeceğim, ama mukayeseli üstünlüğe

* Dr. Anıl Aba’nın bu konuşması, kitabımız yayına hazırlanırken kendisinin onayı ile Makina Mühendisleri Odası yayını olan *Sanayi ve Toplum*’un Ocak 2024, 5. sayısında yayımlanmıştır.

göre bir ülke uzmanlaşacağı alanı, sektörü, sanayiye seçer, öyle de ticaret yapar. İşte meşhur Heckscher-Ohlin-Samuelsan modeli diye geçer. Aslında bomboş bir model. Yani pratikte aşağı yukarı hiçbir karşılığı olmayan, onlarca yayın tarafından tersinin doğru olduğu gösterilen, diktatörlüğümde yasaklamayı düşündüğüm, öğretenleri de içeri almayı düşündüğüm bir model. Heckscher-Ohlin, HOS modeli. Dediğim gibi, “Bir ülkede sanayiye ilişkin spesifik bir politika yapılmaz, yapılmamalı, serbest piyasa koşulları bunu belirler” gibi bir yaklaşım esastır. Bu da kaynakların bolluğuna göre şekillenir; hangi kaynak sizde bolsa o kaynağı kullanan sektörde uzmanlaşırsınız ve diğer ülkelerle ticaret yaparsınız. Burada model size politikayı dayatır. Dolayısıyla bakanlığa falan, politika üretmesi açısından, gerek yoktur.

Tabii, pratikte de bunun kontra örnekleri sayısız. En bilinenlerden biri Japonya. 1950’lerde Japonya bir sanayi atılımı, bir kalkınma sürecine girmeye niyet ettiğinde, Amerikalılar diyor ki bunlara, “Yahu, siz yapmayın, etmeyin, sanayiye falan uğraşmayın; sizin mukayeseli üstünlüğünüz sanayide değil, katma değeri yüksek olan otomobil gibi ürünlerde değil, kimonoda, tekstil sektöründe, ipek falan, o tarz şeylerle siz uğraşın, ötekini bize bırakın, yani Ford, Chevrolet vesaire, biz yapalım”. Tabii, olay tamamen kendi ekonomisini, kendi çıkarını meşrulaştıracak şekilde teorize ediliyor. Bereket ki Japonya bunları dinlemiyor ve Toyota’yı kuruyor. İlk başta çok uzun yıllar zarar ediyor Toyota, çok kötü otomobiller yapıyor. O kadar ki, Amerikalılar dalga geçiyor: “Bak, dedik size, bizi dinlemediniz, tekerlekli kül tablosu ayarında bir otomobil çıkardınız ortaya” falan diye. Hakikaten çok kötü otomobiller. Bazısı çok arıza yapıyor; bazı modelleri geri çekmek, toplamak zorunda kalıyorlar, çok büyük zararlar yazıyor. Yanlış hatırlamıyorsam 17 sene boyunca Toyota zarar ediyor. Ama nedir; işte, yaparak öğrenme diye bir şey var; üstüne düşüyor ve bugün Toyota dünyanın bir numaralı otomobili. Yani iyi ki Heckscher-Ohlin modeline uygun bir politika gütmemiş Japonya ve Amerikalıları dinlemiş. Onların dediğini yapma, yaptığını yap deriz.

Bütün bu ülkeler, kalkınmış bütün ülkeler aslında korumacı politikalarla kalkındılar. Şimdi bize, kalkınmaya ihtiyacı olan, sanayileşmeye ihtiyacı olan ülkelere, “Politika yok” diyorlar, “Politika yapmayın, iş bölümünde hangi rol size düşüyorsa onu takip edin.” Bunların dayattığı anlayışta devletin tek rolü, mülkiyet haklarını korumak, hak-hukuk ve piyasa başarısızlığı olduğu durumlarda müdahale etmek. Devlet bununla kısıtlı olmalı, bunun ötesinde politika üretmeye gerek yok.

Fakat gelinen noktada, son 15-20 yılda artık pek çok iktisatçı, düşünür, proaktif sanayi politikasını savunmaya başladı. Ana akımdan bile ya da ana akıma daha yakın, Stiglitz gibi, Dani Rodrik gibi iktisatçılar, Warren gibi siyasetçiler bunu savunuyorlar. Sol ya da sağ fark etmiyor. Marco Rubio bile bunu savunuyordu Amerika Birleşik Devletleri’nde. Daha zaten heterodoksinin içinde olan Ha-Joon Chang zaten yıllardır bunu savunuyor. Son zamanlarda yıldızı çok yükselen Mariana Mazzucato, Giovanni Dosi, yıllardır proaktif sanayileşme politikasını savunanlar arasında. Bunları listeleyip okumanızı çok tavsiye ederim.

Ülkeler de artık o pasif tutumdan yavaş yavaş uzaklaşıyorlar, uzaklaştılar hatta. Avrupa Birliği’nde Almanya, çok planlı, stratejik bir şekilde sanayi politikası yapıyor. Asya’da pek çok ülke bunu yapıyor. Latin Amerika ülkelerinin önemli bir kısmı, Körfez ülkeleri, yoksulluk tuzağında olan Sahra Altı Afrika ülkeleri bugün proaktif politikayla sanayileşmenin ve kalkınmanın peşinde.

Sanayi politikalarının trendine bakarsak; yani kaç tane ülkede hangi sayıda politika uygulanmış, yıllara göre sıralanmış. Bugün bilinçli, planlı-programlı sanayi politikalarının sayısı 1500’lere kadar

varmış. O yüzden, özellikle son krizden sonra o pasiflik yıkıldı ve bütün ülkeler; gelişmiş, gelişmemiş, orta gelirli, her ülke bu politikaları uyguluyor.

Ne çeşit politikalar bunlar?

Genelde yüksek gelirli ülkeleri burada sıralamış Rodrik. Devletten alınan krediler, devlet bankalarından düşük faizli, teşvikli alınan krediler, diğer finansal ödüller, proje bazlı teşvikler; bizimkilerin yaptığı geçiş garantili, yolcu garantili, hasta garantili girişimler vesaire. Bunlar politikaların parçaları. Doğrusu, yanlışı, nasıl kullanıldığı, kimlere verildiği vesaire ayrıca tartışılır; ama daha çok bu şekilde kullanılıyor.

Biçimden ziyade sektörlere baktığımız zaman, nükleer reaktörler, makine ve parçaları, en çok politika yapılan sektörler. Yine en tepede mineral yakıt ve ürünler, elektrik ekipmanları, uçak/havacılık, uzay sanayii ve parçaları yer alıyor; bunlar en çok politika gören sektörler olarak sıralanıyor.

Ben de son 8-10 yıldaki bu konuyla, sanayi politikasıyla ilgili yazılmış makalelerin şöyle bir derlemesini yaptım ve ön plana çıkan, son zamanlarda daha çok tartışılan, konuşulan, üzerine çalışılan belli başlı birkaç başlık belirledim. Onları kısaca özetleyeceğim. Yani madem bu kadar popülerliği arttı sanayi politikasının, neleri konuşuyor literatür, akademi, neleri tartışıyor ve ne gibi zorluklarla karşılaşılıyor, onlara değineceğim.

Bunlardan birincisi, **belirsizlik altında taahhüt**. Hepiniz biliyorsunuz, sanayi yatırımı demek, çok büyük bir ilk yatırım demek. Yüzlerce milyon dolar, 100 milyon dolarlık, 500 milyon dolarlık, milyar dolarlık batık maliyet. Yani o ilk yatırım çok büyük bir yatırım oluyor genelde ve bunun geri dönüşü de çok kolay olmuyor. Fakat müthiş bir belirsizlik var geleceğe yönelik. Keynes ne der; temel belirsizlik. Geleceği öngörmek, tahmin etmek pek mümkün değildir. Böyle yatırımlar yapılıyor, bu kadar büyük ve geri dönüşü de olmayan; ama gelecekteki böyle ufak tefek bir sorun, diyelim savaş çıktı, bir şey oldu, o bütün yatırımı boşa çıkartabiliyor. İlla savaşa da gerek yok.

Çok güzel örnekleri var bunun. Mesela Sony 1970'lerin sonunda Betamax'ı icat ediyor, 80'lerde yayılıyor bu, çok büyük yatırımlar yapıyor; kasetlerin, video çalarların üretimi, tasarımı, fabrikaları, şusu busu, dağıtım ağını kuruyor. İki sene sonra, JVC, VHS ile geliyor; daha uzun kaydedebilen, daha yüksek kaliteli bir kaset ve Sony'nin o büyük yatırımları, Betamax'a yaptığı büyük yatırımlar boşa çıkıyor. Sony iflas noktasına geliyor. Yani Sony gibi bir dünya devi, bu belirsizlikten kaynaklanan bir nedenle batmak üzereydi... Bir yatırım yapıyorsunuz, ama onun getirisini toplayabilecek misiniz? Düşünün, iki senede bile, yani bırakın 20 seneyi, iki senede bile işler tersine dönebiliyor. Çünkü bu yatırımlar çok sınır teknoloji. Bir üretim tesisi kuracaksınız, sınır, yeni teknolojiyle kurmalısınız ki 20 sene onu kullanacaksınız. Bu da, haliyle, pahalı bir şey. Peki, bu belirsizlikleri nasıl yönetiriz?

Sistem belirsizliği istemiyor. Sistem, böyle serbest piyasa, arz-talep çalkalansın, fiyat insin-çıkısın falan, bunu istemiyor; aslında gayet öngörülebilir bir şey olsun istiyor. Kapitalist, geleceği öngörmek ister, bilmek ister; esnek piyasalar, bizim tahtada anlattığımız gibi olsun istemiyor. O yüzden zaten bu para kuralları, Friedman'ın sürekli yüzde 3 büyüsün para arzı anlayışı. Hani bir sene yüzde 80 enflasyon, ertesi sene yüzde 20 enflasyon falan, bunlar hep belirsizlik ve problem. Aksine, sistemin,

kapitalistin istediği, stabilite, istikrar, ona yönelik politika ve düzenlemeler yapılıyor, yapılması gerekiyor.

Belirsizliği azaltmaya yönelik klasik yöntemler şunlar:

Rakipleri azaltma. Sony, JVC ile kartel kurabilirdi ya da kendine dahil edebilirdi, dolayısıyla o rakibi ekarte edebilirdi. Ya da yıkıcı fiyatlandırmayla yok edebilirdi. Önce ölçekten de yararlanıp, fiyatları maliyetin de altına indirip, rakipleri saf dışı edip yoluna öyle devam edebilirdi. O zaman VHS çıkmayabilirdi. Ya da JVC ile anlaşıp tekel gibi davranabilirdi, bu şekilde ortak hareket edebilirlerdi. Tedarikçileri kontrol edebilirdi. Talebi garanti altına alabilirdi, Betamax satışlarını... Mesela Microsoft'un yöntemi oydu. Microsoft, devletle iş yaparak bunu gerçekleştirdi. Yani Bill Gates'in zenginliği, her süper zenginin zenginliğinde olduğu gibi, devlet ihaleleriyle oldu. Bütün okulların bilgisayar laboratuvarlarına Microsoft Windows kurdurma ihaleleri alarak, talebi garanti altına alarak bunu sağladı. O vakitten sonra yok Linux, yok başka bir şeyler çıksa da, sen zaten satışını yapıyorsun.

Talebi garanti eden politikalardan bir diğeri, klasik olmayan yöntemlerden biri, bildiğiniz bebek endüstri, yavru sanayi. Bir sektörü seçiyorsunuz, bir şirketi, bir grubu seçiyorsunuz ve onu bir müddet koruyorsunuz. Büyüyene kadar. Belli bir yaşa gelene kadar. Toyota mesela. 17 sene boyunca zarar eden bir şirket, kapitalist sistem içinde, serbest piyasa koşullarında batar, iflas eder ve silinirdi. Ama... Ha-Joon Chang'ın verdiği örnek çok yerindedir: 8 yaşındaki çocuğu serbest piyasaya salarsanız, ayakkabı boyacısı olur en fazla; ama 8 yaşındaki çocuğu cebinizden teşvik vererek, para vererek okutursanız eğer; size hiçbir faydası yok, hep zarar çocuk, büyüyene kadar; ama 24 yaşına geldiğinde, boyacı olmak yerine doktor olabilir, mühendis olabilir. İşte Toyota da öyle. Bebek endüstriler böyle. Yani bir anda küresel rekabetin içine atarsanız yeni kurulmuş bir şirketi ya da sektörü, kendi yerli şirketinizi, en fazla boyacı olur, rekabet edemez; ama uzun süre teşvik ederseniz, korursanız, ileride uluslararası alanda rekabet edecek bir şirket haline gelebilir.

Geçici tekel hakları vermek de bir süre koruyabilir. Tekel rantı, süper kâr getirerek talebi garanti edebilir. Tekel oluyorsunuz sonuçta.

Devlet ihaleleri vermek; bizimkilerin sık sık kullandığı bir yöntem. O şekilde belli bir sermaye grubunu yükseltip rekabetçi hale getirebilirsiniz. “Yahu, ben bu köprüyü yapıyorum da, geçecekler mi?” Belirsizlik. Ama geçiş garantisi verirseniz, “Tamam, o zaman yapıyorum” der. Ben de derim.

Ar-Ge'yi finanse etmek, işin teknolojik evrimini desteklemek. JVC örneğinde olduğu gibi, bir anda teknoloji değişir, siz geride kalırsınız; ama o teknoloji de planlanabilir devlet tarafından. Mariana Mazzucato yıllardır bunu anlatıyor. Devletin Ar-Ge'yi kontrol ettiği, finanse ettiği, bilgisayar, internet, yarıiletkenler vesaire; bunlar hep devlet, NASA gibi kurumlar üzerinden çıktı. Bu Apple'ın Iphone'unu parçalara ayırıp bakıyor. Bütün parçaları vakti zamanında devlet kurumları tarafından geliştirilmiş.

İkincisi, yine literatürde son zamanlarda ilgi gören bir başlık, üretimde öğrenme. Egemen görüş, üretim ile teknolojinin, inovasyonun ayrı olduğu. Yani “İnovasyon Ar-Ge birimleri tarafından geliştirilir, üretim de fabrikalar tarafından yapılır, bu ikisi ayrıdır.” Konuya büyük oranda böyle yaklaşıyor. Hakikaten de, orada bir yerde teknoloji şirketleri var işte, inovasyon yapıyor, bir şey geliştiriyor, bir ürünü geliştiriyor, bir teknolojiyi iyileştirmeye çalışıyor; kendi içinde bir teknoloji

şirketi, bilişim şirketi, yazılım şirketi falan. Ama üretim öbür tarafta, başka bir yerde yapılıyor. Bu ikisinin organik bir bağlantısı yok. Oradaki teknolojiyi üretebilirse, gidip öteki taraftaki fabrikaya satıyor. Hâlbuki bunun daha makul bir versiyonu, üretim odaklı yaklaşım. Yani üretim aslında kolektif, kümülatif ve birbirine bağlı bir süreçtir. Eğer o Ar-Ge şirketi, yazılım şirketi, üretimden, fabrikadan kopuk değil de, bir arada olsaydı, üretimde öğrenerek o teknolojiyi geliştirebilir ya da iyileştirebilirdi. Burada bir kısmınız mühendistir, teoriyi çok iyi bilirsiniz, mühendisliği siz bilirsiniz; ama bir fabrikaya gittiğiniz zaman, orada bir teknisyen sizden daha çok bilir bazı şeyleri, yani o üretime yönelik işleyişi. O yüzden, aslında bu Ar-Ge'nin, inovasyonun, teknolojinin ayrı bir şekilde, ayrı birimlerde değil de, üretimle iç içe geçerek yapılması gerektiğini savunan bir taraf var.

Ne olur mesela; arz tarafından bakarsak, bir çözümü, bir ürünü başka sektörde, başka ürünün üretiminde falan kullanmak. Çapraz kullanım. Anarşik kapitalist sistem içinde bu pek mümkün olmuyor. Çünkü siz bir çözüm üretiyorsunuz, bir hizmet sunuyorsunuz, bir ürün buluyorsunuz; fakat ticari sır, yani bunu kendinize saklıyorsunuz. Yahu, bırakın başka sektörde kullanılsın ya da başka şirketlerde kullanılsın. O çapraz geçişler pek yok.

Şöyle bir problem de oluyor: Bölünemezlik. Yani sanayi yatırımı, sanayi üretimi pek bölünebilir değil. Çok büyük olduğu için. “20 kilo pirinç alayım; o bana çok olur, böleyim onu, 1 kilo alayım” diyebilirsiniz. Ama bir otomobil fabrikası kuralım, bunda senede 150 bin tane otomobil çıksın. Malta diyelim; Malta desin ki, “Yahu, bu senede 150 bin tane otomobil bana çok fazla, bunun küçüğünü yapalım, senede 200 tane otomobil çıksın.” Bunu diyemiyorsun yani. Bölünebilir bir yatırım değil. Fabrikanın küçüğünü yapamıyorsun. Ya da mantıklı olmuyor. Bu çapraz etkileşim; kolektif, kümülatif, sektörleri birbirine bağlı düşünürsek bu mümkün olabiliyor ve daha önce kârlı olmayan bazı yatırımlar, ölçek çok büyük, ama piyasa çok küçük olduğu için kârlı olmayan bazı yatırımlar kârlı hale gelebiliyor.

Bir örneği Kadıköy Hasanpaşa'da görmüştüm, yazısını da yazmıştım, Bulut Mutfak diye. Duydunuz mu bilmiyorum, müthiş bir fikir. Adamlar restoranların bir ortak mutfağını kurmuşlar, Bulut Mutfak. Bir depo alanı düşünün, orada kabinler yapmışlar; bir kabini Bepos Pizza kiralyor, ötekini Köfteci Ramiz kiralyor, ötekini bilmem kim kiralyor. Hepsi bir depo içinde yan yana, yan yana mutfaklar. Restoran normalde çalışıyor mutfağında, günlük hizmetini veriyor; ama paket servisini o Bulut Mutfak'tan yapıyorlar. Faydası ne? Faydası şu: Ortak kullanım alanı oluyor, ortak mallar alınıyor. Çünkü aşağı yukarı hepsi benzer malzemeler kullanıyor. Yani mayonezi haftalık 20 kilo alayım demiyorsun da, oradaki 50 mutfağa 1 ton mayonez alıyorsun. Bir de tesisat çekersen, musluktan mayonez basıp faturalandırabilirsin de. Ne oluyor; ölçekten kazanıp, birim maliyeti düşürüyorsun, daha ucuza üretebiliyorsun. Çok mantıklı bir şey Bulut Mutfak. Keşke birçok restoran bu şekilde çalışsa. İşte bu şekilde o büyük yatırımları, normalde yapılamayacak şeyleri bölünebilir hale getirebiliyoruz.

Bir diğer problem ve çözüm, makro ekonomi yönetimi. Mesela TOGG'u üretiriz, tamam. 80 sene önce yapamazdık belki, ama bugün yapabiliyoruz. Çünkü artık jenerik bir şey haline geldi otomobil üretimi. 1950'lerde Toyota'yı üretirken katma değeri yüksek bir ürünü otomobil, ama bugün değil, kâr marjları çok düştü otomotiv sektöründe. Biz üretebiliriz; elektrikli, elektriksiz, SUV falan yapılabilir. Ama satılabilir mi, o maliyet ve o fiyattan talep bulabilir miyiz? Böyle bir sorun var. Yani üretmek, üretim tesisini kurmak problem değil aslında bugün. Esas problem, halkta öyle bir alım gücü var mı, öyle bir efektif talep oluşabilecek mi... İşte en güzel örneğini iki hafta önce Koç

söyledi; “Yahu, biz bu batarya tesisini kuracaktık, ama gördük ki bu elektrikli otomobil henüz yeteri kadar penetre etmemiş; dolayısıyla, bu verimli, mantıklı bir yatırım olmayacak bizim için.” Talep yok, o talebi görmediği için de o yatırımı yapmıyor. Dolayısıyla, bir yatırımı yapacaksın, talebi olacak mı, o önemli. İşte o köprü meselesinde otomatik talep; yani geçsen de, geçmesen de talebi garanti ediyor ve o şekilde yürünüyor. O da bir makro ekonomik yönetim biçimi. Bir ihaleyi veriyorsun, bir yatırım yapıyorsun, talebi de garanti ediyorsun. TOGG’da öyle bir garanti var mı? Yok, o daha piyasa işi gibi. Peki, ne yapıyorlar, nasıl politikalar uyguluyorlar? Yeteri kadar serbest pazarda rekabetçi olup da satamazsak, en azından belediyelere alımı zorunlu kılabiliriz, kamu kuruluşlarına alımı zorunlu kılabiliriz, rektörlerin makam aracı hep TOGG olur falan. Yani bir şekilde o talebi, makro talebi yaratmaya çalışıyorsun.

Tabii, para politikası, faiz politikası, bunlar da var. Faizleri düşürürsün, talep olur. O zaman TOGG satar. Millet çeker düşük faizli kredi, öder, 24 ay, 36 ay. O zaman öyleydi, şimdi artmaya başladı faizler, sıkıntı. Nasıl yöneteceksin, yani bir sanayileşme atılımı yapıyorsun, birtakım yatırımlar yapıyorsun, birtakım ürünler arz ediyorsun; ama insanlar onu alabilecek mi o fiyatlardan? İşte buyur, kullan, para politikası. “Merkez Bankası bağımsız mı olsun, bağımlı mı olsun?” Faizleri düşürmek istiyorsun ki malımı satasın. Merkez Bankası diyor ki, “Ben düşürmem. Çünkü ekonomi biliminin kurallarına aykırı.” Hop, adam merkez bankasına müdahale edip değiştiriyor. Belki doğrusunu yapıyor.

Ya da kamu bankaları üzerinden düşük faizli kredi vermek. Mesela o zaman hep çıkıyordu: “Ziraat Bankasından 0.49 faizle ev kredisi.” Gidiyorsun, “Yok, onlara değil” diyor. Ben ev bulmuşum, alacağım, “Ona değil” diyor. “Yeni yapılan şu projelere, şu şirketin yaptıklarına veriyorum” diyor. Yani seçici bir şekilde, yeni site projelerine yönelik 0.49. Normal bir ev alsan yine 1.49 diyordu o zaman. Kur aynı şekilde. TL’yi değerli mi kılacaksın, değersiz mi kılacaksın; bunlar hep makro ekonomik yönetimle alakalı.

Son başlık da çatışma yönetimi. Bu da AKP’nin yaptığı bir şey. Bir grup seçiyor, Beşli Çete, bunlara ihaleleri yolluyor, bunları semirtiyor, büyütüyor. Ama ötekiler de diyor ki, “Hani bize, hani bize? Hep aynı gruplara veriyorsun.” Orada bir çatışma ortaya çıkıyor. Ya da başka bir örnek, İstanbul’da taksiciler örneği. Nasıl çözeceksin? Orada halk ile taksiciler arasında bir çatışma var. Nüfus olmuş bilmem kaç, taksi sayısı hâlâ 18 bin, 250 kişinin elinde konsantre olmuş; onlar bırakmak istemiyor, halk muzdarip. Nasıl çözeceksin? Bazen –piyasaya bırakma stratejisi diyorlar buna– piyasaya bırakmak en iyi çözüm oluyor. Diyorsun ki, “Kardeşim, talep çok yüksek, senin arzın çok kısıtlı, bu böyle olmaz, serbest piyasa”, “Lisanslı plaka olarak değil de herkes yapabilsin. Piyasanın kuralı bu” diyorsun ve biraz bu sonucu kabul etmeye mecbur bırakıyorsun. Çünkü ideoloji bunu gerektiriyor, değil mi, bu şekilde o çatışmayı çözebiliyorsun. Ya da dönüşümlü olarak sermaye gruplarını destekliyorsun. Bir dönem bir grubu kayırıyorsun (Cengiz), öteki dönem öteki grubu kayırıyorsun, bu şekilde yönetiyorsun ve iktidarda kalmaya devam ediyorsun. Kazanımı seçmek derler buna ya da kaybedeni seçmek. AKP bunu çok iyi yönetiyor bence. Yani 20 yıllık iktidarının en önemli şeylerinden biri bu bence.

Tabii, az önceki oturumlarda çokça tartışıldı, küresel sistemin dönüşümü, üretimin dönüşümü, ticaret yolları sürekli değişiyor falan, bunlar ekstra belirsizlikler katıyor. Bir ticaret hattına yönelik yatırım yapıyorsunuz; daha sonra Orta Doğu’da savaş, kriz çıkıyor bilmem ne, öteki hatta gitmek zorunda kalıyorsunuz.

Finansallaşma aynı şekilde, sermayenin önemli bir kısmını kendine çekiyor; değer yaratmayan, sanayileşmeden çalan bir alan halinde. Bunun yükselmesi ayrı bir problem. Bugün bile arkada otururken önde telefon ekranlarında görüyorum, herkes borsa kaydırıyor.

Ve bir uyarı: Fikri mülkiyet hakları. O da yine son 10 yılda çok tartışılan bir konu haline geldi. Bir kural bu neredeyse; sanayileşmek, kalkınmak, atılım yapmak, sıçrama yapmak istiyorsanız, fikri mülkiyet haklarını tamamen elimine etmeyecekseniz bile kapsamını muhakkak daraltacaksınız. Yani patentlenebilir alanları kısıtlamanız lazım. Dünyada Almanya'sından tutun, Finlandiya'sından tutun Güney Kore'sine kadar, Çin dahil, hepsinde çok kısıtlıydı, kalkınırken, çok minimal ferdi fikri mülkiyet hakları ve patent hakkına imkân tanıyordu. Bugün her şeyi patentleyebiliyorsunuz, maalesef o noktaya geldi artık. Bunu Dünya Ticaret Örgütü dayatıyor, Dünya Sağlık Örgütü dayatıyor, TRIPS Antlaşması dayatıyor bizlere. O yüzden elimiz kolumuz bağlı. Aşının çakmasını yapamıyorsun, yoksa Dünya Sağlık Örgütü sana ambargo koyuyor. Ama kalkınmanın yollarından, sihirli araçlarından biri: Bilgi kamusaldir, herkes kullanabilir. Bu şekilde ilerlersin ve teknolojiyi yakalayabilirsin, yoksa geri kalırsın.

O yüzden, bazen bana da sosyal medyada sallayanlar oluyor. Çünkü patentten, teliften, müzik, şarkı, karikatür, şundan bundan telif geliri elde eden insanlar var; ama... Evet, bu da bir açmaz yani. Kişisel rant elde etmek tatlı ama eğer makro ölçekte ilerlemek istiyorsak, telif ve patent alanlarının sınırlarını daraltmamız gerekiyor.

Burada bitireyim. Sorular gelirse cevaplayabilirim. Dinlediğiniz için teşekkürler.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Dr. Aba'ya teşekkür ediyoruz. Söz Dr. Subaşat'ta. Buyurun.

SANAYİ POLİTİKASININ BİR BÖLÜŞÜMÜ OLARAK TİCARET POLİTİKASI

Prof. Dr. Turan SUBAŞAT

Merhabalar. Öncelikle davet için çok teşekkür ediyorum. Sizlerle tanışmak benim için büyük bir keyif. Eski bir dostluğumuz olan Oktar hocamı çok uzun bir zamandır görmemiştim, bugün burada birlikte olmaktan gerçekten çok mutlu oldum. İkincisi, başlık değişikliği için özür diliyorum; ama "Sanayi Politikasının Bir Bileşeni Olarak Ticaret Politikası" olarak belirlediğim yeni başlık kongrenin ana temasına daha iyi uyacak diye düşünüyorum. Anıl'ın sunumu ile benimki ciddi anlamda örtüşecek ve benim sunumum Anıl'inkini tamamlayacak diye düşünüyorum.

Hocam, saatimi kurdum, hiç uyarmanıza gerek yok, saatim çaldığı zaman sunumum bitecek. Evde pratiğini çok yaptım, 25 dakikada bitireceğim.

Konuya şöyle başlayayım: İyi bir ticaret politikası olmadan iyi bir sanayi politikası oluşturmak mümkün değil. O yüzden bu konu çok önemli. Ancak, uluslararası ticaret literatüründe, ana akım iktisatçıların yarattığı çok fazla yanlış inanış, çok fazla mit var. Bu yanlış inanışların giderilmesi

bence bizi doğru bir noktaya doğru götürecektir. O yüzden benim buradaki amacım bu literatürde gördüğüm on miti yok etmek olacak.

Ders kitaplarının ilk sayfalarında sıkça “Uluslararası ticaret iyi bir şey midir?” diye bir soruyla karşılaşırız. Bu ilk bakışta anlamlı bir soru gibi görünse de aslında çok da anlamlı değil ve öğrencilerde sanki kimi iktisatçılar uluslararası ticarete tümenden karşıymış gibi yanlış bir algı yaratıyor. Bu algı yaratıldıktan sonra da kitap, bu konuda kısa açıklamalar yapıp kendi yarattığı bu fikrin yanlış olduğunu ve ticaretin aslında iyi bir şey olduğunu öne sürüyor. Kanımca bu bir algı yaratma çabasından başka bir şey değil. Şöyle söyleyeyim ben size: Uluslararası ticaret iyi bir şey değildir. Bu sizi şaşırtırsa, hemen ekleyeyim: Uluslararası ticaret kötü bir şey de değildir. Aslında uluslararası ticaret bir ihtiyaçtır ve ihtiyaçlar iyi veya kötü olarak değerlendirilmemelidir. Örneğin size “yemek yemek iyi bir şey midir?” diye sorsam bu anlamlı bir soru olmazdı. Çünkü yemek yemek zorunlu bir ihtiyaçtır. Ama şunu sorabiliriz, değil mi: Ne yemeliyiz, ne kadar yemeliyiz? Bunlar anlamlı sorular olabilir. Uluslararası ticaret söz konusu olduğu zaman da şunlar daha anlamlı sorular olabilir: Serbest ticaret her zaman iyi midir, ya da hangi koşullarda iyidir? Ne kadar ticaret iyidir? Her zaman daha çok ticaret, daha az ticaretten daha mı iyidir? Ya da neyin ticareti iyidir? Bir ülke daha hızlı kalkınabilmek için neyi ihraç etmeli ve neyi ithal etmeli? Bunlar anlamlı sorular olabilir. “Uluslararası ticaret iyi bir şey midir?” sorusunun kafa karıştırmaktan ve yanlış bir algı yaratmaktan başka bir anlamı yoktur.

İkinci mit, “karşılaştırmalı üstünlüklerin bir iktisadi kanun” olduğudur. Şöyle söyleyeyim: Karşılaştırmalı üstünlükler serbest ticaretin yararlarını açıklayan bir teoridir ve her teori gibi tartışmaya açıktır. Ve ben de Anıl’a katılıyorum, karşılaştırmalı üstünlükler çok da etkileyici, çok da iyi bir teori değildir. Peki, buna niye kanun deniyor? Çünkü kanun olduğu zaman bu tartışmaya açık bir konu olmaktan çıkıyor. Kanunları akli başında herkes kabul eder ve kanunlar tartışmaya açık değildir. Yani “Bir kanun olarak karşılaştırmalı üstünlükleri tartışmayalım, onu kabul edip başka şeyler tartışalım” gibi yine yanlış bir algı oluşturuyor.

Üçüncü mitimiz “serbest ticaretin küresel eşitsizlikleri yok edeceğidir.” Bu konuda da bizim güzel bir teorimiz var, Heckscher-Ohlin-Samuelson modeli denilen ya da faktör donanımı modeli denilen teori. Bunların üçü de Nobel ödüllü iktisatçılar. Bu teori diyor ki, serbest ticaret altında yoksul ülkeler refah açısından zenginleri çok kısa bir süre içerisinde yakalarlar. Ortada böyle güçlü bir iddia var. Bu teorinin asıl enteresan kısmı, bunu yaparken sermayenizi artırmanıza, teknolojinizi yükseltmenize, işçilerinizi daha iyi eğitmenize falan hiç gerek yok. Var olanla serbest ticaret uyguluyorsunuz ve bir anda Türkiye’deki refah seviyesi Almanya ya da Japonya seviyesine kadar yükseliyor. Ben bu teoriyi ne açıklayacağım ne de eleştireceğim. Ama sokağa çıkın, bir kişiyi bile böyle bir şeye inandırın, bugün biralar ya da kahveler benden, tercihinize göre. Kimseyi inandıramazsınız. Ders kitaplarını açtığınız zaman, bu teoriyle ilgili en az bir bölüm zaten var, ama bazen iki-üç bölüm bulabiliyorsunuz. Ve teori inanılmaz karışık, böyle detaylı denklemler, grafikler filan üzerinden anlatılıyor. İnanılmaz karışık, yani anlamak için kafayı çatlatırsınız. Dedğim gibi, böyle bir teori ne kadar gerçekçi olabilir, kimi ikna edebilirsiniz?! Ama iktisat öğrencilerini uluslararası iktisat hocaları ikna edebiliyor bu konuda.

Dördüncüsü, “Ticaret bir ülkeye asla zarar vermez” diyor eski bir Amerikan Başkanı. Bu da bence oldukça enteresan bir şey. Verebilir, siz yanlış mallarda uzmanlaşırsanız, serbest ticareti uygulayıp,

karşılaştırmalı üstünlüğünüze göre size çok da faydası olmayacak mallarda uzmanlaşırsanız tabii ki verebilir.

Hindistan'a ne olduğunu kısaca hatırlayalım burada. İngiltere Hindistan'ı sömürgeleştirdiği zaman ne yapıyor; onun artık sanayi malları üretmesini engelliyor, diyor ki, "Sen bana ara malı üreteceksin, pamuk, ben de tekstil üretip sana satacağım." Yani böyle bir işbölümü ortaya çıkıyor. Bunun sonucu ne? İngiliz sanayisinin hızla derinleşmesi ve Hindistan'ın da tabii ki geri kalması.

Bir başka örnek daha var burada, ama bunun üzerine konuşmam şu anda mümkün değil, belki sonra soru olursa açıklarım. Mesela Amerika kıtasının hem kuzeyi, hem güneyi, her tarafı Avrupalılar tarafından sömürgeleştiriliyor; ama kuzeyinde iki tane çok büyük-güçlü ülke var, diğer taraflarda zayıf ülkeler var. Neden? Bunu ticaretle açıklayan birtakım çok basit teoriler var, bunlar da ticaretin aslında bir ülkeyi ya da ülkeleri geri bırakabileceğini aslında bize bildiriyor.

Beşincisi, "Bugünün gelişmiş ülkeleri serbest ticaret sayesinde geliştiler" miti. Hatta bazen popüler iktisatçıları televizyonda görüyorum ya da böyle videolar çekiyorlar; diyorlar ki, "Yahu, bu adamlar aptallar da biz mi akıllıyız?! Yani Amerika'sı, bilmem nesi serbest ticareti uyguluyor, biz uygulamıyoruz; biz onlardan daha mı akıllıyız?! O adamlar Nobel ödüllü" bilmem ne. Şunu anlamak lazım ki, biz Amerika Birleşik Devletleri değiliz, Almanya değiliz. Yani bizim ekonomimizin ihtiyaçları onlardan farklı olabilir. Bir kere, bunu anlamak bence oldukça önemli. Ve şu da önemli: Biraz evvel Anıl da bahsetti. Ha-Joon Chang'a göre dünyada gelişmiş ülkelerin hiçbiri korumacı-destekleyici sanayi politikaları olmadan gelişmiş değil. Hiçbir ülke! Onlar geçmişlerinde gelişirken bu politikaları uygulamışlar. Tabii ki görece olarak şimdi birazcık liberal politikalara kaymış olabilirler. Ama şimdi biz onlara bakarak, "Onlar doğruyu yapıyor, haydi biz de böyle yapalım" dersek çok büyük bir yanlış yaparız diye düşünüyorum.

Burada Ha-Joon Chang'ın kitabındaki bir örnekten bahsetmek istiyorum. Sanayi devriminden önce, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, dünyadaki en yüksek korumacı politikaları uygulayan ülkeler. Sanayi devrimi oluyor 1820'lerde, ardından bir bakıyorsunuz, İngiltere'deki korumacı politikalar sıfırlanıyor. Niye? Gayet basit; çünkü dünyanın en rekabetçi ülkesi haline geliyor ilk sanayileşmiş ülkesi olan İngiltere. Amerika Birleşik Devletleri'nin buna tepkisi ne? Korumacı politikaları yükseltmek. Çünkü daha sanayileşme Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmemiş. Peki, İkinci Dünya Savaşından sonra ne oluyor? Dünyanın yeni gücü olan Amerika Birleşik Devletleri, bir anda korumacı politikalarını radikal bir şekilde indiriyor. Artık zayıflamış olan İngiltere'nin buna tepkisi ne? Korumacı politikaları yükseltmek.

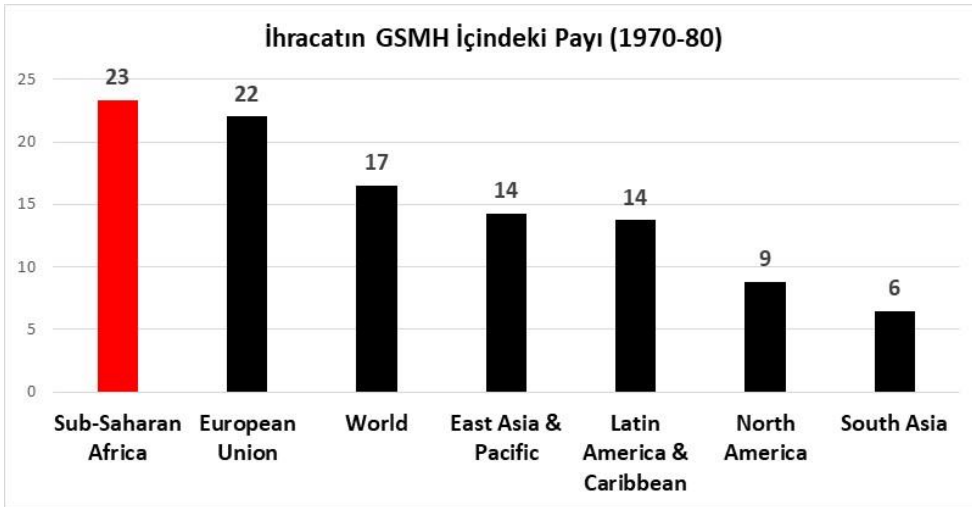
Buradan ne çıkarıyoruz? Gayet basit: Dünyada geri kalmış ya da gerilemiş ülkeler korumacı politikaları kullanmak isterler, bu gayet doğaldır. Zengin ülkeler, rekabetçiliklerini geliştirmiş olan ülkeler de serbest ticaret isterler. Çünkü onların çıkarına uygun olan politika da budur.

"Doğu Asya'nın mucize ülkelerinin serbest ticaret sayesinde geliştikleri" altıncı mitimiz. Artık bunu savunan kaldı mı bilmiyorum, ama neoliberal iktisatçılar bir zamanlar böyle bir algı yaratmışlardı. Yani Doğu Asya'nın mucize ülkeleri; Japonya'sı, Güney Kore'si, Tayvan'ı, Hong Kong'u, Singapur'u, Endonezya'sı, Malezya'sı, her neyse, serbest ticaret politikaları sayesinde gelişmişler. Bir de bu görüşün bir uzantısı var: "Bu ülkeler çok ticaret yaparak, ticaretlerini hızla artırarak geliştiler." Ayrıca genellikle Latin Amerika ve Afrika ülkeleri bu ülkelerle karşılaştırılır ve denilir ki, "Latin Amerika ve Afrika ülkeleri korumacı politikalar uyguladıkları için geri kaldılar, açık

ekonomi politikaları uygulamadılar. Ama Doğu Asya'nın mucizevi ülkeleri açık ekonomi politikaları uygulayarak geliştiler.”

Şimdi hemen bu iddialara cevap verelim. Bir kere, Doğu Asya ülkeleri hızla geliştikleri yıllarda son derecede müdahaleci politikalar uygulayarak geliştiler, asla liberal politikalar uygulamadılar ve ihracatlarını da yine bu müdahaleci politikalar sayesinde bu kadar hızlı artırdılar. Çok ihracat yaptıkları için mi hızla büyümediler yoksa hızlı büyüdükleri için daha çok ihracat yaptılar? Bu da önemli bir soru. Çünkü ikisi de mümkündür bunun. Yani bir ülke ihracat yaparak da hızlı büyüyebilir; olabilir, bazen koşullar doğru olduğu zaman. Ama sağlıklı bir ekonomiye sahipseniz de ihracatınızı artırabilirsiniz. Mesela sanayi politikası uyguladılar bu ülkeler, hızla sanayileştiler, son derece güçlü ekonomilere sahip oldular, rekabetçi oldular, ihracatlarını da artırdılar. Ben yıllar önce bir istatistiksel bir test yapmıştım, nedensellik testi, hangisi hangisine neden oluyor diye. Benim bulgularım daha çok ekonomik büyümeden ihracata doğruydum bu ülkeler için. Yani bu ülkeler, ihracat yaptıkları için büyümekten daha ziyade hızla büyüdükleri için ihracatlarını artırdılar diyebiliriz.

Afrika'ya gelelim. Afrika ile Doğu Asya ülkelerini karşılaştırmak çok doğru değil. Aslında Afrika ülkeleri hiçbir zaman ticarete çok kapalı ülkeler olmadılar. Bakın, 1970'lerde ihracatın GSMH içindeki yapısını grafiğe koydum. Dünyadaki birçok bölgeye göre Afrika'nın ihracatı ulusal gelirine göre daha yüksek. Sorun ne? Neyin ticaretini yaptığınız. Yani çok ticaret yaptınız, tamam; ama neyin ticaretini yapıyorsunuz, o daha önemli olabilir. Afrika yanlış ve katma değeri düşük malları ihraç ettiği için ticaretten yeterince yarar sağlamamış olabilir.

Son olarak da Latin Amerika'yla ilgili şunu söyleyeyim: Latin Amerika ülkelerinin elbette ki Doğu Asya ülkelerinden öğrenecek şeyleri olabilir. Bu zaten sanayi politikasının en önemli noktalarından bir tanesi. Yani başarılı bir sanayi politikası istiyorsanız hem kendi deneyimlerinizden hem başka ülkelerin deneyimlerinden öğrenmelisiniz. Burada Latin Amerika için, Türkiye için ve dünyadaki birçok başka gelişmeye çalışan ülke için örnekler ve dersler var. Ama Latin Amerika'nın geri kalmışlığını açıklamak için dünya piyasasına erken girmenin avantajı, başarılı toprak reformu, koloni deneyimleri ve soğuk savaş gibi bir dizi başka faktöre de bakmak lazım. Yani konjonktürel faktörler, siyasal faktörler falan da var. Onları göz ardı ederek bu ülkeleri karşılaştırmak da çok adil

olmaz. Ama ben size şu kadarını söyleyeyim: Hem Latin Amerika ülkeleri devletçi politikalarla gelişmeye çalıştılar, hem de Doğu Asya ülkeleri devletçi politikalarla, sanayi politikalarıyla geliştiler.

Yedincisi, bir Singapur Başbakanının söylediği ilginç bir şey var: “Korumacılığı savunanlar izolasyonu savunurlar.” Bu çok yaygın bir kanı. Yani korumacı politika dediğiniz zaman, sanki Türkiye’yi dünyadan izole edelim diyormuşsunuz gibi bir algı yaratılıyor. Hâlbuki korumacı politikaların sanayi politikasının bir parçası olarak izolasyonla hiçbir ilgisi yok.

Bir video var internette, öğrencilerime sık sık gösterdiğim; Marginal Revolution University denilen bir kurum var, onun bir videosu. Teknik olarak çok güzel videolar çekiyorlar. Hep ana akım iktisadi anlatıyorlar gerçi, ama teknik olarak hakikaten çok öğretici. Bu videoda bir iktisatçı şöyle söylüyor: “Karayla çevrili olmak büyüme için kötüdür. Bu önemli; çünkü bize politika hakkında bir şeyler anlatıyor. Karayla çevrili olmak yüksek tarifelere sahip olmak gibi bir şeydir. Bu, yüksek tarifelere sahip olmak konusunda bir tür doğal deneydir.” Ticaret, en ucuz, en kolay denizyoluyla yapılıyor; karayolu, demiryolu, havayolu daha pahalı. O yüzden, denize kıyınız olması bir avantaj; kıyınız yoksa bu bir dezavantaj. Tamam, diyelim ki bu tartışma doğru; yani denize kıyısı olmadığı zaman ülkeler zarar görebiliyor. Niye? Çünkü ticaret zorlaşıyor. Peki, bunun tarifelerle, korumacı politikalarla ilgisi ne ki?

Aynı videoda bir başka örnek daha var. Meslektaş Süveyş Kanalı’nın kapatılmasından bahsediyor. 1970’lerde Arap-İsrail çatışması nedeniyle Süveyş Kanalı kapatılıyor, bazı ülkelerin ticareti tabii ki duruyor ya da zorlaşıyor ve bu ülkeler bundan zarar görüyorlar. Meslektaş bunu da doğal bir tarife olarak görüyor.

Bakın, bu kötü niyetli bir tartışma değilse, hakikaten, bu meslektaşların ticaret politikasının amacını hiç anlamadıklarını gösteriyor. Neden? Tarifeler sanayi politikasının bir parçası olarak anlamlıdır. Bu ne demek? Burada anahtar kelime seçiciliktir. Siz koruma politikalarını, tarifeleri seçici olarak uygularsınız. Seçtiğiniz sektörleri korumak, önce Türkiye içinde geliştirmek istiyorsanız, seçici olarak bazı malların ithalatını zorlaştırarak Türkiye içinde bu sektörlerin büyümesini sağlarsınız. Amaç budur burada. Bu nedenle, seçici uygulandığı zaman, seçilenler dışında ithalatı etkilemez tarife politikaları, ihracatınızı da etkilemez. Süveyş Kanalı’nın kapanması hem ihracatınızı hem ithalatınızı etkiledi, ne alakası var bunun seçici tarifelerle? Yani Süveyş Kanalı’nın kapanmasıyla zorlaşan ticaretin size ne yararı olabilir ki? Ama korumacı politikaların belli amaçları vardır, o yüzden yararlı olabilir sizin için. Yani bir sanayi politikasının bir parçasıysa sizin için gerçekten yararlı olabilir. Son olarak da devletin cebine para girer ithalat vergileri koyduğunuz zaman, tarifeler koyduğunuz zaman. Süveyş Kanalı’nın kapanmasıyla devletin ya da kimin cebine ne girmiştir, ne gibi bir yararı olabilir ki yani? O yüzden, bunlar çok zararlı tartışmalar. Korumacı politikayı savunuyor olmak demek, asla izolasyonu savunuyor olmak demek değildir.

Sekizincisi, “serbest ticaret” ve “dışa açıklık” genellikle eşanlamlı olarak kullanılıyor. Ama serbest ticaret ve dışa açıklık aynı şeyler değildir. Ticaretin serbestleşmesi ile ihracatın teşviki aynı şeyler değildir, ana akım iktisatçıların söyledikleri gibi. Ticaretin serbestleştirilmesi ticareti artırmayabilir. Ticareti serbestleştirmek bir politika, ticarete ne olduğu ise bir sonuç. Bu konudaki belki de ilk deneysel çalışmalardan bir tanesini ben yapmıştım yıllar önce, yani ticaretin serbestleştirilmesi ile ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştim. Aradaki ilişki çok çok zayıf çıktı. Dünyada birçok ülke var

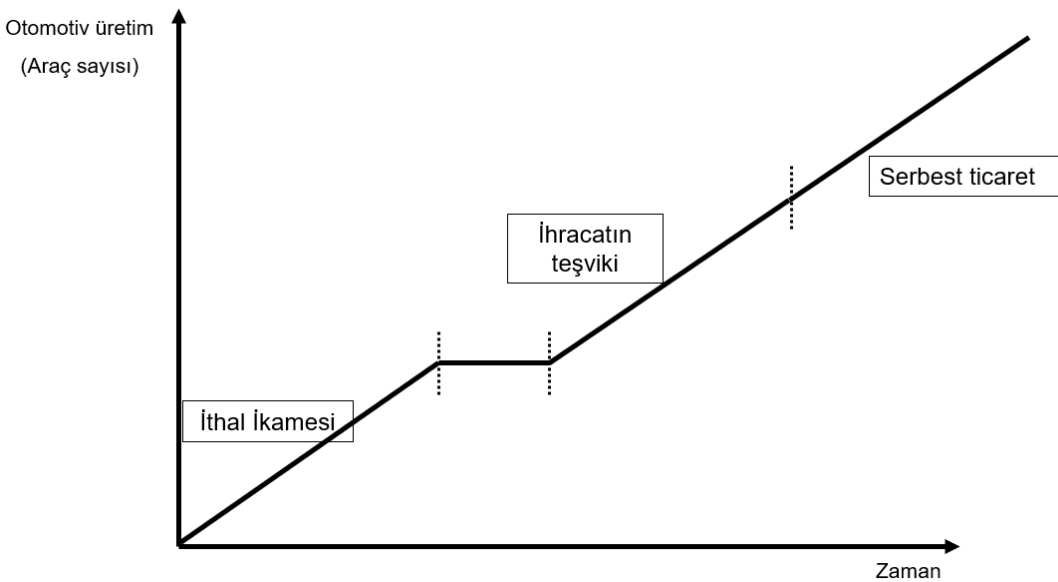
ki, ticaretlerini serbestleştiriyorlar ve ticaretleri azalıyor; dünyada başka ülkeler var, müdahaleci politikalar uyguluyorlar ve ticaretleri artıyor. Buyurun, Doğu Asya ülkelerinde olduğu gibi. Doğu Asya ülkeleri ticaretlerini artırırlarken serbest ticaret politikası uygulamadılar ki.

Dokuzuncu mit “ihracatın ekonomik büyümenin motoru” olduğudur. İhracat kötü bir şey değildir, tabii ki önemlidir, ticarete karşı bir tartışma yaptığım asla düşünülmesin. Ama ihracat büyümenin motoru değildir bence. İhracata ekonominin diğer sektörlerinden daha büyük bir önem vermek çok da doğru değildir. Ticaret önemlidir, ama ticareti söz konusu olmayan sektörler de önemlidir ve yapılan deneysel çalışmalar bunu gösteriyor. İhracatın artması ekonomik büyümeyi artırmayabilir. Yine ben bu konuda bir hayli çalışma yaptım, benim çalışmalarımda ticaretin büyümenin motorunu olduğu yönünde bir sonuç ortaya çıkmadı. Ha, hiç mi artırmaz? Artırabilir, ülkenin koşullarına bağlı her şey. Bazı ülkelerde ihracatı desteklersiniz, ekonomi daha hızlı büyür; ama illa da böyle bir sonuç beklemeyin. Yani her şey ülkenin koşullarına bağlı.

Bütün bunları netleştirmek için bu son tartışmaya geldim, burada yukarıdakiler daha bir netleşecektir diye umuyorum. “İthal ikamesi ve ihracatın teşviki birbirlerini dışlayan politikalar” inancı var. Ne demek bu? “Korumacı politika uyguluyorsanız, ihracatı teşvik ya da liberal politikalar uygulamıyorsunuzdur, bunlar birbirlerini dışlarlar” gibi bir algı var. Hâlbuki literatürde son zamanlarda yapılan çalışmalar gösteriyor ki, bir sanayi politikası altında bunlar aslında birbirlerini tamamlayıcı politikalar da olabilirler.

Burada anahtar kelimeler şunlar: Bir, ölçek ekonomisi. Ölçek ekonomisi bir firma ya da sektör ne kadar büyürse, üretim maliyetini o kadar düşürebilir ve daha rekabetçi olabilir anlamına gelir. İki, deneyim. Deneyim, hayatın her alanında olduğu gibi, ekonomide de çok önemlidir. Üç, teknolojinin endojenliği. Teknoloji öyle ana akım iktisadın söylediği gibi gökten yağın bir şey değil, üretilebilen bir şey; onun için de yatırım yapmak gerekiyor, onun için de kaynaklarımızın olması gerekiyor.

Şimdi bu anahtar kelimeleri kullanarak bir hikâye anlatıp bitireceğim.

Burada örnek olarak, Anıl da bahsetti, TOGG ile Toyota'yı ele alalım. TOGG, yeni bir firma, umarım başarılı olur. Peki, niye Toyota'yı seçtim? Çünkü TOGG elektrikli bir araç. Toyota da bu konudaki en önemli firma. Bildiğim kadarıyla elektrikli araç teknolojilerini asıl üreten firma Toyota. TOGG'u başarılı kılmak için ne yapmak gerekiyor? Öncelikle ithal ikameci politikalar uygulamak gerekiyor. Neden? Çünkü yabancı otomobil ithalatını vergilerle zorlaştırarak, kendi insanlarımızın daha pahalı ve belki de daha az kaliteli TOGG'u satın almasını sağlamalısınız. Tabii, burada tüketiciler açısından bir maliyet var. Niye ucuz olan Toyota'yı almayayım da gidip TOGG'u alayım? Ama bu bir stratejinin parçası. Böyle yaptığımız zaman ne oluyor? Yurtiçinde ölçek ekonomisi, yaparak öğrenme, deneyim ve teknolojik yatırımlarla büyüme fırsatı veriyor size. Başka türlü nasıl baş edeceksiniz serbest ticaret altında Toyota gibi bir firmayla? Toyota her yıl milyonlarca, belki yüz milyonun üzerinde otomobil üretiyor. Siz kaç tane TOGG üretiyorsunuz? Toyota on yıllardan beri piyasada olan bir firma, çok deneyimli bir firma. Sizin firmanız daha kaç yıllık? Yani orada deneyim dediğimiz önemli bir konu var. Ve teknoloji, Toyota bu teknolojiyi yaratan bir firma, siz takip eden bir firmasınız. Bunlar çok büyük dezavantajlar. Bu dezavantajlar varken TOGG'un Toyota ile rekabet etmesi imkansızdır. Firmanıza bu dezavantajları ortadan kaldıracak şansını vermelisiniz.

O yüzden, öncelikle firmanızı büyütebilmek, ölçek ekonomilerinden yararlanabilmek, deneyim kazanabilmek ve araştırma-geliştirmeye daha fazla kaynak aktarabilmek için ithal ikameci politikalar çok ideal başlangıç politikalarıdır. Ama ithal ikameci politikaların bir sınırı var, o da şu: Ekonominizin büyüklüğü. Çok büyük bir ekonominiz olabilir, zengin olabilirsiniz ve nüfusunuz çok yüksek olabilir, bu koşullarda ithal ikameci politikaları daha uzun zaman sürdürebilirsiniz. Ama özellikle küçük ekonomilerde ithal ikameci politikaları çok uzun süre sürdürmek ne yazık ki mümkün değil. O zaman ne yapmanız gerekiyor; ihracatı teşvik politikalarına geçmeniz gerekiyor. O zaman ne olacak? Devlet bu firmaya ihracat yapması için destek verecek. Bunun amacı ne? Yine ölçek ekonomilerinden yararlanmaya devam etmek, tecrübe edinmek ve daha fazla kaynakla en yeni teknolojileri satın almak ya da hatta kendiniz üretmeye başlayabilmek. Bu politikalar bir süre uygulandıktan sonra serbest ticaret gelebilir gerçekten. Neden gelsin? Çünkü sizin firmanız bu politikalar sayesinde rekabetçiliğini yeterince geliştirebilmişse, bir gün Toyota'yla kendisi rekabet edebilecek kapasiteye sahip olmuşsa, artık bu firmayı ne korumak, ne de desteklemek için hiçbir neden yoktur.

Benim bildiğim kadarıyla Doğu Asya'da uygulanan politikalar buna çok benzeyen politikaları. Yani Toyota'yı bugün Toyota yapan, ne bileyim, Güney Kore'de bu mükemmel markaları, Samsung'u, şunu bunu yaratan politikalar hep bu tip politikalar. Bu politikalar bir ülkede aynı anda da ama farklı sektörlerde uygulanabilir. Bu da bir tartışma konusu. Yani bir sektörünüzde ithal ikamesi aşamasındasınızdır, ikincisinde ihracatı teşvik, üçüncüsünde de serbest ticaret uyguluyorsunuzdur. O yüzden, ithal ikameci, ihracatın teşviki ya da serbest ticaret denildiği zaman, sanki ekonominin bütün alanlarını tümünden kapsıyormuş gibi bir şey düşünmemek lazım.

Aslında söyleyecek, konuşacak çok şey var ama zamanım bitti. Sorular olursa bunları açmaya çalışırız elbette. Çok teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkür ederiz. Söz Serkan Öngel'de. Buyurun.

DEĞER ZİNCİRLERİNİN KIRILGANLIKLARI ARTARKEN, KÜRESEL ŞİRKETLERİN YÖNLENDİRİCİLİĞİNDEKİ SANAYİ POLİTİKALARININ EKONOMİK, SOSYAL VE ÇEVRESEL ETKİLERİ, GEBZE VE SETUBAL ÖRNEKLERİ

Doç. Dr. Serkan ÖNGEL

Değerli arkadaşlar, hepinize merhaba. Ben daha spesifik bir alanda sunuşumu yapacağım, ama aslında bir devamlılığı da var yapılan sunuşların, o anlamda çok da kopuk bir noktada olmayacak.

Gebze bölgesi benim doktora tez konum. Daha öncesinde de yine Makina Mühendisleri Odası'yla Gebze'de mühendis emeği konusunda bir çalışma yapmıştık, onun sonuçları da raporlanmıştı, yine Sanayi Kongresi kapsamında sunma imkânım olmuştu. Benzer bir çalışmayı başka bir ülkede, başka bir sanayi bölgesinde yapabilir miyim diye düşündüm. Gebze konusundaki çalışmam, "Küresel Değer Zincirleri'nin Mekânsal Etkileri" başlığı altında, değer zincirlerinin hem ekonomik, hem sosyal, hem de çevresel etkilerini değerlendirmeye çalışan, bir yanıyla da eleştirel bir perspektiften bakmaya çalıştığım bir çalışmaydı ve o çerçevede de şehircilik alanında yaptım doktora çalışmamı. Bunun bir devamı olarak, aradan bir süre geçtikten sonra, 10 sene sonra Portekiz'in Setubal bölgesine gitme imkânı buldum. Setubal'ı seçmemin nedenlerinden bir tanesi, uluslararası/çokuluslu bir şirketin, Volkswagen'in otomotiv sektöründe -çünkü Gebze'de de otomotiv sektörüne bakmıştım- kritik bir rol oynadığı, neredeyse bölgenin bağımlılık ilişkisi kurduğu bir yer olmasıydı. Burada oranın tarihsel geçmişine ilişkin çok ciddi kaynaklar bulamadım, Portekizce kaynaklara erişme imkânım da olmadığı için; ama oraya gittiğimde, hem oranın tarihiyle ilgili çok detaylı kaynaklara ulaşma imkânı buldum, hem de yaptığım çalışma ekseninde oradaki metal işçileriyle görüşme imkânı buldum. Bir anket çalışması yaptık; oradaki sosyal sorunları, işçilerin durumunu Gebze'yle karşılaştırmak anlamında. Gebze'de de Birleşik Metal-İş üzerinden benzer bir anketi, hemen hemen aynı anketi gerçekleştirmiş olduk. Tabii, iki bölgedeki anketin yöntemi arasında birtakım farklılıklar olduğu için karşılaştırma anlamında eksiklikleri var muhakkak, ama bir fikir vermesi açısından önemli bir şey sundu.

Tarihsel olarak baktığımızda, biliyorsunuz, Portekiz, o zamanki dünya konjonktürü içinde 1974 yılında Karanfil Devrimi'yle birlikte başka bir yönelime giriyor ve devam eden devrim süreci olarak nitelendirilen dönemde de daha önce kamu teşekküllerinin olmadığı bir ülkede büyük kamu teşekkülleri oluşturmayı, büyük sanayiye kamulaştırmayı beceriyor; aynı zamanda toprak reformu yapıyor, o toprak reformu üzerinden de büyük bir gelişim-değişim süreci yaşıyor.

Ama devrimin gerçekleşmesi bir talihsizliğe denk düşüyor. Salazar dönemi var daha öncesindeki dönemde. Bu süreci anlayabilmek açısından belki biraz Salazar dönemine bakmak gerekiyor, sanayideki bağımlılık ilişkilerinin nasıl geliştiğini anlamak açısından. Çünkü aslında tarım yoğun bir bölge; ama sömürgeleri var, bir sömürge imparatorluğu geçmişi var, onun izlerini hâlâ yaşıyor. 1974

devrimi herhalde dünyadaki en önemli antkolonyalist devrimlerden biri, belki de tekidir, bilmiyorum. Ağır bir dönemin sonrasında kendi sömürgelerine bağımsızlık sağlayan bir süreç.

Baktığımızda, sanaysiz bir ülkeden bahsetmiyoruz; geç dönemde de olsa sanayileşmeye başlayan bir ülke Portekiz. Türkiye’de nasıl ki 1960’larda, 1950’lerde, ithal ikameci dönemde yeni bir gelişim gerçekleşiyorsa, Portekiz’de de benzer bir sürecin yaşandığını; Salazar’ın hâkimiyetinde ve özel sektörün öncülüğünde, tamamen devletin kendi teşekküllerini oluşturmadığı, ama büyük aile şirketlerini desteklediği bir yapının oluştuğunu söyleyebiliriz.

Bu sanayi tesislerinin yoğunlaştığı bölge de Setubal bölgesi. Çok büyük aile şirketleri var, devletin kendisinin yönlendirdiği. Bu şirketler hem geleneksel sektörlerde, hem de diğer sektörlerde iş yapan şirketler. Mesela tersaneler çok önemli Portekiz’de. Zaten denizci bir ulus. Diğer taraftan gıda sektörü, özellikle İkinci Dünya Savaşına girmediği için konserve alanında ve metal sektöründe gelişmiş bir mazisi var. Bunlar üzerinden şekillenen, petrokimya, özellikle kimya sektöründe gelişmiş bir sanayisi var. CUF diye bir aile şirketi var, ben Setubal’a gittiğimde onun izlerini görmek mümkündü. Dolayısıyla, o bölgeyi okuyabilmek, değer zincirleri açısından yaşanan süreci anlayabilmek son derecede önemliydi. Çünkü sanayileşmiş bir bölge olarak düşündüğüm ve gittiğim bölgenin aslında büyük bir sanayisizleşme tarihinin yaşandığını, pek çok bölgenin kahverengi bölge olarak nitelendirilen terk edilmiş sanayi alanlarından oluştuğunu, bunların pek çoğunun da daha önce kamulaştırılmış tesislerin Avrupa Birliği süreciyle özelleştirilmesinin ve fabrika kapanmalarının, artık rekabete dayanamıyor diyerek kapatılmasının ürünleri olarak ortada görüldüğü bir durumla, bir tabloyla karşılaşmış oldum.

Tabii, burada Portekiz’deki temel anlatı ile gerçeklik arasında çok ciddi bir fark var. Bu hafıza kaybı da aslında bu gerçeklikle o kopuştan, o mekanizmaları kurmakta yaşadığı problemlerden doğuyor. Setubal bölgesi de, genelde, artık burası sanaysizleşen bir bölge, Avrupa Birliği’nin Portekiz gibi çevre ülkelere biçtiği misyon da zaten turizm sektörü üzerinden bunu şekillendiriyor ve bunu yaparken de kendi ağır-yerli sanayisini ortadan kaldırarak, uluslararası/çokuluslu şirketlerin şekillendirdiği otomotiv sektörü gibi geniş tedarikçi ağları üzerinden bir yapının oluşmasının imkânlarını bir şekilde tarifliyor.

Burada aslında iki taraflı bir durum var. Bir tarafta Gebze gibi, sanayi tesislerinin yer seçme açısından çok kritik rol oynayan bir bölge var; diğer tarafta Setubal gibi, ağır sanayisini yitirmiş, ama uluslararası sermayeyle ayakta kalmaya çalışan bir bölge var. Dolayısıyla, bu değer zincirlerindeki yapılanmanın, uluslararası işbölümünün etkilerini belki en ağır yaşayan ülkelerden biri olarak değerlendirebiliriz Portekiz’i.

Portekiz’de kamulaştırmalar sonrasında yaşanan hikâyeye aslında bizim Türkiye’dekinden çok bağımsız bir durum değil. Hızlı bir şekilde aslında büyümeye devam ediyor; yani bu büyük işletmeler, büyük kimya fabrikaları, gemi inşaat sanayii devrim sonrasında da büyümeye devam ediyor. Ama tıpkı bizim 1980’lerde maruz kaldığımız gibi bir özelleştirme dalgası, kamu şirketlerinin verimsizliği söylemi (bu şirketlerin çoğu 1950’lerden itibaren devlet desteğiyle kurulmuş özel firmalar) hâkim. Aslında belki bir intikam düşüncesi de var devrim sonrasında Avrupa Birlikçi liberal hükümetleri tarafında. Bu kamulaştırılmış tesislerin işlevsizleşmesi arzu edilen bir şey. Gelen sağcı hükümetler de bir şekilde buna hizmet eden bir role sahip oluyorlar ve bunun üzerinden bir yapılanmanın gerçekleştiğini çok rahat söyleyebiliriz.

Bu anlamda gerçekten özgün bir deneyim oldu benim sahadaki karşılaştığım hususlar.

AutoEurope, Setubal bölgesinde bir sanayi kompleksi. Portekiz'in gururu. Şöyle ki: T-Roc Volkswagen'in bir modeli. Bu model burada üretiliyor. Palmela bölgesi, Portekiz'deki önemli sanayi merkezlerinden biri. Önemli olmasının nedeni AutoEurope'un burada kurulu olması. Yani bu AutoEurope Volkswagen fabrikası ve onun tedarikçilerini oluşturan bir bölge. Portekiz büyük bir ülke değil, dolayısıyla oradaki üretimin önemli bir kısmı aslında buraya bağımlı bir durumda ve beraberinde de çok ciddi bir tedarikçi açısından bahsetmek gerekiyor. Uluslararası işbölümünde aslında Portekiz'e biçilen en önemli misyon, Portekizlilerin de gururu haline gelmiş olan bu Alman firmasının oluşturduğu yapı. Setubal bölgesinde dört tane çok büyük kamu şirketi var, özelleştirmeler ve kapanmalar öncesinde. Bunlardan iki tanesi tersane; gerçekten çok büyük, 5 binin üzerinde insanın çalıştığı büyük yapılar. Diğerleri; biri metal, biri kimya fabrikası. Şu an onların ikisi de yok. Ama onun yerine böyle gurur vesilesi olmuş bir yapıdan bahsetmek gerekiyor.

1980'lerin başında 100 bin civarında işçi istihdam ediliyor Setubal bölgesinde. Oldukça büyük bir alan. O dönemde Gebze'de 50 bin civarında işçi istihdam ediliyor. Şu an tersine dönmüş mesele; yani Gebze ile Setubal'ın yer değiştirdiği bir durumdan bahsetmek mümkün. Setubal'da kapanan, biçim değiştiren sanayi tesisleri ihracatçı tesisler değil. Yani ithal ikameci dönemde iç pazara ve özellikle sömürgelere de hitap eden bir özelliğe sahipler. İhracatçı sektörler kuzey bölgesindeki daha düşük katma değer yaratan tekstil sektörü. Yani desteklenmesi gereken yapı olarak kuzeydeki tekstil sektörü görülüyor. Ama kapatılması, artık verimsiz olduğu gerekçesiyle işlevine son verilmesi gereken yapılar ise tam da bu Setubal bölgesindeki sanayi sektörleri. Dolayısıyla, bir sanayisizleşme furiasının yaşandığı bir durum söz konusu. Bir de, otomotiv, biliyorsunuz, yan girdilere çokça ihtiyaç duyuyor; yani kimya sektörüne de ihtiyacı var, metal sektörüne de ihtiyacı var. Dolayısıyla bunlara bağımlı bir karakterin hızla geliştiğini görmek mümkün. Aynı zamanda da çokuluslu şirketlerin, sadece Almanya'nın değil, aynı zamanda İspanya'nın da, çünkü zaten tek komşusu İspanya, oraya da bağımlı bir karakter taşıdığını, bunun da özellikle ekonomik anlamda çok ciddi etkilerinin olduğunu görmek mümkün. Ben oradayken Volkswagen fabrikası Slovenya'daki bir sel felaketinden dolayı tedarik parçası bulamadığı için üretimine bir ay ara vermek kararı aldı; bu, oradaki çalışan 5 bin civarında işçinin, tedarikçi zincirlerinde, özellikle taşeron firmalarda çalışan kişilerin işsiz kalması, gelirsiz kalması anlamına geliyor ve uzun süre orada böyle bir tartışmanın yaşandığını söyleyebilirim.

Ben oraya giderken benim temel tezim de aslında değer zincirlerinin kırılganlıklarıydı. Zaten burada da başlıklardan biri değer zincirlerinin kırılganlıklarıydı. Çünkü gerek COVID sürecinde, gerek Japonya'da 2012'de yaşanan depremde, gerekse son dönemdeki gelişmelerde değer zincirlerinin; burada değer zincirlerini belki tanımlamak lazım, yani hammadeden nihai ürüne kadar giden süreçlerin parçalandığı, yani bir bütüncül yapının olmadığı ve tedarik zincirlerinin küresel ölçekte organize edildiği bir süreçten bahsediyoruz. Dolayısıyla, giderek daha fazla oranda bu kırılganlıklar üzerinden mesafenin kısaltılması, şirketlerin kendi doğdukları ülkelere gelmesi söz konusu. Ki bunun dijital devrimle de bağlantılandırılarak, "Emek gücüne çok fazla ihtiyaç olmayacak, biz bu firmaları kendi menşei olan firmalara doğru çekebiliriz" gibi tartışmaların yaşandığı, değer zincirlerinin mesafelerinin kısaltılmasının önemli bir mesele olarak ortaya konulduğu bir durumdan bahsediyoruz.

Böyle bir dönüşümün Portekiz ekonomisindeki etkisi son derece açık. Zaten tedarik zincirlerinin büyük oranda mesafelerinde arayı açmış durumdadır. Çünkü önemli ağır sanayi noktasında kendi kaynaklarından büyük oranda mahrum durumdadır ve bu bağlamda da uluslararası sermayenin, Almanya'nın, Volkswagen'in yatırım kararı onlar için olmazsa olmaz bir bağımlılık ilişkisini ortaya koyuyor.

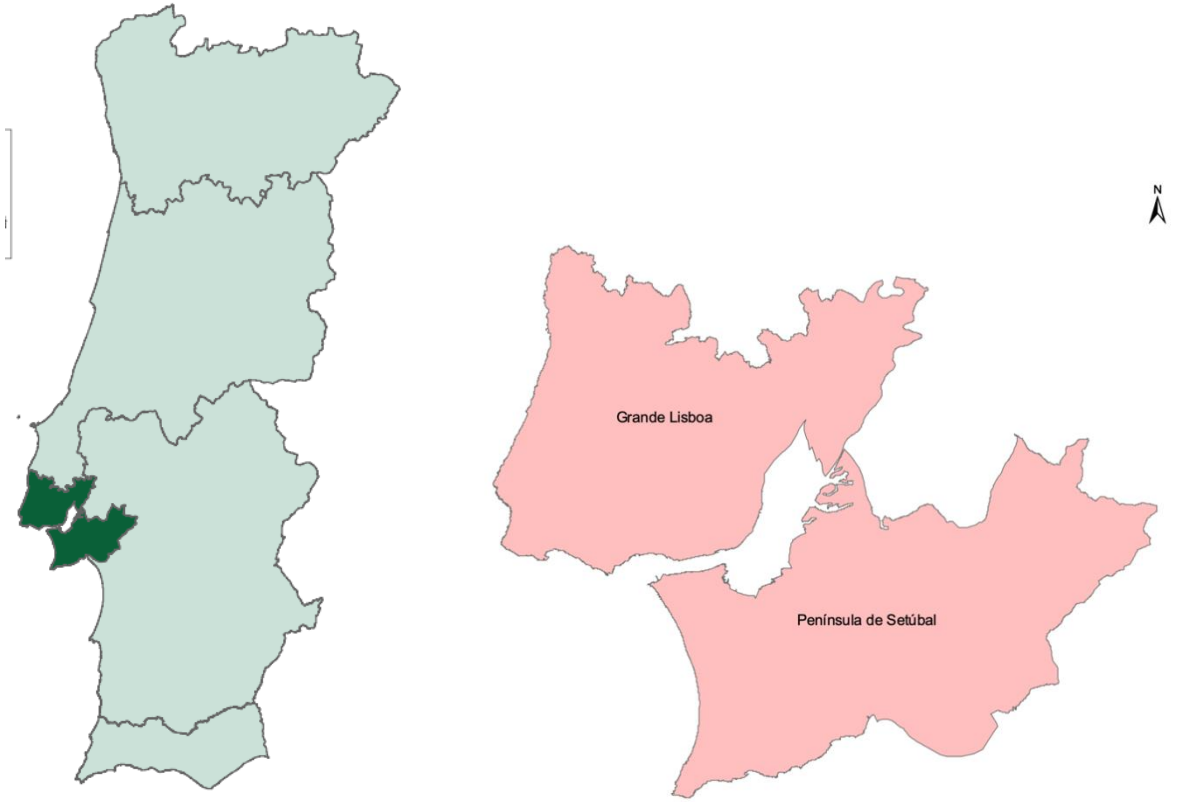
İşçilerle yaptığım görüşmelerde, geçmiş döneme göre çok ciddi gelir kayıplarının olduğunu, yoksullukla yüz yüze olduklarını gördüm.

Biliyorsunuz, Portekiz de zamanında, 1755'te büyük bir depremle yıkılmış bir bölge. Setubal bölgesi de aynı zamanda hem bu doğal afetler konusunda riskli bölgelerden biri olarak nitelendiriliyor. Çok ciddi bir çarpık yapılaşmadan bahsetmek mümkün. Konutların çoğu bizdeki gecekondu usulü yapılmış konutlar ve buradaki insanların risk algısıyla, kendi yaşadıkları konutların depreme dayanıklı olup olmaması ile yoksulluk düzeyleri arasında çok ciddi ilişkilerin olduğunu istatistiksel olarak çıkarmış olduk. Benzer bir durum Gebze'de de var. Tabii, Gebze'ye göre gelir düzeyi daha fazla, imkânları daha fazla olan bir topluluk; ama yüzde 90'a yakını, aldıkları gelirin yaşamlarını idame ettirmeye yetmediğini ifade ettiler. Bu belki ortaklaşan, Gebze'deki işçiler ile Portekiz'deki işçileri ortaklaştıran bir konu.

Sanayinin dönüşümüyle birlikte ağır bir yük kalmış ortada; o da bunun bıraktığı sanayi atıkları ve çevre sorunları. Bunların nasıl dönüştürüleceği meselesi kritik bir mesele.

Yine bu değer zincirlerinin kırılabilirlikleri konusunda dünyadaki başka örnekler üzerinden de baktığımızda, sanayisizleşme olgusunun -Türkiye'de de bunun örnekleri olduğunu biliyoruz- kentlerin ölümüyle neticelenen ve oradaki kültürel dokuyu da çok ciddi şekilde etkileyecek sonuçlar ürettiğini görebiliyoruz. Bareiro bölgesi Setubal bölgesinin bir parçası.

Setubal, Lizbon'un Tagus nehrinin karşı tarafında olan bir bölge ve Karanfil Devrimi'ne de en bağlı olan bölge. Yani politik olarak da kendisini solda ifade eden, belediye seçimlerinde genelde Komünist Partinin belediyeyi aldığı bir bölge bu bölge. Bu bölgenin o sanayi fonksiyonlarından bir şekilde arındırılmasından bahsetmek gerekiyor.

Grafik 1a. Portekiz Haritasında Lizbon ve Setubal bölgesi, 2a. Lizbon ve Setubal Bölgesi

Kaynak: Instituto Nacional de Estatística

Bariero bölgesi de buradaki belediyelerden biri. Satubal bölgesi küçük bir yer değil. Gebze'nin üç katı büyüklüğünde bir bölge. Çünkü rezerv alanları çok fazla, korunan alanları çok fazla. Ama sanayi tesislerinin de çok fazla olduğu bir yer. İşte CUF'un, oradaki büyük sermaye grubunun, yani devlet eliyle palazlanmış bir sermaye grubu olarak CUF'un bölgede önemi çok büyük. Ancak Bariero bölgesi şu an çok büyük bir terk edilmiş havza var. Bu bölge aynı zamanda demiryolları açısından da kritik bir geçmişi var. Demiryolu atölyeleri zamanında burada faaliyet yürütmüş. Dolayısıyla, böyle ölüme terk edilmiş bir kent görünümüyle karşı karşıya kalıyorsunuz.

Ben gittiğimde, "Bu bölgeyi Beykoz'la niye karşılaştırmayalım" diye de düşündüm. Bir de işçi sınıfı oluşumu, kültürü açısından da Bareiro çok önemli bir yer. Dolayısıyla, bu kültürel dönüşüm, o işçi sınıfının varlığı, kültürü, tarihi bu dönüşüm süreçlerinde hep dışlanan bir boyutu var. Bunu İstanbul'daki dönüşümlerde de tanımlamak mümkün. Bugün İstanbul'da geçmişin sanayi bölgelerinin olduğu yerlerin hepsinde gökdelenler, büyük AVM'ler yükseliyor. Dolayısıyla, bu bellek yitimini de getiriyor. Yani o tarihsel üretime dayalı yapıdan, tamamen tüketimin kutsandığı, sanayinin sürekli ötelendiği bir durumu da oluşturuyor. Burada da ne yazık ki bunun izlerini çok rahat bir şekilde görebiliyoruz.

Dolayısıyla, bağımlılık meselesinin bölge açısından çok önemli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz.

Burada Gebze-Setubal karşılaştırmasını ben bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendirme gereği duydum. Bunun nedeni Gebze'nin sanayileşmesi. Ben Gebze'ye ilgi gösterdiğimde, en temel mesele Dilovası'ndaki büyük sanayi kirlenmesiydi, konut alanları ile sanayi bölgelerinin iç içe geçmesiydi. Biraz okumalarımızdan da bildiğimiz, 1800'lü yılların sanayi devrimindeki, neredeyse Engels'in sokaklarında gezdiği İngiltere'nin bölgelerini andıran bir hali vardı, o heyecanla girmiştim. Sanayileşmenin çok ciddi boyutlara ulaştığı o dönemde, hatırlarsınız, Meclis Araştırma Komisyonu da kurulmuştu ve bu bölgede daha fazla sanayi fonksiyonunun yüklenmemesi fikri oradan çıkmıştı, ama orada organize sanayi bölgeleri inşa edilmeye devam edildi. Dolayısıyla, bu iki bölgenin aslında kaderini ortaklaştıracak unsurlar da ortaya çıktı. Bir tanesi, uluslararası işbölümündeki dönüşüm. Bu bölgeler, daha cazip bir erişimi olan ve hâlâ ağır sanayinin bulunduğu bir bölge olarak daha çekici görünüyor. Ama ortaklaştığı temel şey, belki bizim de bu sanayisizleşme vurgusunu yaptığımız, sanayinin devletlerden bağımsızlaşması; yani üçüncü dünya ülkeleri ya da gelişmekte olan ülkeler diye nitelendirebileceğimiz yerlerin çokuluslu/uluslararası şirketlerin yönlendirdiği bir ağına bağımlı parçası haline gelmesi. Ki bu belki burada iki bölgeyi ortaklaştıran konulardan biri. Bu dönemde küreselleşme sürecinin etkilerinin, hem de Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin etkilerinin ağır bir şekilde yaşandığını özellikle Portekiz açısından söyleyebiliriz. Portekiz'de Volkswagen fabrikasının yatırımının bu bölgeye gelmesi neredeyse yardım olarak sunuluyor. Hâlbuki orada, yine ithal ikameci dönemden kalma Ford fabrikası, Renault fabrikası, bunların ortak kurduğu teşekküller falan var, devletle ortak bir şekilde yürüyen faaliyetler var. Ama bütün bu süreç iki bölge arasındaki farklılıkların da benzerlikleriyle beraber temel kaynağını oluşturuyor.

İkisini karşılaştırırken Gebze bölgesine birazcık değinmem gerekebilir. O da 1960'larda, ithal ikameci politikalar gereği, tıpkı Portekiz'de olduğu gibi bir gelişim, bir ivme kazanıyor ve bölge küresel pazara eklenme noktasında hızlı bir dönüşüm yaşıyor. Biz 1980'li yıllarda özelleştirmeye tanıştık, ama esasen 1980'ler özelleştirmenin ideolojik altyapısını oluşturan bir dönemdi, 1990'lar sonu ve esasen 2000'li yıllarda biz ağır tahribatı yaşadık. Benzer şekilde Portekiz'de de aslında 1980'li yıllar ve 2000'li yılların sanayideki istihdam kaybı açısından önemli rol oynadığını ve özelleştirme politikalarının en etkin yapısının bu dönemde oluştuğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Umarım çok fazla dağıtmamışımdır. Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim. Sağ olun.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Serkan Öngel arkadaşımıza teşekkür ediyoruz. Şimdi sorularınız ve yorumlarınıza açıyorum oturumu. Konuşmacılarımıza soru yöneltmek isteyen ya da yorum getirmek isteyen izleyicilerimiz varsa lütfen buyursunlar. Buyurun.

HASAN ÇAVUŞOĞLU- İsmim Hasan Çavuşoğlu, makine mühendisiyim. 41 yıllık hizmetten sonra KOSGEB'den emekli oldum. Dolayısıyla, görevim icabı Türk sanayisini falan yakından inceleme, bilgi sahibi olma, tanıma imkânım oldu.

Burada Turan hocamın anlattığı konuda ithal ikamesi meselesine kafam takıldı. İthal ikamesi bir ülkenin sanayisinin gelişmesi için faydalı mıdır, zararlı mıdır? Bunun çok iyi değerlendirilmesi gerekir diye düşünüyorum. Bizde de ithal ikamesi olayı vardı. Bir sürü çürük, bozuk malları çok yüksek fiyatlarla aldık. Patronlar zengin oldu, ama insanlar da bir noktada sömürülmüş oldular. Daha sonra ithal ikamesi olayı kalkınca firmalarımız kendilerini geliştirmek zorunda hissettiler ve

bugün dünya markası olan firmalarımız oldu. Mesela Toyota'dan bahsettiniz. Acaba Toyota o 17 yıl zarar ederken ithal ikamesi uygulandı mı ona, Japonya bunu uyguladı mı? TOGG mevzuu oldu. TOGG'u iyileştirmek, geliştirmek için ithal ikamesi yapsak, bu ülkeye bir şey kazandırır mı? Sanmıyorum. Burada Ar-Ge destekleri, inovasyon destekleri çok önemli. Yani ithal ikamesini düşünmek yerine bunları geliştirmemiz lazım. Üreticilerimiz, benim gözlemim, genelde üretim için aldığı makineleri falan esirgemez, alır; ama Ar-Ge, inovasyon ve bir de iş güvenliğiyle ilgili yatırımları ve harcamaları lüzumsuz gider olarak görürler, yani gereksiz gibi görürler, onun için de buna yatırım yapmazlar. Devlet olarak biz bunlara destek verelim, ama ithal ikamesini hiç düşünmeyelim diyorum. Teşekkürler.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkür ederim. Buyurun.

(Ad-soyad anlaşılamadı)- Türkiye Makine Federasyonu adına buradayım. Benim sorum Anıl hocama. Aslında benzer yerden sorum. Sunumunuzda pek Ar-Ge konusu geçmedi, belki ben kaçırdım. TOGG konusunu sizin bıraktığınız yerden Turan hocam devam etti. Bunu bebek endüstri olarak değerlendirebilir miyiz?

Bir de, Teknoloji Odaklı Hamle Programı, Teknoloji Geliştirme Yerleştirme Programı var, bunun üzerinde de değerlendirmelerinizi istirham edeceğim. Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Biz teşekkür ederiz. Buyurun lütfen.

TÜLAY AKARSOY- Adım Tülay Akarsoy, makine mühendisiyim. Ben Sayın Öngel'in konuşmasını dikkatle dinledim ve çok ilginç buldum. Çünkü uluslararası değer zincirlerinin incelenmesi oldukça önemli bir konu gibi geliyor bana. Ama bir şeyi belki biraz daha ayırt ederek mi düşünmek lazım; tedarik zincirleri ile değer zincirlerini biraz ayırmak gerekir. Çünkü öyle sanayi dalları var ki -ben hep Türkiye için düşünüyorum tabii- oradaki önemli konu, bana öyle geliyor ki, ne kadar vazgeçilemez ortak olduğunuz, hangi kritik parçaya veya hangi kritik teknolojiye sizin sahip olduğunuz. Acaba Sayın Öngel bu açıdan da hiç baktı mı olaya, onu merak ediyorum.

Bir de haddim olmayarak bir şey önermek istiyorum. Belki Shenzhen bölgesi hiç ilginizi çekti mi? Çünkü orada da aynı değer zincirlerinin çok ilginç örnekleri var. Ben makineci olduğum için çok iyi bilemiyorum bunu, ama... "Ne yapmalı?"nın cevaplarını o değer zincirlerindeki konularımızla daha doğru cevaplayabilir miyiz acaba?

OTURUM YÖNETİCİSİ- Çok teşekkür ederim. Evet, katkıda bulunmak, soru yöneltmek isteyen izleyicilerimiz buyursunlar. Buyurun lütfen.

EMİN DEMİR- İsmim Emin Demir, kimya mühendisiyim. Ben Anıl arkadaşımıza bir soru sormak istiyorum. Yatırım planlamalarından bahsetti. Türkiye'de halen 18-10 krom nikel çelik malzemesi ithal edilmektedir, yapılmamaktadır, böyle bir fabrika yok. Bu bir ağır sanayi, ama bu konuda ne düşünüyor, Anıl arkadaşımızdan görüşlerini almak istiyorum. Biliyorsunuz, bu malzeme bütün kimya sanayiinde, gıda sanayiinde, asansörlerde, merdivenlerde çok kullanılan bir malzeme, 18-10 paslanmaz krom nikel sac, profil, boru vesaire ürünleri. Teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Çok teşekkürler. Başka söz isteyen var mı? Gördüğüm kadarıyla yok. Çok teşekkürler. Yine aynı sırayla konuşmacılarımızın yorum ve değerlendirmelerini alalım. Buyur Anıl.

Dr. ANIL ABA- Sondan başlayayım. Paslanmaz krom nikel malzemesiyle ilgili hiçbir fikrim yok. Ben mühendis değilim, iktisatçıyım, beni buraya çeşit olsun diye çıkarıyorlar. (Gülüşmeler) Kongrelere kalite ve renk katıyorum. (Gülüşmeler) Şaka bir yana, gerçekten hiçbir bilgim yok bu sektörle ilgili; ama bilen arkadaşlar varsa oradan devam edebilirler.

Diğer bir soru: TOGG bebek endüstri olabilir mi? Yanlışım varsa ticaret hukuku bilen arkadaşlar beni düzeltsinler, çok hâkim olduğum bir alan değil ticaret hukuku, detaylarını bilmiyorum; ama “İthal otomobillere yüksek vergiler koyalım, böylece TOGG’u iç pazarda daha avantajlı hale getirelim” meselesi artık o kadar kolay değil. O rekabette adaletsizlik yaratıyor. İşte bir sürü Dünya Ticaret Örgütü antlaşmasına imza atmışsınız, Gümrük Birliği’ne girmişsiniz falan, ama hukukun sorunlar yaratıyor diye biliyorum. Mesela benzer bir uygulama şeyde de oluyor; hani iç pazardaki ürünleri desteklemek için ithal telefonlara bir kayıt ücreti diye bir şey var ya, 20 bin lira olacak galiba, pasaporta kaydettiriyorsunuz.

SALONDAN- 20 bin lira değil, 30 bin lira.

Dr. ANIL ABA- Kaç?

SALONDAN- 30 bin lira.

Dr. ANIL ABA- 30 bin lira olacak. Neden öyle bir uygulama yapıyorlar? Çünkü vergiyi artıramıyorlar. Yani “Vergiyle fiyatı artırıp Vestel Venüs’ü iç pazarda koruyalım, avantajlı hale getirelim”in önünde hukuki engeller var. Serbest ticaret, küresel ticaret antlaşmaları gereği diye, böyle ekstradan pasaport kayıt ücreti falan tarzı, böyle saçma sapan şeyler çıkartıp o farkı yaratmak istiyorlar.

Prof. Dr. AZİZ KONUKMAN- Kayıt dışı engeller diye epey ciddi araçlar var aslında.

Dr. ANIL ABA- Evet. O yüzden, TOGG’u diğer markaların rekabetinden nasıl koruyabiliriz... Tamamen korumak mümkün değil. 60 sene önce olsaydı daha kolaydı. Ama günümüzde komple izole edip biraz kapanmak demek, birtakım bedeller ödemek demek; ambargo görüyorsunuz, ceza kesiyorlar, yaptırımlar uyguluyorlar falan. O yüzden, TOGG o eskiden anladığımız şekilde ya da Toyota’da yapıldığı gibi bir bebek endüstri olarak büyütülebilir mi 2020’li yıllarda, 2030’lu yıllarda, emin değilim. Turan hocam bu konuya daha hâkim, pası ona atayım.

Sadece, söz gelmişken, çok kısa bir şey eklemek istiyorum. Sabah Bilsay hoca hatırlatmıştı, kullanmıştı, daha sonraki oturumda da kullanıldı, bu oturumda da kullanıldı: Yüksek katma değerli üretim. Herhangi bir iktisatçıya sorun, hatta böyle gazete köşe yazısı falan da yazıyorsa, mutlaka yazmıştır yani böyle bir yazı; “Ne yapmalıyız, Türkiye olarak ne yapmamız gerekiyor? Katma değeri yüksek ürünler üretmemiz gerekiyor.” Herhangi bir mühendise de sorun, sanayi politikasına kafa patlatan herhangi bir mühendise de sorun, “Ne yapmamız gerekiyor?” diye, aynı şeyi söyler: “Katma değeri yüksek ürünler üretmemiz gerekiyor.” Yanlış mı? Değil, doğru. Ama katma değeri

yüksek ürün üretmek ne demek? Şu demek: Tekel rantı demek. Katma değeri yüksek ürün tekel rantı sağlıyor demek. Örneğin Apple, katma değeri yüksek ürün; tekel. Amazon, katma değeri yüksek ürün, hizmet; tekel. Zaten orada rekabetçilik olsaydı eğer, 50 tane Amazon olsaydı, tekel rantı olmayacaktı, yayılacaktı o, katma değeri de yüksek olmayacaktı. Dolayısıyla, “Katma değeri yüksek ürünler üretmemiz gerekiyor” dediğiniz zaman dolaylı olarak şunu demiş oluyorsunuz: “Tekeller kurmamız gerekiyor.” Eh, bu da bir politika açmazı. Rekabetçi, eşit, yayılan, demokratik, girişimci serbest piyasa kapitalizmi mi; yoksa tekeller mi üretmeliyiz ve patenlerle vesaire korumalıyız onları? Böyle bir ikilem var yani o konuda, ona değinmek istedim sadece.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Çok teşekkürler.

KADİR SEV- İyi günler. Anıl Aba’ya küçük bir ek yapmak isterim, Anıl Aba’nın biraz önceki sözlerine küçük bir ek yapmak isterim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

KADİR SEV- Ben Kadir Sev, Sol Haber portal yazarıyım. TOGG yalnızca vergi yoluyla desteklenmiyor, teşvik edilmiyor; her ay yayınlanan yatırımların özendirilmesine ilişkin düzenlenen belgelere bakarsanız, çok sayıda şarj istasyonu için projelerin desteklendiğini görüyorsunuz, milyarlarca lira tutuyor bunlar. Bu çok önemli bir şey. En önemli maliyet unsurunu bedavaya getiriyorsunuz, üstelik üste para veriyorsunuz. Nasıl para veriyorsunuz? Diyor ki, “Ben pil için 3 milyar liralık yatırım yapacağım”. “Peki. Şu kadar işçi çalıştıracaksın, şu kadar kredi bulacaksın, şu kadar enerji harcayacaksın ve bunların parasının bir bölümünü ben karşılayacağım. Sattığın zaman da elde ettiğin gelirden yüzde 80-90 oranında vergi almayacağım” diyor devlet. Bu şekilde bayağı desteklemiş oluyorsunuz, özendirmiş, beslemiş oluyorsunuz. Demek istediğim bunlardı. Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Ekleme istediğin bir şey var mı Anıl?

Dr. ANIL ABA- Yok.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Peki. Teşekkürler. Turan, buyur.

Prof. Dr. TURAN SUBAŞAT- İthal ikameci politikayla ilgili sorulan aslında iki tane konu var. Birincisi, “İthal ikameci politika iyi mi? Denedik olmadı, sorunlar yaşandı.” İkincisi, “Günümüz koşullarında uygulanabilir mi?” Bunlar farklı şeyler; yani iyi mi, kötü mü ve uygulanabilir mi, farklı şeyler.

Bu konuda, sanki reklam yapmak gibi olacak belki, ama ben “Zombi Ekonomisi” diye bir video serisi çekiyorum, yeni başladım, orada mesela bu konular üzerine şey yapıyorum, belki ona bakabilirsiniz.

Şunu söyleyeyim: İthal ikameci politikayı uygulamak biraz şeye benziyor. Mesela hasta olduğunuz zaman doğal olarak doktora gidersiniz, değil mi, sağlığınız iyileşsin diye. Bazen doktor sizi iyileştirir, bazen iyileştirmez. Neye bağlı? Sizin sağlık sorunlarınızı düzgün saptamasına bağlı, doğru tedaviyi uygulamasına bağlı, doğru tedaviyi zaman zaman değiştirmesi gerekir falan. Bu sofistike bir

şey, kolay bir şey değil. Sanayi politikası ve ithal ikameci politika da tabii ki yanlış uygulanabilir, birçok ülkede de yanlış uygulanmış olabilir. Ama yanlış uygulandı da başarısız oldu diye, mesela bir doktor sizi tedavi edemedi diye doktora artık gitmeme kararı alabilir miyiz?! Bu ikisi birbirinden farklı. Doğru tedaviyi uygulayacaksınız, doğru zamanda doğru ilaçları vereceksiniz, doğru dozda vereceksiniz, o zaman bunun yararını görebilirsiniz. İthal ikameci politika uygulamak, başarılı olacağınızı garanti etmiyor. Sanayi politikası uyguladınız diye başarı garanti olmuyor. Hangi tipini uygularsanız uygulayın, başarılı olmanızın hiçbir garantisi yok. Bir sürü şeye bağlı, bir de bazen iyi şans faktörlerine de bağlı, yani dünyadaki değişimler bütün çabalarınızı boşa da çıkarabilir.

İkincisi, bu koşullarda uygulanabilir mi? Ben şu anki koşullarda uygulanabileceğine inanıyorum. Dünya Ticaret Örgütü ve diğer uluslararası kurumların aslında direkt olarak amaçları sanayi politikasının uygulanmasını engellemek. Mesela Dünya Ticaret Örgütü, seçici olmayan politikalara izin veriyor; seçicilere, özellikle ihracat açısından olduğu zaman sorun yaratıyor. Ama bu konuda yapılacak o kadar çok şey var ki. Bazen boşlukları bulup, o boşlukları manipüle ederek uygulayabilirsiniz. Bazen, bazı alanlar var, onları kullanabilirsiniz. Bin bir çeşit yolu var bunun. Ben yapılabileceğine inanıyorum. Ama bana mesela 10 sene sonra, 20 sene sonra tekrar sorun, belki de artık yapılamaz diyebilirim. Çünkü Dünya Ticaret Örgütü de aktif olarak bu boşluk alanların daraltılması için sürekli olarak çalışma yapıyor, belki ileride bunu Dünya Ticaret Örgütü daha engelleyebilir.

Bir de ithal ikameci politika olmadan acaba ihracatın teşvikine direkt geçmek mümkün olabilir mi? Mesela bu da bir seçenek. Niye illa koruyalım ki yapamıyoruz, edemiyoruz; direkt ihracatını teşvik edelim, belki daha çok faydalı olur. Çünkü dünyadaki genel trend böyle; korumacı politikalara göre teşvik daha kolay gibi görünüyor. Ama şöyle bir sorun var orada: İthal ikameci politikayı uygulamak başlangıçta teşvike göre çok daha kolay. Mesela siz ithalata vergi koyduğunuz zaman devletin cebine orada para giriyor, teşviklerde devletin cebinden para çıkıyor. Ha, yapamıyorsanız, ihracatın teşvikine direkt olarak da geçebilirsiniz belki; ama ben ithal ikamesi politikasının hâlâ yapılabileceğine ve daha yararlı olacağına inanıyorum.

Biraz evvel Anıl, katma değeri yüksek üretim yapalım demek, tekel yapalım demek diye belirtti. Şöyle bir fark var belki... Serbest ticaret teorisinin bize söylediği en önemli şeylerden bir tanesi şu: "Siz karşılaştırmalı üstünlüğünüz hangi maldaysa onda uzmanlaşın, herkes ondan yarar sağlayacaktır. Yani uzmanlaşılın malın ne olduğu falan hiç önemli değil, sizin tekstilde mi karşılaştırmalı üstünlüğünüz var, onunla devam edin. Öbürleri otomobil, bilgisayar, mikroçip üretsin. Herkes bunu yapsın, herkes bundan yarar sağlar." Öyle değil. Çünkü bunların katma değeri bazen ürünlerdedir, tekelcilikle her zaman ilgili olmak zorunda değil. Mesela tarım. Nereye bakarsanız bakın, katma değeri diğer sektörlerle göre daha düşük. Bazı ülkelerde farklı olabilir, çok ender ülkelerde; ama genelde bu böyle. O yüzden, katma değeri hakikaten yüksek olan -ama tekelci olmak zorunda değil- sektörler olabiliyor. İşte bunları saptayabilmek önemli.

Bir de gelecekte ne olacağı çok önemli. Buradan mesela geleceğe dair bir projeksiyon yapıyorsunuz. Bu hiç kolay olmuyor. 20 yıl, 30 yıl. Peki, 30 yıl sonraki koşullar ne olacak acaba, bunu saptayabilmek öyle kolay bir şey değil. Size bir tane örnek verip bitireyim.

Mesela, o kadar enteresan ki, küresel değer zincirleri diyoruz, dördüncü sanayi devrimi diyoruz, bunlar çok yakın gelecekte olayları bizim öngöremeyeceğimiz şekilde değiştirebilir gerçekten. Bir

örnek: İngiltere’de eskiden, diyelim ki sizin elektrik firmanızı arıyorsunuz, bir sorunuz var, bildireceksiniz, İngilizler çıkardı karşınıza ya da İngiltere’de yaşayan insanlar çıkardı, cevap verirdi, sorunu çözerlerdi. Sonra bir arıyorsunuz, Hindistan’dan birisi çıkıyor, Hintli çıkmaya başladı cevaplamaya. Ama şimdi arıyorsunuz, yapay zekâ çıkıyor, birçok sorunuz yapay zekâ cevaplıyor. Hintli İngiliz işinden etti, yapay zekâ Hintli işinden etti. Bunlar o kadar hızlı değişen şeyler ki. Asıl benim kaygım, bu Sanayi 4.0 dediğimiz yapay zekâ, şudur budur nasıl bir dünya getirecek? Acaba ileride ticaret olacak mı? Doğrudan yabancı yatırımları nasıl etkileyecek bu, küresel değer zincirlerini nasıl etkileyecek? Mesela deniliyor ki, ileride evimizde üçboyutlu yazıcıyla birçok ürünü kendimiz üreteceğiz; yani sadece onun şeyini alacağız falan. Bunlar hayal gibi görünüyor olabilir, ama şu telefonu küçüklüğümde söylüyorlardı, ben inanmıyordum, nasıl olur canım, elinize telefonu alıyorsunuz, televizyon gibi falan. Ama işte tutuyoruz elimizde. Bunlar olduğu zaman ne olacak mesela? Yani ben evimde kendi giysimi üçboyutlu bir yazıcıyla yaptığım zaman ticaret bundan nasıl etkilenecek? Sonra bu değer zincirleri, şimdiden bunların dağılmaya başladığı ya da doğrudan yabancı yatırımların artık biçim değiştirdiği ya da azaldığı yolunda da çok fazla görüşler var. Çünkü Sanayi 4.0 teknolojileri ciddi oranda emekten de tasarruf eden bir şey. Eskiden gidiyordu, Hindistan’da, orada burada yatırımını yapıyordu yabancı yatırımcılar, ucuz emeği kullanabilmek için, şimdi artık ona ihtiyacı yok ki o kadar. Yani çok bilinmez bir dünyaya gidiyoruz.

Kısaca cevap şu yani: Zor bir şey, çok zor bir şey, her şeyi değerlendirerek karar verebileceğimiz bir şey; belki 10 yıl, 20 yıl, 30 yıl önceki kadar kolay olmayabilir, ama hâlâ yapılması gereken bir şey. Ben onu söylemeye çalışıyorum. Bu zorluklar fikrimizi değiştirmemeli. Alternatifi serbest ticaret! Açıkçası, serbest ticaretin hiçbir şeyi başarabileceğini düşünmüyorum bizim konumuzda.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Serkan, buyur.

Doç. Dr. SERKAN ÖNGEL- Teşekkür ederim. Bir tane soru vardı, Tülay Hanım’dan gelmişti. Tabii, küresel ölçekte üretimin parçalanması, küresel ölçekte bütün bu sürecin organize edilmesi, farklı yorumları, değerlendirmeleri de beraberinde getiriyor. Ama bunların ortaklaştığı bir nokta var aslında. Tabii ki vurgu olarak değer zincirleri aslında bu zincir içindeki eşitsizliklere de işaret edebilecek özellikler taşıyor. Bu aslında küresel meta zinciri kavramsallaştırmasıyla gelen bir şey. Uluslararası işletme yazınına eleştiriyle gelenlerin getirdikleri bir katkı. Pek çok yeni katkı da var; tedarik zinciri var, yoksulluk zinciri olarak benim daha yakın hissettiğim bir kavram var. Aslında daha eleştirel bir yerden baktığımızda, bir eşitsizlik var, bu eşitsizliği sürekli üreten bir dinamik var, biraz oralara bakmak gerekiyor. Tedarik meselesi bu zincirdeki ilişki biçimlerine, tedariklerin nasıl geliştiğine; değer zinciri de o yapı içinde kimin ne kadar payı oluyor, biraz ona bakabileceğimiz bir özellik gösteriyor. Buradan baktığımızda, genel söylem şu, yani kalkınma planını da açıp baksanız şunu diyor: Değer zincirlerinde üst kademelere çıkmak. “Daha katma değeri yüksek ürünler üretirsek, uluslararası rekabet ortamında daha avantajlı hale gelebiliriz.” Meseleyi bunun üzerine oturtuyorlar. Mesela otomobil üretmek yerine otomobilin elektrik devresini üretmek, çipi üretmek değer zinciri içinde sizi diğerlerinden ayıştıracak bir şey olabilir. Çünkü otomobil artık standart bir ürün. Baktığımızda, dünyada yoksulluk kriterleri var. Mutlak yoksulluğu Türkiye İstatistik Kurumu da ölçüyor, Eurostat da ölçüyor. Temel kriterlerden biri: Arabanız var mı, yok mu? Yani arabanız olup olmaması, eve haftada iki gün et girip girmemesiyle eşit değerde değerlendiriliyor. Yani artık bu kadar standart olmuş bir üründen bahsediyoruz araba derken. O literatürden söylüyorum, benim bakışım öyle olduğu için değil. İnovasyon evresindeki yeni keşfedilmiş bir ürün -ki onu

karşılayabilecek bir pazara ihtiyacı var- belki ulusal eksende desteklenirse iç pazarda şeyi olabilir; ama, yani bu zincir yoksullaştırıyor, dünya genelinde yoksullaştıran bir pratik var ve bunun sonuçları, hocamız da dedi, Endüstri 4.0 ve benzeriyle birlikte ve giderek değer zincirlerinin bu kırılganlıklarıyla birlikte yavaş yavaş menşei ülkelere kayabilir. Menşei ülkelere kaydığı takdirde, bunun yaratacağı ortam çok daha yıkıcı olabilir. Zaten ulusal sanayisi çökertilmiş ülkeler var, tamamen çokuluslu şirketlerin inisiyatifine terk edilmiş ülkeler var. Ben onu biraz anlatabildim mi bilmiyorum, ama en azından Portekiz örneği üzerinden anlatmaya çalıştım. Meseleye biraz buradan bakmak gerekiyor.

Yani son derecede eşitsiz, derinleşen, halkların kendi kaderlerini tayin edebilecekleri bir ortamı sunmayan, geleceklerini tasarlayamadıkları, işte Yunanistan örneğinde gördük, başka bir yol izlemek istediler, ama oraya bir geçit yoktu, yani buna izin verebilecek bir durum yoktu. Dolayısıyla, bütün bu süreçlerle birlikte, bunun alternatiflerini de düşünerek ele almak gerekiyor. Yani tamam, katma değerde zincirin üst taraflarına çıktık; ama kim zenginleşti, yani burada paylaşımda ne döndü, kime ne döndü? Bunlar tabii ki tartışılması gereken, hatta esas tartışılması gereken meselelerdir diye düşünüyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Ben Tülay Hanım'a tekrar dönmek istiyorum. Bu açıklamalara eklemek istediğiniz ya da tekrarlamak istediğiniz bir husus var mı?

TÜLAY AKARSOY- Var. Tabii ki beni esas kaygılandıran, Türkiye imalat sanayi. Çünkü Endüstri 4.0'la yatırımlar imalat halkasında yuvaya döndükleri zaman Türkiye boşluğa düşer. Çünkü biz Almanya'nın taşeronluğunu yapıyoruz bu anlamda. Dolayısıyla, değer zincirlerinin hangi halkasında olduğumuz bizim için de çok önemli bir husus. Yani siz eğer uçağın bir lülesini yapıyorsanız, injection kısmını yapıyorsanız, siz uluslararası pazarda vazgeçilemez olursunuz. Ama istediğiniz kadar... Otomotivden söz açıldı; otomotiv bebek olamaz yani. Ne olabilir? Belki bir kontrol sistemi olabilir, değil mi, batarya sistemi olabilir. Yani neye hâkim olduğunuz, teknolojiye ne kadar hâkim olduğunuz; ama daha da önemlisi, ne kadar yetkin insan gücünüz olduğu önemli. Çünkü sel gider, kum kalır. O kum yetkin insan gücüdür. Eğer bu yetkin insan gücüne sahip değilseniz geleceği hiç yakalayamayacaksınız. Burası çok önemli. Hep birlikte ince ince planlamamız gereken bir husus bu diye düşünüyorum. Onun için acaba Shenzhen örneğine bakılamaz mı diyorum. Müthiş bir çevre kirliliği ki sanayileşme getirir zaten; ama onun yanında müthiş bir yetkinlik kazanılmış. Tayvan ile Çin'in işbirlikleri var. Ben yaşlı bir insanım, detayları bu kadar görebiliyorum; ama siz akademisyenler olarak bu incelekte belki daha iyi yakalayabilirsiniz. Yani bu detayı, bu planlamayı, bu ince hesapları yapmalıyız diye düşünüyorum. Çünkü değer zincirleri eskiden smile curve deniliyordu, şimdi düzleşti, hatta somurtkan curve'ler var. Yani öyle yenilikçi bir imalat sistemine sahip olabilirsiniz ki, orada yapılan Ar-Ge ve teknolojiden çok daha kazançlı çıkabilirsiniz. Yani çok akıllı olmalıyız ve bunları ince ince hesaplamalıyız diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Çok teşekkürler. Bir izleyicimizin galiba bir sorusu olacak. Buyurun.

MERYEM ...- Merhaba. Serkan hazır yoksulluk zincirinden bahsetmişken şuna özellikle değinmek istedim, çünkü sınıfsal olarak çok da bakılmıyor; bu zincirler aslında ister ithal ikamecilikle olsun, ister ihracata yönelik sanayileşmeyle olsun, sanayileşme sonucunda acaba işçi sınıfı bundan nasıl etkileniyor? İkisinin de işçi sınıfı üzerinde nasıl bir etkisi var, sınıfsal olarak baktığımızda ne getiriyor işçi sınıfına? Bu katma değeri yüksek ürünlere geçildiğinde, bu işçi sınıfına ne gibi bir

yarar sağlıyor acaba? Sağlıyor mu acaba? Biraz da herhalde bundan konuşmak gerekir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Katılımcımızın sorusuna eklemek istediğiniz şeyler var mı? Buyur Turan.

Prof. Dr. ANIL TURAN- Bu sınıfsal meseleler, her şey politikayla ilgili. Ben, ne ithal ikameci, ne ihracatın teşviki politikalarının işçilerin otomatik olarak ne lehine, ne de aleyhine olduğunu düşünüyorum, bütün her şey uygulanan politikalara bağlı. O da sınıf gücü ile sınıf çatışmalarına bağlı tabii. Otomatik bir cevabı yok bu işin bence.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Umuyorum ki bu oturumu izleyen arkadaşlarımız dünyada yeni sanayi politikaları ve yeni ticaret politikalarıyla ilgili olasılıkların neler olduğunu daha iyi kavrayabilmiş olarak ayrılacaklardır. Başta konuşmacılar olmak üzere hepinize çok teşekkür ediyorum ve oturumu kapatıyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sayın katılımcılar; 10 dakikalık aranın ardından “OVP, Kalkınma Planı ve Sınai Gelişme/Makro Performans İlişkileri” başlıklı oturumla devam edeceğiz.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

1. Gün

15 Aralık 2023, Cuma

III. OTURUM

OVP, KALKINMA PLANI VE SINAİ GELİŞME/MAKRO PERFORMANS İLİŞKİLERİ OTURUMU

Prof. Dr. Aziz KONUKMAN / Oturum Yöneticisi

**12. Kalkınma Planı (2024-28) ve OVP (2024-26) Bağlamında Kamu Harcamalarının
Gelişimi / Prof. Dr. Oğuz OYAN**

Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm ve Gelir Dağılımı / Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI

**Son Açıklanan OVP'de Sanayi Sektörü Vizyonu ve Makroekonomik Büyüklükler/
Güldem ATABAY**

OVP, KALKINMA PLANI VE SINAİ GELİŞME/MAKRO PERFORMANS İLİŞKİLERİ OTURUMU

SUNUCU- Sayın katılımcılar; “OVP, Kalkınma Planı ve Sınâî Gelişme/Makro Performans İlişkileri” başlıklı oturumumuz başlıyor. Oturumu yönetmek üzere Sayın Prof. Dr. Aziz Konukman’ı davet ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Merhabalar. Değerli arkadaşlar, bu oturumumuz OVP, yani Orta Vadeli Program, plan değil, Orta Vadeli Program. Televizyon kanallarında koca koca akademisyenler orta vadeli plan diye başlıyorlar cümleye. Olmaz. “Orta Vadeli Program, Kalkınma Planı ve Sınâî Gelişme/Makro Performans İlişkileri”, başlığımız bu.

Gerçekten hepinizin yakından tanıdığı isimler var burada. Çünkü biz hepimiz ekran yüzü olduğumuz için, hocam gidiyor, ben peşine çıkıyorum; ben gidiyorum, Oğuz hoca çıkıyor; Oğuz hoca gidiyor, ben. Sevgili kardeşimle de program yaptık, ama o da sık sık makro performanslarla ilgili televizyon kanallarına çıkıyor.

İlk konuşmacı olarak sözü Oğuz hocaya vereceğim. Oğuz hocayla bizim çok ortak çalışmalarımız var. Bu konuda da yine Sanayi ve Toplum dergisinde ikimizin de yazısı çıkmış. Evet hocam, buyur, kolay gelsin.

12. KALKINMA PLANI (2024-28) VE OVP (2024-26) BAĞLAMINDA KAMU HARCAMALARININ GELİŞİMİ

Prof. Dr. Oğuz OYAN

Sunuşun başlığında OVP yerine Onikinci Kalkınma Planı öne alındı. Zaten hiyerarşik olarak da böyledir; önce bir beş yıllık kalkınma planı kabul edilir, ona bağlı olarak bir orta vadeli program çıkar, ona bağlı olarak da bütçe hazırlanır. Bunlardan ikisi, beş yıllık kalkınma planları ile bütçeler Meclisin onayını alarak resmileşir. Orta vadeli program (OVP) ise her yıl çıkar, izleyen üç yılı programlar ama Meclis onayına tâbi değildir. Gerçi hepsinin de yasal çıkış süreleri vardır ama buna bir türlü uymaz yürütme organları; ne Cumhurbaşkanlığı ne Strateji Bütçe Başkanlığı ne Hazine ve Maliye Bakanlığı, hiçbiri uymaz. Örneğin şöyle bir şey oldu bu yıl: Önce OVP çıktı 6 Eylülde, Onikinci Plan ise 16 Ekimde Meclise sunulabildi. Dolayısıyla, plana göre çıkması gereken OVP ondan 40 önce çıktı! (Gerçi Onbirinci Planın resmi yürürlük tarihinden 9 ay sonra yayınlandığı düşünülürse bu bir başarı bile sayılabilir). Yani plan-program hiyerarşisine uyulmuyor. Kalkınma

Planları beş yılda bir yayınlanıyor, OVP ile bütçe ise her yıl. Bir de beş yıllık planların ayrıntılı yıllık bölümleri olarak yayınlanan Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları var.

1- Onikinci Kalkınma Planı öncesi

Toplam 20 slaytlık bu sunuşta Onikinci Kalkınma Planı öncesine de tek bir slayt ayırarak başlayabiliriz.

İlk saptama şu olmalı: AKP ile planlama yan yana gelemez. Bunlar ateş ile buz gibi, biri diğerini bitirir, bir oksimoron örneği oluşturur. Ama daha büyük oksimoron aslında AKP ile DPT'nin, yani planlamanın değil de Devlet Planlama Teşkilatı'nın bir arada olmasıdır. Çünkü böyle bir teşkilat olduğu zaman, tanım gereği planlama ilkeleri doğrultusunda müdahaleci bir kurum olarak görev yapacaktır, işte buna hiç tahammülleri yok. Kalkınma planlarının hazırlanması Anayasanın 166. Maddesi gereğince yapılıyor, ama DPT için bir kayıt yok. Vardı, 1982 Anayasasında onu kaldırdılar. Gerçi DPT onlarca yıl daha var oldu ama bir yasayla kaldırılması işten bile değildi. AKP de bunu yaptı; Başbakanlığa bağlı bir müsteşarlıkken önce 2011'de onu Kalkınma Bakanlığı'na bağlı bir müdürlüğe dönüştürdü. Sonra 2017 Anayasa referandumundan sonra Bakanlık da gitti, DPT de gitti; 2018'de DPT tamamen tasfiye edildi. Kadrolarının bir kısmı Cumhurbaşkanlığı'na bağlı Strateji ve Bütçe Başkanlığı'na devredildi.

Aslında Dördüncü Plandan itibaren planlar göstermelik. Kaldı ki, yanlış anlaşılmasın, Dördüncü Planın kendisi de uygulanmamış bir plandır. Dördüncü Plan 1979-83 dönemini planlıyordu; ama 1979'da uygulanması engellendi, 1980'de de zaten IMF güdümünde 24 Ocak 1980 Kararları geldi ve Plandan daha önemli konuma yükseltildi. Plan uygulanmadı, rafa kalktı, IMF Programının uygulamasına geçildi. Hemen sonrasında da zaten 12 Eylül 1980 askeri darbesi oldu ve Dördüncü Planın hiç şansı kalmadı!

Sabah Bilsay Kuruç hoca her zamanki gibi ufuk açıcı bir konuşma yaptı ve Dördüncü Planın da mimarı olarak (kendisi o tarihte DPT Müsteşarı idi) bize şunu söyledi: “Sanayici istemiyorsa plan olmaz.” Daha doğrusu, “Sanayinin talebi yoksa plana ne gerek var?” dedi. Evet, bu Türkiye’de yaşandı. Yani Dördüncü Plan hazırlıkları yapılırken bu planın uygulamaya geçmesi engellendi. IMF-Dünya Bankası engelledi bir kere, “Biz buna bir kuruluş kredi vermeyiz” dediler. Kemal Derviş de Dünya Bankası memuru olarak gelmişti. Fakat işin daha ilginç, TÜSİAD, heyet olarak gittikleri Amerika seyahati dönüşünde şunu söyleyecekti: “Böyle bir sanayi planına Türkiye’nin ihtiyacı yok”. Halbuki ne yapacaktı Dördüncü Kalkınma Planı? Var olan sanayileşme seviyesini bir üst düzeye taşıyacaktı. Yani sanayileşme iddiasında var mıyız, yok muyuz planıydı bu. “Buna ihtiyaç yok” diyor TÜSİAD. Hatta daha ilginç şeyler söylüyor; Bilsay Kuruç’un makalesinden (“Bir Planın Anatomi Politiği: Dördüncü Plan’ın Hazırlanışı ve Sonu”, s. 374, Ergun Türkcan (edi.), *Attila Sönmez’e Armağan. Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, Bilgi Üni. Yn., 2010) aktarıyorum: “Dünya Bankası’na göre Türkiye Batı sanayii ile rekabete giriyor. Bu yanlıştır. Türkiye basit teknolojiye ve emek yoğun üretime yönelmeli, balık ağı, gömlek, peynir, vs. üretmelidir. Küçük sanayiye ağırlık vermelidir. Dokuma ve tarım ürünlerini Asya’ya ve Afrika’ya satabilir. Bütün bunlar gerçekçi kur ile olur. Türkiye sağlıklı bir büyüme içindedir. Büyümesini Batılı dostlarının cebinden sürdürmek istiyor. Yeni plan bu hatanın sürdürdüğünü gösteriyor”.

Aynı TÜSİAD'ın 1980'lerin başındaki yayınlarına bakın, büyük sermayenin konumunda bir değişiklik göremezsiniz. Görüş diye aylık bir dergi çıkarıyorlardı; TÜSİAD Başkanı Ali Koçman, burada *“ben sütçü, çikolatacı veya saatçi olduğu için utanan bir İsviçreli ile hiç karşılaşmadım”* (Görüş, Şubat 1983) diyebiliyordu. Yani kinayesine alay ediyor, Türkiye niye illa ağır sanayi vesaire yapsın demeye getiriyordu.

24 Ocak Kararlarıyla Türkiye'ye bir özelleştirme programı dayatılmak isteniyordu; fakat bu bizdeki büyük sermayenin henüz gündemine girmiş değildi. Sanayicinin buna cesareti yoktu ama cesameti daha da yetersizdi. Nitekim gene TÜSİAD Başkanı Ali Koçman kuruluşunun konumunu şöyle yansıtıyordu: *“Türk Özel sektörünün KİT'lerin mülkiyeti üzerinde hiçbir emeli yoktur. Sadece ekonomik verimlilik açısından ve milli ekonomi içerisinde bir işbirliğinin sağlanabilmesi ve belki de ilk defa kamu sektörü ile özel sektör arasında bir ekonomik sentez yaratabilmek bakımından üretim, pazarlama ve ihracat faaliyetlerinde bir işbirliği sağlanması için ciddi çalışmalar yapılmasını teklif ediyoruz”* (Görüş, Şubat 1982). Dile getirilen şey gerçekte şuydu: ‘Biz bunları nasıl alırız, bizim böyle bir sermaye birikimimiz yok, bunlar ulaşamayacağımız büyüklükte’. Dönemin özel-kamu şirketleri karşılaştırmasına bakılırsa bunun ne kadar gerçekçi olduğu da görülür.

Aslında 1990'ların sonuna geldiğimizde de aynı durum söz konusudur. Özel sektör ile kamu sektörü arasındaki cesamet farkı inanılmaz boyutlardadır hâlâ. Ama IMF bunu fark ettiği için, yani Türkiye'de özel sermayenin büyük KİT'leri satın alabilecek bir birikiminden yoksun olduğunu ve buna bağlı olarak kamu sektöründeki sanayilere talip olmadaki cesaretsizliğini bildiği için, ikinci büyük dönüşüm programını 2000'de başlattığında özelleştirme programını bu defa kesin vadelere bağlayacaktır. 9 Aralık 1999 tarihli Niyet Mektubu'ndaki kapsamlı niyet beyanları, ki Hazine Müsteşarlığı tarafından iki kitap halinde yayınlanmıştır, IMF tarafından Hükümete verilmiş kesin direktiflere dönüştürülmüştür. Hükümeti, ‘ilk yıl şunlar, iki yıl içinde şunlar yapılacak; en geç 2,5 yıl içinde özelleştirmeler (KİT temelinde somut vadeler konularak) tamamlanacak’ şeklinde bağlayarak, kamu idareleri özelleştirmelerde haraç-mezat bir talan programına zorlanacaktır. Özelleştirmelerin asıl hız kazandığı dönem ise 2002 seçimlerinde iktidar olan AKP döneminde olacaktır.

2- Onikinci Plan'ın “Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi”

Onikinci Kalkınma Planının vadesi 2028 yılında bitmesine karşın ayrıca 2053 yılını hedefleyen çok “Uzun Vadeli Gelişme Stratejisi” var. Bizim siyasetçiler böyle uzun vadeli gelişme stratejilerini pek severler. Beş yıllık plan hedeflerini dahi tutturamadıkları halde topluma daha uzun vadeli “vizyonlarını” pazarlamakla uğraşırlar. 2001-2005 dönemini ilgilendiren Sekizinci Planda 2023 hedefleri vardı, yani 22 yıl sonrası planlamak üzere iddialydılar. Aslında bunun daha erken bir örneği var. İkinci Plan döneminde katma protokol de yapılırken, Türkiye'yi 22 yılda yani 1990'ların başı itibarıyla İtalya seviyesine getirmek iddialarıyla bir projeksiyon yapılmıştı. Sekizinci Plan bunu 2001-2023 dönemi için yaptı. Ama tabii, hiçbiri tutmadı. 2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Plan 2013'te hazırlanırken yeniden 2023 hedefleri belirlendi. Yani beş yıllık plan yanında bir de on yıllık hedefler konuldu. 2001 yılına kıyasla 2013'te 2023 hedefleri daha yakında gözüküyordu ama tabii bu 10 yıllık hedefler de tutmadı; sonuçlarına birazdan değiniriz.

Onikinci Plan ise hepsinden daha iddialı, 30 yıl sonrası hedefliyor! 10 yıllık hedeflerin bile tutturulamaması belli ki hevesleri kırmıyor! 2023 takıntısı Cumhuriyetin 100. yılına atfedilen önemle ilişkiliydi; peki şimdi niye 2053 hedefi? Herhalde ‘İstanbul’un fethinin 600. yıldönümünde biz hâlâ iktidarda olacağız’ iddiasını vurgulamak adına bu hedef konuluyor. Ama elbette her

zamanki gibi asıl amaç, güncel siyasi ortamda bu spekülâtif hedeflerin siyasete malzeme yapılması oluyor.

Peki neymiş bu 2053 hedefleri? Ekonomik hedeflerine bakalım:

- Türkiye ilk 10 ekonomi içine girecek! (Bunun muhabbeti siyaset gündeminden zaten hiç düşmüyor!).
- Satın alma gücü paritesine göre ise Türkiye dünyada ilk 5 ekonomi arasına girecek!
- “İmalat sanayii, yüksek teknolojlili üretim ve ihracatta OECD ortalamasının üzerine çıkacak”!
- İmalat sanayiinin GSYH’deki oranı yüzde 30’u aşacak.
- Türkiye imalat sanayii üretimi bakımından dünyanın ilk 10 ülkesi arasında yer alacak.
- Yüksek teknolojlili sanayilerin imalat sanayii ihracatındaki payı yüzde 3’ten yüzde 17’ye çıkacak! (Bu konuda 5 yıllık hedeflerde aynı iddianın pek olmadığını göreceğiz).
- Savunma sanayii ihracatında Türkiye ilk 5 ülke arasında yer alacak.
- Dünyanın en değerli 100 markası arasına en az 5 marka sokulacak...

Anlaşılabacağı üzere bunlar mecburen bilimsel dayanağı olmayan spekülâtif hedefler.

Onikinci Plan’ın 2053’e ilişkin siyasi/toplumsal/kültürel/akademik vizyonuna bakalım.

- Gülünecek hedefler var: “Hukukun üstünlüğü, hızlı ve güvenilir yargı, temel hak ve özgürlüklere tam koruma” gibi... Bu herhalde AKP sonrası dönemi anlatıyor. (Gülüşmeler) Yani buradan AKP’nin 2053’te olmayacağına dair bir işaret alıp umutlanabiliriz...
- İşgücüne katılım oranı ileri ülkeler ortalamasının üzerine çıkacak diyor 30 yıl sonrası için. Bakın, seviyesine falan gelmiyor, üzerine çıkacak diyor. Ya işgücüne katılımı Türkiye’nin, özellikle kadın işgücü bakımından, çok gerilerde olması ne olacak?
- Ama onunla da ilgili iddiası var; kadın işgücüne katılım oranı yüzde 60’ın üzerine çıkacak diyor. Şu an yüzde 30-35 arasında gezinip duran bir işgücüne katılım oranından bahsediyoruz. Bu oran nasıl yüzde 60’ın üzerine çıkabilecek? Hangi yapısal dönüşümlerle? İmam hatip eğitilmişlerle mi, kadının çalışmasını istemeyen, kocasının iznine bağlayan anlayışlarla mı? Kaldı ki işgücüne kadınların katılımı, birtakım Avrupalı Akdeniz ülkelerinde dahi Avrupa ortalamasına çıkabilmiş değil. Böyle belli kültürel engeller de var.
- Yükseköğretim mezunlarının işgücündeki payının yüzde 55’e yaklaşacağı üzerine bir 30 yıl sonrası hikayesi anlatılıyor. Bugünkü düşük becereli, düşük eğitimli, düşük ücretli emek rejiminden mi vazgeçilecek? Hiçbir dayanağı olmayan bir siyasi hedef bu.
- Küresel yenilik endeksinde ilk 10 ülke arasına girilecek. Türkiye’nin 5 üniversitesi dünyanın ilk 100 üniversitesi arasına girecek! Türkiye’nin seçkin üniversitelerini Ortaçağ anlayışlarıyla teslim almaya uğraşan, akademik özgürlük endeksinde dünya ülkeleri arasında dibe doğru yarışan bir ülkede mi?
- İnsani gelişme endeksinde dünyada ilk 20 ülke arasına girilecek! Şimdilik sefalet endeksinde en kötü ilk 10 arasında olduğumuza göre, mucizeler bekleniyor demektir!
- Bir de gelir dağılımında GINI katsayısının 0.30’a inmesi gibi bir iddia var. Aslında beş yıllık planda da (s.186) 2028’de 0.38’e düşeceği var. 2028 için gelir dağılımında böylesine bir düzelmeye imkânsız olduğunu şimdiden söyleyebiliyoruz. 2053 içinse daha büyük imkânsızlık söz konusu.
- Tarımsal katma değer bakımından dünyada yedinci sıraya yükselmek iddiası da var 2053

için. Tarımsal destekleri artırmadan tarımda iddialı olmak gibi bir hedef tamamen dayanaksız kalmakta. Buna 2028 hedefleri bakımından dönülecektir.

Siyaset iddia işi olabilir ama planlama spekülâtif iddia kaldırmaz.

3- Onikinci Planın 2028 hedefleri

Beş yıllık kalkınma planı dönemiyle sınırlı kaldığımız durumda dahi 30 yıllık hedeflerle benzeşen klişeler eksik değil: Liyakata, hukukun üstünlüğüne, iyi yönetişime, demokrasiye, şeffaflığa, katılımcılığa, hesap verilebilirliğe vs. bol bol gönderme var. Say say bitmez. Sıfır emisyon, yeşil ve dijital dönüşüm gibi klişe hedefler de eksik değil. Bunları geçiyoruz, her planda yazarlar; AKP icraatı ile uyumsuzluğu da ayrı bir konu.

Bazı hedeflere daha yakından bakalım. Kişi başına gelir OVP’de, 2026 için 14.855 dolardı; Kalkınma Planında ise 2028 için 17.554 dolar. Şimdi size biraz önce 2013’te hazırlanan Onuncu Planın 2023 hedefleri vardı demiştim ya, orada 2023 için kişi başına 25 bin dolar hedefleniyordu. Türkiye 80 milyonluk bir ülke olarak 2 trilyon dolarlık bir toplam gelire sahip olacaktı ve kişi başına 25 bin dolar gelir düşecekti. Hatta o zamanlar, “Sizin hayalleriniz bile bizim hedeflerimize yetişemez” diyorlardı. Şimdi kendi hayalleri de kendi hedeflerine yetişemez durumda. Peki 2028 için bu kişi başına gelir hedefi tutar mı? Tutabilir, ne olacak, artık iddiaları bile ılımlı çünkü. Kaldı ki şöyle bir şey var: Şu an Türkiye’nin girdiği yeni patikada eğer aşırı değerli bir TL çizgisine girilirse -bu çok belirgin değil şimdilik, onu da yaşayarak göreceğiz- o takdirde dolar bazındaki büyüme TL bazındaki büyümenin üstüne çıkar ve hedeflere daha kolay, en azından bu hedefe daha kolay ulaşılabilir. Bunu 2002-2015 döneminde yani Babacan ve Şimşek’in olduğu ilk dönemde yaptılar çünkü.

Diğer konulara çok girmeyeyim. İhracat hedefi örneğin. 2013’te öngörülen 2023 ihracat hedefi 500 milyar dolardı, şimdi 2028’de 375 milyar dolara erişilmek istenmekte. Kaldı ki zaten OVP’nin son yılı olan 2026 için 302 milyar dolarlık ihracat öngörülüyor. Dış ticaret hacminin ve bunun bileşenleri olan ihracat ve ithalatın GSYH içindeki paylarının daraldığı bir süreç öngörüldüğünü ve bunun dünyadaki olumsuz konjonktürle ilişkilendirildiğini de not edelim.

***

Büyüme ve nüfus hedeflerine bakarsak, Çizelge-1’de görüldüğü gibi, GSYH’nin cari fiyatlarla milyar dolar olarak 2023’te yaklaşık 1,1 trilyon dolardan 2028’de 1,6 trilyon dolar düzeyine gelmesi; nüfusun 2023 itibarıyla 86 milyondan 90,5 milyona yükselmesi öngörülüyor. Aslında sığınmacıları katarsanız, Türkiye bugün bile 90 milyonluk nüfusun epey üzerindedir. Burada ilginç bir “nalıncı keseri” hesaplama yapıyorlar. Bunu hep söylüyoruz, ama vurgulamaktan bıkmayalım. Milli gelir hesabında bütün bu sığınmacıların milli gelire katkısı dikkate alınmıyor; ama milli geliri bölüştürürken, yani kişi başına milli geliri hesaplarken bu sığınmacı nüfus yok sayılıyor yani dikkate alınmıyor! Dolayısıyla, üretimde varlar, bölüşümde yoklar.

Çizelge 1. Onikinci Plan'ın Ekonomik Büyüme ve Nüfus Hedefleri

	2022	2023	2028
GSYH (cari, mr.\$)	906	1.067	1.589
Nüfus (bin kişi)	84.980	85.917	90.538
Kişi başına GSYH (cari,\$)	10.659	12.415	17.554
Kişi başına GSYH (SAGP, \$)	37.445	41.354	58.555

Kaynak: Onikinci Kalkınma Planı, s. 59, t. 2.

Kişi başına gayrisafı yurtiçi hasılayı satın alma gücü paritesine göre aldığımızda ise, tut tutabilene artık, 58 bin dolarlara kadar gidebilecek bir ufuktan bahsediliyor.

***

Şimdi katma değerın sektörel dağılımına bakalım. Çizelge-2'den de görülebileceği gibi ilk bakışta çok ilginç bir şey saptanabiliyor: Değişmeden yerinde duran bir sektörel dağılım!

Çizelge 2. Onikinci Plan'a göre Sektörel Katma Değerlerin Dağılımı (Cari GSYH'ye oranla, yüzde)

	2022	2023	2028
Tarım	6,5	6,9	6,2
Sanayi	26,4	24,7	26,9
Hizmetler	56,6	57,7	57,0

Kaynak: Onikinci Kalkınma Planı, s. 59.

Not: Toplamın 100'e tamamlanması için vergi-sübvansiyon kalemi eklenmelidir.

2022 ve 2023 yıllarının aritmetik ortalaması kabul edilirse, GSYH içinde yüzde 6,7'lerde bir tarımsal katma değer var. Bu ne olacakmış 2028'de? 6,2 olacakmış, ki belirtelim 6'nın altına düştüğü dönemler de oldu geçmişte. Sanayide 2023 yüzde 24,7, bunun 26,9'a çıkacağı öngörülüyor. Ama zaten 2022 düzeyi 26,4 olarak veriliyor! Yani 26'ların dışına çıkan bir sanayi katma değerinden bahsedemiyoruz. Dolayısıyla, sanayide bir atılım hatta köklü bir dönüşüm falan öngörülüyor. Hizmetlere baktığımızda, o da yerinde sayıyor. Yani sektörel katma değerlerin dağılımında bir yapısal dönüşüm emaresini, işaretini göremiyoruz.

İmalat sanayiindeki hedeflere bakalım. İmalat sanayii milli gelirin 2022'de yüzde 22,1'iyken 2023'te yüzde 20,5'e gerilemiş, 2028'de tekrar kaybettiğimizi geri kazanıp yüzde 22,8'e çıkaracakmışız! (Bu, tabii, sabah Emin Koramaz başkanın söylediği rakamdan biraz yüksek. Ama biz planın rakamlarını alıyoruz, kapsamlar farklılaşabiliyor).

Çizelge 3. Onikinci Plan'da İmalat Sanayiinde Hedefler

	2022	2023	2028
İmalat Sanayii/GSYH (cari,%)	22,1	20,5	22,8
İmalat Sanayii İhracatı (mr.\$)	240,4	241,0	356,0
Orta-Yüksek Tekno. San./İmalat San. İhr.(%)	33,8	37,0	44,0
Yüksek Tekno. San /İmalat San. İhracatı(%)	3,1	3,7	5,5
Toplam Kredilerde Orta-Yüksek ve Yüksek Teknolojili Sektörlerin Payı (%)	10,0	6,11	9,82

Kaynak: Onikinci Plan, s.85, t.12. Not: 2023 verileri gerçekleşme tahmini, 2028 verileri Plan hedefleridir.

İmalat sanayii ihracatına bakarsanız, burada 2022-23'lerdeki 240 milyar dolarlardan 2028'de 356 milyar dolara kadar çıkan bir sıçrama öngörülüyor gibi. Ama bu, toplam ihracat hedefinin 375 milyar dolara çıkacağı öngörüsüne bağlı, bir bakıma onun türevi.

Burada ilginç olan, orta ve yüksek teknolojlili imalat sanayii ihracatının ciddi bir sıçramayla yüzde 33'ten 44'e çıkacağı öngörülmesidir. Belki daha önemlisi, yüksek teknolojlili imalat sanayiinin, toplam imalat sanayii ihracatı içindeki payının yüzde 3,7'den 5,5'a çıkacağı öngörülüyor. Eğer yapılabilirse bu önemsiz bir hedef değil; ama buna ilişkin bize yeterli argüman, dayanak sunuluyor mu? Hayır, yakından bakılınca böyle bir veri görülemiyor. Yani neye göre bu dönüşüm olacak, nasıl olacak, bu yok. Peki, krediler içindeki payı artacak mı bu orta ve yüksek teknolojlili imalat sanayinin? Ama yok, artmıyor; 2022'de kredilerde bu tür sanayinin payı yüzde 10 iken, 2023'te 6,11'e gerilemiş, 2028'de tekrar 9,82'ye çıkacakmış, yani 2022 düzeyinin bile gerisinde. Peki krediyle bile teşvik etmeden nasıl olacak bu iş? Böyle bir tuhaf tablomuz var.

***

Çizelge-4 aslında konumuzun biraz dışında gibi, ama burası Makina Mühendisleri Odası ve TMMOB olduğu için bunu da ekleyeyim istedim; Plan'da yer alan iki tabloyu, makine sektörü hedefleri ile otomotiv sektörü hedeflerini aynı tabloda birleştirdim.

Burada ilginç olan şey şu: İmalat sanayii ihracatı içindeki pay olarak baktığımızda, otomotiv sektörü makine sektörünü ikiye katlıyor. Fakat sanayi katma değeri içindeki reel paylara baktığımızda, iki alt sektörü aşağı yukarı eşit görüyorsunuz. Yani makine sektörü bunca öne çıkarılmış otomotiv sektörünün altında değil.

Burada tablo olarak sunmuyorum ama değinilmezse olmaz: Bu planda savunma sanayiinde ciddi bir artış öngörülüyor. Şöyle ki ihracatta 6 milyar dolardan 11 milyar dolara bir yükseliş öngörülüyor 2023-28 döneminde. Ayrıca bu sektörde çalışanların sayısı da 95 binden 158 bine çıkacak diye bir iddia konulmuş. Onun da belki bu Kongre bağlamında dile getirilmesi iyi olur diye düşündüm.

Çizelge 4. Onikinci Plan'da Makine ve Otomotiv Sanayii Sektörleri Hedefleri

<u>Makine Sektörü hedefleri</u>	<u>2022</u>	<u>2023</u>	<u>2028</u>
İma. San. İhracatı İçindeki Pay (%)	6,6	7,7	8,3
İhracat (mr.\$)	15,8	18,5	29,5
İthalat (mr.\$)	25,9	30,7	33,9
Sanayi KD İçindeki Pay, Reel (%)	6,9	7,5	8,5
<u>Otomotiv Sektörü hedefleri</u>			
İmalat San. İhracatı İçindeki Pay (%)	11,7	13,5	16,2
İhracat (mr.\$)	28,0	32,6	57,8
İthalat (mr.\$)	21,4	33,6	41,3
Sanayi KD İçindeki Pay, Reel (%)	6,3	7,9	10,0

Kaynak: Onikinci Kalkınma Planı, s.92 ve 96.

***

Sanayileşmeyle daha doğrudan bağlantısı olması bakımından demiryolu sektörü hedefleri de Çizelge-5'te gösteriliyor.

Çizelge 5. Onikinci Plan'da Demiryolu Sektörü Hedefleri

	<u>2022</u>	<u>2023</u>	<u>2028</u>
Hızlı Tren Hat Uzunluğu (km, kümülatif)	1.460	2.251	5.343
Demiryolu/Karasal Yolcu Taşımacılığı (%)	5,37	5,76	7,60
Demiryolu/Karasal Yük Taşımacılığı (%)	4,77	5,43	9,0
Demiryoluyla Taşınan Yük (mr.ton-km)	16,6	19,4	40,0
Elektrikli Hat Oranı (%)	48	52	72
Sinyalli Hat Oranı (%)	55	58	80
TÜRASAŞ Marka Lokomotif ve Tren Seti	0	3	260

Kaynak: Onikinci Kalkınma Planı, s. 140 ve 97

Burada 2023 ile 2028 arasında hızlı tren hat uzunluğunun böyle sıçrama yapması muhtemelen şundan: Ankara-İzmir hızlı tren yolu gibi bir yığın yarım kalmış proje var. Bunlar çok sarkmış yatırımlar. Bütün bunların herhalde bu süre içinde artık bitirileceği varsayımı yapılmış olmalı. Ama gene de yeni projeler devreye alınmadan bu hat uzunluğu hedefine ulaşılması mümkün gözüküyor. Hızlı tren demiryolu inşaatındaki yavaşlık ve gecikmeler düşünülürse daha da zor görünüyor. Demiryolu karasal yolcu taşıma ve yük taşımacılığında belli artışlar öngörülüyor. Özellikle de demiryoluyla taşınan yük tonajının km² başına ikiye katlanmasının öngörülmesi önemsiz değil. Ama tabii, somut dayanakları nedir, onu tam bilemiyoruz. Elektrikli lokomotif ve tren setlerinin

üretiminde Plan döneminde çok ciddi bir sıçrama öngörüsü de var; umalım ki bu hedefe ulaşılabilir.

***

Tarımsal destekler konusu ilginç. Burada tarımsal destekleri GSYH içindeki pay olarak değil de tarımsal katma değer içindeki pay olarak izlemeyi daha anlamlı buluyoruz. (Çizelge-6) Devreden mirasa, yani 2022 öncesine bakalım. Yüzde 6'larda gezinen bir tarımsal destekler/ tarımsal katma değer oranı buluyoruz. Yani tarımdan elde ettiğimiz katma değerinin sadece yüzde 6-6,5'ini biz tarıma destek olarak veriyoruz. Çok düşük bir oran. Neden düşük? Çünkü gelişmiş Avrupa ülkelerinde yüzde 50 civarında oluşan bir orandan bahsediyoruz. Tarımsal katma değerinin yaklaşık yarısı tarıma destek olarak gidiyor, böylesine müthiş bir destek var tarıma. Zaten Avrupa Ortak Pazarı ilk Tarımsal Ortak Programı üzerinden kendini geliştirmişti.

Çizelge 6. Onikinci Plan'da Tarımsal Destekler/Tarımsal Katma Değer Oranı (%)

	<u>2018</u>	<u>2019</u>	<u>2020</u>	<u>2021</u>
Devreden miras	6,7	6,2	6,5	6,0
	<u>2022</u>	<u>2023</u>	<u>2028</u>	
XII. Plan metni	4,1	4,3	5,0	

Kaynak: O. Oyan, "Mali Politikalar", MMO Sempozyumu, 15.04.2023; XII. Plan, s.104, t.20.

Not: -Tarımsal destekler diplerde olurken «tarımda gıda arz güvenliğinin sağlandığı» (Onikinci Plan, s. 56) iddiası boştur. -Bütçede yer alan tarımsal yatırım ödenekleri ve KİT'lere transferlerle 2022-24 oranları > %10 olur. (CB 2024 Yılı Programı, s.152 ve 163).

Onikinci Plan hedeflerinin dayandığı zemine yani 2022 ve 2023 yıllarına bakılırsa, tarımsal destek oranları daha bile düşük. Zaten 2022 ve 2023 verilerini biliyorduk, 2028'i plandan öğreniyoruz. 'Yüzde 6'lara razı olun' dedirtecek bir tablo var: 2022 için yüzde 4,1, 2023 için yüzde 4,3 ve 2028 için hedeflenen oran yüzde 5! Bu, tarımın tamamen desteksiz bırakılacağı anlamına gelir. Bir de tarımda arz güvenliğini artıracamız denilmiyor mu Plan'da! (s. 56). Bunun içi tamamen boşalıyor o zaman. Tarımsal yatırım ödeneklerine ve tarımsal KİT'lere transferlere bakıldığında, tarımda arz güvenliği iddiasının tamamen dayanaksız olduğu görülebiliyor.

Bu arada bir şeyi karıştırmayalım diye ekleyelim: Herkesin bildiği bir şey var, Tarım Kanunu'na göre tarıma destekler milli gelirin yüzde 1'inden az olamaz diye. Oradan baktığınız zaman, şu an, 2023 itibarıyla 63 milyar liralık bir destek var tarıma, 2024'te 91,5 milyar liralık bir destek olacak. Bunların milli gelire oranı yüzde 0,25'ler, hatta 2024'te 0,22 ya da binde 2,2 sadece. Yani buradaki katma değere oranlar sizi yanıltmasın, milli gelire oranla çok daha yerlerde sürünen ve kanun hedeflerinin beşte birinde kalan bir desteklemeden bahsediyoruz.

***

Bu Plan'da ayrıca yüksek büyüme ile düşük cari açık paradoksu yaşanıyor (Çizelge-7). Dış ticaret dengesi hep 100 milyar doların üzerinde kalacak, ama hem dış ticaret dengesi hem de dış ticaret hacmi GSYH'ye oranla giderek azalacak. Çünkü ihracat perspektifleri zayıflıyor; ekonomik büyüme

yavaşlıyor, içerde gelirler kısıyor ve ithalat da zorunlu olarak kısılmak durumunda kalıyor. Zaten bugünkü gibi yüksek düzeyde cari açıklar sürdürülemez durumda. Türkiye çok ciddi bir döviz sıkışması içinde aslında ve tabii çok ciddi bir dış borç yükü altında, onların çevrilmesi gerekiyor. O yüzden mümkün olduğu kadar cari açıkları kısma politikaları uygulanacak.

Çizelge-7’de ikinci satıra yani cari işlemler dengesine bakılırsa, 2022 için 48 milyar dolarken 2023 için 42,5 milyar dolar öngörülüyor, ki oldukça iyimser. 2025 ve 2026’da 30 milyarlar düşüyor. Onlar da çok iyimser, ama haydi olabilir diyelim. Ama 2028’de 2,8 milyar dolar düzeyi inanılmaz bir hedef!

Çizelge 7. Onikinci Plan’da Yüksek Büyüme-Düşük Cari Açık Paradoksu

	<u>2022</u>	<u>2023</u>	<u>2024</u>	<u>2025</u>	<u>2026</u>	<u>2028</u>
Dış Tic. Dengesi (-) mr.\$	110	112	106	105	112	106
Cari İşlem. Den. (-) mr.\$	48,4	42,5	34,7	31,7	30,0	2,8
Cari İşl. Den. % (-)	5,4	4,0	3,1	2,6	2,3	0,2
Büyüme %	5,5	4,4	4,0	4,5	5,0	
Büyüme	2019-2023: %4,7 >>>		2024-2028: % 5,0			
TÜFE yılsonu %	64,3	65,0	33,0	15,2	8,5	4,7

Kaynak: OVP (2024-2026), s. 41; Onikinci Kalkınma Planı, s. 67

Niye inanılmaz? Çünkü bakın, planın büyüme hedefi 2019-23 için yüzde 4,7 iken 2024-28 ortalaması yüzde 5. Orta vadeli program (2024-26)’da 2023-24 yıllarında 4-4,5 dolaylarında büyümeden bahsediyoruz. Yani eğer bu Plan döneminde yüzde 5 ortalama büyüme olarsa, 2027-28’de yüzde 5’i aşan büyümeler olmalı ki bu ortalama gerçekleşsin. Peki, o olurken cari açık nasıl 2,8 milyar dolara veya milli gelire oranı yüzde 0,2’ye düşer? Bu, iktisatçılar açısından cevabı olmayan bir paradoks. Türkiye gibi dış kaynaklara bağımlı bir ülkede cari açıkları sıfırlayarak büyümeyi arttıramazsınız. Ha, bir yapısal dönüşüm yaratırsınız, artık dış ticaret açığı vermez hatta dış ticaret fazlası verirseniz, o zaman olur. Ama bu kadar kısa dönemde bunu başaramazsınız. Kaldı ki dış ticaret açığının 2028’de hâlâ 106 milyar dolar. Neyle kapatacaksınız?

Ben baktım neyle kapatacakları meselesine, nereden ne umuyorlar diye. Bir kere, yabancı sermaye yatırımının artması bekleniyor; şimdiki yıllık 12-13 milyar dolarlardan dönem sonunda 27 milyar dolara çıkabilir diye umuluyor. Turizm gelirlerinin 50 milyar dolardan 80-82 milyar dolara çıkması öngörülüyor. Dış taahhüt hizmetlerinin artacağı bekleniyor. Ancak hepsini topladığınız zaman bile bu dış ticaret açığını yine karşılamıyor. Peki, neye dayanarak cari açığı 2028’de adeta sıfırlanacak bir düzeye geriletebiliyor? Bunun gibi muammalar var. TÜFE’ye girmiyorum.

4- Sosyal güvenliğin aşındırılması

Sosyal güvenliği aşındıran bir süreç var önümüzde. Hem Orta Vadeli Program bakımından hem Onikinci Beş Yıllık Kalkınma Planı bakımından. Bu sunuşta daha çok Onikinci Plana ağırlık verildi;

hem sunuş zamanını tasarruflu kullanmak açısından hem de zaten Plan OVP'yi içeriyor diye. Sosyal güvenliğin aşındırılması bir kere tamamlayıcı emeklilik sistemi (TES) getirilerek yapılmak isteniyor. TES, kıdem tazminatına bir saldırı aracı olarak da gündemde. Ayrıntıya giremeyeceğim. Zaten çok ayrıntısı açıklanmadı, ama bir-iki şey vardı, burada giremeyiz. TES'e ek olarak bir de tamamlayıcı sağlık sigortası (TSS) öngörülüyor. Bu TSS yeni bir piyasalaştırma adımı ve genel sağlık sigortasını aşandıran bir araç olarak devreye girecek gibi gözüküyor. Bir başka sigorta alanı da "Tamamlayıcı Uzun Süreli Bakım Sigortası". 'Nüfus piramidinde ileri yaş bölümü artıyor; bu nüfusun sosyal güvenlik talebi yükseliyor, o halde bunları da yeni bir sigortaya bağlayalım, yükü üzerimizden atalım' mantığı bu.

Bir başka saldırı aracı, "İstihdamda Kalma Süresinin Uzatılması" adını taşıyor. Bu, Plan'da olduğu gibi Orta Vadeli Program'da da var. Bu niyet aslında prim gün sayısının arttırılmasından başka bir anlama gelmiyor, eğer yaş sınırlarını daha yukarı çekmeyeceklerse. Şimdilik o biraz siyasi olarak zor bir konu, ama hak aşındırıcı bir sürecin çalıştırılması amacı çok net.

BES, yani bireysel emeklilik sigortasına devletin katkısı bugün de var. Şimdi Plan'da ve Program'da "Otomatik Katılım Sistemi"ne işverenin de katkısını alarak bu mekanizma güçlendirilmek isteniyor. Böylece hem yaşlılık sigortasını aşındırmayı kolaylaştırırken bunun belli kesimler açısından telafi düzeneğini oluşturmak hem de devletin yeni bir borçlanma fonu olarak uzun vadeli bir sigorta dalını beslemek hedefleri buluşmuş olacak. (BES/GSYH büyüklüğünün 2023'te yüzde 3 düzeyinden 2028'de yüzde 4,5'e çıkarılması öngörülmektedir: Onikinci Plan, s. 62). İşsizlik Sigortası Fonu zaten böyle çalışıyor, ona benzer büyüklükte yeni kaynaklar oluşturmak amaçlanıyor. Çünkü kamu maliyesi çıkmazda ve ciddi bir krizde.

Çalışma ilişkilerine (üretim/bölüşüm ilişkilerine) sermaye yönlü bir müdahale de, esnek istihdamın desteklenmesi ve "güvenceli esnekleştirme" gibi daha kolay sindirilebilir bir takım mekanizmaların yaratılması olarak düşünülüyor. Hani oksimoron demiştik ya, "güvenceli esnekleştirme" bir tür oksimoron. Hem esnekleştiriyorsun hem güvenceli yapıyorsun. Ateş ile buz yan yana.

5- Merkezi Yönetim Bütçesi ve kamu açıklarının büyümesi

Merkezi yönetim bütçesi ve kamu açıkları giderek sorunlu bir alanı oluşturuyor. Burada kamu açıkları derken Genel Devlet Dengesi'nden bahsediyorum. Salt Merkezi Yönetim Bütçesi (MYB) alınır, ki Çizelge-8'de birinci satırda görüyorsunuz, 2022'de 143 milyar lira açık verirken büyük patlamayı 2023'te yaparak 1 trilyon 633 milyara sıçramış gözüküyor. Gerçi buna ulaşacak mıyız artık emin değilim; çünkü bu Kasım ve Aralık'ta büyük açıklar vermek gerekiyor, muhtemelen ulaşamayacak.

SALONDAN- Kasım açıklandı, fazla vermiş.

Prof. Dr. OĞUZ OYAN- Evet. Dolayısıyla, bu rakam fiktif olarak kalacak gözüküyor. Bunun arkasında başka hesaplar olabilir, ama şimdi ona girmeyelim.

Çizelge 8. OVP ve Onikinci Plan'da MYB ve Kamu Açıklarının Seyri (Milyar TL)

	<u>2022</u>	<u>2023</u>	<u>2024</u>	<u>2025</u>	<u>2026</u>	<u>2028</u>
MYB Dengesi (-)	143	1.633	2.652	1.824	1.827	
GSYH'ye Oranla % (-)	1,0	6,4	6,4	3,4	2,9	2,0
Faiz Gideri	311	646	1.254.	1.809	2.295	
Genel Devlet Den./GSYH % (-)	0,8	6,5	6,1.	3,1	2,6	1,8

Kaynak: OVP (2024-26), s. 44; Onikinci Plan, s. 76

Genel Devlet: MYB, Yerel Yönetimler, SGK, GSS, fonlar, döner sermayeler, İşsizlik Sigortası Fonu. **Kamu Kesimi:** Genel Devlet artı KİT.

Bu arada 2024 için 2 trilyon 652 milyar liralık bir bütçe açığı öngörülüyor. Orta Vadeli Program verilerine göre 2025 ve 2026 için de 1,8 trilyon liralık açıklar söz konusu. GSYH'ye oranla 2023 ve 2024 kritik gözüküyor. Milli gelire oranla yüzde 6,4'lük açıklar var ki, bu Maastricht kriterlerinde belirtilen tavanın iki katından fazla.

Bir başka karşılaştırma olarak faiz giderine bakalım. 2022'de 311 milyar liradan başlayıp, 2023'te 646 milyara çıkan, 2024'te ikiye katlanan, sonra da yüzde 50'lik artışlarla giden yüksek faiz giderleri öngörülüyor bütçe harcamaları içinde. Haliyle Merkezi Yönetim Bütçesi giderlerine ve vergi gelirlerine oranları da yükselme eğiliminde çıkıyor.

Genel devlet dengesi açısından büyüklükler çok yakın, o yüzden onların ayrıntılı sayılarını vermedim. Bunlar da hepsi negatif sayılar yani hep açık veriliyor. 2028'e ilişkin olarak Genel Devlet açıklarının GSYH'ye oranı eksi yüzde 1,8; MYB açığı da zaten eksi yüzde 2 olarak verilmiş. Plan mutlak rakamları vermiyor tabii; o kadarı fazla spekülasyon olurdu. Ama yüzde 6,4'lerden yüzde 2'ye doğru giden bu eğilim de fazla abartılı gözükmemekte. Ulaşılması zor; ama eğer ulaşılacaksa, 2025'ten itibaren açıklardaki köklü daralma ancak çok sert (drakonyen) ve yapışkan bir istikrar programının sonucu olabilir. Seçim yılı olan 2028'e böyle bir tablo ile girilebilir mi?

Genel devlet neleri içeriyor? Merkezi yönetim bütçesi, yerel yönetimler, sosyal güvenlik kurumları (SGK + İş ve İşçi Bulma Kurumu anlaşılmalı), genel sağlık sigortası, fonlar, döner sermayeler ve İşsizlik Sigortası Fonu topluca Genel Devleti oluşturuyor. Bunlardan hangileri açık veriyor, hangileri fazla veriyor, onu da söyleyelim. Merkezi yönetim bütçesi hep açık verir, yerel yönetimler açık veriyor, Sosyal Güvenlik Kurumu açık veriyor, döner sermayeler de genelde açık verir ama boyutları önemsizdir. Bunlara karşılık Genel Sağlık Sigortası fazla veriyor, fonlar fazla veriyor, İşsizlik Sigortası Fonu ciddi anlamda fazla veriyor. Bunlar aynı zamanda devletin dengesinin bir şekilde daha fazla bozulmasına engel olan faktörler. Kamu kesimi genel dengesi dediğimiz zaman ise Genel Devlet kapsamında saydığımız bütün bu kurumlar dışında bir de KİT'leri eklemek gerekir.

***

Şimdi bazı ara sonuçlar çıkartalım buradan.

2023-26 döneminin merkezi yönetim bütçe açıkları toplanırsa 8 trilyon TL eder; aynı dönemin faiz giderleri 6 trilyon TL olur. Sadece 2024-2025-2026 yıllarını yani Orta Vadeli Program dönemini toplayın, merkezi yönetim bütçe açıkları olarak 6,3 trilyon lirayı bulursunuz.

Peki bu son sayıyı bu tabloda yer almayan başka bir şeyle karşılaştıralım. Aziz Konukman hocayla çok irdeleriz bunu. Vergi harcaması kalemleri kaç TL tutuyor bu üç yıl boyunca? Vergi harcaması dediğimiz, esas olarak sermaye odaklı olan vergi istisna ve muafiyetleridir. Yani alınmasından vazgeçilen vergilerden bahsediyoruz. Bunlar ne kadar? 2024'te 2,2 trilyon lira, 2025'te 2,8 trilyon lira, 2026'da 3,2 trilyon lira. Bu vazgeçilen vergilerin toplamı 8,2 trilyon lira ediyor. Peki, Orta Vadeli Programda bu üç yılın açığı ne kadardı? Toplam 6,3 trilyon lira. Yani üste para bile kalıyor, hepsinden vazgeçmeye bile gerek yok. Yani 8,2'nin 1,9'u hâlâ cepte, onu da ücretlilere dönük Gelir Vergisi istisnalarına ayırmış olalım. Tekrar edelim, salt sermaye yönlü vergi harcamalarından vazgeçerseniz bütçe açıklarını kapatırsınız.

Ama vazgeçemezler. Niye vazgeçemezler, müsaadenizle onu da söyleyeyim. Daha önce sunuldu gördünüz, bu kadar çok sektör teşviki, kredi payı vs. Vergi harcamaları da aslında özel sektör için aynı zamanda vergi politikaları üzerinden bir kaynak sağlanması anlamına geliyor.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Anıl'ın sunuşundaki o kredilere bir de bunu koymamız lazım.

Prof. Dr. OĞUZ OYAN- Evet, bunu mutlaka hesaba katmak lazım. Bu bir “vergi ödememe hakkı” olarak zaten yasalarla sermayeye bahşedilmiş ayrıcalıklardandır. Bir de “bahşedilmemiş” şeyler var. Sermayenin vergiler üzerinden kullandığı ikinci bir kaynak olarak işverenin brüt ücretler üzerinden kesinti yaptığı dolaysız vergileri ve hatta tahsil ettiği dolaylı vergileri (ki bunları yasal olarak bir aylık sürelerle elinde tutma hakkını da zaten ayrıca kullanır) zamanında yatırmayarak elde ettiği düşük maliyetli kredi imkanları var. Düşünün, ticaret erbabı katma değer vergisi ve ÖTV topluyor tüketiciden, kendi vergisi bile değil, yasal süresi içinde gidip yatırmıyor. İşçisinin, mühendisinin gelir vergisini kesiyor bordroda, stopaj olarak, ama götürüp yatırmıyor. Neden? Çünkü iki yılda bir vergi affı çıkarılıyor. O aflar da zaten önemli indirimler getiriyor cezai faizlere. Dolayısıyla vergi ödememek veya toplanan vergiyi yatırmamak bankadan borçlanmaktan daha düşük maliyetli oluyor. O yüzden de vergi tahakkuku ile vergi tahsilatı arasında inanılmaz farklar oluşmuş durumda. Bu sadece gelir ve kurumlar vergilerinde değil, KDV'sinde, ÖTV'sinde de var. Bu farkın en düşük olduğu alan, gümrük vergileri (varsa) ile ithalatta alınan katma değer vergisinde, çünkü bu vergileri ödemedi malı ithal edemiyorsunuz!

Sabah da söylendi, ciddi iflas tehlikelerinin de olduğu bir sürece girildi Türkiye'de. Ekonomiyi parasal sıkılaştırmayla, gelirler yönetimi politikasıyla ve kamu harcamalarını kısıtlayan maliye politikalarıyla bu kadar daraltmanın sonuçları olacaktır. Gelirlerin, talebin, kredilerin kısılması, hanehalkını ve şirketler kesiminin bir bölümünü (özellikle KOBİ'leri) darboğaza sürükleyebilecek, işsizliği körükleyecek, birtakım şirketlerde özellikle reel sektör şirketlerinde iflaslara yol açabilecektir.

Programda bütçe açıklarının telafisi için vergi yükünde önemli bir artış öngörülüyor. GSYH'ye oranla vergi yükünün 2023'te yüzde 17 iken 2024'te 18,2'ye çıkacağı öngörülmüş. Bu vergi yükü, tabii, dar bir kavram. Toplam vergi yükü kavramı içine sosyal sigorta primleri, fonlardan gelen vergi gelirleri vs. de katılır ve bu yük yüzde 20'lerin üzerine çıkar.

Bu arada, demin söyledim “vergi harcamalarından vazgeçemezler” diye ama şu an Şimşek ekibinin kafasında bu da var. “Bu vergi harcamalarının verimli olmayanlarından tasarruf yapabilir miyiz diye bakacağız” diye demeçleri de var Şimşek’in. Bakmak zorundalar. 2024 yılı için şu 2,2 trilyon lira vergi harcaması var ya, ‘şunun bir 200 milyarını kurtarabilir miyiz’ derdindeler. Bizim dediğimiz kuşkusuz çok daha radikal bir şey. Çok sıkıştı kamu maliyesi. Sosyal güvenlik haklarının aşındırılması, piyasalaşma üzerinden de kaynak sağlamaya çalışıyorlar. Yeni fonlar üzerinden, BES’in genişletilmesi üzerinden vs. kaynak yaratmaya çalışıyorlar.

Şimdi bu kamu harcamaları ve gelirlerine Genel Devlet ve Merkezi Yönetim Bütçesi itibarıyla bakalım. (Çizelge-9).

Harcamaları Genel Devlet boyutunda alırsak daha geniş bir yerden bakıyoruz demektir. O zaman harcamaların GSYH’ye oranı 2022’de yüzde 28,6 iken, dikkat ediniz, 2023’te yüzde 36,7’ye sıçrayan bir orandan bahsediyoruz. Bütçede de bunu görüyorsunuz, yüzde 19,6’dan yüzde 25,8’e çıkıyor harcamalar yönünden. Yani yüzde payın içinde yüzde 30’luk bir artış var. Bu ciddi bir artış. Niye? Bu sıçramanın 2023 yılı bakımından iki temel nedeni vardı. Bir tanesi, seçim bütçeleri oluştu, seçim harcamaları oluştu. Öbürü de şu Kur Korumalı Mevduat meselesi. KKM önemsiz bir büyüklük değil yani, şimdi hızla kurtulmaya çalışmalarının nedeni de bu, kamu maliyesi dengeleri üzerinde önemli bozucu etkileri var.

Çizelge 9. OVP ve Onikinci Planda Kamu Harcamaları ve Gelirleri (milyar TL)

Genel Devlet	2022	2023	2024	2026	2028
Harcamalar	4.301	9.349	18.114	21.210	-
Gelirler	4.181	7.697	16.505	19.630	-
Harcama/GSYH (%)	28,6	36,7	37,2	33,7	34,4
Gelirler/GSYH (%)	27,8	30,2	31,2	31,2	32,6
Merkezi Yönetim Bütçesi					
Harcama/GSYH (%)	19,6	25,8	26,9	23,5	23,2
Gelirler/GSYH (%)	18,7	19,3	20,5	20,6	21,2

Kaynak: OVP (2024-2026), s. 44-45; Onikinci Kalkınma Planı, s. 76.

Çizelge-9’a bakılırsa, 2024’te de kamu harcamalarındaki sıçramayı dizginleyemiyorlar. 2024’te Genel Devlet harcamaları/GSYH oranı 37,2’ye çıkacak. Bütçe olarak da 2024’te genişleme sürüyor. Ama 2026’dan itibaren “devleti küçültme” politikaları gündeme gelmekte.

Onikinci Plan’ın kamu yatırım ve Ar-Ge politikalarına bakarsak, o konularda da bir yığın amaç seti var. Kamu yatırımlarına daha fazla kaynak ayrılacağı yazılıyor. Nerede peki, planda var mı nicel göstergesi? Daha fazla kaynak da, ne kadar daha fazla kaynak? Bulamıyorsunuz. Ama kamu-özel işbirlikleri sürüyor. Bu arada yenilikçi finansman yöntemlerinin teşvik edilmesinden bahsediliyor. Başka deyişle, KÖİ’de olduğu gibi sözde bütçeden ilk anda para çıkmadan bulunan finansmanlar yenilikçi oluyor.

Merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki yatırımlarda eşgüdümün artırılması gibi iddialı bir hedef de var. Bugün özellikle kendilerinden olmayan yerel yönetimleri nasıl kösteklediklerini düşünürsek, demek ki yerel seçimler için iddialılar.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Çünkü muhalefet belediyelerinin olmayacağı varsayılıyor.

Prof. Dr. OĞUZ OYAN- Evet. Bu arada Ar-Ge harcamalarının 2023'te yüzde 1,55'den, 2028'de yüzde 2,05'e çıkarılması öngörülüyor. Bu yüzde 2'yi aşma hedefi önemsiz değil aslında. Peki, yapabilirler mi? Arkasında ne var Plan'da tam görülemiyor. Ama şimdiye kadarki yaptıklarına bakılırsa umutlu olmak için iyimser olunamıyor. "Tam Zamanlı Eşdeğer Araştırmacı" sayısının 2023'te 201 bin kişiden 2028'de 335 bine çıkmasının "planlanması" kuşkusuz önemsiz sayılamaz. Gerçi sırf doktoralarını alsaydık bu sayılar çok daha aza, dörtte biri kadar inerdi; ama neyse, bu dahi önemsiz görülemez. Peki nasıl? Bugünkü akademik gerileme ortamında hangi niteliklerle? İnşallah olur diyelim.

Çizelge 10. Onikinci Plan'da İstihdam ve Çalışma Yaşamı Hedefleri (Yüzde)

	<u>2022</u>	<u>2023</u>	<u>2028</u>
İşgücüne Katılma Oranı	53,1	53,7	56,7
Kadınlarda İşg. Katılma Oranı	35,1	35,9	40,1
İstihdam Oranı	47,5	48,3	52,5
İşsizlik Oranı	10,4	10,1	7,5
Genç Nüfusta İşsizlik Oranı	19,4	18,3	16,6
Kısmi Süreli Çalışan Oranı	9,7	10,0	12,3
Kayıt Dışı İstihdam Oranı	26,8	26,5	23,4

Kaynak: Onikinci Plan, s.164.

Son olarak istihdam ve çalışma yaşamı hedeflerine bakalım. İşgücüne katılma oranında epey bir artış gözüküyor. Yüzde 53'lerden yukarı pek çıkmamıştık şimdiye kadar, Plan 2028 için 56,7 gibi bir oran veriyor şimdi. Biliyorsunuz, Türkiye'de işgücüne katılım oranı Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında düşüktür. Gerçi 2053 hedeflerinde görmüştük Türkiye'nin 30 yıl sonra Avrupa'yı bu bakımdan aşması öngörülüyordu! Planın 2028 hedeflerine bakıldığında ise, kadınlarda işgücüne katılma oranının 2023'te yüzde 35,9'dan 2028'de 40,1'e çıkacağı öngörülmüş. Nasıl olacak bilmiyoruz ama bu hedef dahi iddialı sayılmalı, çünkü daha önce hiç yaklaşmadı.

İstihdam oranı epey bir yukarı çıkacak, işsizlik de aşağı düşecek gözüküyor. Hepsi iyimser beklentiler. Keza genç nüfusta işsizlik oranında bir aşağı gidiş öngörülmesi ve kayıt dışı istihdamın azaltılması hedefi de öyle. Bunlar ekonomik temellere sahip olmaktan ziyade siyasi niyet beyanlarına daha yakın duruyorlar. Buna karşılık kısmi süreli çalışma oranının artması öngörülüyor. Kısmi süreli çalışmanın özendirileceği anlaşılıyor, zaten öyle yapılıyor. Sermaye iktidarının meşrebine uyduğu için bu daha gerçekçi bir hedef gibi duruyor.

5- Bazı sonuçlar

Bir kere, Onikinci Plan'ın ciddi bir kamu yatırım politikasının olmadığı görülüyor.

Sanayide köklü bir yapısal dönüşüm hedefi de yok.

Tarıma destekler azalırken nasıl gıda güvenliğinde daha iddialı olunacak, belli değil.

Madencilik dahil üretken sektörler hiçbir önceliğe sahip görünmüyor.

Önceliğin istikrar politikalarında olacağı anlaşılıyor. Özellikle de OVP'de 2026 sonuna kadar yapısal dönüşüm, sanayileşme gibi kritik hedefler gündemde yok. Hatta biraz önce gösterdik, sektörlerin GSYH içindeki katma değer dağılımına bakıldığında Plan'ın 2028 hedeflerinde de yok. Bu açıkça görülüyor. Şu an salt istikrar programına odaklanmış bir ekonomi yönetimi var.

Değerlendirmede unutulmaması gereken şey, bu Planı Şimşek ekibinin yapmış olduğu. Bu Planın hazırlıkları gecikmişti aslında ve biraz da yeni ekonomi yönetimi beklendi, Plan bu ekibin ortodoks anlayışları doğrultusunda hazırlandı. Yani IMF damgasını kuvvetli bir biçimde taşıyan bir belge oluşturuldu. Bunun önemli bir nedeni de, 2021 sonundan itibaren kamu maliyesinin dengelerinin ve fiyat istikrarının aşırı bozulmuş olması.

Dolayısıyla Program'da ve Plan'da kaynak arayışları öncelikli konu olarak göze çarpıyor. Bu, emek kesiminin özellikle sosyal güvenlik alanında haklarını aşındırıcı sonuçlar verecek görünüyor.

Gelirler politikası ve enflasyon hedeflemesi politikasının gelir dağılımını daha da bozması beklenirken Gini katsayısında olumlu yönde bir azalış öngörülmesi inandırıcı durmuyor.

Nihayet, buraya kadar yapılan içerik çözümlemesinin gösterdiği gibi, Onikinci Plan dışa bağımlılığı daha da pekiştirici bir nitelik taşımaktadır.

Evet, burada bitireyim. Dinlediğiniz için çok teşekkür ederim. Sorularla tekrar devam ederiz.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Çok teşekkürler. Konuşmayacağım, merak etmeyin, sadece bir ekleme yapacağım. Oksimoron dedin ya hani, güvenceli esneklik, ben de öyle biliyorum. Bizim Aziz kardeşimiz, Prof. Aziz Çelik, o da bir makale yazdı. Ben bunu bir gavura sordum; "Bu nedir yahu?" dedim. Bu önce Danimarka'da çıkmış. Danimarka'dan sonra yaygınlaşmış. Güvenceli esneklik, plex security. Buradaki güvence aslında sosyal güvenlik, iş güvencesi değil. Zaten esneklik dediğin zaman iş güvencesi diye bir şey kalmaz. Ben çok heyecanlanmıştım, "Yahu kardeşim, abuk sabuk kelimeler, kavramlar üretiyorsunuz" deyince, "Vallahi ne diyeceğimi şaşırdım, ben hiç öyle düşünmemiştim onların o dediğini" dedi. Durum böyle yani.

GALİP YALMAN- Yalnız, bu 20 sene öncenin lafı.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Hangisi?

GALİP YALMAN- Güvenceli esneklik.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Yok, yok, yeni.

GALİP YALMAN- Flex security, Lizbon Strateji çerçevesinde 2000-2006 döneminde ortaya konulmuş bir kavram.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Tamam da hocam, nasıl olacak; esneklik, güvence, o anlamda kullanıyorsa nasıl olacak? Bana ne yani, nasıl tariflenirse tariflensin. Galip hocam, adını ne koyarsan koy, eğer sonunda iş güvencesi sağlayacak bir esneklikse bu, unut onu, öyle bir hayat yok.

GALİP YALMAN- Yok, o konuda haklısın da, zaman açısından söyledim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Anladım. Ben de, yaşım ilerledi, 68 yaşına geldim, ne zaman konuştuğumu unuttum yani, ne bileyim. (Gülüşmeler) Sıradaki sunumumuzun başlığı “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm ve Gelir Dağılımı.” Öner hocamız sunumunu yapacak. Buyurun hocam.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜM VE GELİR DAĞILIMI

Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI

Davetiniz için çok teşekkür ediyorum, bu konudaki görüşlerimi sizlerle paylaşmak için fırsat yarattığınız için. Birçok yerde bunları konuşma imkânı bulmaya çalışıyoruz diyeyim; çünkü artık eskisi kadar bu tip konular, özellikle Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarına yönelik problemler dikkat çekmiyor, ilgi de görmüyor. Ekonomi nasıl finansallaştıysa, iktisadi tartışmalar da o finansal hareketler, yorumlar etrafında yoğunlaşıyor.

Sabahtan beri elimden geldiğince bütün konuşmaları izleme fırsatı buldum. Burası da sanayileşmenin temel savunucusu olan bir örgüt olarak görüldüğünden, konuşulanlar beni çok fazla şaşırtmadı. Ancak, bu konuşulanlar, özellikle sanayileşmeyle ilgili ileri sürülenler, iddia edilen düşünceler, dünya ve Türkiye realitesiyle ve Türk ekonomisinin problemleriyle, hatta dünya ekonomisinin problemleriyle ve var olan sistemle ne kadar uyumlu, birazcık onun üzerinde durmak istiyorum.

Benim genellikle çalışma alanlarım yoksulluk ve gelir dağılımı, özellikle bu yapısal dönüşümün etkileri. Sayın hocam biraz önce GINI katsayısından bahsetti. Dedi ki, “12. Kalkınma Planında 0.38’di, ama son açıklanan şeyde herhalde 0.30’lara çekmişler GINI’yi”. GINI katsayısı, gelir dağılımını ölçmek için kullanılan bir katsayı, bir endeks. Sıfıra yaklaştıkça iyileşiyor gelir dağılımı, sıfırdan uzaklaştığı zaman da kötüleşiyor. 0.38. Neden 0.38? Çünkü Türkiye ekonomisinin bugüne kadar gösterdiği, 2000’li yıllardaki, bizim için referans olabilecek en düşük seviye. Nereden biliyorum? Ben yazdığım için biliyorum, 12. Kalkınma Planının gelir dağılımı konusunda veto yemeyen nadir hocalardan birisiyim. Erinç, Haluk, onların hepsi veto yedi, ben yemedim. Dolayısıyla, Seyfettin Gürsel’le birlikte biz o kısmı yazdık. Ama Mehmet Şimşek Bey’in de o raporu okuduğunu, 12. Kalkınma Planını okuduğunu hiç düşünmüyorum. Hele gelir dağılımıyla ilgili kısmı okuduğunu hiç düşünmüyorum. Çok değerli arkadaşlar enteresan katkılarda bulunmuştu, ama 0.38

GINI katsayısı Türkiye ekonomisi için biraz uçuk. Zaten burada da onun koşullarını söylemeye çalışacağım. Birinci vurgu yapacağım konu bu.

Bugünkü konuşmalardan elde ettiğim bilgiler ışığında ikinci vurgu yapmak istediğim konu, sanayileşmeye verilen önem ve anlam. 1970'ler ve 1960'lardaki anlam ile bugünkü anlamları arasında fark olması lazım, ki zaten var. Yani 1960 ve 70'lerin sermaye birikiminin, Türkiye ekonomisi için sermaye birikiminin temel kaynaklarından biri olarak görülen sanayi (başka da iktisadi faaliyet yok, kentleşme gibi bir süreç hâlâ devam ederken) Türkiye'de başka bir fonksiyona sahipti. Örneğin istihdama kapasite yaratma gibi doğrudan iktisadi birtakım amaçlara sahipti. Ancak, teknolojinin ve küreselleşmenin etkisiyle artık sanayileşme bu fonksiyonlarını icra edebilecek kabiliyetini yitirdi. Yani istihdam sağlayabilecek bir kabiliyeti yok sanayi sektörünün. Zaten bir önceki oturdaki ithal ikamesiyle ilgili tartışmalar da aslında onun bir neticesi. Sizin katkıda bulunduğunuz değer zinciri yaklaşımı, sanayileşmenin uluslararası pazarla olan ilişkilerinin yeni çehresi, yeni iş modelleri itibarıyla tamamen farklı bir düzleme taşındı. Dolayısıyla, sanayi, Türkiye ekonomisi için artık bir istihdam kaynağı değil de, mesela son zamanlarda olduğu gibi, Sayın Cumhurbaşkanı da bunu ara sıra söylüyor, gündeme damgasını vuruyor, sadece Türkiye ekonomisine döviz geliri sağlamaya yönelik bir sektör olarak görülüyor. Yani istihdam kaynağı değil de, ülke ihracat yapsın, döviz kaynağı sağlasın diye bakılıyor. Ama bunu yaparken de cari açık meselesini ihmal ediyor. Çünkü ihracatın da ithalat bağımlılığı çok yüksek, özellikle enerji bağımlılığı çok yüksek. Dolayısıyla, oradan da bize, çok ciddi şekilde, enerji sektörüyle ilgili bir ithal ikamesi politikasının gerekliliği ortaya çıkıyor.

Türkiye'deki bu cari açık problemi genellikle yetersiz sermaye birikiminin sonucu. Yani Türkiye sermaye birikimini tam manasıyla sağlayamadığı için bu cari açık problemleriyle karşı karşıya ve ithalata ve borçlanmaya aşırı bağımlı bir hale gelmiş durumda. Bunları affınıza sığarak paylaşmak istedim.

Ha, bir son mesele de şu: Bizim burada konuştuğumuz şey, biraz önce Oğuz hocam da istatistikler arasında gösterdi; Türkiye ekonomisinin yüzde 20'si, katma değer itibarıyla yüzde 22'si, bazen yüzde 17'ye kadar düştüğü de oldu. Sayın Başkan da sabahleyin herhalde o düşmüş rakamları ifade etti, ama yüzde 20-22 dedik. Sanayi dediğimiz şey Türkiye ekonomisinin yüzde 20'leri civarında bir sektör ve bu sektörün yarattığı katma değer, istihdam, her neyse, bununla Türkiye'de birçok sosyal ve ekonomik problemi çözeniz gerekiyor. Ama öteki tarafta, Türkiye ekonomisinin istihdamının yüzde 60'a yakını hizmet, ticaret ve inşaat sektöründen sağlanıyor. Katma değer de keza aynı şekilde yüzde 60'ı inşaat, ticaret ve hizmetlerden sağlanıyor. Dolayısıyla bunlar birer olgu, Türkiye ekonomisinin ve siyasi karar alıcıların karşısına konulan olgular. Bunlar bilinçli tercihler olabilir, birazdan bazı ipuçlarını göstereceğim; ama küreselleşmenin ve uluslararası kurumsal yapının ortaya çıkması, bizim dışımızda veri olarak ortaya çıkması neticesinde kitlelerin artan refah taleplerine cevap vermek isteyen siyasilerin çözüm üretememelerinin de bir sonucu. Örneğin gelir dağılımı problemini nasıl çözeceksiniz? Bu teknolojiyle, bu Endüstri 4.0, 5.0, artık kaç sıfır olduysa, bu uluslararası piyasalara açık bir şekilde rekabetçi ortamda bulunan bu sektörler nasıl olacak da vasıfsız kitlelere -ki bugün Türkiye'de asgari ücret tartışmaları ekonomik tartışmaların ana unsurunu oluşturuyor- arzu edilen gelir düzeyini sağlayacak? Bu insanlara sanayide istihdamı giderek azalan oranlarda sağlamaya başlayacağız ve büyük çoğunluğunu da hizmet, ticaret ve inşaat gibi sektörlerde istihdam edeceğiz. Bunlar olgular. Yani bizim elimizde çok fazla parametre yok, sadece bunların

yönetimini yapabilmek imkânı var elimizde; bugün yapılmayan şey bunların yönetimidir, belki bu konuda bir şeyler yapılabilir.

Ekonomide Türkiye gibi birçok ülkede bir sanayisizleşme meselesi var. Bu aynı zamanda sanayileşmenin de karşıtı olan bir şey. Aslında iktisadi kalkınmada beklenen bir sonuçtur; belli bir sermaye birikimine ulaştığı zaman ülkelerin sanayiden hizmetlere dönmesi beklenir. Yani Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere, diğer Batılı ekonomilerin sanayileşmeden uzaklaşması, daha çok da hizmete yönelmesi beklenen bir şeydir. 1950'lerden beri biz bunu biliyoruz. Ama beklenmeyen durum, bizim gibi ülkelerin, birtakım belirleyici dışsal unsurlar sebebiyle, daha sermaye birikiminde belli bir büyüklüğe ulaşmadan sanayisizleşmeye başlaması, işte bu bizim için yeni. Biraz evvel Anıl'dı sanırım, Dani Rodrik, Mazzucato, Ha-Joon Chang'ın çalışmalarından ve endüstriyel politikalarından bahsetti; o çalışmaların temelinde aslında bu sanayisizleşmeyi ortaya çıkartan dinamiklere karşı birtakım politikaların üretilme ihtiyacı yatıyor ki, bunun da zaten şeyi Shing ve Dani Rodrik'in çalışmalarıdır.

Küreselleşme ve değişen değer zincirleri, sanayileşmenin hızını, şeklini, diğer bir deyişle kendisini etkileyen bir husustur. Mesela biraz önce TOGG tartışıldı. TOGG projesi, 1960 ve 1970 sanayileşme mantığıyla hayata geçirilen, demode iktisadi kalkınma modelinin bir ürünüdür. Oysa modern sanayileşme projeleri, modern sanayileşme politikaları, uluslararası bir değer zinciri yaratmak veya yeni bir değer zinciri yaratmak, bu değer zinciri içerisinde tedarik zincirlerini oluşturmak veya mevcut olan bir tedarik zinciri içerisinde dahil olmak, endüstriyel politikalarda bu şekilde icra edilir. Neden mi?

Mesela şurada oturan beyefendi ithal ikamesine karşı birtakım endişeleri ifade etmişti. Bu endişelerin başında da ölçek sorunu gelir. İthal ikamesinin bizim gibi ülkelerde başarısız olmasının temelinde ölçek sorunu vardır. Yani teknik olarak yapılabilme ya da yapamama meselesi değil, ölçeği yakalayamama ve uluslararası rekabetçi seviyelere düşürememe meselesi vardır. Mesela bir kombinin deklanşörü en önemli, en high-tech ürünüdür, ama bu deklanşörü Türkiye'deki bütün kombi üreticileri İtalya'dan bir firmadan almaktadır. Biz üretmiyor muyuz? Teknik olarak bizim üretebilme kabiliyetimiz var. Ancak, biz toplam 100 bin, 200 bin deklanşör üreteceğiz, ama İtalya firması 1 milyonun üzerinde deklanşör üretiyor. Dolayısıyla, bu ölçek sorununu aşmanın yolu, uluslararası değer zincirlerine entegre ederek, hedeflenecek üretimi ülke boyutlarının ötesine çıkartabilmektir. İşte Dani Rodrik'in ve arkadaşlarının ifade ettiği, sanayileşme stratejisi dedikleri, endüstriyel politika dedikleri şeyler bununla ilgilidir. Bu detaylı bir şekilde incelenebilir. İhracatta da benzer meseleler var bununla ilgili.

Likidite bolluğu bir başka problemimiz. Teknolojik gelişmeyi zaten biliyorsunuz. Dünya üzerindeki likidite bolluğu çok masum değil, birçok olumsuz etkisi var. Ancak, hizmet, ticaret ve inşaat gibi sektörlerin, yani iç pazara yönelik sektörlerin aşırı iltifat görmesine, gelişmesine neden olan bir husustur. Çünkü ülkelerin ihracat yoluyla, sanayi üretimi yoluyla döviz elde etme ihtiyacını azaltmıştır.

Bunun dışında, ülkelerin harcama politikası. Biraz önce Oğuz hocam bizim rakamlarımızla ilgili bilgileri verdi. Gördüğünüz gibi, harcama politikasında, özellikle de altyapı yatırım harcamalarında herhangi bir taviz verilmiyor. Bayındırlık işleri, keza şehircilik işlemleri, 1960'larda olduğu gibi, aynı hızla devam ediyor. Yani aslına bakarsanız, bugünkü yatırım tercihleri açısından Türkiye'de

izlenen politika 1950 ve 60'ları aratmıyor ve motivasyon olarak da tamamıyla o dönemdeki motivasyonlara sahip politikalarıdır. Dolayısıyla, böyle bir yatırım politikasının sanayisizleşme üzerine dolaylı etkisi vardır. Birazdan onun nasıl olduğunu göstereceğim. Ama Türkiye'deki siyasi kadroların, siyasetin mevcut niteliğini ve onun Türk siyasetiyle ya da müesses nizamla olan hesaplaşmasını da dikkate alarak, bence en önemli mesele, bütün bu olanların, bu kısıtların onun yeni bir ekonomik popülizm ve bununla birlikte siyasi popülizm; sanayisizleşmenin elverdiği, yani sanayisizleşme üzerinden, hizmet, ticaret ve inşaat gibi dış rekabete kapalı sektörler üzerinden kaynakları mobilize ederek, kendine göre yeni bir ekonomik popülizm davranışı sergilemesidir. Zaten bu davranışın siyasi mantığını da bu sözde görüyorsunuz. Ben bunu çok kullanıyorum. Hatta 2024'ün başlarında çıkacak olan kitabımda da bunu kullandım ben. İnşaat sektörüne dur deyip, sanayiye ilerle dersiniz ekonomik çöküntü başlarmış! Şimdi bu düşünce kabul edilmiyor, iltifat edilmiyor bu görüşe. Ama bu 2014 yılında söylendiğinde, inşaat sektörü, Türkiye'nin borçlanma imkânları çok iyiydi, dolayısıyla onun vermiş olduğu özgüvenle siyasi iktidar bu tip ifadeler kullanabiliyordu. Şimdi inkâr ediliyor. Bu sefer Türkiye ekonomisinin ihracatçı kapasitesinin gelişmesi takdir ediliyor veya o yüceltmeye başlanıyor. Dolayısıyla, Türkiye'deki sanayisizleşmeyi ele alırken, üst düzeydeki bu düşünsel söylemi, mantığı dikkate almakta fayda var.

Sanayisizleşme meselesi, Türkiye'nin mevcutta karşı karşıya kaldığı birçok problemin de kaynağıdır.

Mesela düşük üretkenlik. Teknolojiden bahsediyoruz, bugün de konuşuldu; teknoloji dediğimiz şey, o kitaplar, ciltler, makaleler yazılan teknoloji denilen şey Türkiye ekonomisinde yüzde 20'yi ilgilendiren bir şey, yüzde 60'la ilgili sektörler için bir şey söylemiyor. Siyasiler de söylemiyor. Yani hizmetlerdeki dijitalleşme, hizmetlerde verimlilik artışı, hizmetlerin döviz kazandırma kabiliyetinin artırılması gibi problemler, Türkiye toplumu ve Türkiye ekonomisi açısından tamamıyla yabancı konulardır.

Bunun dışında, durağan ücretler. Bugün asgari ücret konuşuluyor, ücretlerin düşüklüğünden, hatta asgari ücretin medyan gelir, medyan ücret olmasından şikâyet ediliyor; ama bunun bir sebebi de ülkede bu ücretin ağırlıklı olarak hizmet, ticaret ve inşaat gibi sektörlerde kullanılıyor olmasıdır.

Yüksek dış kaynak kullanımı. Bu önemli. Şu andaki cari açık problemimizle ilgili temel bir problemdir bu. Çünkü hizmet olarak ifade ettiğim bu sektörler, kendileri döviz geliri yaratmadıkları gibi, maalesef, döviz geliri tüketen, döviz ihtiyacı doğuran sektörlerdir. Aradaki farkı ise biz maalesef borçlanarak kapatabilmek zorundayız. Çünkü o düzeyde bir üretim yapıp, o döviz ihracatla karşılayabilmemiz mümkün değildir.

Son olarak da düşük büyüme. Bu bizim kaderimiz olacak. Eğer hizmet ve inşaat, hizmet sektörü diyeyim genel olarak, bu sektörlerdeki verimlilik artışını -ki son zamanlarda sifıra düşmüştür toplam faktör verimliliği bakımından- artıramadığımız takdirde, sanayiye yeni bir çehreye kavuşturamadığımız takdirde, düşük büyüme Türkiye'nin kaderi olacaktır. Kastettiğim büyüme, şu anda içinde bulunduğumuz 3-4 gibi büyümelerdir. Biliyorsunuz, Türkiye ekonomisinin istihdam yaratabilmesi için gerekli olan minimum büyüme oranı yüzde 5'tir. O da 2000'li yılların başında yapılan tahminlerdir, Seyfettin Gürsel ve bizim Haluk Levent'in TÜSİAD için yaptığı çalışmada. Bugün bu daha da yükselmiş olabilir, yeni teknolojik gelişmelerle birlikte daha yüksek büyüme oranlarıyla bu güncellenmiş olabilir.

Şimdi asıl vurgu yapmak istediğim konuya gelelim. Bu konularda, sanayileşme, sanayisizleşme konularında çok şeyler söyleyebiliriz, ama şu benim açımdan içinde bulunduğumuz dönemde çok önemli: Sanayileşme veya sanayisizleşme, bunların gelir dağılımı açısından sonuçları nelerdir? Yani ben sanayileşeceğim, tamam, ülkenin döviz geliri kapasitesini artıracam, uluslararası değer zincirlerinde yer alacağım; peki ama bunun benim vatandaşım, yani yoksulluğa, ülkedeki gelir dağılımına etkisi ne olacak? Yani bu sanayisizleşmeyi iktidar kullanırken bilinçsiz miydi? Biraz önce bahsettiğim gibi, sadece popülizm olsun diye, bugünlerde çok revaçta ya, sadece popülizm olsun diye mi yaptı; yoksa buradan birtakım olumlu etkiler elde etti mi? Çünkü 20 yıllık bir iktidardan bahsediyoruz ve bu iktidarın kamuoyu desteği olmadan ayakta kalması pek mümkün değil. Belki de sanayisizleşme böyle bir ihtiyaca cevap verdi. O yüzden de, benim ve arkadaşlarımla grup olarak yaptığımız çalışmalar, bu hizmet, ticaret ve inşaat gibi sektörlerin aslında Türkiye'nin yeni ekonomide bir transfer aracı, yeniden bölüşüm aracı ve mevcut geliri yeniden dağıtım mekanizması olarak işlev gördüğü yönündedir. Böyle bir iddiamız var. Çünkü bu çok kolay yapılabilecek bir şeydir. Siz sanayide bunu yapamazsınız, sanayinin kısıtları vardır; teknoloji, küresel rekabet bu sınırları sizin için çizer. Orada nistan bahsedemez siyasiler ya da bunun gibi başka dini referanslardan, normatif referanslardan bahsedemez. Ama bu dışa kapalı, dış pazara kapalı sektörler geldiğiniz zaman, istediğiniz gibi oynayabilirsiniz ve yerli ve milli argümanımı da bunun etrafında planlıyorsunuz ki bir iktisatçı olarak o yerli ve milliden benim anladığım iç taleptir, hizmet, ticaret ve inşaat. Çünkü bu sektörler hem küçük-orta ölçekli, hem de esnaf ölçeğindeki Türkiye'deki yaygın sermayenin faaliyet alanıdır. Dolayısıyla, yerli ve milliyle ifade edilen de budur. MÜSİAD ve TÜSİAD, ikisi arasındaki fark, bunlar da Türkiye ekonomisindeki yapısal problemlere neden olan birtakım özelliklerdir.

Bir grafik göstereceğim. Sabahtan beri konuşuluyor, Dünya Bankası'ndan aldığımız birtakım veriler bunlar. Katma değer verileri, hizmet katma değerine imalat katma değerine bölünmesiyle elde edilen şeyler. Sabahki oturumların sonunda Uzak Doğu'dan, Çin'den bahsedildi, Çin ekonomisinden bahsedildi. Buradaki mantık şudur: Hizmet sektörü ile imalat sektörü arasındaki oranlara bakmak. Burada imalat sektörü bizim için kaynağı ifade eden sektördür, ekonomideki kaynağın, döviz cinsinden. Hizmet ise refahı temsil eder. Yani siz hizmet sektörünü imalatın üzerinde genişleterek istihdam yaratırsınız, insanlara gelir yaratırsınız, gelir akımı yaratırsınız, dolayısıyla sahip olmadığınız imkânların ötesinde insanlarınza ekonomik olanak temin etmiş olursunuz.

Mesela bu rakamlara baktığımızda, Uzak Doğu'nun dünyanın diğer ülkeleriyle ciddi bir farklılığı var. Özellikle Çin, Vietnam, Tayvan gibi, şu beyazla gösterdiğimiz ülkelerin hepsinde bir sihirli oran çıkmış. İmalat sektörünün iki katı kadar bir hizmet sektörü büyüklüğünden bahsediyoruz. Bunlar zaten dünyanın üretici kesimini oluşturan ülkeler. Bunun dışında, Meksika, Brezilya, Kolombiya gibi ülkeler var, Latin Amerika genellikle. Bunlar ise bu sihirli rakamın çok ötesinde imkânlarla sahipler. MENA ülkeleri var, yani Kuzey Afrika ve Orta Doğu'dan ülkeler var, bunlar da çok yüksek oranda. Tabii, bunların içerisinde Cezayir'in durumu ilginçtir. Ve nihayetinde Avrupa. Avrupa'da da iki ülke çok ciddi düzeyde diğerlerinden farklılaşıyor. Bir tanesi İrlanda, o sihirli oranın altında. Diğeri ise Almanya. Almanya, dikkat ederseniz, çok fazla hizmet sektörünü geliştirmemiş. Zaten biliyorsunuz Alman ekonomisinin durumunu, nüfusu tamamıyla imalat sektöründe istihdam ederek üretmeye kanalize olmuş. Ama mesela İtalya'ya baktığımızda, bu 4'ün üzerine çıkmış. İsviçre keza aynı şekilde, 4'ün üzerine çıkmış. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi ülkelere kafayı takmamak lazım; onlar, zaten bir tanesi rezerv paranın kaynağı, İngiltere de keza; ama daha da önemlisi, hizmet sektörlerinin döviz geliri sağlayabilme kabiliyeti var. Türkiye'ye baktığımızda, 3

civarında. Yani dünyadaki diğer gelişmekte olan ülkelerden çok kötü bir durumda değil. Uzak Doğu'dan kötü, ama Avrupa'daki ülkelerden kötü değil.

Son zamanlarda iktisadi faaliyetlerden gelir elde eden bireyler toplamı. Ben makro ekonomik verilere çok güvenmediğim için... Neden güvenmiyorum? Milli gelir rakamlarının hesaplanması Eurostat'a bağlı olarak metodolojide değiştirildi; ama ekonomimiz Eurostat'ın muhatap aldığı ekonomik yapıya sahip değil. En sonda gördünüz zaten, birtakım sıkıntıları var. Kayda dayalı milli gelirin ölçümünde sıkıntı yaşayabiliriz diye düşünerek, ben, hane halkı verilerinden yola çıkarak, bütçe verilerinden yola çıkarak birtakım gelirleri sınıflandırıyorum.

Bu sınıflandırmaya göre, ticarete konu olanlar daha çok imalattan gelir elde edenler oluyor. Bu yatay bir seyir izliyor. Ama burada önemli olan, hizmet, ticaret, inşaat gibi, ticarete konu olmayan sektörlerden gelir elde eden hanelerin sayısı artmış. Dolayısıyla, bu da bir olgu. Yani Türkiye'deki hanelerin çoğunluğu hizmet, ticaret ve inşaat gibi iktisadi faaliyetlerden gelir elde ediyor. Tarımdan gelir elde edenlerin oranı ise azalmış.

Ortalama gelirlere baktığımızda, ortalama gelirler itibarıyla da, enteresandır, sanayinin geliri ortada kalıyor; ama aradaki fark itibarıyla hizmet, ticaret ve inşaat gibi sektörlerden gelir elde edenlerin ortalama geliri çok daha yüksek. Bu da bir olgu, yani Türkiye ekonomisindeki bir veri. Sanayileşerek biz bu ortalama geliri nereye götüreceğiz? Derdimiz gerçekten sanayileşmeyle eğer, bunu bir hedef olarak kafamızda oluşturmamız lazım. Ama mevcut koşullarda hizmet, ticaret ve inşaat gibi sektörler ortalama en yüksek gelirin elde edilebileceği iktisadi faaliyetlere işaret ediyor.

Sektörel istihdam açısından bakıldığında, görüldüğü gibi, burada da hizmetlerin payı çok yüksek. Dolayısıyla, istihdam deposu olarak da bu sektörler dikkat etmemiz gerekiyor. Hiçbir siyasi lider, hiçbir siyasi grup bu olguları göz ardı edebilecek durumda değil.

Tamam, biz böyle hizmetlere yoğunlaştık da, sonuçta ne oldu? İşte bu oldu. Dikkat ederseniz, burada beyazla gösterilen kısım bizim dış ticaret açığımız, maviyle gösterilen ihracat, kırmızıyla gösterilen ise ithalat. Türkiye ekonomisi 2000'li yıllarda muazzam dış ticaret açıkları veren bir ülke haline geldi. Yani bu biraz önce bahsettiğim yüksek ücret var ya hizmetler sektöründe, ortalama ücret ya da daha çok haneye bu sektörlerden daha fazla gelir elde ediyoruz ya, bunun neticesinde işte ortaya çıkan iktisadi tablo bu.

Bir başka iktisadi tablo da bu. Bizim meşhur cari açığımız bu. Beyazla gösterdiğimiz cari açık, yeşille gösterdiğimiz net hata noksan. Başka ülkelerde bu boyutta dalgalanmıyor; ama ülkemizde maalesef bir sebepten dolayı net hata noksan cari açık finansmanında kullanılan bir unsur. Kırmızıyla gösterdiğimiz ise finans hesabı. Bunların hepsi dalgalanmalardan kurtulmak için 12'şer aylık kümülatif rakamlardır.

Türkiye, bu bahsettiğim gelirleri hizmet sektöründen elde edebilmek için ve hizmet sektöründe daha yüksek ortalama ücret verebilmek için işte cari açık veren bir ülke. Neden? Çünkü tasarruf yapamıyor. Neden tasarruf yapamıyor? Çünkü Türkiye sanayisinde yeteri kadar sermayeyi biriktiremedi, sermaye birikim süreci sekteye uğradı. Bizim için esas problem bana göre budur.

Nedenler arasında bir başka faktör de şu: Derler ya, "AKP iktidarının ilk yılları çok başarılıydı." Uluslararası sermaye elverişliydi. Burada gördüğünüz, reel efektif kur, Merkez Bankası verileri. İki

tane dik doğrunun arasındaki dönem efektif kurun 100'ün üzerinde olduğu dönemdir, Türk parasının değerli olduğu dönemdir. İşte bu değerli olduğu dönemde efektif olarak olmayan bir refahı biz vatandaşa verdik. Hangi vatandaşa verdik? Hizmet, ticaret, inşaat gibi sektörlerde istihdam edilen, oradan gelir elde eden vatandaşlara verdik. Şimdi ne oluyor? Şimdi Türk Lirasının değeri düştüğü için ve Sayın Cumhurbaşkanımızın da geçenlerde uçakta basın mensuplarına yapmış olduğu açıklamada övünerek söylediği, “Türk Lirası değer kazanmaya başladı” dediği şey işte bu değer kaybetmiş olan Türk Lirasının kaybettiği değerden, yani zarardan biraz kurtulması ya da kâra geçmesi, yukarıya dönmesi durumudur. Yani züğürt tesellisi gibi bir şey olmuş oluyor. Durum değişmiş değil.

Gelir dağılımı açısından durumumuz budur. Yüzde 38'e bile düşmemişiz. Bunlar TÜİK'in rakamları. En düşük 39, 0.39. En son 2001 verisi var. 2002 detaylı hane halkı verileri, mikro veri elimizde değil. Onun da 0.42 civarında bir şey olmasını bekliyoruz, GINI katsayısının. Yani aslına bakarsanız, Türkiye ekonomisi 20 yıllık bir sürede, bu kadar büyük tantanalarla başladığı 20 yıllık macerasında 0.42 GINI katsayısıyla başladı, muhtemelen önümüzdeki sene, 2024'ün yaz aylarında rakamlar gelecek, 0.42'yle de tamamlanmış olacak 21 yıllık periyot. Yani aradan geçen süre içerisinde biz ne yaptık, niye bu olumsuzlukları çektik; gelir dağılımımız başta neyse sonunda da o noktaya gelmiş olacak.

Bu toplantı için birkaç hesaplama da yaptım. Çok uzun zaman Türkiye'nin büyümesiyle övünülürdü. Büyüme, “Türkiye ekonomisi şu kadar büyüdü” falan. Şimdi de görüyorum, siyasiler Türkiye ekonomisinin büyümesiyle övünüyor. İyi, ama bu büyüme kime yarıyor? Biz iktisatçıların, gelir dağılımı çalışanlarda büyüme etki eğrisi dediği bir eğri var, büyümenin ülkedeki hangi gelir grubunun gelirlerine nasıl katkıda bulunduğunu gösteren bir eğri. Bakarsanız, şu an baştaki 2005-2011, hani o AKP'nin “başarılı” olduğu dönemler. Oraya baktığımız zaman, yukarıdan aşağıya bir eğilim var. Yani bu eğri diyor ki, o günkü büyümenin düşük gelirli olanların gelirlerinin üzerine etkisi çok daha fazla olmuş, yüksek gelirli olanlara göre. Dolayısıyla, bu şekli gördüğümüz zaman diyoruz ki, yoksul yanlısı bir politika izlenmiş ve o dönemki büyüme yoksul yanlısı olmuş. Ama 2012-2017 arasına geldiğimiz zaman bu tamamıyla tersine dönmüş ve yoksulların aleyhine, zengin yanlısı bir politikaya dönmüş. Muhtemelen, en son rakamlar geldikçe, mikro veriler, bunları hesapladığımızda, bu grafiğin daha da dramatik bir şekilde kötüleştiğini göreceğiz diye düşünüyorum.

Biz bir de farklı sektörlerden elde edilen gelirlerin eşitsizliğe ne yönde ve ne boyutta katkı yaptığını bakıyoruz. Bunlara baktığımız zaman, bakın, tarımın ve sanayinin eşitsizliğe katkıları minimal düzeyde. Ama hangisinin daha fazla? Hizmet ticaret ve inşaat. Özellikle AKP'nin ilk yıllarında negatifte, yani gelir dağılımını düzeltici etkisi var. İki yönde de etkisi en anlamlı olan sektörler bunlar. Eğer gelir dağılımını düzeltmek veya yoksullukla mücadele peşindeyseniz, o zaman yapacağınız şey belli, adres belli, hangi sektörler üzerinden olacağı buradan açık bir şekilde ortaya çıkıyor.

Yoksulluk oranı. Bu da son şeyimiz. Yoksulluk oranında da, görece yoksulluk oranında da bir düşüş var Türkiye'de. Hem şiddeti düşüyor, hem de yoksulluk oranı düşüyor. Ama bunu sağlayan nedir? Yine bu sektörleri gelirlere ayırdıktan sonra şöyle grafikler elde ediliyor. Bakın, oradaki renkli olan, toplam kümülatif iyileşme miktarıdır. Onun yanında, bütün sektörler, yani hizmet, ticaret, inşaat sektörü, imalat sektörü ve tarım, hepsi aynı oranda büyürse, herhangi bir farklılık yoksa yapacakları etkidir. Burada, dikkat ederseniz, yine inşaat ve ticaretin diğer sektörlerdeki büyüme oranına göre

daha fazla etkisi var. Ama ikincide her sektör ayrı ayrı büyürse, yani mesela hizmet sektörü çekişli bir büyüme elde edersek biz, yoksulluk üzerinde çok daha pozitif bir etki elde etmiş oluyoruz.

Yoksullukla nasıl mücadele edeceğiz? Bunun için de, gelmeden önce, hafta başında burası için iki tane hesaplama yaptım. Dünya Bankası'nın bazı hesaplama yöntemleri var. Yoksulluk, gelir dağılımının ve büyümenin bir fonksiyonu olarak alınıyor. Birçok mikro unsuru vardır, ama Türkiye açısından bir hesaplama yaptım. Muhtelif büyüme oranları aldım; 2 büyürse, 4 büyürse, 5 büyürse, 7 büyürse diye. İyileşme miktarlarını da kafadan koydum. Varsayımsal olarak GINI katsayısını gelir dağılımı eşitsizliğini de 0.42 olarak aldım, yani çıkması muhtemel rakam olarak aldım. Mesela ekonomi yüzde 2 büyürse, gelir dağılımını yarı yarıya düşürecek bir büyümenin 19 yıl zaman alacağını gösteriyor birinci sütun. Eğer yüzde 20 iyileşme istiyorsanız, 6 yılda bunu gerçekleştirirsiniz. Yüzde 10 iyileşme isterseniz, 2,9, 3 yılda sağlarsınız. Ama büyüme arttıkça, mesela yüzde 5'lik büyümede yüzde 50'lik iyileşmeyi 8 yılda, yüzde 20'lik iyileşmeyi 2,6 yılda, yüzde 10'luk iyileşmeyi de 1,2 yılda sağlarsınız. Biraz önce söyledim, 12. Kalkınma Planında falan biz bunları yapmaya çalıştık, ama bunları maalesef koymadılar. Çünkü buradaki büyüme ve gelir dağılımı beklentileri onlarınkiyle tutarlı olmayacak ve bu rakamları vermeyeceği için koymadılar. Hem Dünya Bankası uzmanları bastırdı, hem biz bastırdık, ama son sözü onlar söylüyor.

Dolayısıyla, büyüme önemli. Şu anda Türkiye'de yoksulluk ciddi bir artış trendine girmiştir, bu yoksullukla mücadele edebilmenin birinci politika önceliği büyümedir. Büyüteceksiniz ekonomiyi. Eğer büyütmezseniz ne olur? Buna göre süre uzar. Peki ama başka yolu yok mu büyümenin? Var. Diyelim ki yüzde 50 iyileşmeyle yoksulluğu yarı yarıya düşürmeyi düşünelim, bunun için de gelir dağılımını iyileştirelim. Mesela yüzde 2, daha düşük bir büyümeyle eğer gelir dağılımını daha iyi yaparsak, gelir dağılımını düzeltirsek, bu büyüme oranıyla 19 yıl yerine 11 yılda yarı yarıya düşürüyoruz. Yüzde 5 yaptığımızda ise 8 yıl yerine, 4,5-5 yılda bu işi yapabiliyoruz. Dolayısıyla, bu büyümede eğer bir sorun yaşıyorsanız iktidar olarak, büyüyemeyen ekonomide eğer derdiniz yoksulluksa, o zaman yapmanız gereken şey, öncelik vermeniz gereken şey gelir dağılımını düzeltmektir, gelir dağılımını düzelteceksiniz. Bu, sadece AKP için değil, Türkiye'nin mevcut ekonomik yapısı için bütün siyasilerin dikkate alması gereken hususlardan biri. Teşekkürlerimi arz ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Çok renkli bir sunum oldu, grafiklerle, harika. Hocam, çok teşekkürler.

Şimdiki sunumumuzun başlığı şu: “Son Açıklanan OVP, Sanayi Sektörü Vizyonu ve Makro Ekonomik Büyüklükler.” Güldem Atabay daha önce buna benzer bir sunumu yapmıştı. Bu boyutta değildi, ama harika bir sunumdu. Buyurun Güldem Hanım.

SON AÇIKLANAN OVP'DE SANAYİ SEKTÖRÜ VİZYONU VE MAKROEKONOMİK BÜYÜKLÜKLER

Güldem ATABAY

Çok teşekkür ederim, sağ olun. Biliyorum, sabrınız tükendi, yorgunsunuz. Benden önceki çok değerli hocaların üzerine söz söylemek zaten benim açımdan çok zor. Dolayısıyla ben bu sefer bir sunum hazırlamadım; ancak, notlar çıkardım. Çünkü bana gelen konu, sanayi sektörü vizyonu ve en son OVP'de çıkan, Kalkınma Planında çıkan makroekonomik hedefler.

OVP'den başladım önce, makro ekonomik hedeflerden. Oğuz hocanın çok güzel anlattığı, bize gösterdiği gibi, o enflasyon seviyesinde öyle bir mali harcama planıyla enflasyonun kolay kolay düşeceği falan yok. Evet, bu, Şimşek tarafından yazılmış bir istikrar programı. Dolayısıyla biz aslında bu 3-4 seneyi, 5 sene ancak 2018'den 2023'e bilerek isteyerek kaybettirilen finansal istikrarı yerine koymakla uğraşacağız. Kalkınma planları, yapısal reformlar, dönüşümler, sanayi vizyonu falan bu dönemde çıkması çok zor. Dolayısıyla burada kapatayım mı konuşmayı; hayır, öyle de olmaz.

Bir tarama yaptım literatürde. Özellikle 2008 küresel finansal krizi önemli bir dönemeçti dünya ekonomisi açısından. Arkasından pandemi döneminde gelen dağılma, hiç beklenmedik şekilde bizi başka bir gerçekliğe uyandırdı ve sanayi politikalarında çok büyük değişiklikler oldu. ABD bile sanayi politikasının gereğinden bahsetmeye başlayıp birtakım yeni kanunlarla o yönde, adına tam sanayi politikası, planlama demese de birtakım destekler açıklamaya başladı sektörlerle. O yüzden de ben biraz oradan bakmaya çalıştım. Orada bulduğum kavramları da OVP'nin üzerinden geçerek oradaki karşılıklarını bulmaya çalıştım. Çünkü benden önceki hocalarımın çok güzel anlattıkları gibi, OVP de çok dağınık bir program. Kalkınma Programı da öyle. Onların içinde bir vizyon var mı gerçekten, o vizyon şu anda dünyanın değişen vizyonuyla sanayi politikaları söz konusu olduğunda nereleri yakalamış, nasıl bir farkındalık var; bir bütünlük olmadığı ortada da, neleri yakalayabilmiş, onların ipuçlarını bulmaya çalıştım. İzin verirseniz, tekrarları keserek, kendi notlarım üzerinden biraz bu bulgularımı anlatmaya çalışacağım.

Bir kere, hepimizin bildiği, sanayi politikası dediğimiz, kamunun, hükümetin, devletin belli bir hedefi var; o hedefler için ekonominin yapısını değiştirmeye çalışıyor ve seçici politikalarla bazı sektörleri, bazı şirketleri, firmaları etkilemeye çalışıyor. Bu, genel geçer, bildiğimiz bir kavram. Günay hocanın söylediği gibi, 60'lar, 70'lerdeki sanayi, kalkınma politikalarının amacı başka; Türkiye özelinde sermaye birikimi, istihdam yaratılması. Arkasından, küreselleşme döneminde ticaretin öne çıkmasıyla sanayinin, sanayisizleşmenin adı tam o zaman konulmasa da başlamış olmasıyla bir dünya küresel ticareti, yani küreselleşme, küresel finanslaşma eşliğinde birtakım sanayi politikalarında değişimler oluyor. Özellikle 2020, tam pandemi öncesi, bu küreselleşmenin altın döneminin artık geride kaldığı bir 30 seneyi geride bıraktık. Şimdi yepyeni bir döneme geçiyoruz. Buradaki sanayi politikaları kavramları oluşturulurken içine giren kelimeler çok başka. Mesela hedefli sektörler, sektörlerle müdahale şekli, Ar-Ge, ihracat, yerli üretimin desteklenmesi, bunlar bildik kavramlar. Bunların içine artık iklimsel hedefler girmeye başlıyor. ABD tarafında var, Avrupa Birliği tarafında var, bu Green Deal gibi önlemler. Bunun içinde, bizim takip ettiğimiz Dani Rodrik hoca "iyi işler" yaratan bir sanayi politikasından bahsediyor. Bunun içinde, sanayi

politikasıyla verilen teşviklerin mesela sendikalaşmayı desteklemesinden -sadece asgari ücretin medyan ücret haline geldiği Türkiye ekonomisi çok ekstrem bir örnek- bireylerin çalışanların, emekçilerin sürekli kendini geliştirmelerinden, seslerini yükseltmelerinden, pazarlık güçlerinin artmasını sağlayan şekilde sanayi politikalarının teşviklerinin geliştirilmesi gereğinden bahsediyor. İşin içine ulusal güvenlik giriyor. Bizim gibi, sadece savunma teknolojilerine yatırım değil bu; ulusal güvenlik derken, bunun içine gıda sektörünü, gıda güvenliğini de koyabiliyorsunuz. Tedarik zinciri, pandemi döneminde ortaya çıkan, tedarik zincirinin bir anda kopmasının küresel enflasyonu ne hale getirdiğini gördük. Bütün bunlar bu işin içine girmeye başlıyor. Ukrayna işgali -detayına girmeyeceğim- Çin'in politikaları, Rusya'nın durumuyla bu sefer şey de giriyor. İşin içine, yeni tedarik zincirlerini kurarken demokratik tedarik zincirleri kurma kavramı giriyor. Dolayısıyla sanayi politikalarının ana hedefi değişirse de, içine giren kavramlar; sanayinin, şirketlerin karşılaşmasını istediği ihtiyaçlar çok önemli farklılıklardan geçiyor dünyada. Tabii, bu, bizde geçtiği anlamına gelmiyor henüz.

Sanayi politikalarının 60-70'lerde öne çıkmasıyla beraber aslında temel sorun aynı. Piyasa yetersiz kalıyor, piyasanın teşvik edilmesi gerekiyor. Koordinasyon sorunları var. Devlet, kamu burada ne kadar etkili olabilir? Bilgi eksikliği var. Özel sektörün şartlarını devlet bilmiyor. Devletin planlama kapasitesi özel sektörde yok. Nasıl bir koordinasyon yapılabilecek? Sonuçta, kaynaklar gerçekten verimli kullanılabilir mi? Çünkü belki gelişmiş ekonomiler inovasyonla, Ar-Ge'yle o sıçramaları yapabiliyor; ama bizim gibi gelişmekte olan ekonomilerde, biz kaynağı bir yerden alıp başka bir yere delege etmek durumunda kalıyoruz. O yüzden, birtakım tercih değişiklikleri yapıyoruz. O zaman, kazananları belirlerken kaybedenleri nasıl salacağız, bırakacağız? Mesela son 3-5 sene sürdürülen krediler hemen aklımıza gelebilir, kredi garanti fonlarıyla zombi şirketler, faizlerin yükseldiği dönemde bunlardan bahsediyoruz. İflaslar olacak. Bütün bu süreçte nasıl bunları yöneteceğiz? Bunlar soru olarak karşımızda.

Başarı örnekleri olarak da aslında, her ne kadar hocalardan bazıları "Doğu Asya mucizesi" denilmesinden hoşlanmasa da, sonuçta Güney Kore, Çin var. Bütün bu şartları karşılamıyor, ama çok ilginç hikâyeleri var. Herhalde Güney Kore'nin eğitim reformuyla başladığı -1950'ler, 60'lar diyelim- bugüne kadar geldiği, yarattığı markalar, üretimi desteklemesi, yatırımı desteklemesi gibi konular var. Bu "iyi işler" kavramı çok önemli. Henüz çıkmış değil, ama çıkacak gibi gözüküyor. Çünkü bir taraftan yine Öner hocanın da bahsettiği, aslında sanayi bizim ekonomimizde de toplam üretimin yüzde 20'si; ama hizmet sektöründeki davranışları, oradaki hizmet sektörünün büyümesi için oluşan gelir potansiyelini de etkiliyor. Cari işlemler açığının ne kadar büyük olduğu, nasıl şoklar yaşadığımız sanayi politikası, ihracat ya da döviz getiren sektörler olarak bakılsa dahi, oradaki tercihler, çalışanların kalitesi, iyi iş bulması, teknolojiyi istihdam dostu haline çevirebilmek, iklime uygun şekilde bu işleri değiştirmek, yüksek teknolojiye ulaşabilmek, dijital hizmetler de dâhil daha geniş ekonomiyi tekrar dijital ekonomi haline getirebilmek yine önemli kavramlar olarak dünyada tartışmalar arasında.

Ulusal güvenlikten bahsettik. "Sanayi politikasıyla ne ilişkisi var?" diyeceksiniz, ama öyle değil. Bu tedarik zincirlerinin kopmasıyla, senin şirketin nerede, dünyanın neresinde kurdun, ne üretimi yapıyorsun, orada neleri üretip bize getiriyorsun, yani biz hangi ülkeye dış olarak bağımlıyız? ABD örneği çok var bu literatürde. Düz ekran, flat screen yapılmıyor artık, hiçbir yerde yok. Siz bugün araba bile yaparken, o ekranı oraya koyuyorsunuz. O zaman ne yapıyorsunuz; Doğu Asya'dan, Çin'den, oradan buradan onu ithal etmek zorunda kalıyorsunuz. O yüzden, üretimin tekrar yerli

olarak topraklara dönmesi, Amerika, ne üretip satıyorsun, kime satıyorsun, bunlar ön plana çıkıyor ve kâr amacı bazı sektörler açısından ikinci plana inebiliyor.

Bütün bu kavramlar içinde ne şekilde değişmiş sanayi politikaları? Ki, aslında sanayi politikalarının olmadığı bir 30 yılı da geride bıraktığımızı hatırlarsak, yatay şekilde var. Yani siz bir sektördeki bütün firmalara, “Ben sektörü destekliyorum, bütün firmalara eşit şekilde veriyorum” diyorsunuz; vergi indirimleri, verilen kredi teşviklerini o yönde organize ediyorsunuz ya da dikey şekilde veriyorsunuz. Burada hedefli, sektör içinde şirketleri seçiyorsunuz. Tabii, bunun ahbap-çavuş ilişkisi olmaması önemli. Hemen Türkiye örneği geliyor aklımıza. Hukuk düzeni olduğu zaman, onun biraz daha önüne geçebiliyorsunuz ki, Türkiye’de bu, oldukça tartışmalı bir destek şekli herhalde. Arz yönlü destekleyebiliyorsunuz. Örnek verildi bugün içinde. Mesela, Koç Holdingin bu elektrikli araçlar için batarya üretmemeyi tercih etmesi. Neden? Çünkü kâr dönemi çok geç geliyor ve yeterince satış yapamayacak, ölçek ekonomisini belki yakalayamayacak. ABD için verilen örnekler içinde, bu anlamda kredi garantisi, temiz enerji projelerine yeterince veriliyor mu, verilmiyor mu? Çünkü bir iklimle mücadele var ve o alana destek verilmesi gerekiyor. O zaman, siz bunu yaparken, çok büyük oranda talep yönlü destekleri devreye sokmanız gerekiyor. Yani eğer siz temiz enerji projesiyle destekleyecekseniz sanayi tarafını, o temiz enerjiyle üretilen ürünlere bir talep yaratmanız gerekiyor. Eğer elektrikli araç pillerini yaratacaksanız, o zaman talebi de ona göre üretmeniz, yaratmanız gerekiyor. Bu ne demek? Ben gidip elektrikli araç alacaksam, benim aldığım aracın vergisinin -ki, Türkiye’deki araç vergileri ne kadar yüksek, biliyoruz- çok daha düşük olması gerekiyor ki, benim için bir fiyat avantajı oluşsun; ister TOGG’da oluşsun, ister Elon Musk’ın arabasında oluşsun, bunlar fark etmiyor. Bunların hepsinin rekabeti bozduğu biliniyor, ama rekabet artık ikinci planda kalıyor böyle bir dönemde. Talep yönlü, arz yönlü destekler, hükümetlerin de dâhil olmasıyla artık oyunun kuralları o anlamda da biraz değişiyor gibi. IMF bile bunlar hakkında raporlar hazırlıyor. Diyor ki, “Sanayi politikaları ve büyüme stratejileri el ele beraber gitmelidir.” Neler değişmiş IMF’nin gözünde? COVID 19, eski rekabetçi sektörler artık dünyada düşüşte. Mesela Almanya örneğinden bahsettik. Sadece imalat, sadece sanayi üretimiyle olmuyor, başka sektörlerde de gelişmeniz gerekiyor. Ulusal güvenlik önemli. İnovasyon yapmanız gerekiyor. Aşı, ilaç ulusalcılığını gördük. Onun aşılması gerektiğinden bahsediyor. Net sıfır emisyon çabaları var. Biliyoruz ki, IMF, Dünya Bankası, bu tür kurumlar bunu çok önemsiyorlar. Her ne kadar yol alınabiliyor, alınamıyor, en son Dubai toplantılarında dahi; ama jeopolitik rekabetler de bu işin içine giriyor.

Hangi sektörler, hangi şirketler desteklenmeli? Burada IMF’nin vurguladığı konular var. Diyor ki, “Çip, yarı iletken, sosyal sorumluluk şartlarıyla finansman.” Bunlar artık yeni dönemin geçerli olacak finansman modelleri halinde. Dolayısıyla sanayi politikasını oluştururken, evet, ister belli sektör yapın, ister arzı, ister talebi desteklemeye kalkın, teşvikler olacak, vergi indirimleri olacak, altyapı destekleri olacak, korumacı regülasyonlar gelecek ve Ar-Ge destekleri gelecek. Stratejik sektörlerde kendi kendine yetmeyi hedefleyecek. Özellikle 2008 küresel finansal krizinden sonra yavaş yavaş çok radikal sağcı partilerin iktidara gelmeleri, Atlantik arasındaki uyumu bozması, bütün bunlar eşliğinde bu kapsayıcı gelir adaletsizliğini düşürücü politikalar devreye sokulmadı; ama literatürde en azından tartışılmaya başlandı. Bütün bu jeopolitik gerginliklerle bunları harmanlıyorlar. Şampiyon sektörler aranıyor bir taraftan da. Mesela, Türkiye sanki şampiyon sektörünü insansız hava aracında bulmuş gibi gözüküyor. Bu doğru mudur, yanlış mıdır, bütün bunların tartışılması gerekiyor.

Yavaş yavaş Türkiye'ye yaklaşalım. Türkiye'ye baktığımız zaman, sanayi politikası dediğiniz zaman, bütün bunlardan anladığımız, aslında eğer sanayi politikası konuşacaksak, hani hep diyoruz ya, istikrar politikalarının arkasından yapısal reformlar gelmesi gerekiyor diye, sanayi politikasının aslında tam da bir yapısal reform olarak ele alınması gerekiyor. Neden? Çünkü bizim konjonktüre göre değişen, ama ortalamada düşmeyen bir cari açık problemimiz var. Demek ki, bizim ticaretle ilgili olan alanlarda üretim konusunda sıkıntılarımız var; o ortaya çıkıyor. İşsizlikle ilgili sorunlarımız var. Geniş tanımlı işsizlik yüzde 25'ler, 30'lar arasında gidip geliyor. Ortalama ücretin, medyan ücretin asgari ücrete bu kadar yapışmış olması birtakım problemler olduğunu bize yansıtıyor. Bizim sürdürülebilir bir büyüme içinde olduğumuzu herhalde hiçbirimiz düşünmüyoruz. Makineyi yakacak şekilde, enflasyonu, cari açığı patlatacak şekilde seçimden önce verilen destekler, teşvikler, arkasından gelen rakamlarla gösterdiğimiz şekilde, bütün bunlar büyümeyi coşturuyor. 2024 seçim senesi, ama 2024 sonrasında çok büyük bir sıkılaştırma politikasına ihtiyaç duyuluyor. Bütün bunların olması, küreselleşmeye entegrasyonunun Türk imalat sektörü açısından başarılı şekilde gelişmediğini anlatıyor bize. Aslında konuşulanlardan farklı değil. Eğer sanayi sektörü TÜSİAD'ın tarihi içinde zaten kalkınma planlarına destek vermedi ve istemediyse, bu sonuç zaten çok net bir şekilde ortaya çıkıyor. Bizde hep ne isteniyor; vergi indirimleri olsun, finansmana kolaylık olsun. Son dönemde yapılan araştırmalarda ortaya çıkan yeni söylem de, "Bir taraftan da esnek istihdam olsun ki, biz sanayiciler ürettiğimizi satabilelim" şeklinde. Kur üzerinden rekabet olmadığı gibi, hâlâ ücret üzerinden yapılan rekabet ya da bu şekilde istemek, aslında ne kadar önemli bir verimlilik sorunu olduğunu da gösteriyor.

Organizasyonel yapı, bizdeki şirketlerin kurumsallaşamaması, teknoloji düzeyleri; KOBİ'lerin aslında imalat sanayiinde, sanayi sektöründe çok yüksek bir yapının olması -yüzde 85'ler civarında- bu KOBİ'lerin hep Ar-Ge'den bahsediliyor, ama aslında KOBİ'lerin içinde Ar-Ge harcamalarının dahi olmaması, dolayısıyla "Ar-Ge'yle şunu yapacağız, bunu yapacağız" dediğinizin karşılığı yok KOBİ'lerde, böyle bir örtüşmeme hali karşımızda duruyor. Finansman sorununun eşi olarak, Türkiye özelinde kayıt dışı ekonomik hal var. Dolayısıyla finansman problemi orada da kısıtlı olarak karşımıza çıkıyor. Yüksek teknoloji ürünleri hayali var, "İmalat sektöründeki payı yüzde 10'a çıkacak" gibi hayaller var. Henüz yokken nasıl olacak, onlar tartışmalı. Bütün bunlar bizi aslında Orta Vadeli Programa getirdiği zaman da karşımıza hemen... Kavramlar önemli. Çünkü plan dediğiniz zaman başka bir şey bekliyorsunuz, program dediğiniz zaman hakikaten istikrar programından öteye geçemediğini anlıyorsunuz. Aslında kavramlarla da anlatıyor bunu.

Orta vadeli programın girişi şöyle: "Ben amacım olarak yapısal sorunları çözeceğim" diyor. Çok güzel. Sanayi politikası hemen akla geliyor şu durumda, çünkü sanayi politikası hakikatte bir yapısal problemi çözüme aracı. Az önce bahsettik; cari açık, işsizlik, verimlilik sorunu vesaire, bunlar hep yapısal problemlerin veriler üzerinde yansması. "Ben, iç-dış dengeli bir büyüme istiyorum bu süreçte" diyor. iç-dış denge ne demek? Hem dış talebe hitap edebileceksiniz, yani imalat sektörünüzün ürettiği ürünler dış piyasalarda, dış konjonktür ne olursa olsun talep görecek; bir taraftan da iç talebi bu kadar coşturmadan bir büyüme elde edebileceksiniz. "O yüzden yapısal dönüşüm yapacağım" diyor, ama altı boş. Sıkı para politikası, mali disiplin bu dönemin temel taşlarını oluşturuyor. Benim bundan anladığım, biz birtakım şeylerde hatalar yaptık ya da amacımız seçim kazanmaktı, büyümeyi o şekilde kurguladık, motoru yaktık neredeyse, şimdi o motoru soğutmaya çalışıyoruz. Dolayısıyla biz önce zemini hazırlayacağız, enflasyonu düşürmeye çalışacağız, arkasından da kaynakların tekrar kaydırılmasını inşallah bir sonraki kalkınma programı döneminde karşılayacağız. Dolayısıyla içinde aslında bütün bu kavramlar, yeni kavramlar olmadığı

gibi, eski kavramların da olmadığı bir Orta Vadeli Programla karşı karşıyayız. Diyor ki, “Üretim, ihracat, teknoloji kompozisyonunu değiştireceğim, yeşil dijital dönüşüm odaklı yapacağım.” Dijital odaklı, yeşil odaklı yaptığımız zaman -ithal ikamesinden bahsettik- ithal ikamesi mi; yoksa, ürettiğiniz ürünlerin dünyada pazar bulabilme kalitesinde üretmeniz mi? İç pazara da üretseniz, o ölçek ekonomisini yakalamak için hem içeride tercih edilen ürünler yapmanız, hem de aynı zamanda bunu dışarıya satabiliyor olmanız, biraz işin sırrı oradaymış gibi gözüküyor. “Girdi maliyetlerini düşüreceğim, arz yönlü nedenlerle oluşan yapısal enflasyonun önüne geçeceğim.” Çok güzel, ama nasıl? Benim dehamı aşılıyor olabilir, ama cevaplarını bu Orta Vadeli Programın içinde ben göremedim. “Arz artıracamız, üretimi artıracamız her kademedede.” Hangi sektörler, nasıl bir öncelik var, neye ağırlık veriyorsunuz, onlar havada.

Yapısal reformlar kısmına geldiğimizde, “Sanayi tarafında orta yüksek teknoloji sanayi ürünlerini artıracamız” diyor. Nasıl, cevabı yok. Fiyat ve finansal istikrar hâlâ ana engel gözüküyor. Sanayicinin istekleri var. Az önce bahsettim: “Bize finansman sağlayın, bize yeni bir sanayi... Şehirlerde fiyatlar çok yükseldi; hem kira, hem toprak alımı. Bizim üretecek bölgeye ihtiyacımız var. Yeni sanayi bölgeleri yaratın. Esnek istihdam. Maliyetlerimiz arttığı zaman fiyatlarımız rekabet edemez hale geliyor. Esnek istihdamla da destekleyerek, maliyetlerimizi düşürme konusunda üretlerden başlayın.” İstekler bunlar olunca, bunları karşılamak da mevcut hükümet açısından çok zorlu değil, yani çok sofistike istekler yok açıkçası AKP’den beklenen.

Enerji tarafında, COP’tan yeni çıktık, COP28. Çok fazla bir vaadi yoktu Türkiye’nin, hatta bazı şeyleri imzalamadı. Hem 12. Kalkınma Planına baktığımızda, hem de Orta Vadeli Programa baktığımızda, yenilenebilir enerji tarafında vaatler yok, “Oradaki yatırımlar devam edecektir” gibi genel geçer bir söz var. Çok da hoş bir şekilde, tam bu Orta Vadeli Program çıktığında, bizim ismini unuttuğum -çok da fazla aslında önemsemediğim için olsa gerek- Sanayi ve Teknoloji Bakanımız -İbrahim Şenel’miş kendisi- diyor ki, “30 politika tedbiri açıklandı, bunların 24’ünde sanayi kelimesi geçiyor.” Gerçekten çok hoş bir açıklama bence. Dolayısıyla ben de 30 maddenin üzerinden geçemedim, madem o kadarla sınırlı, ben de oradan bakayım dedim. Diyor ki, “Envanter güncelleme. Veriye dayalı sanayi politikaları oluşturulacak”. Ben 95’te üniversiteden mezun oldum, mezun olduğumdan beri bunu duyarım; sanayi envanteri, veriye dayalı. Dolayısıyla orada heyecan verici bir şey yok. “Teknolojik odaklı yatırımlar desteklenecek, sektörel önceliklendirme yapılacak.” Teknoloji yatırımlarını desteklediğim zaman -birazdan sektörlerden bahsedeceğim- neyi duymamız gerekir en azından bunlarda, bu belgenin içinde yok. Diyor ki, “Yeni sanayi bölgeleri yapacağım.” Lojistik hatları yeni bölgelere bağlayacaklar muhtemelen. Bu tam da sanayicinin istediği şekilde. “Ucuz, şehre bağlantısı olan, ama çok da içinde değil -çünkü karşılamıyoruz artık o maliyetleri, yetmiyor- bize böyle alanlar yaratın. İstimlak edin, Hazine arazisi olarak bize verin, bize bağışlayın” diyor. Yanlış mı; yanlış değil. Bütüncül değil, sorun o, bir yere vardırca bir amacı yok. Kümelenmeden bahsetmiyor, kümelenmenin yapılanmasından. Bu sanayi bölgeleri planlanırken, “Türkiye’de hangi ürün hangi bölgede, nereye gider? Çin’den mi hat gelir, Hindistan’dan mı hat gelir, biz bunu oraya nasıl bağlarız?” diye bir plan yok. “Kamu alımlarında, şartname aşamasından başlayarak yerliliği destekleyeceğiz” diyor. Çok güzel. Bir kere, İhale Kanunu’nda çok büyük problemler olduğunu biliyoruz. Herhalde 2010’lardan beri İhale Kanunundaki değişiklikler giderek ne kadar aşındırdığımızı; artık neredeyse ihaleye çıkmadan, arka kapılarda işler yapıldığını biliyoruz. Dolayısıyla yerlilik, ithal ikamesi, yerli üretim, yerli üretimin kalitesi, bunların nasıl, kamu alımlarının kimlerden alınacağı gibi hem soru işaretleri var, hem de altı boş yine.

“Stratejik öneme sahip alanlarda patentli teknolojileri sanayiye aktaracağız.” Patentli teknolojilerin sanayiye aktarılması, biraz daha bilginin açık olması. Bu aşu döneminde gördük, 100 yıl öncesiyle karşılaştırmalarda; aşu patentinin paylaşılmaması başka ülkelerde ne kadar toplu ölümler yarattı. Sanayiye de, evet, belki o kadar yaşama ölüm değil, ama başka şekillerde etkiliyor. Bunun ne olacağı belli olmadığı gibi, stratejik öneme sahip alanların hiçbir yerinde göremedim. Eğer siz görebildiyse, lütfen destekleyin. Belirtilmiyor ne olduğu. Dolayısıyla bu da bayağı havada kalan hoş bir cümle. Ar-Ge teşvikleri stratejik teknoloji alanlarında artırılacak. Az önce söylediğimiz gibi, çok büyükleri dışarı çıkarırsanız, hem KOBİ’lerden oluşan bir sanayi sektörü var, bir taraftan stratejik alanların ne olduğu belli değil. Dolayısıyla stratejik alanlarda nasıl bir teknoloji planlandığı, istendiğı, programlandığı belli değil. Kralını yapsanız, o KOBİ’lerin bunu kullanma potansiyeli, mevcut istihdam, mevcut çalışan kalitesi, mevcut vizyonla, mevcut kurumsal kapasiteyle ne olacağı belli değil. “Girişimcilik ekosisteminin desteklenmesi için nitelikli, akredite, danışman, mentör havuzları olacak ve bu şirketlere danışmanlık doktora seviyesinde kişilerden oluşacak.” Buradan sadece şunu anlıyorum: “Biz çok süpersonik, verimsiz üniversiteler ürettik, burada mezunlar var, mezunlara da iş bulamıyoruz. Doktora unvanlarını da aldirtalım, onları da sanayiye mentör vesaire diye yan olarak ekleyelim.” Ötesinde bir şey göremiyorum. Fazla sarkastik olmuş olabilirim, ama gerçekten göremiyorum.

Bunun dışında, “Kaynakların faaliyet kârına sahip olmayan firma yapılarının dönüşümüne yönelik kapsamlı çalışma yapılacaktır.” Bu, şunu söylemiyor: Zaten bu süreçte iflaslar, dökülmeler olacak; ama aynı zamanda bu Kredi Garanti Fonu gibi ve özellikle kamu bankalarının yenilenen kredileriyle -zaman zaman skandallarla patlayan firmaları, kişileri, bireyleri duyuyoruz; ama çok var öyle- en azından faaliyet kârına sahip olmayan firmaların tespit edilecek olması, bahsettiğim kavramlar açısından bir ışık dünyada.

Yapay zekâ, otonom sistemler, bulut bilişim, büyük veri analitiğı, dijital teknoloji, yeşil teknolojilerden bahsedilmiş. Bunlar biraz şey gibi, “Bu sloganları duyduk, okuduk bir yerlerden, programın içine de koyalım” dermişçesine, ama olmamasından iyidir diye düşünebiliriz.

Şeffaflıktan bahsediyor. Teknoloji Odaklı Sanayi Hamlesi Programı, bunun ne olacağını ben de merakla bekliyorum. Çünkü öyle bir hamle programı açıklayacaksanız içinde, öncelikli sektörlerinizi belirlemeniz lazım; birtakım çözüm önerileriyle, birtakım detaylarla gelmeniz lazım. Yerli imkânların geliştirilmesi; yani öyle bir hamle yapacağız ki, ithal ikamesi olarak değil; yerli üretimin kalitesini arttırır, hem dünyada, hem içeride tercih edilebilir bir şekilde sokacağız. Çok güzel, duymak da güzel; ama örnek olarak TOGG ve Turkovac’ı vermiş. Turkovac’ı ben duymadım, piyasaya çıktığını, orada benim eksikim olabilir. TOGG dersiniz, uzmanları daha tartışıyorlar TOGG’un sıkıntılı yapısını.

İlaç ve tıbbi cihaz sektöründe üretim. Güzel, gerekli. Yarı iletken elektriğı, araç batarya, bunların değer zincirindeki kritik teknoloji ürünlerine teşvik edilmesi, eklemlenmesi. Arz yönlü teşvikler var. Bahsettiğimiz talep yönlü teşviklerin ne olacağı, tüketicinin bunlara en azından iç piyasada nasıl ulaşacağı biraz belirsiz. Bu yenilikleri sunuyorsunuz, onları tartışmak lazım.

İnşaat sektörü, afet etkinliklerinin azaltılması ve sosyal konut ihtiyacını karşılamasını teminen dar ve orta gelirliye yönelik konuta odaklanacak bundan sonra. Bu bence güzel bir cümle, çünkü inşaat sektörü çok fazla ön plana çıkmıştı. Kapalı bir sektör, rekabete açık değil; yani burada, içeride

yapacağını yaptı. “Özellikle Eylül 2021’den beri izlenen para politikasıyla patlatılan enflasyon, düşük faizlerle emlak sektöründeki balon yaratıldı. Şimdi, o balondan geri dönüş eşliğinde biz inşaat sektörünü destekleyeceğiz; ama bu desteği biraz odaklı yapacağız. Yaptığımız hataların farkındayız” cümlesi gibi, biraz daha, [böyle] bir cümle olarak gördüm bunu.

Vergi politikasıyla ilgili desteklerle, teşviklerle ilgili detaylar var. Sonuçta ortaya çıkan, benim gördüğüm, fiyat istikrarı ve finansal istikrar olmadan bu sözlerin hepsi havada kalıyor. Biz bunları, dünyadaki yeri olarak tartışabiliriz, konuşabiliriz; ama bu program döneminde, en azından bunu kavramsal olarak karşılıklı farkındalık geliştirmenin ötesinde bir beklentimizin olmaması gerektiği konusunda hepimizin uyanık olması gerekiyor. Çok teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkür ediyoruz. Tam böyle hızlandırdın ya, orada çok önemli şeyler var. Mesela vergi dedin. Tahminimce orada vardır. Oğuz hoca çok güzel bir referans verdi. Bir sonraki çalışmada herhalde Anıl’la çalışacağız, anlaşıldı; ama Oktay’ın da katkısı lazım. Vergi harcamaları bu işin en önemli finansman kaynağı, muafiyet ve istisnalar. Yalnız, şey bilinmiyor orada. Mevzuatı var, tuğla gibi. O kalın bütçeler yayınlanıyor ya, hikâye o, esas onun vergi harcamaları bölümündeki mevzuat önemli. Onu kimse okumuyor. Kargacık burgacık, küçücük küçücük. Onları okuyup hangi sektörlere ne teşvik verildiğini öğrenmek bize farz, TMMOB’ye farz. Çünkü sanayiyle finansmanın ilişkisini kuracağımız en önemli yer krediler değil, burası.

GÜLDEM ATABAY- Hocam, belki şöyle bir cümle ekleyebilirim. Vergiyle ilgili klasik yine şu var: Vergi tabanının genişletilmesi. Ama şöyle bir şey koymuşlar: 2024 yılı 3. çeyrek sonuna kadar, yasal düzenlemeler eşliğinde, istisna, muafiyet ve indirimlerin kaldırılması. Bunun detayı çok önemli olacak.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Kamu politikaları, kamu maliye politikaları tedbirleri var ya, onların arasında bir tedbir var. Şöyle diyor: “Vergi ve muafiyetlerden bir kısmı, etkin olmayanlar tasfiye edilecek ve bunun sonuçları paylaşılacak” diyor. Hocam, bu beş senedir yazıyor ve hiçbir şey paylaşmıyorlar. Bu bir.

İkincisi, vergi harcama tutarlarıyla ilgili öngörü veriyorlar. Bakın, bütçe metinlerinde, o da gizli bir yerde -öyle siz bulamazsınız- bağlı cetvellerin arasına bir tablo koyuyor, onu Oğuz hoca buluyor, gösteriyor, onu yayınlıyor. Bir tablo, bakın, arayın, bulamazsınız. İçindekilerde yok. Yani bütçenin en önemli kaynak tahsisi bütçede bulunamıyor. Peki, gerçekleştirmeler var mı? Bütçe nedir aslında; gerçekleştirmelerle öngörüler arasındaki sapmalar. Bulamazsınız, bulamazsınız. Oğuz hoca dedi ya hani, 2,2 trilyon dedi 2024 için. Geçen seneki rakam 1,2’ydi 2024 için. Niye 2,2? 1 trilyon eklemiş kardeşim. Şaka gibi. O 1 trilyonu eklemese, bizim bütün maaşlara istediğiniz kadar zam yapın. 5 bin mi, 50 bin yapın. Ben veriyorum size, kaynağını buluyorum. Bakın, 5 bin değil, 50 bin veriyorum vatandaşına, emeklilere. Ama çalışan-çalışmayan ayırımı yapmıyoruz. Lütfen, gelecekteki iktidarımızı destekleyin. Saygılar.

Şimdi, korsan bildiri olmamak kaydıyla çok nokta sorular bekliyorum. Buyur hocam.

Prof. Dr. TURAN SUBAŞAT- Özellikle Öner hocanın sunumunu çok beğendim, çünkü hem provokatif, hem birçok konuyu düşünmeye yöneltti beni, birçok da malzeme verdi. Belki üzerine düşünülebilecek birkaç tane konu var, ama öncelikle bu ithal ikamesine ölçek ekonomisiyle karşı

çıkılmak bana çok ikna edici gelmedi. Çünkü bir strateji olarak zaten onun bir sınırının olduğu ve ondan başka stratejilere geçilmesi gerektiği ölçek ekonomisiyle zaten ilişkilendirilen bir şeydi. Onu bir kenara bırakalım. Benim aklımda da uzun zamandır olan şeylerden bir tanesi şu: Acaba sanayi politikası sadece sanayiyle mi ilgili olmalı; yoksa, hizmetler sektörünü falan kapsayabilir mi? Mesela sanayinin ulusal gelir içindeki payı küçülüyor, ama ulusal gelir içinde ticaretin payı çok küçülmüyor dünyada. Bu, aslında hizmet sektörlerinin büyük oranda ticaretinin yapılabilmemesinden kaynaklanıyor. Bu konular acaba değerlendirilebilir mi? Çünkü orada da rekabetçi olabilmek bence çok önemli.

Bir de sanayi payının küçülmesiyle ilgili daha yeni bir kitap okudum, buraya gelmeden önce. Ha-Joon Chang ve arkadaşlarının yaptığı, 2022 yılında bastıkları 1000 sayfalık bir şey var sanayi üzerine. Orada enteresan şeyler söyleniyor. Birincisi, sektörler arasındaki o sınırların eskisi kadar net olmadığı. Yani sanayi küçülüyor gibi görülüyor, ama sanayinin etkisinin diğer sanayi içine katılmayanlardan çok daha büyük olduğu üzerine. Enteresan bir laf kullanmışlar; servitization of manufacturing, manufacturing sektörünün servisleşmesi filan gibi. Yani sanayi etrafında oluşan birtakım hizmetlerden bahsediliyor ve bunlar işin içine katıldığı zaman, aslında bu sanayi sektörünün manufacture sektörünün hâlâ oldukça büyük olduğunu ya da etkisini söylüyor.

Küresel değer zincirlerinden de bahsettiniz biraz. Onun üzerine de şunu söylemek gerekir belki: Küresel değer zincirlerinde bile en azından yüksek katma değerli yerlerde yer almak yine bu tip politikaları gerektirmiyor mu? Çünkü biliyorsunuz, az gelişmiş ülkeler bu değer zincirlerinin hep alt kademelerinde yer alıyorlar. O yüzden, bu hâlâ gündemde olabilir.

Cari açıkla ilgili bir şeyler söyleyeceğim. Bir de ticarete doğrudan yabancı yatırım meselesi de var aslında. Yani doğrudan yabancı yatırımı ticaret üzerine konuşurken, uluslararasılaşma kavramı altında doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde de konuşmak lazım. Çünkü bunlar bazen birbirlerinin yerine geçiyor olabiliyorlar. Yani doğrudan yabancı yatırımın artması bazen ticareti azaltıyor olabilir. Bunlara bir birlik içinde baktığımız zaman daha anlamlı hale gelebiliyor. Bana sorarsanız, cari açık konjonktürel nedenlerle bunları değerlendirirken verilen bir karar aslında, politik bir karar. Cari açığın sanki Tanrı şeyymiş gibi kaçınılmaz bir şekilde olduğuna ben asla inanmıyorum. Cari açık politik bir seçimdir. Politik seçim olarak bazı ülkeler cari açık verir, bazıları fazla verebilir.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Biz yıllardır, “İthal girdilere bağımlı bir üretim yapısı var, cari açığımız da bundan artıyor” dedik. Bu da bir sanayi politikası tercihi. Yani öyle konjonktürel bir şey değil, yapısal bir tercih. Sizin sunumunuzla çelişir hocam. Gayet güzel anlattınız, ben alkışladım en önde, şimdi farklı bir şey söylüyorsunuz.

SALONDAN- Çok kısaca cevap vereyim. Türkiye’de cari açık uzun zamandır olan bir şey. 2002 yılından sonra dünyadaki birçok ülkede...

OTURUM YÖNETİCİSİ- Enerji bağımlılığı, ham petrol...

HAYRİ KOZANOĞLU- Mesela Amerika gibi çok kronik cari açık veren, ama dünya üzerinde üretim sistemleri ve genel dünya düzeni üzerine egemen ülke de olabiliyor.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Bir de dolar basıyor ya, onun öyle şansları var. Ben TL basınca nereye vereceğim? Neyse, bu ayrı bir tartışma konusu oldu. Sözü hemen hocama verelim.

Prof. Dr. ÖNER GÜNÇAVDI- Ticaretin uluslararasılaşması konusuna itirazım yok, hizmetler sektörü için bu böyle zaten. Sunumda da vurgu yapmaya çalıştığım şey, benim de aslında doğru olduğuna inandığım şey, hizmetler sektörünün bu baskın önemini inkâr edemeyiz ve bu özelliklerini de uzun süre başka sektörlerle ikame edemeyeceğiz. Dolayısıyla bence yapılması gereken, bu sektörü uluslararasılaştırmak. Ben bunu toplam faktör verimliliğini artırıcı politikalar geliştirilmeli diyorum; döviz kapasitesinin, kazanma kapasitesinin artırılması diyorum. Daha çok döviz tüketiminin azaltılması da buna hizmet edebilir. Çok farklı düşünmüyorum bu bağlamda.

Değer zincirinde yüksek katma değerli... Olabiliyorsa tabii ki. Önemli olan, yeni sanayileşme, bütün dünyada endüstri içi ticaret, dünyadaki esas hareketliliği oluşturuyor şu anda, 2000’li yıllar boyunca. Dolayısıyla bu, bir değer zinciri yaklaşımını da gerekli kılıyor. Eğer Türkiye’nin böyle bir kabiliyeti varsa onda yer almalı, yoksa da o kabiliyet geliştirilmeli. Cari açık konusunda ben biraz daha farklı düşünüyorum sizlerden. Bence önemli.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Ben de önemli diyorum.

Prof. Dr. ÖNER GÜNÇAVDI- Türkiye gibi ülkeler açısından, finansman sıkıntısı çektiğimiz için önemli. O yüzden de ben ithal ikamesini dışlamıyorum. Özellikle enerji konusunda bu ithal ikamesi yönünde çabaların hızlanması gerektiğine inanandanım. Bunun dışında, benim inandığım bir şey de, Türkiye, sanayideki sermaye birikimini tam tamamlayamamış bir ülke. Dolayısıyla bu yönde de bir çaba içerisinde olunmalı. Bunu da küresel sisteme ve piyasaya bırakmanın doğru olmayacağını düşünüyorum. Çünkü gerek siyasi sebeplerden dolayı, gerekse piyasa dinamiklerinden dolayı bu istediğimiz sonuçları vermiyor. Piyasanın başarısız olduğu bazı noktalar var; onlardan birisi de bu. O yüzden de endüstriyel politikaların doğru yaklaşım olduğunu düşünüyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Hocam, esas olan, iç tasarruflara dayalı büyüme. Çin’in olağanüstü bir yerli pazarı var, maşallah, takır takır satıyor. Dış kaynak ihtiyacı ne zaman oluyor? İç tasarruflarınız yerlerde sürünürse mecbursunuz. O yatırım düzenini neyle yapacaksınız; cari açık vererek yapacaksınız.

Prof. Dr. ÖNER GÜNÇAVDI- Çok özür diliyorum, vaktinizi alıyorum; ama şöyle bir şey var: Türkiye’deki işletmelerin temelde bir yapısal problemi vardır. Biz burada çok rekabetçilikten falan bahsediyoruz, ama Türk işletmeleri sermayesiz işletmelerdir. Çok uzun yıllar enflasyonla yaşadıkları için, sermayesi eksik kalmıştır ve iddialı büyüme hedefleri sebebiyle, şirket büyüme hedefleri sebebiyle sermaye eksikliği çekerler. Bu içinde bulunduğumuz dönemde bu ihtiyaç daha da arttı. Dolayısıyla böyle bir işletme mantığıyla, sermaye yönetimi mantığıyla bu işler olmaz. Türkiye, 60’lardan beri özel sektöre sermayenin mülkiyetini vermeye çalışıyor, doğrudan veya dolaylı yoldan. Nasıl veriyor; kendi cebinden para koymayanlara banka kredisi yoluyla sermaye edinimi sağlıyor. Bu bir yanlış ekonomi pratiğidir, işletme pratiğidir. Ar-Ge, teknoloji şu, bu falan, onlardan önce Türk sanayiinin işletme pratiklerini iyileştirmek gerekir diye düşünüyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Bir soru daha alalım. Buyurun Galip hoca.

GALİP YALMAN- Ben söz almayacaktım, ama Öner hocanın en son söylediğine dayanamadım. “Enerji konusunda ithal ikamesi önemli” dedi. AKP iktidarının yapmaya çalıştığı 2000’li yılların başından beri bu. Kömür meselesi bunun çok önemli bir boyutu. Anladım ama bir de o tarafı da var. Gerekçelendirmeleri de bu. 2011 seçimlerinden sonra kendilerince izlemeye çalıştıkları stratejik

sanayileşme şeyi de bunu vurguluyordu. Ama bir de geldiğimiz noktada, bunun çevreye etkileri meselesi de var. Dolayısıyla onu daha nüanslı söylemek gerekir diye düşündüm. Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Gökhan, benim üniversiteden eski öğrencim, ama şimdi akademik kariyere girdi.

GÖKHAN ÜNALAN- Evet Sayın hocam, şeref duyuyorum sizin karşınızda olmaktan. Atılım Üniversitesinde Maliye Bölümü Araştırma Görevlisiyim. Gökhan Ünalın. Hocamın da söylediği gibi, Gazi Üniversitesinden eski öğrencisiyim.

Sayın hocalarım, çok keyifle dinledim. Öncelikle Güldem hocama şöyle bir sorum olacak: Siz, sanayi sektörünün aslında bir yerde yeni bölgelere taşınmasından bahseder gibi oldunuz. Çok hızlı geçildi orası, ama ben bu kısmı çok önemsiyorum. Yakın zamanda bir deprem felaketi oldu ve yine Marmara deprem felaketinin gelmesi gündemde. Orta Vadeli Programda acaba buna dair bir işaret yakaladınız mı? Yani başka bölgelere de taşınmasına ilişkin herhangi bir politika ifadesi var mıydı?

Bir sorum daha olacak. Öner hocam ve kıymetli Oğuz hocamın anlattıklarından biraz hibrit bir konuya değineceğim, çünkü çok önemli bir şeyden bahsedildi. Aziz hocam da vurguladı. Bu vergi harcaması kalemi 2,8 trilyon TL'lere kadar çıkmış. "Burada da acaba bir tasfiyeye gidilebilir mi?" konusu gündemde. Aslında burada muafiyet ve istisnanın pek çoğu da düşük gelirli kesime değil de, yine zengin kısma yapıldığını görüyoruz. Dolayısıyla aslında vergi politikalarındaki bu türlü yeni bir dizayn, gelir dağılımında da bir yeniden dağılım aracı olarak yeniden dağılımda iyileşmeye sebep olabilir mi? Yani aslında bir taşla iki kuş. Siz de bahsettiniz hocam; iki yılda bir yapılan vergi afları, bunlar biraz rafa kalksa, belki bu aynı zamanda çok ciddi bir yeniden dağılım aracına da dönüşebilir. Çünkü vergi politikası her zaman göz ardı ediliyor, ama belki -özellikle Avrupa'da böyle- transferler kadar önemli bir yeniden dağılım aracıdır. Maalesef, Türkiye'de çok etkin değil bu araç. Bu noktada da Öner hocamın görüşünü dinlemek isterim, çünkü benim de doktora tez konum bu konularla çok alakalı. Saygılarımı sunuyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler.

Prof. Dr. ÖNER GÜNÇAVDI- Bu konuyla ilgili bir çalışma yapmıştı İhsan Pola, vergilerin gelir dağılımına etkileri konusunda. Doğru. Vergilerin zaten fonksiyonu bu ya da olması gereken fonksiyonu bu. Bizde maalesef kamunun harcamalarına gelir toplayabilmek, para toplayabilmek olarak uygulanıyor. Böyle bir etkisi var. Bu kadarını söyleyeyim. Ama doktora tez konun ise, ben sana raporu göndereyim. Ampirik olarak hane halkı verilerinden yola çıkarak hesaplamaları var.

GÜLDEM ATABAY- Bir temposu yok. "Böyle bir risk var. Önümüzdeki 5 sene, 10 sene içinde bunları taşıyalım" gibi bir şey yok. Daha çok ilk defa inşaat sektörüyle ilgili paragrafta ve bu sanayi bölgelerinde afet planlamasıyla beraber bunun yapılacağına dair söz var. Bu önemli elbette. Ancak, diyor ki, "2024 yılı 3. çeyrek sonuna kadar planlı sanayi bölgeleri stratejik büyük ölçekli yatırımcılar için yer temini kamulaştırma süreçleriyle ilgili yeni bir mekanizma." Bununla ilgili idari düzenlemeler tamamlanacak, kanun altyapısı yapılacak, arkasından planı çıkacak, arkasından... Umarım, öncesinde deprem olmaz.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Başka soru var mı? Buyurun.

SALONDAN- Öner hocaya çok kısa bir sorum var; biraz evvel bir kısım örnek büyüme değerleri üzerinden yoksulluğun, gelir adaletsizliğinin ne kadar sürede iyileşebileceği konusuyla ilgili. Bu, bir formül sonucu doğasında gelişebilecek, beklenen bir şey olarak mı; yoksa, illa yine arkasında bunu amaç edinmiş, politikalarına yansıtılmış bir hükümeti gerektiriyor mu? Yani yüzde 7 büyürsek 6 yıl içinde yüzde 50 iyileşecek mi yoksulluğumuz; yoksa, illa yine bir siyasi irade mi lazım?

Prof. Dr. ÖNER GÜNÇAVDI- İki varsayıma dayanıyor. Dünya Bankası'nın yaptığı çalışmalar var. Geçen sene kaybettiğimiz Martin Ravallion'un çalışması, onun önerdiği bir formül üzerinden, gelir dağılımı ve büyümeye bağlı olarak yoksulluk üzerinde bir etki yaratmaya çalışıyoruz. Basit bir formül o. Çeşitli formüller var da, benimki en basitinin kullanılmış hali. Dolayısıyla "Ya büyümeyle yoksulluğu azaltacaksınız" demeye getiriyor "ya da büyüme yaratamıyorsanız, kaynağınız yoksa, gelir dağılımını düzelteceksiniz" diyor.

SALONDAN- Benim sorum Oğuz hocaya. Oğuz hocanın rakamlarla ilgili sunumunda benim dikkatimi çekti. Bütçe açıklarına baktığımızda, 2023'te 1.633, 2024'te 2.652'ye çıkıyor. Arkasından, 2025 sonrası için düşünüşe bakarak sert istikrar programı dediniz ama bugünkü açıklanan bütçe verileriyle bu 1.633'e pek ulaşılmayacak gibi. Acaba 2024 hedeflerinde bu şekilde bir revizyon olur mu; yoksa, deprem etkisi ne kadar içinde? Bu sert istikrar programıyla bağlantılı düşünebilir miyiz?

Prof. Dr. OĞUZ OYAN- Bir belirsizlik var 2023 rakamlarıyla ilgili. Aslına bakılırsa, 1 trilyon 633 milyar liraya çıkarmaları da bir tuhaf. Biliyorsunuz, temmuz ayında bir ek bütçe geldi. Bütçe açığı bu ek bütçeyle artırılamıyor, ek bütçe denk bağlanmak zorunda. Ama o ek bütçe eksik geldi. 1 trilyon 100 milyarlık bir ek bütçe geldi. Bunun yetersiz bir ek bütçe olduğunu, bununla 2023'ün tamamlanamayacağını söyledik. Aslında birtakım şeyler yoktu, mesela personel harcamaları yazılmamıştı, içinde olması gereken bazı vergiler yoktu. Böyle tuhaf bir şey. Neden bunu yapmışlardı? Çünkü eğer ek bütçeyi daha büyük getirselerdi -ki, muhtemelen 2 trilyon civarında getirmeleri gerekiyordu- o zaman daha fazla vergi toplayacaklarını da beyan etmiş olacaktı. Çünkü ek bütçeyi denk bağlamak zorundalar. Bunu beyan etmemek için böyle bir hülle yaptılar. Üstelik bir de başka bir şey yaptılar, torba yasayla Cumhurbaşkanına olabilecek borçlanma limitinin 3 katı bir borçlanma yetkisi verdiler. 729 milyar yerine, 2,2'ye gelen bir yetki verdiler. Bu mümkün müydü, değildi. Nitekim, açığı ... aldılar, ama ona da ulaşamayacaklar. Tabii, bu 2024'ü etkiler mi, 2024'te de acaba o açık gerçekleşmez mi, bunu bilemiyoruz şimdilik. Çünkü bunun mutfağındaki oluşum rakamlarını vermiyorlar, onu bilemiyoruz. Ama bu yıl için bu gerçekleşmeyecek gözüküyor. Gerçekleşmesi için, 1 trilyonu aşan bir açık çıkması lazım ki, mümkün gözüküyor. Bunu seçim harcaması olarak kullanabilirler mi? Yani böyle bir imkân var.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

TÜLAY AKARSOY- Programı anlatırken, birtakım teşviklerden bahsettiniz, desteklerden söz ettiniz. Aslında o destekler birer araç, değil mi; sınai politikalarımızı, teknolojik politikalarımızı hayata geçirebilmemiz için birtakım araçlar onlar; ama zaten bugüne kadar kullanılan araçlar. Yani Ar-Ge teşvikleri veriyorlar mı; veriyorlar. Kümeleşme destekleri veriyorlar mesela, yani orada sıraladığımız bütün destekleri hemen hemen veriyorlar; ama neticede, bundan istenen sonuç alınamıyor gibi. Bunun bir nedeni belki şu olabilir diye düşünüyorum: Ölçmüyorlar. Yani ben bir destek veriyorum, ama bu desteğim ne kadar etkilidir, bunu ölçmüyorum, ölçmediğim zaman da

yanlış bir aracı sürekli kullanıyor olabilirim. Ama bu bile bu kadar verimsizliği açıklamaz diye düşünüyorum. Bu konuda ne düşünüyorsunuz?

GÜLDEM ATABAY- Sorunuz için çok teşekkür ederim. Sanayide envanter sayımı yapacağız, sayımı yapalım inşallah, bitirelim, arkasından da bir etki analizi mutlaka yapacağız. Birkaç programdır, birkaç üç yıllık programdır bu var. Muhtemelen öncesinde de var benim bilmediğim. Dolayısıyla tarım sektörü için de aynı şeyi söyleyebilirsiniz ki, Oğuz hoca çok güzel gösterdi; artık ölecek tarım sektörü, öldürülüyor. Bir taraftan, sanayi tarafında öyle paralar uçuşuyor, vergi muafiyetleri var. Ondan vazgeçerseniz, bütçe açığını kapatıp üzerine çıkıyorsunuz. Dolayısıyla etki analizi yok. Etki analizi neden yapılamıyor? Çünkü bütün bu harcamaların içinde bir bütünlük, bir plan, bir hedef yok, öyle olmayınca da politik bir şekilde dağıtılıyor. Nasıl uzunca bir süredir günü kurtarıcı adımlarla ekonomi yönetiliyor, aynı şey teşvik politikasında da tamamen öyle. O gün pandemi var, ilaç sektörüne mi destek vermeniz gerekiyor, maksimumunu veriyorsunuz; ama İhale Kanunu'ndan faydalanarak bunu yandaşlara da veriyorsunuz daha ağırlıklı olarak gibi. Sonuçta, etki analizi yapmak da pratik bir hale gelmiyor, çünkü o zaman bir politika uygulamanız gerekir. Onun için de ekip gerekir, vizyon gerekir; siyasi ergen tepkilerden uzaklaşmanız, gerçekten bir şey üretmek için, bir yere varmak için yola çıkmanız gerekir diye düşünüyorum. Onun da istenmediğini görüyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

Prof. Dr. OĞUZ OYAN- 4,5 trilyonluk bir bütçeyle başladık 2023'e. 1,1 trilyon ek bütçe geldi, etti 5,6 trilyon. Peki, şimdi Orta Vadeli Programı ve Onikinci Planı açınca ne görüyoruz; 6,6 trilyonluk bir bütçe. Peki, o 1 trilyon için Meclisten yetki alındı mı; yok.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Gizli, paralel ek bütçe diyorum hocam ben.

Prof. Dr. OĞUZ OYAN- “Bütçe hakkı mı var ortada?” diye sorabiliriz. Yasallığı çiğnenmiş bütçelerle karşı karşıyayız. Hiçbir açıklaması yok, yani “Ek bütçe 5,6, ama şu şu nedenlerle biz bunu 6,6'ya getirmek zorunda kaldık” diye bir açıklama yok, dolayısıyla tam anlamıyla bir hukuksuzluk dünyasında... Meclisteki milletvekilinin bunun üzerine tepinmesi gerekir aslında, en azından muhalefet milletvekilinin. Böyle bir şey de göremiyoruz.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sanayi ve Toplum dergisinin 4. sayısında bunun bütün ayrıntılarını yazdım arkadaşlar ve milletvekillerine gönderdim. Bakın, bizim milletvekillerimiz bunlar; yani dostumuz, arkadaşımız. Ciddiye almadılar.

SALONDAN- O etki analizleri de Altılı Masa ve Kemal Bey'in en önemli maddelerinden birisiydi, ama kamuoyunda yeteri kadar dikkat çekmedi.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sabrınız için teşekkür ediyoruz. Yarın mutlaka bekliyoruz sizleri. Sağ olun.

SUNUCU- Sayın katılımcılar; programımızın birinci günü sona erdi. Yarın saat 10.00'da ikinci gün programımızla devam edeceğiz. İyi akşamlar.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

2. Gün

16 Aralık 2023, Cumartesi

I. OTURUM

SANAYİ NEREYE GİTTİ/GİDİYOR? OTURUMU

Ali Ekber ÇAKAR / Oturum Yöneticisi

Türkiye'de Kişi Başına Gelir ve Sanayi Hasılası Gelişimi (2004-2022 Dönemi Karşılaştırmalı Bölgesel Bir Analiz) / Dr. Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ

Türkiye'nin Kalkınmasında Sanayinin Rolü / Doç. Dr. Bilin NEYAPTI

Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm: Nereden Geldi, Nereye Gidiyor? / Prof. Dr. Erol TAYMAZ

SANAYİ NEREYE GİTTİ/GİDİYOR? OTURUMU

SUNUCU- TMMOB adına Makina Mühendisleri Odası tarafından düzenlenen TMMOB Sanayi Kongresinin ikinci gününe hoş geldiniz.

Sayın katılımcılar; “Sanayi Nereye Gitti/Gidiyor?” başlıklı oturumu yönetmek üzere Sayın Ali Ekber Çakar’ı davet ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Günaydın arkadaşlar. Sanayi Kongresinin ikinci gününün birinci oturumuna hoş geldiniz. Sabah biraz erken olmakla birlikte yoğun bir katılım var. Tabii, saate göre yoğun bir katılım var. Geldiğiniz için hepinize teşekkür ediyoruz.

Bu oturumda, “Sanayi Nereye Gitti/Gidiyor?” ana temasıyla bir oturum düzenlendi. Bu oturum içerisinde kişi başına gayri safi milli hâsılada ülke ortalaması, bölgeler arası dağılımda bölgeler arasında ve iller arası bir dağılımda nasıl bir değişiklik var, 2004-2022 yılları dâhil olmak üzere genel bir panorama içerisinde bir değerlendirme yapılacak. “Sanayi-gelir artışı arasında bir paralellik var mı, kişi başına sanayi hâsılasının arttığı yerlerde kişi başına gelir artıyor mu, zengin illerde bir değişiklik var mı; acaba iller arasında aynı düzeyde mi kaldı, yoksa bir farklılık söz konusu mu, bölgeler gelir grupları açısından birbirinden uzaklaşıyor mu ya da bir yakınlaşma mı söz konusu, bölgelerin gelir grupları açısından birbirinden uzaklaşması veya yakınlaşması; her bölgenin gelir düzeyine göre yatırım türü, miktarı, ihtiyaçları farklılaşıyor mu, bunları nasıl tespit etmek gerekir” ana teması içerisinde sorulara muhtemelen cevap arayacağız.

Hocamı kürsüye davet ediyorum. Buyurun hocam. Her bir konuşmacımızın süresi yarım saat. Daha doğrusu, bize 2 saat 15 dakikalık bir süre ayrılmıştı, 15 dakika gecikmeli olarak başladık. Yarım saat içerisinde hocalarım konuşmalarını tamamlarlarsa eğer -bir 15-20 dakika sarkma ya da kısalma söz konusu olabilir- yarımda da herhalde bir basın açıklamamız var. Dolayısıyla ona da yetişiriz diye umut ediyoruz. Evet, buyurun hocam.

TÜRKİYE'DE KİŞİ BAŞINA GELİR VE SANAYİ HASILASI GELİŞİMİ (2004-2022 DÖNEMİ KARŞILAŞTIRMALI BÖLGESEL BİR ANALİZ)

Dr. Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ (*)

Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Başkanı Sayın Emin KORAMAZ, Makina Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Yunus YENER, odaların değerli Yönetim Kurulu üyeleri, geçmiş başkanlar, sevgili dostlarım, arkadaşlar, hocalarım, herkese günaydın diyorum.

Öncelikle Sanayi Kongrelerinin Türkiye için son derece gerekli olduğunu ve buna çok ihtiyaç olduğunu belirtmek istiyorum. Sanayi Kongrelerini düzenlemeye başladığımız, devam ettirdiğiniz için ben kendi adıma çok teşekkür ediyorum. Çünkü ülkenin gerçekten böyle platformlara çok ihtiyacı var ve böyle platformların emsali, ikamesi çok az, neredeyse yok.

Sunuma başlamadan önce iki tane şey söylemem lazım. Bunlardan bir tanesi, katma değerle ilgili. Dünden beri izliyorum; gerçekten çok kaliteli oturumlar oldu, çok kaliteli hocalarımız konuşular. Ben kendi adıma çok şey öğrendim. Dünkü tartışmalarda, “Yüksek katma değerli ürünlere Türkiye’nin yönelmesi lazım. Türkiye’nin yüksek katma değerli ürün üretmesi için ne yapması lazım?” konuları gündeme geldiğinde, salondan söz almak istemedim, kürsü dokunulmazlığını bekledim. Şu anda o dokunulmazlığa kavuştuğum için de konuşabilirim.

Bu yüksek katma değer meselesi Türkiye’de herkesin anlayışına göre farklı yorumlanan bir hâdis. “Yüksek katma değerli üründen ne anlıyoruz?” dediğimizde, herhalde hemen herkesin aklına “1 kilo buğday mı satalım, 1 kilo elektronik entegre mi satalım?” falan gibi bir örnek geliyor. Yüksek katma değer bununla alakalı bir şey değil. Yüksek katma değer bununla alakalı bir şey: Bir şeyin satış fiyatını ara girdilerin tutarına böldüğünüz zaman, bu oran yüksek çıkıyorsa o ürün yüksek katma değerli demektir. Peki, dünyada ve örnek aldığımız ülkelerde ülkenin geleceğinin konuşulduğu platformlarda, metinlerde, politika dokümanlarında bizden başka “yüksek katma değerli ürünlerin üretimine öncelik vereceğiz” ifadesi yer alıyor mu acaba? Ben elimden geldiğince gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sanayi strateji belgelerine bakıyorum, öncelik veya önem verdikleri sektörlerin neler olduğunu anlamaya çalışıyorum. Bağımsız Sosyal Bilimciler üyesi hocalarımızla yaptığımız bir sohbet esnasında Oktar (Türel) hocamın tavsiye ettiği ve şu anda salonda bulunan sevgili Galip (Yalman) hocamın da linkini göndermesi sayesinde okuma şansını bulduğum bir makale¹ ile Amerika Birleşik Devletleri’nin de gelecek dönem için öncelik verdiği ve stratejik önem atfettiği alanları öğrenme şansım oldu. Bu makalede Biden yönetiminin 2019’dan bu yana yarı iletken ve temiz enerji üretimine yapılan büyük ölçekli yatırımların 20 kat artırdığını, önümüzdeki 10 yıl içinde yapay zeka, kuantum bilgi işlem, biyo-teknoloji, temiz enerji ve yarı iletkenler

(*) 21. Yüzyıl İçin Planlama Grubu Üyesi, 16 Aralık 2023 tarihinde Sanayi Kongresi’nde yaptığım sunumun bildiri haline getirilmiş şeklidir. Bildiriyi hazırlarken zaman kısıtı nedeniyle sunumda yer veremediğim, detaylı değinemediğim bazı konularda sunumun ana hattını değiştirmeden ve sunumda söylediklerimle çalışmıyacak eklemeler/düzenlemeler yaptım.

¹ Jake Sullivan, “The Sources of American Power, A Foreign Policy for a Changed World”, Foreign Affairs, 24 Ekim 2023

sektörlerine yönelik kamu ve özel sektör yatırımlarının içinde 3,5 trilyon doları bulacağını tahmin edildiği vurgulanıyor. Avrupa Birliği için de stratejik önem taşıyan ve sanayi alanında öncelik verilen alanları (sektörleri) ifade eden Sanayi Strateji Belgeleri var, Avrupa Birliği sanayi yatırım stratejilerinde hangi ürün ya da sektör gruplarını ön plana alıyor, hangi ürün ya da sektörleri kritik önemde görüyor. Covid-19 pandemisinin de ülkelerin stratejik sektörlerle bakışında önemli farklılıklar yarattığını gözlemliyoruz. 2020 öncesi genellikle değer zincirleri ve global üretim stratejileri ön planda iken pandemi sonrasında bilhassa gelişmiş ülkelerin daha ziyade tedarik zincirlerinin güvenilirliği, kritik ürünlerde dışa bağımlılık ve stratejik sektörlerin belirlenerek bu sektörlerde bağımlılıkların azaltılması konusunu ön plana aldığını gözlemliyoruz. Avrupa Birliği'nin 2021 yılında yayınladığı ve Birliğin sanayi strateji belgesi niteliğini taşıyan raporlarda² belirlenen kritik sanayi ekosistemleri için bu sektörlerin ihtiyaçları ve bu sektörlerle yönelik tehditler incelendiğini, Avrupa'nın mevcut ve gelecekteki muhtemel stratejik bağımlılıklarının hangi alanlarda olduğunun daha iyi kavranması ve algılanmasının gerekli olduğunun vurgulandığını ve açık ve serbest ticarete dayalı Avrupa ekonomisinin korunması sağlanırken, stratejik bağımlılıklar için olgulara dayalı ve uygun politika önlemlerinin önceden geliştirilmesi için ilkeler oluşturulması gerektiğinin belirtildiğini görüyoruz. Bu stratejik bağımlılıkların belirlenmesi, kritik sanayi ekosistemleri ve bu sistemlere yönelik önlemlerin geliştirilmesi amacıyla Avrupa Konseyi bir çalışma komisyonu kurmuş ve komisyondan “bilhassa sağlık gibi çok hassas sınaî ekosistemlerdeki stratejik bağımlılıkların tanımlanması ve bu bağımlılıkların azaltılması için üretim ve tedarik zincirlerinin farklılaştırılması, stratejik stok düzeyinin belirlenmesinin yanı sıra Avrupa'daki üretim ve yatırımlarının teşvik edilmesini de içerecek şekilde” önlemlerin önerilmesini talep etmiştir...” Yoksa onlar da işin kolayına kaçıp “Avrupa Birliği'nde yüksek katma değerli ve yüksek teknoloji sektörlere ön plana alacağız” da diyebilirlerdi.

Kore'nin gelişimi hemen hemen hepimizin bildiği, artık neredeyse magazinsel olmuş bir konu. Çin, Japonya... Dün Anıl (Aba) hocamız çok güzel bir şey söyledi Toyota'yla ilgili. 17 sene başarısız olmuş, kârlı olamamış ve yüksek katma değerli ürün üretememiş Toyota'yı neden desteklemeye devam ediyor Japonya? Sanayileşmesini ve gelişmesini başarıyla tamamlamış ülkelerde ve bu saymaya çalıştığım örneklerde, geçmiş stratejik hedeflerde yüksek katma değerli ürün diye bir şey yok, şimdi de bulamazsınız. Yüksek katma değer kavramı ancak bir iki yerde o da cümle ya da konu bağlamında geçiyorsa geçiyordur, hiçbir zaman stratejik hedef ana ilke falan olmamıştır. İki şey görürsünüz; tedarik zincirinin güvenilirliğini ve değer zincirlerinin önemi. Bu değer zincirleri meselesi aslında başlı başına irdelenmesi ve sorgulanması gereken bir konu. Değer zincirinde yerinizi sağlamlaştırmak dediğiniz anda da iki konu önemli: Hangi sektörlerde ve değer zincirinin hangi aşamasında yer alacaksınız? Değer zincirinin bir parçası olarak devam etmek demek, size birilerinin biçtiği rolü sorgusuz sualsiz ve bir anlamda da işinize gelerek devam ettirmek demektir. Peki, bu gelişmiş ve/veya sanayileşme konusunda bizden çok daha başarılı ülkeler yüksek katma ön plana çıkartmıyorlarsa neyi ön plana çıkarıyorlar? Her ülke ihtiyacı neyse ona göre yatırım politikasını, sanayi politikasını şekillendiriyor. Amerika, yarı iletkenler, uzay endüstrileri ve bilhassa elektronik iletişimde kullanılan ekipmanlarda, elektronik bileşenli ekipmanlardaki eksikliğini gördüğü için, pandemi döneminde bunu yaşadığı için, şimdi yatırım stratejilerini savunma ve elektroniğe yönelmiş durumda. Avrupa Birliği tedarik zincirlerinde ve kritik ürünlerle kritik hammaddelerde dışa (dış tedarik zincirlerine) bağımlılığının üretimlerini nasıl aksatacağını gördüğü için şimdi kendi sanayi politikasında kritik ürünlerini, tedarik zincirlerinin güvenilirliğini ve değer

² Strategic Dependencies and Capacities, Commission Staff Working Document, European Commission, Brussels, 05.05.2021 ve Updating the 2020 New Industrial Strategy: Building a Stronger Single Market for Europe's Recovery, Commission Staff Working Document, European Commission, Brussels, 05.05.2021 raporları

zincirlerindeki yapılanmanın önemini anlatıyor. Sanayi politikası hedefi olarak da “hesapladığı” yüksek katma değerli sektörleri değil, hangi sektörlerle neden yöneleceğini açıklıyor.

Bu noktada Avrupa Birliği açısından enteresan bir şey söyleyeyim. Demir çelik (ana metal) kirli bir sektör olduğu için, Avrupa Birliği tarafından sürekli kötülünen bir sektördür. Avrupa Birliği’nin, Avrupa’daki çelik sektörünün korunmasıyla ilgili çok önemli bir külliyatı var. Avrupa (başta ve belirleyici Almanya olmak üzere) hiçbir şekilde çelik sektöründen vazgeçmek istemiyor³. Yüksek katma değerli olduğu için mi; hayır. Stratejik bir ürün olduğu için, kritik olduğu için. Avrupa Birliği’ndeki sektörel gelişmelere bakarsanız, orada bir bağımlılık göstergelerine bakıyorlar; yani ben herhangi bir ürünü üretirken, herhangi bir ürün burada satılırken, dış dünyaya ne kadar bağılıyım, buna bakıyorlar. Dış dünya dedikleri şey de Avrupa Birliği dışındaki dünya. “Nereye yönelmem lazım, nelerde eksikim?” diye ona bakıyor; nelere ihtiyacım var?” diye bakıyor.

Bakın, yüksek katma değer (Türkiye’deki kesimlerin gelirleri cinsinden milli gelir hesaplarını ve şirketlerin finansal hesaplarını incellerseniz) genel olarak yüksek kâr demektir. Katma değer dediğimiz zaman herkes sanki işçilik ücretlerinde otomatik olarak artış olduğunu varsayıyor.

Sevgili Emin (Koramaz) Başkan burada, sevgili Yunus (Yener) Başkan da burada. Sağ olsunlar, benim 2021 yılında Sanayi Kongresinde yaptığım bildiriye elektronik kitap haline getirdiler ve basıldı. Kendi reklamım gibi olmasın, ama kolaylıkla edinebiliyorsunuz⁴. Orada ben sektörler itibarıyla katma değer oranlarını hesapladım, yüksek katma değer oranı hangi sektörlerde diye baktım. Bunun yanında bir şeye daha baktım; işçilik ücretlerinin sektörler itibarıyla düzeylerini de araştırdım ve bütün hesapları hem imalat sanayi alt sektörleri kârlarını hem de işçinin eline geçen ücretleri 2009-2020 dönemi için USD bazında hesapladım. Yüksek katma değerli sektörlerde işçilik ücreti daha yüksek olacaktır diye bir şey yok. Milli gelir hesaplarında da şirketler üzerinden hesaplanan katma değer hesaplarında da imalat sanayi için toplam katma değer %80’ine yakını brüt işletme artığına, yani nakdî ve aynı sermayeye aittir. Dolayısıyla katma değeri yüksek ürünlerde sermayenin payı da doğal olarak yükselmektedir. Gelir dağılımına bakın. Gelir dağılımında sadece genel olarak toplam milli gelirden ücretlilerin elde ettiği gelir diye bakmayın, imalat sanayi alt sektörlerinde çalışanların dönemler itibarıyla elde ettiği gelirler diye bakın. İmalat sanayi geneli için zaten TÜİK verileri 2018 sonrasında toplam katma değer yaklaşık 75’inin sermayenin payı olduğunu gösteriyor, ücretlerin katma değerdeki payı %25-30 bandında. İmalat sanayiindeki çalışan ücretlilerin gelirleri reel olarak geriliyor. USD cinsinden imalat sanayiinde katma değer artarken, imalat sanayi kârlılığı artarken, imalat sanayiinin bütün sektörlerinde çalışan kişi başına düşen ücret geriliyor. O yüzden, yüksek katma değer derken, lütfen, kavramın neyi işaret ettiğini bilelim. Maazallah, istediğimiz gerçek olabilir, yüksek katma değerli ürünler üretilsin diye talepte bulunurken.

Türkiye, orta düşük ve düşük teknoloji sektörlerde üretim yapan ki bunu sadece benim bulgularım söylemiyor, İSO 500’de yer alan şirketlerle ilgili açıklamalara bakın, İSO 500 açıklandıktan sonra İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Erdal Bahçivan’ın açıklamasına bakın, ilk 500’de yer alan firmalar ağırlıklı olarak orta düşük teknoloji sektörlerde. Neden; en yüksek kârlılık orada da o yüzden. Biz de patronların kâr etmek için yapması gereken yatırımların yönelticisi olmayalım.

³ Towards Competitive and Clean European Steel, Commission Staff Working Document, European Commission, Brussels, 05.05.2021

⁴ KÜÇÜKKİREMITÇİ, Oktay, Pandemi Öncesi-Esnası-Sonrası İmalat Sanayi ve Politika Tercihleri İçin Çok Boyutlu ve Sektörel Bir Model Önerisi, TMMOB Makina Mühendisleri Odası Yayını, Yayın No: MMO/733, Temmuz 2022, Ankara <https://kitap.mmo.org.tr/pandemi-oncesi-esnasi-sonrasi-imalat-sanayi-ve-politika-tercihleri-icin-cok-boyutlu-ve-sektorel-bir-model-onerisi>

Zaten yüksek katma değer neredeyse sermaye oraya yatırım yapacaktır, sermaye oraya gidecektir. Bizlerin istediği şey, ülkenin ihtiyacı, kamunun ihtiyacı, ülkenin dışa bağımlılığını azaltıcı, ülkenin içeride ve dışarıda rekabet gücünü yükseltici, çalışanların refahını artırıcı, bölüşümü destekleyici politikaların gündeme gelmesini sağlamaktır. Bırakın, yüksek katma değeri başka platformlarda başkaları tartışsın. Birinci söyleyeceğim buydu.

İkinci söyleyeceğim bu sunumla alakalı bir şey. Bu sunum hakikaten çok eziyet çekti. Ben aslında başka ve iddialı bir çalışma ile karşınıza gelecektim; Türkiye'nin imalat sanayi envanterini sunacaktım size. Evet, Türkiye'de sanayi envanteri yapılabilir, ben de bunu bir ölçüde, gücüm yettiğince yapacaktım. Gerek sektörler, gerek bölgeler itibarıyla nerede ne var, bir envanter yapacaktım. Birtakım nedenlerden dolayı veriye ulaşmam ve kullanmamda sıkıntı oldu, vazgeçmek zorunda kaldım. Kongre tarihine çok kısa bir süre kala bu sunum başlığına karar verdim ve biraz da sıkı çalışarak sunumu 2004-2021 dönemi verileriyle hazırladım. Bana göre zahmetli bir çalışma oldu. Belki benden daha pratik insanlar daha çabuk yaparlar; ama zahmetli bir çalışma, bir sürü veriyi alıyorsunuz, sınıflandırıyor, karşılaştırıyor, falan. Çalışmayı bitirdim, 20-25 günlük yoğun bir emekle bitirdim; geçtiğimiz hafta perşembe günü, saat 15.00 gibi kongre sekreteryasına gönderdim, arkama yaslandım, internete girdim ve gördüm ki TÜİK o gün il bazında 2022 yılına ait GSYH verilerini yayınlamış. Yani bir sene beklemiş, benim çalışmayı bitirdiğim gün 2022 verilerini yayınlamış. O yüzden, kongre duyurularında benim sunumun başlığı 2004-2021 dönemi olarak geçiyor. İki şey yapabiliyordum; veriler sunumu hazırladıktan sonra güncellendi deyip kulağımın üzerine yatabilirdim ya da her şeyi tekrar 2022 yılı için de hesaplayıp analizleri yeniden yapabiliyordum. Ben sizlerin karşısına eski veriyle gelmek istemedim, analiz en son veriyle olsun istedim. O yüzden, 20 günde bitirdiğim çalışmayı bir günde bir daha yapmak zorunda kaldım ve geçtiğimiz hafta cuma günü sekreteryaya bildirimini yeni halini gönderdim.

Sunum şöyle gidecek: Başlangıçta bir tane tablom var, ondan sonra haritalar -daha çok izleyicinin dikkatini çeksin diye, görsel zenginliği olduğu için iyi oluyor- sonra küçük küçük tablolar, en sonunda da uzun uzun yazılar. O yüzden, bu ilk kızım, reklam kısmı da diyebiliriz, bu kısımda başlayacak olan haritalarla daha zevkli bir şey olacak.

81 ilden oluşan Türkiye'yi il bazında analiz eden çok çalışma var, il düzeyinde analiz görece kolay ve zevkli bir konudur. Ben biraz daha farklı bir şey yapabilmek için şöyle düşündüm: Genelde literatürde vardır ya, ekvatoru benchmark kabul ederseniz, kuzey ülkeleri zengindir dünyada, güney ülkeleri fakirdir. Acaba Türkiye'de böyle bir şey var mı, ilk aklıma o geldi. Biliyoruz, İstanbul zengin; ama acaba Türkiye'de de bölgesel olarak böyle bir şey durum var mı? Sonra dedim ki, Türkiye'yi kuzey, güney, orta diye ayırayım; bir de doğu, Batı, orta diye ayırayım ve gelir dağılımı 2004-2022 döneminde nereden nereye gelmiş, bunlara bir bakayım. Sonra aynı bölgeler için, önce dikey olarak üçe, yatay olarak üçe ayırdığım Türkiye'yi toplamda dokuz bölgeye ayırarak bu kendi bulduğum bölgelerle hem sanayi hasılasının hem de milli gelirin dağılımını incelemek istedim. Acaba kişi başına gelir gelişimiyle sanayi gelişimi arasında bir fark ya da bir benzerlik var mı, şimdi birlikte göreceğiz.

İller ve illerin yer aldığı bölgeleri Tablo 1'de görüyoruz. Burada illerin yer aldığı bölgelerin isimlerini ben tanımladım. Tabloda ilk sütunda gördüğümüz bölüm (Bölge 1), Türkiye'yi Doğu, Batı, Orta diye dikey olarak üçe böldüğümüzde, ilin nerede yer aldığını gösteriyor. İlin karşısında ikinci sütunda yer alan Bölge 2 de Türkiye'yi Kuzey, Orta, Güney diye yatay olarak böldüğümüzde, ilin nerede yer aldığını gösteriyor. Doğal olarak, iki sütunun yan yana okunması durumunda o ilin dokuzlu bölümlenmede hangi bölgede yer aldığını görüyoruz. Örneğin Amasya Orta-Kuzeyde yer alan bir il, ona göre analiz edeceğiz.

Tablo 1. İllerin Bölümlere Dağılımı (*)

Kod	İller	Bölüm1	Bölüm2	Kod	İller	Bölüm1	Bölüm2	Kod	İller	Bölüm1	Bölüm2	Kod	İller	Bölüm1	Bölüm2
01	Adana	Orta	Güney	21	Diyarbakır	Doğu	Güney	41	Kocaeli	Batı	Kuzey	61	Trabzon	Doğu	Kuzey
02	Adıyaman	Doğu	Güney	22	Edirne	Batı	Kuzey	42	Konya	Orta	Orta	62	Tunceli	Doğu	Orta
03	Afyonkarahisar	Orta	Orta	23	Elazığ	Doğu	Orta	43	Kütahya	Batı	Orta	63	Şanlıurfa	Doğu	Güney
04	Ağrı	Doğu	Orta	24	Erzincan	Doğu	Orta	44	Malatya	Doğu	Orta	64	Uşak	Batı	Orta
05	Amasya	Orta	Kuzey	25	Erzurum	Doğu	Orta	45	Manisa	Batı	Orta	65	Van	Doğu	Orta
06	Ankara	Orta	Orta	26	Eskişehir	Orta	Orta	46	Kahramanmaraş	Doğu	Güney	66	Yozgat	Orta	Orta
07	Antalya	Batı	Güney	27	Gaziantep	Doğu	Güney	47	Mardin	Doğu	Güney	67	Zonguldak	Orta	Kuzey
08	Artvin	Doğu	Kuzey	28	Giresun	Doğu	Kuzey	48	Muğla	Batı	Güney	68	Aksaray	Orta	Orta
09	Aydın	Batı	Orta	29	Gümüşhane	Doğu	Kuzey	49	Muş	Doğu	Orta	69	Bayburt	Doğu	Kuzey
10	Balıkesir	Batı	Kuzey	30	Hakkari	Doğu	Güney	50	Neşehir	Orta	Orta	70	Karaman	Orta	Orta
11	Bilecik	Batı	Kuzey	31	Hatay	Orta	Güney	51	Niğde	Orta	Orta	71	Kırkkale	Orta	Orta
12	Bingöl	Doğu	Orta	32	Isparta	Orta	Orta	52	Ordu	Doğu	Kuzey	72	Batman	Doğu	Güney
13	Bitlis	Doğu	Orta	33	Mersin	Orta	Güney	53	Rize	Doğu	Kuzey	73	Şırnak	Doğu	Güney
14	Bolu	Orta	Kuzey	34	İstanbul	Batı	Kuzey	54	Sakarya	Batı	Kuzey	74	Bartın	Orta	Kuzey
15	Burdur	Batı	Güney	35	İzmir	Batı	Orta	55	Samsun	Orta	Kuzey	75	Ardahan	Doğu	Kuzey
16	Bursa	Batı	Kuzey	36	Kars	Doğu	Orta	56	Siirt	Doğu	Güney	76	Iğdır	Doğu	Orta
17	Çanakkale	Batı	Kuzey	37	Kastamonu	Orta	Kuzey	57	Sinop	Orta	Kuzey	77	Yalova	Batı	Kuzey
18	Çankırı	Orta	Orta	38	Kayseri	Orta	Orta	58	Sivas	Doğu	Orta	78	Karabük	Orta	Kuzey
19	Çorum	Orta	Kuzey	39	Kırklareli	Batı	Kuzey	59	Tekirdağ	Batı	Kuzey	79	Kilis	Doğu	Güney
20	Denizli	Batı	Orta	40	Kırşehir	Orta	Orta	60	Tokat	Orta	Kuzey	80	Osmaniye	Orta	Güney
												81	Düzce	Orta	Kuzey

(*): Bildiride şekil ve tablolarda verdiğim analizleri aktarıken; Türkiye'yi üçe böldüğüm durumdaki alt kesimler için "Bölüm" (Batı, Orta, Doğu, Kuzey, Orta ve Güney bölümleri) ifadesini, dokuza böldüğüm alt kesimler için ise "Bölge" (Batı-Kuzey, Batı-Orta, Batı-Güney, Orta-Kuzey, Orta-Orta, Orta-Güney, Doğu-Kuzey, Doğu-Orta ve Doğu-Güney) ifadesini kullandım. Diğer yerlerde kullandığım "Bölüm" ve "Bölge" ifadeleri, kendi anlamlarıdır.

Tablo 1’de 81 ilimizin yer aldığı üç ana bölge ile (yatay ve dikey bölümlendirmeye göre) kesişimlerinde yer aldığı dokuz alt bölgeyi görebiliyoruz. Örnek olması açısından şöyle açıklayabilirim: Adana, Batı-Orta-Doğu’dan oluşan dikey bölümlendirmede (Bölüm1), “Orta” kesimde yer alıyor, Kuzey-Orta-Güney’den oluşan yatay bölümlendirmede ise (Bölüm2), “Güney” kesimde yer alıyor. Adana’nın dokuz alt bölgede nerede yer aldığını görebilmek için yapacağımız şey Bölüm1 ve Bölüm2’yi yan yana getirmek, o zaman Adana’nın “Orta-Güney” bölgesinde yer aldığını anlıyoruz.

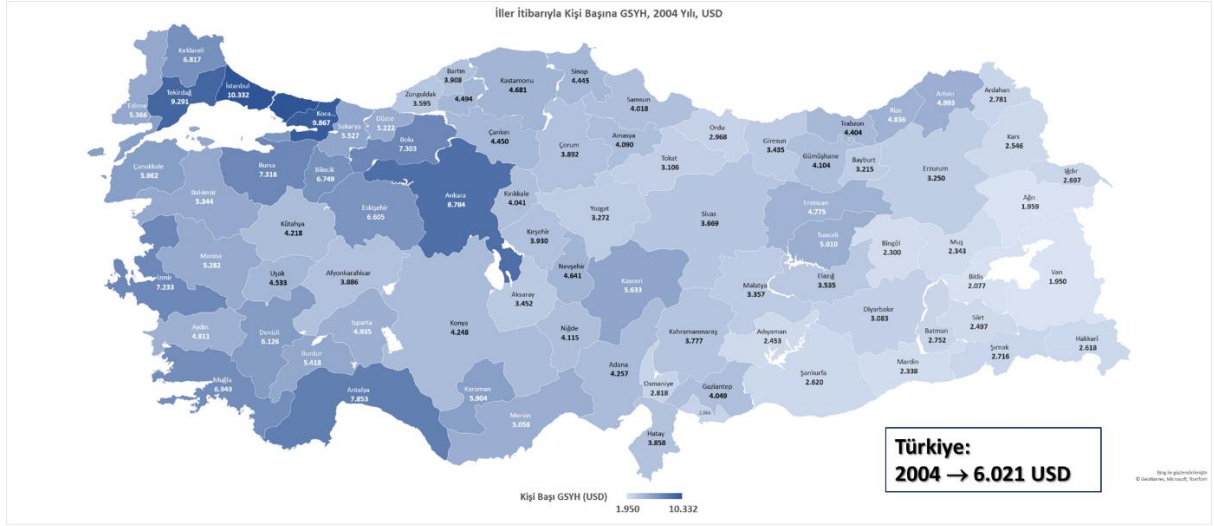
Şekil 1’de de 81 ilimizin konumsal görünümünü verelim ki, hafızamızı illerimizin yer aldığı konum olarak tekrar tazeleyebilelim.

Şekil 1. 81 İlin Coğrafi Konumları

Şekil 1’de 81 ilimiz görülüyor, olayımız Türkiye’de ve bu illerimizde geçecek. Öncelikle illerin 2004 ve 2022 yılları için karşılaştırmalı olarak gelir dağılımlarını görelim. Şekil 2’de 2004 yılı itibarıyla illerin milli gelirden aldığı paylar ya da kişi başına düşen gelir⁵ USD cinsinden görülüyor. Bu ve sonraki şekillerde USD olarak ifade edilen tüm değerler cari Amerikan dolarıdır. TÜİK il bazında milli gelir hesaplamalarını hem TRY hem de USD cinsinden verdiği için buradan kullanılan USD/TRY kuru elde edilebiliyor ve gerektiğinde TRY cinsinden değerleri USD olarak ifade etmek için de ben de bu döviz kurunu kullandım.

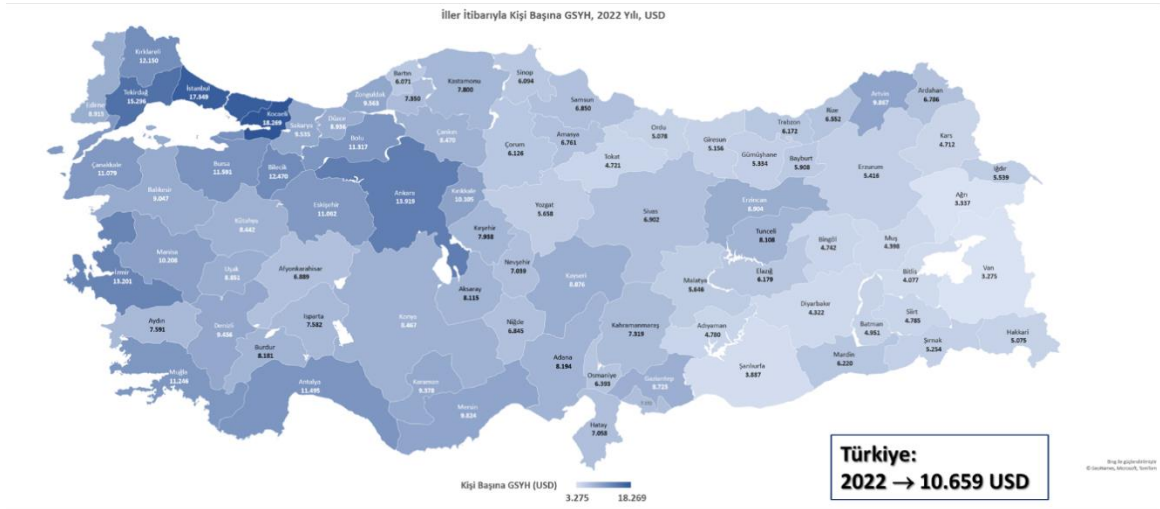
⁵ Sunum esnasında kullandığım “gelir”, “millî gelir”, “kişi başına gelir”, “kişi başına millî gelir” kavramları, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’yı ifade ediyor. Sunumdaki insicamın bildiriye yansımaları için bu ifadeleri (genellikle) değiştirmedim.

Şekil 2. 2004 Yılı İçin İllerde Kişi Başına Gelir (USD)

Kaynak: TÜİK

Şekilde görülen tonlamalar ilin gelir düzeyi ile ilgili. Rengin koyulaşması, o ilin zenginleştiğini gösteriyor (tersi). En açık renkli il en az kişi başına gelire sahip olan, en koyu olan il de kişi başına en yüksek gelire sahip olan il demek. 2004 yılında Türkiye'deki ortalama kişi başına gelir 6.021 dolarmış. Rakamların okunmasında zorluk çekiliyorsa⁶; renklerin tonlarına bakarak da, Türkiye'nin zenginleşmesinin nerede olduğunu görebilirsiniz. Şekil 2, dönem başımı, 2004 yılını gösteriyor.

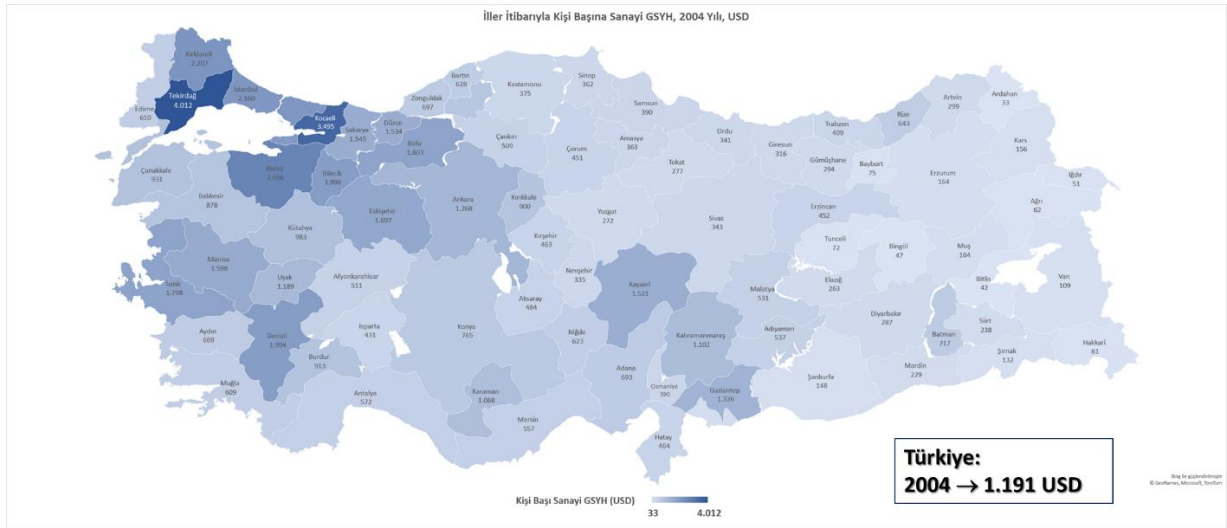
Şekil 3. 2022 Yılı İçin İllerde Kişi Başına Gelir (USD)

Kaynak: TÜİK

⁶ Sunum için kullandığım bu ifade, bildiri formu için de geçerliliğini koruyor.

Dönem sonundaki (2022) durum ise Şekil 3’de görülüyor. 2022’ye geldiğimizde Türkiye’deki illerin gelir dağılımında (renklerin tonlarında) birtakım değişimler var, ama renk grupları etrafında bir atlama yok. Doğudan başlarsanız, açıktan koyuya doğru giden bir tonlama olduğu görülüyor 2022 yılı için de. İl bazındaki karşılaştırmalara, ilerleyen sayfalarda gireceğimiz için şimdi değinmeyeceğim, genel havayı görmek bu aşamada yeterli.

Şimdi aynı analizi sanayi hasılası için yapalım. Sanayi dediğimde şunu söylemeliyim: Bugüne kadar ben de yaptığım sunumlarda sanayi dediğim zaman hep imalat sanayiini kullandım, ama buradaki sanayi toplam sanayi; yani madencilik, imalat sanayii, enerji dâhil, yani su ve elektrik dâhil sanayi, toplam sanayi faaliyetleri⁷. Bunun detayı birazdan işimize yarayacak. İl bazında değerlere baktığımızda, bu ayrımı vermeye çalışacağım⁸.

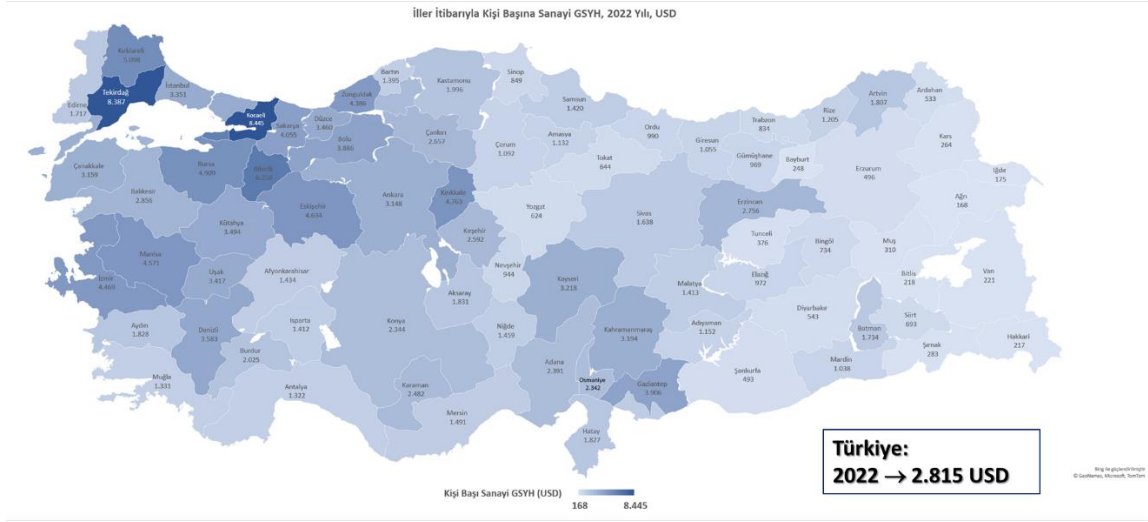
Şekil 4. 2004 Yılı İçin İllerde Kişi Başına Gelir (USD)

Kaynak: TÜİK

Şekil 4’de 2004 yılındaki Türkiye’nin kişi başına sanayi gelir dağılımını görüyoruz. Gördüğünüz gibi, kişi başına gelire benzer bir şekilde, Türkiye’nin kuzeyine ve batısına yoğunlaşmış bir sanayi faaliyeti var. 2022’ye geldiğimizde (Şekil 5), Marmara, yani kuzeydeki bölgelerdeki renk tonu pek değişmezken, arada bazı renkleri koyulaşan iller görülüyor.

⁷ NACE Rev. 2 sınıflamasına göre BCDE (B-Madencilik ve Taş Ocakçılığı, C-İmalat, D-Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım, E-Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri) faaliyetlerinin toplamı, sanayi sektörü olarak ele alınmıştır.

⁸ Bu ve ilerleyen kısımlarda “kişi başına sanayi hasılası” ya da “kişi başına sanayi geliri” ifadesi ilgili yıldaki ilgili ilin (bölgenin, bölümün) toplam sanayi GSYH’sinin (bölgenin, bölümün) ilin ilgili yıldaki nüfusuna bölünmesi ile elde edilen değeri göstermektedir. Çalışan başına sanayi hasılası ile karıştırılmamalıdır.

Şekil 5. 2022 Yılı İçin İllerde Kişi Başına Gelir (USD)

Kaynak: TÜİK

Mesela Artvin 2004 yılında çok açık renkten (değeri düşükken) 2022'ye geldiğimizde değeri artmış ve rengi de koyulaşmış. Bu şekilde gelişme gösteren bazı enteresan iller var, bir anlamda anomali sergiliyorlar. Sunumu kısıtlı bir zamanda hazırladığım için bunun nedenini incelemeyi (yapmayı planlamama rağmen) yetiştiremedim. Bu sabah kongreye gelirken metroda bakabildim, şimdi benim görebildiğim kadarıyla nedenini paylaşacağım, bu neden oldu acaba diye. Bilhassa Karadeniz Bölgesi'ndeki Artvin, Ardahan ve Kastamonu'daki sanayi hasılası artışlarının önemli bir bölümü imalat sanayi dışından geliyor, yani ya madencilikten geliyor ya da enerji sektöründen. Bu, benim sadece görsel ve çok yüzeysel incelememle elde ettiğim sonuç, bu illerimiz başta olmak üzere bilhassa Karadeniz bölgesinde doğayı ve çevreyi önemsemeden başlatılan madencilik ve enerji yatırımlarının yansımaları görüyoruz burada. O illerde imalat sanayi altyapısı oluşmuyor, sadece belirli lokasyonlarda yapılan madencilik ve hidrolik santraller nedeniyle böyle bir sanayileşme varmış gibi görüyoruz, bunu söylemek lazım

Tekrar illere göre kişi başına sanayi hasılası karşılaştırmasına dönersek şunu görebiliyoruz: Sanayi gelir dağılımıyla kişi başına gelir dağılımı arasında en azından gözle görülebilir bir benzerlik var. Tabii ki, bu sezgisel bir benzerlik, bir istatistik sonucunu söylemiyorum. İstatistiki olarak da benzeşme var mı diye bakayım dedim; önemli bir bölümünü de hallettim, ama gördüm ki (bence) gereksiz yere çalışmanın anlaşılmasını güçlendirecektim, ayrıca hacim de büyüyecekti, vazgeçtim. Ben daha tematik ve betimsel gözle bakmayı tercih ettim öncelikle. Bildirinin sonrasında bölgelerin karakteristiklerine sadece görsel değil rakam olarak da bakacağız zaten.

Dolayısıyla, 2004-2022 dönemi kişi başı gelire ve sanayi gelire baktığımızda, Türkiye'de sanayi gelire benzer bir renk dağılımını ve sanayi geliriyle kişi başına geliri karşılaştırdığımız zaman da bölgelerin sıralanmasında yine gözle görülebilir bir benzerlik olduğunu görüyoruz.

Şimdi, yavaş yavaş bölgesel analize doğru ilerleyelim. Başlangıçta da ifade ettiğim gibi Türkiye’yi bölümlere ve bölgelere ayırdım. Türkiye’yi önce dikey olarak üçe böldüm ve Batı-Orta-Doğu bölümlerini ve bu bölümlerin kapsadığı illeri belirledim (Şekil 6).

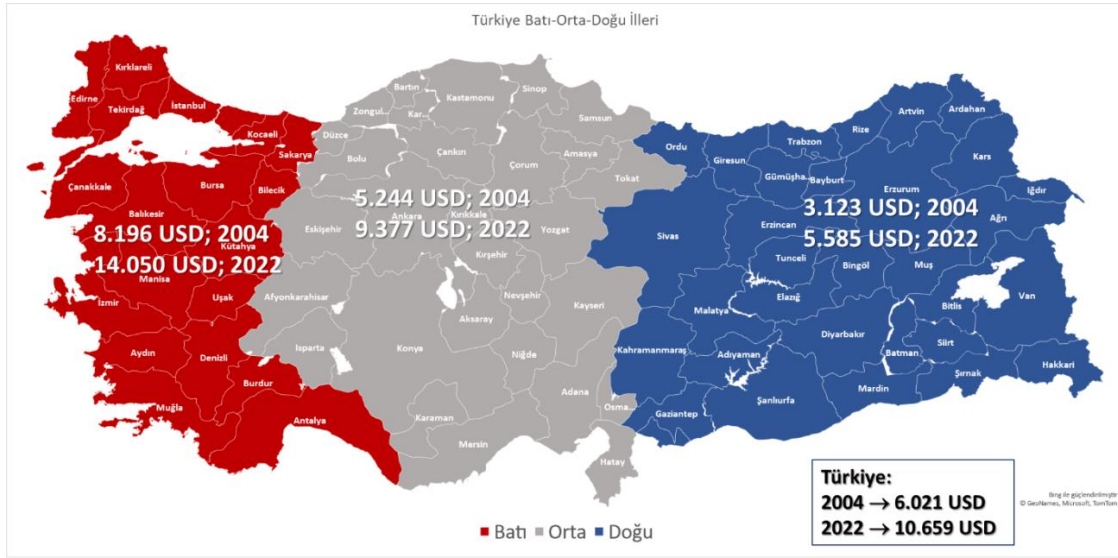

Şekil 6. Türkiye Batı-Orta-Doğu Bölümleri

Türkiye’yi üçe bölümlendirme konusunda herhangi bir literatüre bakmış değilim, bu tamamen benim belirlediğim bir ayırılma. Bölümlerdeki il sayıları farklı, yani 81’i 3’e bölüp her bölüme 27 il girsin diye uğraşmadım çünkü ben hep bölge ortalamalarını⁹ karşılaştırdım, o nedenle örneklem hacimlerini eşit tutmaya çalışmadım sadece mekânsal bir ayırım yaptım. Doğu, Batı ve Orta dediğimiz zaman 20 il Batıda, 29 il ortada kalıyor, 32 il de doğuda kalıyor. Şekil 7’de Batı-Orta-Doğu bölümlerinin ortalama gelirlerindeki değişimleri görüyoruz.

⁹ Bölge ortalamaları hesaplanırken bölgeyi oluşturan illerin gelirlerinin toplamı, bölgedeki illerin toplam nüfusuna bölünmüştür.

Şekil 7. Batı-Orta-Doğu Bölümlerinin 2004-2022 Yılları Gelir Değişimleri (Kişi Başı GSYH, USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

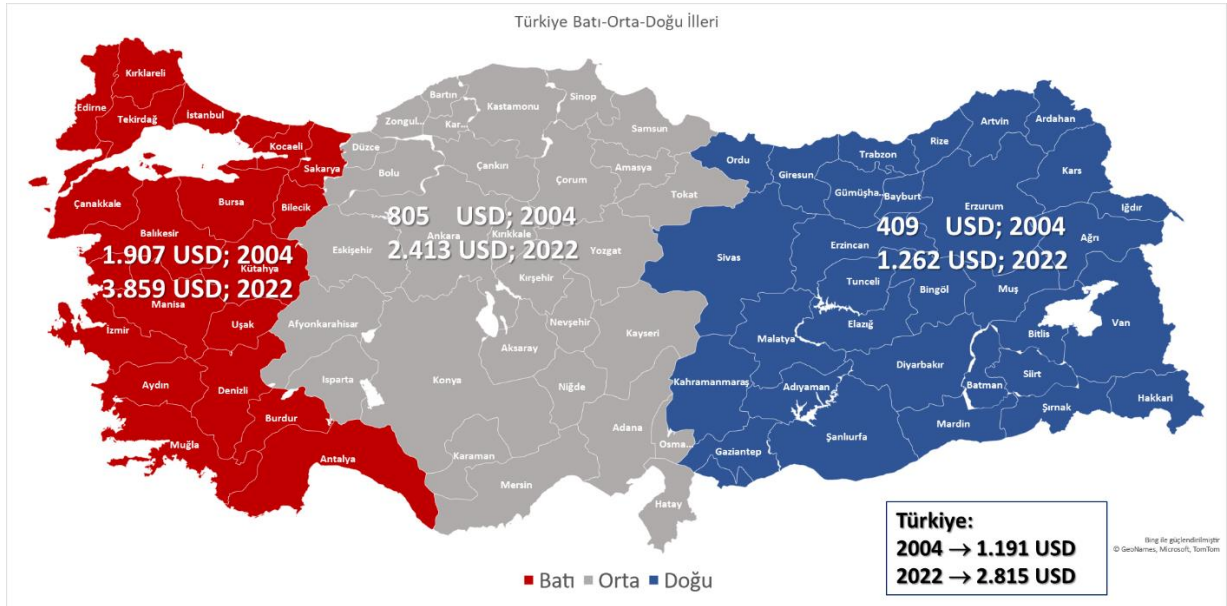
Şekil 7’de dikey bölümlenmeyle elde edilen üç bölümün 2004 ve 2022 karşılaştırmalı olarak kişi başına gelirlerindeki değişimler görülüyor, şeklin sağ altında da Türkiye’nin gelirindeki değişim var. Türkiye kişi başına geliri, 6 bin 21 dolardan 10 bin 659 dolara çıkmış ki, dolar kuru gerçek midir, değil midir, onu geçiyorum, 2021 yılı sonlarında “keşfettiğimiz, icat ettiğimiz” Yeni Türkiye Modeli’nin sonucunda çok farklı bir kur-enflasyon-faiz üçlemesiyle karşı karşıya kaldık.

Şekil 7’den görüldüğü gibi, Batı illerinin kişi başı geliri 8 bin dolardan 14 bin dolara çıkıyor, orta illerinin 5 bin dolardan 9 bin dolara, doğu illerinde 3 binden 5 bin dolarlar düzeyine yükseliyor.

Burada şunu söylemem lazım: Genellikle bu analizlerde yüzde değişim olarak bakılıyor, yani gelirler dönem içinde yüzde kaç arttı diye bakılıyor. Ben mevzuya biraz da mutlak değerlerle bakılması gerektiğini düşünüyorum. Şöyle düşünün: Dönem başında sizin bir tane elmanız var, başka birisinin 10 tane elması var; dönem sonunda sizin elma sayınız yüzde 100 arttı, 2 tane elmanız var; onun elması yüzde 50 arttı, 15 tane elması var. O, sizden 13 tane daha fazla elmaya sahip. İlk başta sizden 9 tane fazla elması varken, şimdi 13 tane fazla elması var ve yiyeceğiniz (paylaşacağınız) şey yüzde artış değil bizatihi elmanın kendisi, miktardır. Gelirde de harcayacağınız şey büyüme değil, nominal düzeydir. O yüzden, buradaki büyümelerde şuna bakmanızı istiyorum: Dönem içinde doğunun geliri yüzde 78,8 artarken, Batının gelirinin yüzde 71,4 artmış olması önemli değil. Batı illerindeki kişi başına gelir 5.854 dolar artarken doğu illerinde 2.462 dolar artıyor. Benim bakacağım şey budur. Bu adamlar bu artan miktarı harcayacaklar kişi başına gelir olarak. O yüzden, bildirideki analizlerde yüzde artışlar da var, ama yüzde artışı hiç kullanmadım. Gerekliyse toplamdan alınan payların değişimini kullandım, zaten aynı bilgiyi o verecektir. Nominal değerler önemli; çünkü insanlar oranları değil, tutarları harcarlar geçinmek için; yüzde artışları değil, gerçekten eline geçen parayı harcarlar.

Sanayi hasılasındaki değişim nasıl olmuş aynı dönemde, Şekil 8’de görelim istedim. Burada kişi başına sanayi hasılası dediğimde, o bölgede yaratılan toplam sanayi hasılasının bölgede yaşayan

insan sayısına bölümünü kastettiğimi, sanayide çalışan kişi başına değil, yaşayan kişi başına oranladığımı bir daha işaret edeyim. Analizi sanayide çalışan kişi başına da yapabilirdim, ama o zaman bir verimlilik çalışması haline gelirdi ya da ortalama işçi ücretlerinin gelişimini gösteren bir çalışma olurdu; benim yaptığım ise farklı bir çalışma.

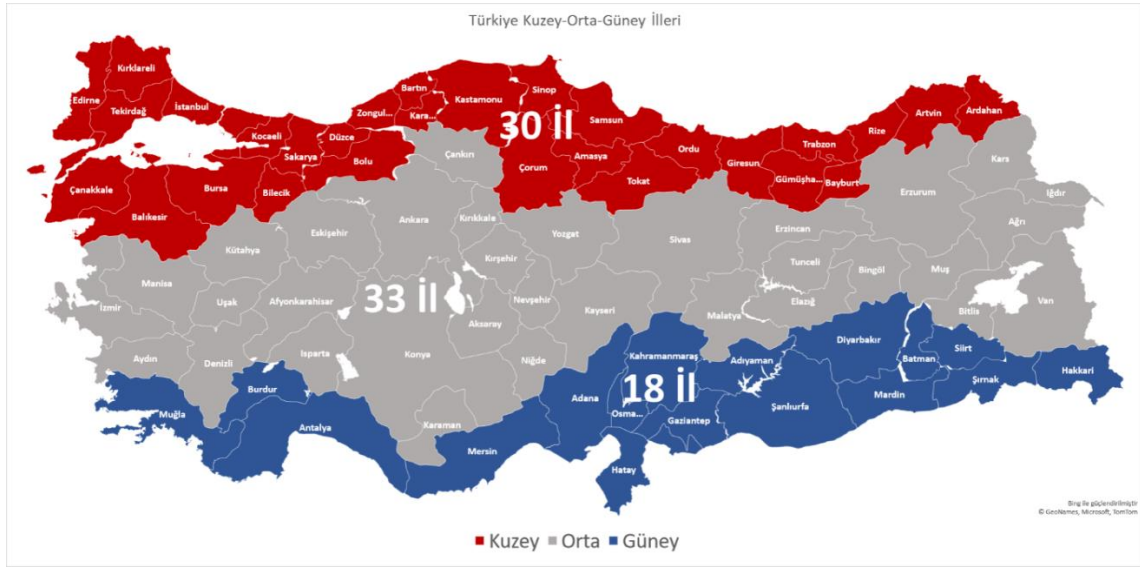

Şekil 8. Batı-Orta-Doğu Bölümlerinin 2004-2022 Yılları Kişi Başı Sanayi Hasılası Değişimleri (USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Bakın, burada da bölümlerdeki kişi başına toplam sanayi hasılasının 2004 ve 2022 yıllarındaki değerlerini görüyoruz. Batı 1.907 dolardan 3 bin 859 dolara yükselirken, yani kişi başına 1.952 dolarlık bir artış gösterirken, orta illerindeki artış 805 dolardan 2 bin 413'e, 1.608 dolar olmuş. Doğu illerindeki kişi başına sanayi hasılasındaki artış ise 853 dolarda kalmış (409 dolardan 1.262 dolara). Batı, dönem başında (2004 yılında) da belirgin bir şekilde daha fazla sanayi hasılası yaratırken bu durum 2022'de de devam etmiş. Zaten dönem başında diğer illerden ve Türkiye ortalaması 1.191 dolardan çok daha yüksek, 1.907 dolar kişi başı sanayi gelirene sahipmiş Batı bölgesi. 2022 yılına geldiğimizde, Türkiye kişi başı sanayi hasılası 2 bin 815 dolararken, Batı bölgesinin kişi başına sanayi hasılası 3 bin 859 dolara yükselmiş. Doğu, Batı, orta ekseninde gelişme öyküsü bu şekilde.

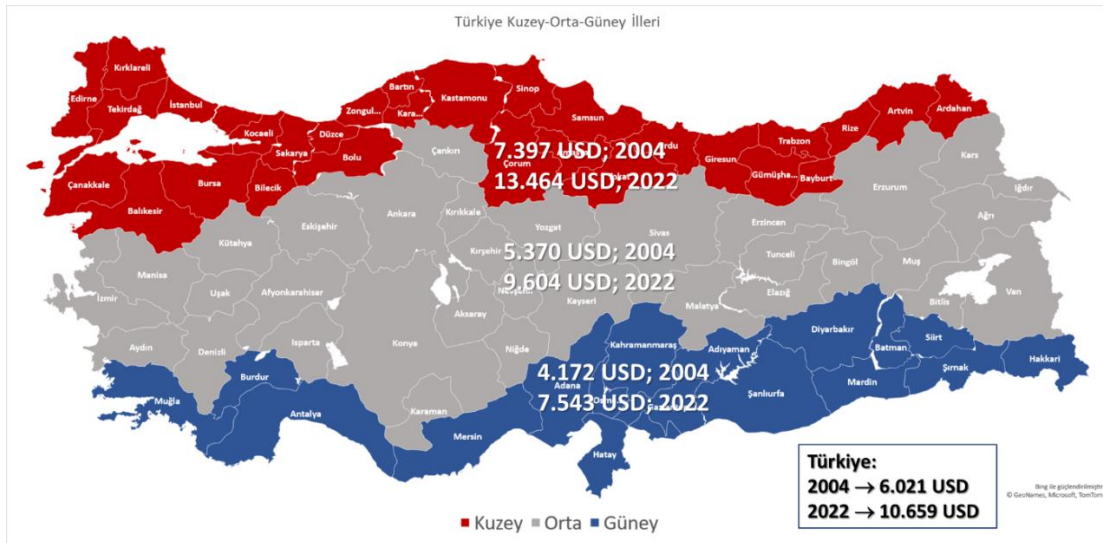
Şimdi bir de gerçekten zengin kuzey var mı diye bakalım. Böylece sunumun başında ifade ettiğim merakımı mucip olan sorunun (Türkiye'nin de kuzeyi mi zengin) cevabını da bulacağız. Şimdi Türkiye'yi yatay olarak 3'e bölelim; kuzey, orta ve güney bölümlerini elde edelim (Şekil 9).

Şekil 9. Türkiye Kuzey-Orta-Güney Bölümleri

Tabii, şimdi burada iki tane orta bölümümüz oldu; birisi dikey, diğeri yatay bölümlenmeden elde edildi. Kuzey bölümlenmesinde, ortada 33 il var; İzmir'den başlıyor, Iğdır'a kadar gidiyor. Arada kalanların hepsi orta illeri. Karadeniz Bölgesi ve Trakya kuzeye dahil, yukarıda kuzey illeri, altta da güney illeri var. Bu bölümlendirmede güneyde kalan il sayısı görece az oluyor; ama dediğim gibi, ben hesaplamaları ve karşılaştırmaları genellikle kişi başı değerlerden yapacağım için çok da mahzurlu değil.

Kuzey-Orta-Güney bölümlenmesinde gelir dağılımının değişimini ise Şekil 10'da göreceğiz.

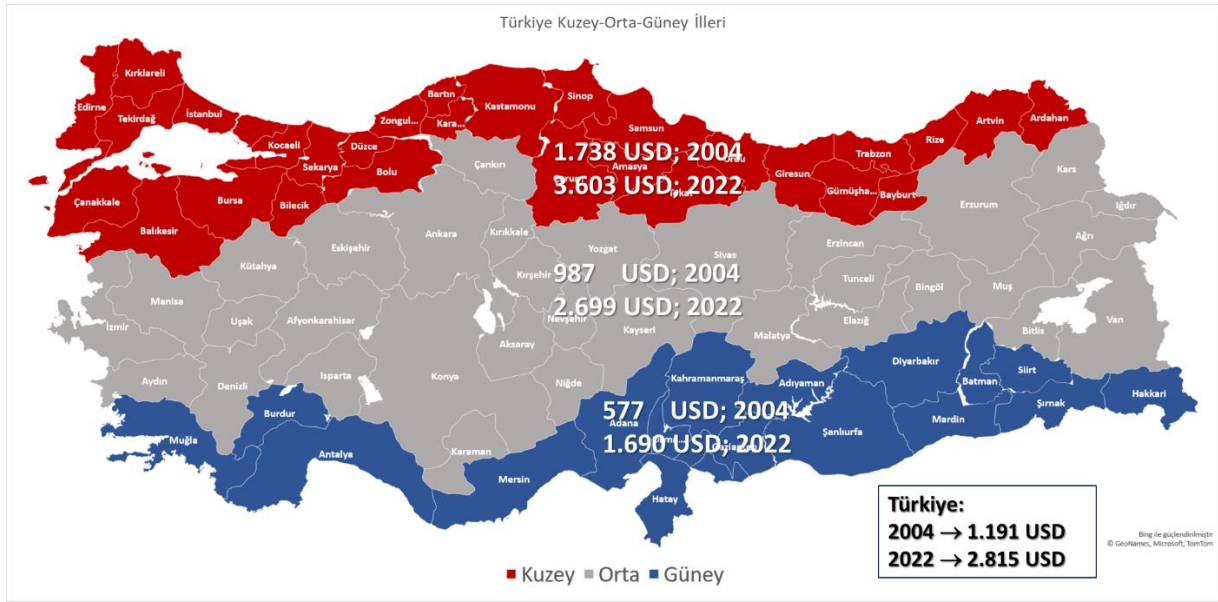

Şekil 10. Türkiye Kuzey-Orta-Güney Bölümleri 2004-2022 Yılları Gelir Değişimleri (Kişi Başı GSYH, USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Kuzeyin kişi başına geliri 7 bin 397 dolarken 2022'de 13 bin 464 dolara çıkmış. Bir önceki bölümlendirmede daha yüksek gelire sahip olan Batı illerini de şimdi orta bölüme aldığımız için buradaki orta bölümün kişi başına gelir düzeyi, dikey bölümlendirmedekinden daha yüksek. Şekil 8'de Orta bölgesinin 2022 yılı ortalama kişi başı geliri 3.852 dolardı; şimdi bunun çok üzerinde bir değere sahibiz (9.604 USD). Orta bölgesinin kişi başı geliri 2004'de 5 bin 370 dolarken, 2022 yılında 9 bin 604 dolar düzeyine ulaşıyor. Yatay ve dikey bölümlenmede güneyin ortalama kişi başı geliri pek değişmiyor, sonuncu sırada. Kişi başına gelir 4 bin 172 dolardan 7 bin 543 dolara çıkıyor ki her iki yılda da Türkiye ortalamasının anlamlı bir şekilde altında bu değerler. 2022 yılında Türkiye ortalaması da 10 bin 659 dolar, onu unutmayalım.

Kişi başı sanayi hasılası açısından durumun nasıl olduğunu da şimdi görelim (Şekil 11).

Şekil 11. Kuzey-Orta-Güney Bölgelerinin 2004-2022 Yılları Kişi Başı Sanayi Hasılası Değişimleri (USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Sanayi hasılasının dağılımında da gelirin dağılıma benzer bir tabloyla karşı karşıyayız. Kişi başına sanayi hasılasında da Kuzeyin diğer bölümleri domine ettiğini, ikinci sırada Orta illerinin geldiğini, son sırada ise Güney illerinin geldiğini görüyoruz. Kuzeyin baskınlığı o kadar belirgin ki; 2004 yılında da 2022 yılında da Kuzey bölümünün değerleri Türkiye ortalamasının üzerinde iken diğer iki bölüm her iki yılda da Türkiye ortalamasını altında kalmış.

Şimdi bu iki bölümlenmeyi, yani yatay ve dikey bölümlenmeyi birleştirelim, Türkiye'yi 9 bölgeye bölelim (Şekil 12). Türkiye'yi 9 bölgeye böldüğümüzde, bölgeleri ve bu bölgelerin içinde kalan illeri Şekil 12'de görüyoruz. 81 ili 9 bölgeye bölmüş olduk.

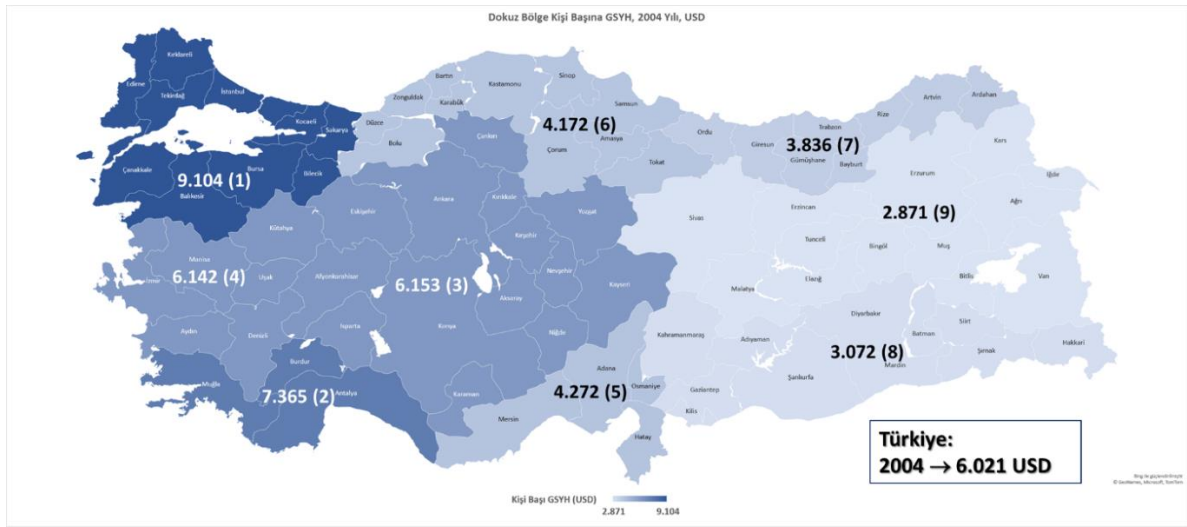

Şekil 12. Dokuz Bölgede Türkiye İlleri

Aslında bu çalışmayı Düzey 2 (NUTS 2) bölgeleriyle de yapabilirdim. Biliyorsunuz, Türkiye’de NUTS bölümlenmesine göre Düzey 2 olarak 26 ve Düzey 1 olarak 13 bölge var, Düzey 3 ise bildiğimiz il bölümlendirmesine tekabül ediyor ve 81 il var. Ben NUTS bölümlenmesi kullanmak istemedim ve bunun iki temel nedeni var:

- NUTS bölümlendirmeleri tamamen coğrafya yakınlık kriteri dikkate alınıp birbirine benzer olsun ya da olmasın, illeri yan yana getirdiği için -örneğin Düzce’yle Kocaeli’ni aynı bölgeye almak gibi- benim istediğim, başlangıçta merak ettiğim kırılımları sağlamayacaktı (kuzey, güney, orta ve doğu bölgeleri karşılaştırması gibi),
- Yapacağım analizin bana has, biraz da orijinal olmasını istedim, o nedenle önce üçer sonra da dokuz bölgeye bölerek gelir dağılımındaki gelişmeleri inceledim.

Şekil 13’de elde ettiğimiz dokuz bölgenin 2004 yılı için kişi başına gelirleri yer alıyor.

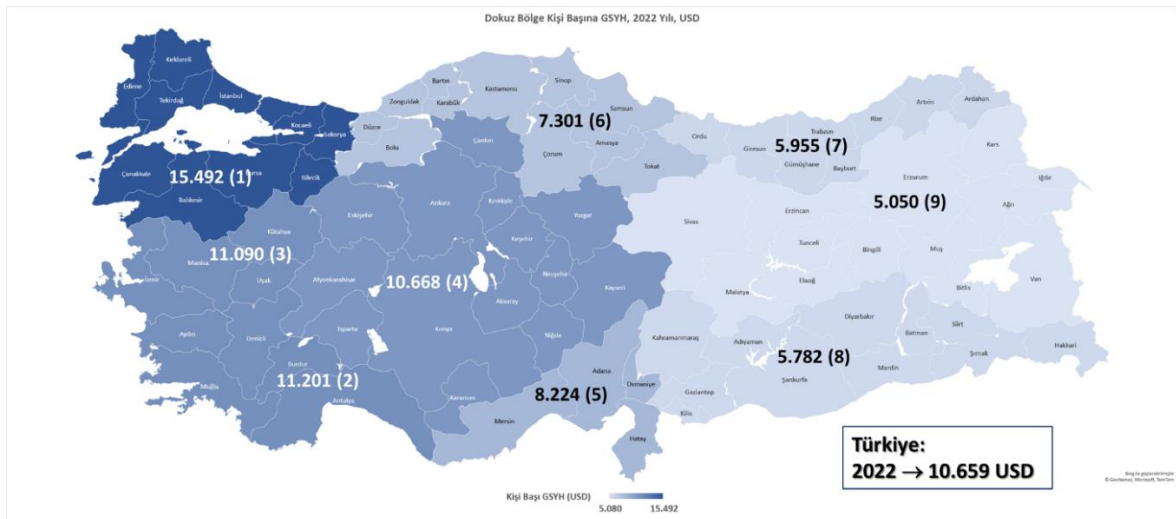

Şekil 13. Dokuz Bölgenin 2004 Yılı Kişi Başı GSYH Değerleri (USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Rakamları şekilden görüyoruz ama ben daha ziyade renklere dikkatinizi çekmek istiyorum. Rengi en koyu olan bölge, en yüksek kişi başına gelire sahip olan demek ve bu gelirin yanındaki parantez içindeki değer de dokuz bölge içinde kaçınıcı sırada olduğunu gösteriyor. 2004 yılında Türkiye'nin sol üstte kalan Batı-Kuzey bölgesi, yani Marmara ve Trakya'dan oluşan bölge, 9 bin 104 dolarlık kişi başına gelire ilk sıradaymış. İkinci sırada enteresan bir şekilde Batı-Güney bölgesi, Antalya, Burdur ve Muğla'nın yer aldığı iller var Sonuncuyu da söyleyeyim: 2 bin 871 dolarla Doğu-Orta bölgesi. Doğu-Orta bölgesi Türkiye'nin 2004 yılında en düşük kişi başı gelire sahip bölgesiymiş.

Bölgelerin kişi başına gelirlerinin dağılımında şimdi bir de 2022'ye bakalım (Şekil 14).

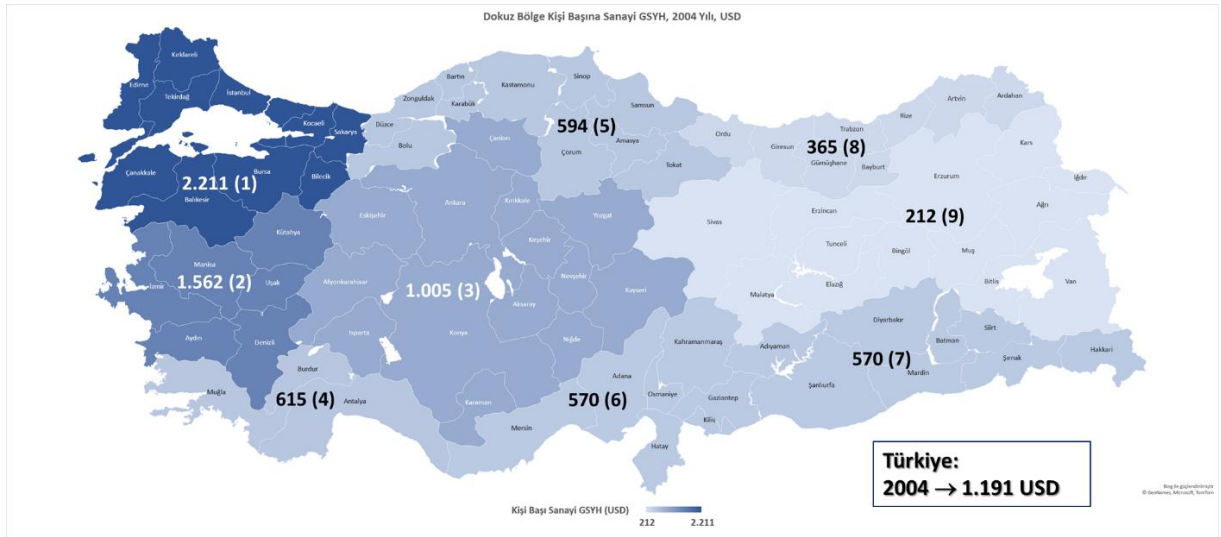

Şekil 14. Dokuz Bölgenin 2022 Yılı Kişi Başı GSYH Değerleri (USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Şekil 13 ve 14'ü karşılaştırdığınız zaman gördüğünüz gibi, renk skalası rakam skalasıyla eşdeğer, bir şey değişmiyor. Gelir dağılımı açısından yorumladığımızda, Türkiye'nin zengini zengin kaldı, fakiri de fakir... Batı-Kuzey bölgesi yine ilk sırada dururken, Doğu-Orta bölgesi yine en son sırada, dokuzuncu sırada kalıyor. Batı-Orta bölgesi küçük bir farkla 2004'de dördüncü sırada yer almışken, 2022 yılında bu sefer daha büyük bir farkla üçüncülüğe yerleşiyor ve gelir dağılımı tablosunda tek belirgin değişim de bu.

Aynı dönemler için bu kez de kişi başına düşen sanayi hasılasının dağılımına ve değişimine bakalım. 2004 yılı için sanayi hasılasının dağılımına baktığımızda (Şekil 15), yine Türkiye'nin Batı-Kuzey, yani yukarıda Trakya'nın olduğu bölüm 2 bin 211 dolarla çok belirgin şekilde birinci, ikinci sırada Batı-Orta bölgesi var (1.562 USD); İzmir, Manisa, Denizli'nin de yer aldığı hat var, Türkiye'nin ikinci sanayileşmiş bölgesi Batı-Orta.

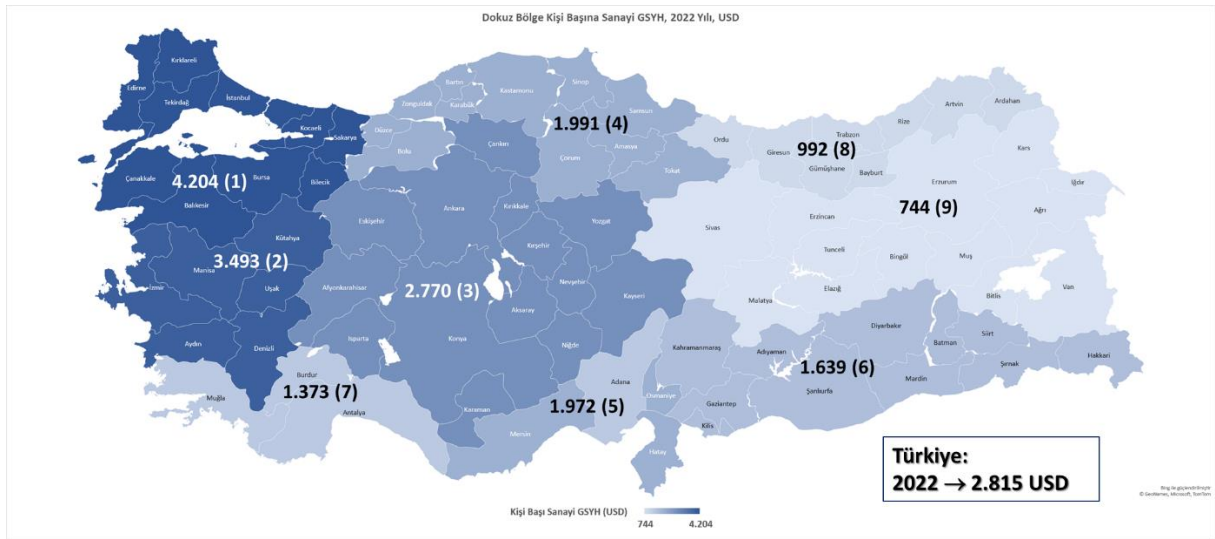

Şekil 15. Dokuz Bölgenin 2004 Yılı Kişi Başı Sanayi Hasılası Değişimleri (USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

2004'te üçüncü sırada Orta Anadolu, Orta-Orta bölgesi geliyor. Burada ilk iki sırada yer alan bölge dışındaki yedi bölgenin ortalamasının Türkiye ortalamasının altında olduğunu görüyoruz. 2004 yılı için konuşursak; Türkiye sanayisinin ülkenin Batı-Orta ve Batı-Kuzey bölgelerinde yoğunlaştığı açıkça görülüyor.

Kişi başı sanayi hasılası verilerine şimdi de 2022 yılı için bakalım (Şekil 16).

Şekil 16. Dokuz Bölgenin 2022 Yılı Kişi Başı Sanayi Hasılası Değişimleri (USD)

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

2022 yılına geldiğimizde; şekle şöyle bir bakıp da benim ilk gördüğüm; 2004 yılında ilk iki sırada olan bölgelerin renklerinin daha da koyulaşmış olması, sanayi yoğunlaşmasının daha da artması. Batı-Kuzey bölgesi, Türkiye’de sanayileşmenin en yoğun olduğu bölge; Kocaeli, Bursa, Bilecik¹⁰, yukarıya çıkarsanız Tekirdağ, Edirne, Sakarya’nın olduğu hat.

Bu noktada işaret etmem gerekir ki; kişi başı değerlere göre İstanbul önemli bir sanayi kenti değildir. İstanbul’daki kişi başı sanayi hasılası Türkiye ortalamalarına yakındır. İstanbul artık komşu illerine bir anlamda “fason iş yaptırıyor”. İstanbul taşeron iller bulmuş kendisine. Daha önce bunu Trakya’daki dostlarla konuşmuştuk 9 Kasım’da, Edirne’de Makina Mühendisleri Odası’nın düzenlediği güzel bir etkinlikte¹¹. Trakya ve Marmara’nın Kocaeli, Sakarya, Bursa, Bilecik ve Eskişehir’in olduğu hat İstanbul’un işini yapıyor diyebiliriz. Sanayi oraya taşmış. İlginç bir şekilde Batıda (Batı-Orta) da artık sanayi yoğunlaşmış. Türkiye’nin doğusu bembeyaz bir sayfa olarak kalmaya devam ediyor sanayileşmede.

Harita faslını burada noktalarak, artık bölgelerin değerlerini karşılaştıracak sayısal analizlere geçelim. Tablo 2’de bölgelerin gösterimi var, bölgelerin tabloda gördüğünüz yerleri aynı zamanda

¹⁰ Sunumdan sonraki arada Eskişehir’den katıldığını söyleyen bir dinleyici, benim bölümlendirmem nedeniyle Bilecik’in Eskişehir’den daha yoğun kişi başı sanayi hasılasına sahip görüldüğünü, oysa fiili durumda Bilecik’te üretim faaliyetini gerçekleştiren mavi ve beyaz yakalıların genellikle Eskişehir’de yaşadıklarını belirtti. Bu “mobil işgücünün” yarattığı hasıla Bilecik’te kalırken ve Bilecik nüfusu artmazken, benim metodolojim (bölgelemlendirmem) gereği Eskişehir’in kişi başı sanayi hasılası değerlerinin olması gerekenden daha düşük, Bilecik’te ise daha daha yüksek çıktığını, gerçek durumun bu olmadığını ifade etti. İşgücünün ürettiği sanayi hasılası ve mobilitesi konusunda arkadaşımızın gözleminin doğru olduğunu varsayımıyla, yargısının doğru olduğu kabul edilmeli, bu yargı sadece sanayi hasılası için değil, illerin toplam gelirleri için de geçerli olacaktır. Ama, ne Eskişehir’i Orta-Orta bölgeye alabilirdim ne de Bilecik’i Batı-Kuzey’den çıkarabilirdim. Bu türden coğrafi bölümlendirmelerde bu türden komşu il geçişkenliği her zaman söz konusu ve bir anlamda “analizin cilvesi”. Bu şekilde dinleyicimize cevabı buradan vermiş olayım.

¹¹ Cumhuriyetin 100. Yılında Trakya’da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu – V, Edirne Makina Mühendisleri Odası, 09-11 Kasım 2023, Edirne

konumsal olarak Türkiye'deki yerini de temsil ediyor. İlgilendiğiniz bölgeyi kolayca bulabilmeniz için tablodaki yeriyile haritadaki yeri aynı. İliniz ya da ilginizi çeken bölge neredeyse oraya bakarsanız, tablodan onu göreceksiniz. Tablonun en sağında ve en altında da bölgelerin toplam değerleri var.

Tablo 2. Dokuz Bölge Verilerinin Yer Alacağı Tabloların Şematik Gösterimi

Bölgeler	Batı	Orta ⁽¹⁾	Doğu	Toplam (Ortalama)
Kuzey	Batı-Kuzey	Orta-Kuzey	Doğu-Kuzey	Kuzey Tamamı
Orta ⁽²⁾	Batı-Orta	Orta-Orta	Doğu-Orta	Orta Tamamı
Güney	Batı-Güney	Orta-Güney	Doğu-Güney	Güney Tamamı
Toplam (Ortalama)	Batı Tamamı	Orta Tamamı	Doğu Tamamı	

Açıklamalar:

1. Batı-Orta-Doğu (dikey) bölümlenmedeki Orta bölümüdür.
2. Kuzey-Orta-Güney (yatay) bölümlenmedeki Orta bölümüdür.

Öncelikle bu bölgelerin nüfuslarına bir bakalım ve 2004-2022 dönemindeki gelişimlerini görelim (Tablo 3). Buradan Türkiye nüfus yoğunlaşmasının hangi bölgelerde olduğunu ve dönem içinde değişip değişmediğini de görebileceğiz.

Tablo 3. Bölgelerin Türkiye Nüfusu İçindeki Payları (Bin Kişi ve % Pay)

Bölgeler	2004				2022			
	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	19.493 (% 28,8)	4.875 (% 7,2)	2.653 (% 3,9)	27.021 (% 40,0)	26.416 (% 31,1)	5.194 (% 6,1)	2.870 (% 3,4)	34.480 (% 40,6)
Orta	7.581 (% 11,2)	11.355 (% 16,8)	5.901 (% 8,7)	24.837 (% 36,7)	9.055 (% 10,7)	14.083 (% 16,6)	6.284 (% 7,4)	29.421 (% 34,6)
Güney	2.566 (% 3,8)	5.248 (% 7,8)	7.927 (% 11,7)	15.741 (% 23,3)	3.962 (% 4,7)	6.407 (% 7,5)	10.709 (% 12,6)	21.079 (% 24,8)
Toplam	29.640 (% 43,8)	21.478 (% 31,8)	16.481 (% 24,4)		39.434 (% 46,4)	25.683 (% 30,2)	19.863 (% 23,4)	
Türkiye	67.599				84.980			

Not: 2004 yılına göre payı artan bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

Tablo 3, 2004 ve 2022 yılları için karşılaştırmalı olarak bölgelerde yaşayan nüfusun yüzde dağılımını gösteriyor. Tabloyu şöyle okuyacağız: Örneğin; 2004 yılında Batıda (toplam Batı) Türkiye nüfusunun yüzde 43,8'i (29,6 milyon kişi) yaşıyormuş 2022 yılında bu pay %46,4'e

yükselmiş (39,4 milyon kişi). Alt bir bölge için de örneği tekrarlırsak, bundan sonraki tabloların okunması için de yararlı olabilir. 2004 yılında Doğu-Güney bölgesinde 7,9 milyon kişi yaşıyormuş ve ülke nüfusunun %11,7'sini oluşturuyormuş. 2022 yılına gelindiğinde Doğu-Güney bölgesinde yaşayan kişi sayısı 10,7 milyona ulaşmış ve Türkiye nüfusundaki payı da %12,6'ya yükselmiş. Tabloda 2004'e göre payını arttıran alt bölge ve üçlü bölümler hem kırmızı karakterle yazıldı hem de kare içine alındı. Bu sayede görelî payı artan bölüm ve bölgeleri hemen görebileceğiz.

Bu açıdan bakıldığında anlaşılıyor ki, Türkiye'nin batısı (Batı-Orta hariç) ve Türkiye'nin Doğu-Güneyi önemli bir göç almış. Kuzey bölümünün görelî pay artışını ağırlıklı olarak Marmara tetikliyor ama bu bölümün önemli bir göç aldığı söyleyemeyiz (Türkiye içindeki payı 2004'de %40,0 iken 2022'de %40,6'ya ulaşmış). Özetle, Türkiye'de nüfus Batı ve Güneye daha fazla temerküz etmiş, buralarda daha fazla yoğunlaşmış görünüyor.

Şimdi de yurtiçi hasıladaki değişim nasıl olmuş, gelir ve bölgelere dağılımı ne olmuş onu görelîm (Tablo 4).

Tablo 4. Bölgelerin Toplam GSYH'leri ve Türkiye İçindeki Payları (Milyon USD ve %)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	177.454 (% 43,6)	20.336 (% 5,0)	10.178 (% 2,5)	207.969 (% 51,1)	Kuzey	409.232 (% 45,2)	37.919 (% 4,2)	17.091 (% 1,9)	464.242 (% 51,3)
Orta	46.564 (% 11,4)	69.872 (% 17,2)	16.941 (% 4,2)	133.377 (% 32,8)	Orta	100.426 (% 11,1)	150.228 (% 16,6)	31.920 (% 3,5)	282.574 (% 31,2)
Güney	18.900 (% 4,6)	22.422 (% 5,5)	24.353 (% 6,0)	65.675 (% 16,1)	Güney	44.381 (% 4,9)	52.694 (% 5,8)	61.923 (% 6,8)	158.999 (% 17,6)
Toplam	242.918 (% 59,7)	112.630 (% 27,7)	51.472 (% 12,6)		Toplam	554.039 (% 61,2)	240.841 (% 26,6)	110.934 (% 12,2)	
Türkiye	407.021				Türkiye	905.814			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: 2004 yılına göre payı artan bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

2004'e göre Türkiye'deki gayri safi içerisindeki paylarını artıran bölgeler Güney bölgeleri -istisnasız bütün Güney bölgelerinin Türkiye GSYH'si içindeki payları artmış ve beklendiği gibi, Batı-Kuzey bölgesi, yani İstanbul'un ve Marmara'nın yer aldığı bölümler. Bu bölgeler Türkiye'deki gayri safi yurtiçi hasıla içindeki paylarını arttırmış. Tablo 4, bölgelerin toplam GSYH'lerinin gelişimini gösterdiği için buradan şu sonucu elde edebiliriz; Türkiye'nin üretim ağırlığı Batı ve güney bölümlerine kaymış.

Şimdi de bölge nüfusunu da bir parametre olarak hesabımıza katalım ve bu bölgelerin kişi başı GSYH değişimleri ne olmuş onu görelîm. Ayrıca, yine mutlak değişimle yüzde değişimin yanıtıcı yönleri olabileceğini aklımızda tutarak, bölgelerin kişi başı gelirlerinin dönem içinde nereden nereye geldiğini ve Türkiye ortalaması ile karşılaştırılarak, Türkiye ortalamasını bir benchmark alarak bölgelerin kişi başına gelirlerinin görelî değerlendirmesini de yapabileceğiz (Tablo 5).

Tablo 5. Bölgelerin Kişi Başı GSYİH Düzeyleri ve Türkiye (USD)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	9.104	4.172	3.836	7.697	Kuzey	15.492	7.301	5.955	13.464
Orta	6.142	6.153	2.871	5.370	Orta	11.090	10.668	5.080	9.604
Güney	7.365	4.272	3.072	4.172	Güney	11.201	8.224	5.782	7.543
Toplam	8.196	5.244	3.123		Toplam	14.050	9.377	5.585	
Türkiye	6.021				Türkiye	10.659			

Fark (2022-2004)

Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	6.388	3.129	2.119	5.768
Orta	4.948	4.514	2.209	4.234
Güney	3.835	3.952	2.710	3.371
Toplam	5.854	4.133	2.462	
Türkiye	4.638			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: Türkiye ortalamasının üzerinde kişi başına geliri artan bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

2004'ten 2022'ye gelindiğinde bölgelerin kişi başı gelirlerinin nereden nereye geldiğini bu kez de mutlak değer olarak görüyoruz Tablo 5'te. Bütün bölgelerin gelirleri dönem içinde artıyor tabii 2004'ten 2022'ye, ama 2004'ten 2022'ye geldiğimizde Türkiye ortalamasının üzerinde gelişen bölgeler hangisi acaba diye bakmak istedim. İki bölgenin kişi başına geliri Türkiye ortalamasının üzerinde artıyor; bunlardan bir tanesi Batı-Kuzey, öteki de Batı-Orta. Sanayileşme haritasını gözünüzün önüne getirirseniz, daha çok sanayileşen, daha fazla sanayiye sahip olan bölgeler (iller) ortalama kişi başına gelirini Türkiye ortalamasının üzerinde artırmış. Dönem içerisinde Türkiye kişi başı geliri 4 bin 638 dolar artarken, bu iki bölgedeki artış bunun üzerinde, bir miktar da Orta-Orta bölgesi Türkiye değerine yakın gelişme göstermiş diyebiliriz. Diğer bölgelerdeki gelişme ise Türkiye değerinin çok altında.

O illerde yaşayan arkadaşlarımız varsa, tabirimi mazur görsünler; kaybedenler, fakirler, fakir bölgeler kimlerdir acaba ve dönem içinde ne olmuş diye de bakabilmek için Tablo 6'yı hazırladım.

Tablo 6. Bölgelerde En Düşük Kişi Başı Gelire Sahip Olan İller (USD)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	Balıkesir (5.344)	Tokat (3.106)	Ardahan (2.781)	Ardahan (10.332)	Kuzey	Edirne (8.915)	Tokat (4.721)	Ordu (5.078)	Tokat (4.721)
Orta	Kütahya (4.218)	Yozgat (3.272)	Van (1.950)	Van (1.950)	Orta	Aydın (7.591)	Yozgat (5.658)	Van (3.275)	Van (3.275)
Güney	Burdur (5.418)	Osmaniye (2.818)	Mardin (2.338)	Mardin (2.338)	Güney	Burdur (8.181)	Osmaniye (6.393)	Şanlıurfa (3.887)	Şanlıurfa (3.887)
Toplam	Kütahya (4.218)	Osmaniye (2.818)	Van (1.950)		Toplam	Aydın (7.591)	Tokat (4.721)	Van (3.275)	
Türkiye Ortalaması	6.021				Türkiye Ortalaması	10.659			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: Her iki yılda da en düşük kişi başı gelire sahip bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

Tablo 6, her iki yıl için de bölgelerdeki kişi başına geliri en düşük illeri ve bunların gelir düzeyini gösteriyor. Kare içerisine aldıklarım makus talihi değişmeyenler; 2004'te de sonuncu, 2022'de de sonuncu olanlar. Orta-Orta illerinin kaybedenleri maalesef hiç değişmemiş. Yukarıdan aşağıya (Kuzeyden Güneye) baktığımız zaman, Tokat, Yozgat, Osmaniye hep o bölgenin en düşük gelirine sahip olan iller. 9 bölgenin tamamı (Türkiye) için de baktığımızda en düşük olan il Van; Van iki yılda da Türkiye'nin en düşük gelirine sahip olan il. Dokuz bölgenin beşinde son sırada yer alan il değişmemiş.

En düşük gelire sahip illeri gördükten sonra, şimdi de kişi başı geliri en yüksek bölgelere bakalım (Tablo 7).

Tablo 7. Bölgelerde En Yüksek Kişi Başı Gelire Sahip Olan İller (USD)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	İstanbul (10.332)	Bolu (7.303)	Artvin (4.993)	İstanbul (10.332)	Kuzey	Kocaeli (18.269)	Bolu (11.317)	Artvin (9.867)	Kocaeli (18.269)
Orta	İzmir (7.233)	Ankara (8.784)	Tunceli (5.010)	Ankara (8.784)	Orta	İzmir (13.201)	Ankara (13.919)	Erzincan (8.904)	Ankara (13.919)
Güney	Antalya (7.853)	Mersin (5.058)	Gaziantep (4.049)	Antalya (7.853)	Güney	Antalya (11.495)	Mersin (9.824)	Gaziantep (8.725)	Antalya (11.495)
Toplam	İstanbul (10.332)	Ankara (8.784)	Tunceli (5.010)		Toplam	Kocaeli (18.269)	Ankara (13.919)	Artvin (9.867)	
Türkiye Ortalama	6.021				Türkiye Ortalama	10.659			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: Her iki yılda da en yüksek kişi başı gelire sahip bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

Tablo 7’de verilen “kazanan”larda kaybedenlere kıyasla daha az bir değişim var. İstanbul yerini Kocaeli’ne bırakmış, Tunceli de Erzincan’a, ama küçük farklarla¹². Bölgeler olarak baktığınızda, 2004-2022 döneminde zenginler de değişmiyor, fakirler de değişmiyor.

“Türkiye’de sanayi hasılası hangi bölgelerde ne kadar ağırlıkla üretiliyor”u görebilmek amacıyla Tablo 8’i hazırladım.

Tablo 8. Bölgelerin Sanayi GSYH’leri ve Türkiye İçindeki Payları (Milyon USD)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	43.091 (% 53,5)	2.894 (% 3,6)	969 (% 1,2)	46.954 (% 58,3)	Kuzey	111.034 (% 46,4)	10.341 (% 4,3)	2.847 (% 1,2)	124.222 (% 51,9)
Orta	11.840 (% 14,7)	11.411 (% 14,2)	1.251 (% 1,6)	24.502 (% 30,4)	Orta	35.709 (% 14,9)	39.007 (% 16,3)	4.678 (% 2,0)	79.394 (% 33,2)
Güney	1.579 (% 2,0)	2.992 (% 3,7)	4.516 (% 5,6)	9.088 (% 11,3)	Güney	5.440 (% 2,3)	12.633 (% 5,3)	17.550 (% 7,3)	35.622 (% 14,9)
Toplam	56.510 (% 70,2)	17.297 (% 21,5)	6.736 (% 8,4)		Toplam	152.183 (% 63,6)	61.982 (% 25,9)	25.075 (% 10,5)	
Türkiye	80.544				Türkiye	239.239			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: 2004 yılına göre payı artan bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

Tablo 8, ilginç bir sonuç veriyor. Dokuz bölgenin yedisinin Türkiye sanayi hasılası içindeki payı artmış, Doğu-Orta bölgesinin değişmemiş ve Batı-Kuzey bölgesi hem payı azalan tek bölge ve yedi bölgeye sanayi hasılası kaybı bu bölgeden olmuş. Batı-Kuzey bölgesi en fazla gelire sahip bölge ve kişi başına gelir farkını da hem Türkiye ile hem de diğer bölgelerle açarak ilerliyor. Bu veriyi bölgelerin kişi başına gelirleri ile karşılaştırdığımızda bir tenakuz var gibi duruyor önce. Bu bölgenin sanayi hasılasının Türkiye içindeki payı yedi puan azalmış, yüzde 53,5’ten yüzde 46,4’e gerilemiş. Buradan da anlaşılıyor ki, bu bölge artık sanayide alabileceği yükü fazlasıyla almış, bilhassa Kırklareli, Tekirdağ, Bursa, Kocaeli ve Sakarya özelinde... Hem bölgeyi hem de Türkiye’yi domine İstanbul, artık sanayileşme ile değil diğer sektörlerle bilhassa hizmetler sektörü ile zenginleşiyor. Burada bir tablo daha vererek Batı-Kuzey bölgesindeki illerin dönemsel gelişimini vermek yararlı olacak. Tablo 9’da Batı-Kuzey bölgesini oluşturan illerin 2004 ve 2022 yıllarındaki toplam ve kişi başı sanayi GSYH değerlerini verdim¹³.

¹² Bilgi için bölgelerdeki kişi başı USD cinsinden gelirler; 2004 yılında Kocaeli’nde 9.867 USD ve Erzincan’da 4.775 USD iken 2022 yılında ise İstanbul’da 17.349 USD ve Tunceli’de 8.108 USD’dir.

¹³ Sunum bu tablo ve bu tabloya bağlı yorumlar yok. Tablo ve yorumları bildiri aşamasında, eksik gördüğüm bazı bilgileri de aktarabilmek amacıyla ekledim.

Tablo 9. Batı-Kuzey illerinin 2004 ve 2022 Yılları Sanayi Hasılası Değerleri (Sanayi Hasılası: Bin USD, Kişi Başı Sanayi Hasılası: USD)

İller	2004		2022	
	Sanayi Hasılası	Kişi Başı Sanayi Hasılası	Sanayi Hasılası	Kişi Başı Sanayi Hasılası
Balıkesir	960.768	878	3.581.438	2.856
Bilecik	400.652	1.996	1.429.937	6.258
Bursa	6.085.625	2.656	15.568.220	4.909
Çanakkale	430.512	931	1.763.890	3.159
Edirne	240.804	610	709.825	1.717
İstanbul	25.502.679	2.160	53.202.786	3.351
Kırklareli	724.821	2.207	1.875.164	5.098
Kocaeli	4.581.786	3.495	17.365.027	8.445
Sakarya	1.223.624	1.545	4.341.164	4.055
Tekirdağ	2.610.227	4.012	9.460.400	8.387
Yalova	329.218	2.023	1.736.001	5.911
Türkiye	80.543.771	1.191	239.239.079	2.815

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Tablo 9, Batı-Kuzey bölgesindeki tüm illerin sanayi hasılası ile ilgili bilgileri veriyor bize. Görülüyor ki İstanbul bölgenin toplam sanayi hasılasının yarısını tek başına yaratıyor, görece gücünü kaybetse de İstanbul bir sanayi devi. Ama bilhassa bölgede yeni sanayileşen ya da sanayi geçmişi bulunan illerin (Balıkesir, Tekirdağ, Sakarya, Bursa, Kocaeli gibi) sanayi hasılası artış hızı İstanbul'un çok üzerinde. İstanbul sanayi hasılası dönemde 1,1 kat artarken diğer illerin hepsinin artış hızı bunun çok üzerinde, hatta 4 kata yakın artış gösteren iller var. Bu analizlerin Amerikan Doları cinsinden olduğunu da tekrar hatırlatayım. Tabii bu bölge illerinin net göç aldığını görmüştük, hızlı artan nüfus nedeniyle kişi başı sanayi hasılası artışları bu kadar yüksek olmuyor. Ama görüyoruz ki kişi başı değerlerde İstanbul 2004 yılında 11 il içinde beşinci sırada iken, 2022 yılında sekizinciliğe gerilemiş.

Şimdi az önce bahsettiğimiz tenakuz görüntüsünü açıklayalım: Türkiye sanayi hasılası dönem içinde 1,97 kat artarken bölgenin sanayi hasılası artışı 1,57 kat gerçekleşmiş. Aradaki fark az görünse de bölgeyi ve Türkiye'yi domine eden İstanbul'un sanayi hasılası artışı toplam gelir artışının altında. İstanbul'un kişi başı geliri (aldığı tüm göçe karşın) dönemde %68 artarken kişi başı sanayi geliri artışı %55 gerçekleşmiş. Buraya kadar belirttiklerimizden anlaşılıyor ki İstanbul sanayi kenti olarak değil hizmetler kenti olarak zenginliğini sağlamış. İstanbul, sanayi sektöründe yükünü almış (ama hâlâ Türkiye'nin en büyük sanayi kenti) şimdi hizmetler, ticaret, finans sektörleri ile zenginlik

sağlıyor. Sanayi yükünü de Trakya'ya, Kocaeli'ne, Sakarya'ya... komşu ve yakın kentlere kaydırarak orada gelişen sanayi taşeron illeri yaratmış, bunun nedenlerinden en önemlisi de kentte artık arazi sınırına gelinmiş olması gerek. Sanayi arsası yaratmak çok zor ve pahalı, o nedenle komşuya sanayisini taşıyıp işgücünü de yavaş yavaş oralarından sağlamaya başlıyor olsa gerek. Dün Öner (Günçavdı) hocanın sunuşunda bu durumu açıklayan bir bulgusu vardı; hizmetler sektöründen elde edilen gelirler refahı açıklamada daha belirgin bir faktör haline gelmeye başlıyor.

Toplam sanayi hasılasının dağılımında en önemli mevzi kaybeden bölge Batı-Kuzey olduğu için onun üzerinde biraz fazla durdum ama, mevzi kazanan yedi bölge içinde bu ölçüde dramatik bir gelişim görünmüyor, en büyük pay artışları Orta-Orta, Orta-Güney ve Doğu-Güney bölgelerinde ama orada da 200 baz puan ya da altında bu kazanımlar.

Toplam gelirin kişi başına dağılımını gördükten sonra, şimdi de bölgeler itibarıyla kişi başına sanayi hasılasının dağılımına bakalım (Tablo 9).

Tablo 9. Bölgelerin Kişi Başına Sanayi Sanayi Gelirleri (USD)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	2.211	594	365	1.738	Kuzey	4.203	1.991	992	3.603
Orta	1.562	1.005	212	987	Orta	3.943	2.770	744	2.699
Güney	615	570	570	577	Güney	1.373	1.972	1.639	1.690
Toplam	1.907	805	409		Toplam	3.859	2.413	1.262	
Türkiye Ortalama	1.191				Türkiye Ortalama	2.815			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: Türkiye ortalamasının üzerinde kişi başına geliri artan bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

Kişi başına sanayi gayri safi yurtiçi hasılasındaki artışa baktığımızda, payı gerilemesine rağmen Batı-Kuzey bölümü, yani tablonun sol üst köşesindeki bölüm hâlâ Türkiye ortalamasının üzerinde sanayi geliri artışı sağlayabiliyor. Diğer bölgelerdeki artış çok daha minimalken, Türkiye ortalamasının üzerinde kişi başı sanayi hasılası artışı sağlayan bölgeler yine Batı bölgeleri. Sanayi Batı-Orta ve Batı-Kuzey bölgelerine öyle bir yığılma, yoğunlaşma gösteriyor ki, bu bölgeler daha az büyüse bile kişi başı sanayi gelirleri hâlâ diğer bölgelerin neredeyse iki katı düzeyinde. Batı bölümünün ve Kuzey bölümünün kişi başına sanayi hasıla ortalaması bu nedenle hem diğer bölgelerin hem de Türkiye ortalamasının çok üzerinde. Az önce incelediğimiz Batı-Kuzey bölümü, 4.203 USD ile en yüksek kişi başı sanayi hasılası değerine sahip, bu değer Doğu-Orta bölgesinde sadece 744 USD.

Bölgelerde en düşük kişi başı sanayi geliri hangi illere ait ve dönem içinde nasıl gelişmiş diye merak ediyorsak Tablo 10'a bakmamız lazım.

Tablo 10. Bölgelerde En Düşük Kişi Başı Sanayi Gelirine Sahip Olan İller (USD)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	Edirne (610)	Tokat (277)	Ardahan (33)	Ardahan (33)	Kuzey	Edirne (1.717)	Tokat (644)	Bayburt (248)	Bayburt (248)
Orta	Aydın (669)	Yozgat (272)	Bitlis (42)	Bitlis (42)	Orta	Aydın (1.828)	Yozgat (624)	Ağrı (168)	Ağrı (168)
Güney	Antalya (572)	Osmaniye (390)	Hakkari (61)	Hakkari (61)	Güney	Antalya (1.322)	Mersin (1.491)	Hakkari (217)	Hakkari (217)
Toplam	Antalya (572)	Yozgat (272)	Ardahan (33)		Toplam	Antalya (1.322)	Yozgat (624)	Ağrı (168)	
Türkiye Ortalama	1.191				Türkiye Ortalama	2.815			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: Her iki yılda da en düşük kişi başı sanayi gelirine sahip bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

Bölgelerde en düşük kişi başına sanayi geliri hangi illerde diye bakarsanız, Tablo 10'daki kare içine alınan ve kırmızı yazılan iller makus talihi değişmeyenler. En düşük kişi başı sanayi gelirine sahip iller Batı bölümünde hiç değişmiyor; Edirne, Aydın, Antalya hattı. Türkiye'nin Orta bölümünde de çok değişmiyor. Orta bölgesinde 2022'de Mersin son sıraya gerilemiş, ama bunun temel nedeni dönem içinde Mersin'in iç ve dış göç alıp nüfusunun çok artması ve aslında bu bölgenin kişi başına en yüksek gelire sahip ili olan Mersin'de hizmetler, ulaştırma, tarım ve ticaretin GSYH içinde önemli olması. Osmaniye 2004'de en düşük kişi başı sanayi hasılası olan ilken, bilhassa enerji yatırımları sonrasında 2022'de kişi başına 2.342 USD'lik sanayi gelirine ulaşmış. Türkiye'nin en düşük kişi başına sanayi geliri Hakkâri'de; 217 dolarlık kişi başına sanayi geliri var. Doğu bölümünde yer alan alt bölgelere bakıldığında sanayi yoğunlaşmasının Batı'ya doğru artış sağladığı Tablo 10'dan görülebiliyor.

Son tablomuz da 2004 ve 2022 yıllarında bölgelerde en yüksek kişi başına sanayi hasılasına sahip olan illerin belirlenmesine yönelik olacak (Tablo 11).

Tablo 11. Bölgelerde En Yüksek Kişi Başı Sanayi Gelirine Sahip Olan İller (USD)

2004					2022				
Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam	Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	Tekirdağ (4.012)	Bolu (1.803)	Rize (643)	Tekirdağ (4.012)	Kuzey	Kocaeli (8.445)	Zonguldak (4.386)	Artvin (1.807)	Kocaeli (8.445)
Orta	Denizli (1.994)	Eskişehir (1.697)	Malatya (531)	Denizli (1.994)	Orta	Manisa (4.571)	Kırıkkale (4.763)	Erzincan (2.756)	Kırıkkale (4.763)
Güney	Burdur (913)	Adana (693)	Gaziantep (1.336)	Gaziantep (1.336)	Güney	Burdur (2.025)	Adana (2.391)	Gaziantep (3.906)	Gaziantep (3.906)
Toplam	Tekirdağ (4.012)	Bolu (1.803)	Gaziantep (1.336)		Toplam	Kocaeli (8.445)	Kırıkkale (4.763)	Gaziantep (3.906)	
Türkiye Ortalama	1.191				Türkiye Ortalama	2.815			

Kaynak: TÜİK verilerinden kendi hesaplamalarımız

Not: Her iki yılda da en yüksek kişi başı sanayi gelirine sahip bölgeler kırmızı yazılmış ve kare içine alınmıştır.

Tabloda dikkat çeken ilk konu Güney bölümünde kişi başına en yüksek sanayi hasılasına sahip illerin aynı kalması, bir anlamda Türkiye'nin bu bölümünde sanayide önemli bir yapısal dönüşümün olmadığını, buna paralel bir şekilde, gelir dağılımında da il düzeyinde bir değişimin olmadığını ifade ediyor. Güney bölümü için en düşük kişi başı sanayi gelirine sahip illeri verdiğimiz Tablo 10'la birlikte düşünülürse bu yargımız daha pekişiyor, en düşük değere sahip illerde de önemli bir değişim yok çünkü. Beklendiği gibi, Batı-Kuzey bölgesi birincisi Türkiye'nin de en yüksek değere sahip ili aynı zamanda. Yine (bir ölçüde) beklediği gibi Kocaeli bu bölgede 2022 yılında ilk sırada ama 2004'ün bölge birincisi Tekirdağ'la 2022 yılında arasında sadece 58 USD fark var (Tablo 9). Tekirdağ, Türkiye'nin en büyük sanayi kentlerinden birisi, kişi başına sanayi geliri en yüksek olan kentlerinden birisi ve ne yazık ki bunun getirdiği büyük sorunlar var. İstanbul hinterlandında olması hasebiyle, İstanbul'da yatırım yap(a)mayanların gelip yatırım yaptığı bir bölge haline geldiği için, çevre, kentleşme, altyapı, ulaştırma gibi sorunların hepsini yaşıyor, aslında bu durum Trakya geneli için geçerli. Zamanında Bursa, Kocaeli ve Sakarya'ya taşan İstanbul sanayi periferisi şimdi Trakya'yı da içine almış.

Artık sonuç ve bulgular bölümüne gelebiliriz.

Çalışmamızda Türkiye önce 81 il, sonrasında dikey olarak bölümlenerek Batı, Orta ve Doğu bölgelerine, yatay olarak bölümlenerek Kuzey, Orta ve Güney bölgelerine, sonrasında da bu iki bölümlenme ile elde edilen dokuz alt bölgeye (Batı-Kuzey, Orta-Kuzey, Doğu-Kuzey, Batı-Orta, Orta-Orta, Doğu-Orta, Batı-Güney, Orta-Güney ve Doğu-Güney) ayrılarak bu bölgeler için birbirleri ve Türkiye geneli ile sanayi ve toplam gelirleri (hem toplam hem de kişi başına) değerleri 2004 ve 2022 yılları için incelenmiştir. Bu bölgelerde bulunan il sayıları şu şekildedir:

Bölgeler itibarıyla Türkiye nüfusunun dağılımında, nüfusun %46,4'ü Batı bölgesinde, %30,2'si

Bölgeler	Batı	Orta	Doğu	Toplam
Kuzey	11	11	8	30
Orta	6	14	13	33
Güney	3	4	11	18
Toplam	20	29	32	81

Orta bölgesinde, %23,4'ü de Doğu bölgesinde yaşamaktadır. Diğer bölümlendirmeye göre de nüfusun %40,6'sı Kuzey bölgesinde, %34,6'sı Orta bölgesinde ve %24,8'i de Doğu bölgesinde yaşamaktadır.

2004 ve 2022 yılları karşılaştırıldığında nüfusun coğrafi dağılımında dramatik bir değişim görülmemektedir. Bununla birlikte 2004'e göre ülkedeki nüfus payı artan bölgeler Batı-Kuzey (%28,8'den %31,1'e), Batı-Güney (%3,8'den %4,7'ye) ve Doğu-Güney (%11,7'den %12,6'ya) bölgeleridir. Diğer bölgeler net göç veren konumdadır. Bu demografik hareketler sonucunda Batı bölgesi nüfus payı %43,8'den %46,4'e yükselmiştir. Önemli göç alan diğer bir ana bölge de Güney'dir (%23,3'den %24,8'e).

2004 ve 2022 yılları için karşılaştırmalı olarak il ve bölge düzeyinde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH), Sanayi Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (SGSYH), Kişi Başına GSYH (KBGSYH) ve Kişi Başına SGSYH (KBSGSYH) değerlerinin analizi neticesinde elde ettiğimiz sonuç ve bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür (Aksi belirtilmedikçe parantez içindeki değerler 2022 yılına aittir):

Batı-Orta-Doğu bölümlendirmesinde 20 ilden oluşan Batı bölgesi KBGSYH'si (14.050 USD) Türkiye ortalamasının (10.659 USD) üzerinde, Orta (9.377 USD) ve Doğu (5.585 USD) bölgelerinde ise Türkiye ortalamasının altındadır.

Kişi başına düşen sanayi geliri açısından bakıldığında da aynı durum geçerlidir, 20 ilden oluşan Batı bölgesi (3.859 USD) en yüksek değeri almışken 30 ilden oluşan Kuzey bölgesi kişi başına düşen sanayi hasılası da (3.603 USD) Türkiye ortalamasının (2.815 USD) üzerindedir, bölgeler arasındaki mutlak fark kapanmamaktadır. Orta bölgesi Türkiye değerine yakınken (2.413 USD B/O/D ve 2.699 USD K/O/G) Doğu bölgesinin değerleri (1.262 USD) Türkiye ortalamasından uzaklaşmaktadır (Sanayileşme açısından Türkiye'nin Batısı ön plandadır).

Kişi başına milli gelir değerlendirmeleri için Türkiye'yi dokuz bölgeye ayırarak yaptığımız analizde ise Batı-Kuzey (15.492 USD), Batı-Orta (11.090 USD), Batı-Güney (11.201 USD) ve Orta-Orta bölgelerinin (10.668 USD) kişi başına düşen gelirleri Türkiye ortalamasının (10.659 USD) üzerinde iken, kalan beş bölgede Türkiye ortalamasının altındadır. Son sırayı Doğu bölgeleri almaktadır. Doğu-Kuzey yedinci, Doğu-Güney sekizinci, Doğu-Orta ise dokuzuncu olmuştur.

2004'den 2022'ye kişi başına geliri Türkiye ortalamasının üzerinde artan bölgeler; Batı-Kuzey (6.388 USD) ve Batı-Orta (4.948 USD) olmuştur. Diğer yedi bölgedeki kişi başı gelir artışı Türkiye artışının (4.638 USD) altında kalmıştır.

Kocaeli 18.269 USD'lik kişi başına gelir ile en yüksek gelire sahip il olurken (Batı-Kuzey bölgesi), bölgelerinin "en zengin illeri" olan Doğu-Güney bölgesindeki Gaziantep (8.725 USD), Orta-Güney bölgesinde Mersin (9.824 USD), Doğu-Kuzey bölgesinde Artvin (9.867 USD) ve Doğu-Orta bölgesinde Erzincan (8.904 USD) kişi başı gelirleri ile Türkiye ortalamasının (10.659 USD) altındadır.

Batı-Güney bölgesi, 2004 yılında 7.365 USD ve 2022'de 11.201 USD ile kişi başına gelirden ikinci sırada yer almaktadır.

Dokuz bölgenin en düşük kişi başına gelir değerine sahip illerine bakıldığında da beş ilin 2004 yılında da kendi bölgesinde son sırada olduğu görülmektedir. Bu iller; Kuzey-Orta bölgesinde Tokat (4.721 USD) Orta-Orta bölgesinde Yozgat (5.658 USD), Doğu-Orta bölgesinde Van (3.275 USD), Batı-Güney bölgesinde Burdur (8.181 USD) ve Orta-Güney bölgesinde Osmaniye'dir (6.393 USD).

Her iki yılda da en düşük kişi başına gelir Doğu-Orta bölgesindeki Van iline aittir. Van'ın 2004 yılında kişi başına geliri 1.950 USD iken 2022 yılında 3.275 USD olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıllar için Türkiye kişi başına gelir değerleri sırasıyla 6.021 USD ve 10.659 USD'dir.

En düşük gelire sahip ilin Türkiye ortalaması ile farkı 2004 yılında 4.071 USD iken, 2022 yılında 7.384 USD olmuştur. En zengin ille en fakir il arasındaki kişi başı gelir farkı da 2004 yılında 8.382 USD iken (İstanbul ve Van), 2022 yılında 14.994 USD olmuştur (Kocaeli ve Van).

Bölgelerin kişi başına düşen sanayi hasılları değerlendirildiğinde; 2022 yılında Türkiye ortalamasının (2.815 USD) üzerinde değere sahip olan bölgeler Batı-Kuzey (4.203 USD) ve Batı-Orta (3.943 USD) bölgeleridir. Doğu-Orta (744 USD) ve Doğu-Kuzey (992 USD) bölgelerinde kişi başı sanayi hasılları 1.000 USD'nin altındadır.

Sanayileşme (kişi başına yansıyan sanayi hasılları ölçütü ile), Batı-Kuzey ve Batı-Orta bölgelerinde yoğunlaşmaya devam etmektedir. Bilhassa Batı-Kuzey bölgesi dikkat çekicidir. Kişi başına sanayi hasıllarında 2004 yılında birinci Tekirdağ iken (4.012 USD) 2022 yılında Kocaeli ilk sıraya yükselmiştir (8.445 USD)¹⁴. 2022 yılında Türkiye kişi başı sanayi hasılları 2.815 USD iken Kocaeli 8.445 USD ile birinci, Tekirdağ 8.387 USD ile ikinci, Bilecik 6.258 USD ile üçüncü, Kırklareli 5.098 USD ile dördüncü ve Bursa 4.748 USD ile beşinci sıradadır. Bu illerin tamamı Batı-Kuzey bölgesindedir.

Batı-Orta bölgesinin sanayi hasıllarındaki gelişme de dikkat çekicidir, bu bölge de kişi başına düşen sanayi katma değerinde Batı-Kuzey bölgesini yakalayacak görünümdedir. Bu bölgeyi Manisa-İzmir-Denizli-Kütahya hattı domine etmektedir. Bu bölgede Denizli, 2004 yılında kişi başına 1.994 USD'lik sanayi hasılları ile ilk sırada yer alırken, 2022'de yerini 4.571 USD'lik değeri ile Manisa'ya bırakmıştır. Sanayisi ağırlıklı olarak tekstil ve konfeksiyona dayalı olan Denizli, bölgedeki yatırım ve sanayi kenti olma cazibesini yitiriyor görünmektedir (Denizli'nin 2022 yılı kişi başına sanayi hasılları 3.583 USD'dir).

2004 yılından 2022'ye gelindiğinde USD cinsinden kişi başına sanayi hasıllarında görülen dikkat çekici artışlar Artvin (299→1.807), Osmaniye (390→2.342), Erzincan (452→2.756), Çankırı (509→2.657), Kırıkkale (900→4.763) ve Zonguldak (697→4.396) illerinde görülmüştür. Bilhassa Osmaniye 2004 yılında Orta-Güney bölgesinin en düşük kişi başı sanayi gelirine sahip iken 2022'de bölgenin en yüksek ikinci değere sahip ili olmuştur.

Özetle;

- KBGSYH değerlerine 2004-2022 dönemi karşılaştırmalı olarak bakıldığında; Türkiye ortalaması 4.638 USD artarken Batı bölgesi 5.854 USD, Orta Bölgesi 4.133 USD, Doğu bölgesi ise 2.462 USD artmıştır. En yüksek artış ise 5.768 USD ile Kuzey bölgesine aittir (Dünyanın genelinde olduğu gibi Türkiye'nin de Kuzeyi zengindir).
- Türkiye'nin en zengin bölgesi açık ara ile Batı-Kuzey'dir. Her iki yılda da bu bölgenin kişi başına geliri ülke ortalamasının %50 üzerindedir.
- Bölgeler ve iller düzeyinde gelir artışı ile sanayi geliri artışı arasında bir paralellik göze çarpmaktadır. Genel, olarak kişi başına sanayi hasıllarının arttığı yerlerde kişi başına gelir de artış göstermiştir. Bunun tek istinası olarak turizm gelirlerinin ön planda olduğu Batı-Güney bölgesi görülmektedir.
- 2004 yılında dokuz alt bölgede en yüksek KBGSYH değerine sahip illerin yedisi, 2022 yılında da yerlerini korumuşlardır. "Zengin İller" zengin kalmışlardır.

¹⁴ Trakya sanayisinin güncel durumu ile ilgili detaylı bir değerlendirme için bkz. KÜÇÜKKİREMİTÇİ, Oktay, "Sanayinin Trakya'daki Durumu, Gelişimi ve Türkiye'deki Yeri" Sunumu, TMMOB Edirne Makina Mühendisleri Odası, Cumhuriyetin 100. Yılında Trakya'da Sanayileşme ve Çevre Sempozyumu – V, 09-11 Kasım 2023, Edirne

- Sadece İstanbul'un değil bilhassa Tekirdağ, Kırklareli, Bilecik, Kocaeli ve Bursa illerinin artık daha fazla sanayiye ve nüfusu kaldıracak gücü kalmamış görünmektedir. Batı-Kuzey bölgesinde sanayi yoğunlaşması çok fazladır.
- Zengin iller zengin kalırken, fakir iller kendi aralarında bir ölçüde yer değiştirebilmiş, ancak en zengin ile en fakir arasındaki gelir uçurumu daha da büyümüştür. Doğu bölgelerinin kişi başına gelir düzeyi Türkiye ortalamasından mutlak değer olarak çok uzaklaşmaktadır.
- Türkiye, kişi başına gelir düzeyi açısından kabaca üç gruba ayrılmış görünmektedir:

1. Geliri 10.000 USD'nin üzerindeki bölgeler (Batı bölgeleri ile Orta-Orta bölgesi)

2. Geliri 7.000–8.000 USD civarında olan bölgeler (Kuzey-Orta ve Güney-Orta bölgeleri)

3. Geliri 5.000 USD ve altında olan bölgeler (Doğu bölgeleri)

- Sadece illerin değil, bölgelerin de gelir grupları açısından birbirinden uzaklaşması; her bölgenin gelir düzeyine göre yatırım türü, miktarı, tüketim kalıbına göre ihtiyaçları, “*ortalama yurttaşın temel gereksinim seti*” gibi kavramları farklılaştırmakta ve bu farklılıkları gidermek için gelir dağılımı, bölgesel kalkınma, sanayileşme politikaları vb açısından da farklı stratejilerin uygulanması zorunluluğunu arttırmaktadır. “*One fits all*” yaklaşımı ile geliştirilecek politikalar, bu farklılıkları azaltmak yerine artırıcı nitelik taşıyabilecektir. Nitekim, 2004 yılına kıyasla 2022'de gelir farklılıklarının bu kadar açılması ve katılması bölgesel politika geliştirmekteki başarısızlıkların bir nişanesidir.
- Sanayileşme ile ilgili analizlerde gelişme eksenlerinin artık il bazlı değerlendirmelerden bölgesel bazlı değerlendirmelere ve plânlamaya geçmesi gerekli görülmektedir. İl bazlı stratejiler değişen demografik ve altyapı problemleri, çevresel sorunlar nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Trakya'da görüldüğü gibi bir ilin “sanayileşme başarısı” başka bir il ya da bölgenin hatta Türkiye'nin sorunu haline gelebilmektedir. NUTS 2 sınıflandırması temelinde oluşturulmaya çalışılan bölge plânları bölgeyi oluşturan illerin ve Türkiye genelinin hedeflerini ve önceliklerini içsel tutarlılıkları dikkate almadığı için, atomize ve “*rekabetçilik*” kavramını önceleyen, NUTS 2 bölgelerini de “*birbirleri ile yarıştıran*” jenerik politika metinleri halindedir.
- İnsana yakışır çevre koşulları -sadece sanayileşme politikasından bahsetmiyorum- gelir düzeyi, devletin yurttaş olduğu için insanlara yatırım yapması gerektiği bilinci; müşteri olduğunuz için değil, yurttaş olduğunuz için sizi koruyup kollamak için hareket etmesi bilinci devletin ve hepimizin görevi. Piyasa koşullarına uygun ve rekabetçilikle şekillenen politikalar geçtiğimiz dönemde hiçbir şeyi çözmediği gibi -kârlar dışında, katma değer dışında- Türkiye'nin hiçbir sorununu çözmediği gibi, çözemez; çünkü kâr edenin sosyal sorunları çözmek gibi bir yükümlülüğü yoktur, o kâr etmeye çalışır. Biz de bunları piyasaya ve rekabete bırakmış durumdayız. Bölgesel yoğunlaşma ve tenhalıklar artmış.
- 2004-2022 döneminde Türkiye'de gelir dağılımı ve sanayi hasılasının dağılımı anlamında bir iyileşme görülmemiştir. Bu anlamda bölgeler arası gelir farklılıklarını azaltmak, Türkiye'nin geri kalmış bölgelerine sanayi başta olmak üzere yatırımları yönlendirmek, Ragnar Nurkse'nin iktisat literatürüne kazandırdığı “*fakirliğin kısır döngüsü*”nü kırmak konusunda uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının başarısız olduğu görülmektedir. Devlet; tahsis, yönlendirme ve

kaynakların yeniden dağıtım mekanizması işlevini yerine getirememiştir. Fakir olduğu için fakir kalan bölgeler ve zenginleştiği için imkânları çok olan bölgeler arasındaki uçurum açılmaktadır.

- Fakirsiniz, az gelirsiniz var, az yatırım yapabiliyorsunuz, az yatırım yaptığınız için az insan çalışıyor, az insan çalıştığı için az ücret elde ediyorlar, az ücret elde edildiği için az tüketim yapıyorlar, az tüketim yaptıkları için az üretime ihtiyaç var, sermaye açısından kurulacak yeni fabrikaların kârlılığı düşük ve cazip değil, az üretime ihtiyaç olduğu için az fabrikanız var. Az iktisadî faaliyet olduğu için sosyal faaliyetler de yetersiz kalıyor, okul, tiyatro, eğlenme ve dinlenme mekânları yetersiz oluyor. Bunlar nedeniyle de buraya nitelikli işgücü gelmek istemiyor, kendisinin ve aile fertlerinin iş dışındaki hayatını alıştığı ya da istediği gibi sürdürebilmesi mümkün değil. Bu nedenlerle fakirliğin kısır döngüsü Türkiye’de de çalışıyor, fakir iller fakir kalıyor. Temel nedeni de fakir olmaları. Devletin yeniden dağıtımcı bir mekanizma olarak devreye girmediği; yatırımları da sadece yüksek katma değer gibi bir işletme mantığı ile değerlendirip, yüksek teknoloji yatırımları seçme gibi yüksek teknolojiyi tanımlamadan, ölçmeden OECD’nin 30 yıl önce geliştirdiği Ar-Ge harcamalarının satışlara oranını yüksek teknoloji tanımlama taksonomisini aynen alıp buna göre uygun yatırım konularını seçme yoluna gitmesi ülkenin ve bölgenin ihtiyaç duyduğu asıl yatırım konularının belirlenmesine engel oluyor. Yüksek teknoloji demek, üretimde kullanılan teknolojiyi tanımlamıyor, siz uzay elbisesi üretiyorsunuz hazır giyim sektöründe, düşük teknoloji sayılıyor. Diğer yandan musluk vanası üretiyorsunuz, orta yüksek teknoloji sayılıyor. Gazlı bez üretiyorsunuz yüksek teknoloji sayılıyor. Bu nedenle bu teknoloji meselesi aslında zerinde daha da detay düşünülmesi, çalışılması gereken bir konu¹⁵.
- Türkiye’de bölgesel iktisat politikaları yine yüksek katma değer, yüksek teknoloji kriterleri ve rekabetçilik ilkesi esas alınarak değerlendirildiği, belirlendiği için, bölgenin ve ülkenin ihtiyacı dikkate alınmıyor. Sizin Doğu Anadolu’ya Güneydoğu Anadolu’ya gidip illa da bilgisayar çipi fabrikası kurmanıza gerek yok; Doğu Anadolu’daki tarımı besleyecek, tarımsal sanayiye destekleyecek gıda sektöründeki fabrikalar, deri sektöründe, tekstil ve konfeksiyonda yeni teknoloji fabrikaları kurmaya çalışmanız lazım. Ama yüksek katma değerli yatırım olmalı ve yüksek teknoloji sektörlerde olması lazım deyince, özel sektör yüksek katma değerli bulmadığı ve yüksek teknoloji sektöründe yer almadığından devlet de desteklemediği için yapmıyor yatırımı... Devlet zaten yatırım yapmıyor, yapılmışları da özelleştirip çekiliyor. Ondan sonra da size aktarmaya çalıştığım gelir ve sanayi dağılımı manzarası değişmiyor, hatta kötüleşiyor bile.
- Dün Oğuz (Oyan) hocanın sunumunda vardı; bölgesel gelir farklılığının azaltılması, kadının işgücüne katılımının artırılması gibi klişe lafları jenerik olarak tekrarlamakla, 2004’ten 2022’ye geldiğimizde, Türkiye bölgesel gelir dağılımı açısından hiçbir yere gelememiş. Çünkü bölge bazlı ve bölgenin ihtiyaçlarına dönük politikalar uygulanmıyor, öyle bir analiz yok. Sanayileşmeyle ilgili eksenlerde artık il bazlı değil, bölge bazlı bakmamız lazım. İli kurtarmak bölgeyi kurtarmıyor. Yani bir ilin durumunu iyileştirdiğiniz zaman bu illa ki ilin yer aldığı bölgenin ya da Türkiye’nin daha iyi olacağı anlamına gelmiyor. İhtiyaçların ve etkilerin neler olacağı anlamında,

¹⁵ Türkiye için uluslararası kriterlere uygun güncel bir teknoloji sınıflaması önerisi için KÜÇÜKKİREMİTÇİ, Oktay, “Türkiye İmalat Sanayi Sektörlerinin Teknoloji Düzeyleri İçin Detaylı ve Kapsamlı Bir Sınıflama Önerisi: TRTECx Yaklaşımı” Türkiye Üzerine Politik İktisat Yazıları kitabı içinde (editör Aziz KONUKMAN), Gazi Kitabevi, s. 185-232, Temmuz 2022, Ankara çalışmasına bakılabilir.

çevresinden atığına, hammaddesinden nakliyesine, işgücünden sosyal hayata kadar her şeyi bölge bazında düşünmeniz lazım.

- Sadece sanayileşme politikasından bahsetmiyorum, insana yakışır yaşam koşulları, insana yakışır çevre ve insanca yaşamaya uygun bir gelir düzeyi; devletin “*yurttaşlık hakkı*” çerçevesinde, toplumun korunmaya en muhtaç kesimleri başta olmak üzere herkese sağlaması gereken görevleridir. Piyasa koşullarına uyum ve rekabetçilikle şekillenen politikalar, geçtiğimiz dönemde bölge ve il düzeyinde gelir dağılımı ve sanayileşmeyi ülkeye yayamamış, aksine sürdürülemez bölgesel yoğunlaşmaları ya da tenhahlıkları derinleştirmiştir.

Son söz olarak, 21. Yüzyıl İçin Plânlama çalışma grubunun bir üyesi olarak, hemen her toplantıda dile getirdiğim sözlerle bitireyim:

“Nasıl bir toplum, nasıl bir üretim, nasıl bir insan ve nasıl bir çevre” sorusunun yanıtını şekillendirmede; akıl ve bilim bazlı plânlama, hem kaynakların kullanımında hem de bu kaynakları kullanarak yaratılan değerın toplum kesimlerine dağıtımını sağlamada vazgeçilmez ve göz ardı edilemez bir kavramdır.

Sabrınız ve ilgiyle dinlediğiniz için hepinize çok teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Oktay hocama sunumundan dolayı teşekkür ediyoruz. “Sanayi Nereye Gitti/Gidiyor?” ana temalı oturumun ikinci sunumunu Bilin hocamız yapacak. “Türkiye’nin Kalkınmasında Sanayinin Rolü” başlığıyla bir sunum yapacak. Endüstri devrimleri olarak tanımlanan teknolojik dönüşümlerin sağladığı makineleşme ve otomasyon süreçleri, endüstrileşme ve kalkınma arasındaki ilişkiyi güçlendirme potansiyeli taşıyıp taşımadığı, üretim ilişkileri ve organizasyonu, pazara erişimini destekleyip desteklemediği ve bunu geliştirip geliştirmediği, verimliliği artırıp artırmadığı, büyümenin sağlıklı olup olmadığı sorularına cevap arayacağınız sunumundan dolayı. Buyurun hocam.

TÜRKİYE’NİN KALKINMASINDA SANAYİNİN ROLÜ

Doç. Dr. Bilin NEYAPTI

Herkese günaydın. TMMOB yönetimine, beni bu çok değerli kongreye davet ettiği için çok teşekkür ediyorum. Tüm sunumları ben de gerçeğten çok faydalı buldum.

Sunumum **Sanayi ve Kalkınma ilişkisi** üzerine. Ben kurumsal iktisat üzerine yoğunlaşan bir makro iktisatçıyım. Dolayısıyla benim sunumum biraz kuramsal, biraz kurumsal ve makro çerçeveden olacak.

Dünden beri bazı saptamalar öne çıkıyor. Öncelikle kontrolsüz küreselleşme, plansızlık; yoksullaştıran büyüme dediğimiz, aslında istikrarsız ve yeterince yüksek olmayan, bizi gelişmiş ülkeler düzeyine yakınsatamayan bir büyüme politikası öne çıkıyor. Dışa bağımlı finansallaşma,

erken küreselleşme ve erken sanayisizleşme, Bunlar Türkiye'nin resmini bir miktar özetleyen kavramlar diye düşünüyorum.

Önce biraz kavramlardan başlayacağım. Her ne kadar bu kavramlar herkes için bilinen kavramlarsa da, yine de üstünden geçmekte fayda var diye düşündüm. Sonra kuramsal bağlantılardan bahsedeceğim. Bir miktar da göstergeler sunacağım; bunların bir kısmı kendi derlediklerim, bir kısmı ikincil kaynaklardan, ampirik analiz sonuçları. Daha sonra da çıkarımlarımı ve önerilerimi iletteceğim.

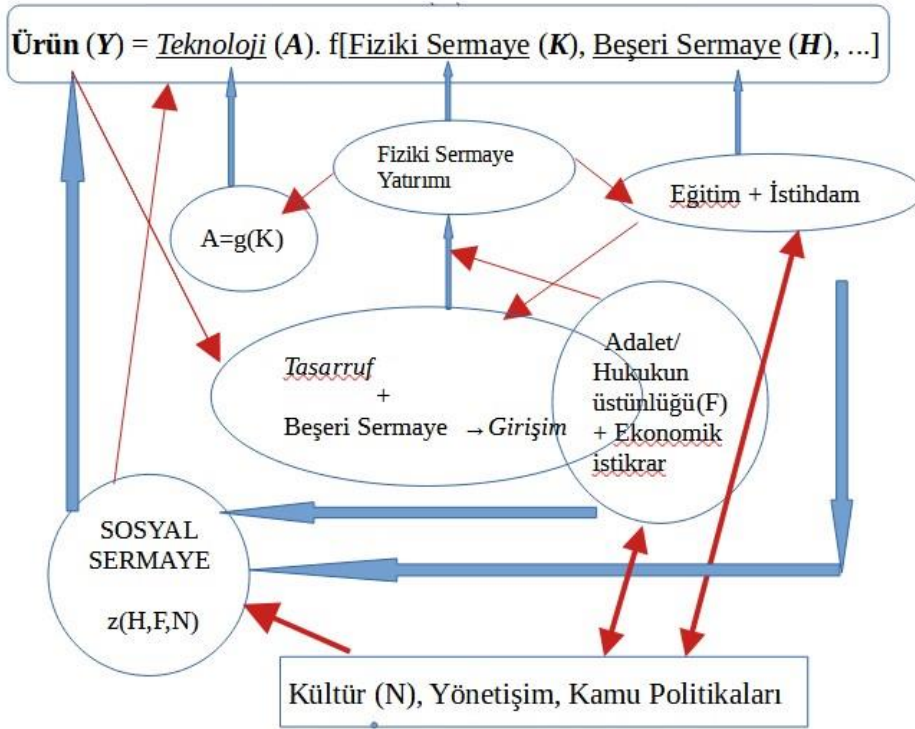
Büyüme ve kalkınma ve sanayi ilişkisi

Üretim, sanayi, büyüme ve kalkınma kavramları üzerinde biraz durursak, üretim, girdilerin çıktıya dönüşme süreci. Toplam faktör verimliliği burada çok önemli bir yer tutuyor tabii. Girdilerin ne derece çıktıya dönüşeceğinin miktarını ve niteliğini verimlilik, toplam faktör verimliliği dediğimiz kavram çok etkiliyor. Üretim faktörlerimiz; işgücü, beşeri ve fiziki sermaye, girişimcilik ve toprak. Fakat bunları da kontrol etsek, bunların dışında, ülkelerdeki gelişim farklılıklarını ya da gelir farklılıklarının yüzde 50'si yine de açıklanmamış oluyor ve bu yüzde 50 de bizim *toplam faktör verimliliği* dediğimiz bir kavram. Biraz bunu irdelemeye de çalışacağım. Nedir bu kavram tam olarak? Üretim sadece girdilerin çıktılara dönüşümü değil; dün de çok tartışıldığı gibi, aslında pazarın varlığıyla gerçekleşebilen bir süreç. Yani pazarlar darsa, piyasa üretim için uygun değilse, zaten o üretim yapılmayacağı için; piyasanın varlığı, pazarın genişliği, üretimin ne derece ve ne kadar nitelikli olacağını da belirleyen önemli faktörler.

Büyüme, son 40 yılda en önem verilen, ekonomik paradigma içinde en çok altı çizilen, önemsenen kavram. *Büyüme*yi katma değer artışı artı pazarın büyümesi şeklinde tanımlayabiliriz. Oktay Bey'in uyarılarına karşı ben büyüme*yi* yine *katma değer artışı* diye de tanımlayacağım, çünkü katma değer in fiilen kâra dönüşmesi bir gerçeklik olabilir; ama böyle olması gerekmiyor. Aslında katma değer in nasıl bölüştüğü önemli, yatırıma dönüşüp dönüşmediği teşviklerle, kurumlarla bağlantılı bir konu.

Sanayi, bütün üretim alanları içinde makineyi en çok kullanan, en yüksek verimliliğin ve katma değer in yaratıldığı, hammaddelerin işlenip kullanıma hazır hale getirildiği süreçlerin tümü olarak düşünülebilir. Burada makine teçhizat üretiminin kendisi çok önem kazanıyor, çünkü sanayide bu en yoğun olarak kullanılıyor ve tabii ki, üretimi de tasarruf, beşeri sermaye, dolayısıyla girişimcilik ve yatırım ortamı gerektiriyor.

Kalkınmayı tanımlamak gerekirse, büyümenin ötesinde, iktisadın en önemli iki tane hedefi var; biri verimlilik, biri adil dağıtım. Dolayısıyla kalkınmayı asla sadece büyüme değil, etkin kurumsal değişim diye de tanımlayabiliriz; büyüme, artı *etkin kurumsal değişim*. Etkin kurumsal değişim, üretim faktörleri gelişirken, kurumların ve üretim ilişkileri ve üretim organizasyonunun da bu evrilen, gelişen üretim faktörleriyle uyum sağlaması anlamında düşünülebilir. Dolayısıyla aslında bütün bu üretim ilişkileri ve üretim organizasyonunu sadece yazılı hukuki altyapı olarak değil; ama kültürel, yani formel ve enformel kurumlar olarak ve bunların yapısal uyumuyla birlikte ele alınması gerektiğini öne sürüyor kurumsal iktisat. Kalkınma da ancak böyle bir sürecin sonunda ortaya çıkabilen bir olgu.

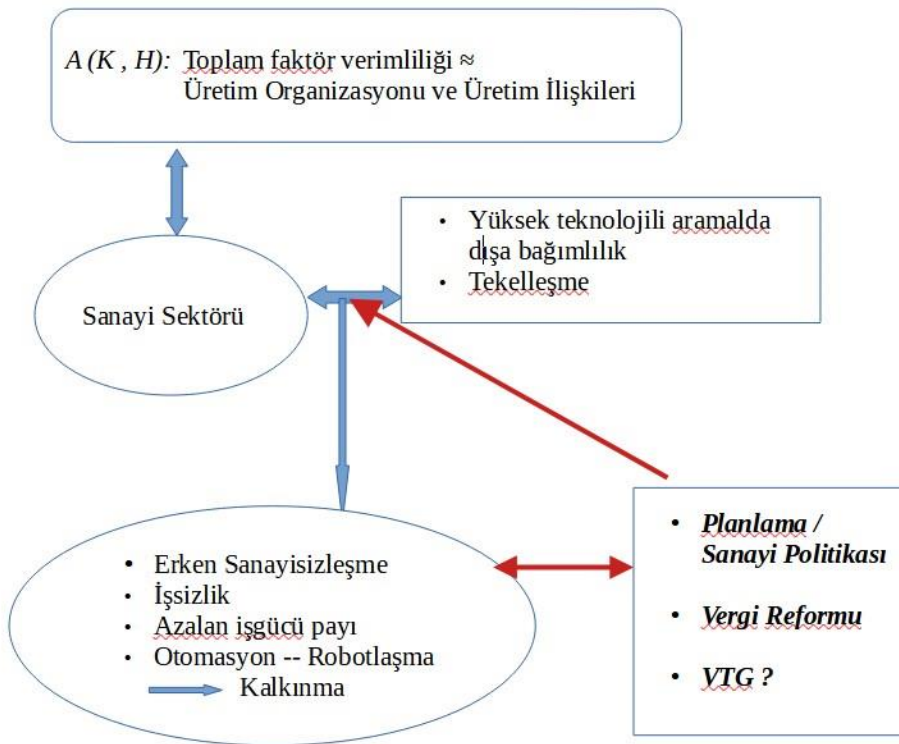
Şekil 1. Üretim ve Üretimi Etkileyen Faktörler

Bunu anlatabilmek için yukarıdaki akış şemasını hazırladım (Şekil 1). Biz iktisatçılar, üretimi esas olarak beşeri ve fiziki sermayenin üretim faktörleri olarak öne çıktığı üretim fonksiyonuyla açıklarız. Ama bu girdilerin ne kadar çıktıya dönüşeceği de teknolojiyle bağlantılı. Dolayısıyla bunların belirleyicilerine bakmalıyız. Burada beşeri sermaye ile sadece işgücü değil, eğitimle harmanlanmış işgücünü kastediyoruz. Bu ne kadar artarsa, katma değer de o kadar daha fazla olur. Beşeri sermayenin üretime katkısı, nitelikli eğitim ve istihdamla mümkün. Fiziki sermaye ise öncelikle yatırım gerektiriyor; yani makineye, teçhizata, fabrikaya yatırım. Ama bunun oluşması için, dün ilk konuşmacımız Bilsay hoca çok güzel bir şekilde ifade etti, “Türkiye’de sanayi talebi yok” dedi. Yani KOBİ’lerin üretim ve istihdamda hâlâ çok büyük bir yer tutuyor olması, yeterli teşvik ve yatırım ortamının olmaması; o talebin gerçekleşmemesi anlamında da ortaya çıkıyor. Tasarruf ve girişimcilik esas olarak fiziki sermaye yatırımlarını belirleyen faktörler. Beşeri sermaye olmayınca girişimcilik olmuyor, istihdam ve gelir artmadıkça da tasarruf olmuyor, tasarruf olmayınca yatırım olmuyor. Dolayısıyla bunlar birbirlerine çok bağlı. Burada teknoloji (A), *toplam faktör verimliliği* deyip aslında ampirik çalışmalarda tam da açıklanamayan bir kavram olarak dışarıda bıraktığımız bir faktör. Teknoloji; içsel büyüme modellerinde fiziki sermayeye bağlı olarak, yaparak öğrenme yoluyla gelişir, inovasyon bu şekilde ortaya çıkar. Dolayısıyla teknolojinin içselleşmesi de esas olarak fiziki sermayeye bağlanır ve patika bağımlılığı gösterir.

Resmin bütününe bakarsak, aslında adalet, hukukun üstünlüğü ve ekonomik istikrar; tasarruflara ve girişimin fiziki sermaye yatırımlarına dönüşümüne yol açan faktörler. Yani sadece tasarrufların oluşu da fiziki sermaye yatırımlarına yol açmıyor. Aynı zamanda hukukun üstünlüğü ve ekonomik istikrar da olması gerekiyor; çünkü yatırımcının ileriye görebilmesi için bunlar vazgeçilmez faktörler. Dolayısıyla hukuk ve ekonomik istikrarın kendisi de *sosyal sermayenin* oluşumunda katkıda bulunuyor. Sosyal sermaye derken, işgücü, beşeri sermaye ve sosyal sermayeden aşamalı olarak

bahsediyorum. Yani beşeri sermaye mevcut olabilir, yani eğitilmiş bir işgücünüz olabilir; ama bunların bir arada çalışabilme kabiliyeti, isteği ya da birbirine güvenini sağlayacak şey de yine hukuki çerçeve, kurumlar ve istikrardır. Kalkınmanın da aslında en önemli göstergelerinden bir tanesi, tesadüfi olarak iki kişiyi seçtiğinizde, bu iki kişinin birbirine olan güvenidir. Dolayısıyla bu da aslında iş ilişkilerinde ve iş organizasyonunda çok önemli olduğu için, sosyal sermayeyi beşeri sermayenin bir üst seviyesi olarak göz önüne alırsak, toplam faktör verimliliğini etkileyecek çok önemli bir üretim faktörü olduğunu da anlayabiliriz. Tüm bunların birbiriyle bağlantısı; büyüme muhasebesinin ötesine geçerek, *kalkınma muhasebesi* yapmamızı sağlayabilecek bir çerçeve sunuyor. Farkındaysanız, akış şemasının en altına da kültür, yönetim ve kamu politikalarını koydum; çünkü bunların varlığında ancak kalkınma için gerekli hukuki çerçeve yaratılabiliyor, beşeri sermayeye önem veriliyor ve eğitim öncelenebiliyor. Böylece sosyal sermayeyi geliştirerek verimliliği artırabiliyoruz.

Şekil 2. Sanayi, Teknoloji ve Kalkınma

İlk akış şemasını özetlemek gerekirse, toplam faktör verimliliği temelde hem fiziki sermaye, ama hem de sosyal sermayeyle gerçekleşebilecek bir şey. Teknoloji, üretim organizasyonu ve üretim ilişkileri olarak bunlara çok yakından bağlı. Bu teknoloji sanayi sektöründe çok önemli bir yer tutarken, makine, teçhizat ve bunlardan yaparak, öğrenerek inovasyon ve dolayısıyla yatırımlara yol açacak en önemli sektör de sanayi sektörü. Fakat dışa bağımlı iseniz, yani hem yüksek teknolojili aramalarda, hem finansmanda dışa bağımlıysanız; yukarıda tartıştığım faktörler ile formel ve enformel kurumların çatışması söz konusu olabilir. Yani siz teknolojiyi de ithal ederek kullanıyorsanız, mevcut kurumlarınız bununla uyumlu olmadığı sürece iş ilişkileri ve iş organizasyonları da size çok verimli bir ortam sağlayamayabilir. Aynı zamanda teknolojiyi yaratanlar teknolojinin nasıl kullanılacağını da belirledikleri için, bunu aslında kendi sanayinizin gelişimi için kullanamayabilirsiniz. Dolayısıyla bunların da göz önüne alınması durumunda dikkatimizi vermemiz

gereken nokta; planlama ve sanayi politikası (bkz. Şekil 2). Yani teknolojiye dışa bağımlılığı ya da içeride teknoloji üretmemizi belirlemede kilit politikalar, ancak planlamalar ve kurumsal uyum dâhilinde gerçekleşebilir. Örneğin, teşviklerle ilgili olarak, vergi politikası da sanayi sektörünün ne kadar dışa bağımlı olup olmayacağı -dün çok tartışıldı ithal ikamesi tarzı konular- bunlarla bağlantılı.

Ara malda, teknolojiye ve finansmanda dışa bağımlılık ve erken sanayisizleşme sonucu KOBİ'lere takılıp kalmış bir sanayi, kırılğan istihdam, azalan işgücü payı ortaya çıkıyor. Yaygınlaşan otomasyon ve robotlaşma da işsizlik ve eşitsizliği artıran bir kalkınma sorunu yaratıyor. Tabii, şekilde çift yönlü etkili olarak gösterdiğim politikalar ve kurumlarla üretim ilişkisi; aslında genellikle kurumların iktisadi gerçekleştirmeleri takibi şeklindedir. Yani kurumlar, genellikle üretim faktörlerindeki ve teknolojiye bağlı değişimleri takip ederek değişir; öncesinde değil, daha arkadan gelir. Ne kadar arkadan geldiği ise, sonuçta verimsizliğin o dönem için ne kadar büyüdüğünü da belirler. Yani *etkin kurumsal değişim*, eğer teknoloji içsel olarak gelişirse, enformel ve formel kurumların da bununla etkileşimli olarak evrilmesi şeklinde gerçekleşebilir. Dışsal etkilerle gelişen, uyarlanan teknolojiler ya da kurumlar ise, üretim ilişkileri ve/ya üretim faktörleriyle uyumsuz ise verimsizliğe yol açabilir.

Tablo 1. Türkiye İçin Büyüme Muhasebesi

Table 2. Growth Accounting (human capital from Altuğ et al., 2008).

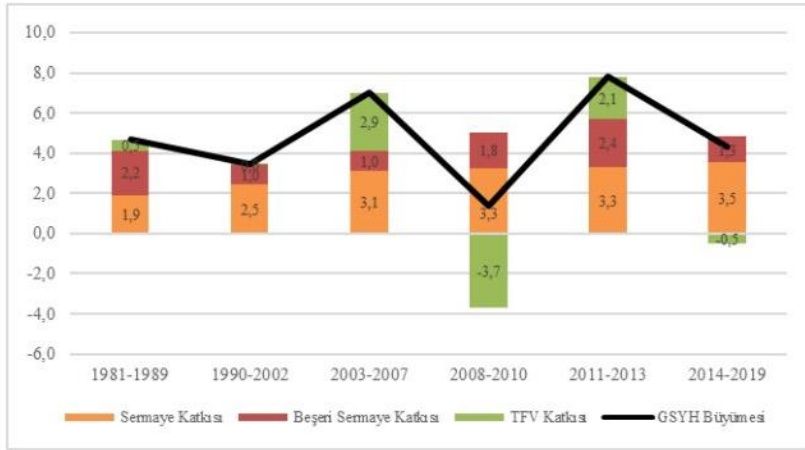
Period	Avg. Growth Rates (% per annum)				Contributions (%)		
	<i>y</i>	<i>k</i>	<i>A</i>	<i>h</i>	<i>k</i>	<i>A</i>	<i>h</i>
1923–1929	11.22	1.81	0.32	15.41	8.16	2.00	89.84
1930–1949	1.63	-0.03	-0.67	3.94	-31.64	-27.97	159.61
1950–1979	3.05	4.40	-0.33	2.79	46.03	-7.23	61.20
1980–2005	2.90	2.97	0.51	2.49	30.81	11.80	57.39

Kaynak: Attar, 2021¹⁶

Bu genel tartışmadan sonra Türkiye'ye dönersek, önceden de belirttiğim gibi son yarım yüzyılda dünya da olduğu gibi, daha çok büyümenin muhasebesi yapıldı. Tablo 1'deki ortalama büyüme oranlarına bakılırsa, Cumhuriyet tarihimizin ilk 15 yılı en fazla ortalama büyüme sağladığımız dönem. Buna neler etki etmiş? diye bakarsak, beşeri sermaye (*h*) en önde çıkan faktör. En çok beşeri sermayedeki değişimler büyümeyi etkilemiş ve bu Türkiye için her dönemde böyle. Azalan oranda da olsa, 1950'lerden sonra, yine de beşeri sermayedeki gelişme, büyümeyi en çok etkileyen faktör olarak görünüyor. Bir başka çalışmaya göre (bkz. Bakış ve Acar, 2020) ise son 20 yılda büyümenin en istikrarlı faktörü fiziki sermaye (bkz. Şekil 3).¹⁷

¹⁶ Attar, M. A. (2021). Growth, distribution and dynamic inefficiency in Turkey: An analysis of the naïve neoclassical theory of capital. *Structural Change and Economic Dynamics*, 59, 20-30.

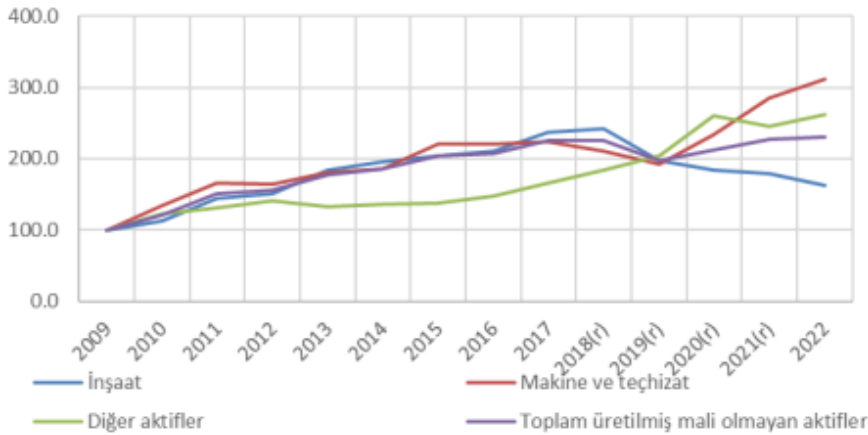
¹⁷ Bakış, O., & Acar, U. (2020). Türkiye ekonomisinde toplam faktör verimliliğinin seyri: sektörel bakış, 1980-2018. *Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi*.

Şekil 3. Üretim Faktörlerinin Büyüme Katkısı

Kaynak: Bakış ve Acar, 2020

Türkiye’de gayri safi sermaye oluşumuna bakınca (bkz. Şekil 4), makine ve teçhizatın 2019’dan itibaren belirgin şekilde artışa geçtiği görülüyor. Ondan önce inşaat, makine ve teçhizat birlikte gidiyor; ama 2018’den sonra makine, teçhizat yatırımları artıyor. Bunun ne kadarı askeri ya da savunma sanayi üretimi olarak sınıflanan İHA, SİHA yatırımları, bunu bilmiyorum; o detay sanıyorum çok da kolay erişilebilir değil.

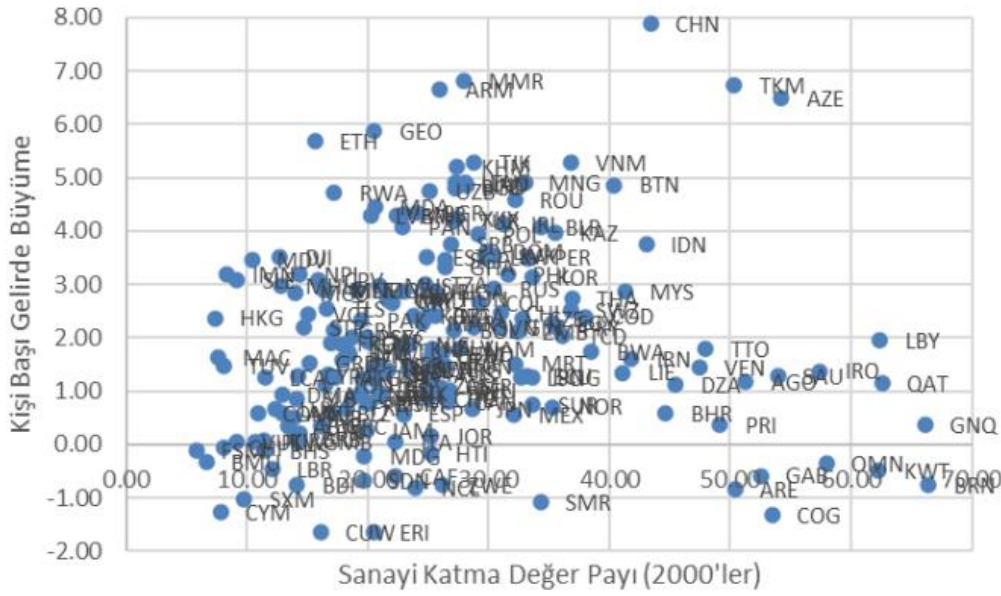

Şekil 4. Türkiye’de Gayri Safi Sermaye Oluşum Endeksi

TÜİK verileriyle, yazarca derlenmiştir.

Sanayi ve büyüme

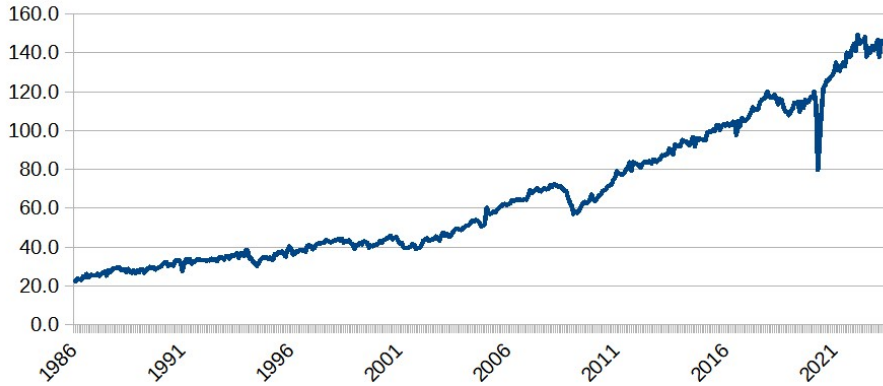
Bütün dünyada sanayi katma değeri ve kalkınmanın bir ölçütü olarak kişi başı gelirdeki büyüme ilişkisine bakarsak, Şekil 5 pozitif ve eğimi yüksek bir ilişkiye işaret ediyor. Sağ alt köşede kümelenen ülkeler ise bu ilişkinin görülmediği, petrol zengini ülkeler. O grup dışındakilere bakılırsa, sanayi katma değerinin kişi başı gelirdeki büyüme ile belirgin pozitif ilişki içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 5. Sanayi Katma Değer ve Kişi Başı Gelirin Büyüme İlişkisi

Kaynak: Dünya Bankası, WDI

Türkiye’de sanayi üretim indeksine bakınca gözlenen artış eğilimi (bkz. Şekil 6), Türkiye’nin dünyadaki sanayi üretim payına yansımış da olsa, bu payın halen yüzde 1 civarında kalmış olduğunu belirtmek gerekli.

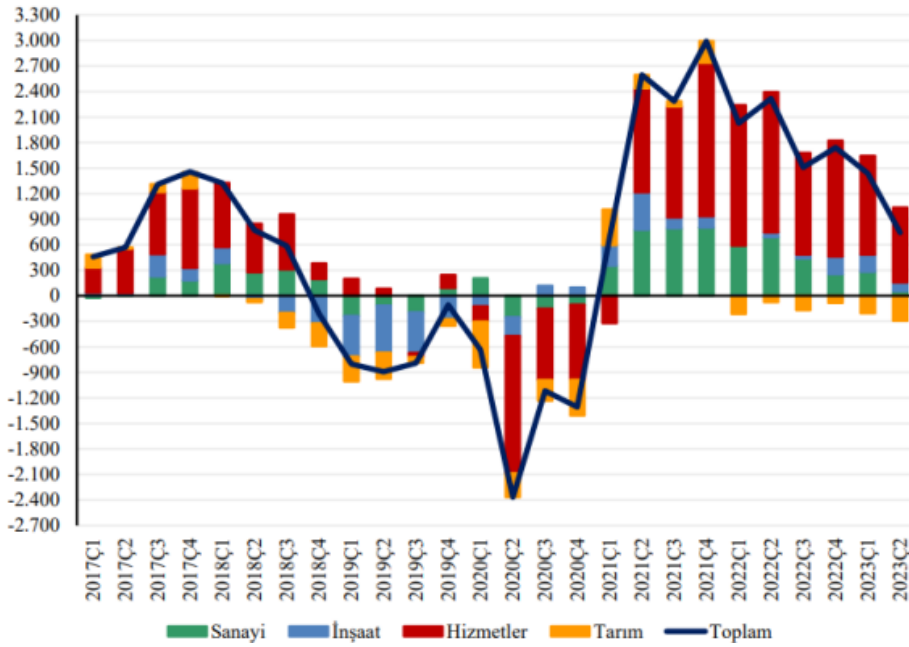

Şekil 6. Sanayi Üretim Endeksi

Kaynak: TÜİK

Şekil 7, Çin, örnek gösterilen bir kalkınma performansı sergilemiş olduğu için, endüstri katma değeriyle kişi başı büyüme ilişkisine Çin ve Türkiye karşılaştırması bağlamında bakılırsa; öncelikle Çin’in endüstri katma değeri yüzde 50'lere vardığı ve endüstriyel katma değerle kişi başı büyüme oranında ciddi de bir pozitif ilişki görülüyor. Türkiye’de böyle bir pozitif ilişki görmediğimiz gibi, endüstri katma değerimiz de Çin’e göre çok daha düşük (yüzde 25 civarı).

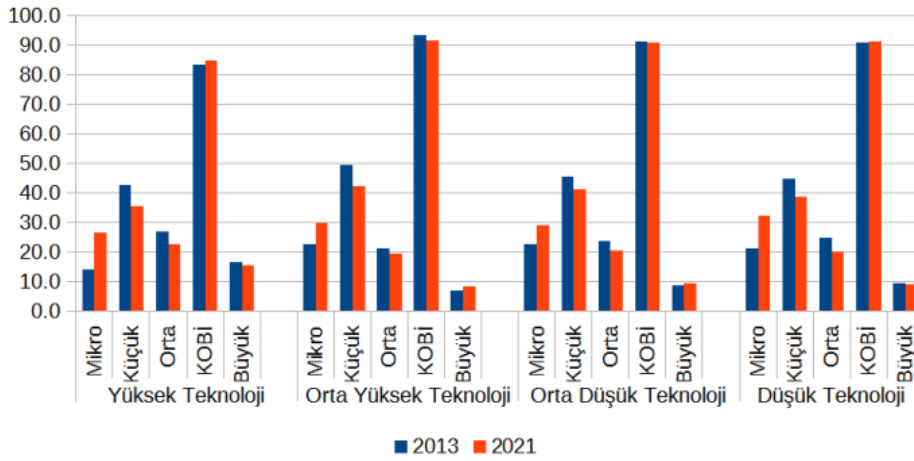
Kuramsal olarak, hizmet sektörünün öne geçişi ancak çok daha gelişmiş, sanayileşmesini tamamlamış ülkelerde olacakken, bizde de hem istihdamda, hem katma değerde yüzde 60'lara varan bir hizmet sektörü öne çıkıyor. Bu, daha sanayileşmesini tamamlayamamış bir ülke için çok fazla ve erken sanayisizleşme dediğimiz olgunun bir görünümü. Sanayi sektörüne toplam üretim içindeki sektör payı olarak bakıldığında, 2018'den sonra görülen artış, Şekil 4'deki artışa paralel olarak, makine ve teçhizat üretiminin son birkaç yılda inşaatın önüne geçmiş olmasıyla paralel. Bu önemli. Ancak, acaba bu makine ve teçhizat sadece savunma sanayii mi? İstihdama sektörel katkılara bakılırsa, yine hizmetler sektörü öne çıkıyor ve sanayinin istihdama katkısının 2021'den sonra gitgide azaldığı görülüyor.

Şekil 7. Sektörlerin İstihdam Katkıları

Kaynak: TÜİK

Yatırımlara bakarsak, kamu sektörü yatırımları yine esas olarak ulaştırmaya ve “diğer hizmetlere” yatırımlar diye geçiyor. Yani eğitim, sağlık, enerji, turizm, tarım, madencilik, konut değil; diğer yatırımlar. Bu diğerin ne olduğunu bilmiyoruz. Bu da TÜİK’in yine bir başka raporlama sorunu. Özel sektör yatırımlarında da daha çok konut ve ulaştırma önde ama imalat sektörü de yüksekler arasında burada var, yatırımda.

Şekil 8. Ölçek Bazında İmalat Sanayi Girişim Oranları

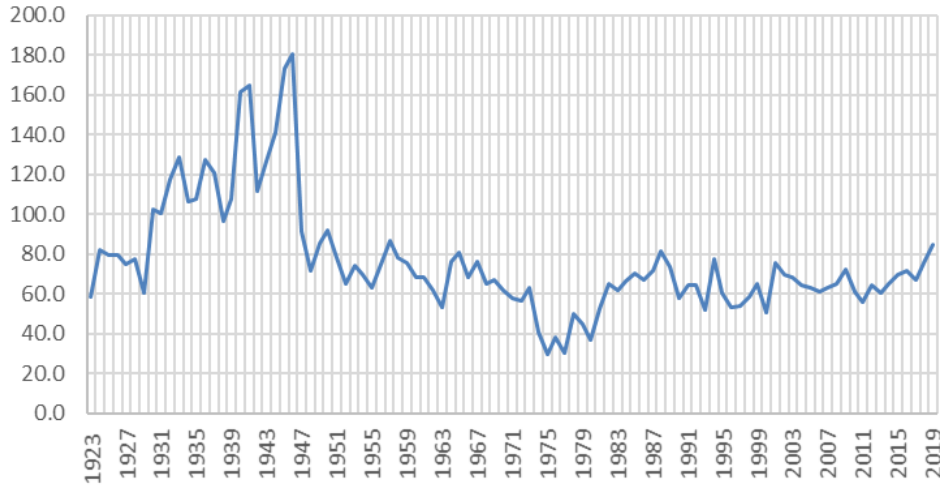
Kaynak: TÜİK

Üretimin yapısının kalkınma ilişkisini incelerken üretim ölçeklerine de bakmak gerekiyor. Şekil 8’de görüleceği üzere her teknoloji düzeyinde girişim oranında KOBİ’ler önde. Alt sektörel bileşenlere bakılırsa, zaman içinde sadece su temini, kanalizasyonda mikro ölçekli işletmeler bir miktar azalmış; ama madencilik, taşocaklarında küçük ölçekli işletmelerde artış var. İstihdamın teknolojik sınıflanmasına bakılınca, düşük teknoloji payı azalsa da en yüksek istihdam yine düşük teknoloji üretimde. En fazla ikinci istihdam payı orta-düşük teknoloji üretimde; en az istihdamsa orta yüksek teknolojilerde.

Dışa bağımlılık

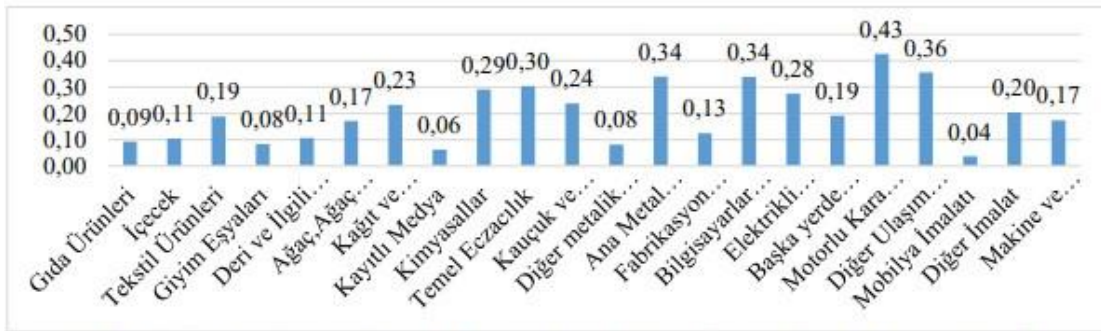
Yukarıda özetlenen sanayi sektöründeki duruma paralel olarak, ihracatımızın ithalatı karşılama oranı, ikinci dünya savaşı sonrası hep yüzde 100 altında kalmış (bkz. Şekil 9). Bağcı (2020)’nin çalışmasına göre; en çok madencilik ve taş ocakçılığında ihracatımız ithalatı karşılayamıyor.¹⁸ Bu çalışmada Türkiye’nin ithalatı karşılamayan imalat sanayi alt sektörleri detayıyla verilmiş: kimyasal madde ve ürünler de çok geride. Basın yayın, kağıt ürünleri, büro malzemeleri, tıbbi aletler, radyo ve televizyon, haberleşme gibi sektörlerde de ithalatı karşılamayan bir ihracat performansı söz konusu. Ortalama ithalat bağımlılık oranına ve ara malda hangi sektörler daha çok ithalata bağımlı diye bakılırsa, en çok motorlu kara taşıtları ve diğer ulaşım öne çıkıyor. Yine ana metallerde de ithalata bağımlılık oranı oldukça yüksek. İhracatımızın ithalatı karşılayamama durumu elbette ticaret hadlerimizle de bağlantılı ve Türkiye’nin ticaret hadlerinde 2016’dan sonra ciddi bir düşüş gözlemlenmekte.

¹⁸ Bağcı, E. (2020), “Dışa bağımlılığın makroekonomik sonuçları: Türkiye Örneği”, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi.

Şekil 9. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı: 1923-2020

Kaynak: TÜİK

Şekil 4. 2006-2019 NACE Rev.2 Düzeyinde Ortalama İthalat Bağımlılık Oranları (%)

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerinden yararlanılarak hesaplanmış ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

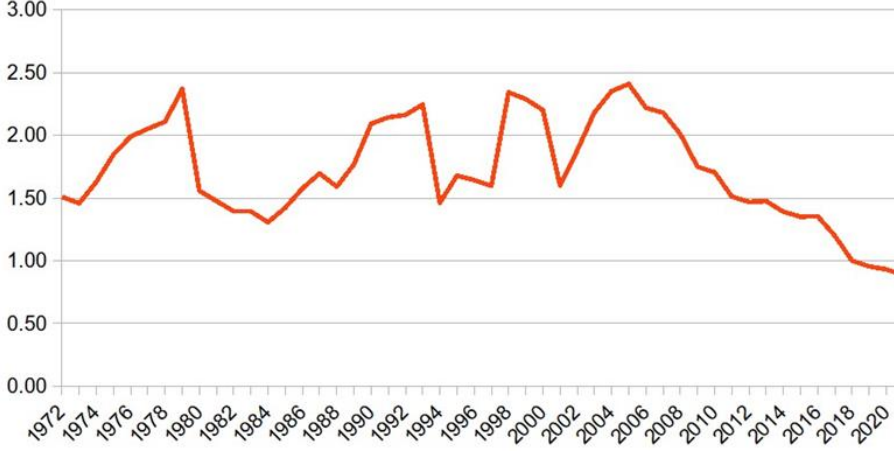
Şekil 10. Sektörlere Göre İthalat Bağımlılık Oranları: 1923-2020

Kaynak: Karaman, 2023¹⁹

Sanayi performansın irdelerken, Ar-Ge harcamalarına da değinmek gerekli. Ar-Ge harcamasında Çin, gayri safi milli hasılasının yüzde 2,5 oranını, Kore de yüzde 5'ini harcıyor. Bizde ise bu oran hâlâ yüzde 1,5 civarında. Kişi başı patent başvurularında da Türkiye Çin'den daha geri: Çin'de 1000 kişiden 1 kişi patent başvurusu yaparken, Türkiye'de bu 10 binde 1 gibi.

¹⁹ Karaman, S. K. (2023). İthalat Bağımlılık Oranının Hesaplanması ve Türkiye'de Sektörel İthalat Bağımlılık Oranını Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi (İKTİSAD)*, 8(21), 686-711.

Durum bu ise, kalkınabildik mi?

Şekil 11. Üst-Orta Gelir Grubundaki Yerimiz

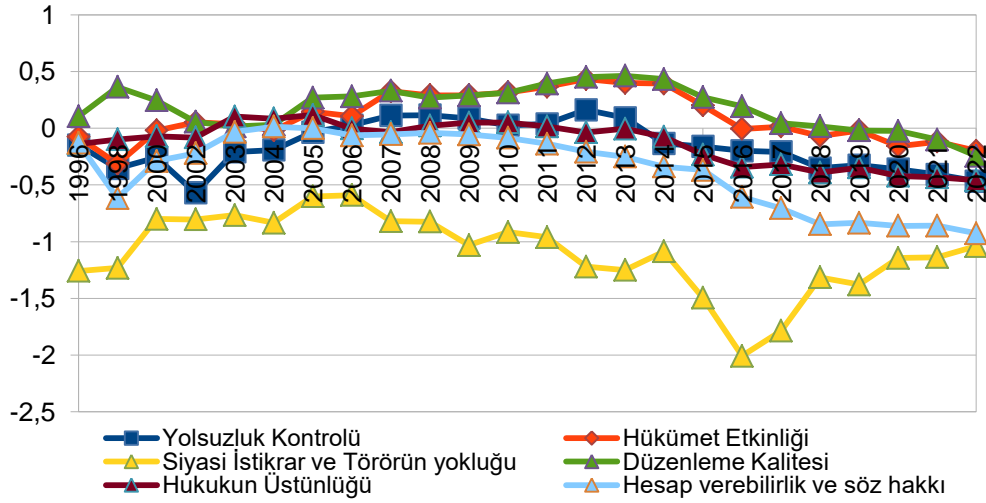
Kaynak: Dünya Bankası, WDI

Kalkınmanın bir ölçütü olarak, bizim dâhil olduğumuz üst orta gelir grubuna göre kişi başı gelirimizin zaman içindeki gelişimine bakarsak, 1972’den 2006’lara kadar aşağı yukarı üst orta gelirin 1,5-2 katı kadar iken; ancak, 2006’dan sonra maalesef onlara göre oranımız 1’in altına düşmüş. Yani son 20 yılda üst orta gelir grubu ortalamasının da altına düşmüşüz. Büyümenin yüzde 3-5 oranlarında seyretmesi, dünya ülkeleri de ortalamada bu kadar büyürken, siz hemen hemen yerinizde duruyorsunuz demektir. Özellikle TÜİK verileriyle, enflasyon oranlarının da tartışılabilirliği ışığında, reel büyümenin de bir miktar abartıldığı düşünülürse, aslında biz dururken bizden yüksek oranlarda büyüyen kalkınmakta olan ülkelere göre geriliyoruz.

Sunumumun sonlarına yaklaşırken, tüm niteliksel göstergeler ışığında tekrar kalkınma konusuna dönmek istiyorum. Kalkınmaya etkin kurumsal değişimle birlikte büyüme olarak tanımlamıştım. Bir kez daha tekrar etmek gerekirse, üretim ilişkilerinin üretim faktörlerinin gelişimiyle uyumuna etkin kurumsal değişim diyoruz. Bu da aslında ekonomide işlem maliyetlerinin azaltılması ve böylece verimlilik artışı, yani toplam faktör verimliliği artışı demektir. Üretim ilişkilerini de oyunun formel kurallarının, enformel/kültürel kodlara işlemiş üretim ilişkilerini de belirleyen faktörlerle uyum derecesi olarak düşünebiliriz.

Darwin’in bir sözü şöyle: “Eğer insanların sefaleti doğa yasaları yüzünden değil de kurumlar yüzündense, günahımız büyüktür.” Kurumlar önemli. Kurumların kalitesinin bir ölçümü, Dünya Bankası’nın çok kullandığı yönetim göstergeleri. Bu kavramın içeriği farklı anlamlara çekilerek tartışılabilir halde sunulsa da, bu göstergeler sonuçta çok boyutlu ve anlamlı. Şekil 12’ye baktığımız zaman, özellikle 2013 sonrasında tüm yönetim göstergeleri çok ciddi bir bozulma sergiliyor. Siyasi istikrar ve terörün yokluğu 2016’dan sonra bir miktar gelişme göstermiş, ki bu da tartışılabilir tabii. Ancak hesap verebilirlik ve söz hakkında gözlenen belirgin azalma sanıyorum tartışma gerektirmeyecek kadar gerçek.

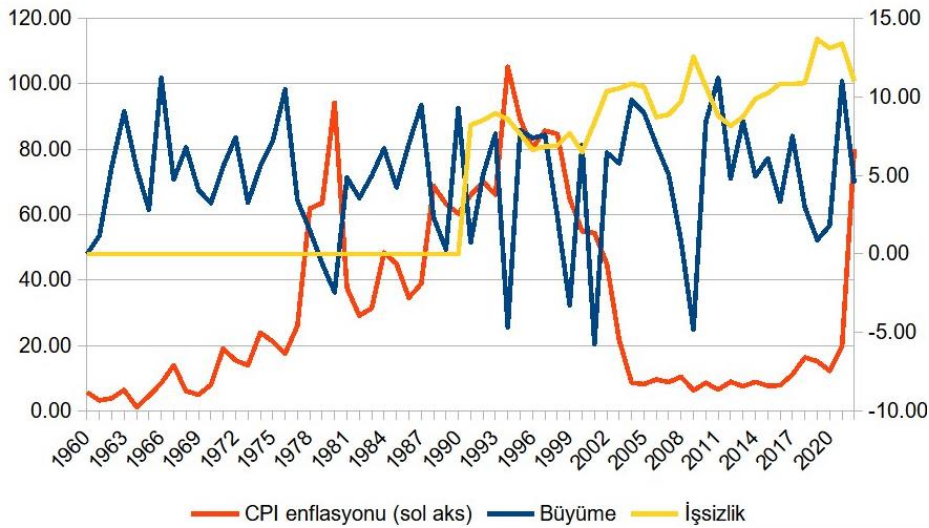

Şekil 12. Yönetişim Göstergeleri

Kaynak: Dünya Bankası, WDI

Kalkınma için önemli bir faktör de yatırım ve büyüme için gerekli olan istikrar demıştik; İstikrar, kurumlar, yatırım ortamı. Şekil 13’de mavi çizgi ile gösterilen büyüme performansının son derece istikrarsız görölüyor. Enflasyonda 2000’ler başında çok büyük bir başarı sağlandı, ama 2020’lerde 30 yıl öncesine geri dönüldü. İşsizlik de %10’lara, hatta geniş tanımlı olarak %25’e erişmiş olarak, zaman içinde gayet yüksek artış sergilemiş durumda.

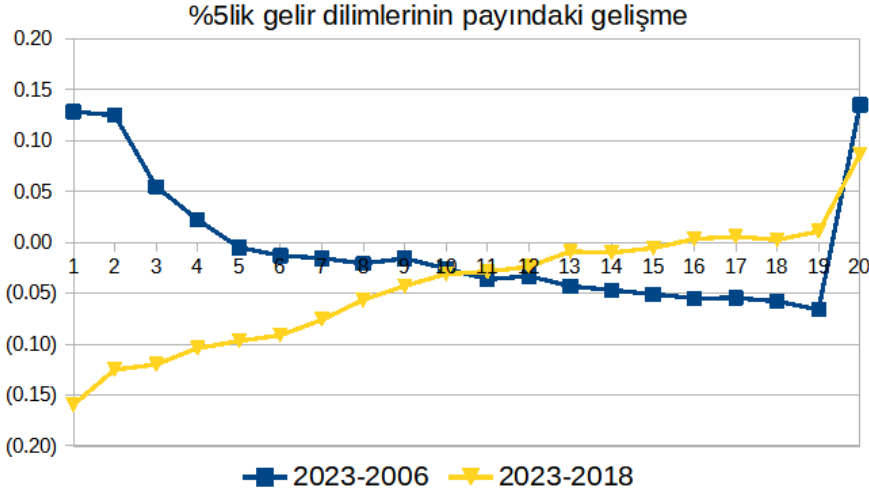

Şekil 13. İstikrar?

Kaynak: TÜİK

Gelir ve refah dağılımına gelince; en düşük refaha sahip yüzde 50, refaktan sadece yüzde 5’in altında bir pay alabilirken, en yüksek yüzde 1’lik refah sahipleri ülkenin yüzde 40’a yakın refahını kontrol ediyor. TÜİK verileriyle hazırladığım Şekil 14’de yatay eksen nüfusun gelir seviyelerine göre 20 eşit parçaya bölünmüş hali. Dikey eksen ise bu grupların gelirden aldığı payı gösteriyor.

Mavi çizgi 2006'dan 2023'e kadar orta ve orta-üst gelir gruplarının payı azalırken en alt yüzde 25'lik ve en üst yüzde 5'lik gelir grubunun gelirden aldığı payın arttığını gösteriyor. Ancak, en son 4 seneye bakılırsa (sarı çizgi), sadece en yüksek yüzde 5'lik gelir dilimi kazanırken tüm toplumun gelirden aldığı payın gerilediği büyük çıkmazı gözler önüne seriyor.

Şekil 14. Bölüşüm

Kaynak: TÜİK

Tüm bu görünüm ışığında sorumuz şu: ne yapmalıyız?

Hepimiz sorunları dile getiriyoruz, ama bunun bir ötesine geçerek “ne yapılmalı?” konusu daha da önem kazanıyor. Yüksek katma değerli üretim yapılması gerekiyor. Dediğim gibi, bunun bölüşümü önemli tabii. Kâr olarak sermayecinin cebinde kalması değil, bunun yatırıma dönüşmesi için yerli teknoloji üretimi ve Bilsay Hoca'nın bahsettiği gibi, sanayi yatırım talebinin ortaya çıkması lazım. Bunun da gerektirdiği şey hukuki altyapı, istikrar ve sanayi planlaması. Diğer taraftan, bu büyüme için âdil refah dağılımı da bizim için önemli. Kalkınmadan bahsediyorsak, sade büyüme değil, âdil refah da dağılımı gerekli. Bunun için sosyal sermayenin gelişmesi gerek ki bunun için de fırsatlara eşit erişimi sağlayacak, nitelikli, ücretsiz, bilimsel eğitim gerekiyor.

Yapılması gerekenlerin aslında bir türlü yerine getirilmemesi ise maalesef daha da kemikleşen bir siyasi tercih ve büyüyen bir iktisadi ve toplumsal problem olarak karşımıza çıkıyor. Siyasette kapsamlı bir reform, belki bütün seçim sisteminin, parti sistemlerinin ve dolayısıyla çıkar gruplarının değil, ahbap-çavuş kapitalizminin değil; bütün halkın gereksinimlerini karşılayacak bir siyasetin ortaya çıkması için köklü bir çözüm gerekiyor. Bu çözüm; elbette tam bağımsızlık prensibi önderliğinde dengeli bir planlama ve kurumların yeniden sağlamaşmasında.

Bu reformun bir yerden çıkmasını umuyoruz.

Dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Biz teşekkür ederiz. Bu oturumun son konuşmacısı Erol hocam, “Türkiye İmalat Sanayiinde Yapısal Dönüşüm: Nereden Geldi, Nereye Gidiyor?” konulu sunumunu yapacak.

TÜRKİYE İMALAT SANAYİİNDE YAPISAL DÖNÜŞÜM: NEREDEN GELDİ, NEREYE GİDİYOR?*

Prof. Dr. Erol TAYMAZ

Herkese iyi günler. Sunuşa başlamadan önce, kongreyi düzenleyenlere teşekkür etmek istiyorum. Gerçekten sabırla, ısrarla sanayi konusunu, sanayileşme konusunu gündemde tutuyor bu kongreler. Çünkü sanayi konusu, sanayileşme konusu Türkiye açısından çok önemli. Bu salondaki herkes herhalde o konuda hemfikir.

Türkiye gündeminde, hatta dünya gündeminde sanayileşme konusu uzun bir süre gündemden düşmüştü, COVID salgınından sonra tekrar gündeme gelmeye başladı. Biliyorsunuz, eskiden Dünya Ticaret Örgütü vardı, hâlâ var. Türkiye’de bir sanayi politikası uygulanacağı zaman, bir öneri yapıldığı zaman derhal “Dünya Ticaret Örgütü kurallarına aykırı” denirdi; ama son iki yıl içinde gelişmiş ülkelerde, özellikle Amerika’da yapılan uygulamaları gördüğümüzde, Türkiye için daha önce engel denilen şeylerin aslında başka ülkeler için hiç de engel olmadığını gördük. Bu anlamda bu kongrelerin devam etmesi ve Türkiye’nin sanayileşme konusunu gündemde tutması çok önemli. Bu yüzden, bütün emeği geçenlere ve üyesi olduğum Makina Mühendisleri Odası’na bu çabalarından dolayı teşekkür ediyorum.

Bugünkü sunuşumda dört konuya değinmek istiyorum. Temelde Türkiye’de sanayi, sanayi yapısı nereden geldi, nereye gidiyor ve nereye gidebilir, bu üç konuya değinmek istiyorum. Bunu yaparken de öncelikle teknolojik değişim süreci konusunda kısaca bir-iki hatırlatmak yapmak istiyorum. Daha sonra, günümüze kadar teknoloji nasıl değişti, bunun Türkiye’ye etkisi ne oldu ya da Türkiye’nin bu teknolojik değişim sürecindeki yeri ne oldu, o konuya bakmak istiyorum.

Bu sunuşta daha çok yapısal dönüşüme bakacağım. Sanayinin yapısındaki dönüşüme değinmek istiyorum özellikle. Niye yapısal dönüşümü ön plana çıkarıyorum? Çünkü yapısal dönüşüm uzun dönemde ekonomik büyüme açısından çok önemli. Biz iktisatçılara “Uzun dönemde büyümeyi ne sağlıyor?” diye sorarsanız, bunun dört nedeni olduğunu söylüyoruz; dört temel faktör var büyümeyi belirleyen.

Birincisi yatırımlar, yani sabit sermaye yatırımı dediğimiz yatırımlar. Yatırım yaparak istihdam alanları açabiliyorsunuz, yeni sektörlere girebiliyorsunuz ya da mevcut kapasiteyi artırabiliyorsunuz.

İkincisi yenilik, yani teknolojik yenilikler. Yeni ürünler geliştiriyorsunuz, yeni proses yöntemleri geliştiriyorsunuz, bu şekilde üretkenliği artırabiliyorsunuz ya da yeni ürünler üretebiliyorsunuz.

* * Prof. Dr. Erol Taymaz’ın bu bildirisi, kitabımız yayına hazırlanırken kendisinin onayı ile Makina Mühendisleri Odası yayını olan *Sanayi ve Toplum*’un Ocak 2024, 5. sayısında yayımlanmıştır.

Üçüncüsü yaygın eğitim. Daha önceki konuşmacılar da bahsetti, insan sermayesi dediğimiz konu önemli. İşgücünün beceri düzeyi üretkenlik açısından, üretim açısından önemli.

Son olarak yapısal dönüşüm önemli; yani sizin ne ürettiğiniz, nasıl ürettiğiniz çok önemli, hangi sektörlerde faaliyet gösterdiğiniz önemli. Çünkü sektörlerin üretkenlik düzeyine baktığımız zaman, çok büyük farklılıklar var; bazı sektörler diğerlerinden daha üretken, bazı sektörlerde ücretler diğerlerinden daha yüksek, bazı sektörler daha yenilikçi, daha çok teknolojik yenilik yapıyor, teknolojik yenilik yaptığı için daha kârlı oluyor, ülkeye daha fazla getiri sağlayabiliyor. Bu yüzden de yapısal dönüşüm çok önemli. Aslında bu nedenlerden dolayı yapısal dönüşüm diğer üç faktörle de ilgili. Diyelim ki, bir ülke sadece tekstil ürünleri üretiyorsa, o ülkede çok fazla bir yenilik beklemek mümkün değil; çünkü tekstil sektöründe teknolojik yenilik çok fazla olmuyor artık. Hangi sektörde daha çok yenilik oluyor; diyelim ki yazılımda daha çok oluyor, elektronikte daha çok oluyor. Belli sektörlerde günümüzde yenilik daha fazla oluyor. O yüzden, sizin sektörel yapınız yenilikçi olup olmamanızı da etkiliyor, yatırımları da etkiliyor. Diyelim, tekstil sektöründe büyüme hızı düşük, ama başka sektörlerde büyüme hızları çok daha yüksek; o zaman, büyüme hızı yüksek olan sektörlerde üretim yapıyorsanız, sizin de büyüme hızınız daha yüksek oluyor. O yüzden, sanayinin yapısı, ekonominin yapısı bu üç faktörü de etkiliyor.

Teknolojik değişim sürecinin bazı özelliklerine değinirsek -biraz sonra daha net örnekler de vereceğim- Sanayi Devrimi 18. yüzyıl ortalarından itibaren başladı. O dönemden itibaren teknolojik gelişme sürecine baktığımız zaman birkaç temel özellik görüyoruz.

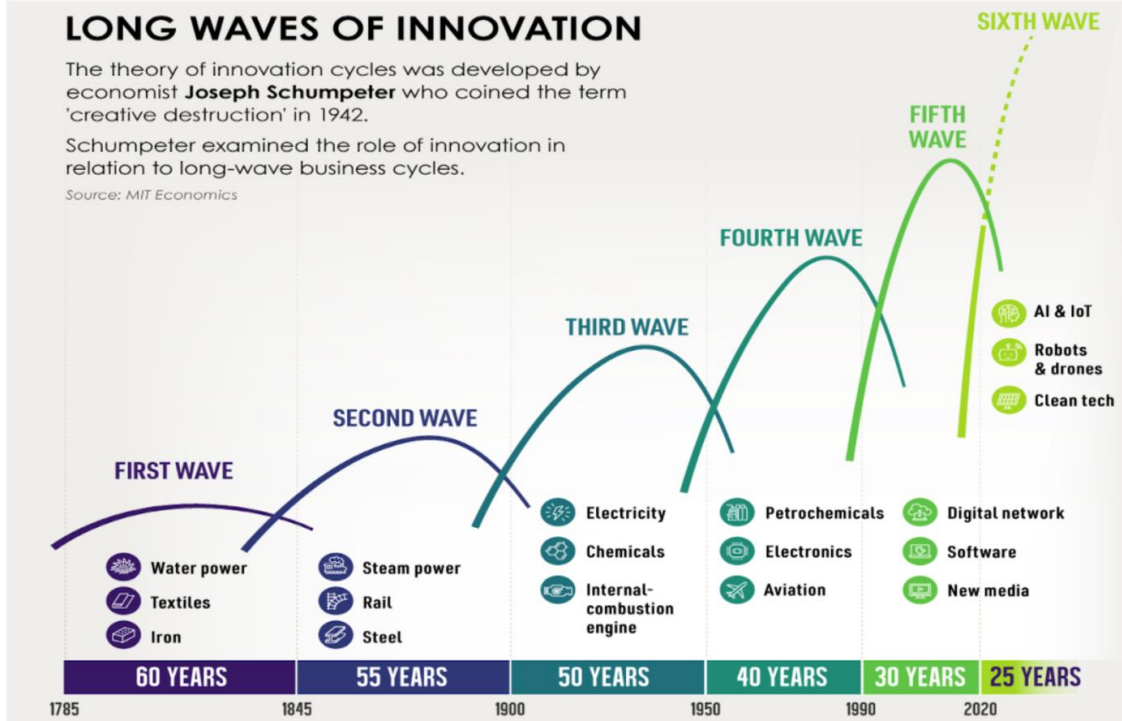
Bunlardan bir tanesi, teknolojik yeniliklerin rastgele zaman içinde dağılmadığını, belli dönemlerde belli teknolojilere yoğunlaştığını görüyoruz. Örneğin 18. yüzyıl ortalarından itibaren Sanayi Devrimi, biliyorsunuz, tekstil sektöründe başladı. Tekstil yenilikleri aslında o dönem çok önemli. Günümüzde çok önemli değil belki, çünkü çok fazla yenilik olmuyor; ama 18. yüzyıl ortalarından itibaren aslında sanayileşmeyi sağlayan sektör tekstil sektörü. Önce İngiltere’de, daha sonra diğer ülkelerde tekstil sektöründeki yeniliklerle sanayileşme başlıyor, belirleyici olan tekstil yenilikleri. Tekstil sektöründeki gelişmelere bağlı olarak, tekstil makinelerinde demir kullanılmaya başlanıyor ve o zaman demir teknolojileri gelişmeye başlıyor. Demiri işlemek lazım; demiri işlemek için takım tezgahları ve teknolojileri geliyor o dönemde.

Belli dönemlerde belli teknolojilerin ön plana çıktığını görüyoruz, yani teknolojik yeniliklerin gerçekleşmesinde bir kümelenme var. Bu teknolojilerin belirli dönemlerde yoğunlaşması teknolojik devrim dediğimiz olguya yol açıyor; yani belli bir zamanda yoğunlaşan yeni teknolojiler ekonominin teknoloji altyapısında değişikliğe yol açıyor. Buna da teknoloji devrimi diyoruz. Günümüzde de çok konuşuluyor biliyorsunuz; 4. sanayi devrimi, 4. teknolojik devrim gibi. Ben de biraz sonra başka bir sınıflama göstereceğim. Bu tanımlamalar ya da sınıflamalar biraz farklı olmakla birlikte, çoğunlukla kabul edilen görüş, Sanayi Devriminden itibaren belli dönemlerde teknolojik devrimlerin yaşandığı yolunda. Bu teknolojik devrimler uzun dönemli ekonomik gelişmeyi belirliyor: her teknolojik devrim yeni sektörlerin oluşmasını sağlıyor ve bu sektörler ekonomik büyümeyi sağlayan sektörler oluyor.

“Uzun dönemli ekonomik büyüme dalgaları” denilen bir kuram var. Bir teknolojik devrim olduğu zaman ekonomik büyüme hızı artıyor, o teknolojiler temelinde büyüme oluyor, teknolojilerin potansiyeli tüketildiği zaman büyüme hızı düşüyor, ondan sonra yine bir devrim oluyor, tekrar

büyüme artıyor gibi bir kuram da var. “Gerçekten teknolojik devrimler uzun dönemli büyüme dalgalarına yol açıyor mu, açmıyor mu?”, bu konu tartışılabilir. Fakat bu tartışma konumuz açısından çok önemli ve belirleyici değil. Konumuz açısından önemli olan teknolojik devrimlerin teknolojik gelişmenin yönünü belirlemesi.

Teknolojik devrim derken, hangi devrimler oldu dünyada, ona bakarsak, burada altı devrimden bahsediyoruz. Yani Sanayi Devriminden günümüze 6 teknolojik devrim olduğunu gösteriyor (bkz. Şekil 1).

Şekil 1. Teknolojik Devrimler

Kaynak: <https://www.visualcapitalist.com/the-history-of-innovation-cycles/>

Sanayi Devriminden günümüze kaç teknolojik devrim oldu, dört mü, beş mi, bunun tartışmaları yapılabilir; ama özellikle 2. Dünya Savaşı'na kadar olan teknolojik devrimler konusunda bir görüş birliği var.

İlk teknolojik devrim, Sanayi Devrimini sağlayan teknolojik devrim, 18. yüzyıl sonlarında gerçekleşiyor. O dönemde çekici sektörler, yani teknolojik devrimin gerçekleştiği sektörler, tekstil sektörü, demir sektörü ve sudan enerji üretimi. Bu dönemde takım tezgahları sektörü de oluşuyor.

Daha sonra ikinci teknolojik devrim 19. yüzyıl ortalarında yaşanıyor. 19. yüzyıl ortalarında yaşanan teknolojik devrimin öncü sektörleri çelik üretimi, çünkü artık demir yerine çelik kullanılmaya başlanıyor. Su buharı enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanıyor, en önemli enerji kaynağı su buharı oluyor. Çelik ve su buharı temelinde de ulaşım araçlarında gelişme görüyoruz. Özellikle

demiryolları ve çelik kullanılarak yapılan gemiler bu dönemde gelişiyor. Bu da ticaretin hızlı bir şekilde uluslararası düzeyde genişlemesini sağlıyor ve bu ulaşım teknolojileri önemli oluyor.

Üçüncü teknolojik devrim 1900'lerde, yani 20. yüzyıl başlarında yaşanan teknolojik devrim. Burada da öncü teknolojiler ve sektörler elektrik; elektrik artık enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanıyor ve makinelerde artık su buharı yerine elektrik kullanılıyor. İçten yanmalı motor, bugün otomobillerde kullandığımız motor, o dönemde gelişiyor ve kitlesel üretime başlanıyor. Bu da aslında kentleşmeyi bile etkileyen önemli bir dönüşüm sağlıyor. Yeni kimyasallar üretilmeye başlanıyor, sentetik kimyasallar bu dönemde üretilmeye başlanıyor.

Dördüncü teknolojik devrim İkinci Dünya Savaşı sonrası özellikle elektronik ve petrokimya temelinde olan bir devrim. O da yeni sektörlerin oluşmasını sağlıyor. Bu son teknolojik devrimlerin tanımlanmasında biraz farklar var, ama buradaki daha detaylı olduğu için bu Şekil 1'de özetlenen sınıflamayı tercih ettim

Beşinci teknolojik devrim, 1990'larda başlayan, özellikle yazılım temelinde gerçekleşen dönüşüm. Network'ler, internet, artık hayatımızın her alanında, yer alıyor. Son olarak da 2020'lerden itibaren, özellikle son birkaç yıldır yine günlük hayatımıza girmeye başlayan yapay zekâ. Yapay zekâ aslında 1980'lerde de vardı, ama gelişmemişti o zaman. Son birkaç yıldır olağanüstü gelişmeye başladı yapay zekâ. Nesnelerin interneti, robotlar, drone'lar, bu gibi teknolojiler gelişmeye başladı. Bu teknolojilerin de altıncı teknolojik devrimi oluşturduğunu söyleyenler var.

Bu teknolojik devrimler ülkelerin büyümesini de etkiliyor tabii. Ama nasıl etkiliyor, herkes eşit mi etkileniyor? Eşit etkilenmiyor. Yine Sanayi Devriminden sonra ülkelerin gelişmesine baktığımız zaman, dünya ekonomisinde eşitsiz ve bileşik gelişme eğilimi olduğunu görüyoruz. Buna hem eşitsiz diyoruz, hem bileşik. Niçin bileşik? Çünkü Sanayi Devriminden sonra özellikle uluslararası ticaretin artması sonucu bütün dünya ülkeleri birbirleriyle ilişki halinde. Aslında bir dünya ekonomisi kuruldu, bir işbölümü var ve bütün ülkeler bu işbölümü içinde bir yer elde ediyor. Diyelim ki, belli ülkeler belli ürünler üretiyor; bu ürünleri ihraç ederek diğer ülkelerle etkileşiyor, onun karşılığında da farklı ürünleri ithal ediyor. Bu işbölümü sonucu, bir ülkenin gelişmesini analiz ederken, diğer ülkelerden bağımsız analiz etmemiz mümkün değil. Bu anlamda bir bileşik gelişme var, yani bir ülkenin gelişmesi başka bir ülkenin nasıl geliştiğine de bağlı. Bu etkileşimi görmemiz gerekiyor.

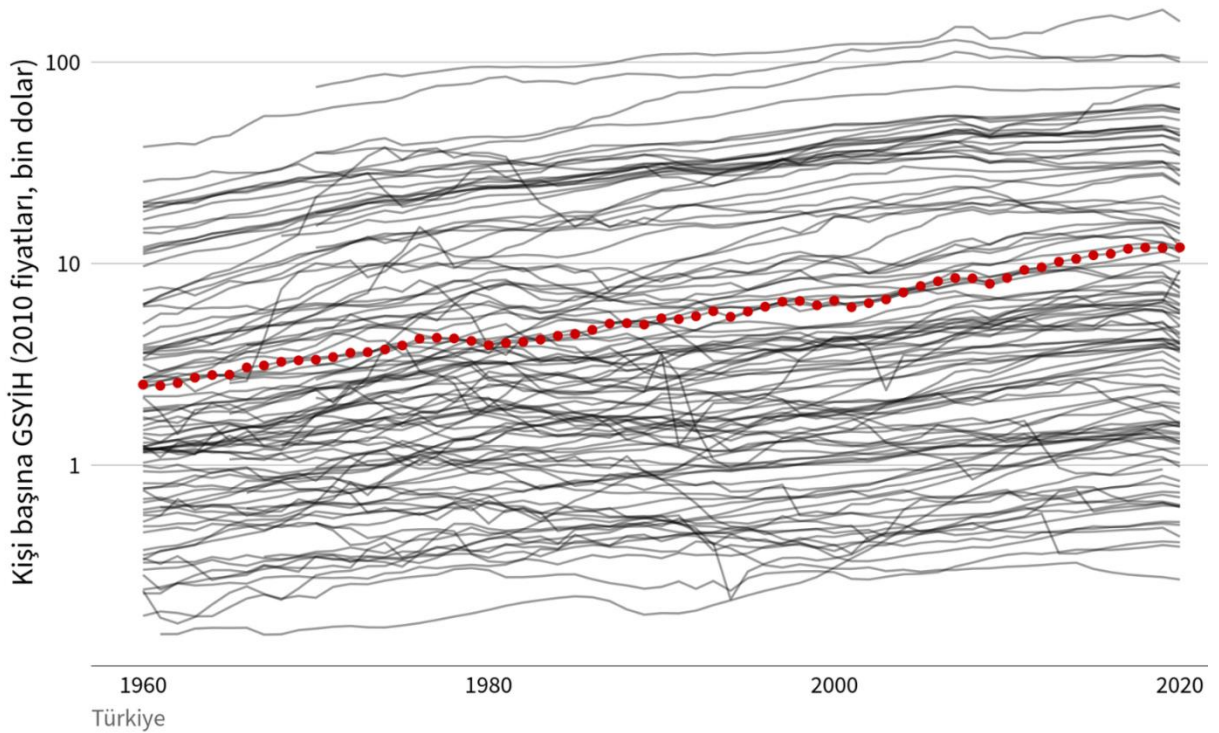
Fakat bu işbölümü eşitler arasındaki bir işbölümü değil, eşitsizlik üreten bir işbölümü aslında. Yani uluslararası işbölümü, birbirine benzeyen, eşit olan ülkeler arasındaki bir işbölümü değil; birbirine benzemeyen farklı ülkeler arasındaki işbölümü ve işbölümünde nasıl rol aldığınız sizin daha sonra nasıl gelişeceğinizi de belirliyor ve eşitsizliği artıran bir işbölümü.

Ülkelerin uluslararası işbölümündeki konumunu ne belirliyor? O ülkenin sanayi yapısı belirliyor. Sanayi yapınız, teknolojik yapınız neyse, ona uygun bir şekilde uluslararası işbölümünde yer ediniyorsunuz. Şekil 1'de özetlenen altı teknolojik devrim var. Teknolojik devrimlerin neresinde yer alıyorsanız, işbölümünüzü de o belirliyor. Hangi dalgada yer alıyorsanız, sizin konumunuzu o belirliyor. Teknoloji de sürekli değiştiği için, sürekli teknolojik devrimler olduğu için de ülkelerin uluslararası işbölümündeki konumu zaman içinde değişebilir. Kolay değil, ama bunu değiştirebilen ülkeler de var.

Bir ülkenin bu uluslararası işbölümündeki konumunu gösterebilmek için dış ticaret verilerine bakmanız mümkün. Özellikle ihracatın yapısı bu konuda bilgi verebilir. Burada ben de dış ticaret verileri kullanarak, Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki konumu nasıl değişti, 1960 sonrası için bakacağım ve bunu bir-iki ülkeyle karşılaştıracam.

Burada ürünleri dört ana gruba ayırdım, teknolojik devrimlere biraz karşılık gelecek şekilde. Birinci ana grup tarım ve gıda. Bunu sanayi öncesi bir ürün grubu sayabiliriz aslında. Yani sıfırncı teknolojik devrim diyelim ona. Birinci teknolojik devrimin tekstilde olduğunu söylemişim. O yüzden de ikinci ana ürün grubum tekstil ve hazır giyim. O birinci teknolojik devrimi temsil ediyor; yani 18. yüzyıl sonlarını, 1780'leri temsil ediyor. Üçüncü ürün grubu makine ve ulaşım araçları. Bu da ikinci ve üçüncü teknolojik devrimlere tekabül ediyor. Son olarak da elektrik ve elektronik ürünler grubunu tanımladım. Bu da dört ve kısmen beşinci teknolojik devrimlere tekabül ediyor. Altıncı teknolojik devrimle ilgili ürün bulmak zor; çünkü altıncı teknolojik devrimdeki ürünler daha çok yazılıma dayalı olduğu için, ürün bazında bir dış ticaret de söz konusu değil ve zaten çok yeni olduğu için de uluslararası ticaret verilerinde onları gözlemek daha zor.

Türkiye'nin sanayi yapısındaki değişimi göstermeden önce, Türkiye'nin 1960'tan sonra dünya ekonomisindeki konumunu göstermek istiyorum.

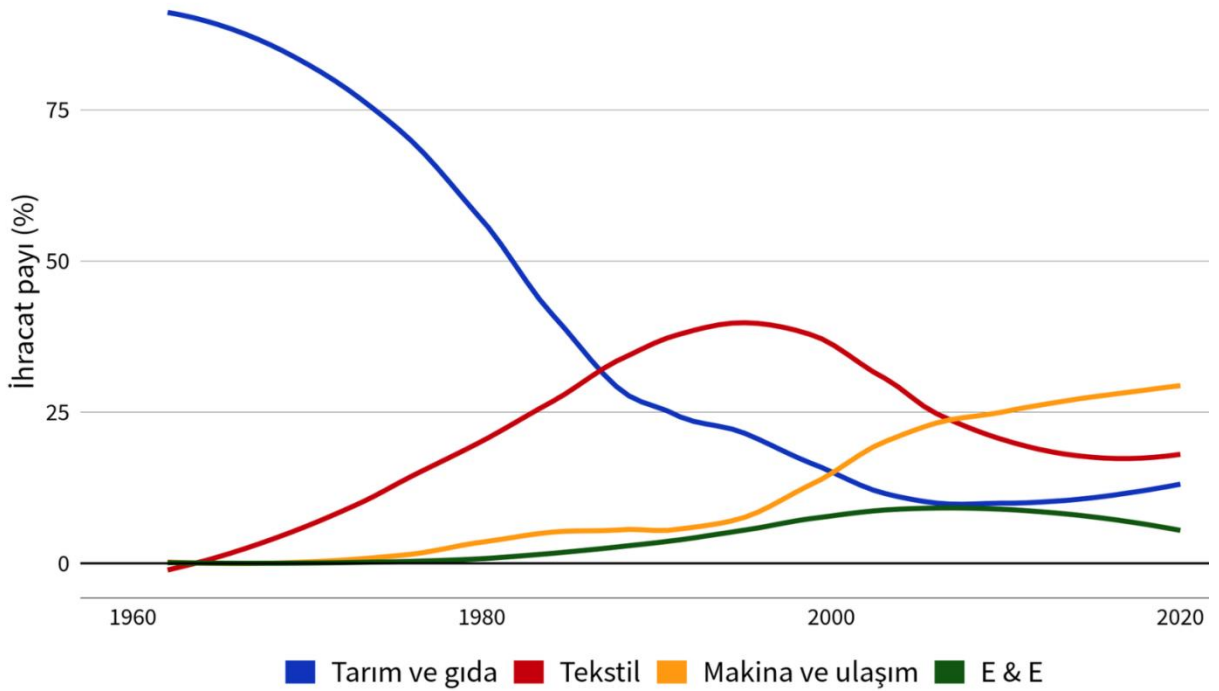

Şekil 2. Türkiye'nin Büyüme Performansı

Kaynak: World Bank, World Development Indicators

Şekil 2'de her bir çizgi bir ülkeyi temsil ediyor. Yatay ekseninde zaman var, dikey ekseninde kişi başına milli gelir. Türkiye de ortada gördüğümüz kırmızı çizgi. Gördüğümüz gibi -Türkiye'nin en istikrarlı

verisi bu galiba- Türkiye, 1960'tan günümüze kişi başına milli gelir açısından dünyanın ortasında yer almış ve bu konum değişmiyor; ne artıyor, ne azalıyor. Bu konumunu değiştiren ülkeler var. Mesela Kore en başarılı ülkelerden bir tanesi, belki en başarılısı. 1960'larda Kore'deki kişi başına milli gelir Türkiye'nin yarısıyken, günümüzde Türkiye'nin iki katına kadar çıkmış bir ülke. Çin, son 20 yılda çok başarılı bir ülke. Hindistan, son 10 yıldır başarılı bir ülke. Yani bu konumunu hızlı değiştiren bir grup ülke var. Konumu daha da kötüye giden ülkeler de var; özellikle Afrika'daki ülkelerin büyük bir kısmının konumu daha da geriye gitmiş. Ama dediğim gibi, Türkiye çok istikrarlı, hep ortalarda kalmış; yani ne gelişmiş ülkelere yetişmiş, ne de onlardan uzaklaşmış. Bunu nasıl sağlamış; sanayideki yapısal dönüşümle sağlamış. Yani Türkiye'de 60'lardan sonraki sanayideki yapısal dönüşüm gelişmiş ülkeleri yakalayacak düzeyde değil, o kadar hızlı değil; ama geriye gitmesini engelleyecek kadar da bir dönüşüm sağlamış.

Şekil 3. Türkiye'nin Uluslararası İşbölümündeki Konumu (ihracatın bileşimi)

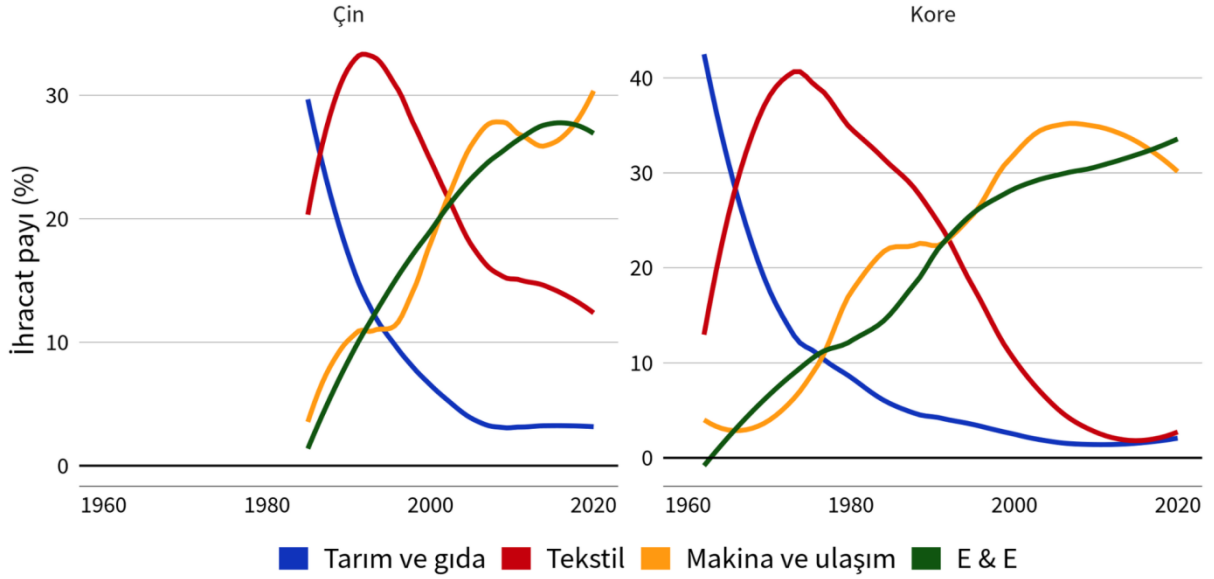
Kaynak: CEPII verilerinden hesaplanmıştır.

Şekil 3'de yukarıda bahsettiğim dört ürün grubunu görüyoruz. Mavi çizgi tarım ve gıda ürünleri; yani teknolojik devrimler öncesi, Sanayi Devrimi öncesi ürünler. 1960'larda Türkiye'nin temel ihracat ürünü tarımsal ürünler ve gıda ürünleri. 70'lerde tekstilin payının arttığını görüyoruz. Kırmızı olan tekstil. Özellikle 80'lerde tekstil ihracatındaki artış sonucu 80'lerin sonlarından itibaren tekstil tarımsal ürünleri geçiyor. Yani Türkiye, 80'lerin sonlarında, birinci teknolojik devrimin ürünü olan tekstil ve hazır giyim temelinde uluslararası ekonomiyle bütünleşiyor. 80'lerde ve 90'larda uluslararası işbölümündeki konumumuz birinci teknolojik devrimin ürünlerini üretmek. 90'ların sonlarından itibaren ikinci ve üçüncü teknolojik devrimlerin ürünü olan makine ve ulaşım araçlarının payının arttığını görüyoruz, bu ürünler 2000'lerden sonra en büyük ihracat ürünü oluyor ve günümüzde de bu konumunu koruyor. Günümüz dünya ekonomisinde bizim ikinci ve üçüncü

teknolojik devrimin ürünlerinde uzmanlaşmış bir yapımız var. İkinci ve üçüncü teknolojik devrim derken 1850'ler ve 1900'lerin teknoloji ve ürünlerinden bahsediyoruz.

En alttaki yeşil olan elektrik ve elektronik ürünleri. Bu da dördüncü ve kısmen beşinci teknolojik devrimi temsil ediyor. Bu ürünlerin payı 2000'lerde artıyor, ama ondan sonra düşmeye başlıyor. Yani elektrik ve elektronik ürünlerin payının zamanla artması gerekirken, dördüncü ve beşinci teknolojik devrimlerin ürünlerine geçişi sağlayamadık ve bu dönüşümün sağlanamaması Türkiye'nin uzun dönemli ekonomik gelişmesi açısından en önemli kısıtlardan bir tanesi.

Şekil 4. Çin ve Kore'de İhracatın Bileşimi

Kaynak: CEPİI verilerinden hesaplanmıştır.

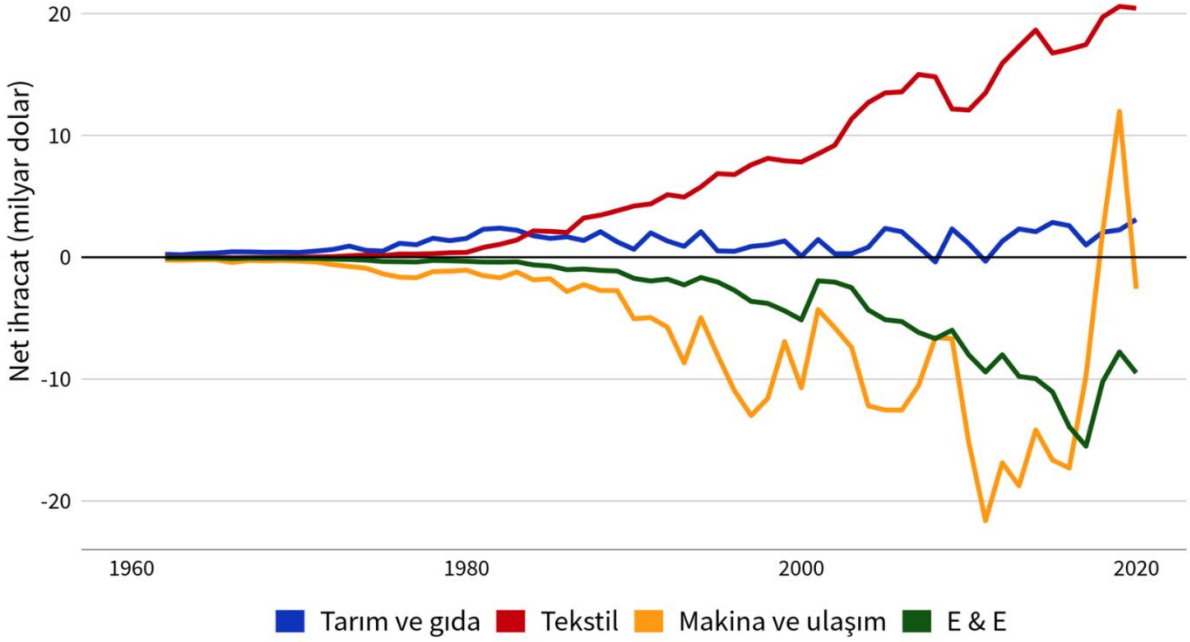
Diğer ülkelere hızlıca bakarsak, Şekil 4'de Çin ve Kore verileri bulunuyor. Çin'in 80 öncesi verisi olmadığı için o kısım yok. Kore'nin de verisi 60'lardan itibaren başlıyor.

60'larda Kore de tarımsal ürünlerde uzmanlaşmıştı, ama kırmızı çizgiyle gösterilen tekstilin payı 60'larda artıyor ve 70'lerde ön plana çıkıyor. Ama 80'lerde özellikle makine ve ulaşım araçlarıyla elektrik ve elektroniğin payı artıyor ve günümüzde Kore'nin en önemli ihracat ürünleri makine, ulaşım araçları ve elektrik-elektronik oluyor. Yani Kore de Türkiye'ye benzer bir gelişim sağlamış. Kore ile Türkiye arasındaki temel fark ne? Kore, bu dönüşümü Türkiye'den 20 yıl önce yapmış ve özellikle 2000 sonrası dönemde elektrik ve elektroniğin payını hızlıca artırmış. Türkiye'nin en başarısız olduğu alan, ama Kore o alanda çok başarılı. Bu yapısal dönüşüm sayesinde Kore, bütün bu dönem boyunca dünyada en hızlı büyüyen ülkelerden bir tanesi. Türkiye kısmen ve çok yavaş yapısal dönüşümü sağladığı için, gelişmiş ülkeleri yakalayamamış; ama çok da geriye düşmemiş.

Çin'e bakarsak, Çin de 1980'lerde yine tarımsal ürünler ihraç eden bir ülke, yani uluslararası işbölümündeki konumu Sanayi Devrimi öncesi; ama aynı Kore'ye benzer bir şekilde ve Kore'den daha hızlı bir şekilde bu yapısal dönüşümü sağlamış. Daha sonra tekstil, daha sonra ulaşım araçları ve elektrik ve elektroniğin payı artıyor. Günümüze geldiğimizde, Çin, dünya ekonomisinde elektrik ve elektronik ürünler, ulaşım araçları ve makine ihracatıyla uzmanlaşmış bir konuma ulaşmış

durumda. Yani bu yapısal dönüşümü hızlı sağlayan ve yeni teknolojik devrimlere adapte olabilen ülkeler hızlı büyümüşler, Türkiye gibi bunu yapamayanlar bu hızlı büyümeyi gerçekleştirememiş durumdadır.

Burada bir konuya daha değinmek gerekli: günümüzde Türkiye'nin en önemli ihracat ürünü makine ve ulaşım araçları; ama Oktay hoca ilk sunumunda bahsetmişti; bir ürünü ihraç ederken, aslında aynı ürünü ithal de edebilirsiniz. O yüzden net ihracata (ihracat eksi ithalat) bakmak gerekli.

Şekil 5. Türkiye'nin Net İhracatı

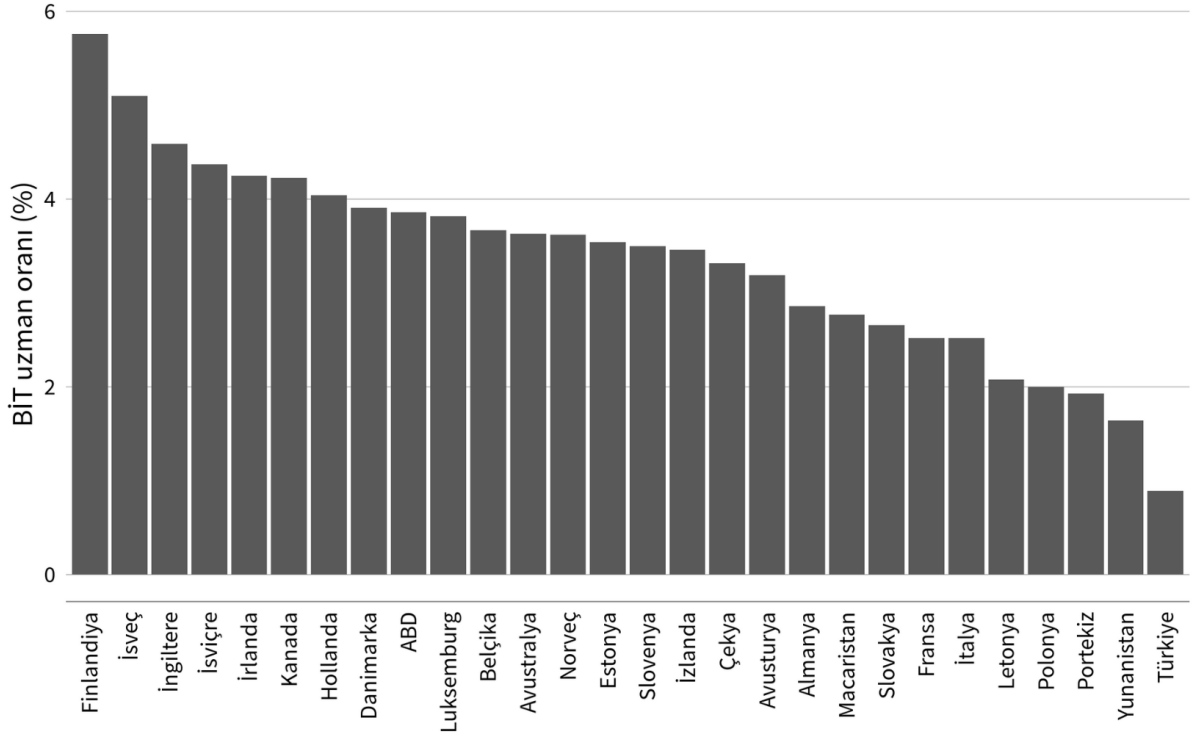
Kaynak: CEPII verilerinden hesaplanmıştır.

Şekil 5'de Türkiye'nin dört ana ürün grubu bazında net ihracatını görüyoruz. En üstteki çizgi, kırmızı çizgi tekstil. Son birkaç yıldır tekstildeki net ihracat 20 milyar dolar düzeyinde; tekstil ihracatı, tekstil ithalatından 20 milyar dolar fazla. Diğer ürün gruplarına bakarsak, tarım ve gıda ürünleri sifıra yakın, diğerleri negatif. Sadece makine ve ulaşım araçları pandemi zamanında net ihracatçı olmuştu, o da istisnai bir yıl. Günümüz Türkiye'sinde döviz kazandıran tek ürün grubu tekstil. Makine ve ulaşım araçlarının ihracat payı yüksek, ama ithalat payı da yüksek olduğu için net ihracatı bütün dönem boyunca negatif olmuş.

"Kore'de durum nasıl?" dersek, tabii ki tam tersi. 80'lerde Kore tekstilde net ihracatçıydı, ama daha sonra tekstil önemini kaybetti, makine ve ulaşım araçları ve elektrik ve elektronik ürünler önem kazandı. Mesela elektrik ve elektronik ürünlerde Kore'nin son yıllardaki net ihracatı 80 milyar dolar, yani o sektörün ihracatı ithalattan 80 milyar dolar daha fazla. Bu da Kore'deki dönüşümün Türkiye'den ne kadar farklı olduğunu gösteriyor.

Bu, "Nereden geldik?" kısmı. Peki, nereye gidiyoruz? Gideceğimiz yönün ne olması gerekli? Beşinci ve altıncı teknolojik devrimler daha çok yazılımla ilgiliyse, elektronikle ilgiliyse, bilişim ve

iletişim teknolojileriyle ilgiliyse ona bakmamız gerekli. Oradaki payımızın çok düşük olduğunu görmüştük zaten. Hatta son yıllarda elektrik ve elektronikte artacağına düşen bir payımız vardı.

Şekil 6. Toplam İstihdamda Bilişim ve İletişim Teknolojileri Uzmanı Payı, 2018

Kaynak: OECD, Science and Technology Indicators

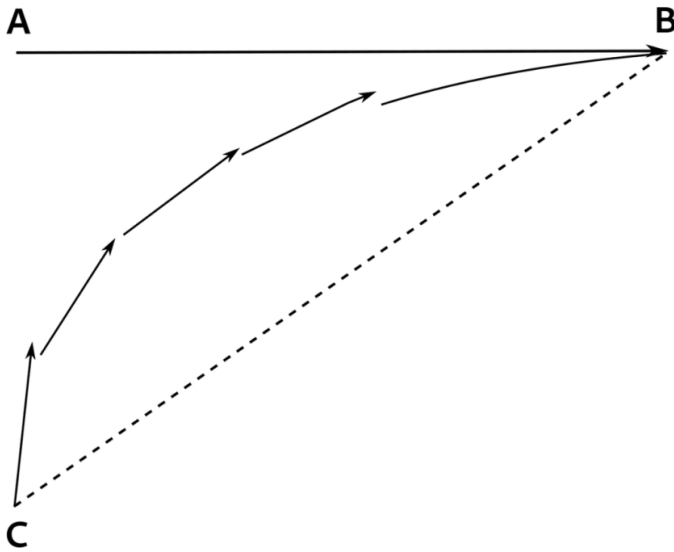
Şekil 6’da OECD ülkelerinde toplam istihdam içinde bilişim ve iletişim teknolojisi uzmanlarının oranı görülüyor. En düşük oran Türkiye’de. Türkiye’deki bilişim ve iletişim uzmanlarının oranı Yunanistan’ın bile yarısı düzeyinde. Şayet bilişim ve iletişim uzmanınız yoksa, tabii ki bu sektörlerde uzmanlaşmanız mümkün değil. Bu da önümüzdeki kısa ve orta dönemde, diyelim ki 5-10 yıllık dönemde bu sektörlerde çok da varlık gösteremeyeceğimizin bir kanıtı. Bu yönde bir varlık göstereceksek, hem sanayi yapısını, hem eğitim yapısını köklü ve çok hızlı bir şekilde dönüştürmemiz gerekiyor. Çünkü zaten bu alanlarda uzmanlaşan ülkeler olduğu için, kapılmış bir alana daha sonradan girmeniz daha da zor.

Peki, Türkiye nereye gidebilir? Hiçbir şey yapmazsak mevcut haliyle devam eder, yani Türkiye sürekli izleyici konumda olup ortalandaki konumunu devam ettirebilir ya da konumu daha da kötüleşebilir. Türkiye’nin konumunu değiştirebilmesi için, sanayi ve teknoloji politikaları uygulaması gerekli. Hangi sanayi ve teknoloji politikaları? Sanayi ve teknoloji politikalarının ne olması gerektiğine de bakmak gerekiyor. Burada tanım yaparsak, sanayi ve teknoloji politikalarıyla ekonomik büyüme hızını ve ekonominin teknolojik yapısını dönüştürmeye yönelik kamu politikalarını anlıyorum. Burada iki faktör önemli; bir tanesi büyüme hızını artıran politikalar, ikincisi ise ekonominin teknolojik yapısını dönüştüren politikalar. Yani hangi yönde değiştirdiğiniz de

önemli, teknolojik değişim hızı kadar yönü de önemli. Hangi yönde geliştireceğiniz, Türkiye’de son derece ihmal edilen bir konu aslında.

Bu sanayi ve teknoloji politikalarına ilişkin olarak Ziya Öniş ve Fikret Şenses hocaların devlete ilişkin bir ayrımı vardı, onu kullanabiliriz. Devletleri ikiye ayırıyorlar; reaktif pasif devletler ve proaktif devletler şeklinde. Reaktif pasif devletler, teknolojik değişim sürecinde pasif kalan devletler; yani bu sürece adapte olmaya çalışan, herhangi bir yerde sorun çıktığı zaman bu sorunu çözmeye çalışan devletler. Bu devletler politikasızlık, sistemsizlik ve süreksizlikle malul devletler ve hep kısa dönemli tedbirler almaya çalışıyorlar. Türkiye maalesef çok uzun bir dönemdir bu kategoride sayılabilir. İkinci grup devletler de proaktif devletler; teknolojik değişim sürecini izleyip, teknolojik değişimin yönünü anlayıp ona uygun politikalar geliştiren devletler; yani gelecekte ulaşmak istedikleri konumu belirleyip o konuma nasıl ulaşacağını belirleyen, ona yönelik stratejiler geliştiren ve uzun dönemli politikalar uygulayan devletler. Kore gibi, Çin gibi, bu dönüşümü sağlayan devletler proaktif devletlere örnek olarak verilebilir. Bu devletlerin izlediği ya da izlemediği sanayi ve teknoloji politikaları da benzer.

Reaktif devletler reaktif pasif sanayi politikaları izliyorlar, yani düşük maliyet temelinde rekabetçi olmaya çalışıyorlar. Düşük rekabet deyince de en önemli maliyet unsuru işgücüne yapılan ödemeler olduğu için, pasif sanayi politikası uygulayan ülkeler ücretleri düşürerek rekabetçi olmaya çalışıyorlar ve bu da bir kısır döngüye yol açıyor tabii. Yani ücretleri düşürüyorsunuz, işgücünün niteliği düşüyor. Nitelsiz işgücüyle üretken olmanız mümkün değil. Sürekli işgücü maliyetini baskılayarak, ücretleri baskılayarak ayakta kalmaya çalışıyor bu ülkeler ve sanayi yapıları da izleyici oluyor. Proaktif sanayi politikası izleyen ülkelerse üretkenlik ve yenilik temelinde rekabetçi olmaya çalışıyorlar. Üretkenliği artırmak için, yenilikçi olmak için temel koşul işgücünün nitelikli olması. İşgücünün niteliğini artırmanız gerekiyor. İşgücünün niteliğini artırmak için de aslında ücretleri artırmanız gerekli. Düşük ücretle nitelikli bir işgücü olması, yetiştirilmesi mümkün değil.

Şekil 7. Takip Eğrisi

Kaynak: Dobb, Maurice (1967), Capitalism, Development and Planning, New York: New World Paperbacks, s. 88

Proaktif politikaların temel özelliğinin hedefe yönelik olduğunu söylemek gerekiyor. Şekil 7 Maurice Dobb'un, "Kapitalizm, Kalkınma ve Planlama" başlıklı yıllar önce yayınlanmış kitabından alındı. Bu şekilde sahibini yakalamaya çalışan bir köpeğin izleyeceği yol tarif ediliyor ("takip eğrisi" denilmesinin nedeni bu). C noktasında bir köpek var, sahibi de A noktasında. A noktasındaki sahibi bisikletle B noktasına doğru gidiyor. Köpek, sahibini nasıl yakalamaya çalışır? Sahibine bakar ve sürekli sahibine doğru koşar. O zaman köpeğin izleyeceği yörünge, kesikli oklarla gösterdiğimiz uzun yörünge olur. Ama köpek, sahibinin sağa doğru gittiğini düşünse, o zaman doğrudan C noktasından B noktasına doğru gider ve sahibini yakalayabilirdi. Ama o bilgiye sahip olmadığı için, sürekli olarak gördüğü noktaya doğru gittiği için daha uzun bir yol izler ve sahibine belki hiçbir zaman yetişemez. İşte, sanayi politikaları da aslında bu örneğimizin aynısı. Diyelim ki, bir ülkenin teknolojik yapısı C noktasında duruyor, mevcut durumda gelişmiş ülkeler A noktasında duruyor; gelişmiş ülkenin A noktasındaki yapısını yakalamaya çalışırsanız, bu kesikli çizgiyle devam edersiniz. Çünkü gelişmiş ülkeler aslında A noktasından B noktasına doğru gitmekte, yeni teknolojiler geliştirmeye devam etmektedir. Bu nedenle sanayi politikası hedefi tespit etmeli, teknolojiler hangi yönde değişiyor, onu belirleyip o yönde dönüşümü sağlamalı. Bu örnekte bisikletli kişinin patikası belli, ama teknolojik gelişme açısından B noktasının nerede olduğu da çok belli değil; çünkü B noktası aslında bugün uygulanacak olan politikalarla belirlenen bir şey, yani B noktası da oluşturulan bir konum. Bu nedenle nasıl bir gelecek oluşturmak istiyorsanız onu belirleyip o hedefe doğru gitmeniz gerekiyor.

Proaktif sanayi politikaları, daha önce bahsettiğim yenilik, yaygın eğitim, yatırım ve yapısal dönüşüm alanlarında tutarlı politikalar geliştirmesini gerektiriyor. Bu politikaların araçları ne olabilir? Süre de azaldığı için biraz hızlı anlatacağım. Soru-cevap kısmında belki daha detaylı konuşabiliriz. Proaktif sanayi politikası uygulanması için birinci koşul, önceliklerin belirlenmesi. Yani Türkiye'de böyle bir politika uygulayacaksak, Türkiye'nin öncelikleri ne, Türkiye 20 sene sonra hangi noktada olacak, hangi teknolojilerde uzmanlaşacak, hangi sektörlerde uzmanlaşacak, bunu belirlememiz gerekiyor, bunu oluşturmamız gerekiyor. Tabii, Ar-Ge destekleri önemli. Mevcut durumda da Ar-Ge destekleri var fakat Ar-Ge destekleri arz yönlü politikalar, hangi yöne gideceğinizi belirlemiyor. Bu yüzden, hangi yöne gideceğinizi belirleyen politikalar gerekli. Bu anlamda talep yönlü politikalar önemli, çünkü talep yönlü politikalar hangi yöne gideceğinizi belirleyen politikalar. Şu anda Türkiye'de hemen hemen hiç olmayan bir uygulama. Son olarak kamu girişimciliği önemli, çünkü özel sektörün böyle bir dönüşüm yapması gerçekçi değil. Yine Oktay hoca galiba bahsetmişti sunuşunda; özel sektör mevcut durumda hangi alan kârlıysa ona yatırım yapar, inşaat kârlıysa inşaatı yatırım yapar, arsa almak daha kârlıysa arsa alır, tekstil daha kârlıysa tekstile yatırım yapar. Çünkü Türkiye'de ücretler düşük, tekstil daha kârlı olabilir; ama sizin ulaşmak istediğiniz noktadaki konum farklıysa, bunu özel sektörün bu anlamda tek başına yapması mümkün değil. Teşvikler de verseniz yeterli olmayabilir. O yüzden, kamu girişimciliği de bu alanda gitmek istediğiniz noktaya ulaşmak açısından önemli olabilir. Madem üniversiteden geldim, son olarak açık bilim konusuna da değineyim. Bizim açımızdan da önemli, ama kalkınma açısından da çok önemli. Artık dünyanın gittiği nokta bu, açık bilim; yani tüm toplumun katkıda bulunduğu bir yenilik sürecinden bahsediyoruz. Bu alanda da çalışılması gerekiyor. Açık kaynak kodlu yazılımlar, açık bilim çok önemli. Maalesef, Türkiye'nin bu alanlardaki konumu çok iyi değil.

Hep teknolojik gelişmenin yönünden bahsettim, ama burada teknolojik gelişmenin deterministik bir süreç olmadığını tekrar vurgulamam gerekli. Teknoloji ile de şu yönde gelişecek diye bir şey yok. Teknolojik değişimin yönünü biz belirliyoruz. Her zaman teknolojik değişim daha ileri teknoloji,

daha yüksek teknolojiye dönüşüyor. Yine son yıllarda şey çok gelişti, özellikle Türkiye’de de görüyoruz; yazılım sektörü, yazılıma dayalı hizmetler çok gelişti. Ama yazılıma dayalı hizmetler gelişirken, en iptidai yöntemlerle de bir ürünü bir yerden bir yere götürmeye çalışıyoruz. Bir yanda en ileri yazılım teknolojisi kullanılırken, aslında o yazılım teknolojisinin kullandığı ürünleri bir yerden bir yere motosikletli kuryelerle götürürken en iptidai ve en kötü çalışma koşullarını yeniden yeniden üretebiliyoruz. Bu yüzden teknolojik değişimin yönü deterministik değil, onu da biz kendimiz belirleyebiliriz. Sanayi ve teknoloji politikaları gelişimin yönünü belirleme açısından önemli deyip burada sözlerimi bitireyim. Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Erol hocama konuşmasından dolayı teşekkür ediyoruz.

Evet arkadaşlar, şimdi soru kısmına geçiyoruz. Önce kendinizi tanıtıp soruyu hangi hocama soracaksanız, açıklama şeklinde değil, sadece soru şeklinde almak durumundayım. Buyurun.

Prof. Dr. TURAN SUBAŞAT- Merhaba. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Sadece soruysa...

OTURUM YÖNETİCİSİ- Evet, sadece soru alalım.

TURAN SUBAŞAT- Yorum yoksa, o zaman pas geçeyim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

İBRAHİM BAŞOL- Merhaba. Sorum Oktay hocama. Ben Edirne Şubeyi temsilen buradayım. Lüleburgaz’da yaşıyorum. Oktay hocam sunumunda, Trakya bölgesindeki sanayinin bir doygunluğa ulaştığını, daha fazla sanayi kaldıramayacağını söyledi. Ben Lüleburgaz’da yaşıyorum ve Çorlu bölgesinde çalışıyorum. Bölgemizde yeni yapılan bir hızlı tren projesi var. Sizce bu projeye beraber bizleri daha neler bekliyor? Yeni yatırımlar, yeni nüfus göçü olacak mıdır? Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Buyurun.

BASRİ YILMAZ- Ben Emekli makine mühendisiyim. Oktay hocama bir soru sormak istiyorum. O bölümler, bölüştürmeler falan, Devlet Planlama Teşkilatı’nın yeri nerededir, onu nereye yerleştirirsiniz? Arz ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkür ederim. Buyurun.

ERHAN KARAÇAY- Bilin hocama sormak istiyorum. Sunumun ilk grafiğinde, en alt kısmında yönetimden bahsedildi ve yine Dünya Bankası’nın da bu konuda göstergeleri sıralandı. Bu yönetim konusu 92 yılından beri çok duyduğumuz bir konu. Bu sanayileşmede, bu kalkınmada yönetimin rolü ne oldu, pozitif mi, negatif mi?

OTURUM YÖNETİCİSİ- Başka soru var mı? Buyurun.

Dr. ANIL ABA- Merhaba. Anıl ABA ben, Yaşar Üniversitesi Ekonomi Bölümü. Biraz provoke etmek istiyorum. Bilin hocayla Erol hocanın bazı argümanları çakıştı gibi oldu. Bilin hoca, kalkınmada, sanayileşmede patentlerin ne kadar önemli olduğunu vurgularken, Erol hoca da açık bilim, biraz daha ters tarafa gidilmesi, doğrusu, ben de bu noktada Erol hocaya katılıyorum.

İkisinden de kısaca patentin, fikri mülkiyet haklarının yüksekliğinin kuvvetli olup olmamasının sanayileşmeyi nasıl etkilediğini açıklamalarını istiyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Buyurun.

BASRİ YILMAZ- Bilin hocama bir soru sormak istiyorum. Esas itibarıyla teknoloji yaratmakla teknoloji transferi yapmak arasındaki bilimsel etkinlik nedir? Yaşadığım ve deneyimlerim sonucu, teknoloji transfer edebilmek için, teknoloji yaratabilecek kadar etkin hem yetiştirme, hem organizasyon, bilimsel gelişmeler gerekiyor.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Siz bir katkı yaparsanız buyurun. Sizi pas geçmeyelim, buyurun hocam.

TURAN SUBAŞAT- Çok da önemli değil. Yorumu nasıl soruya dönüştürürüm diye düşünmeye çalışıyordum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Açıklamanızı da yapabilirsiniz.

TURAN SUBAŞAT- Önce Oktay hoca sunumunun ilk beş dakikasında öyle şeyler söyledi ki, sunumunun gerisini hiç dinleyemedim. Umarım videodan, sonradan dinleyip yakalama şansım olur. Ama şu katma değer üzerine söyledikleri şeyler, yüksek katma değer, bayağı bir itirazımız oldu. Aslında sizin tanımınız daha çok kârlılık üzerine. Katma değer denildiği zaman, katma değer girdilere oranı; bir de işçileri de işin içine kattığımız zaman, aslında kâr üzerine konuşuyorsunuz; ama acaba katma değeri biraz farklı tanımlasak daha iyi anlaşılabilir miyiz? Katma değer, mesela bir sektörde işçi başına düşen katma değer. Bu açıdan bakıldığı zaman, sektörler arasında inanılmaz büyük farklılıklar var. Bu açıdan bakıldığı zaman da yüksek katma değerli sektörlerin tercih edilmesi bence hâlâ önemli ve bu ille de kârları artıracak diye bir şey yok. En basit açıdan şöyle düşünelim: Hiçbir şey değişmeden, sadece tarım sektöründen sanayiye geçildiği zaman bile, sırf kişi başına düşen katma değer yüksek olduğu için, ülkelerin kişi başına düşen ulusal gelirlerinin artacağı söyleniyor. Aslında zengin ülkelerle yoksul ülkeleri ayıran şey kişi başına düşen katma değer, bu kadar. Bundan daha basit bir şey yok. O zaman, kişi başına düşen katma değer, yüksek alanlara geçilmesinin önemini bize göstermiyor mu?

Bir de şu değer zincirleri üzerine aslında bir sürü not almışım, ama fazla vaktinizi almayayım. Küresel değer zincirleri deyince, sanki insanların aklına şöyle bir şey geliyor: Bir yerlerde bir değer zinciri var, her ülke gibi biz de oraya bir yere giriyoruz falan. Halbuki çok da böyle değil. Keşke bizim de Toyota'mız olsaydı; Toyota için tekerlek üreteceğimize, Japonya bizim ürünümüz için tekerlek üretseydi mesela. Anlatabiliyor muyum? Yani o hâlâ sanayi politikasının önemini çok da şey yapmıyor diye düşünüyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Son bir soru alalım. Buyurun.

DİNÇER KARA- Ben Dinçer Kara, eski Sanayi Genel Müdürü. Benim iki sorum olacak; birisi Oktay hocama. Çalışmasını çok değerli buldum. Ancak, sonuç bölümünde, özellikle Doğu'daki geri kalmışlığı nasıl düzeltereğine ilişkin, yanlış anlamadıysam, yörenin kendi potansiyelleri dikkate alınarak yatırım yapılması gibi bir öneri anladım. Yani bu, 60'lı yılların sonrasındaki bizim Beş Yıllık Kalkınma Planlarındaki yanlışlardan biriydi. "İğdir'da tarım var; onun için, önce tarımı geliştirelim, hayvancılığı geliştirelim, sonra onlara dayalı sanayileri geliştirelim" falan. Halbuki, o

yörede kalkınan illere baktığımızda, Mardin, özellikle Orta Doğu'ya yedek parça üretiminde, Iğdır gibi bazı yerler çikolata ve şekerleme üretimi, yani kendi potansiyeli olmayan şeylerde. Bir de Antep gibi, Kayseri gibi, Çorum gibi yerlerde de İstanbul yöresinin, Marmara yöresinin taşeronluğunu yapma gibi bir şey var. O da vergi indirimlerinden falan kaynaklanıyor. Yanlış mı anladım? Bunu bir söylemek istedim.

Bir de Uzak Doğu bu konuda çok önemli. Kendi potansiyelleri olmayan, bilgisayar yatırımında, makine yatırımlarında çok önemli yollar aldılar, zenginleştiler; Kore, Çin, Vietnam vesaire.

İkinci sorum Erol hocama. Bu ar-ge teşviklerini önerdiniz. Ar-ge teşviklerinde, yine bizim kalkınma planlarında zaman zaman yüzde 3'e falan gibi hedefler koymuşlardı. Halbuki, gerçekleştirmeler 0.45, 0.60 falan gibi noktalarda. Acaba hükümetler bütçelerinde veya orta vadeli planlarında "Şu kadar ar-ge olsun" dedikleri zaman bunun ne sağlayacağını hesaplayamazlar mı? Yani "Ben şu kadar para veriyorum, dolayısıyla teşvik sağlıyorum. Bunun karşılığında da şu sürede şu sektörler buraya gelsin" gibi. Bu hesaplama zor bir şey mi? Biz böyle bir rakam söylüyoruz sadece. Kime bakıyoruz; kendimize yakın İspanya'ya bakıyoruz, Yunanistan'a bakıyoruz, birilerine bakıyoruz, "Bizimki de bu kadar olsun" diyoruz; ama sonra o hiç olmuyor, niye olmadığını da kimse araştırmıyor. Acaba niye olmadı, denilen teşvikler verilmedi mi; yoksa, verildi de yanlış yerlere mi gitti, o hesaplanabilir mi, onu öğrenmek istiyorum. Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Evet, soruları alma kısmını kapattık. Buyurun hocam.

Dr. OKTAY KÜÇÜKKİREMİTÇİ- Sorular için teşekkür ederim. İsimleri not alamadım, sorular bana yoğunlaştığı için soruları not almaya çalıştım. Kusura bakmayın. O yüzden, sorular bazında adresleyeceğim.

Lüleburgaz, Çorlu, hızlı tren, yeni göç, yeni nüfus dalgası. Tabii, bu başlı başına bir şey. Trakya'nın Sanayileşmesi ve Çevre Sorunları Sempozyumu'nda çok detayla tartışıldı Trakya'nın geleceği. Benim gördüğüm şu: Yeni bir ulaşım hamlesi oradaki insanların refahını artırmak için değil, yani kamucu bir mantıkla değil; işgücünü ve hammaddeyi oraya taşımak için yapıyorsa, Trakya'daki, bilhassa Lüleburgaz-Çorlu-Kapaklı hattında yoğunlaşan sanayinin yaratacağı sorunları daha da sıkıntılı hale getirecektir. Orada artık ihtiyaç olan şey, sadece orada çalışanlar için değil, hepimiz için ekolojik sistemi koruyacak yatırımların devreye sokulması lazım. Oraya yeni sanayi yatırımlarından ziyade, mevcut sanayi yatırımlarının yarattığı negatif dışsallıkları ortadan kaldıracak yatırımların yapılması gerekir gibi geliyor bana. Ben rakamlardan gördüğümü söylüyorum, ama orada bir belgesel de izlettiler bize. çok güzel bir belgesel var; herkesin izlemesini öneririm. Bir nehir, üç şehirdi yanılmıyorsa şey, Ergene Nehri'nden kaynaklanan kirlilik, oradaki çevrenin yarattığı bozulma, oranın yerlilerinin hayat seviyesinin giderek aşağı gitmesi. Yani bölge bir potansiyel yaratıyor ama insana dokunmayan, yöre insanına dokunmayan ve yöre insanının yaşadığı çevreyi kötüleştiren bir sanayi haline gelmiş. Biz şimdi burada rakamları konuşuyoruz, hâsıla rakamlarını konuşuyoruz; ama o hâsıla orada kalmıyor. Yani "Tekirdağ zengin" derken, Tekirdağ'ın zengin olduğunu söylemiyoruz; Tekirdağ'da yaratılan hâsıla yüksek. "Kocaeli, Türkiye'nin en zengin şehri" diyoruz, ama değil tabii ki, orada yaratılan hâsıla yüksek. Kocaeli bir işçi şehridir sonuçta, burada dağılımdan değil, hasıladan bahsediyoruz. Özetlersem, yeni yatırımlar; yani hızlı tren, Kanal İstanbul gibi şeyler orada kamucu anlayışla ve insanın yaşam koşullarını ve yurttaşın

yurttaşlıktan kaynaklanan temel insani haklarını geliştiren bir şey değilse, yapılmaması daha hayırlı olur diye düşünüyorum.

DPT nerede? Tabii, biraz retorik bir soru bu. DPT maalesef hiçbir yerde yok. Türkiye’de planlama kavramı dünkü oturumlarda çok daha detaylı incelendi, hocalarımın detaylı sunumlarına bir şey ekleyecek durumda değilim; ama Devlet Planlama Teşkilatı bilinçli olarak işlevsizleştirildi. Yani “Özel sektörün yönlendirdiği yatırım alanlarını devlet nasıl formüle edebilir” gibi bir politikamız var artık bizim sanayi politikasında. Erol hocanın sunumu çok iyiydi o anlamda. Tekstil, tekstil diye kötülüyoruz; ama şu anda Türkiye’ye para kazandıran tekstil. Yani bazı sektörlerde ne kadar şey olsa da, net ihracatçı olduğunuz ürünler değişmiyor. Devlet Planlama Teşkilatı olmayınca, özel sektörün gücü dediği rekabetçiliğin, dünyadaki değer zincirinden değeri almanın güdülediği bir sanayi politikasıyla ve yüksek katma değerli ürünlere teşvik etmeye yönelik bir sanayi politikasıyla Devlet Planlama Teşkilatı’nın bir yerde olması beklenemez zaten. Çünkü planlama, kamu için, kamu adına, bilim bazlı, akıl bazlı ve toplumun geleceğini planlayan bir şeydir; yine Erol hocanın A noktasından C noktasına gidişteki C noktasını hesaplama yol, yöntem ve politikalarıdır. Öbür türlü, o köpeğin sahibini takibi gibi, bir şeyi yakalayıp gitmeye çalışıyoruz. Onlar değiştiriyor onu, biz başka bir şeye gidiyoruz gibi geliyor bana.

Turan hocanın katma değerle ilgili bir sorusu vardı. Az buçuk saymasını bilen ve az buçuk iktisat okumuş birisi olarak, tabii ki yüksek katma değerın yüksek milli gelir olduğunun ben de farkındayım. Benim karşı çıktığım nokta şu: Yüksek katma değere odaklanırsanız nihai ürüne odaklanıyorsunuz. Türkiye’de yüksek katma değerli ürünlere odaklanıldığı zaman hep nihai ürüne odaklanılıyor ve yurtiçinde kalması gereken katma değer zinciri göz ardı ediliyor. Yüksek katma değerli ürünü nihai ürün olarak alırsanız, şöyle bir sıkıntı ortaya çıkıyor.

SALONDAN- Öyle almak zorunda değiliz.

Dr. OKTAY KÜÇÜKKİREMİTÇİ- Öyle alındığı için söylüyorum. Makro iktisat anlamındaki şeyde haklısınız tabii ki; ama iktisat politikası şekillendiğinde, bütün politika metinleri yüksek katma değerli ürün diye nihai ürünü tanımlayıp bütün teşvikleri, bütün gelişim patikalarını yüksek katma değerli ürüne verdiği zaman da -yine Erol hocama referansla söyleyeceğim- hangi ürün yüksek katma değerliyse onu takip etmeye çalışıyorsunuz. Gitmeye çalıştığımız yer Türkiye’nin ihtiyacı olan ürün gamı değil. Ben yüksek katma değere karşı değilim, ama yüksek katma değerın değer zinciri olarak Türkiye’de kalması gerektiğine inanırım. Yüksek katma değerli ürünler çok ithal bağlantılı ürünlerse, o değer zinciri Türkiye’de değil, Hindistan’da oluyor.

Bir örnek daha vereyim. 2009 krizinde Türkiye krizden kurtulmak için, bu genişletici politikalarda sektörleri teşvik etmeye çalıştı; yani Keynesyen bir yaklaşımla “harcamaları artıralım, insanların da gelirlerini artıralım, vergileri düşürelim ki, sektörlerin katma değer yaratma potansiyeli artsın” diye. Ama çok yanlış bir şey yapıldı. Mesela motorlu kara taşıtlarında da aynı indirim yapıldı. O yapılmasa bile şöyle oldu: Düşürülen vergiler neticesinde artan üretimi finanse etmek için yapılacak yatırımların ve kullanılan işletme malzemelerinin ithal bağımlı olması nedeniyle Türkiye, o krizde İtalya’daki tekstil makinesi üreticisini, İsviçre’deki gıda makinesi üreticisini ve Türkiye petrokimya türevleri ihraç eden dışarıdaki petrokimya üreticilerini teşvik etmiş oldu. Çünkü içerideki nihai ürün desteklenirken, onun geri bağlantıları hiç dikkate alınmadığı, katma değer zinciri dikkate alınmadığı için, Türkiye içerideki üreticisini desteklerken, o üreticinin kullandığı hammadde ve yatırım malları

kanalıyla dışarıdaki insanları desteklemiş oldu. Biz vergilerimizle Fransa'nın, İtalya'nın üreticilerine destek verdik. O yüzden, yurtiçi katma değer zincirinin katma değerden çok daha öncelikli bir kavram olduğunu ve desteklenecek bir şey varsa, ülkenin ihtiyacı olan sektörlerin bilimsel bazda belirlenip bu sektörlerdeki ülkede kalacak değerın yaratılması gerektiğini düşünüyorum.

Kârla katma değer arasındaki farkın tabii ki farkındayım, ama ona da şöyle bakmanız lazım: Katma değerın bileşenlerine üretim faktörlerinin aldığı yeniden para olarak bakarsanız, oradaki fazla olan şey net işletme artığı, işçilik ücretleri değil. Ayrıca, ben şeye de baktım, yine konuşmamda referans verdiğim sektörlerdeki kazanılan ücretlere baktım; ama varsaymadım, hesapladım. İmalat sanayiinde hangi sektör grubuna bakarsanız bakın, yüksek, orta yüksek, düşük, işçilik ücretleri reel bazda gerilerken, kârlar reel bazda artıyor. Katma değer kabaca, kârla işçilik ücretlerinin toplamıysa, bu proporsiyon kimin lehine olacaktır? Hesap ortadadır diye düşünüyorum.

Sayın Genel Müdürümün bir sorusu vardı. Reklam gibi olmasın, ama bu konuda ben model geliştirmiş bir insanım. Bu yatırım konularının, potansiyel yatırım alanlarının yöreye uyarlanması ve belirlenmesi konusunda kendi geliştirdiğim bir model var. Bunu da Kalkınma Bankası'ndayken yaptığımız potansiyel yatırım alanları çalışmasında kullandık. İnternette onların hepsi var; yani Türkiye'deki bir bölgede yapılacak yatırım alanlarının, yatırımın neye göre belirlenmesi gerektiği konusunda. Burada yörenin imkânları sadece faktörlerden bir tanesi; ama kuruluş yeri faktörlerinin hepsini dikkate alıyor, sektörün geri bağlantılarını dikkate alıyor, sektörün rekabetçiliğini dikkate alıyor ve yatırım bileşenlerinin bulunabilirliğini dikkate alıyor. Doğu'yla ilgili meseleyi biraz karikatürize ederek söylemek zorundaydım, çünkü biraz da provoke etmek zorundaydım sunum gereği. Sadece Doğu'nun ihtiyacı tarımsal girdiden dolayı tarımsal sanayi değildir; ama geriye bağlantılarını düşündüğünüzde, ilk önce o bölgede hayvancılığı ya da köylüyü çiftçi yapacak gelişimi yapmanız lazım, yani bir yerden başlamanız lazım. Bu anlamda da yatırım öncelikleri anlamında yöredeki gelir düzeyini artıracak yatırımların yöre potansiyelini harekete geçirecek yatırımlar olması lazım. Bankadaki görevim dolayısıyla ben de orada çok gezme şansı buldum. Hep atıl kalan süt fabrikaları, yem fabrikaları ve gıda sektörü fabrikaları vardı; çünkü yöreden hammadde temin edilemiyordu. Yani süt fabrikası kuruyorsunuz, hayvancılık kalmamış, mera kalmamış; yem fabrikası kuruyorsunuz, o yemi yiyecek hayvan yok. Et kombinasyonu kuramıyorsunuz, çünkü ölçeği sağlayamıyorsunuz. Bu anlamda, kuruluş yeri faktörlerini sadece bir tanesi anlamında söyledim. Tabii ki, "Elazığ'da bilmem ne madeni var; bunu bulup kıralım" ya da "Ürün gamında buğday çıkıyor; buraya un fabrikası kuralım" anlamında bir şey söylemedim, ama bunun da mutlaka dikkate alınması lazım. Çünkü geri bağlantıları dikkate almazsanız, yanlış örnekler yanlış yerlerde oluyor. Örneğin, Yozgat'ın Akdağmadeni'nde deri fabrikası kuruyorsunuz, hayvan yok, şey yok.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Hocalarıma sorular var, ama bu soruların cevaplarını kürsüde alamayacağız; çünkü üç dakika içerisinde bizim dışarı çıkıp basın açıklaması yapmamız gerekiyor. Ondan dolayı özür diliyoruz. Ama soruları hocalarım dışarıda cevaplarlar. Özür dilerim. Kusura bakmayın. Çok teşekkür ediyoruz.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

2. Gün

16 Aralık 2023, Cumartesi

II. OTURUM

KALKINMA VE SANAYİLEŞMEDE NİTELİKLİ ELEMAN VE TEKNOLOJİ OTURUMU

S. Melih ŞAHİN / Oturum Yöneticisi

**Ar-Ge Örgütlenmelerinin Karşılaştırmalı Bir Uluslararası Analizi /
Mustafa TUNÇGENÇ - TMMOB Kimya Mühendisleri Odası Onur Kurulu Üyesi**

**Türkiye'de Teknolojik Gelişme ve Mühendis Emegi Nereye Yöneliyor? /
Dr. Özgür NARİN**

**Türkiye'de Kitlesele Yükseköğretim ve Vasıf Katmanlı Bir Kitle Olarak Mühendis
İşgücü / Dr. Aytül FIRAT**

KALKINMA VE SANAYİLEŞMEDE NİTELİKLİ ELEMAN VE TEKNOLOJİ OTURUMU

SUNUCU- Sayın katılımcılar; “Kalkınma ve Sanayileşmede Nitelikli Eleman ve Teknoloji” başlıklı oturumu yönetmek üzere Sayın Melih Şahin’i davet ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Evet, öğleden sonranın ilk oturumu, biraz gecikerek de başlıyoruz. Değerli konuşmacıları davet ediyorum.

Biliyorsunuz, Sanayi Kongremiz, “Türkiye Sanayisi ve Dünyadaki Son Gelişmeler Işığında Nasıl Bir Sanayileşme?” ana temasıyla iki gündür değerli katılımcılar, konuklarımız, konuşmacılarımız eşliğinde oldukça verimli bir süreç yaşıyor. Biz oturumumuzda işin insan boyutuna biraz değineceğiz. Her üç kıymetli konuşmacımız da bu sürece önemli katkılar sağlayacaklar. Vakti de verimli kullanmak adına, direkt sözü kendilerine bırakmak istiyorum. Buyurun Mustafa Bey.

AR-GE ÖRGÜTLENMELERİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ULUSLARARASI ANALİZİ

Mustafa TUNÇGENÇ
TMMOB Kimya Mühendisleri Odası
Onur Kurulu Üyesi

Hepinize merhabalar.

Gerçekten şükran duyuyorum bu toplantıyı düzenleyen örgütümüze, bu önemli sorunu ısrarla gündemde tutması nedeniyle. Emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Sizlere de hoş geldiniz diyorum.

Benim adım Mustafa Tunçgenç. Ekranda da görüldüğü gibi, bir kimya mühendisiyim. Bu sunumda sanayileşmenin önemli bir bileşeni olan nitelikli emekten söz etmeye çalışacağım. Başarısını kanıtlamış ülkelerde nitelikli emek nasıl ve ne tür örgütlenmelerle devreye sokulmuş, biraz bunun üzerinde durmaya çalışacağız. Aslında, öncelikle nitelikli işgücünden söz edebiliriz. Nitelikli işgücünü ülkelerin eğitim kurumlarının üretmesi söz konusu. Sonra da bu nitelikli işgücüyle nitelikli emeği üretilmesini sağlayan araştırma atmosferlerine ihtiyacı var ülkelerin. Ar-Ge ortamları, sonuçta sanayileşmenin çok önemli bileşenlerinden birini oluşturuyor. Bu sunumda bunun üzerinde durmaya çalışacağız.

Bu sunumda ele almak üzere seçtiğimiz ülkeleri hangi ölçütlere göre seçmeye çalıştık, ondan biraz söz edeyim.

Çalışma Kapsamının Belirlenmesinde Dikkate Alınan Ölçütler

1.1. Sınai İmalat/Üretim Verileri

1.2. Uluslararası Patent Verileri

1.3. ArGe Performans Verileri

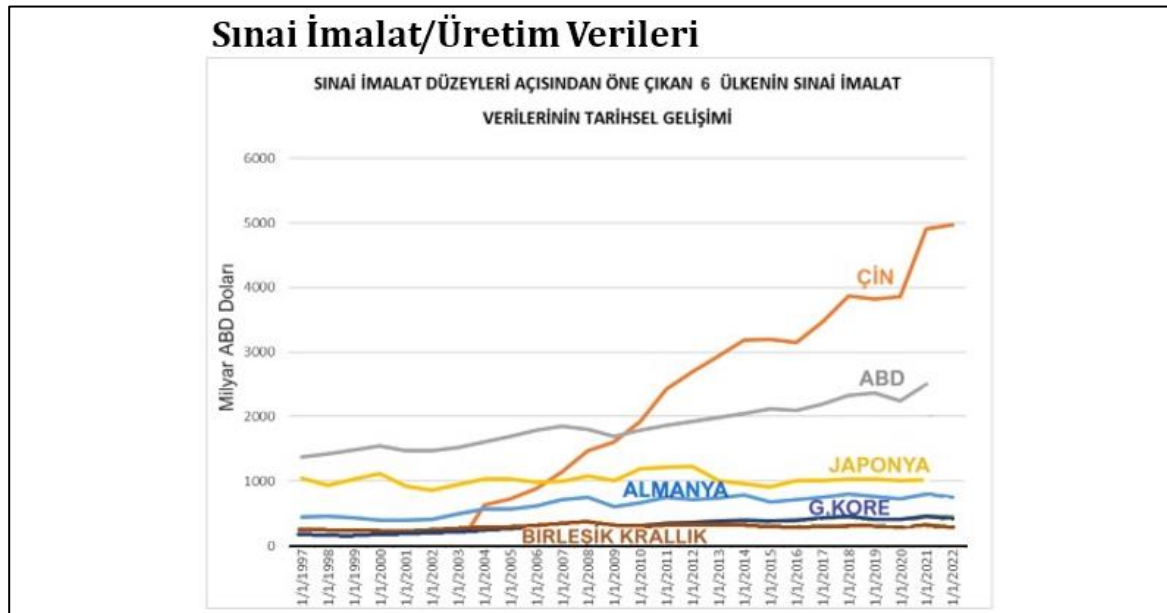
(a) Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makale sayıları

(b) Yayımlanan makalelerin kalitesi ve yarattıkları etki

(c) ArGe çalışmalarının içindeki temel bilimsel araştırmaların oranı

1.4. ArGe Çalışmalarına Sağlanan Mali Kaynaklarla İlgili Veriler

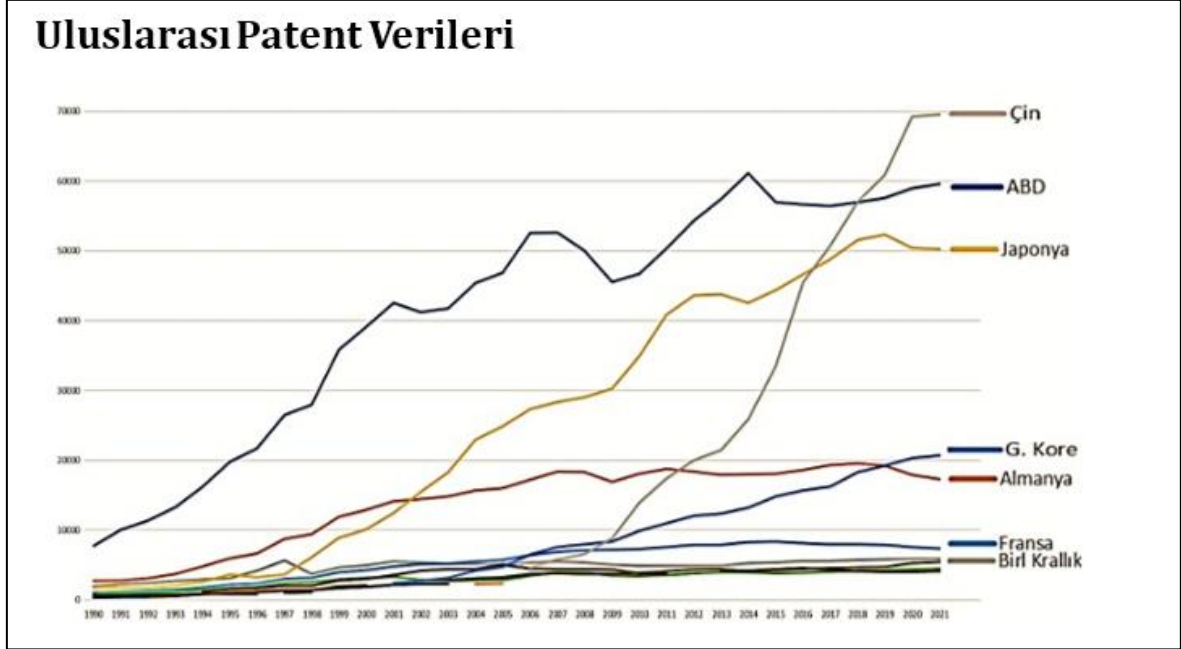
Öncelikle sanayi imalat verilerini dikkate almanın uygun olacağı düşünüldü. Şekilde gördüğümüz gibi, en fazla sanayi üretimini ya da sınai imalatı yapan ülkelerin beşi burada öne çıkarılmış vaziyette. Çin, ABD, Japonya, Almanya, Kore diye sıralanıyor. Biraz sonra bütün grafiklerde göreceğiz; Çin'in altüst edici bir yükselişi var, hepimiz bunu biliyoruz. Daha kantitatif, daha nicel anlamda, sayılarla göreceğiz bunu.

Şekil 1. En Fazla Üretim Yapan İlk 10 Ülkenin İmalat Verileri ve Bunların Tarihsel Gelişimi (Macrotrends 2023'teki) “World Manufacturing Output 1997-2023” verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

Sanayi üretiminin uca en yakın ikinci adımını uluslararası patentlerle izleyebiliriz. Yani sanayi üretimi yapıyorsunuz, bunu yapabilmek için buluşlarınız olması gerekiyor, buluşlarınızı uluslararası

ortamlarda patentliyorsunuz. Yukarıdakine benzer bir profilin burada da söz konusu olduğunu görüyoruz. Çin yine baş döndürücü bir yükselişle ABD'yi bu kez biraz daha geç bir tarihte, 2016'larda yakalayıp geçiyor.

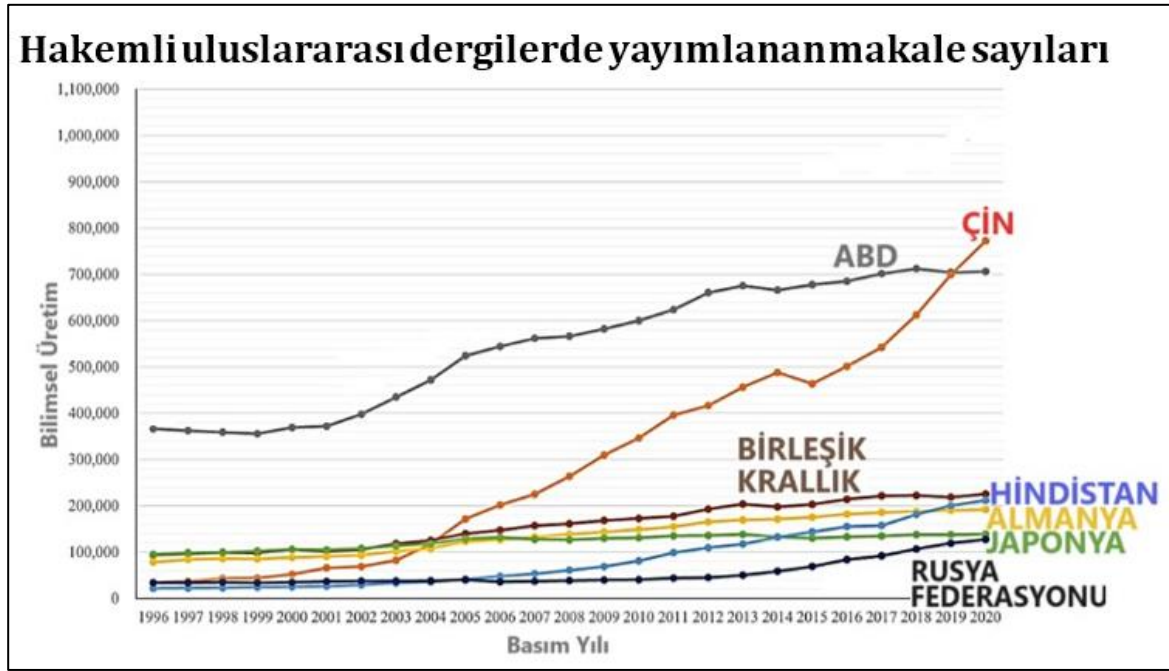
Şekil 2. Yeni Buluşlarını Patenteleme Konusunda Önde Gelen Ülkelerin Aldıkları Uluslararası Patent Sayılarının Yıllar İçindeki Değişimi

Kaynak: (WIPO (2022))

Not: Verilerin video ortamında sunulduğu etkileyici animasyon için bkz.

<https://www.youtube.com/watch?=WTXXYLNYwU>

Üçüncü ölçüt olarak, bu kez hakemli, uluslararası bilimsel dergilerde bu ülkelerin bilim insanlarının yayınladığı bildirimlere göz atıyoruz. Aşağıdaki grafikte yer alan görünüm sayısal çokluğu gösteriyor, yani nicel bir gösterge oluyor. Burada da yine Çin'in 2019'da ABD'yi yakaladığı görülüyor. Bunun yanı sıra, daha düşük artış hızlarıyla Almanya, Japonya ve Hindistan'ın olduğunu ve Hindistan'ın da sırayı bozduğunu görüyoruz ilginç bir şekilde.

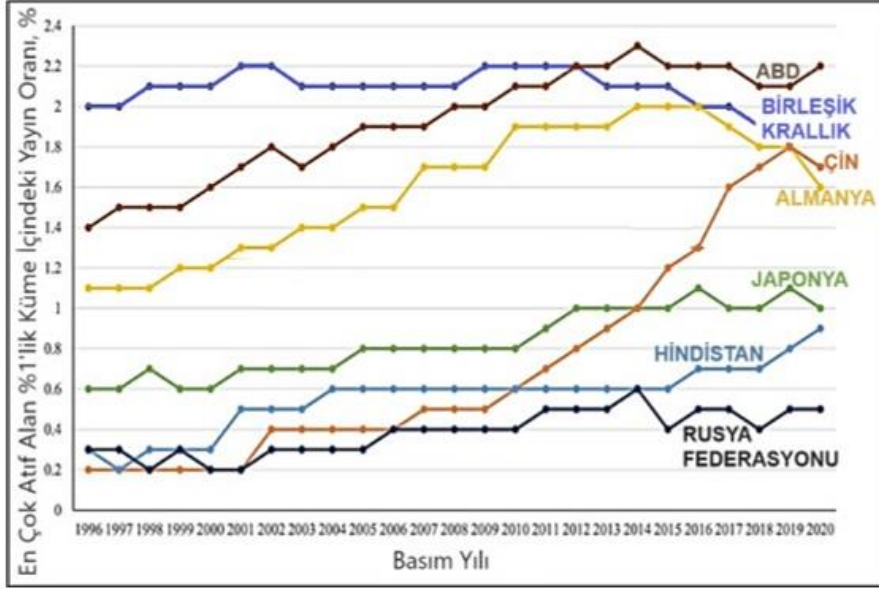

Şekil 3. Science Citation Index Kapsamına Alınan Hakemli Dergilerde Yayımlanan Bilimsel ve Teknolojik Makale Sayıları Açısından 2020 Yılı İtibarıyla En Önde Gelen 7 Ülkenin Yayın Sayılarının Yıllara Göre Değişimi (Veriler Scopus/sciVa)

Ama dördüncü ölçüte baktığımız zaman, bu defa makalelerin aldıkları atıfların en fazla olduğu, en çok atıf alan makalelerin yüzde 1'lik ve yüzde 10'luk dilimlerinde bu ülkelerin bilim insanlarının ne kadar sayıda çalışması yer alıyor diye daha niteliksel bir ölçütü kullanmak istedik. Burada durum oldukça farklı görünüyor. ABD'nin, Çin'in durumları çok farklı değil. Çin yine çok hızla yükseliyor, ABD birincilik konumunda ve yukarıda duruyor. Fakat belki dikkatimizi çeken ülke Birleşik Krallık. İngiltere demedim; çünkü Galler, İskoçya gibi ülkeler de veriye dahil. Birleşik Krallık yüksek konumunu hâlâ koruyor aslında nitelik anlamında. Belki diğer dikkat çekici sayabileceğimiz ayrıntı, Japonya'daki çalışmaların nitelik seviyesindeki görece düşüklük olabilir.

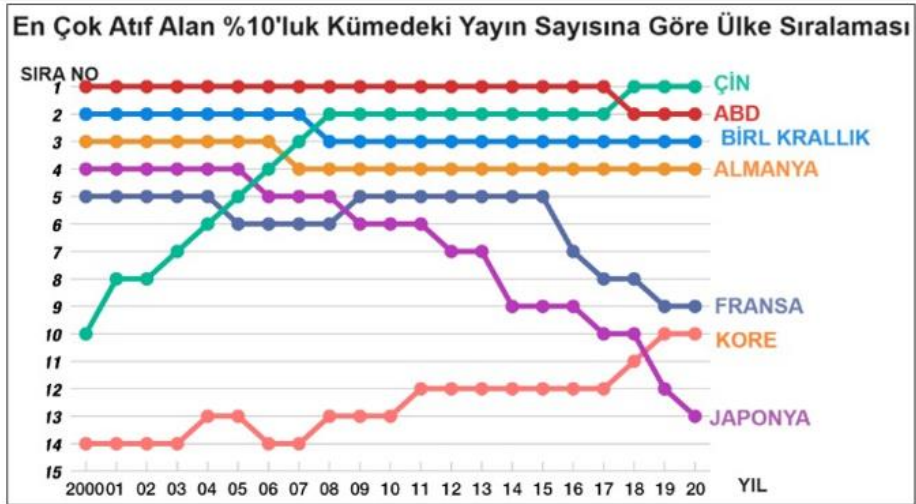

Yayımlanan makalelerin kalitesi ve yarattıkları etki

Şekil 4. Seçili Ülkelerde Yapılan Bilimsel ve Teknolojik Çalışmaların, En Fazla Atıf Alan %1'lik Küme İçindeki Yüzde Payının son 25 Yılda Görünümü (Veriler Scopus / sciVa)

Yayımlanan makalelerin kalitesi ve yarattıkları etki

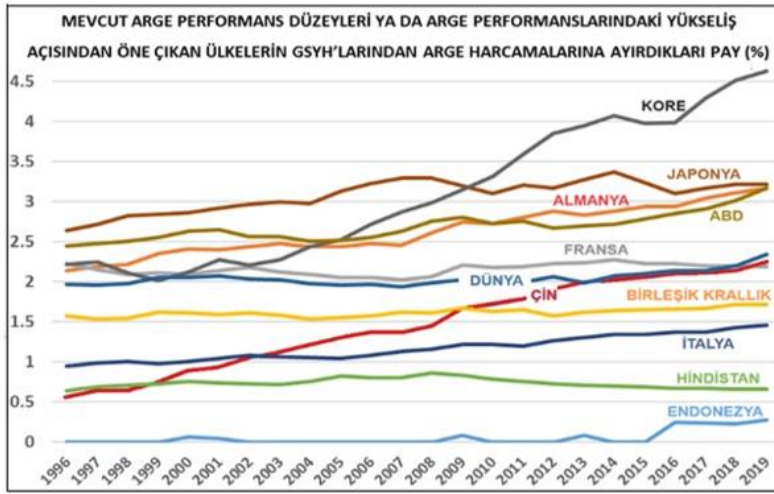
Şekil 5. Seçili Ülkelerin Son 20 Yıl İçinde, Bilimsel ve Teknolojik Çalışmalarının, En Fazla Atıf Alan %10'luk Küme İçindeki Paylarına Göre Sıralanması

Kaynak: (Nippon (2021))

Bir başka önemli gösterge de bu ülkelerin Ar-Ge'ye ne kadar mali kaynak ayırdıkları. Bu, bizim yine bakmak istediğimiz noktalardan biri olabilir. Çünkü bu mecra, bu ortam parasal anlamda ne kadar

sağlam bir düzen içinde gitmiş ve gitmekte? Burada dikkat çekici olan Kore. 2019'da tam sayı yüzde 4,7'ydi galiba, 2021'de 4,8-4,9'lar seviyesinde. Kore dikkat çekici bir artış sağlıyor. Japonya, Almanya, ABD aşağı yukarı aynı seviyelerde gidiyorlar. Çin, yükselişini yine burada da sürdürüyor daha az bir eğimle, ama bir süre sonra yakalamaya doğru gideceğini bekleyebiliriz.

Ar-Ge çalışmalarına sağlanan mali kaynaklarla ilgili veriler

Şekil 6. Seçili Ülkelerin GSYH'lerinden Ar-Ge Harcamaları İçin Ayırdıkları Yüzde Payın Yıllara Göre Değişimi, Grafikler, World Bank (2023)'teki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Bir başka kriter de şu: Bu ülkelerin araştırmaya ayırdığı payın ne kadarı temel bilimsel araştırmalara ayrılıyor? Buna dair kalabalık bir çizelge var burada.

Ar-Ge Çalışmalarının içindeki “temel bilimsel” araştırma oranı

Çizelge 1. Seçili 6 Ülkede, Temel Bilimsel Araştırmalar İçin Harcanan Mali Kaynak Miktarlarının ve GSYH İçindeki Paylarının Yıllara Göre Değişimi

ArGe Türü	Temel Araştırma											
Para Birimi	2015 Sabit Fiyat ve PPP'li Milyon ABD Doları											
Ülke		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Japonya	Temel Bilim Harcaması	19,788.377	21,133.000	21,135.000	20,073.000	20,462.000	22,119.000	21,701.000	21,474.000	20,529.000	21,799.000	
	GSYH	4,432,455	4,506,053	4,601,877	4,758,091	4,799,881	4,881,682	4,915,564	5,339,597	5,111,137	5,220,643	
	GSYH'de Temel Bilim %	0.45	0.47	0.46	0.42	0.43	0.45	0.44	0.40	0.40	0.42	
Kore	Temel Bilim Harcaması	12,454.406	12,951.087	13,528.827	13,250.003	12,677.511	12,742.412	13,559.929	14,664.718	14,865.386	16,284.828	
	GSYH	1,638,093	1,699,919	1,767,269	1,860,081	1,952,438	2,057,817	2,119,502	2,160,585	2,145,258	2,237,605	
	GSYH'de Temel Bilim %	0.76	0.76	0.77	0.71	0.65	0.62	0.64	0.68	0.69	0.73	
Birleşik Krallık	Temel Bilim Harcaması	6,816.835	7,151.955									
	GSYH	2,412,671	2,507,972									
	GSYH'de Temel Bilim %	0.28	0.29									
ABD	Temel Bilim Harcaması	77,306.760	81,423.368	83,597.116	84,848.000	87,003.062	87,887.905	93,405.623	98,435.128	103,511.170	104,766.380	
	GSYH	16,197,007	16,784,851	17,521,747	18,219,297	18,707,189	19,485,394	20,494,100	19,928,973	19,377,383	20,529,462	
	GSYH'de Temel Bilim %	0.48	0.49	0.48	0.47	0.47	0.45	0.46	0.49	0.53	0.51	
Çin	Temel Bilim Harcaması	13,300.878	14,484.642	15,850.499	18,501.136	20,964.484	23,842.948	25,749.716	31,186.494	34,036.210	40,303.776	
	GSYH	16,280,048	17,923,929	19,384,454	20,736,005	22,370,355	24,809,536	27,214,308	23,035,800	23,516,062		
	GSYH'de Temel Bilim %	0.08	0.08	0.08	0.09	0.09	0.10	0.09	0.14	0.14		
Almanya	Temel Bilim Harcaması		21,309.264		22,009.008		17,997.335		21,993.818		23,457.046	
	GSYH	3,425,964	3,510,401	3,649,948	3,786,911	3,924,645	4,070,700	4,205,664	4,166,762	4,007,310	5,220,643	
	GSYH'de Temel Bilim %	0.00	0.61	0.00	0.58	0.00	0.44	0.00	0.53	0.00	0.45	

Kaynak: (OECD (2023))

Bu verileri kısaca özetlersem şunu söyleyebilirim: Negatif anlamda Çin'i ve yüzde 0.7'nin üzerindeki payla pozitif anlamda Güney Kore'yi bir yana bırakırsak, önde gelen sanayileşmiş ülkelerin, yani ABD, Japonya ve Almanya'nın milli gelirden temel araştırmaya ayırdıkları paylar yüzde 0.4-0.5 aralığında geziyor. Ama Çin, milli gelirinden, yüzde 0.1'ler seviyesinde pay ayırabiliyor temel araştırmalara. Bunun üzerinde daha sonra duracağız. Bu çalışmanın üzerinde titizlikle durduğu noktalardan biri olmak zorunda bu. Bunlar ışığında 6 ülkeyi ele almayı öngördüm, ama zamansızlık nedeniyle burada 4'ünün üzerinde durabileceğim. Seçilen 4 ülke, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Çin oldu. Burada Birleşik Krallık ve Güney Kore 5. ve 6. ülkeler olarak ele aldığımız ülkeler oldular; ancak, buraya dâhil edememiş olduk. Hindistan ve Endonezya'da dikkat çekici kıpırtılar var; ama onların sistematik ve sürdürülebilir gelişmeler haline geldiğine dair yeterli veri olmadığını düşünerek, onları bu çalışmaya dâhil etmedim. Şimdi bu seçilen dört ülkeyi daha yakından inceleyeceğiz.

ALMANYA

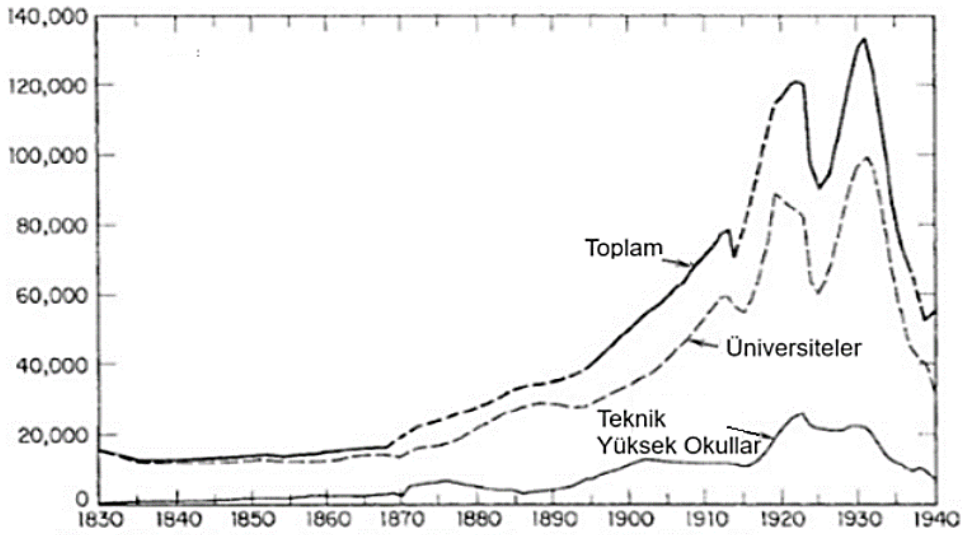
Almanya'yla başlarsak, Almanya'nın Ar-Ge ortamına hızlı bir bakış yapmamız ilginç olabilir. 1760-1840 yılları arasında başladığı ve sürdüğü kabul edilen Birinci Sanayi Devriminin öncülerinden biri değil Almanya. Fransa ve İngiltere daha önde görünüyor, Sanayi Devriminin başlangıç yıllarında, Almanya'nın, çok kanlı iç savaşların da yer aldığı bir uluslaşma sürecinde enerjisinin çoğunu tükettiğini görüyoruz. Ama ilginç olarak, 1800'lü yılların ortalarına doğru Almanya'da iki geleneğin yerleştiği görülüyor.

- Birincisi, henüz 1830-1840 yıllarında, Almanlar eğitimin sürekli yeni bilgiyle güncellendirildiği müfredatlar yapabiliyor
- İkincisi, 1800'lü yılların ortalarında, henüz rüşeym halinde olan şirketlerde, üretime karışmayan, yeni arayışlara odaklanan bilim ve teknoloji erbabı kişiler istihdam ediliyor.

Bu gibi gelenekleri erken dönemlerde geliştirme becerisi Almanya'yı öne çıkaran unsurlar arasında anılıyor.

Almanya'yla ilgili bir başka şey, 1870'lerde, iç toparlanma sürecini geride bıraktıktan sonra yaşadıkları etkinlik artışının paralelinde okullaşma oranının dikkat çekici olması.

1870'lerde başlayan etkinlik artışının üniversite ve teknik yüksek okul oluşumlarına kitlesel ölçekte artırdığı aşağıdaki grafikte görülmektedir.

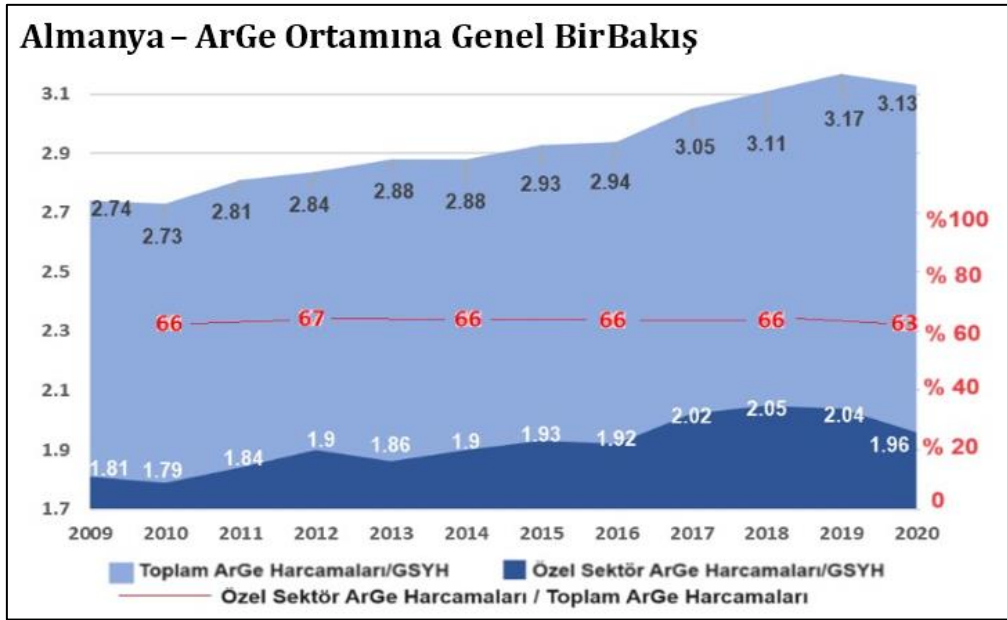

Şekil 7. 1830-1940 Yılları Arasında Almanya'daki Üniversite ve Teknik Yüksek Okullardaki Kayıtlı Öğrenci Sayıları

Kaynak: Hartmut Titze, Das Hochschulstudium in Preussen und Deutschland 1820-1944, p. 26 Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1987

Üniversiteleşme oranı sayısal olarak da çok şaşırtıcı aslında. 1900 yılına geldiğimizde, Almanya'da üniversitelerde okuyan 50 bin civarında öğrenci var ve bunlar çok yüksek bir hızla artış gösteriyorlar. Buna karşın, iki Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllarda iki büyük çöküş dönemi yaşanıyor. Muhtemelen üniversitelerde, yüksekokullarda okuyacak çocukların aynı zamanda askerlik çağında olmaları da bunda çok etkili olabilir. Trajik şeyler, ama hayat böyle sürüyor. Başka ülkelerin başka sorunlarını da göreceğiz.

Alman özel sektörünün toplam Ar-Ge harcamaları içindeki payına bir göz atalım. Buna bütün ülkeler için bakacağız. Burada yüzde 65, 66, 67'lik seviyelerde olduğunu görüyoruz. Yani, Almanya'da, 2009-2020 arasındaki dönemde Ar-Ge'ye ayrılan toplam kaynağın 3'te 2'sini özel sektör, yani iş dünyası ayırıyor.

Şekil 8. Almanya'nın Toplam Ar-Ge Harcamalarının ve Özel Sektörün Finanse Ettiği Ar-Ge Harcamalarının GSYH İçindeki Yüzde Payları (2009-2020) (CEIC (2023))

Çizelge 2. 1962-1989 Arasında Almanya'nın Ar-Ge Harcamaları

Year	Toplam ArGe Harcaması (DM)	Toplam ArGe Harcamasının GSYH'deki Yüzde Payı	Özel Sektör ArGe harcaması (DM)	Toplam ArGe Harcamasında Özel Sektörün Yüzde Payı	Özel Sektörün Kullandığı ArGe Desteği (DM)	Özel Sektörün Kullandığı Miktarın Toplam ArGe Harcamasındaki Yüzde Payı	Özel Sektörün Kullandığı Miktarın Yaptığı ArGe Harcamasındaki Yüzde Payı
1962	4.5	0.6	2.2	47.9	2.1	47	98.1
1963	5.4	0.7	2.7	49.6	2.6	48.7	98.1
1965	7.9	0.89	4.1	51.3	4	50.2	97.8
1967	9.7	0.97	4.8	49.4	4.6	47.4	96
1969	12.3	1.07	6.4	52.2	6.2	50.8	97.2
1971	18	1.16	8.7	48.5	8.5	47	96.9
1973	20.5	1.05	9.6	47	9.4	46.2	98.2
1975	24.6	1.15	11.8	47.8	11.6	47	98.3
1977	27.7	1.18	14.1	50.9	13.8	49.9	98.2
1979	34.5	1.34	18.6	57	18.3	53.2	98.3
1981	39.4	1.43	22.1	56.1	21.4	54.4	96.9
1983	43.9	1.52	25.5	57.9	24.7	56.2	97
1985	52.3	1.69	31.1	59.5	30.1	57.6	96.8
1987	59.5	1.82	36.8	61.9	35.7	60.1	97
1989	66.7	1.87	42.4	63.5	41.1	61.6	97

Alman özel sektörünün seksenli yıllarda, toplam Ar-Ge harcamaları içinde %60'ın üzerine çıkan payının, günümüzdeki de benzer düzeylerde seyrettiği görülmektedir. [CEIC (2023)]

Bu görünüm 1965'lerden sonra da hep böyle devam ediyor.

Araştırma ortamını tasvir etmeye çalışıyoruz. Devletin denetleme ve kaynak sağlama birimleri ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Bir kere, üniversiteler ağırlıklı olarak devlet üniversitesi ve Ar-Ge çalışmalarının neredeyse 3'te 2'sinin kaynağı özel sektörden sağlanıyor. Buna karşın, araştırma dinamiklerine son derece hâkim olan devlet yapıları var. Bu devlet yapıları, saçınıkmış gibi görünen Ar-Ge kurumları arasındaki eşgüdümü yüksek bir beceriyle ve etkin biçimde sağlıyorlar. Önümüzdeki birkaç slaytta bunları analiz etmeye çalışacağız. Devletin denetleme ve kaynak sağlama birimlerinden bir tanesi Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı. Dikkatinizi çekerim değerli izleyenler -başka ülkelerde de bunu göreceğiz- yapılanmalarda eğitim ve araştırma birlikteliği hep çok dikkat çekiyor. Aynı Bakanlık, araştırma ve eğitimle ilgili sorumluluğu en yüksek seviyede üstlenen kurum oluyor

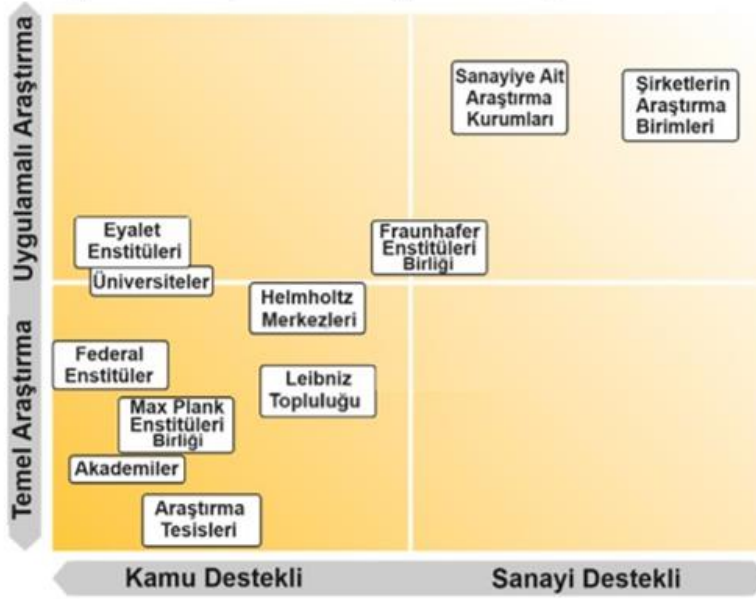
Sağlanan devlet katkılarının ki, yüzde 65 civarında özel sektör dedim, demek ki 3'te 1 gibi de devletin katkısı var kaynak sağlamada. Bunları dağıtan kurumlardan başlıca kurumlardan bir tanesi de Alman Araştırma Fonu. Bu devletin denetleme ve kaynak sağlama birimlerinin arasında Almanya'daki çok yerleşik, güçlü, devasa araştırma kurumlarının üst yönetimleri de yer alıyor. Bunlar, proje seçimi ve kaynak tahsisi konusunda devletle birlikte çalışıyorlar.

Diğer taraftan, yüksek öğretim kurumlarına bakarsak, 60'ı devletin kurduğu, 40'ı özel olmak üzere 420 öğretim kurumu var. Ama öğrencilerin yüzde 90'ı devletin yükseköğretim kurumlarında okuyor ve bunlar ücretsiz, bir miktar harç dışında.

Avrupa'da başka ülkelere göre çok daha ucuz. Öğretim kalitesi çok yüksek. Dikkat çekici yanı, Alman yüksek eğitim kurumlarının öğretme, araştırma, uygulama arasında çok yakın bir bağ kurmakla ünlü olmaları.

Araştırma kurumları ile ilgili durumu ise şurada bir grafik üzerinde size aktarmaya çalışacağım arkadaşlar. X eksenini kurumların nereden mali destek aldıklarını, Y eksenini ise yaptıkları araştırma türlerini gösteriyor.

Almanya - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar Araştırma Kurumları

Şekil 9. Almanya'daki Başlıca Araştırma Kurumlarının Destek Kaynaklarına ve Çalışma Alanlarına Göre Dağılımını Gösteren Şema [BMBf (2023)]

Şirketlerin araştırma birimleri, yani araştırma merkezleri, araştırma laboratuvarları, sektör içindeki işletmelerde kurulmuş bazı özel sektör araştırma örgütleri de bunun içinde. Dikkat ederseniz, bu sonuncular esasen uygulamalı araştırmanın en uygulamaya dönük kısmında yoğunlaşmış oluyorlar. Buna yakın sayılabilecek önemli bir kurum, Almanya'da Fraunhofer Enstitüleri Birliği. Bunlara birazdan kısaca değineceğim. Bunlar Helmholtz, Leibniz, Max Planck gibi her biri çok değerli bilim insanları olan kişilerin adına kurulmuş devasa örgütler gerçekten.

Almanya - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar: Araştırma Kurumları

Helmholtz Merkezleri: Bünyelerinde atomaltı parçacık hızlandırıcısı tesisler, teleskoplar, uydular, araştırma gemileri, süperbilgisayarlar gibi altyapılar da bulunan 18 Helmholtz merkezinde uzun vadeli araştırmalar yapılmaktadır [Helmholtz (2023)]. Merkezler, 5,4 milyar Avro'luk gelirlerinin yaklaşık %70'ini kamu kaynaklarından, kalanını ise projelerden elde eder.

Max Planck Enstitüleri Birliği: Kaiser-Wilhelm Birliği adıyla 1911 kurulan ve 1948'de Max Planck Birliği'ni alan kurum, yurtdışındaki 5 enstitüsü ve bir araştırma merkeziyle birlikte 85 araştırma merkezi sahibidir [Max Planck (2023)]. Araştırma alanı temel bilimlere olan ve 75 yıllık tarihinde bünyesinden 22 Nobel ödüllü bilim insanı çıkan Birlik'in 2,3 milyar Avro'luk bütçe gelirlerinin %88'i devlet, %12'si ise karşılıksız üçüncü taraf fonlarından sağlanır.

Leibniz Topluluğu: Topluluk 1990'da "Mavi Liste Bilim Topluluğu" adıyla kurulmuş, 1997'de şimdiki adını almıştır. Çalışma planlarını bağımsız olarak yapmakla birlikte, ağırlıklı olarak temel bilimlere alanında çalışan 97 enstitüsü bulunmaktadır [Leibniz (2023)]. 2,1 milyar Avro'luk bütçesinin %60'ından fazlası kamu kaynaklarından, %30'a yakını ise karşılıksız verilen üçüncü taraf fonlardan sağlanır.

Fraunhofer Enstitüleri Birliği: 1949 yılında kurulan topluluk 2,9 milyar Avro'luk bütçesinin %20'ye yakını federal ve eyalet devletlerinin fonları ve %80'inden fazlasını ise sanayiden aldığı projelerin gelirleriyle sağlar [Fraunhofer (2023)]. Topluluğun, Almanya içinde, herbiri farklı alanlarda uzmanlaşan ve uygulamalı bilim araştırmalarına odaklanmış olan 76 enstitüsü vardır. Ayrıca, ülkelerine talebi üzerine, ABD, Birleşik Krallık, bazı AB ülkeleri, Çin, Japonya, G. Kore, Hindistan gibi bir çok ülkede de ortak araştırma merkezleri kurmuştur.

Almanya - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar - Araştırma Kurumları

Federal Enstitüler: Alman Federal Hükümeti'nin kaynak sağladığı 44 Federal Araştırma Enstitüsü, 2,8 milyar Avro'luk toplam bütçeleriyle sağlık, beslenme, kimya, malzeme bilimi, enerji, iklim vd alanlarda çalışırlar.

Eyalet Enstitüleri: Toplam 0,7 milyar Avro'luk kaynak ihtiyaçlarını eyalet hükümetlerinin sağladığı 139 enstitü, eyaletlerin öncelikli konularında uygulamalı araştırma yaparlar.

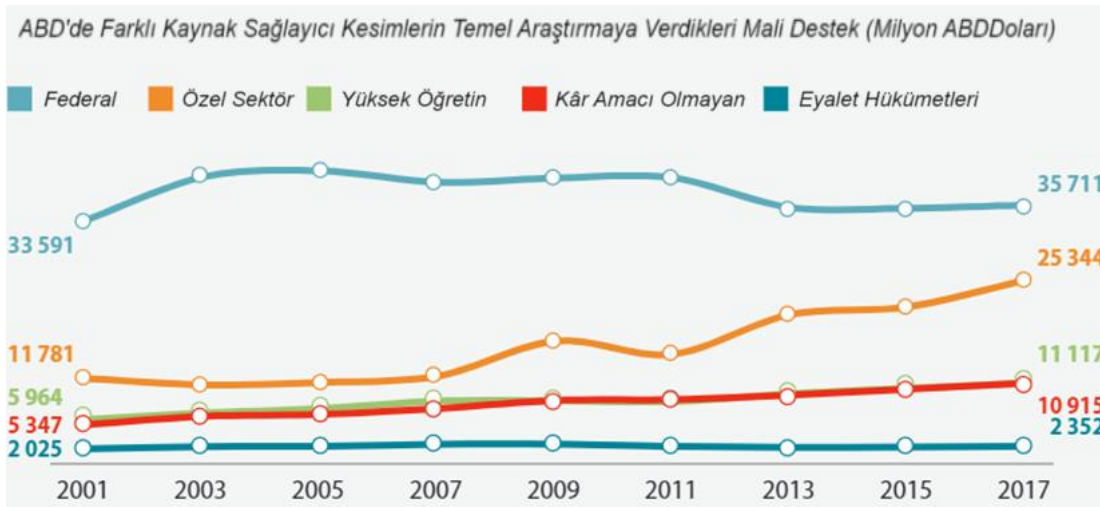
Özetlemek gerekirse, yukarıda anılan araştırma kurumlarının toplamına bakıldığında şunlar söylenebilir:

- Fraunhofer dışındaki tüm kurumların yönetiminde ve kaynak tahsisinde devlet organlarının ağırlığı vardır.
- Fraunhofer dışındaki kurumlar ağırlıklı olarak temel araştırma yapmaktadır (Fraunhofer'in çalışmalarını temel araştırma ile uygulamalı araştırmalar birlikte oluşturmaktadır Geliştirme çalışmalarının payı azdır).
- Fraunhofer'i yöneten senatonun üçte biri yakını devletin atadığı, diğerleri ise Genel Kurul'un seçtiği üyelerden oluşur. Bu üyeler, bilim insanı, sanayici iş insanı ve kamu çalışanı olmaktadır [Fraunhofer (2015)].
- Fraunhofer yönetiminde hem sanayinin dinamiklerine hakim hem de devletin temel araştırma faaliyetleriyle bağı sağlayabilen kişilerin yer aldığı söylenebilir.

Özel Sektör Araştırma Birimleri: Almanya'daki AgGe mali kaynağının 2/3'üne yakın bölümünü oluşturan 72,1 milyar Avro'luk kaynağın, tümüne yakını özel sektör şirketlerinin kendi bünyelerinde oldukları ya da birleşerek oluşturdukları ArGe birimlerinde harcanmaktadır. Bunların çoğu gelişime çalışmalarıdır. [BMBF (2023)].

ABD

ABD'ye bakarsak, ABD'de de yine gayri safi yurtiçi hâsıla içindeki paylarını burada görüyoruz. Artık bunlar 3'ler civarında seyrediyor. ABD'de dikkat çekici olan, benim kişisel olarak şaşırarak gördüğüm bir şey şu oldu. ABD'deki temel araştırma çalışmalarının içindeki özel sektör payı, özel sektörün yatırım yapma ve temel araştırma alanında araştırmalar içinde kendi laboratuvarlarını kullanma payı, 2017 tarihlerinde 25'lere geliyor. Günümüzde bu 30'lara yaklaşmış durumda. Bu dikkat çekici. Geçerken not edilmesi gereken bir konu olduğunu düşünüyorum.

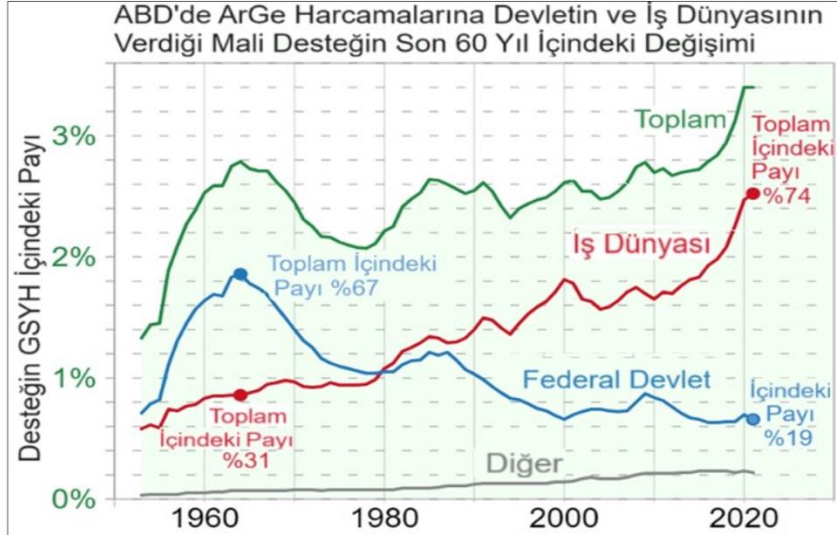

Şekil 10. ABD'de Farklı Kaynak Sağlayıcıların Temel Araştırmaya Verdiği Destek (milyon \$)

Aşağıda da, yine özel sektör, devlet sektörü paylarının dağılımını görüyoruz. Burada da devletin kaynak ayırma payının yüzde 19'lara düştüğü, özel sektörünkininse yüzde 74'lere çıktığı görünüyor.

ABD - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar

Şekil 11. ABD’de Ar-Ge’ye Devletin ve İş Dünyasının Verdiği Desteğin 60 Yıllık Değişimi [Anderson&Moris (203)]

Aşağıda, ABD’de devletin denetleme ve kaynak sağlama birimleri, yüksek öğretim kurumları ve araştırma kurumları ile ilgili bilgilere değineceğim.

ABD - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar

(i) Devletin Denetleme ve Kaynak Sağlama Birimleri

Beyaz Saray Bilim ve Teknoloji Politika Ofisi (OSTP): ABD Başkanı, her yıl, OSTP’nin hazırladığı, devlet desteği alacak ArGe alanlarını belirten “ArGe Öncelikler Duyurusu” nu açıklar.

Ulusal Bilim Kurulu (NSB): Üyeleri ABD başkanı tarafından 6 yıllığına atanan Kurul bir OSTP’ye ve ABD Başkanı’na bilimsel ve teknolojik konularda danışmanlık yapar, bir yandan da Ulusal Bilim Vakfı’nı faaliyetlerini izleyip denetler

Ulusal Bilim Vakfı (NSF):

ABD’de tıp dışındaki alanlarda yapılan ArGe çalışmalarına sağlanan devlet desteğinin büyük bölümünü veren ve harcanmasını denetleyen kurumdur (Tıp çalışmalarıyla Ulusal Sağlık Enstitüsü, NIH, ilgilenir). Ayrıca, ArGe ortamının gelişmesine hizmet edecek araştırma merkezlerinin yer, okyanus ve uzay gözlem tesislerinin süper bilgisayarları destekler veya kurar.

Ancak, federal devletin ArGe’ye verdiği mali desteğin, toplam ArGe desteğinin %20’sinin altına düştüğü görülüyor. Dolayısıyla, yukarıdaki yapıların alanın büyük bölümünü kapsayan bir planlama gücü bulunmuyor.

ABD Ulusal Bilimler Akademisi ve Ulusal Mühendislik Akademisi: Mesleğinde öne çıkan bilim insanlarının ve mühendislerin üyesi olduğu saygın birer topluluktur. Ancak iki kurumun da ABD’nün ArGe politikalarının belirlenmesinde yönetilmesinde doğrudan roller yoktur.

Yüksek Eğitim Kurumları: ABD’de 2021 yılında, 5916 yüksek öğrenim kurumu olduğu, bunların 3931’inin lisans diploması verdiği bildiriliyor [Harris (2023)].

Bu kurumların üçte birini devlet üniversiteleri, üçte ikisiniyse özel üniversiteler oluşturuyor. Üniversitelerin eğitim kalitelerine bakıldığında,

Çin'in hızla arayı kapatıp ilk 1000'deki üniversite sayısını 214'e çıkarmasına karşın ABD'nin, 2023 yılında, 253 üniversiteyle halen birinci durumda olduğu görülüyor.

Araştırma Kurumları: Amerika Birleşik Devletleri'nde bir kısmına merkez medya dolayısıyla çok aşına olduğumuz NASA'dan Çevre koruma Ajansı EPA'ya, NSF denilen Ulusal Bilim Vakfına çok sayıda araştırma kurumları var.

Burada bolca veri içeren bir çizelgemiz var. Burada da yine az önce bahsettiğim şeyleri görebiliyoruz. Yani ABD'de özel sektörün temel bilime ayırdığı fon miktarı da pay oranları başka ülkelere göre çok dikkat çekici oranda yüksek.

Çizelge 3. ABD'de Farklı Ar-Ge Türlerinin Yapıldığı Yerler ve Çalışmalara Destek Sağlayan Yapılar [NSB (2022)].

ArGe Türü	İş Dünyası	Üniversite	Federal Hükümet	Yerel Hükümet ve Diğer Kâr Amacı Olmayan Kurumlar
Temel Bilim, Çalışmayı Yapan	29.7	45.7	11.1	13.5
Temel Bilim, Desteği Sağlayan	30.6	12.6	40.7	16.1
Uygulamalı Bilim, Çalışmayı Yapan	58.2	17.7	16.4	7.7
Uygulamalı Bilim, Desteği Sağlayan	54.9	4.7	33.4	6.9
Deneysel Geliştirme, Çalışmayı Yapan	90.0	1.7	7.2	1.0
Deneysel Geliştirme, Desteği Sağlayan	85.5	0.5	12.6	1.3

Amerika Birleşik Devletleri'nde çok ayrıntılı ulusal araştırma plan ve programları daha çok Ulusal Bilim Vakfı tarafından yapılıyor. Bu planlarda dikkat çekici şeyler var, ama bunların içinde bulunan ve ilk ve ortaöğretimden başlayarak tüm öğretim kurumlarında BTMM olarak kısaltabileceğimiz Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik işgücüne (Yaygın kullanılan İngilizcesiyle STEM: Science, Technology, Engineering, Mathematics) insan hazırlamayla ilgili hedef en fazla dikkat çeken hedef olarak beliriyor.

ABD - Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeye Yön Veren Plan ve Programlar

Çizelge 6: NSF'nin Stratejik Amaç ve Hedefleri (2022 – 2026)

Stratejik Amaç 1	BTMM (ya da STEM) Yeteneğini Geliştir. - Kadınların, dezavantajlı konumdaki coğrafi ve etnik grupların BTMM'ye katılımını artır. - İlk ve orta eğitimden başlayarak tüm eğitim ve öğretim ortamlarında BTMM işgücüne katılımı artırarak bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi hızlandırmayı hedefle.
Stratejik Amaç 2	Evrenle, Dünyayla ve Kendimizle İlgili Bilgilerimizi Genişlet - Kuantum Bilgi Teknolojileri - Biyoteknolojiyle İlgili Sanayi - İklim Öngörülerinin Geliştirilmesi
Stratejik Amaç 3	Bilgiyi Çözümlere Dönüştürerek Toplumsal Faydayı Büyüt - Araştırmayla yenilikçilik (inovasyon) arasında köprüler yarat. - Çok yönlü küresel araştırma işbirliklerini teşvik et. - Araştırma sonuçlarının açık paylaşımını destekle.
Stratejik Amaç 4	NSF'deki İşleyişi ve Yönetimi Etkinleştir - NSF'in çevikleşmesini teşvik et. - NSF'in iş yapma hızını ve kapsayıcılığını geliştir.

41

Bu insan yetiştirme hedefinin diğer başarılı ülkelerin plan ve programlarında da yer aldığı görülüyor.

ABD Ulusal Bilim Kurulu'nun 2022'de Yaptığı Durum Değerlendirmesi:

“ABD Ulusal Bilim Kurulu 2022’de yayımladığı “ABD Bilim ve Mühendisliğinin Durumu” raporunda **[NSB (2022)]**, mevcut durumla ilgili olarak şunları vurgulamaktadır:

- Başta Çin olmak üzere bazı Asya ülkelerinde, ArGe yatırımlarında, bilim ve mühendislik yayınlarında, buluş patentlemede ve yüksek teknoloji sınıai üretimde sağlanan hızlı büyüme artışı, bu alanlarda ABD’de sağlanan gelişmenin önüne geçmiş ve sonuçta etkinlik merkezlerinin ABD’den uzaklaşmasına yol açmıştır.
- ABD’deki ArGe desteği içindeki devlet payı azalmaktadır. Devlet desteği temel araştırmalar ve yüksek eğitimde yapılan araştırmalar açısından önemlidir.
- ABD’nin bilim ve mühendislik etkinliğinin güçlendirilmesi büyük oranda BTMM (ya da STEM) işgücünün nicel ve nitel olarak güçlendirilmesine dayalıdır. Bu bağlamda, üç noktaya dikkat çekilmektedir:

(1) ABD ilk ve orta eğitim öğrencilerinin uluslararası BTMM sınavlarında gösterdikleri seviye durağandır. Dolayısıyla, ABD eğitiminin ilk 12 yıllık bölümünün, öğrencileri BTMM alanlarına hazırlamak açısından iyileştirilmesi gereklidir.

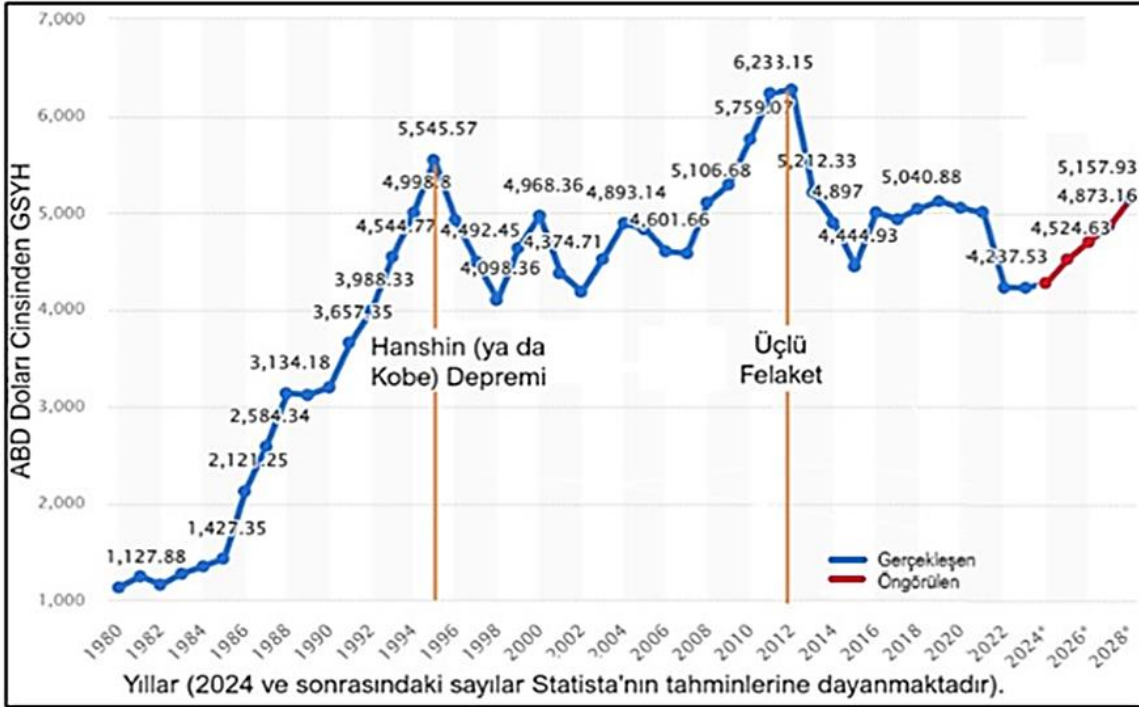
(2) ABD’nin BTMM işgücü büyük ölçüde yabancı yeteneklere dayalı durumdadır. Bu nedenle, ABD’li öğrencilerin eğitimlerini iyileştirmenin yanısıra, parlak yabancı öğrencileri cezbeden fırsatların yaratılması önemlidir.

(3) Kadınların, olanaklara erişimi kısıtlı bölgelerde yaşayanların ve Hispanikler, Afro Amerikalılar gibi toplumsal grupların BTMM işgücü içinde yer alma oranları düşüktür. Bu potansiyel kaybını önlemek için eğitime katılımdaki eşitsizlikler giderilmelidir.

JAPONYA

İkinci Dünya Savaşı’nda insanlık tarihinde görülen en büyük yıkımlardan birini yaşayan Japonya’da, savaşın ardından bir yeniden inşa dönemi yaşanıyor. 70’li yıllara kadar sürdürülen bu korumacı dönemde “bebek sanayi”ler başarıyla büyütülüp geliştiriliyor.

70'lerden sonra daha serbest piyasacı bir döneme geçiyorlar. 2000'li yıllarda Çin'de gördüğümüz gibi, baş döndürücü bir yükseliş dönemi yaşıyor. Bu sürekli büyüme gidişatını 1996'daki Kobe depremi diye bildiğimiz deprem sarsıyor. Yüzde 20 milli gelir kaybı yaşıyorlar. Bunu toparlamak 10 yıl kadar zaman alıyor. Sonra da üçlü felaket denilen yıkımı yaşıyorlar: Tohoku depremi, arkasından dev tsunami ve hemen sonrasında da soğutma suyu devrelerinin durması sonucunda Fukushima'da nükleer reaktör erimesi sonucunda yaşanan müthiş kaza.

Şekil 12. Japonya'da GSYH Cinsinden Milli Gelirin son 40 Yılda Seyri ve Değişimin Yaşanan İki Büyük Felaketle İlişkisi (Veri Kaynağı: [Statista (2023)])

Japonya'nın gayri safi yurtiçi hasılası da, diğer pek çok ilerleme profili de bu iki büyük olaydan çok etkileniyor.

Örneğin, aşağıdaki grafikte, «Üçlü felaket»in büyümede yarattığı etkinin, ülkenin bilimsel ve teknolojik araştırma ortamına da benzer şiddette yansıdığı görülmektedir.

Şekil 13. 2011 “Üçlü Felaket”inin İçinde Bulunduğu 21. Yüzyılın İlk On Yıllık Diliminde Japonya’da Yapılan Bilimsel ve Teknolojik Yayın Sayıları

Japonya’yla ilgili geçerken bahsetmek isteyeceğim konu daha var. Japonya’daki özel Ar-Ge çalışmalarının finansmanı için sağladıkları mali desteğin toplam içindeki oranı, başka ülkelerdekenden ciddi ölçüde daha yüksek, yüzde 75-80 arasında seyrediyor.

Ar-Ge çalışmalarına, mali destek veren sektörler göre gruplandığında, desteğin %75-80’lik bölümünün özel sektör, %20 civarındaki bir bölümününse devlet ve üniversite fonlarından sağlandığı görülüyor. [OECD (2023)]

Çizelge 4. Japonya’da Sektörlerin Sağladığı Mali Destek Miktarının Yıllara Göre Değişimi

Yıl	Özel Sektör		Devlet Sektörü		Üniversiteler		Özel Fonlar		Toplam ABD \$
	ABD \$*	%	ABD \$	%	ABD \$	%	ABD \$	%	
2013	126342	75.5%	28956	17.3%	9816	5.9%	1397	0.8%	167387
2014	133231	77.3%	27616	16.0%	9556	5.5%	1265	0.7%	172436
2015	131394	78.0%	25973	15.4%	9096	5.4%	1243	0.7%	168514
2016	127097	78.1%	24441	15.0%	8829	5.4%	1205	0.7%	162761
2017	132011	78.3%	25300	15.0%	8939	5.3%	1334	0.8%	168668
2018	136444	79.1%	25132	14.6%	8810	5.1%	1145	0.7%	172586
2019	135605	78.9%	25211	14.7%	8914	5.2%	1108	0.6%	171841
2020	130835	78.3%	25380	15.2%	8660	5.2%	1308	0.8%	167081
2021	134331	78.1%	26594	15.5%	8901	5.2%	1182	0.7%	172062

* 2015 yılı sabit ABD Doları fiyatlarına göre düzenlenmiştir

Devletin Denetleme ve Kaynak Sağlama Birimleri, Yüksek Öğretim Kurumları ve Araştırma Kurumları ile ilgili bilgileri aşağıdaki üç slaytta özetleyeceğiz.

Japonya - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar: (i) Devletin Denetleme ve Kaynak Sağlama Birimleri

Bilim ve Teknoloji ve Yenilikçilik (İnovasyon) Konseyi (CSTI): Konseyde başbakan, aralarında bilim ve teknoloji denetleme ve devlet bakanının da bulunduğu bazı bakanlarla uzmanlar yer alır. Konsey, bilim, teknoloji ve inovasyon alanındaki personel ve mali kaynak ihtiyaçlarının tartışıldığı en yüksek platformdur. İlgili kamu fonlarının yönetimini de yapar [DWIH (2023)] .

Japon Eğitim, Kültür, Spor, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (Ministry of Education, Culture, Sports, Science, and Technology, MEXT): Japonya'da bilim ve teknoloji planlamasını, beş yıllık planlarla MEXT yapmaktadır. Bu planlarda öncelik verilecek faaliyet alanları, bu alanlar da öne çıkan projeler ve bunların kritik eylem adımları yer almaktadır. Ek olarak, JSPS ve JST aracılığıyla temel araştırmaya mali destek sağlar [DWIH (2023)] .

Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (Ministry of Economy, Trade and Industry, METI): 2001 yılında, Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (Ministry of International Trade and Industry, MITI)'nin yerine kurulan bakanlık uygulamalı bilim projelerinin seçimi, finansmanı ve eşgüdümü konusunda aktif rol oynamaktadır.

Japon Bilim Teşvik Topluluğu (Japanese Society for the promotion of Science, JSPS): Japonya'da temel bilimsel araştırmalar için verilen ve vergi gelirlerinden oluşan zengin bir hibe fonları grubu vardır. Bu fonların projelere dağıtımını JSPS belirler

Japon Bilim ve Teknoloji Ajansı (Japan Science and Technology Agency (JST): JST, önceden planlarda belirlenmiş olan ve çığır açıcı değişikliklere yol açması beklenen araştırma ve inovasyon projelerine mali destek sağlamak üzere kurulmuştur. "Aya Seyahat" fonu bu mali destek fonlarından biridir. Burada "Aya Seyahat" terimiyle, "yüksek risk - yüksek getiri" özelliğine sahip tüm araştırma projeleri kastedilmektedir

Yüksek Öğretim Kurumları: Japonya'da 800 civarında üniversite bulunuyor. Bunların 600'den fazlasını özel üniversiteler, 96'sını yerel yönetimlerce kurulan halk üniversiteleri, 86'sını ise merkezi hükümetin kurduğu ulusal üniversiteler oluşturuyor.

Özel üniversitelerin çok azının araştırma yaptığı biliniyor.

Yüksek prestije sahip üniversitelerin çoğunun ulusal üniversiteler arasında bulunduğu bildiriliyor [DWIH (2023)] .

Lise başarısını ve mülakat / yazışma yoluyla bireysel yeterlilikleri ölçmeyi esas alan Batı yarı küredeki gelişmiş toplumlardan farklı olarak, Japon yüksek öğretim kurumlarına girişler, sadece, Türkiye'dekine benzer biçimde, merkezi sınav sisteminde elde edilen başarıya göre olmaktadır.

Araştırma Kurumları:

RIKEN: 1917 yılında kurulan ve halen Japonya'da 10 kampüsü, 21 araştırma merkezi, Japonya dışında da 3 merkezi olan Riken Japonya'nın bilim ve teknoloji alanındaki en büyük ve en güçlü araştırma-geliştirme ağını oluşturur. Bağımsız bir kurumdur fakat idari olarak MEXT'e bağlıdır. Bünyesindeki kurumlarda, daha ağırlıklı olarak temel bilimsel araştırmaların yapılmasına karşın, uygulamalı bilimsel araştırmalar ve geliştirme çalışmaları da yapılmaktadır.

RIKEN ağına yanısıra, belirli alanlarda özelleşmiş güçlü araştırma örgütleri bulunmaktadır:

- Japon Havacılık Ajansı (JAXA),
- İleri Sınai Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (AIST),
- Japon Deniz ve Yer Bilimleri ve Teknolojileri Ajansı (JAMSTEC),
- Ulusal Enformatik Enstitüsü (NII),
- Ulusal Malzeme Bilimleri Enstitüsü (NIMS),
- Yüksek Enerjili Akseleratör Araştırmaları Örgütü (KEK),

Not: Bu kurumlardan AIST METI'ye, diğerleri ise MEXT'e bağlı çalışırlar.

Japonya, Ar-Ge ortamını, beş yıllık genel ülke planlarının yanı sıra, beş yıllık bilim ve teknoloji planlarıyla yönetiyor. Bu planları devlet hazırlıyor. Özel sektörden katılımlarla beraber yapılıyor bu. Biraz sonra bunlar hakkındaki bilgileri birkaç slayt ile sunacağım.

Japonya - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeye Yön Veren Plan ve Programlar

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 1946-1970 yılları arasında, Japonya'da bir yeniden inşa dönemi başlatılmıştır. Bu süreçte benimsenen sanayi politikalarında, esasen, bebek sanayilerin korunması temel alınmıştır.

Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (Ministry of International Trade and Industry, MITI)'nin ana belirleyici olduğu ve üç sanayi alanına (Demir-çelik, elektrik ve iletişim cihazları, otomobili) özel öncelik tanınan dönemde ithalat ve doğrudan yabancı yatırımı büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

1970 ortalarına doğru koruyucu politikalar terkedilmiş ve ihracata dayalı büyüme yaklaşımı benimsenmiştir. 1990 başlarına kadar süren bu dönemde, ArGe faaliyetlerinde, büyük ölçüde, geliştirme projelerine ve tersine mühendislik (: reverse engineering) yöntemleriyle ürün kopyalamaya odaklanıldığı bilinmektedir.

Japonya 1996'ten itibaren ArGe faaliyetlerini beşer yıllık bilim ve teknoloji planlarıyla yönetmeye başladı. Aşağıda, bu dönemin 25 yıllık geçmişini özetleyen bir şema yer almaktadır [DWIH (2021)].

51

Japonya - Bilim ve Teknoloji Ortamını Oluşturan Başlıca Kurumsal Yapılar Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeye Yön Veren Plan ve Programlar

1996 ile 2010 yılları arasında uygulanan ilkiç“Beş Yıllık Bilim ve Teknoloji Planı”nda, öncelikli olarak ülkedeki ArGe altyapısının inşası için yapılması gereken insan, donanım ve tesis yatırımlarına odaklanılmıştır.

İddialı ileri teknoloji hedeflerini yoğun biçimde içeren“Dördüncü Bilim ve Teknoloji Temel Planı» 2011 başında devreye sokulmuştur.

Dördüncü Bilim ve Teknoloji Temel Planı (2011 - 2015)

Ancak, Plan'ın devreye alınmasından üç ay sonra, yani 2011 yılının mart ayında, Japonya'da «Üçlü Felaket» olarak anılan ve milli gelirin iki yıl içinde %20 dolayında düşmesine yol açan yıkım meydana gelmiştir.

2011 yılında bir kaç dakika içinde birbiri peşi sıra gerçekleşen deprem-tsunami-nükleer kaza oluşması sürecinde, Fukushima nükleer reaktörünün erimesinin ardından kontroller ve iyileştirmeler yapılması amacıyla ülkedeki nükleer reaktörler kapatılmıştır.

Bu, Japonya'nın enerjideki öz-yeterlilik oranının 2010'daki %20 düzeyine göre 2017'de %9,6'ya düşmesine neden olmuştur.

"Üçlü Felaket» Bilim ve Teknoloji Planı kaynaklarının önemli bir bölümünün onarım ve yenileme çalışmalarına aktarılmasına neden olmuş ve "Dördüncü Bilim ve Teknoloji Temel Planı»nın bilim ve teknoloji hedeflerine ulaşılmasını engellemiştir. 2016-2020 arasında takdim edilen ve 2021-2026 arasında topluma yaymaya başladıkları bir "Toplum 5.0" konsepti kavramı var Japonya'da. Bunlar esas itibarıyla gelişen dijital ortamdan en yüksek kişisel ve ulusal faydayı üretecek insanın yetiştirilmesi için altyapıyı hazırlama planları.

Çizelge 5. Beşinci Bilim ve Teknoloji Temel Planı'nın Ana Hedefleri

Beşinci Bilim ve Teknoloji Planı (2016 – 2020)
Araştırma Kazanımlarını Pratik Uygulamalara ve Ekonomik Büyümeye Dönüştürecek Yenilikçilik Çalışmalarının Teşvik Edilmesi
Bilimsel ve Teknolojik Çözümlerle Yaşlanan Toplum, Sağlık, Sürdürülebilir Çevre, Felaketlere Direnç Kazanma, Enerjide Öz-Yeterlilik Gibi Toplumsal Sorunlara Odaklanması
Bilim ve Teknolojide Uluslararası İşbirliğinin Güçlendirilmesi
Yapay Zeka, Robot Bilimi ve Malzeme Bilimi Alanlarında ArGe'nin Artırılması
Bilim ve Teknoloji için Uygun İnsan Kaynağını Yaratmak İçin Eğitimin Geliştirilmesi
Açık Bilimin ve Açık Kaynak Kullanımının Teşviki
Uzay Keşfi ve Uydu Teknolojisi Çalışmalarının Artırılması
İleri Üretim Teknolojilerine (Sanayi 4.0 vd) Odaklanarak Küresel Rekabetçiliğin Artırılması
Yenilenebilir Enerji ve Sürdürülebilirlikle İlgili ArGe Çalışmalarının Desteklenmesi

2021-2025 arası döneme yönelik olan Altıncı Bilim ve Teknoloji Planı'nın ana odak noktasını ise, aşağıdaki bilimsel ve teknolojik hedeflere ulaşılmasının yanı sıra, dijital çağla uyumlu bir toplum yaratmayı hedefleyen **Toplum 5.0** projesinin hayata geçirilmesi oluşturuyor.

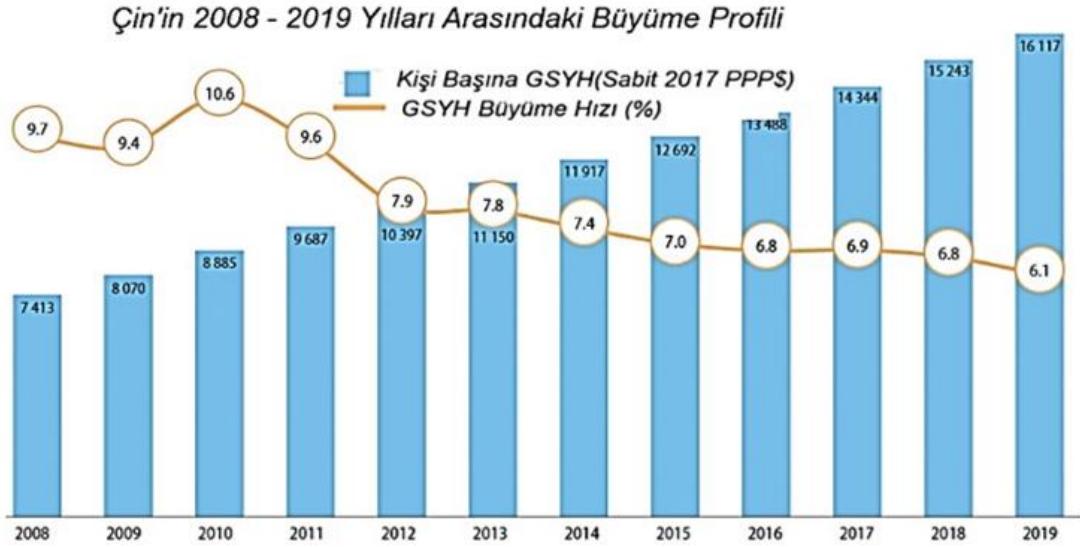
Altıncı Bilim ve Teknoloji Temel Planı (2021-2025) Ana Hedefleri
Toplum 5.0'ı Gerçekleştirmekle İlgili Bilim, Teknoloji, İnovasyon (BTİ) Politikaları
Dijital Kullanıma Dayalı Toplumsal Yapı Dönüşümün Sağlanması
Yeni Bir Toplum Tasarlayarak, "Bilgi"nin Bir Değer Yaratma Kaynağı Olarak Üretilmesi
Yeni Toplumu Destekleyecek İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
Planın Özel Olarak Odaklandığı İnisiyatifler
Karbon Nötrlük Hedefli Döngüsel Ekonominin İnşası Çalışmaları
Start-Up Kuruluşlarının Desteklenmesi
Enerji Özyeterliliğini Artıracak Temel Bilimsel ve Teknolojik Araştırmaların Özendirilmesi
Yüksek Risk – Yüksek Getiri Projelerinin Desteklenmesi
Süperbilgisayarlar, Kuantum Teknolojisi, Yarı İletkenler, Veri/Yapay Zeka Kullanımı Gibi Gelecek Nesil Altyapılarının Geliştirilmesi
Yüksek Lisans Öğrencileri İçinde Doktora Devam Edenlerin Oranının %70'e Çıkarılması
Akıllı Lab ve Yapay Zeka Araçlarının Araştırma Ortamlarında Kullanımına Hız Verilmesi
Dijital Dönüşüm (Dx) Öncülüğünde Yeni bir ArGe Camiası ve Çevresi Oluşturulması
35-39 Yaş Arası Akademisyenlerden Kalıcı Pozisyonda Çalışanların Oranının %10 artırılması
10 Trilyon Yen (~70 Milyar ABD Doları) Kaynakla Üniversite Reformunun Başlatılması

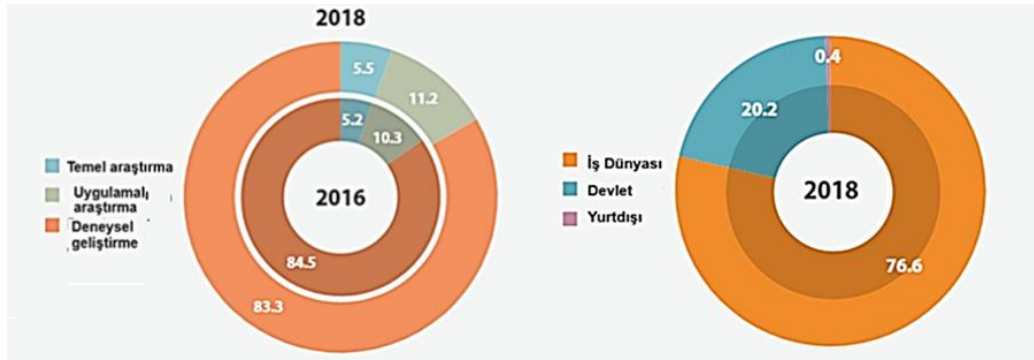
ÇİN

Çin'e geliyoruz. Tabii, Çin 2008'den bu yana %6 ile %10 arasında seyreden yıllık büyüme hızlarıyla bu çalışmanın yıldızı.

Çin - ArGe Ortamına Genel Bir Bakış

Şekil 14. Çin'in 2008-2019 Yılları Arasındaki Büyüme Profili [UNESCO-Çin (2021)]

Şekil 15. Ar-Ge Desteklerinin Ar-Ge Türüne ve Destek Sağlayıcıya Göre Dağılımı

Devletin Denetleme ve Kaynak Sağlama Birimleri: Çin'de bir Bilim ve Teknoloji Bakanlığı var, bir Çin Bilimler Akademisi var; bunlar çok etkin. Bilimler Akademisi başka ülkelerin bilimler akademisinden farklı olarak, Ar-Ge ortamında büyük bir oyuncu. Çok sayıda laboratuvarı, Çin içinde 216 tane Ar-Ge merkezi var, Doğa Bilimleri Vakfı var.

Yüksek Öğretim Kurumları: Çin'de lisans düzeyinde eğitim veren üniversite sayısının, 2022 sonu itibarıyla 3197 olduğu, 827 kurumun da yüksek lisans ve doktora eğitimi verdiği bildirilmektedir. [MOE (2023)].

Academic Ranking of World Universities 2023 raporuna göre dünyadaki en iyi 1000 üniversite içindeki Çin üniversitesi sayısı 214'tür. Bu sayıyla Çin, ABD'nin 255 üniversiteyle sürdürdüğü liderlik konumunu giderek tehdit etmektedir.

Araştırma Kurumları: Çin'de 1980'li yıllarda kurulmaya başlanan ve *Devlet Anahtar Laboratuvarları (SKL)* zaman içinde, araştırma merkezlerine dönüşmüşlerdir. Çin'de 469 tane SKL olduğu bildirilmektedir. Bunlar, 184'ü işletmeler, 285'i ise devlet tarafından çalıştırılan yüksek donanımlı Ar-Ge merkezleridir [Weinstein E (2022)]. Bu merkezlerin çalışma alanlarına göre dağılımı Şekil 8'de verilmiştir.

SKL'lerin dışında, Eğitim Bakanlığı (MOE) bünyesinde 480 ve CAS bünyesinde 216 adet yine çok yüksek donanımlı araştırma merkezleri bulunuyor. Diğer taraftan, Çin hükümeti, işletmelerin de kendi Anahtar Laboratuvarını kurmalarını destekliyor ve bunların sayısının giderek arttığı da belirtiliyor.

Ayrıca, yerel yönetimlerin de bölgesel kalkınma ve inovasyon ihtiyaçlarına yönelik çok sayıda araştırma merkezlerinin bulunduğu da bildiriliyor.

Çin'deki araştırma ortamını tamamlamak için bir ekleme daha yapmak gerekir:

Çin Bilim ve Teknoloji Bakanlığının 1988 yılında başlattığı Torch (Meşale) Programı, ülkede yüksek teknoloji alanındaki girişimleri hızlandırmıştır. Bu süreç büyük bir başarı öyküsüne dönüşmüştür. Merkezi hükümet 2021'e kadar 1400 teknopark kurmuştur. Bu teknoparklarda bulunan 13 000'in üzerindeki kuluçkalıktaki "başlangıç aşamasındaki şirket (start-up)" sayısı da 600 000'in üzerindedir. Bu şirketler ülkenin sınai üretim sektöründeki istihdamın %40'ını, Çin'in GSYH'sinin %10'unu ve Çin'e gelen doğrudan yabancı yatırımın %33'ünü sağlamaktadır [Kahn et al (2021)] ve [Hu et al (2023)]. Öte yandan bu girişimlerde son yıllarda arttığı gözlemlenen siyasetçi bağlantılarının ortamın liyakat temelinde biçimlenmesini olumsuz etkilediğine dikkat çekiliyor [Hu et al (2023)].

Bilimsel ve Teknolojik Gelişmeye Yön Veren Plan ve Programlar

Beş yıllık ulusal kalkınma planlarının yanı sıra, Çinliler de bilim teknoloji planları yapıyorlar; ama bu bilim teknoloji planlarını daha yüksek, daha uzun periyotlarla yapıyorlar. İlki mesela 1956'da, 12 Yıllık Bilim Planı şeklinde yapılıyor.

Çizelge 6. 12 Yıllık bilim Planı Kapsamına Alınan Öncelikle Araştırma Alanları

Çin'in 12 Yıllık Bilim Planı (1956 - 1967)		
Temel İhtiyaç Alanları		Yeni Teknoloji Alanları
Doğal Kaynaklar	Ulaşım	Atom Enerjisinin Barışçıl Kullanımı
Madencilik	İletişim	Jet İtmeli Roket Teknolojileri
Yakıtlar ve Enerji	Savunma Sanayisi	Radyo Elektronik
Makina İmalatı	Ziraat	Üretim Süreçlerinin Mekanizasyonu ve Otomasyonu
Kimyasal Sanayiler	Tıp	Yarı İletken Teknolojisi
İnşaat	Halk Sağlığı	Bilgisayar Teknolojisi
		Elektronik ve Süpersonik Teknolojileri

Tasarlandığı ortamdaki güçlüklerle ve içerdiği aşırı çeşitliliğe rağmen 12 Yıllık Bilim Planı'nın önemli ölçüde başarıyla sonuçlandığı konusunda genel bir kabul olduğu görülmektedir

Nitekim, hemen ardından 1963-1972'ye yönelik yeni bir Bilim-Teknoloji Planı devreye sokulmuştur

Daha sonra Mao Zedong'un ve Çu En Lay'ın aktif yöneticiler olduğu dönemde yapılan çalışmalar var. Daha sonra, 1986-2005 arasında 863 programı diye bir programı devreye alıyorlar ve burada planlamayı büyük ölçüde bilim insanlarına bırakıyorlar; yani öncelikleri ve tahsis edilecek fonları vb.

Bu plan döneminde yüksek teknolojinin kurulmasının temellerini atmak hedefleniyor ve büyük ölçüde gerekli altyapı oluşumu sağlanıyor. Ancak, planı yöneten bilim insanlarının, sanayileşmeyi motive edici işleri ihmal ettikleri ya da az önem verdikleri biçiminde eleştiriler çıkıyor. Planın ana hatları aşağıda özetlenmiştir:

Çizelge 7. “Stratejik İleri teknoloji Ar-Ge Programı” ya da “863 Programı”nın Ana Araştırma Alanları

Çin'in 863 Programı (1986 - 2007)
Temel Alanlar
Biyoteknoloji
Uzay ve Havacılık
Bilişim Teknolojisi
Otomasyon
Enerji
Yeni Malzemeler
Telekomünikasyon
Deniz ve Okyanusla İlgili Teknolojiler

Programla 3,3 milyar Çin Yuanı harcama yapılmış, 500 araştırma kurumundan 12 000 araştırmacı, 300'ün üzerinde üniversite, ve 1000 şirketin katıldığı çalışmalarla, 20 yılı aşkın sürede, 120 000 bilimsel yayın, 8 000'den fazla ulusal ve uluslararası patent, 1 800 adet sinai standart üretilmiştir.

Çin 2006 yılında çok kapsamlı bir planı devreye alıyor Çin'in, şu an yaşanmakta olan baş döndürücü değişmesini bu plan yaratıyor: 2006-2020 planı. Bu plandan sonra Çin gelişmekte olan ülkeler kümesinden çıkıyor.

Çizelge 8. Çin'in "Büyük Deneş" Olarak da Adlandırılan, 2006-2020 Dönemine Yönelik 15 Yıllık Orata-Uzun Vadeli Bilim ve Teknoloji Geliştirme Planı (MLP) na Dahil Edilen Alanlar ve Teknolojiler

Çin'in 15 Yıllık MLP Bilim Planı (2006 - 2020)			
Temel Alanlar		Mühendislik Mega Projeleri	
Ziraat	Halk ve Sağlık	İleri Sayısal Kontrollu Makinalar ve Temel İmalat Teknolojileri	
Enerji	Toplum Güvenliği	AIDS, Sarılık ve Diğer Önemli Hastalıkların Denetimi, Tedavisi	
Çevre	Ulaşım	Temel Elektronik Komponentler ve Yeni Teknolojili Çipler	
İmalat	Kentleşme ve Kentsel Gelişim	Temel Yazılımlar	
Milli Savunma	Su ve Mineral Kaynaklar	İlaç Bulma ve Geliştirme	
Bilişim Teknolojisi Sanayisi		Aşırı Büyük Ölçekli Entegre Devre Yapımı ve Tekniği	
Öncü Teknolojiler		Genetiği Değiştirilmiş Organizma Üretimi	
İleri Enerji Teknolojileri		Yüksek Çözünürlüklü Yer Gözlem Sistemleri	
İleri İmalat Teknolojileri		Büyük ve İleri Nükleer Reaktörler	
Biyoteknoloji		Büyük Hava Taşıtları	
Uzay ve Hava Taşıtları		İnsanlı Uzay ve Ay Keşifleri	
Bilgi Teknolojileri		Yeni Nesil Geniş Bantlı Kablosuz Telekomünikasyonlar	
Lazer Teknolojisi		Su Kirliliğinin Kontrolu ve Arıtımı	
Yeni Malzemeler		Bilim Mega Projeleri	
Okyanus Teknolojileri		Gelişim ve Üreme Biyolojisi	Protein Bilimi
		Nanoteknoloji	Quantum Araştırmaları

Çin'in gelişmesiyle ilgili bir-iki tane eleştirisi de var. Bu eleştirilerden başta geleni, temel araştırmaya ayırdığı kaynağın çok az olması ve sınıai üretimi yüksek tutma amacıyla geleceğini bir miktar riske etmesi biçiminde.

Bu plan dönemi ve sonrasında, Çin'in bilim, teknoloji ve sanayileşme dünyasındaki gelişmelerin başlıcaları şöyle sıralanabilir:

Çin'in Ar-Ge harcamaları, 2006'daki %1,42 oranından 2020'de %2,4'e yükselmiştir.

Fakat daha ayrıntılı bir bakış, 2020 yılında Çin'in 2019'da, Ar-Ge finansmanına harcadığı bu kaynağın sadece %6'sını temel bilimsel araştırmaya, %11,3'ünü uygulamalı bilimsel araştırmaya, kalan kısmını ise geliştirme çalışmalarına ayırdığını gösteriyor. Bu sayıların ABD'de, 2018 yılında, sırasıyla %16,6 ve %19,15 olduğu bildiriliyor. Sonuçta, Çin'de, üretimi artırmak için araştırma harcamalarını kısıp geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmesiyle, geleceğin riske sokulduğu dikkati çekiyor.

Diğer taraftan, bu hummalı Ar-Ge ve İnovasyon hamleleri sırasında uygulamaya konulan ve devasa kapsamlara sahip olan çeşitli programların içerdiği alt eylem grupları arasında çelişmeler ve tekrarlamaların olduğu da anlaşılmaktadır.

Son olarak, önemli bir bölümü tüketici merkezli piyasalarda rekabetçi olmak amacıyla yapılan sınıai üretimlere yönelik Ar-Ge projelerinin devlet inisiyatifinin ağırlığında yürümesinin de atalete bağlı güçlükler yarattığı da belirtiliyor.

Ancak, Şu gözden kaçırılmamalıdır ki Çin'in son 15-20 yıldaki performansı çok heyecan verici ve rakipleri için de bir ölçüde sinir bozucu olmuştur. Bu performansın, Başta Japonya, Güney Kore- ve AB topluluğunun bilim, teknoloji ve inovasyon (BTİ) çalışmalarına yönelik çalışmalarını etkilediği belirtilmektedir [Strelkava et al (2022)].

Ek olarak, ABD'deki Amerikan Sanat ve Bilimler Akademisi'nin 2014 yılında, BTİ planlamalarında, federal seviyede alınacak inisiyatiflerde, daha stratejik ve uzun vadeli yaklaşımları önermesinde Çin örneğinin etkili olduğu düşünölmektedir.

BİTİRİRKEN VURGULANMAK İSTENEN NOTLAR

Ele alınan 6 ölkede, Ar-Ge için öncelikleri belirlemede ve kaynak sağlamada devletlerin %20 ile 40 arasında, sanayi sektörlerininse %60 ile 80 arasında pay sahibi olduğu görölmöyor.

OECD, «Frascati Kılavuzu»na göre, Ar-Ge çalışmalarını «temel araştırmalar», «uygulamalı araştırmalar» ve «deneysel geliŐtirmeler» olarak üçe ayırıyor. Bu kategorizasyonun genel olarak kabul gördüğu biliniyor.

İncelenen ölkelerde, bu üç çalışma türünden «temel araştırmalar»ın toplam Ar-Ge harcamaları içindeki payının %6 (Çin) ile %16-19 (ABD) arasında olduğu, incelenen 6 ölkedeki ortalama oranın ise %13-14 dolayında olduğu görölmöyor (Çizelge 2 ve Şekil 8'deki verilerden yola çıkarak yapılan hesaplamalarla).

Bu, Çin'in, sınaı üretimi daha fazla artırmak adına, temel araştırma alanına ayırdığı kaynaktan kısıntı yaparak geleceğini riske soktuğunu düşünödürüyor.

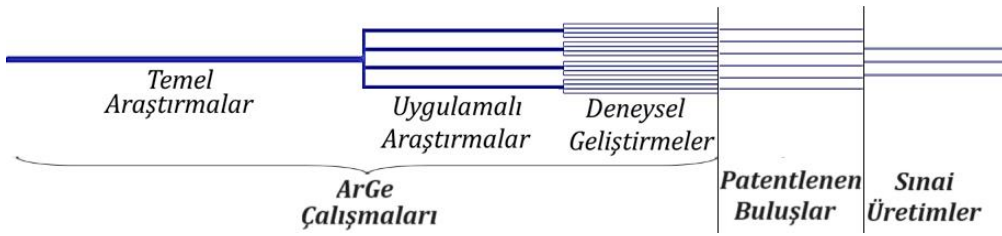
Sanayi sektörünün sağladığı, toplamın %60 ila 80'ini oluşturan mali kaynağın tümüne yakınının yine sanayi sektörünce kullanıldığı; proje seçimi ve öncelik belirleme kararlarının, Çin ve bir ölçüde de Almanya dışında, toplam ulusal ihtiyaçlara göre değil Şirketlerin ihtiyaçlarına göre yapıldığı anlaşılıyor.

Araştırma türleri açısından bakıldığında, ABD dışındaki 5 ölkede, sanayi sektörünün yaptığı Ar-Ge çalışmalarının büyük çoğunluğunu «deneysel geliştirme çalışmalarını», küçük bir kısmını ise «uygulamalı araştırmalar»ın oluşturduğu görölmöyor.

ABD'de, önde gelen diğer 5 ölkedekinden farklı olarak, yapılan toplam temel araştırmanın %30'a yakınının özel sektörün laboratuvar ve merkezlerinde yapıldığını düşünödürücü bir istisnai not olarak kaydetmek gerekiyor.

Devletlerin, kaynak sağlamada %20-40 arasında kalan paylarının büyük çoğunluğunu «temel bilimsel araştırmalar»a yönelttiği görölmöyor.

Öte yandan, üç Ar-Ge türü arasında Őemada görölen türde bir ilişki olduğu biliniyor.

Dolayısıyla, sanayileşme alanında başarılı olan ülke devletlerinin, Ar-Ge çalışmalarının toplam ülke ihtiyaçları dikkate alınarak yönetilmesinde, verdikleri mali desteğin üzerinde etkili olduklarını düşünmek gerekiyor. Yani yüzde 20-40 gibi bir parasal destek sağlayan devletler, dolaylı bir biçimde geri kalan yüzde 60-80'in gideceği yönü büyük ölçüde tayin etmiş oluyorlar. Dolayısıyla, şirketlere seçim ve karar hakkı tanınan araştırma ve geliştirme ortamlarında, devletler aslında serbestlik derecelerini büyük ölçüde azaltarak, motivasyonu düşürmeden dolaylı bir denetim sağlıyorlar.

Öne çıkan ülkelerin faaliyetleri incelendiğinde, tüm başarılı ülkelerde sanayileşme hamlelerinin eğitim hamlelerinden ayrı düşünülmediği anlaşılıyor.

Sanayileşme girişimlerinin başarılı olması, bilim ve teknoloji için gerekli olan akılcı ve sorgulayıcı insanı yetiştiren bir eğitimin, anaokullarından başlayarak yapılandırılmasını zorunlu kılıyor.

Ek olarak, orta eğitim müfredatlarının, öğrencilerdeki Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik birikimini artıracak köklü değişimlere uğratılması gerekiyor.

Beni dinlediğiniz için hepinize çok teşekkür ediyorum.

KAYNAKLAR

[**ISIC (2008)**]: International Standard Industrial Classification of All Economic Activities Rev 4, UN Publication, NY, 2008, 29.10.2023 tarihinde erişilmiştir. https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesm/seriesm_4rev4e.pdf

[**Macrotrends (2023)**]: “World Manufacturing Output 1997-2023”, macrotrends.net internet sitesi, 30.10.2023 tarihinde erişilmiştir. <https://www.macrotrends.net/countries/WLD/world/manufacturing-output>

[**Yang (2021)**]: Yang W, “Open and inclusive science: A Chinese perspective”, Cultures of Science, 2021, Vol. 4(4) 185–198, 06.11.2023 tarihinde erişilmiştir. <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1177/20966083211073173>

[**Nippon (2021)**]: Nippon.com internet sitesi, 09.11.2023 tarihinde erişilmiştir. <https://www.nippon.com/en/japan-data/h01767/>

[**World Bank (2023)**]: Research and development expenditure (% of GDP), World Bank Data, 24.10.2023 tarihinde erişilmiştir. <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS?locations=FR-DE-1W-KR-CN-GB-US-JP-IN-ID>

[**Li (2029)**]: Li I, Trade War Could Drive Tech Innovation in China: Analysts, May 29, 2019, Caixin Global internet sitesi, 30 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir. <https://www.caixinglobal.com/2019-05-29/trade-war-could-drive-tech-innovation-analysts-101421328.html>

[**OECD (2023)**]: OECD.stat internet sitesi, 3 Aralık 2023 tarihinde erişilmiştir (sitenin 2023 sonunda kapanacağı belirtilmektedir) https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GERD_TORD#

[**CAS (2023)**]: Chinese Academy of Sciences İnternet Sitesi, 11 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir. <https://english.cas.cn/>

- [JCOM (2012)]: Wen Ke, Exploring work: the interaction between scientists and policy-makers, Case study of 863 Plan of China, Journal of Science Communication (JCOM) 11(3), pp:1-6, Sept 2012, [https://jcom.sissa.it/article/pubid/Jcom1103\(2012\)C04/](https://jcom.sissa.it/article/pubid/Jcom1103(2012)C04/)
- [Weinstein E (2022)]: Weinstein E et al, Data Brief: China's State Key Laboratory System, A View into China's Innovation System, 2022, <https://cset.georgetown.edu/wp-content/uploads/CSET-Chinas-State-Key-Laboratory-System.pdf>
- [Hu et al (2023)]: Hu Y et al, Performance management challenges at Chinese business incubators: A systematic literature review, Technological Forecasting & Social Change, 190 (2023) 122414, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162523000999#:~:text=As%20of%202022%2C%20Chinese%20government,approximately%2013%2C000%20designated%20incubation%20facilities.>
- [Kahn et al (2021)]: Kahn ME et al, Do political connections help or hinder urban economic growth? Evidence from 1,400 industrial parks in China, Journal of Urban Economics, Vol 121, Jan 2021, 103289, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0094119020300607>
- [UNESCO-Çin (2021)]: Unesco Science Report 2021, Ch 23: China, erişim tarihi: 01.12.2023, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377478/PDF/377478eng.pdf.multi>
- [MOE (2023)]: Ministry of Education internet sitesi, Educational Statistics in 2021, 12 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir http://en.moe.gov.cn/documents/statistics/2021/national/202301/t20230104_1038056.html
- GT (2021): Global Times İnternet sitesi, 12 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir. <https://www.globaltimes.cn/page/202103/1217749.shtml>
- [Wang (2015)]: Wang Z, The Chinese developmental state during the Cold War: the making of the 1956 twelve-year science and technology plan, History and Technology, 2015, Vol. 31, NO. 3, 180–205, 12 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir, <file:///C:/Users/hp/Downloads/12yearplan.pdf>
- [Cao (2006)]: Cao C et al, China's 15-year science and technology plan, Physics Today Dec 2006, 39-43, 12 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir, https://www.researchgate.net/publication/242704112_China's_15-year_Science_and_Technology_Plan
- [Strelkava et al (2022)]: Strelkava et al, The End of “Learning from The West” Trends in China's Contemporary Science Policy”, Max Planck Institute for History of Science, Observations No:6, 2022, https://www.mpiwg-berlin.mpg.de/sites/default/files/2022-10/Observation%206_The%20End%20of%20Learning%20from%20the%20West%3F%20Trends%20in%20China%E2%80%99s%20Contemporary%20Science%20Policy_2022_online.pdf
16. [Sun & Cao (2021)]: Sun Y & Cao C, Planning for science: China's “grand experiment” and global implications, Humanities and Social Sciences Communications, (2021), 8:215. <https://www.nature.com/articles/s41599-021-00895-7>
- [Schmoch&Gehrke (2021)]: Schmoch U and GehrkeB, China's technological performance as reflected in patents, Scientometrics (2022) 127:299–317, <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s11192-021-04193-6.pdf>
- [WIPA (2022)]: World Intellectual Property Organization–WIPO Video Sunumu, https://www.youtube.com/watch?v=WTXXY_LNywU
- [UNESCO-ABD (2021)]: Unesco Science Report 2021, Ch 5: USA, erişim tarihi:01.12.2023, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377459/PDF/377459eng.pdf.multi>
- [Anderson&Moris (2023)]: Anderson, G.; Moris, F. (2023). *"Federally Funded R&D Declines as a Share of GDP and Total R&D"*. National Science Foundation, National Center for Science and Engineering Statistics. *Archived from the original on 3 October 2023*. NSF 23-339.
- [OSTP (2023)]: White House Sets Research Priorities for Fiscal Year 2025 <https://ww2.aip.org/office-science-technology-policy>
- [NSF (2023)]: National Science Foundation İnternet sitesi, 28 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir, <https://new.nsf.gov/about>

- [**Wiki (a)**]: National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine, Wikiwand, erişim tarihi: 28.11.2023, https://www.wikiwand.com/en/National_Academies_of_Sciences,_Engineering,_and_Medicine
- [**Harris (2023)**]: How Many Colleges & Universities in the US (2023 update), Harris R, Nutmeg Education internet sitesi, erişim tarihi: 28.11.2023, <https://nutmegeducation.com/how-many-colleges-are-in-the-us#:~:text=The%20United%20States%20has%20approximately,%2C%20and%20private%20for%2Dprofit>.
- [**Appily (2023)**]: Appily.com, internet sitesi, erişim tarihi: 28.11.2023, <https://www.appily.com/guidance/articles/finding-your-college/what-is-a-research-university#:~:text=It's%20a%20small%20club,that%20belong%20in%20this%20category>.
- [**Carnegie (2023)**]: Carnegie Classification of Institutions of Higher Education internet sitesi, erişim tarihi: 28.11.2023, <https://carnegieclassifications.acenet.edu/>
- [**NSB (2022)**]: National Science Board, The State of U.S. Science and Engineering 2022, erişim tarihi: 28.11.2023, <https://nces.nsf.gov/pubs/nsb20221/u-s-and-global-research-and-development>
- [**AAAS (2022)**]: AAAS Global R&D Update May 2022, erişim tarihi: 29.11.2023, https://www.aaas.org/sites/default/files/2022-05/AAAS%20Global%20R%26D%20Update%20May%202022.pdf?adobe_mc=MCMID%3D23561657439331680770864254213550635618%7CMCORGID%3D242B6472541199F70A4C98A6%2540AdobeOrg%7CT%3D1701163989
- [**Gelling (2016)**]: Gelling V, Collaborations between Industry and Academia: Navigating a Complicated Landscape, Paintistanbul 2016, İstanbul.
- [**NSF (2018)**]: NSF Strategic Plan 2018-2022, <https://www.nsf.gov/pubs/2018/nsf18045/nsf18045.pdf>
- [**BMBF (2021)**]: Almanya Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (Bundesministerium für Bildung und Forschung, BMBF) internet sitesi, "The German Research Landscape, An Initiative of Federal Ministry of Education and Research", 2021, 28 Kasım 2023 tarihinde erişilmiştir, <https://www.research-in-germany.org/website/public/epapers/german-research-landscape/epaper/ausgabe.pdf> "The
- [**CEIC (2023)**]: CEIC Data İnternet sitesindeki veriler, erişim tarihi: 01.12.2023, <https://www.ceicdata.com/en/germany/gross-domestic-expenditure-on-research-and-development-oecd-member-annual/de-businessfinanced-gerd--of-gdp>
- [**Keck (1993)**]: Keck O, The National System for Technical Innovation in Germany, "Nelson, Richard R (Ed), "The National System for Technical Innovation in Germany -A Comparative Study", Oxford University Press, NY, 1993 içinde, s: 115-158,
- [**Helmholtz (2023)**]: Helmholtz internet sitesi, erişim tarihi: 02.12.2023, <https://www.helmholtz.de/en/>
- [**Max Planck (2023)**]: Max Planck Gesellschaft internet sitesi, erişim tarihi: 02.12.2023
- [**Leibniz (2023)**]: Leibniz Association internet sitesi, erişim tarihi: 02.12.2023, <https://www.leibniz-gemeinschaft.de/en/>
- [**NSF (2022)**]: NSF Strategic Plan 2022-2026, erişim tarihi, 29.11.2023, https://www.nsf.gov/news/special_reports/strategic_plan/
- [**Fraunhofer (2023)**]: Fraunhofer Gesellschaft internet sitesi, erişim tarihi: 02.12.2023, <https://www.fraunhofer.de/en.html>
- [**Fraunhofer (2015)**]: Statue of the Fraunhofer Gesellschaft, erişim tarihi, 29.11.2023, <https://www.fraunhofer.de/content/dam/zv/en/documents/Statute-of-the-Fraunhofer-Gesellschaft.pdf>
- [**Stanford (2023)**]: Stanford University, Artificial Index Report 2023, erişim tarihi: 03.12.2023, https://aiindex.stanford.edu/wp-content/uploads/2023/04/HAI_AI-Index-Report_2023.pdf
- [**UNESCO-Japonya (2021)**]: Unesco Science Report 2021, Ch 24: Japan, erişim tarihi: 03.12.2023, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377479/PDF/377479eng.pdf.multi>
- [**Statista (2023)**]: statista.com internet sitesi, erişim tarihi: 03.12.2023, <https://www.statista.com/statistics/263578/gross-domestic-product-gdp-of-japan/>
- [**CSTI [2010]**]: Japan's Science and Technology Basic Policy Report, Council for Science and Technology Policy, Dec 24, 2010, erişim tarihi, 08.12.2023, <https://www8.cao.go.jp/cstp/english/basic/4th-BasicPolicy.pdf>

[**DWIH (2021)**]: Fumikazı S, Japan’s New Science, Technology and Innovation Basic Plan,08.12.2023, erişim tarihi: 02.12.2023, https://www.dwih-tokyo.org/files/2021/03/210309_Sato_Presentation-STI-BasicPlan_klein.pdf

[**Goto & Motohashi (2009)**]: Goto A, Motohashi K, Technology Policies in Japan: 1990 to the Present, 21st Century Innovation Systems for Japan and the United States: Lessons from a Decade of Change: Report of a Symposium. Washington, DC: The National Academies Press, erişim tarihi: 09.12.2023, <https://nap.nationalacademies.org/read/12194/chapter/4>

[**DWIH (2023)**]: DWIH Tokyo internet sitesi, The Japanese Research Landscape, erişim tarihi: 10.12.2023. <https://www.dwih-tokyo.org/en/the-japanese-research-landscape/>

[**Otsubo (2007)**]: Otsubo S, Post-war Development of the Japanese Economy, April 2007, GSID, Nagoya University, erişim tarihi: 02.12.2023, [https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy\(Otsubo_NagoyaU\).pdf](https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/sotsubo/Postwar_Development_of_the_Japanese%20Economy(Otsubo_NagoyaU).pdf)

[**Odagiri & Goto (2023)**]: Odagiri H, Goto A, “The Post-War Technological Progress and Government Policies”, “Technology and Industrial Develo

OTURUM YÖNETİCİSİ- Mustafa Bey’e değerli sunumu için teşekkür ediyoruz. Şimdi söz Özgür Bey’de. Kendisi ana temamıza, “Türkiye’de Teknolojik Gelişme ve Mühendis Emeği Nereye Yöneliyor?” başlığı altında yapacağı sunumla katkı sağlayacak. Buyurun efendim.

TÜRKİYE’DE TEKNOLOJİK GELİŞME VE MÜHENDİS EMEĞİ NEREYE YÖNELİYOR?

Dr. Özgür NARİN

Teşekkür ederim. Sanayi kongrelerine geliyorum genelde ama daha çok yapay zekâ, veri üzerine çalışıyorum uzun zamandır. Tüm aklım oraya doğru yönelmişken, bu Sanayi Kongresinde Türkiye’de üretimdeki teknolojik değişme ve mühendislik üzerine bir şeyi son anda seçmiş bulundum, biraz da “Hayır” diyememekle bağlantılı. Yine de olabildiği kadar anlatmaya çalışacağım.

Makina Mühendisleri Odası ve bir bütün olarak TMMOB’nin, “Mühendis emeği nereye gidiyor?” konusunda ve teknolojik değişmeye dair çok değerli çalışmaları var, daha somut araştırmalar var. Aytül hocanın, Serkan Öngel’in, Ahmet Haşim Köse’nin, Yavuz hocanın, Kaya ağabeyin bir sürü somut araştırmaları var. Benimki biraz somut araştırmalara dayanıyor. Sadece geleceğe dönük, bazen soyut kaçabilecek, ama ileriye dönük bir şeyler söylemeye çalışacak temel bir şey. Bu bağlamda Türkiye’ye geldiğimde, hep üretim araştırmalarından yararlanırsınız. Oktay hocanın, Oktay Küçükiremitçi’nin sanayi üretiminin yapısı, imalat sanayi üretim yapısı ya da Erol Taymaz’ın, daha öncekilerin yaptığı üretim yapısına bakıp oradan “Mühendislik nereye gidiyor?” demeye çalışırız. Benimki biraz daha sezgisel olacak bu açıdan. Onun için, hem biraz ilginizi çekmesi açısından, hem de şey açısından, belki biraz konuyu şey yapmak gibi olacak, ama şuradan başlayayım: En ileri teknolojilerden bir tanesini göstereyim size, olabildiği kadar anlatayım; yapay zekâ, ChatGPT, son

zamanlarda popüler olan. Türkçe de soru sorulabiliyor artık, hatta konuşulabiliyor, İngilizce soru sorulabiliyor. Bu bir yapay zekâ uygulaması. Üretici yapay zekâ şeyleriyle çok gelişti. Aslında bu bir uygulama değil sadece, muhtemelen bir altyapı. Şu anda yayılıyor. Onu kullanmasanız bile, siz sadece soru sorarak onu bağlam eğitimi yapmış olsanız da, aslında çok kritik olan bir şey var; Microsoft'tan başlayarak bir sürü şirket bu uygulamaları OpenAI ile bağlantılı olarak kullanıyor. Şirket araştırmalarında, herhangi bir şeyde çok fazla kullanıyorlar. Yani nihai ürün olarak nispeten aslında doğrudan geliyor.

Yapay zekâ, bize gizemli gözüküyor, ama aslında çok büyük bir fiziksel üretime dayanıyor. Yani üretim ortadan kalkmadı. Üretim derken, bildiğimiz makinelerle, kablolarla ve şeylerle yapılan üretim ortadan kalmadı; aksine, devasa bir üretime dayanıyor OpenAI'nin altında bulunan şey. En üstte OpenAI var gibi gözüküyor, yani ChatGPT'yi yapan yapay zekâ şirketi. Beş yılda değeri 29 milyar dolara falan çıktı. 2,5 tane falan Koç ediyor. Koç Holdingin şu andaki toplam piyasa değerlemesinin 2,5 katı ediyor. Ocakta böyleydi. 50-60 milyara çıktı diyenler de var, ama çok önemli değil o. Ama biz yapay zekâyâ baktığımızda, aslında altında çok fazla işlemciler, bulut işlemci şeyleri, servis sağlayıcılar, bu servis sağlayıcıların bağlantılarını kuran sistemler, bu sistemlere veri sağlamak üzere ve veriyi hâlihazırda sürdürülebilirlik üzere bulut işlemci sistemleri ve veriyi sağlayacak, veriyi eğitecek insanlar görüyoruz. Bu insanlar çok çeşitliler. Veri seti dediğimiz veriyi toplayan büyük analistler, yazılımcılar olduğu kadar, o eğitim setini hazırlayacak -hayalet işçiler diyorlar onlara- inanılmaz işlerde çalışan, Hindistan'da, Kenya'da çalışan, çok ucuza çalışan, parça başı çalışıyorlar, resimleri doğrulayan, yani "Bu resim araba resmi midir, bu resim bir cinayet resmi midir, bu resim açık görüntüler mi gösteriyor, bu resim kan mı gösteriyor, göstermiyor mu?" diye doğrulayacak ki, yapay zekâ bir eğitim setinde bundan eğitim alacak ve öğrenecek. Dolayısıyla devasa bir insan emeğine dayanıyor ve devasa bir insan emeğinin ürünü, aynı zamanda bizim birikmiş evrensel emeğimizin -Marx öyle söylüyor- genel zekâmızın ürünü, araştırmaların ürünü. Üstte OpenAI var, altta işlemcileri oluşturan NVIDIA var. Şu anda en büyüklerinden bir tanesi. Diğerlerini göstereceğim; yani en gelişmiş kapitalist ülkedeki bir üretim sürecinin aslında hem uluslararası yanlarını, hem de diğer yanı anlamak açısından.

Bu, GPU denilen grafik işlemcileri -bir kısmınız zaten biliyorsunuz- yapan şirket ve GPU'lar açısından dünya bu NVIDIA'ya bağımlı neredeyse. Kurmaya çalışıyorlar. Bunun kendisi emperyalist rekabet konusu. Çin ve Tayvan arasındaki gerilim, ABD'nin Tayvan'a müdahale etmesi bunlarla bağlantılı. Şimdi oraya geleceğim.

Altta yongalar var; o da tek bir şirkette üretiliyor. Yani diğer şirketler de üretiyor, ama yapay zekâ için gerekli işlemci gücünü sağlayabilecek şeyleri Tayvan üretiyor. Bu TSMC denilen şirket, yonga üreten şirket. Bu, uğruna savaş verilen bir şirket neredeyse. TSMC tüm dünyada tekel ve hepsi de bununla şey yapıyorlar. NVIDIA zaten söylüyor, "Ben TSMC'ye bağımlım" diye. Yani bir yapay zekâyı çalıştırabilmek, onun o işlemcilerini çalıştırabilmek için böyle bir yonga şirketine ihtiyacımız var. İlginç, TSMC de o yongaları yapabilmek için, makine mühendisleri ve elektrik mühendisleri bilirler, çip üretmek çok hassas bir iş. Bu kadar çok güçlü çipleri, H100 ve A100 denilen çipleri, yani milimetrede milyonlarca transistör olan çipleri üretmeniz için, onu yapabilecek baskı aygıtını üreten tek bir firma var dünyada; ASML. O da Hollanda'da bir şirket. Spinoza'nın merceklelerinden, Hollanda'da merceklerden baskı devre üreten bir şirket şeyi var ASML diye. O da çok büyük şirketlerden bir tanesi.

Altta veri merkezleri var, bulut bilişim veri merkezleri; Google, Microsoft gibi. Bunların her biri koca üretim tesisleri. Sadece sunucular üretmek değil; o sunucuları soğutmak, sağlamak ve diğerlerini yapmak. Veri merkezleri bulut bilişimde, şu gördüğünüz, hepsinin de dört büyük tekeli var.

Bu üretimi birazcık daha detaylandırayım. Yonga tasarımını sadece 4-5 firma yapıyor. En iyisi NVIDIA, hatta neredeyse tekel konumunda. Bunların çoğu ABD firması. Broadcom gibi şirketler var. Çip üretimini sadece Tayvan yarı iletken üretim şirketi, imalat şirketi. Altta Samsung var, Intel var. Bunlar yetişemiyorlar TSMC'ye, üretmek açısından. Veri merkezleri, Google, Amazon, Microsoft gibi şirketler. Bunlar şundan önemli: Bu şirketler -üretim yaygınlığını, dağınıklığını, ama aynı zamanda merkeziliğini anlatmak için de söylüyorum- aynı zamanda sizin bütün sosyal medya etkinliğinizin üzerinde durduğu bulutları, hatta bütün şirketlerinizin, bu ülkelerin şirketlerinin çok büyük bir kısmının bağımsız bir bulut sistemi yok, o bulut sistemi için kullanıyor. Mesela Sağlık Bakanlığının verilerinin bir bulutta bulunması için bu şirketler ortak bir platformda sürekli ona şey yapıyorlar, hatta bir kısmı onların bulutlarında. Çünkü biliyorlar, e-nabız gibi pervasızca toplanan verilerin şeyi inanılmaz; radyolojik görüntüler, diğerleri. Bu yapay zekâyı eğitime özelliği paha biçilmez. Google'ın mail'leri kullandığı, bütün yazışmaları yapay zekâsını eğitmek için kullandığı, Youtube'u kullandığı gibi şeyler zaten biliniyordu. Twitter kullandığını söyledi. Elon Musk bu yüzden bir kısmını atmaya çalıştı Twitter'dan, yapay zekâ kendine yetiyor diye. Dolayısıyla böyle bir dağınık üretim ağından ve şeyden bahsediyoruz.

Mesela Hollanda'daki çipi üretmek için gerekli olan baskı makinelerini üreten şirketin bir tane makinesi 40 konteynırla taşıyor. Sadece bu A100 çiplerini üretebilmek için, 20 kamyon 3 tane Boeing'e sığdırılıyor. O çip krizi de büyük oranda bunların kriziydi. Üretimi şey yapamadılar. Hele yapay zekâ şirketleri çok fazla artırdı bunu. Twinscan denilen tek bir ürün bu. Sadece bu ürün 200 milyon dolar. İşte böyle taşıyor. TSMC'ye gidiyor ve dünya şey yapıyor. Bunun için de müthiş bir rekabet ve şey var. Dolayısıyla bunlar dünyanın en büyük tekelleri haline geliyorlar. Dünya şirketleri içinde 34. sırada, teknoloji şirketleri içinde de alanında 14. sırada. Samsung, Oracle gibi şirketlerden daha sonra geliyor; ama en önlere. NVIDIA 5. sırada. Apple, Google'dan sonra geliyor. TSMC de 8. büyük şirket, Tesla'nın hemen ardından geliyor. Dolayısıyla dev bir üretim, fiziksel bir üretim sistemi var altta ve tekelleşme, tekelci kapitalizmin bütün o kurallarına, uluslararası bağlantısına şey yapıyor. Örneğin bu bulut sisteminin tekeli Amazon. Düşünün, o pazarın yüzde 32'sini tutuyor. Sonra Microsoft'un ki geliyor. Bunu şirketler daha fazla biliyorlar. Google cloude'u biliyoruz; bu, çoğu zaman bizim de kullandığımız, fotoğraflardan tutun şeye kadar. Amazon'un ki de şirketlerin ve Amazon alışverişleri de dâhil olmak üzere bütün şeyleri düşünün. Dolayısıyla çok büyük bir veri yığını var. Dolayısıyla veri, aslında dijital bölünmeye uygun bir şekilde tekelci kapitalizmin doğrudan elinde tutulan büyük avantajlardan biri haline geliyor ve sürekli bu veri üzerine koşuyor.

Bu yapay zekâyı bunu sorduğunuzda, kendi üretim sürecini biraz zor anlatabiliyorsunuz, ama anlıyor. “Benim eğitilmem lazım. Çipler lazım bana, şunlar lazım” diye detaya girip “Sen hangi çiplerden üretiliyorsun, nereden çıkıyorsun?” diye sorduğunuzda, “Bunu veremem, gizli bilgi. 2022'ye kadar vardı. Ama dediğim gibi, Tayvan şirketi en büyük şirketlerden bir tanesi” diyor. Biz, onu başka akademik makalelerden ve biraz haberlerden daha fazla biliyoruz.

Aslında bu bir sınıf mücadelesi konusu. İki nedenle sınıf mücadelesi konusu. Bir tanesi, sermaye için müthiş bir rekabetin konusu. Çin'le Tayvan arasındaki gerilim, ABD'nin Çin'i engelleme çabaları,

ABD'nin yonga üzerine yasa çıkartması ve NVIDIA'ya "Şunları şunlara satmayacaksın. Huawei gibi, Çin gibi şirketlere satmayacaksın" demesi, Tayvan'a da "Yongaların bir kısmını öncelikle bana vereceksin" demesi gibi yaptırımlar uygulaması doğrudan emperyalist rekabetin nasıl bir sınıf mücadelesi olduğunu, içerideki sermaye birikimiyle bağını anlatıyor. Önde gelen bu en büyük yapay zekâ şirketleri BDM dediğim büyük dil modelleri, üretici zekâyâ dâhil olan büyük dil modelleri. Bu sohbet robotlarının en büyük pazarı şu anda yüzde 76'yla ChatGPT'ye ait. Çok büyük bir açık kaynak yazılım ekosistemine dayanıyor OpenAI. Kendisi de başta açtı, ama o açıklığı da tartışabiliriz. Sonra kâr için bir şirket haline döndü, kâr yanlısı bir şirket haline döndü. Şimdilerde kâr yanlısı. Hatta son şeyde iyice Microsoft'un kontrolüne geçtiği söyleniyor ya da en azından son haberler kısmı.

Bir diğer sınıf mücadelesi kısmı da şu: Biz bu verilerin bir kısmını sınıf mücadelesiyle öğreniyoruz, çünkü sahada gördüğümüz Timnit Gebru, Google'dan atılmış önemli bir yazılımcı. Çünkü "Siyahlara, kadınlara ve yoksullara dönük ayrımcılık yapıyor yapay zekâ; veri setini değiştirmeliyiz" diyor, ortak makale yazıyor. Bir-iki direktikten sonra Google bunu atıyor şirketten. Aynı şekilde Meredut var; onlar da önemli bir enstitü kurmuş durumda. O da şirkette sendikalaşma yüzünden işten çıkartılıyor. Veritabanı nasıl oluşturuluyor, biz bunlardan öğreniyoruz aslında. Önyargılar nasıl oluşturuluyor, bu yargıları nasıl ince ayar yapıp düzeltebiliriz, bir sınıf mücadelesinin konusu haline geliyor. Onlar sayesinde aslında biz yapay zekâyla silahlanma yarışı gibi, gerçekten dünyada böyle bir şeye dönüşüyor. Bunun öbür tarafı Çin, şu anda çok şey değil, ama ondan da çok büyük şeyler bekleniyor. Çünkü Çin'in kullandığı Wchat gibi, Alibaba gibi uygulamalar neredeyse dünyadaki diğer kesimlerin kullandığı uygulamalardan çok daha büyük veri üretiyorlar ve ABD'den çok daha erken geliştiler.

"Mühendislik yapısını bu değiştirir mi?" sorusunu soracağım ileride, "Böyle bir gelişme değiştirir mi?" En erken kapitalistleşmiş ülkedeki bir gelişmeyi, onun sınıflı yapısını, rekabetini ve şeyi anlattım. Hayaller bunlar, ama bizdeki ne olur? Biz buna yetişebilir miyiz? Peki, bizde ne olur, sanayileşme nasıl olur? Gerçekte, sermaye birikiminin çelişkili bir sürekliliği var. Biz buraya doğrudan yetişemeyiz, böyle bir şey yok. Emperyalist bir rekabet var kapitalist rekabet açısından. Ama bu mühendisliği değiştirecek, özellikle genç kuşaklar açısından ve bundan sonrakiler açısından. Burada birkaç tane vurgu yapmak istiyorum hızlıca. İnşaata dayalı büyüme deniliyor son 10 yıla; değil. Türkiye'de bir sermaye birikimi var ve sanayi var, uluslararasılaşmış bir üretim var ve gerçekten sadece inşaat yok; aksine, imalat sanayiinde belirli sektörlerde önemli bir üretim şeyi var. Bu kur düşmesiyle değişikliklere uğradı, ama bir şey yaptı. Katma değeri yüksek alanlara yönelmek mi gerekir? Türkiye sermayesi 1980'lerden beri bunu söylüyor. 90'larda uluslararasılaşmasıyla beyaz eşya, otomotiv, elektronik ticareti ve ihracata dönük optik sistemler gibi şeylerle belli ölçülerde bunu yapmaya çalıştı; ama o da belli bir doyumluğa erdi. Daha öte adımlar atması gerekiyor. Bunu yönlendiriyor şu anda ve bunun çelişkili yapısı devam ediyor. Üretim uluslararasılaştı. Türkiye sanayisi diye baktığımızda, sadece Türkiye'dekine bakamayız artık. Türkiye'deki şirketlerin bir kısmı üretimlerini uluslararası alana da şey yaptılar.

Bütün anlatacaklarım aslında kapitalizmin yaklaşan bunalımı ya da belki de içinde olduğumuz bunalımı içerisinde bunların çok kolay gerçekleşmeyeceği, böyle bir yetişmenin yaşanmayacağı. Bu mühendisliğin birden buraya doğru değişmeyeceği. Bu ihtiyaçlar, veriye, yazılıma, makinelerin sensörlü ve yapay zekâyla ya da en azından sensörle, otomasyonla birlikte çalışması; makine mühendislerinin ve mühendislerin, yazılımcıların, diğerlerinin buna göre değişmesi hemen ve

pürüzsüz gerçekleşmeyecek; çünkü hemen ardından, uluslararası işbölümünde, özellikle bu kur yükselmesiyle birlikte Türkiye'nin daha çok ucuz emek yönünde ve ücretleri baskılama yönündeki adımlarını görüyoruz. Nitelikli eğitimin artması gibi bir şey görmüyoruz. Üniversitelerin durumu ortada ve giderek daha kötü bir hale geliyorlar. Mesleki üniversiteler, yani mühendislik üniversiteleri de dâhil; ODTÜ, Yıldız, İTÜ gibi üniversitelerin yönetim şeyleri. Elbette ki şirket ve sanayi işbirliklerini devam ettiriyorlar, ama Teknofest hayalinde bir pembe dünya gibi bir şeyin, nitelikli eğitim açısından üretimde çok olmadığını görüyoruz. Dijitalleşmede ortada ciddi bir bölünme var.

Hızlıca somut detaylara geleceğim. Türkiye açısından baktığımızda, birkaç şeyi önemli buluyorum. Türkiye, üretim açısından dijitalleşmede gerçekten pervasız gidiyor, kontrolsüz gidiyor. Toplumsal hareketi baskıladığı için, sınıfları ve üretimi, kontrolsüz gidiyor. İHA bunlardan biri, insansız hava araçları. ODTÜ'de ta 90'larda, 80'lerde haberleşme sistemleri, uzaktan güdümlü kontrol sistemleri çalışılırdı ASELSAN'la ve diğerleriyle birlikte; yani sadece son 10 yılın konusu değil, ama son 10 yılda çok pervasız ve hızlı bir şekilde gitmeye başladı. Dünyada otonom araç diyerek, bazen Türkiye'yi deneysel olarak şey yapıyorlar. Otonomu Amerika Yemen'de bir kere kullandı, açığa çıkınca çekildi; çünkü sivilleri bombaladı ve şey yaptı. Türkiye çok hızlı gidiyor gibi gözüküyor bu konuda, en azından sermayenin şeyiyle. Diğerleri çok kontrolsüz dijitalleşmenin ve şeyin devam etmesi.

Bu son 10 yıl içerisinde aslında ar-ge harcamalarında önemli bir şey görüyoruz. Ar-ge harcamaları önemli oranda artmış, yüzde 28,8. Bu, belirli düzeylerde mühendislik, daha tasarım ve geliştirme gereken alanlarda mühendisliğin en azından etkili olabileceğini ve artabileceğini, buraya yönelmenin olabileceğini gösteriyor. Geniş kesimin işçileşmesini daha sonra beraber konuşacağız; yani ona rağmen, ucuz ücretlere çalışan, işçileşen, daha teknikerliğe yönelen mühendisler. Çalışan başına verimlilik çok fazla artmamış. Daha iyi çalışabilseydim, bunun içerisinde şeyi ayırt etmek gerekir; yani kişinin birçok kişinin işini yapması. Aslında emeğin yoğunlaşmasıyla emek üretkenliğinin artması arasında ayırım var. Eminim, bu verimlilik 5,3 bile değildir makine şeyi açısından. Ama bu büyümenin içerisinde belirli bir makineleşmenin olduğunu gösteriyor.

İhracata baktığımızda, imalat sanayii içerisindeki şeylere baktığımızda, yüksek teknoloji ürün ihracatı 2,4'lerde. Son bir yılda biraz daha fazla artmış. Evet, değeri 2,4'lerde. Yani yüksek teknoloji ihracatımız çok az ve sınırlı şeylerde.

Bu çok güzel bir grafik. Sol taraf teknik personel, toplam çalışan sayısının oranı. Teknik personelden kasıt mühendisler, teknisyenler ve diğerleri. Alt tarafta verimlilik endeksi. Örneğin bu taraf, verimliliği arttırdığı, ama teknik personelin az olduğu; üst taraf, hem verimliliğin, hem teknik personelin çok olduğu yerler. Mühendislik açısından baktığımızda, en üstte elektronik, ar-ge harcamalarının en yüksek olduğu sektör bu. Oralarda mühendislik şeyinin biraz daha kavramına uygun yapılabildiğini umuyoruz bu durumlarda, metal eşya sektörü açısından da. Şaşırtıcı olan, daha önce biraz daha yüksekti, ama bu kadar değil otomobil üretimi, otomotiv üretimi ve makine imalatı - sol tarafta- verimliliği düşük. Muhtemelen daha sonraki son şeyle bağlantılı, ama teknik personel şeyi çok fazla. Sol tarafta gördünüz, yani 3 numara olan. Diğerleri ulaşım araçları, makine imalatı, kimyasallar ve diğerleri. Burada mühendislik etkin olarak var oluyor. Onun için teknik personeli yüksek. Teknik personel en düşük ise 2020. 100'ü 2015 diye düşünün, sol tarafı. Giderek 2015'ten beri geriye düşmüş bir verimliliği kastediyoruz. En düşük kâğıt ürünleri, tekstil gibi şeyler. İhracata da bakacaktım. 2000-2008 arasına bakmıştım. O zamanlar makine ihracatı çok daha fazlaydı ve

makine üretimi geliyordu, dıştan makine ithalatı da fazlaydı. Büyümeye devam ediyor bu arada, çünkü ihracata dönük ucuz emekle çalışan sektörlerin artmasıyla birlikte şey de var.

Buradan, iki yönlü hareketi unutmadan şeye değineyim. İleri kapitalist ülkelerde bir üretim biçimi var; bu üretim biçimi yaklaşıyor, aynı pürüzlülükler gerçekleşmeyecek. Geç kapitalist bir ülkeyiz. Ama “Mühendisliği değiştirebilir mi?” diye düşündüğünüzde, oranın esnekleşen ve dağılırken de aslında denetimi artan bir üretim sistemi olduğunu düşünüyorum. Yapay zekâ, dijital araçlar ve diğerleri bunu esnekleştiriyor, çok hızlı esnekleştiriyor, istihdamın kayma şeyini de çok hızlı şey yapıyor. Bu koşulda ve veri çağı koşullarında mühendislik nereye gider? İki yönlü hareketi unutmadan -yani işçileşme basıncı var ve ağırlıklı olarak mühendisi vasıflarından belli ölçülerde arındıran, sürekli sertifika peşinde koşmasını, yeni vasıflar edinmesini, başka türlü tutunamayacağını şey yapan bir yerçekimi ya da tortulaşma gibi bir şey var- yeni vasıflar ve sınıf mobilizasyonunu unutmadan, “Mühendislik nasıl değişebilir?” dediğimde, mühendislikte veri ve dijital şeyin basıncı çok fazla artıyor. Makinelerin de sensör ve şey kazanmasıyla birlikte bu yöndeki bir nitelik eğitimi, bu yöndeki bir mühendislik değişimi önemli bir şey haline geliyor. Ama sanki şöyle bir şey de var. Ben buna Makine Mühendisleri Odası İstanbul Şubesinin yaptığı etkinlikte şey demiştim; 1800’ler bir analiz çağıydı. Bilgisayarı oluşturan araştırmacılar kendilerine analiz topluluğu diyorlar, analitik bilimciler olarak sayıyorlardı. Çünkü üretimi kimya gibi ayırıştırarak, buradan çıkan bilgiyi makineye soğurma şeyini yapıyorlardı ve buna analiz diyorlardı. Bir analiz çağıydı; bilimlerin geliştiği, üretime uygulandığı, bu analizin yapıldığı, makinelerin oluşturulduğu çağ. Mühendis de bununla oluştu ve bununla gelişti.

2020’ler, 200 yıl ya da 100 yıl sonra aslında veri analizi, dijital analiz, yani bu analiz çağının artık son kullanıcıya kadar gittiği; bırakın sadece üretimi, parçalamayı, artık sizin verilerinizin de toplandığı; hayatınızda ne yaptığınız, davranışlarınız, tüketici profillerinizin de toplandığı daha derin ve detaylı bir analiz çağı. Bu analiz çağı sadece yeniden üretime, üretime, tüketime, finansa, buralarda çalışan mühendislere değil; üretim sürecine de yansıyor, makine mühendislerinin makinelerine ve diğerlerine de. Bunun mühendisleri değiştirmesine dair bir şeyi düşünmemiz gerekiyor ya da mühendislik kavramını.

Sadece bir örnek vereyim. Sonra soru-cevap kısmında beraber konuşabiliriz. Bence bu kritikti aslında. Örneğin TTB, sağlıkçılarla ve Bilgisayar Mühendisleri Odası’yla şöyle ortak çalışmalar yapmaya çalışıyoruz. Çok önemli ve anlamlı geliyor bu. Doktorlardan toplanan e-nabız verileri inanılmaz büyük bir veri. Yapay zekâların eğitimi için çok önemli bir şey bu. Dolayısıyla orada verilerin kontrolü, etik olarak kontrolü için bile aslında sadece doktora değil, diğer çalışan bileşenlerine ihtiyaç var ve aslında mühendislik de ona göre değişiyor. Yani bir yapay zekâcı, bir yazılımcı, farklı bir mühendis orada doktorla birlikte üretimi esnasında o sürecin kontrolü içerisinde olması gerekiyor, yani etik kurullardan daha çok bunların içerisinde olması gerekiyor. Bu, mühendisliği nitelik olarak farklılaştırıyor gibi geliyor. Bunu sorularla beraber konuşabiliriz. Sabrınız için çok teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Özgür hocama teşekkür ediyoruz değerli sunumu için. Şimdi sözü Aytül hocama vermek istiyorum. Kendisi mühendislik eğitimi perspektifinde konuya katkı sağlayacak. Buyurun efendim.

TÜRKİYE'DE KİTLESEL YÜKSEKÖĞRETİM VE VASIF KATMANLI BİR KİTLE OLARAK MÜHENDİS İŞGÜCÜ*

Dr. Aytül FIRAT

Teşekkürler. Beni buraya davet ettikleri için Kongre Düzenleme Kurulu'na çok teşekkür ediyorum.

Bugün burada mühendis işgücünün güncel durumuna ve istihdam koşullarına dair bir değerlendirme yapmaya çalışacağım. Bunu yaparken de Türkiye'de yükseköğretim sisteminin geçirdiği değişim ile sanayi üretiminin mevcut yapısı arasında bir ilişki kurmaya çalışacağım; yani her iki boyutu birlikte ele alarak konu hakkındaki tespitleri bu zemine oturtmaya çalışacağım.

Yükseköğretimdeki dönüşüm sıklıkla ele alınan bir konu; yani uzun yıllardır, özellikle neoliberal dönemde Türkiye'de yükseköğretimin ne şekilde dönüştüğü birçok bakımdan değerlendirildi, değerlendiriliyor. Tabii burada, eğitimin ticarileşmesi, bilginin metalaşması önemli olgular. Diğer yandan üniversite-sanayi işbirliği, bu yönde çeşitli ilişki ağlarının gelişmesi, devletin de dahil olduğu üçlü sarmal (*triple helix*) adı verilen yapının inşa edilmeye çalışılması konunun önemli boyutları. Bununla birlikte yükseköğretim çalışmaları kapsamında üzerinde çokça konuşulan farklı boyutlar da bulunmakta. Ben burada biraz yükseköğretimin vasıflı işgücü üretme fonksiyonuna odaklanmak istiyorum; diğer boyutlarıyla ilişkisini gözeterek bu yanını merkeze alıyorum.

Öncelikle yükseköğretimin hacmen genişlemiş olması, eğitimin kitleselleşmesi ve yükseköğretim yapısının Türkiye'de mekânsal anlamda yayılmasını harita üzerinde göstermek istiyorum.

Şekil 1. 1992-2003 Arası Açılan Üniversiteler

* Dr. Aytül Fırat'ın bu bildirisi, kitabımız yayına hazırlanırken kendisinin onayı ile Makina Mühendisleri Odası yayını olan *Sanayi ve Toplum*'un Ocak 2024, 5. sayısında yayımlanmıştır.

Şekil 2. 2006-2022 Arasında Açılan Üniversiteler

Kaynak: YÖK verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

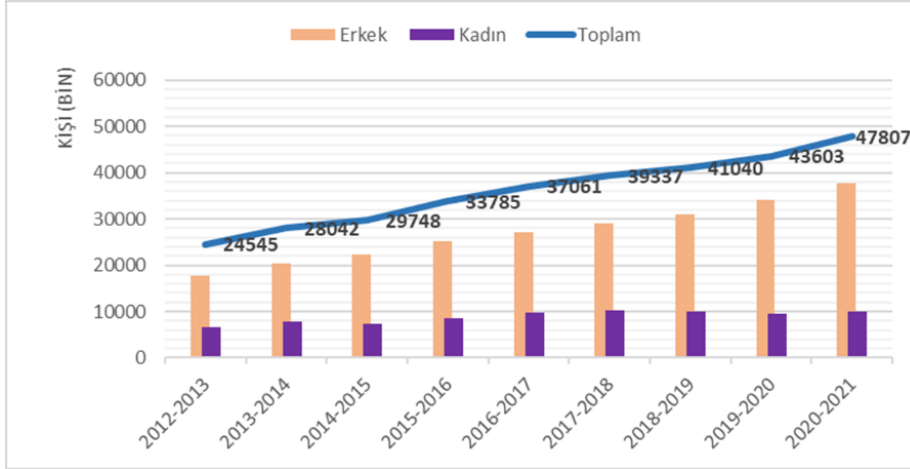
Tabii, yapısal değişiklikler bu genişlemeye eşlik ediyor. Neoliberalleşme sürecinde kitleselleşme, fiziki yayılma ve üniversite sayılarının artması gibi, az önce de bahsettiğim şekilde, eğitimin ticarileşmesi, bilginin metalaşmasını beraberinde getiren, üniversite-sanayi işbirliği merkezli bir yapı söz konusu olmakta. Buna 2000’li yıllardan itibaren Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi ve Bologna süreci kapsamında birtakım değişiklikler de eşlik ediyor. Bu kısma çok kısa yer vereceğim; bilgileri tazeleme gibi düşünebiliriz. Biliyorsunuz, 1980 öncesi çok parçalı bir yapısı vardı yükseköğretim sisteminin, ayrı statüde yer alan pek çok kurum vardı; meslek yüksekokulları, çeşitli akademiler, özel okullar gibi. Bunların bazıları aynı çatı altında birleştirilerek yeni üniversiteler kuruldu. 1980’e girerken mevcut kamu üniversitesi sayısı 20’ydi, bu sayı 1982’de 28 oldu. 1980’lerin sonunda Bilkent Üniversitesi açıldı, böylelikle vakıf üniversitelerinin açılmasıyla ilgili ilk girişimler başlamış oldu 90’larda. Kamu üniversitelerindeki ilk genişleme dönemi 1992’de gerçekleşiyor; bu sayı 28’den 51’e ulaşıyor. Bir eğilim, politika olarak ‘elit eğitim’ ile ‘kitlesel eğitim’ fikri gözetilerek yükseköğretimde kitleselleşme eğilimi kendisini gösteriyor; bu durum çeşitli YÖK raporlarında (YÖK, 1994; 2007), hatta TÜSİAD’ın bir yükseköğretim raporunda karşımıza çıkıyor (TÜSİAD, 1994). 1992 sonrası dönemde 2003’e kadar ağırlıklı olarak vakıf üniversitelerinin sayısının arttığını görüyoruz. 2003’e geldiğimizde 53 kamu, 24 vakıf üniversitesi şeklinde 77 üniversite oluyor. Sol taraftaki haritada (Şekil 1), batı ağırlıklı bir genişleme olduğunu görüyoruz ilk dönemde. 2006’dan günümüze kadar yaşanan büyük genişleme döneminde ise (Şekil 2), hepimizin çok iyi bildiği “her ile bir üniversite” hedefinin hayata geçirildiğini görüyoruz; yani hem kamu üniversitelerinde hem vakıf üniversitelerinde Türkiye genelinde muazzam bir artışla karşı karşıya kalıyoruz. Bugün bu sayı 75’e 129, yani toplamda 200 kusun üniversiteye ulaşılmış durumda.

Bu süre zarfında, geçtiğimiz 40 sene içinde, öğretim elemanı kadrosunun 20 binden 200 binlere yaklaştığını görüyoruz (YÖK Bilgi Yönetim Sistemi Öğretim Elemanı İstatistikleri). Yani bu genişleme sadece üniversitelerin artışı, öğrenci artışından ibaret değil; üniversite aynı zamanda bu yoğunlukta hoca yetiştiren bir yapı olarak da karşımıza çıkıyor.

Üniversite öğrencilerinin nüfus içindeki oranı 1985’te binde 5’ken, bugün yüzde 3 düzeylerinde (YÖK Bilgi Yönetim Sistemi İstatistikleri, TÜİK Nüfus Demografi Verileri); benzer şekilde üniversite mezunlarının işgücü içindeki payı yüzde 5’ten yüzde 30’lara çıkıyor bu süre zarfında; bu

durum istihdam için de geçerli (TÜİK İşgücü İstatistikleri). Bu üniversitelerin birçoğunda farklılaşan isimlerle mühendislik fakülteleri de açılıyor bildiğiniz gibi. Bu genişleme, hacimsel büyüme mühendislik fakülteleri için de geçerli oluyor. Mühendislik fakültelerinde son yıllardaki duruma bakalım.

Şekil 3. Mühendislik ve Mühendislik İşleri Eğitim Alanında Yıllara Göre Mezun Sayısı

Kaynak: YÖK Bilgi Yönetim Sistemi Öğrenci İstatistiklerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Burada gördüğümüz (Şekil 3) sadece ‘mühendislik ve mühendislik işleri’ eğitim alanındaki mezun sayısının son yıllardaki artış düzeyi; 10 yıl bile değil, 9 yıl içinde bu sayının ikiye katlandığını görüyoruz. Buraya mimarlık dâhil olmadığı için, toplam içindeki erkeklere nazaran kadın oranının giderek düştüğünü de görebiliyoruz. Mimarlık dahil edildiği zaman kadın oranı daha yüksek oluyor.

Bu ise (Tablo 1) son birkaç yılda mühendislik bölümlerini tercih edenlerin eğilimlerini gösteren, yani bölümlere rağbeti gösteren bir tablo. Alttaki toplam kısımlara bir göz atmanızı isterim; kontenjanın son 3 sene içinde yaklaşık 65 binden 71 bine, yerleşen öğrenci sayısının da 55 binden 66 bine çıktığını görüyoruz. Muazzam bir artış yaşanıyor gerçekten.

Tablo 1. Mühendislik Bölümlerine Göre Kontenjan-Yerleşen Öğrenci Sayı ve Oranları (2020 ve 2023 Yılları)

2020					2023				
BÖLÜMLER	Kontenjan	Yerleşen Öğrenci	Doluluk	Bölüme Yerleşen/Toplam Yerleşen	BÖLÜMLER	Kontenjan	Yerleşen Öğrenci	Doluluk	Bölüme Yerleşen/Toplam Yerleşen
	Sayı	Sayı	%	%		Sayı	Sayı	%	%
Bilgisayar	13475	13136	97,5%	23,8%	Bilgisayar	18686	18275	97,8%	27,8%
Elektrik-Elektronik	11040	9797	88,7%	17,8%	Elektrik-Elektronik	12360	11605	93,9%	17,6%
Makine	8902	7650	85,9%	13,9%	Makine	7918	7468	94,3%	11,3%
Endüstri	6647	6189	93,1%	11,2%	Endüstri	7321	7054	96,4%	10,7%
İnşaat	8631	5586	64,7%	10,1%	İnşaat	2181	1904	87,3%	2,9%
Diğer Bölümler Toplam	16171	12816	79,3%	23,2%	Diğer Bölümler Toplam	22500	19534	86,8%	29,7%
TOPLAM	64866	55174	85,1%		TOPLAM	70966	65840	92,8%	

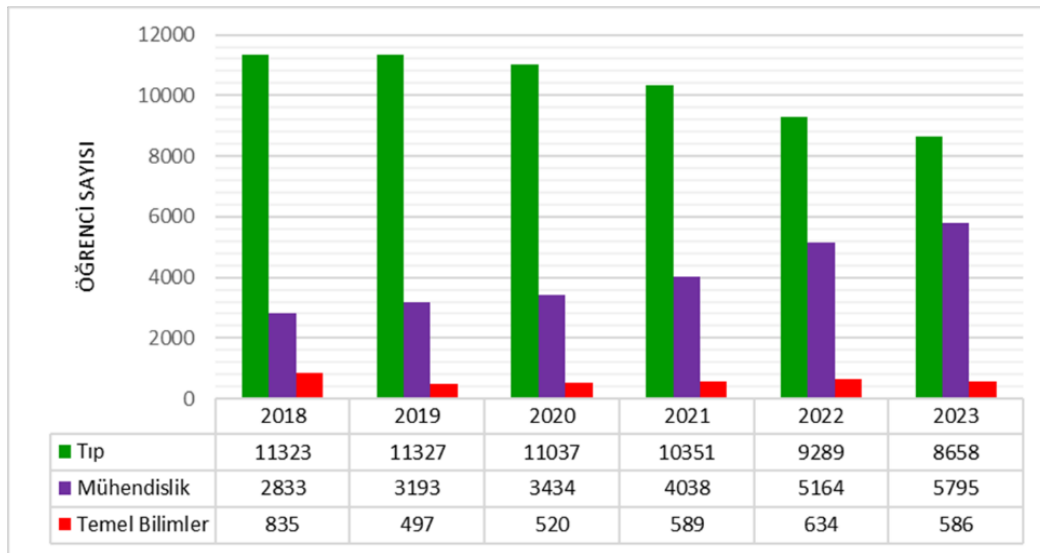
Kaynak: ÖSYM 2020 ve 2023 YKS Yerleştirme verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

*YÖK’e bağlı KKTC ve diğer ülkelerdeki yükseköğretim kurumları sayılara dahil edilmemiştir.

Tezimi (Fırat, 2023) yazdığım dönemde, 2021 ve 2022'deki bilgisayar ve elektrik-elektronik mühendisleri sayılarına bakmıştım. 2023'teki durum ise sayıların çok hızlı değiştiğini göstermesi bakımından benim açımdan da şaşırtıcı oldu. İstanbul'da mühendis odalarının yaptıkları çeşitli etkinliklere katıldığımda, Oda üyesi dostlarla da üzerinde konuştuğumuz bir konu oldu bu; mühendisler de şaşırıyorlar genellikle bu duruma. Bu sene bilgisayar ve elektrik-elektronik mühendisliğine giren öğrencilerin toplam mühendislik öğrencilerinin yüzde 45'ini oluşturuyor olması da üzerinde düşünülmesi gereken şeylerden birisi.

Burada şunu özellikle belirtmeliyim; inşaat mühendisliği öğrencisinin azalmasında inşaat mühendisi sayısının yüksek olması ve inşaat mühendislerinin çalışma koşullarıyla ilgili birtakım şeyler olduğunu düşünüyorum. Rağbetin sürekli azalması, kontenjanlar düşürülmesine rağmen kontenjanın dolmaması gibi bir durum var; inşaat mühendislerinin çalışma koşullarının herhalde bunda bir etkisi olsa gerek. YÖK'ün de bu sene inşaat mühendisliği kontenjanını epeyce düşürmüş olduğunu görüyoruz; yerleşme oranı yüzde 87. Birkaç sene önce bu oran çok daha düşüktü; 2020 yılında yüzde 65 civarında olmuştur.

Bazı yüksek puanlı mühendislik bölümlerinin puanlarının daha da yükseldiğini fark ettim; son yıllarda sıralamanın düşmesi ve puanların giderek yükselmesi anlamında. Bunun da ilginizi çekeceğini düşünüyorum. Bu grafiği (Şekil 4) yeni düzenledim. Üniversite bölüm giriş sıralamalarına göre en yüksek puanla girilen üniversitelerde yerleşme sayıları üzerinden, ilk 15 bin öğrencinin nereye yerleştiğine bakmak istedim; biraz da meraktan.

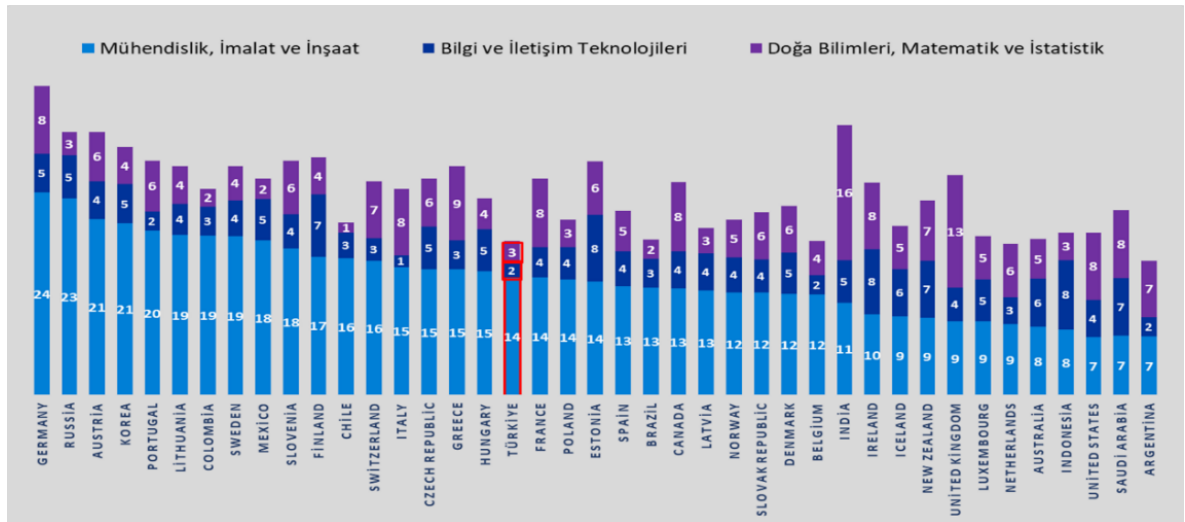
Şekil 4. YKS Sayısal Puanla Bölümlere Yerleşen İlk 15 Bin Öğrencinin Tıp, Mühendislik, Temel Bilimler Fakültelerine Dağılımı (2018'den 2023'e)

Kaynak: ÖSYM YKS Yerleştirme verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Burada 'Tıp'tan kaçışı görebiliyoruz; en yüksek puanlı sayısal öğrencisinin tıptan uzaklaştığını tespit edebiliyoruz. Biliyorsunuz, tıp fakülteleri ilk 50 bin sıralama içinden öğrenci alıyor, mühendislik

fakülteleri ise ilk 300 bin içinden öğrenci alıyor. Burada şu dikkat çekiyor. Mühendislikler toplamda çok fazla öğrenci alırlarken aynı zamanda çok iyi öğrencileri de daha fazla almaya başlamış. Tıbbı gidebilecek iyi öğrencilerin bir kısmı giderek mühendislik fakültelerine kayıyor. Biraz çelişkili, beraber düşünülmesi gereken böyle bir durum ortaya çıkmış durumda. Biliyorsunuz, ülkemizde hekimlerin çalışma koşullarının kötüleştiği ortada; sonuçta öğrenciler istikballerine dair bir karar veriyorlar. Burada onları tıptan uzaklaştıran ve mühendisliklere çeken durumun birlikte değerlendirilmesi gerekiyor. Burada ‘mühendislik’teki artış ilginçtir ama ‘temel bilimler’de ortaya çıkan durum bana diğerlerinden daha ilginç ya da acıklı geliyor. En yüksek puanlı 15 bin, 20 bin öğrenci arasında temel bilimlerin bu kadar az tercih ediliyor olmasını, hatta düşüyor olmasını olumsuz bir gelişme olarak değerlendiriyorum.

Bu grafik (Şekil 5) OECD eğitim istatistiklerine göre, farklı ülkelerdeki mezunların alanlara göre dağılımında, tıp dışındaki sayısal öğrencilerin durumunu gösteriyor. Bu veriler ilginç birtakım şeylere işaret ediyor. Türkiye’de ‘mühendislik, imalat, inşaat işleri’ alanından mezun oranının pek çok ülkeye göre hiç de az olmadığını gösteriyor bize. Yani Türkiye’de mühendislik tercih eden ya da mezun olduktan sonra iş bulabileceğine inanan, muhtemelen de bulan genç sayısı hiç de az değil. Dikkat ederseniz, Amerika Birleşik Devletleri’nde bu oran 7, İngiltere’de ise 9. Türkiye, Fransa ile aynı düzeyde. Fakültelerin ismine göre bilgisayar mühendisleri hangi grupta, bilemiyorum; ama en nihayetinde ikisinin toplamı içinde bir yerde olsa gerek.

Şekil 5. Farklı Ülkelerde Mezunların Alanlara Göre Dağılımı - 2021 (%)

Kaynak: OECDStat Eğitim İstatistiklerinden derlenmiştir.

Yine burada en dikkat çekici olan şeylerden bir tanesi, toplamda Türkiye’nin Arjantin’den sonra alttan ikinci sırada olması. Bir diğeri de temel bilimlerin zayıflığı; bu da oldukça dikkat çekici bir göstere olarak karşımıza çıkıyor. Burada Türkiye’de yüksek katma değerli ürünlerin üretimi, teknolojik gelişme, Ar-Ge faaliyetleri dediğimiz zaman, bunu mühendislik üzerinden tarif etmenin çok anlamlı gerekçeleri var elbette. Ama burada bir de temel bilimler meselesinin denkleme dâhil edilmesi gerektiğini düşünüyorum; bence mühendisler daha da iyi takdir edeceklerdir bu konuyu.

Almanya'nın tüm alanlardaki ağırlığı ya da Hindistan'ın temel bilim mezunlarının dağılımı, keza İngiltere'nin yüzde 13'lük temel bilim ağırlığının dikkat çekmemesi mümkün değil.

Bu da (Tablo 2) yine OECD verilerinden oluşturulmuş bir tablo, 2015-2018 arasında yapılan araştırmalara dayanıyor; 'skill mismatch' dedikleri vasıf uyumsuzluğu¹ verileri.

Tablo 2. OECD Ülkelerinde Çalışanların Beceri/Vasıf Uyumsuzluğu (*Skill Mismatch*) – Fazla Vasıflılık (*Overqualification*) Oranı (%), Büyükten Küçüğe Sıralama (2018)

<i>Fazla Vasıflılık (Overqualification) Oranı (%)</i>					
<i>Büyükten Küçüğe Sıralama</i>					
1	Meksika	38,70	18	İsveç	15,00
2	Türkiye	29,10	19	İsviçre	15,00
3	Portekiz	27,70	20	Lüksemburg	14,60
4	Yunanistan	25,10	21	İngiltere	14,50
5	İzlanda	23,20	22	Yeni Zelanda	13,30
6	Litvanya	22,30	23	Slovakya	13,00
7	İspanya	21,60	24	Fransa	12,50
8	Avustralya	20,20	25	Kore	12,10
9	İtalya	20,20	26	Norveç	12,00
10	Avusturya	20,00	27	Slovenya	11,60
11	Almanya	18,80	28	Belçika	10,80
12	Latvia	18,20	29	İrlanda	10,60
13	Estonya	17,50	30	Polonya	9,50
14	Danimarka	17,10	31	Finlandiya	8,39
15	ABD	15,80	32	Macaristan	8,39
16	Kanada	15,50	33	Çek Cum.	8,10
17	Hollanda	15,00			

Kaynak: OECDStat İşgücü İstatistiklerinden derlenmiştir.

Öncelikle şunu söyleyeyim: Veriler, Türkiye'de ya da diğer ülkelerde mevcut iş pozisyonlarının gerektirdiği vasıflar ile bu iş pozisyonlarına yerleşmiş kişilerin vasıfları arasındaki farkı temel alıyor. Burada şöyle bir şey dikkatimizi çekiyor: Meksika'yla birlikte Türkiye'nin en üst sırada oluşu; yani mevcut iş pozisyonlarının gerektirdiği vasıflardan daha yüksek vasıflara sahip olarak işlerde istihdam edilme oranlarının, OECD ülkelerinin pek çoğundan çok daha yüksek düzeyde olması durumu söz konusu. Bu durum, mevcut eğitim yapımızla çok yüksek nitelikli bir işgücü üretebilir olduğumuzu göstermiyor; -keşke öyle olsaydı- ama daha dramatik bir şeyi, mevcut üretim yapımızın gerektirdiği vasıf düzeylerinin düşüklüğünü gösteriyor. Ben de aslında konuyu buraya bağlamak istiyorum; bu durum Türkiye'nin mevcut üretim yapısının kısıtlarıyla ilgili bir duruma işaret ediyor. Bu verileri destekleyecek başka çalışmalar da var; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim Araştırma

¹ Beceri/vasıf uyumsuzluğu, bir çalışanın kendi beceri düzeyinin iş için gerekli olan düzeyle eşleşmediğini düşünmesi durumunu ifade eder; çünkü ya bu düzey çok yüksek veya işin gereklerine göre düşüktür (OECD, 2021).

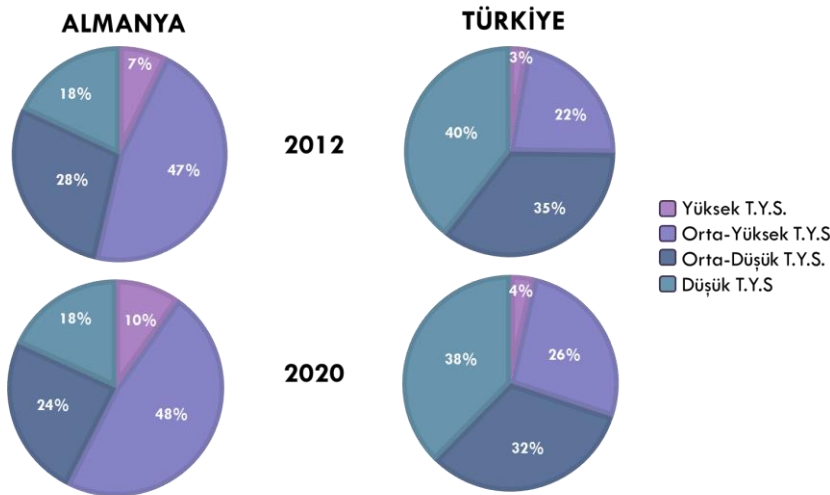
Birimi tarafından yapılan, yayımlanan bir araştırma (T.C. ÇSGB, 2019) ve diğer bazı çalışmalar (Kurnaz, 2015; Özlale, 2021) da bu göstergeleri desteklemekte. Bunlar üzerinde konuşulabilecek şeyler.

Tablo 3. ‘Mühendislik ve Mühendislik İşleri’ Alanından Mezun Olanların İşgücü Göstergeleri - Sayı ve Oranlar (%) (2020 - 2021 - 2022 Yılları)

	2020	2021	2022
İşgücü (bin)	979	1 046	1 116
İstihdam (bin)	860	935	1 015
İşsiz (bin)	119	111	101
<i>İşgücüne Kat.</i>			
<i>Oranı (%)</i>	85%	87%	87%
<i>İstihdam</i>			
<i>Oranı (%)</i>	75%	78%	79%
<i>İşsizlik</i>			
<i>Oranı (%)</i>	12%	11%	9%

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistiklerinden derlenmiştir.

Bu tabloyu (Tablo 3) mühendislik, mühendislik işleri alanından mezun olanların işgücü göstergeleri ile birlikte -yani oradaki mezuniyet hızının artışıyla birlikte- düşünün. Veriler işgücünün genişlediğini gösteriyor. Ve aslında belirli bir miktar işsizlik problemiyle beraber ama yine de Türkiye’de üniversite mezunu pek çok kesimden bir nebze daha avantajlı bir şekilde, mühendislerin istihdam edilebildiklerini gösteriyor. Peki, nasıl bir sanayi yapısı içinde istihdam ediliyor geçlerimiz ve bütün mühendisler, sizler?

Şekil 6. Teknoloji Yoğunluğuna Göre İmalat Sanayi Sektörlerinin Üretim Değeri Payları – Almanya ve Türkiye, 2012 ve 2020 Yılları

Kaynak: TÜİK ve EuroStat Verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Türkiye için TÜİK, Almanya için Eurostat verilerinden yararlanıp, farklı teknoloji yoğunluğu içeren sınai sektörlerin paylarına baktım (Şekil 6). Daha detaylı şekilde Özgür Narin hocanın paylaştığı imalat sanayi yapısına dair verileri de dikkate alalım; önceki sunumlarda diğer hocalarımız da çok daha detaylı şekilde bilgileri paylaştılar. Sadece genel düzeyde teknoloji yoğunluğuna göre sektörlerin dağılımı Türkiye’de Almanya’ya nazaran ne durumda, bunu görebilelim diye böyle bir grafik hazırladım. Ayrıca gayri safi yurtiçi hâsılları (GSYH) arasındaki fark ne kadar diye ayrıca baktım; Euro değeri bakımından grafikteki Almanya pastasının Türkiye’den yaklaşık 5 kat daha büyük olduğunu söyleyebiliriz.

2012’den 2020’ye Türkiye’de yüksek teknoloji yoğun sektörlerde yüzde 3’ten yüzde 4’e, orta-yüksek teknoloji yoğun sektörlerde yüzde 22’den 26’ya yükselen pay söz konusu. Yani toplamda Almanya’da yüzde 54’lerden bugün yüzde 58’lere çıkan bu payın, Türkiye’de yüzde 25’ten yüzde 30’lara çıkmış olduğunu görebiliyoruz. Yani teknoloji yoğunluğuna göre bakarsak, burada az da olsa bir değişiklik olduğunu söyleyebiliriz. Az önce Özgür Hoca da bahsetti. Bu arada yüzde 26’lık üretim değeri payı olan orta-yüksek teknoloji yoğun sektörlerin ihracat payı ise yüzde 37; yani bu sektörlerin ihracat gücü oldukça yüksek.

Tablo 4. 2005-2020 Yılları Arasında İllerin İmalat Sanayi Üretim Paylarında Değişim (%)

Yıllar	İLLER					
	İstanbul	Ankara	İzmir	Kocaeli	Bursa	Diğer
2005	32,29%	5,40%	8,31%	6,62%	8,25%	39,13%
2010	29,07%	6,17%	8,02%	7,65%	8,22%	40,87%
2015	28,25%	6,58%	7,45%	7,86%	8,18%	41,69%
2020	25,82%	7,43%	7,57%	7,40%	7,49%	44,29%

Kaynak: TÜİK Ulusal Hesaplar Bölgesel GSYH istatistiklerinden derlenerek oluşturulmuştur.

İllere göre sanayi üretim paylarındaki değişimi (Tablo 4) paylaşayım, ama biraz hızlı geçeceğim. Süreyi zorlamak istemiyorum; sizler de yorulunuz. Açıkçası son yıllarda yaşanan durum tam olarak istenildiği şekilde olmayabilir, üretim belirli bir planlamaya dayanmıyor olabilir; ama kapitalist sermaye birikimi zemini üzerinden bakacak olursak Türkiye’de üretimin aslında büyüdüğünü, yapısal olarak da değişim gösterdiğini, bölgesel olarak da birtakım eğilimler taşıdığını söyleyebiliriz. Şu an içinde bulunduğumuz kentin, Ankara’nın son yıllarda gösterdiği büyüme eğilimi, imalat sanayiindeki payının yüzde 5,5’ten yüzde 7,5’e çıkmış olması, önemli bir gösterge. İstanbul’un sadece imalat sanayi değil tüm sektörlerde GSYH’ye toplam katkısı hâlâ çok yüksek, ama diğer illerdeki sınai sektörlerin gelişimi sebebiyle imalat sanayindeki payı düşüyor. Burada Bursa, Kocaeli, İzmir büyük sanayi kentleri olarak üretim payları büyük olduğu için tabloda yer alıyorlar. Diğer iller toplamına da dikkat çekmek istiyorum. Yüzde 39’dan yaklaşık yüzde 45’e çıkmış; üniversitelerin mekânsal dağılımıyla ilişkisi üzerinden bu da akılda tutulmalı.

İmalat sanayinde mühendis istihdamının son yıllardaki değişimine bakalım. Bu verileri TOBB Sanayi Kapasite Raporu istatistiklerinden derledim. Sanayi Kapasite Raporu istatistikleri, toplam imalat sanayii içindeki çalışanların büyük bir yüzdesine ilişkin net verileri sağlıyor; yaklaşık yüzde 60’lık kısmının bilgisine ulaşmamızı sağlıyor. Son 10 sene içinde mühendis oranının diğer bütün ücretli işçi gruplarından çok daha fazla yüksekliğini görebiliyoruz.

Tablo 5. 2012'den 2022'ye İmalat Sanayinde Çalışan Ücretli İşçilerin Artış Oranı

Ücretli İşçi Grubu	2012-2022 Değişim
	%
Mühendis	107,6%
Teknisyen	77,6%
Usta	31,3%
İşçi	57,2%
İdari	64,4%

Kaynak: TOBB Sanayi Kapasite Raporu İstatistiklerinden derlenmiştir.

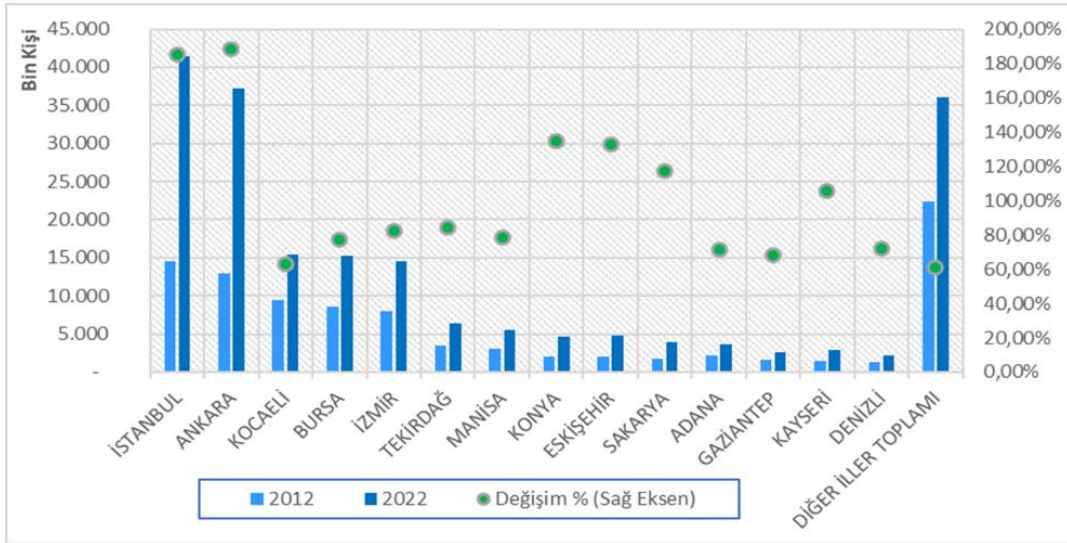
Bu tablo (Tablo 6), toplam ücretli çalışanlar içinde mühendislerin payı. İllere göre dağılıma ve değişime baktığımız zaman, bazı illerde artış olduğunu, bazılarının sabit kaldığını, bazılarının azaldığını görüyoruz; Ankara'nın içinde bulunduğu Batı Anadolu oldukça dikkat çekici şekilde mühendis istihdamını çok artırmış.

Tablo 6. Bölgelere Göre Mühendislerin Toplam Çalışanlar İçindeki Payı (2012 ve 2022)

Bölgeler	Mühendislerin Toplam Çalışanlar İçindeki Payı	
	2012	2022
İstanbul	3,0%	5,2%
Doğu Marmara	4,8%	5,4%
Batı Marmara	3,5%	3,8%
Batı Anadolu	7,4%	12,5%
Orta Anadolu	2,9%	3,6%
Akdeniz	3,4%	3,8%
Ege	3,8%	4,4%
Batı Karadeniz	2,9%	2,9%
Doğu Karadeniz	2,9%	2,9%
Kuzeydoğu Anadolu	4,0%	3,2%
Ortadoğu Anadolu	3,0%	2,4%
Güneydoğu Anadolu	2,2%	1,8%

Kaynak: TOBB Sanayi Kapasite Raporu İstatistiklerinden derlenmiştir.

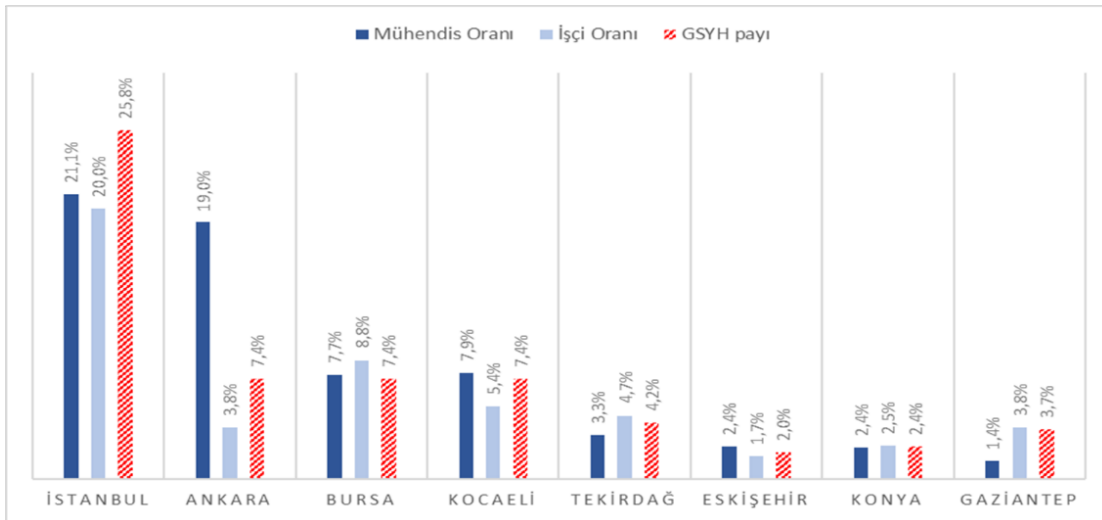
Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 2012'de yüzde 2,2'den, şimdi yüzde 1,8'e düşmüş. Bütün bu illerde aslında mühendis miktarının mutlak olarak arttığını gözeterek ve bu illerin sanayi yapılarının birbirinden farkına işaret eden bir gösterge olduğunu düşünerek bu farklılığı değerlendirirseniz daha yerinde olacaktır. Tabii, Ankara'daki durumun dinamikleri belki ayrıca başka bir toplantıda üzerinde konuşmaya değer.

Şekil 7. İllere Göre İmalat Sanayinde İstihdam Edilen Mühendis Sayıları ve Değişim Oranı (%) (2012 ve 2022 Yılları)

Kaynak: TOBB Sanayi Kapasite Raporu İstatistiklerinden derlenmiştir.

Şekil 7, Tablo 5'teki toplam mühendis artışının illere göre açılmış hali. İstanbul ve Ankara, toplam mühendisin çok büyük bir kısmını istihdam ediyor imalat sanayiinde. Konya'da, Eskişehir'de, Sakarya'da ve Kayseri'de de yine mühendis artış oranı yüzde 100'ün üzerinde, bunlar diğer illere nazaran oranın yüksek olduğu iller. Diğer illerde ise son 10 sene içinde yüzde 60'lar düzeyinde bir mühendis artış oranı görüyoruz.

Şekil 8. İmalat Sanayinde İstihdamdaki Mühendisler ve İşçilerin Türkiye Toplamı İçindeki Payları (%), İllerin İmalat Sanayi GSYH Payları (%) (2022 yılı)

Kaynak: TOBB Sanayi Kapasite Raporu İstatistikleri ve TÜİK Ulusal Hesaplar verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Bu verileri birbirlerine göre büyüklüğü-küçüklüğü üzerinden değerlendirirsek, bu durumun illerde, bölgelerde birbirlerinden farklı bir sanayi yapısına işaret ettiğini düşünebiliriz. Örneğin Gaziantep'e bakalım (Şekil 8); GSYH'ye katkısı aslında hiç de az değil ama burada işçi oranı çok yüksek iken mühendis oranı düşük kalıyor. Dünden beri yapılan sunuşlarda değer zincirleri, tedarik zincirleri, dış ticaret zincirleri ya da Türkiye'nin iç ya da dış pazara yönelik üretim yapan sektörleri değerlendirildi; bunların bölgesel, coğrafi dağılımı da söz konusu.

Üniversite konusuyla birleştirerek değerlendirdiğimizde, şöyle bir duruma işaret ediyor göstergeler. Sadece burada birkaç grafikte paylaşılanlardan ibaret değil elbette; mühendislerle ilgili çeşitli araştırmalar da önemli bilgiler sağlıyor (TMMOB-MMO, 2019, 2022; Öngel, 2018, 2022; Yücesan-Özdemir, 2020). Anadolu'da pek çok bölgede (yüzde 39'dan yüzde 44'e çıkan GSYH payıyla), 'her il'de açılan üniversiteleri de dikkate alırsak, bunların yerel ekonominin bir unsuru olarak sektörlerin harekete geçmesinde önemli rol oynadığını görüyoruz. Aynı zamanda bu bölgelerde üretimin hacmen de büyüdüğünü görmekteyiz; son yıllarda açılan çok sayıda organize sanayi bölgesini düşünün. Daha önce de ifade ettiğim gibi, bu yapısal değişim ve üretimde hacmen büyüme tam olarak beklenildiği şekilde gerçekleşmemiş olabilir. Ama üretim yapısında değişim ve üretim artışından, büyümeden bahsetmemiz mümkün; bu koşullar altında üniversitelerin, sadece mühendisleri de değil, genel olarak o bölgelerin ekonomisi için üniversite mezunu işgücünü tedarik ettiğini, bölge sanayilerini bu açıdan da beslediğini de söylemek mümkün. Bu durumun farklı teknoloji yoğunluğuna göre sektörlerde, bölgelerde farklılıklar içererek seyrettiğini söyleyebiliriz. Bugün örneğin yükseköğretimle ilgili çok şikayetçi olduğumuz şeyler bulunmakta; üniversiteler arası eğitim düzeyleri arasında önemli farklar var. Ayrıca istihdamda ücret düzeylerinin birbirinden farklı olması, farklı çalışma koşulları, mühendislerin bir meslek grubu olarak kendi içlerinde yaşadığı birtakım zorlukların farklılaşması durumu da söz konusu. Mezun olunan kurumlara göre, iş hayatında çalışma koşullarının da farklılaşması, -vasıf uyumsuzluğu göstergeleriyle birlikte değerlendirin lütfen- belirli sektörlerde işlerin önemli bir kısmının aslında daha düşük vasıflarla da karşılanabilecek işler olması ve belirli üniversitelerin mezunlarının daha çok o işler için tercih edilmesiyle ilgili bir durumdan, işgücünün belirli bir kısmının farklı bölgelerde daha düşük teknoloji yoğunluklu sektörlerde istihdam edilmekte olması gibi bir durumdan bahsedebiliriz. Konuyu sorularla da açabiliriz. Mühendis işgücünün kendi içinde bu şekilde bir vasıf katmanlı yapıda istihdam edildiğini; bu durumun pek çok firma açısından, kapitalist sermaye birikimi açısından, firmaların kısa ve orta vadeli hedefleri açısından ihtiyaçları karşılayan, maliyetleri de aşağı çeken bir yanı olduğunu; dolayısıyla üniversite sistemindeki değişimin bu yapıya hizmet eden boyutları bulunduğunu ifade etmek istiyorum, nihai olarak. Bu dinamiklerin daha kapsamlı şekilde ve birlikte değerlendirilmesinin daha sağlıklı sonuçlar vereceğini düşünüyorum. Dinlediğiniz için çok teşekkür ederim. (Alkışlar)

KAYNAKÇA

Fırat A. (2023) "Türkiye'de Neoliberal Dönemde Vasıflı İşgücünün Değişen Yapısı ve Yükseköğretim: Mühendislik Örneği", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı

Kurnaz I. (2015) "İşgücü Piyasasında Nitelik Uyumsuzluğu: Düşük Nitelikli İşlerde Yüksek Nitelikli İşgücü" Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, s:83-121

OECD (2021) "A New Approach To Skills Mismatch" OECD Productivity Working Papers, July 2021 No. 24

Öngel S. (2018) “Üretim Zincirlerinde Mühendislerin Yeri ve Yaşam Koşulları/Gebze Havzası Örneği” Oda Raporu, Ankara: TMMOB/MMO

- (2022) “Küresel Salgın Sürecinde Mühendis Emeği, Dijitalleşme ve Uzaktan Çalışma” Raporu, Ankara: TMMOB/MMO

Özlale Ü. (2021) “Mevcut Üretim Yapısı ve Beceri Uyumsuzluğu”, *Türkiye'nin Yerli Üretimi ve Politik Ekonomisi* içinde, M. Tiryakioğlu (Derl.), s: 25-30. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

T. C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2019) “Uyumsuz Eşleşme Olgusu: Türkiye İşgücü Piyasası Örneği” Araştırma Raporu

TMMOB-MMO (2019) “Üye Profili Araştırması: Krizin Gölgesinde Mühendisler”

- İstanbul Şubesi (2022) “İstanbul’da Yaşayan Mühendisler Araştırması 2022”

TÜSİAD (1994) “Türkiye’de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji” Raporu

YÖK (1994) “Türk Yükseköğretiminde Gelişmeler” Raporu (2007) “Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi”

Yücesan-Özdemir G. (2020) *Fırtınadaki Arı Mühendisin Hayatı*. Ankara: İmge Kitabevi

OTURUM YÖNETİCİSİ- Aytül hocama teşekkür ediyoruz. Şimdi söz salonun. Buyurun efendim.

SELÇUK SOYLU- Selçuk Soylu. Havacılık mühendisi. Aytül hocama bir açıklama yapmış olmak için söz aldım. Ankara’da imalat sanayiinde mühendislerin oranının artmasının tek bir nedeni var; savunma sanayii. Rakam vereyim. TUSAŞ’ta, yani TAI’de, bir tane kampusta 7 bin civarında mühendis çalışıyor ve bu 7 binin 5 bin civarı son 2 yılda işe alındı. Yani bir kampusta 7 bin mühendis. Bunu çeşitleyebiliriz. Özgür de bilir. TAI, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN, bunların yan sanayileri ve bunların teknokentlerde mühendislik hizmeti aldığı ufak çaplı şirketler; yani mühendis oranının nedeni bu. Sadece bu yıl, uçuşu planlanan milli muharip uçak projesine işçilik girişi yapan mühendis sayısı 2 bin 500. Bunu bilgi olarak iletmek istedim.

Bir de soru eklemiş olayım. Mühendislik işleri diye bir tabir de kullandınız, mühendisler ve mühendislik işleri. Onu anlayamadım. Bir açıklama yapabilir misiniz?

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

TAYLAN ...- Teşekkür ederim. Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü. Başta Özgür Narin hocama olmak üzere, ama tüm konuşmacılara soruyorum. Sanayi Devrimiyle birlikte mühendislik ortaya çıktı anladığım kadarıyla ve mühendis, Sanayi Devrimiyle birlikte üretim süreçlerinin tasarımcısı ve planlamacıydı. 1950’lerden sonra elektronik ve robotikle birlikte üretim süreçlerinin bakım tamircisi haline geldi sanki. Şimdi yapay zekâyla birlikte artık bu üretim süreçlerinin kölesi, vasıfsız işsizi haline mi gelecek, mühendisliğin kaderi bu mudur? Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler. Buyurun.

SALONDAN- Mustafa Bey’e bir şey sormak istiyorum. Bütün grafiklerde hiç Türkiye yok. Neden?

OTURUM YÖNETİCİSİ- Varsa son bir soru daha alalım. Buyurun.

ALİ FAHRİ ÖZTEN- Teşekkür ederim. Benim sorum Özgür hocama. Çünkü konuşmalarda, özellikle 80 ve 90’lı yıllarda imalat sanayiinin neredeyse olmadığı şeklinde açıklamalar yapıldı; ama sizin açıklamanızda, imalat sanayiinin hemen hemen inşaatın önüne geçtiği ya da ciddi bir artış olduğu gibi bir ifade var. Çünkü açıklamalarla bu açıklama bir çelişki değil mi? Sanki bir çelişki var

ortada. Çünkü dün üzerine basılarak söylendi, hem genel konuşmada, hem açılış konuşmalarında. Sizin açıklamanızda, son yıllarda imalat sanayiinde artış olduğunu söylüyorsunuz; ama dünkü konuşmalarda, imalat sanayiinde artışın olmadığı söylendi. Bu bir çelişki mi acaba? Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

TÜLAY AKARSOY- Özgür Bey'e bir soru yöneltmek istiyorum. Konuşma kapsamında yoktu, ama belki o verebilir diye düşünüyorum. Bugün gelinen aşamada mühendisliği yeniden tanımlamak gerekirse veya önümüzdeki birkaç on yıl içerisinde mühendisliği tanımlamak gerekirse, ne tip niteliklere sahip olması gerekiyor? Galiba o çok değişti. Nitelik anlamında da büyük bir değişiklik bekleniyor veya şu anda bile gerçekleşmiş olabilir. Üniversiteler bu anlamda bu niteliği verebilecek değişimi gösterdiler mi acaba? Siz konuşmanızda sadece değinip geçtiniz, ama bu konuda bir açıklama yapmadınız. Açıklama yaparsanız iyi olur diye düşünüyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkür ediyorum. Mustafa Bey'den başlayıp sırasıyla değerli konuşmacılarımıza söz vereceğim. Buyurun Mustafa Bey.

MUSTAFA TUNÇGENÇ- Evet, Türkiye yok bu verilerin hiçbirinde, sunduğum verilerde. Aslında bu çalışmayı yaparken, bizim kendi dilimizdeki literatürde başka ülkelerdeki sanayileşme sürecinin arkasındaki ar-ge yapılanmalarına dair verilerin hiç olmadığından hareket ettim veya çok az olduğundan hareket ettim. Biraz veri temin etmek arzusuyla başladığım bir şey oldu. Kongrenin Bilim Kurulu toplantılarında buna benzer bir uyarı, eleştiri veya öneri geldi bana. Sunumun son 8-9 slaytı Türkiye'nin mukayeseli verilerini içeriyor, ama daha önceki kısmını dahi toparlamakta zaman açısından sorun yaşadığım için yok. Ama şöyle söyleyebilirim: Türkiye, şeklen bu tür yapılanmaların bütün unsurlarını içeriyor, ama bu yapılanmalardan ortaya çıkan çıktıların sayılarına baktığımızda parlak bir görüntü çıkmıyor. Ne demek o; patent başvurusu sayısı açısından, hakemli uluslararası ortamlardaki yayın sayıları ve nitelikleri açısından ve az önce başka bir konuda gündeme gelen sanayileşme veya sınai üretim sayılarındaki artış açısından. Yunus Bey o konuda bir açıklama yapacağı için tekrar zaman almak istemiyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Teşekkürler Mustafa Bey. Şimdi sözü Özgür Bey'e aktarayım.

Dr. ÖZGÜR NARİN- Zor sorular. Söylediklerimiz arasında tam çelişki olduğunu sanmıyorum. Şöyle bir tartışma var ve bu aslında önemli bir tartışma: Türkiye'nin, sanayisizleşme dersiniz, Türkiye 2000'lerde daha çok sanayisizleşti mi? Bir okul, en azından iktisattaki bir tartışma, politik economicilerin bir okulu aslında şunu vurgulamaya çalışıyorlar: Eski ölçülerle, yani kamu, devlet ölçüleriyle alırsanız ya da ona göre alırsanız, makro ölçüleri kamudan yana biçerseniz, oradaki bir özelleştirme yüzünde şey var; ama bu sermaye birikimi. Ortada kapitalist bir üretim var ve bu, aslında hiç azalmadı, artıyor, imalat sanayii de bu anlamıyla artıyor. Çok iyi artmıyor. 2007-2008'de kriz yaşadı, o krizlerden daraldı, şimdi durgun. İhracatın o bolluğunu yaşıyordu, o bile azalmaya başladı. Makine ithalatı şimdilerde eskisi kadar artmış durumda değil ve muhtemelen mart seçimlerinden sonra ücretler baskılanmaya başlayacak, biraz daha ihracattan yararlanmaya çalışacaklar; ama ödeme sorunları yaşanacak. Yani sermaye dönmesi, dışarıdan sermaye gelirse, uluslararası sermaye gelirse ancak belli ölçülerde rahatlayabilecekler. Ben, 96-2008 arasında makine imalat sanayiini incelemiştim mesela. O zamanlar gerçekten payları küçük bile olsa imalat sanayii içerisinde, imalat sanayii artarken makine imalat sanayii de artıyordu ve oradaki ar-ge gelişmeleri de

belli ölçülerde artıyordu. 2007 Ar-Ge Yasasından sonra, diğer sektörlerde olduğu gibi, ar-ge belirli ölçülerde artmaya başladı.

Bunu şunun için söylüyorum: Bir bütün olarak baktığımızda, Türkiye'nin finansal bağımlılığı, üretimin finansal yapısı, o finansal bağımlılığın getirdiği sonuçlar ortada. Dış bağımlılık gibi şeyleri zaten vurgulamamız gerekir. Ama bu çubuk şuna kaymamalı: İçeride imalat sanayii büyümüyor değil, sermaye birikimi var ve inanılmaz şey yapıyor. Dün vardı mesela, 5'li çeteydi, şuydu buydu, ben bunun şeyi geri plana attığını düşünüyorum, holdingleri, büyük sermayeyi geri plana attığını düşünüyorum. Aksine, o 5'li çetenin yanında önemli finans fonları açısından, şey açısından Türkiye'nin eski büyük sermayesi bazıları eskisi kadar kâr edemeyebilirler; ama yüksek kârlar almaya devam ediyorlar, uluslararası sermaye dışarı çıkmış, üretim uluslararasılaşmış olarak.

Bu iki akımın aslında şöyle bir vurgu farkı var: Bu sermaye birikimi, ortadaki ulusal ekonomi değil. Hiçbir zaman ulusal değildi aslında ekonomi, sınıflara dair bir sermaye birikimi şeyiydi. Bu gerçeği görerek, örneğin makine, uçak üretimi, savunma sanayii. Savunma sanayiinde ön planda Bayraktar'ları görebiliriz; ama arka planda Koç'lar ve şeyler makine üretiminde temel şey olarak yine duruyorlar, ASELSAN yine duruyor. Çubuğu bu açıdan bükme gereğini duymuştum, Bu kısmı önemli buluyorum. O 5'li çetenin arkasındaki sermaye birikimini ve şeyi de önemli buluyorum. Bu açıdan demiştik aslında, bir çelişki olabilir mi diye. Biraz daha detaylı konuşabiliriz. İnşaat odaklı büyüme, inşaatadaki istihdam ve diğerlerini gösteriyor; ama öbür tarafı biraz rahatlatıyor. Sanayisizleşme belirli yerlerde oluyor, doğru; ama öbür tarafta şey yapıyor gibi.

Diğeri zor bir soru, mühendislik sorusu. Hep beraber konuşmamız gerekiyor ve aslında biraz el yordamıyla gidiyoruz gibi. Doğru, Sanayi Devrimiyle çıktı, otomasyonla birlikte mühendisliğin pozisyonu biraz daha bakıma yöneldi. Ben şöyle demiştik daha önceki çalışmalarda: Bilim ve teknoloji birbirine yaklaşıyor. Mühendislik aslında uygulamalı bilim ve aslında biz çıkarken ideal olarak uygulamalı bilim öğrenip geliriz ODTÜ'den, İTÜ'den, teknik üniversitelerden. Mühendislik için mezun olanlara ideali, uygulamalı bilim kısmını öğretirler; makine tasarlama, endüstriyi tasarlama, bilgisayar programlarının mimarisini değiştirebilme; basitçe kod yazma değil de, bir dil öğrenme değil de mimariyi değiştirebilme, bunun için temel teorik şeyleri öğrenirsiniz. Bu yön kaybolmuyor, bu yön hâlâ var; mühendisliğin tasarım, üretme, uygulamalı bilim niteliği var. Bu arada, yapay zekâ üretime doğrudan çok kolay uygulanmıyor. Yani çoğu yerde özellikle tüketim ve şeylere dönük uygulanıyor; diğerinde, bildiğimiz tahmin, öngörü, tasarlama, simülasyon, bunları yapma yönünde uygulanıyor. Daha çok şu anda otonom araçlar, perakende sektörü, profil tasarlama gibi şeyleri var. Bunu konuşabiliriz. Burada eksikliklerim olabilir, hep beraber konuşuruz. Ama şimdiki mühendisliğe ben "Hemen köle oluyorlar" diyemem; ama vasıfsızlaştıkları, bir tekniker pozisyonuna doğru ilerlediği gibi bir şey var. Diğer tarafta da mühendisliğin aslında teorik olarak uygulamalı bilim alanına yöneldiği, çünkü bu hâlâ var, büyük makineleri tasarlama ve şey yapma. Ama burada sadece yapay zekâ ve simülasyon veri araçları size bir yardımcı, yani yapay zekâ destekli. Ama bunun sayısı azalıyor, yani geniş nitelikli emek kesimi içerisinde böyle mühendislerin sayısı beklediğimiz gibi.

Sadece şunu söyleyeyim: Bir kısmı, eleştirmemiz gereken şey kapitalizm eleştirisi, ama bir kısmı aslında bizim özlediğimiz dünyanın kendisi. Otomasyon ve robotlaşma, emeğin böyle çalışmasını gerektirmeyecek üretim koşulları aslında doğuyor ve emek de daha ileri şeyleri tasarlayabilecek mühendislik ve bilim anlamıyla kendisi gibi düşünen, tepkiler verebilen makineleri tasarlayabilecek

bir yükselme dönemine, tartışma dönemine giriyor. Ama kapitalist toplumun altında tam bu çelişkiler yüzünden, o bize bir silah olarak geri dönüyor. Sadece gözetleme, insansız hava araçları gibi şeyler değil; işsizlik, vasıfsızlaşma, kendi vasfımızı bulmak için bile oralara koşturma, sertifika ve diğerlerine koşturma anlamına geliyor. Yani kötü olana baktığımız her an öbür tarafı unutmamak gerekir. Üretim örgütlenmesini öyle bir hale getirdik ki aslında, sen bizim önümüzde engelsin, özel mülkiyet tartışmalarıyla. Hatta yapay zekânın, OpenAI'nin içerisindeki son tartışma da aslında öyle. Açık ekosistemi boğmaya çalışıyorlardı. İzlem, İlhami Bey, son oturumdakiler çok daha iyisini söylerler. Çok uzun bir süre açık yazılım ve açık kaynağa karşı savaştılar özel mülkiyet için; sonra fark ettiler ki, açık kaynakta bazı şeyleri çok daha iyi geliştirebiliyorlar, onu özelleştirebiliyorlar. Şimdi yeniden onu daraltıyorlar, çünkü kâr ve tekel rekabetleri artıyor gibi. Dolayısıyla burada yeni mühendislik alanlarının gelişmesi yeniden söz konusu olacak. Bu iyi bir şey. Ama herkesin hissettiği şeyi ben de hissediyorum; mühendislik veri ve bilgisayara doğru kayıyor, orası kesin, tasarım açısından.

ASML'nin ürettiği, bilmem kaç kamyonla taşınan büyük makine var ya, onu bir görün. İnternette var. Her parçası üç boyutluyla üretiliyor. Mühendis sadece tasarımında var, dokunamıyor. Eskisi gibi çarklara, dişlilere oradan giremiyor; çünkü o kadar hassas ki, lazer camlar ve diğerleri o kadar hassas ki, sadece hava geçirmez yerlerde üç boyutlu yazıcılar ve diğerleriyle üretilip birleştiriliyor. Yani sanki bir uygulamalı bilim, NASA sistemi haline dönmüş gibi. Yine mühendis var orada, yine uygulamalı bilimci, en ideal haliyle var; ama eskisi gibi çarklar ve dişlilerin arasındaki doğrudan bir şey değil gibi düşünüyorum.

Dr. AYTÜL FIRAT- Mühendislik ve mühendislik işleri deniliyor, yani eğitim grupları için bu bir uluslararası sınıflandırma. Bunun bir diğeri mühendislik, mühendislik işleri, mimarlık, mimarlık işleri gibi bir şey daha var; orada mimarlık dâhil oluyor. Dolayısıyla mühendislik ve mühendislik işleri olunca, mimarları, şehir plancıları dışarıda bırakarak mühendislik sayısını görebiliyorsunuz. Mühendislik ve mühendislik işleri teknisyenleri içermiyor.

SALONDAN- (Anlaşılamadı)

Dr. AYTÜL FIRAT- Meslek yüksekokullarını mı söylüyorsunuz? O istihdam değil, eğitim verisi. Mühendislik ve mühendislik işleri alanlarından mezun olanlar, eğitim kategorisi o; istihdam kategorisi değil, eğitim alanı.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Son söz Sayın Başkanın. Buyurun efendim.

YUNUS YENER- Dünkü konuşmada da geçti; benim rakamlarla alâkalı verdiğim, ilk önce o imalat sanayiinin yüzde 17'ye düşmesi olayı sanayisizleşmeyi gösterme anlamındaydı. Ama son baktığımızda, 2022 rakamlarında yükselme olduğunu da ifade ettik. O rakamı vermemiştim. Son 2-3 yılda özellikle teşvik mekanizmaları ve finansal mekanizmaların devreye girmesiyle onu da hormonlu bir şekilde büyüme olarak ifade etmiştim. Son birkaç yılda o pompalamayla, devletin teşvikleri ve devlet kaynaklarının özel olarak finansal mekanizmalara da aktarılmasıyla o rakam yüzde 22'lere falan ulaştı. Fakat en son bu sene yaşanan durgunlukla beraber imalat sanayiinin payı yine yüzde 20 küsurlara düşmüş oldu ki, bu rakam sene sonunda daha da düşecek gibi görünüyor ve önümüzdeki sene bu durgunluk devam ederse, o sanayisizleşmenin, o hormonlu büyümenin tekrar o trendin, yani o gidişatın inişe doğru devam ettiğini görüyoruz şu anda. Konuşmada bu şekilde açık ifade etmediğim için, o bir yanıltıcı şey oldu. Dün de ifade edilmişti. Genel bir düşme var; yani

sanayisizleşme dediğimiz o yüzde 20 küsurlardan 17'lere bir düşme var, 18'lerde falan. Oradan bir geri dönüş vardı, o dönüş de devlet teşvikleriyle sağlanmış bir dönüş.

Size sorulmuştu Mustafa hocam; niye Türkiye'nin ar-ge rakamları yok? Özel olarak değerlendirilmesi gerekiyor diyerek, ayrı bir sunum olarak yapacak Mustafa hocamız. Onun adına cevap vermiş olayım.

Bir başka şey, aynı hormonlu büyümeyi ar-ge'de görüyoruz. Bu iktidar dönemindeki o yüksek rakamlara baktığımızda, TÜSİAD adına veya öyle bir kuruluşa yapılan en son şeye bakıldığında, ar-ge harcamalarında, dünyada devlet tarafından beslenen en yüksek orana sahibiz Türkiye olarak.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Katılarınız için teşekkür ediyorum Sayın Başkan.

Oturumu sizlerin de katkısı ve katılımıyla daha iyi bir seviyeye getirdiğimiz değerlendirmesiyle kapatıyorum. Değerli uzmanlarımıza, sürece kattıkları değerler adına da teşekkür ediyorum. Sağ olun efendim.

SUNUCU- Sayın katılımcılar; 15 dakikalık molanın ardından “Yapay Zekâ, Nesnelerin İnterneti ve Geleceğimiz” başlıklı oturumla devam edeceğiz.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

2. Gün

16 Aralık 2023, Cumartesi

III. OTURUM

YAPAY ZEKÂ, NESNELERİN İNTERNETİ VE GELECEĞİMİZ OTURUMU

Cem Nuri ALDAŞ / Oturum Yöneticisi

**Üretimde Geleceğe Yönelik Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti ve Yapay Zekâ /
Prof. Dr. Suat ÖZDEMİR**

Altyapı Olarak Yapay Zekâ / İzlem GÖZÜKELEŞ

**Bulut ve Yapay Zekâ Teknolojileri İle Özgür Yazılım ve Donanım Eşitlikçi Bir Dünya
İçin Ne İfade Ediyor? / İlhami TÜRKDOĞAN**

YAPAY ZEKÂ, NESNELERİN İNTERNETİ VE GELECEĞİMİZ OTURUMU

SUNUCU- Sayın katılımcılar, “Yapay Zekâ, Nesnelerin İnterneti ve Geleceğimiz” başlıklı oturumu yönetmek üzere Sayın Cem Nuri Aldaş’ı davet ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Değerli meslektaşlarım; hepiniz hoş geldiniz. Hepinizi şahsım ve Bilgisayar Mühendisleri Odası adına sevgiyle, dostlukla selamlıyorum.

Bir önceki oturuma katılanlar da mutlaka aradaki bağlantıyı göreceklerdir; programı hazırlayanlar, programda emeği olanlar gerçekten güzel bir düşünce içinde oturumları birbirine bağlamışlar. Bir önceki oturumda anlatılanlarla aslında bir devam niteliğinde, konuları daha bilgisayar mühendisliği perspektifinden sizlere sunmaya çalışacağız.

Yapay zekâ, günümüzde artık her yerde duyduğumuz bir kavram. Biraz o kavramları açmamız, neyin yapay zekâ olup neyin olmadığını belki biraz daha insanlara hatırlatmamız gerekiyor. Bu konuda değerli bir hocamız bizlerle birlikte olacak. Benim de mezun olduğum Hacettepe Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümünden değerli hocamız Prof. Dr. Suat Özdemir bizlerle birlikte olacak.

Bir diğer konu, bu yapay zekâ bizi nereye götürüyor? Doğalından çok fazla bir hayır görmedik, dünyayı ve ülkemizi nereye getirdiği belli; ama yapay zekâ acaba bizim için bir umut olabilir mi, yoksa var olan da mı elimizden gidiyor? Bir önceki oturumda, “Mühendislik nereye gidiyor? Yoksa birer uygulayıcı olmaya mı başlayacağız?” gibi sorular geldi meslektaşlarımızdan. “Burada nereye doğru gidiyoruz? Bu mevcut ekonomik sistem içinde yapay zekâ bir fırsat olmaktan çok bir tehdit mi?” şeklinde düşünceler var kafalarda. Bu konudaki yorumlarını almak üzere sevgili İzlem Gözükeleş’i davet ediyorum. İzlem, Odamızın Kurucu Yönetim Kurulu üyesi, aynı zamanda Bilim ve Gelecek dergisinin yazarlarından. Belki kendisinin ismini oralardan duyanlar olmuştur. Meslektaşımız, Odamızın üyesi. Sağ olsun, Odamıza her zaman katkıda bulunmuş bir arkadaşımız.

Son olarak da bu ahval ve şerait içinde, bu verili durum içinde acaba umut nasıl örgütlenebilir; yapay zekâ nasıl daha özgür, daha eşit, daha âdil bir dünya için kullanılabilir, bu konudaki görüşlerini paylaşmak üzere Yönetim Kurulu üyemiz sevgili İlhami Türkdöğen’i davet etmek istiyorum.

Umarım, güzel bir oturum olacaktır. Hepinize iyi seyirler diliyorum.

Suat Özdemir hocamız, Hacettepe Üniversitesinde Yapay Zekâ Anabilim Dalı Başkanı aynı zamanda. Nesnelerin interneti, veri madenciliği, yapay zekâ, veri analitiği konularında çalışmalarını bulunuyor. Sözü çok da fazla uzatmadan kendisine bırakmak istiyorum.

ÜRETİMDE GELECEĞE YÖNELİK DÖNÜŞÜM: NESNELERİN İNTERNETİ VE YAPAY ZEKÂ

Prof. Dr. Suat ÖZDEMİR

Herkese merhaba. Cem Bey'e teşekkür ediyorum. Aynı zamanda organizasyonu düzenleyen Makina Mühendisleri Odası'na da hem beni davet ettikleri, hem de böyle güzel bir organizasyon yaptıkları için çok teşekkür ediyorum.

Bugün ben, "Üretimde Geleceğe Yönelik Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti ve Yapay Zekâ" başlığı altında bir sunum hazırladım. Tabii, hocalığın da vermiş olduğu nosyonla, bir de sizlerin de biraz daha yapay zekâ ve nesnelerin interneti gibi kavramlara yabancı olabileceğiniz düşüncesiyle Cem Bey'le öncesinde bir tartışma yaptık bu konu hakkında. Kısa bir ön bilgi verip daha sonra da sektörel uygulamalardan bahsedeceğim. Üniversite öğretim üyeliğinin dışında, yaklaşık 10 senedir de sektörde kendi firmam bünyesinde çeşitli faaliyetlerde bulunuyorum; dijital dönüşüm, nesnelerin interneti uygulamaları, yapay zekâ uygulamaları gibi. Kendi deneyimlediğim bazı tecrübeler var; bunlardan bahsedeceğim. Ülke olarak ve sanayi olarak yapay zekâyı ve nesnelerin internetini üretim süreçlerimize entegre etmek istiyorsak neler yapmamız gerektiği konusunda elimden geldiğince biraz bahsetmeye çalışacağım.

Ben bunu Google'da arama yaptığımda, yapay zekâ ve endüstriyel üretim vesaire gibi şeyler aramıştım galiba; orada çıkan birtakım haberler, son bir senelik haberler bunlar, bir ya da iki senelik. Yoğun bir haber bombardımanı olduğunu görebilirsiniz. Çeşitli etkinliklerde, çeşitli firmaların yapay zekâyı nasıl entegre etmeye çalıştıkları konusunda çok sayıda haber var. Bunun sebebi, günümüzde bizler de kişisel kullanıcı olarak yapay zekânın tamamen içindeyiz. Endüstrinin de bundan etkilenmesi olarak düşünebilirsiniz bunu. Herhalde hepiniz en basit anlamda bu telefonlarımızdaki dijital asistanları kullanıyoruz. Iphone'da Siri ya da benzer şeyler. Bunlar aslında yapay zekânın bir ürünü. Nasıl ki bunları artık kanıksadık -çok daha fazlaları da var aslında, harcadığımız paraya göre evinize alabileceğiniz, entegre edebileceğiniz- nasıl ki biz bunun içindeyiz, endüstri de bundan geri kalmayarak bunun içerisinde. Bunun sonucunda da bu tip haberleri görebiliyoruz.

Peki, üretimde yapay zekâ neden bu kadar popüler veya neden bu kadar dikkat ediliyor, bu kadar haber yapılıyor? Çünkü verimliliğe etkisi oldukça yüksek. Birazdan detaylarına gireceğim. En temel anlamda, burada maddeler halinde bahsettiğim şeyleri doğrudan yapay zekâ destekli bir şekilde yapabiliyorsunuz ve bunlar da doğrudan üretkenliğinize ya da verimliliğinize etki ediyorlar. Öncelikle kestirimci bakım, belki makine mühendisleri olarak sizlere en ucu dokunan kısım burası. Bir makine sistemi içerisinde, çalışan bir makine, hareket eden bir makinenin içerisinde bunun planlanmış bir bakım programı var; ama bunun dışında, kullanımdan kaynaklı, malzemedan kaynaklı birtakım problemler de olabiliyor. Biz, nesnelerin interneti ve yapay zekâ teknolojilerini kullanarak bu oluşabilecek hataları önceden tahmin edebiliyoruz. En basit anlamda örneklemek gerekirse, küçük bir titreşim sensörü koyarsanız makinenize -ki, bu tip cihazlarda titreşim, sağlıksızlığın en büyük göstergesi oluyor genelde- bu veriyi incelediğinizde, bunu bir zaman serisine koyduğunuzda

ve bunun içerisindeki desenleri görmeye başladığımızda, bir sonraki hatanın ne zaman olacağı konusunda size birtakım öngörüler sunabiliyor yapay zekâ. Kalite kontrol süreçleri, gözle göremediğimiz birçok şeyi görüntü işleme teknolojileri ve yapay zekâ algoritmaları çok daha iyi görebiliyor, küçük boyutlu ya da daha büyük boyutlu üretim malzemelerinde.

Yine insanlar olarak biz birtakım süreçleri optimize ederken, sadece belli sayıda parametreyi dikkate alarak, belli bir geçmişe kadar bunu gerçekleştirebiliyoruz. Bilgisayar teknolojisi ve yapay zekâ bunu çok daha etkin yapabilmemizi sağlıyor.

Tedarik zinciri yönetimi bir başka örnek olabilir. Bunun üzerine detaylı konuşacağım. Örneklerimden bir tanesi bunun üzerine olacak. Diğerleri de insanlarla robotlar arasındaki işbirliği. Bu da önemli bir nokta. Sürekli haberlerde görüyorsunuzdur, Tesla'nın robotları vesaire gibi şeyler. Bunlar artık otomasyon süreci içerisinde, fabrikalar içerisinde kullanılmaya başlıyorlar. Bunlarla insanlar arasındaki iletişimin de bir şekilde kurulması lazım. Bu iletişimin kurulmasında da yine yapay zekâ ve nesnelerin interneti teknolojilerinin önemli yer tuttuğunu görüyorsunuz.

Buraya kadar genel bir bilgiydi aslında. Birçoğunuz belki de biliyordunuz bunları. Şimdi, çok da farkında olunmayan bir noktaya değineceğim. Yapay zekâyı gerçekleştirebilmek için neye ihtiyacımız var? Yapay zekâyı gerçekleştirebilmek için, algoritmalarından önce veriye ihtiyacımız var ve sektörde de -Türkiye için konuşuyorum- en büyük eksikliğimiz bu veri noktasında. Bundan önceki konuşmalarda da -ben bir panele katılabildim maalesef- birçok rakamlar verildi. Bazı noktalarda iyi veri toplayabiliyoruz, ama üretim süreçlerine baktığımda, kişisel tecrübelerime dayanak söylüyorum; bu veri toplama ve ölçülebilirliğin çok da iyi seviyelerde olmadığı görülüyor. Toplanabilen veriler var, toplanan veriler var; bunların da dijital olarak toplanmadığını görüyoruz birçok ortamda. Veri olmadan yapay zekâyı oluşturmanız mümkün değil. ChatGPT örneği bundan önceki oturumda verildi. ChatGPT'yi oluşturabilmeniz için büyük miktarda veriye ihtiyacımız var. Neden? Çünkü o veriler üzerinden kendisini eğitebilir ve o eğittiği cevaplar üzerinden size bir cevap dönebilir. Bu bağlamda, endüstriyel üretimde de eğer biz yapay zekâyı kullanmak istiyorsak, yapay zekâ entegrasyonunu sağlayabilmek istiyorsak, öncelikle yapmamız gereken şey veri toplamayı bir şekilde formülize etmemiz gerekiyor ve üretim süreçlerine bu şekilde bunu entegre etmemiz gerekiyor.

Bu ölçülebilirlik, veri ve yapay zekâ arasındaki ilişkiyi burada maddeler halinde görebilirsiniz. Yapay zekâdan bahsetmek için, önce veri toplamaya başlamanız lazım, daha sonra bu veriyi makinelerle yerleştirdiğiniz sensörler. Yeni makinelerin içerisinde bu sensörler halihazırda monte edilmiş olarak geliyor; ama yine benim kendi sektör tecrübemde, bazı makineler biz bunları entegre ediyoruz, daha sonradan aldığımız sensörleri bunlara takabiliyoruz, makine modernizasyonuna gidebiliyor. Daha sonra bu verilerin analizi ve izlenmesi var. Gerçek zamanlı monitoring ya da gerçek zamanlı izleme olarak biliniyor bu. Bunu yapmanız lazım. Çünkü veriyi bugün toplayıp, bir sene sonra analiz edip makinedeki hatayı bulmaya çalışırsanız, o size çok bir fayda sağlamayacaktır. Anlık olarak bunu gözlemleyip, ölçüp daha sonra yapay zekâ algoritmasını koşmanız gerekecek.

Bir de ne ölçeceğinizi bilmeniz gerekiyor. Burada performans metriği olarak bunu söylüyorum. Yapay zekâda kullanacağınız metrikler var; bunların önceden planlanması ve bu metrikler dâhilinde ölçümlerin yapılması gerekecek. Bunlardan sonra artık yapay zekâdan bahsetmeye başlayabileceğiz.

Veri yönetimi üzerinde çok durmayacağım. Belki bir saatlik bir konuşmanın konusu bu. Eğer büyük bir organizasyonsanız ve üretim süreçlerinize, yönetim süreçlerinize yapay zekâyı entegre

etmek istiyorsanız, önce bu süreci tamamlamanız gerekiyor. Benim şahit olduğum, 3-4 tane büyük ölçekli firmada biz bu süreçlerin oluşturulmasına yardımcı olduk. Yapay zekâyı kullandıklarını iddia etseler de, hiçbirinde bu süreçlerin hazır olmadığını gördük.

Önce bir strateji oluşturmanız gerekiyor ve bu döngüyü tamamlayıp değişim yönetimine kadar gelmeniz gerekiyor. Bundan önceki sunumlara şey yapmak gerekirse, burada verinin güvenilirliği, verinin şeyi de önemli noktalardan bir tanesi. Verinin nasıl güvenliğinin sağlanacağını burada mutlaka dikkate alınması gerekiyor. İlginizi çekerse, buraya yine sorular kısmında döneriz.

Peki, bu veriyi nasıl toplayacağız? Yapay zekâ ve nesnelerin interneti ikilisinin bir araya gelmesi noktası burası. Günümüzde verinin toplandığı bütün ağın tamamına nesnelerin interneti adını verebiliyoruz. Dünya çapında birbirine bağlı nesnelerin oluşturduğu bir ağ olarak düşünebilirsiniz. Biz gerçek hayatımızda, günlük hayatımızda bu ağın bir parçası olabiliriz, kendimizi bu ağa bağlayabiliriz ya da izole bir ağ oluşturabiliriz. Örneğin evinizde, telefonunuzda dışa açtığımız ya da modeminizde dışa açtığımız; ama iç tarafta televizyonunuzu, buzdolabınızı vesairenizi kontrol ettiğiniz bir gateway cihazınız varsa ya da bir modeminiz varsa, içeride kendiniz nesnelerin interneti ağı oluşturmuşsunuz demektir. Akıllı ev konseptini muhtemelen duymuşsunuzdur. Güneşin konumuna göre perdelerin açılıp kapanmasından tutun, siz eve gelmeden önce klimanın çalıştırılması ya da evin ısısının belli bir dereceye getirilmesi, uzaktan çocuğunuzu izleme veya kamerayla bakıcıyı izleme vesaire bütün bunların tamamı nesnelerin interneti kapsamında giriyor. Birçok alanda bunun uygulamasını, örneklerini görüyoruz. Ama şuna inanabilirsiniz: Hayatımızın her alanında nesnelerin interneti var ve bu alanlar gittikçe artıyor.

Yukarıda bir tane top var. Belki ne olduğunu tahmin ediyorsunuzdur ya da belki bilenler vardır. 2022 Katar Dünya Kupasında kullanılan top, Adidas'ın ürettiği bir top Al Rihla adlı top. İçerisinde bir tane sensör var; bu sensör, topun gidiş hızından ne kadar darbeye vurulduğunu, o anki pozisyonunu, stat içerisine yerleştirilmiş 24 tane kamerayla beraber entegre olarak size söyleyebiliyordu. Buradan veri üretiyordu Dünya Kupasını organize edenler. Bu, hakemlere yardımcı olması açısından vesaire kullanılmıştı; ama gelecekte bütün topların bu şekilde dönüştürülüp hem futbol kalitesinin, hem de kararların daha düzgün verilmesi isteniyor. Kimsenin aklına gelmiyordu belki, futbol topunun içerisine bir sensör koyup bunun ne kadar hızlı gittiğini vesaireyi ölçmek; ama günümüzde bunlar artık normal hale gelmeye başladı. Genel olarak da nesnelerin internetinin amaçlarına baktığımızda, ölçüm, kontrol, verimliliği artırma gibi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını söyleyebiliriz.

Ölçülebilirlik dedik. Burada da fazla vakit harcamak istemiyorum, ama sayılarla IOT ya da nesnelerin interneti. Türkiye'ye ilişkin veriler yok, çünkü Türkiye'de ölçmüyoruz çok fazla. Bunlar genelde dünyaya ait veriler. Sayılara bakarsanız, 10-13 milyar arası bir şeyden bahsediliyor. En son rakamlar bu civardaydı. 2030'a kadar da bunun 25-30 milyar cihaz olacağı söyleniyor. Çünkü kendinizi bile düşünürseniz, maddi durumunuza göre, cep telefonunuzdan başlayarak, şu an herkesin 3-10 arasında IOT cihazı var aslında. Tüm dünyadaki şeye değer olarak baktığımız zaman da 2019-25 arasında IOT harcamasının 15 trilyon dolar olduğu söyleniyor ki, büyük bir rakam. Türkiye gayri safi milli hâsılasının 900 milyar dolarlar civarında olduğunu düşünürseniz, rakamın büyüklüğü biraz daha ortaya çıkıyor.

Benim için önemli olan şu kırmızıyla ifade ettiğim yer. Birçok kaynağa göre, IOT cihazlarından 70-80 zettabyte boyutunda veri toplanması düşünülüyor. Bu zettabyte kavramı oldukça büyük bir şey

tabii. Bu veri zaten yapay zekâyı günümüzde çok daha popüler hale getirmeye başladı. Yoksa klasik yöntemlerle topladığınız veriyle yapay zekâ belli bir yere kadar gelecekti. Özellikle insan hayatına dokunan kısımlarda yapay zekâyı popüler hale getiren, bu kadar tartışılabilir ya da kullanılabilir hale getiren şey bu.

Peki, yapay zekâ nedir? Makine öğrenmesiyle yapay zekâ genelde karıştırılıyor. Onu bir ayırtırmaya çalışmam lazım. Cem Bey onu rica etmişti benden. Her ikisinde de veri ortak, veriden öğreniyoruz. Yapay zekâ aslında bir çocuğa bir şey öğretmek gibi. Küçük bir çocuk sobaya elini değdiği zaman ya da ütüye elini değdiği zaman yanacağını siz söylemezseniz nasıl öğrenecektir? Gidecektir, birkaç sefer dokunacaktır, elini yakacaktır ve en sonunda onun dokunmaması gereken bir şey olduğunu öğrenecektir. Aslında yapay zekâ da bu şekilde çalışıyor. Ona veri veriyoruz ve o veriyi gördükçe, neleri yapması gerektiğini ve neleri yapmaması gerektiğini söylüyor. Aslında bu makine öğrenmesi, yani birtakım verilerden, “Ne yapılacak, ne yapılmayacak?” gibi bir ayrıma gitmek. Yapay zekâ bunun ötesinde bir şey. Yapay zekâ dediğiniz şey, algoritmanın bu öğrenmeyi yaptıktan sonra kendisine yeni problemler de oluşturması, öğrenmeye devam etmesi veya karşısına farklı bir problem çıktığı zaman, “Sobaya elini değ” ya da “Değme”den ziyade, sobaya benzeyen, sıcaklık veren ya da şekli soba gibi olan bir şeyle karşılaştığı zaman da “Bu soba değil, ama sıcak olabilir” düşüncesiyle ona dokunmamayı öğrenmek olarak düşünebilirsiniz. Yani ikisi arasında böyle bir fark var. Kural tabanlı sistem diyebilirsiniz ya da makine öğrenmesi diyebilirsiniz, ama yapay zekâ bundan daha başka bir şey.

Biliyorsunuz, otonom araçlar var. Önceki sunumlarda da konuşuldu. Bu otonom araçlar içerisinde iki tane araç var benim gösterdiğim videoda. İkisi de trafik ışığına geliyorlar, yaya geçidinde bekliyorlar. Yayalara kırmızı yandığını görmek makine öğrenmesi. İkisi de görüyorlar, ikisi de durması gerektiğini anlıyorlar. Yeşil yandığı zaman ikisine de “Yürü” komutu gelmiş oluyor, onu da anlıyorlar, yürümeye başlıyorlar; fakat o kadar kalabalık bir yaya geçidi ki, ikisinin de karşısından insanlar geliyor. Tabii, karışık bir şekilde geldiği için, olan şey şu: Bir tanesi geçebileceğine karar veriyor ve geçmeye devam ediyor, yani insanların arasından geçip hesabını yapabiliyor ve karşıya geçebiliyor; ama diğeri, yolun 4'te 1'ine kadar geliyor ve geçemeyeceğini anlayarak o an kararını veriyor, geri dönüyor, bir sonraki ışığı beklemeye karar veriyor. Yapay zekâ bu; yani sadece “Yeşili gördüğün zaman geç, karşında birisi varsa sağa-sola dön, oradan devam et” şeklinde değil, bir karar verme işlemi var. O an yaya geçidini geçme olayı onun için imkânsız bir hale geldiği için, o değerlendirmeyi yapıp geri dönmeye başlıyor. “En büyük engel insan” derken de, bazı insanları görüyorsunuz, oyuncak zannedip karşısına geçiyorlar cihazların. O da öyle bir engel oluşturuyor.

Buradaki endüstrinin büyüklüğünü göstermek açısından birtakım rakamlar var. Hepsinin üzerinden gitmeyeyim, ama büyüme var. Kümülatife baktığınız zaman, yıllık bazda yüzde 38'lik bir büyüme var yapay zekâ pazarında. Tabii, burada ChatGPT'nin, daha doğrusu üretken yapay zekânın büyük etkisi var, özellikle sektörel bazda kullanımda.

Şu on madde önemli burada. Belki bunu da kırmızı yapmam gerekiyordu. Bir önceki panelde de yine bahsedildi. Burada önemli olan şeylerden bir tanesi, özellikle üretim tarafında sizler yapay zekâ uygulamak istiyorsanız, birçok firma kendi içerisinde bu yetkinliğe sahip değil, dışarıdan hizmet alıyorlar. Kimden; bizim gibi firmalardan alıyorlar bunları. Bu durumda, verinizin tamamını diğer firmaya açmak durumunda kalıyorsunuz. Tabii, burada çeşitli embieyler vesaireler falan yapılıyor, ama onlar bir yere kadar. İşin bir de şey boyutu var; bu tip firmalarda sizin verinizi alıp büyük

modellerde eğitmeye çalışabiliyorlar. ChatGPT için bu büyük problem örneğin. Veri başka yerlere de gidebiliyor, modelde öğrenme amacıyla. O bağlamda, sizin veri işlemede ve kendi şeyinize özel yapay zekâ modellerinizi geliştirirken, bu verinin güvenliğinin sağlanması gerekiyor. Bu modelleri geliştiren insanların da sizi bir şekilde kasıtlı olarak yanıltmaması gerekiyor. Bu da çok kolay bir şey. Yine önceki sunumlarda bahsedildi. Şu an Google, istediğiniz arama sonucunu karşınıza çıkartıyor. Bu çok basit bir yapay zekâ örneği aslında. Bu bağlamda, izleyeceğimiz yöntemin de bir şekilde güvenilir ve kullanıcıyı tatmin eder tarafta kalması gerekiyor.

Yapay zekâ ve IOT'nin birleşiminden bahsediyorum burada. İkisi birleştiği zaman, özellikle endüstri tarafında, üretim süreçlerinin iyileştirilmesinde önem arz ediyor. Buna ilişkin örneklerle bunu biraz detaylandırabilirim. Üç tane örneğim var elimde. Bu çalışma metal sanayiinde, Ankara'da bir firmada yaptığımız bir çalışma. Şeyden dolayı isimlerini vermiyorum firmaların. Firmayla birlikte ortak başvurup TÜBİTAK projesi kapsamında da biz buna destek aldık. Burada temel amaç verimlilik artışı. Vizyoner bir firma olduğunu söyleyebilirim. Üretim sahası var, 2 bin-2 bin 500 tane mavi yakanın çalıştığı bir ortamdan bahsediyoruz. Biz firma olarak konum tabanlı sistemler üzerine çalışıyoruz; yani iç ortam navigasyon diyebilirsiniz buna, Google Maps'in saha içinde çalışanı gibi düşünebilirsiniz. Bu veriyi alıp üretim süreçlerini nasıl iyileştiririz, bunu sorgulamaya başladık. Çünkü firmanın en büyük problemi, saha içerisinde çalışan forkliftleri organize edememesiydi. Biz de temel problem olarak onu aldık. Personel ve malzemenin, hammaddelerin saha içerisindeki lokasyon takiplerini yaparak, forkliftlerin gün içerisinde takip ettikleri yolları bulduk, bunların içerisinde en çok kullanılanları tespit ettik, malzemenin ve üretimin tipine göre hangi üretimde hangi forklift ya da hangi sayıda forkliftin nerede konumlandırılması gerektiğine karar verdik. Burada bir optimizasyon problemi vardı ve biz bunu çözebildik. Normalde böyle bir şey yaptığın zaman, makine öğrenmesi gibi de değerlendirebilirsiniz bunu; en çok gidilen yolun bulunması, ona göre forkliftlerin park edilmesi gibi de indirgeyebilirsiniz. Burada olayı yapay zekâ haline getiren şey modelin kendini güncellemesiydi. Yani sadece bir set veriyle çalışmıyor. Sanırım iki aylık dönemler içerisinde model kendini güncelleyerek, hem yeni veri tiplerine göre, yani farklı malzemelere göre, hem de yeni şeye göre kendini güncelliyordu. Çeşitli teknolojiler kullandık. Bunlar gerçek sahadan edinilmiş şeyler. Kişileri kartlarıyla takip ettik. Beyaz yakayı da, mavi yakayı da takip edebiliyoruz. Orada kişisel gizlilik vesaire gibi konular da vardı; onların tamamı şeyin dışında bırakıldı, kişilerin sadece üretim sahası içerisindeki pozisyonları takip edildi, yani üretim sahası dışına çıktığında çalışmıyordu. Metal yoğun ortamdan etkilenmemeleri için, forkliftler için ultra (...) türü sensörler kullanıldı. Diğer tarafta da Bluetooth tabanlı sistemler kullanıldı. Firmanın söylediği, yüzde 1 civarında bir performans artışının elde edildiği. Daha iki senedir kullanılıyor. Net rakamlar bana ulaşmadı, ama sohbetlerimizde böyle bir şeyden bahsediliyor.

İkinci örnek savunma sanayiinden. Bu oldukça büyük kapsamlı bir iş ve hâlâ devam ediyor. 2026'ya kadar bir şeyimiz var. Buradaki problem de satın alma süreçlerinin yapay zekâyla desteklenmesi. Aramızda belki söz konusu firmadan arkadaşlar varsa biliyorlardır. Hepinizin malumu olduğu üzere, satın alma süreci satın almacılar üzerinden gidiyor. Firmada benim gözlemlediğim şey ve firmanın da şikayeti, üst yönetimin şikayeti, her satın almamacının çalıştığı bir grup tedarikçi var. Bunu kötü anlamda söylemiyorum, insanlar bildiği insanla çalışıyor. Böyle bir problem vardı orada. Bir mal tedarik edileceği zaman, "Ben Ahmet ağabeyi arayayım" ya da "X firmasını arayayım, onlardan getirteyim" gibi bir şey var. Ama bu tedarikçi performansı olsun ya da tedarikçinin seçim şeffaflığı konusu olsun, ortada yoktu. Bunu şey yapabilmek için önce veri toplamaya başladık. Hâlihazırda toplanan birtakım veriler vardı. Bunların bir kısmını dijital hale getirdik, bir kısmına biz ek şeyler getirdik ve aslında 30 küsur veri varken, 9 taneye kadar indirdik. Şu yukarıda gördüğünüz şeyler.

Politika dediğimiz şey, yine orada satın almacıya onun kendi inisiyatifini kullanabileceği bir pay bırakıyoruz; yani o, orada bonus puan gibi bir şey kullanıyor. Diğerleri de performans kriterlerimiz. Çok amaçlı optimizasyon problemiydi aslında bu. Bir algoritma kullanıp herhangi bir tedarikin sadece bir tedarikçi tarafından değil, parçalı bir şekilde temin edilmesini sağladık. Bu da şuradan kaynaklanıyordu: Yine ölçülebilirliğin olmamasından dolayı, siz bir tedarikçiye iş verdiğiniz zaman tedarikçi o işi kabul ediyor, ama adamın kapasitesi aslında yeterli değil. Ya kendisi ölçüyor ya da kasıtlı olarak bunu söylüyordu. Bunun gibi problemleri ortadan kaldırmak için şöyle bir model var aslında. Farklı veri kaynaklarından beslenen bir sistemimiz var. Dış kaynakları da alıyor firma. Tedarikçiler hakkındaki haberleri vesaireyi de dikkate alarak bir karar vermeye çalışıyoruz. Model çalıştıktan sonra, yukarıdaki gibi, en üst sağ köşede gördüğünüz gibi, bir iş üç tane firmaya paslanabiliyor. Bu şekilde, herhangi bir tedarikçiyle problem olması durumunda dahi tedarik süreci devam etmiş oluyordu. Bu da böyle bir uygulama olarak söyleyebilirim. “IOT nerede kaldı burada?” dersiniz, tedarikçilerin ve yarı mamul üreticilerin makineleri de ileride bu şeye bağlanacak. O henüz bağlanmadı. Şu an sadece firmanın içerisindeki cihazlardan veri alıyoruz.

Üçüncü örnek içecek sektöründen. Bu dünya örneği aslında, benim yaptığım bir çalışma değil kesinlikle. Burada firma adı vermekte bir sıkıntı yok; Heineken, bira markası. Yapay zekâyı entegre etmek isteyen bir firmanın yapması gerekeni aslında Heineken 10 senedir yapıyor. 2012’de başladıkları bir süreç var. Diyorlar ki, “Biz bu bira pazarında daha iyi bir pozisyona gelmeliyiz.” 10 sene önce ya da 12 sene önce küçük bir firma. “Pazarda lider olmamız gerekiyor” gibi bir iddiaları var. Bunun için, 2012 yılında tüm verilerini dijital hale getirmeye çalışıyorlar. Bunu son kullanıcılara verdikleri sipariş uygulamasıyla başlatıyorlar. Bu uygulama üzerinden, “Hangi son uç nokta ne kadar bira aldı, ne kadar bira sattı, günün hangi saatinde sattı?” gibi verileri toplamaya başlıyorlar. Daha sonra bu süreç içeriye üretime yansımaya başlıyor, içerideki veri üretimi dijital hale getiriliyor ve biranın üretiminde de yapay zekâyı uygulamaya başlıyorlar. En azından Heineken için biranın kalitesinde en önemli kriter altın sarısı rengin tutturulması olarak söyleniyor. O altın sarısı rengi de bu (...) aracılığıyla yaparken, artık ideal altın sarısı rengi makineye öğrettikten sonra - makine dediğim bilgisayar- yapay zekâ algoritmalarıyla o sarı rengi oluşturan mamuller nelerse, hangi orandaysa, ne eksikse, o aynı orana getirilmeye çalışılıyor. Buradaki kayıp da aslında oldukça fazla. Aynı rengi tutturamadıkları için, yüzde 7’sini tekrardan bir sürece tâbi tutmak durumunda kalıyorlarmış. Yapay zekâ kullandıktan sonra o yüzde 7’lik kısım yüzde 1’lere kadar düşürülmüş. Bunun etkileri, son kullanıcı ve içerideki sürecin yapay zekâyı yapılması sonucunda firma içerisinde hem sürdürülebilirlik anlamında, yani sıfır emisyonla da katkısı oluyor. Hangi buzdolabından ne kadar bira satıldığı ve ne zaman tedarik sürecine geçileceği gibi bilgilerin alınması bu tedarik süreçlerini falan optimize etmeye de yarıyor. Bunun çok detayı var. Kesinlikle öneririm; eğer konuya ilgi duyuyorsanız, internette çok sayıda kaynakta bu var. Bunun sayesinde de, 10 sene içerisinde, bu 2022 verisi, Heineken, yüzde 13’lük bir pazar payıyla beraber şu an dünyanın iki numaralı bira üreticisi. Veri odaklı bir yaklaşım. Aynı sistemi üretiyorlar, üretim sistemlerinde herhangi bir değişiklik yok, yani makine boyutu açısından ya da üretim süreci boyutu bakımından herhangi bir değişiklik yok; sadece veri tarafında bir dönüşüm ve yapay zekâ uygulanması var. Dinlediğiniz için çok teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Suat hocamıza biz de çok teşekkür ediyoruz. Zamanı güzel bir şekilde kullandığı için de kendisine teşekkür ediyoruz. Ama canımız biraz bira istedi sonlara doğru. Artık sabredeceğiz biraz.

Sevgili meslektaşımız, Odamızın Kurucu Yönetim Kurulu üyesi ve Bilim ve Gelecek dergisi yazarı sevgili İzlem Gözükeleş... Bu üretkenlik artışları, bu verim artışları, elde edilen bu faydalar acaba ne kadar topluma, ne kadar insanlığa geliyor ya da değmiyor -İzlem'in genel görüşünün değmiyor ağırlıklı olduğunu biliyorum ama- bu konularda kendisini dinleyeceğiz.

ALTYAPI OLARAK YAPAY ZEKÂ

İzlem GÖZÜKELEŞ

Öncelikle merhaba.

Yapay Zekânın altyapısallaşması

Yapay zekânın (YZ) tarihi iniş ve çıkışlarla dolu. YZ baharı (ya da yazı) olarak adlandırılan dönemlerde YZ hakkındaki heyecan, beklenti ve fon desteği yüksek seviyelerde oluyor. Fakat teknolojik gelişmeler yüksek beklentileri karşılamada yetersiz kaldığında ve yatırımın geri dönüşü sağlanamadığında insanların ilgi ve heyecanı azalıyor.

YZ, şimdiye kadar iki bahar ve iki kış gördü. İlk bahar, 1956-74 yılları arasında YZ teriminin ortaya çıkışıyla yaşandı. Bu dönemde bilim insanları, fazlasıyla iyimserdiler ve düşünebilen ilk makineyi yaratabileceklerine inanıyorlardı. Ancak vaat edilen ve gerçekleşen arasındaki uçurum nedeniyle 1974 yılında ilk YZ kışı başladı. YZ araştırmalarına ayrılan bütçeler kesildi.

1980'li yıllarda YZ araştırmaları daha mütevazı ve erişilebilir hedeflere yöneldiler. İnsan gibi düşünebilen bir YZ hedefinin yerini daha küçük problemlere mantıksal çözümler getirebilen uzman sistemler aldı. Özel kurumların desteği ve dolayısıyla YZ yatırımları artmaya başladı. Hedeflerinin mütevazılığına karşın bu dönemde basında yine YZ hakkında abartılı haberler çıkıyordu. Bu da YZ çalışmalarına ilgiyi ve ayrılan bütçeyi artırıyordu.

1980'lerin sonunda uzman sistemler, sınırlarına dayanmıştı ve şirketler, vaatlerini yerine getiremiyorlardı. YZ araştırmalarını 2000'li yıllara kadar sürecek bir kış bekliyordu.

2000'li yıllardaki iki önemli gelişme YZ'nin üçüncü baharının gelişini hazırladı. Birincisi, internet kullanıcılarının ürettiği ve Google, Apple, Facebook, Amazon, Microsoft vb şirketlerin istiflediği verideki büyük artışı. İkincisi ise 2012'de video oyunları için geliştirilen GPU'nun (grafik işlem birimi) YZ'ye uyarlanmasıydı. Böylece daha fazla katmandan oluşan sinir ağlarından yararlanmak olanaklı hale geliyordu. Derin öğrenme devrimi başlamıştı. Özellikle verinin merkezde olduğu bir süreç yaşanıyor ve bu doğrultuda hayatın her alanı verileştiriliyordu. Para vermeden kullandığımız bir çok uygulama, aslında kişisel verilerimize erişmek amacıyla geliştiriliyordu.

Derin Öğrenme

Ses ve görüntü tanımadan Go'ya kadar birçok başarılı çalışmanın arkasında derin öğrenme var. Ancak bu başarılar derin öğrenmeyi her sorun için ve her koşulda mükemmel bir yöntem yapmıyor. Birincisi, derin öğrenmenin düzgün çalışabilmesi için büyük miktarda veriye ihtiyaç var. Önde gelen YZ uzmanlarından Andrew Ng'ye göre bir insanın bir saniyeden az sürede düşünerek yaptığı zihinsel bir iş, bununla ilgili çok fazla veri toplanarak YZ'ye öğretilir. Ama bunun için eğitim verisinin karşılaşılan sorunlardan çok farklı olmaması ve alanın bu süre içinde çok değişmemesi gerekir. Bu nedenle derin öğrenme, kuralları yüz yıllardır değişmeyen Go ve satranç için ideal bir çözümdür. Fakat gerçek hayattaki açık uçlu ortamlardaki problemler için yeterli miktarda veri toplamak her zaman olası ve gerçekçi değildir.

İkinci sorun derin öğrenmenin şeffaf olmamasıdır. Klasik YZ'de bir sistemin davranışlarının nedeni anlaşılabilirken derin öğrenmenin verdiği kararları anlamak zordur. Sistem %99 oranında başarılı çalışabilir ama %1'lik hatanın nereden kaynaklandığını bulabilmek bazen olanaksız olabilir. Reklamcılıkta başarı için yeterli olan bir yaklaşımın tıp, yüz tanıma, sürücüsüz araba gibi hayati alanlara uygulanması ve çıktılarının yaşamsal kararlarda kullanılması riskli olabilir.

Üçüncüsü, derin öğrenmenin kırılgan olmasıdır. Belirli bir durumda düzgün çalışan bir sistem daha önce karşılaşmadığı bir durumla karşı karşıya kaldığında sorun yaşayabilir. İnsanların görsel sistemi nesnelere olağan durumları dışında da algılayabilir. İnsan, bir trafik levhasının üzerinde başka şeyler yapıldığı için onu buzdolabı süsü gibi algılamaz. Resimdeki gibi bir levhanın bazı renkleri silinmiş ya da başka bir renge dönüşmüş olsa da insan için hala bir trafik levhasıdır:

Sorunlar

Tabii bu eksiklikler YZ'nin farklı alanlarda kullanımını engellemedi. Elinde çekiç olanın gözüne tüm sorunlar çivi olarak görünür! Şirketler ve “yenilikçi” yönetimler YZ kullanımında çok istekliydi. Örneğin, otomatik karar sistemleri (OKS), bir insan karar vericiye yardımcı olmak veya insan gözetimi olmaksızın özerk olarak kararlar almak için kullanılıyordu. OKS'ler geçmiş verilerden elde ettikleri örüntüler yardımıyla kimin sosyal yardım alacağı, kimin işe alınacağı, işten çıkarılacağı, kimin terörist olabileceği gibi konularda kararlar veriyorlar veya kararlara yardımcı oluyorlar. Bu gibi sistemler devreye alınırken karar süreçlerinin doğruluk ve verimini artıracakları varsayılıyor.

Ancak son yıllardaki çalışmalar, OKS'lerin dikkatsiz kullanımının mevcut toplumsal ön yargıları ve eşitsizlikleri yeniden ürettiğini gösteriyor. Özellikle kadınları, marjinal bireyleri ve grupları olumsuz etkiliyor. Tahmine dayalı polislik ve cezai risk değerlendirme algoritmaları toplumsal yapıdaki eşitsizlik ve ayrımcılığı pekiştiriyor. Düşük gelir ve suç gibi korelasyonları nedensel puanlama faktörlerine dönüştürerek tarihsel suç verileri içindeki gizli ön yargıları güçlendiriyor. Çin'in sosyal kredi sistemi çok eleştirildi. Fakat benzer sistemler, Batı'da da sıklıkla kullanılıyor.

Mevcut YZ yaklaşımlarının temelinde veri ve veriden elde edilen öngörüler var. Bu nedenle şirketler sürekli veri topluyor ve farklı alanlarda toplanan verileri birleştiriyor. Artan gözetim, bir yandan mahremiyet ihlallerine neden olurken diğer yandan sağlık gibi kritik alanlarda toplanan veriler bireylerin aleyhine durumlar yaratabiliyor.

Sentetik medya ile dezenformasyon olanakları artıyor. Sentetik medya, bir dijital medyanın dijital teknolojiler yardımıyla değiştirilmesi sonucu elde ediliyor ve insanları yanıltmayı hedefliyor. Sentetik medya ile özellikle derin öğrenme teknolojilerinden yararlanan derin sahte (deep fake), insanların yüzlerinin, seslerinin veya hareketlerinin gerçekçi simülasyonlarını oluşturuyor. Böylece insanların hiç söylemedikleri sözleri söyledikleri ya da hiç yapmadıkları hareketleri yaptıkları aldatıcı videolar oluşturulabiliyor.

Otonom silah sistemleri (OSS), savaş hukukunu ihlal ediyor. Bu sistemlerin, sınır kontrolü ve polislik gibi silahlı çatışma dışındaki durumlarda kullanılması bir risk. OSS'lerin devlet dışı güçlerin (dolayısıyla hukuksal sınırlamalara tabi olmayan) eline geçme ihtimali bu riski daha da artırıyor.

Bu gibi sorunlara karşı iki ana eğilim söz konusu. Birincisi, teknoloji şirketlerinin faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası kuruluşlar tarafından düzenlenmesi ve sınırlandırılması. Geçtiğimiz birkaç on yıl içinde bir avuç şirket, YZ'yi kritik bir sosyal altyapı olarak geliştirip yaygınlaştırırken ulus devletlere rakip olacak güç ve kaynaklar elde ettiler. YZ, ne tür bir işe gireceğimiz ve ne kadar maaş alacağımız, iyi bir sağlık hizmeti ve iyi bir eğitime erişip erişemeyeceğimiz gibi son derece yaşamsal konularda kararlar veriyor. Ya da daha basit olarak eve giderken kullandığımız rotanın bizi trafiğe sokup sokmayacağını bile söyleyebiliyor.

İkinci eğilim ise sorunları YZ etiği ile çözmek. Teknoloji şirketleri, sorunları etik ilkeler ve şirket içi etik kurullarla çözebileceğini iddia ediyor. İnanırcılıklarını artırmak için yoğun kulis faaliyetleri ve halkla ilişkiler çalışmaları yürütüyorlar. 2020'nin başlarında, dünya çapında 167 YZ etiği yönergesi vardı.

Tüm bu sorunlar tartışılıyor; mevcut YZ'nin yetersizlikleri ve sınırlılıkları daha çok dile getiriliyordu. Yeni bir YZ kışının ilk yağmurları yağıyordu. Ama 2022'nin sonunda, ChatGPT ile birlikte birden hava açıldı. Umut ve korku dolu YZ mitleri yeniden canlandı.

GPT (Generative Pre-trained Transformer)

GPT'ler (Üretici Önceden Eğitilmiş Dönüştürücüler) dönüştürücü mimarisini kullanan YZ modelleri. GPT modelleri, uygulamalara insan benzeri metin ve içerik (resimler, müzik, yazılı kodu) oluşturma ve soruları konuşma biçiminde yanıtlama yeteneği veriyor. Soru-cevap robotları, metin özetleme, içerik oluşturma ve arama için GPT modelleri ve üretici yapay zeka kullanılıyor.

GPT'ler son beş yılda çarpıcı bir gelişme sergiledi. 2018'de geliştirilen ve kamunun kullanımına açılmayan GPT-1, 120 milyon parametreye sahipti. Modelin eğitiminde çeşitli türlerde 7000 yayınlanmamış kitaptan elde edilen 4,5 GB metin kullanılmıştı. 14 Şubat 2019'da çıkarılan GPT-2 ise 1,5 milyar parametreye sahipti ve eğitiminde Reddit'te oylanan 45 milyon web sayfasından, 40 GB metin ve 8 milyon belgeden yararlanmıştı. 11 Haziran 2020'de çıkarılan GPT-3'te parametre sayısı 175 milyara ulaştı, eğitiminde kullanılan metin miktarı 570 GB oldu (https://en.wikipedia.org/wiki/Generative_pre-trained_transformer).

İnsanlar dört gözle GPT-4'ü beklerken ChatGPT, 30 Kasım 2022'de bir prototip olarak piyasaya sürüldü. ChatGPT, GPT-3'ün iyileştirilmiş bir versiyonu olan GPT-3,5'e dayanıyordu. Zaman zaman saçmalasa da ayrıntılı ve anlaşılır yanıtlarıyla ilgi odağı oldu. ChatGPT o kadar başarılıydı ki okullar ChatGPT ile kopyaya karşı önlem almak zorunda kaldılar.

Amazon'un GPT'ye bakışı ise daha gerçekçi ve uygulamaya yönelik (<https://aws.amazon.com/tr/what-is/gpt/>). GPT'nin müşteri geri bildirimlerini analiz etmek ve özetlemek için kullanılabilirliğini; sanal gerçeklikte, sanal karakterlerin insan oyuncularla sohbet edebileceğini savunuyorlar.

Yine de GPT, Yapay Genel Zeka (YGZ) tartışmalarını yeniden başlattı. GPT ile YGZ'ye yaklaşmış mıydık? İnsanlar bir yandan teknolojinin büyümesine kendilerini kaptırırken diğer yandan YZ dünyasının önde gelen bazı isimleri endişelerini dile getirmeye başladılar.

FLI'nın (Yaşamın Geleceği Enstitüsü–Future of Life Institute) 22 Mart'ta yayımladığı “Dev Yapay Zekâ Deneylerini Duraklatın” başlıklı açık mektupta, dev YZ deneylerinin duraklatılması isteniyordu. İmzacılar arasında Elon Musk, Steve Wozniak, Yuval Noah Harari, Daron Acemoğlu gibi isimler de vardı. Mektupta YZ sistemlerinin artık genel görevlerde insanlarla rekabet edebilir hale geldiğine dikkat çekiliyor ve şu sorular soruluyordu:

- Makinelerin bilgi kanallarımızı propaganda ve gerçek olmayan şeylerle doldurmasına izin vermeli miyiz?
- Tatmin edici olanlar da dahil, tüm işleri otomatikleştirmeli miyiz?
- Eninde sonunda bizi geçebilecek ve yerimizi alabilecek zihinler geliştirmeli miyiz?
- Medeniyetimizin kontrolünü kaybetme riskine girmeli miyiz?

Açık mektupta, bu gibi kararların seçilmemiş teknoloji liderlerine bırakılmayacağı belirtiliyor; doğruluk, şeffaflık ve yorumlanabilirlik vurgusu yapılıyordu (<https://futureoflife.org/open-letter/pause-giant-ai-experiments/>).

Daha sonra, 30 Mayıs'ta, CAIS'in (Center for AI Safety–Yapay Zekâ Güvenliği Merkezi) web sitesinde yayımladığı bildiri ise şöyle yazıyordu:

Yapay zekâ kaynaklı yok olma riskinin azaltılması, salgın hastalıklar ve nükleer savaş gibi diğer toplumsal ölçekli risklerle birlikte küresel bir öncelik olmalıdır.

1-2 Kasım tarihlerinde Londra'da gerçekleşen YZ zirvesinde ise riskler iki kategoriye ayrılmıştı. Birinci kategorideki risklerde kötü bir aktörün YZ ile yapabilecekleri üzerineydi. Hükümetler, suç

işlemek için YZ'yi kullanan aktörlerle baş edebilmek istiyordu. İkinci kategorideki riskler ise insanlara yardımcı olması için geliştirilen YZ sistemlerinin insanların aleyhine dönebilmesiyle ilgiliydi. Zirvenin sonunda, YZ'nin zorluklarını ve risklerini yönetmek için uluslararası işbirliği çağrısında bulunan bir bildirme yayımlandı.

Gündelik yaşamda YZ

ChatGPT ve GPT mimarisine dayanan diğer YZ modelleri eğlenceliydi. ChatGPT ile kimi zaman yüzeysel kimi zaman derin sohbetler ettik. Onda, hayata dair çok yakıcı sorularımızın yanıtını aradık. Öğrenciler ödevlerini yaptırıldılar, öğretmenleri buna karşı ne yapacağız diye telaşa kapıldılar. İnsanlar YZ'ye öyküler yazdırdı ve YZ ile hayal güçlerinden görüntüler oluşturdu. Bunlar buz dağının görünen kısmıydı. Ya buz dağının diğer kısımları?

Etik, sesi en çok çıkanların etik konuların önem ve önceliğini belirlemesi açısından bir güçtür. Böylece bazı sorunları tamamen görünmez kılmanın bir aracı haline gelebilir.

YZ'nin olanakları ve riskleri tartışmasının arka planında farklı bir süreç geliyor. YZ, toplumun birçok işlevini destekleyen altyapılar için giderek daha önemli oluyor. Ulaşım, güvenlik, enerji, eğitim sektörleri; iş yerleri ve hükümetler, iyileştirme veya koruma amacıyla YZ'yi altyapılarına dahil ediyorlar. YZ, mevcut altyapıları desteklerken YZ'nin kendisi de bugünün ve yarının birçok hizmetinin bağlı olacağı bir altyapı haline geliyor.

1960'larda hesaplama gücünün çok sayıda insan için önemli bir kaynak olabileceği düşünülüyordu. Hesaplamanın bir hizmeti olarak sunulup sunulamayacağı tartışılıyordu. Büyük enerji santralleri gibi dev bilgisayarlar olacak ve yurttaşlar bu bilgisayarlardan hesaplama hizmeti alacaktı. Ortaya çıkan ölçek ekonomileri hesaplama hizmetinin maliyetini düşük tutacaktı. Kişisel bilgisayarlar daha icat edilmemişti. Tek bir ileri teknoloji bilgisayarın 100.000 ABD dolarına, hatta daha fazlasına mal olabileceği bir çağda hesaplama hizmeti mantıklı bir öneriydi. Aslında 1960'ların sonunda birçok

şirket bu modeli izledi. CompuServe gibi birkaçı çok başarılı oldu. Gözlemciler bu tür hizmetlerin eninde sonunda kamuya açık, denetlenen tekel hizmetlerine, yani bir altyapıya dönüşebileceğini düşünüyordu.

Geçmişte altyapıların birçoğu özel girişim olarak ortaya çıkmıştı. Daha sonra kamu tarafından düzenlenen tekel statüsüne kavuştular. Ulusal hükümetler demir yollarının, ana otoyolların, posta/telgraf/telefon ve diğer altyapıların sağlanması ve/veya düzenlenmesiyle ilgilenmeye başladılar. Ancak 1970'lerin sonlarından itibaren neoliberal hükümetlerin piyasa rekabeti yoluyla maliyetleri düşürmeye çalışmasıyla modern altyapı ideali de çökmeye başladı.

Thatcher-Reagan döneminde birçok altyapı kuralsızlaştırma ve özelleştirmeye tabi tutuldu. Hükümetin rolü artık kamu mallarının tekel sağlayıcılarını yönetmek veya denetlemek değil, tam tersiydi. Hükümetler, modern altyapı idealinin ima ettiği sorumlulukların çoğundan feragat ederken rekabeti artırmak için bu tekelleri parçaladılar.

1980'lerin sonlarından başlayarak, bu model ve onunla birlikte her türlü kamu hizmeti anlayışı da terk edildi. Neoliberalizmin yükselişiyle beraber devletlerin modern altyapı idealinden geri çekilmesi ve kişisel bilgisayarların beklenmedik yükselişi bu süreçte etkili oldu. Ancak dijital platformların altyapısal özellik kazanmasıyla beraber hesaplama hizmeti modeline bir dönüş var.

Son yıllarda platformların basitçe tarafları bir araya getirmenin ötesine geçerek altyapısallaştıklarını görüyoruz. Facebook uzun zamandır kendisini gündelik hayatın içine yerleştirmeye çalışıyor; sadece iletişim için değil, kişinin sosyal ilişkilerini ve daha genel olarak çevrimiçi bağlılığını düzenlemek ve genişletmek için herkesin bir Facebook varlığı "olmalı". 2021'deki Facebook kesintisi, Gana'daki birçok işletmenin Facebook altyapısı olmadan çalışmadığını gösterdi.

Geniş çapta erişilebilir olan Google da altyapı özellikleri taşıyor. Google'ın ortadan kaybolduğunu düşünelim. Çok sayıda insanın e-posta arşivleri ve adresleri, belgeleri, fotoğrafları ve diğer kritik kayıtları ve hizmetleri tamamen yok olacak. Navigasyon olmadan nasıl yolumuzu bulacağız?

YZ'siz bir Google, Facebook veya Amazon düşünülemez. Bu bağlamda YZ uzun süredir hayatımızın içinde. Ancak son 10 yılda bulut bilişimle beraber "hesaplama hizmeti" daha yaşamsal biçimde canlandı, yayıldı ve olağanlaştı.

GPT gibi YZ modelleri bunun üzerine kurulu. Büyük teknoloji şirketlerinin bulutları, diğer şirketlere ve kurumlara ev sahipliği yapıyor. Böylece büyük teknoloji şirketlerinin iki temel avantajı giderek artıyor. Birincisi, veriden elde ettikleri avantajlar. Doğrudan veri toplamak amacıyla geliştirilen uygulamalar bir yana bulutlarda sakladığımız veriler, bulut sahiplerinin YZ sistemlerini güçlendiriyor. Gözetim yoluyla en geniş ve en derin davranışsal verilere erişebilen firmalar, doğal olarak tüketicilere yönelik YZ ürünlerinin yaratılmasında daha avantajlılar. Dolayısıyla son zamanlarda veri avantajını genişletmeye odaklanan teknoloji şirketleri arasında stratejik birleşmeler gerçekleşiyor. Daha doğrusu Büyük Teknoloji şirketleri küçükleri yutuyor. Çeşitli verilere sahip olan bir avuç şirket, sağlıktan tüketim mallarına, eğitimden krediye kadar bir dizi sektörde temel altyapı olarak yer alabiliyorlar.

İkincisi, hesaplama gücüdür. Günümüzdeki YZ temelde veri odaklı bir girişimdir ve bu modelleri eğitmek, ayarlamak ve konuşlandırmak için büyük bir hesaplama gücü kullanılıyor. Bu oldukça yüksel maliyetli bir iş. Çipler ve veri merkezlerinin konumu gibi maddi bağımlılıkların yanında kalifiye bir iş gücüne gerek var. Bulut ve hesaplama kaynakları YZ sistemlerinin temelini oluşturuyor. Bu nedenle, az sayıda şirket aslında kendi altyapısını işletebiliyor. Diğerleri başkalarının bulutunu, yani başkalarının donanımlarını, yazılımlarını ve verilerini kullanmak zorundalar. Her ne kadar “YZ startup’ları”nın sayısı fazla olsa da bunlar büyük teknoloji şirketlerinin sunucu altyapısına bağımlılar. Örneğin Microsoft kısa bir süre önce GPT-4’e potansiyel rakipler geliştiren müşterilerini cezalandırmaya başladı ve Bing arama verilerine erişimlerini kısıtlamakla tehdit etti.

Özetle, 1960’larda, kişisel bilgisayar ortaya çıkmadan önce tartışılan, hesaplama hizmeti modeline geri dönüyoruz. Hesaplama, hem yapay zeka modellerinin oluşturulmasında (eğitiminde) hem de bu modellerin yapay zeka ürünlerinde konuşlandırılmasında önemli bir darboğazdır. Hesaplama işlemlerine bağımlılık, özellikle üç bulut altyapı sağlayıcısına (Batı’da Amazon, Google ve Microsoft; Çin’de Alibaba) yapay zeka geliştirme ve dağıtımında avantaj sağlıyor. 1945’de IBM’in yönetim kurulu başkanı Thomas Watson, birkaç büyük bilgisayardan oluşan bir dünya pazarı öngörüyordu. 80 yıl sonra, YZ hizmetleri ile yaşadığımız tam da bu değil mi?

Ulaşım, güvenlik, enerji, eğitim sektörleri; iş yerleri ve hükümetler, iyileştirme veya koruma amacıyla YZ’yi altyapılarına dahil ediyorlar. YZ’nin kendisi de bugünün ve yarının birçok hizmetinin bağlı olacağı bir altyapı haline geliyor. Ama şu anki konjonktürde, altyapılarımıza dahil ettiğimiz ya da gelecekteki birçok hizmetin bağlı olacağı YZ, bizim olmayacak.

Gelişmiş ekonomilere ve büyük teknoloji şirketlerine bağımlıyız.

Ama şimdi YZ ile daha da büyük bir bağımlılık geliştirme riskiyle karşı karşıyayız.

Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sevgili İzlem’e çok teşekkür ediyoruz. Gerçekten günümüz ortamında, verili sistem koşulları içinde yapay zekânın bizi nerelere götürebileceğini çok güzel özetledi bence. Ama şairin dediği gibi, ama umudu var büyük insanlığın. Bunu da umarım İlhami ağabey, İlhami Türkoğan bizlere iletmeye çalışacak. İlhami Türkoğan, Yönetim Kurulu üyemiz. Yıllardır sektörde çalışan, bu konuda kafa yoran değerli bir arkadaşımız. Umarım, kendisinden umudu duyabileceğiz.

BULUT VE YAPAY ZEKÂ TEKNOLOJİLERİ İLE ÖZGÜR YAZILIM VE DONANIM EŞİTLİKÇİ BİR DÜNYA İÇİN NE İFADE EDİYOR?

İlhami TÜRKDOĞAN

Herkese merhabalar.

Bu sunumu bir yapay zekâyla hazırladım. “Şöyle olacak, böyle olacak” falan diye söyledim, çok güzel de hazırladı. Tam Powerpoint olarak kaydedeceğim, “99 avro” dedi. Dolayısıyla ne yaptım ben? LibreOffice’im var, açık kaynak. Oradan tek tek kestim ve LibreOffice’e yapıştırdım. Tabii, hepsini yapıştıramadım. Sizler için iyi oldu ama çünkü toplam 8 sayfa kopyalayabildim.

Eşitlikçi bir dünya, hayal edeceğimiz bir dünyaya gelmeden önce iki sayfam var. Biliyorsunuz, eşitlikçi bir dünyaya kolay gidilmiyor!

Geçen Sanayi Kongresinde Anıl Aba, “Tekno ütopya mı, yoksa tekno distopya mı?” tartışmalarıyla ilerlerken, günümüzde yanıtın berraklaşmaya başladığını söylüyordu. Bir az önce İzlem de aynı vurguyu yaptı. Son 50 yılın gelişmeleri sonucunda “5-10 kişinin üzerine çöktüğü bir İnternet dünyasına sahip olduk”.

Sizler de görüyorsunuz, bir önceki oturumun konuşmacılarından Özgür Narin de bunları anlatmıştı. Biz yaklaşık 20-25 yıl önce Demokrasi Kurultayı yapmıştık. O Kurultayda “Bilim ve Teknoloji” başlıklı raporu bir grup arkadaşla birlikte hazırlamıştık. Orada da benzer şeyleri söylemiştik. Yani bu 50 yıl içinde teknolojiler, bunların içinde bilişim teknolojileri de aslında epey fena sonuçlara kaynaklık ettiler.

İkinci sayfada mücadele diyorum. Benim geleceğim yerin farkını anlatmak için bu iki sayfayı koydum. Burada da bugün biz bir yandan bu mesleği yapanlar olarak işimizi yürütürken, bir yandan da bizimle birlikte işlerini yapan, bu teknolojilerden ve sanayi politikalarından etkilenenlerle birlikte ne yapabiliriz, buna dair epey tartışma var, yazılar var. Dolayısıyla bunu da biliyoruz; burada konuşuldu, geçen Sanayi Kongresinde de konuşuldu, bizim yaptığımız Bilgisayar Mühendisleri Kurultayında da konuşuldu. Dolayısıyla bu ikisini aklımızdan çıkartmadan gözümüzü kapatalım, “pozitif enerji yayalım” ve geleceğin dünyasını düşünelim. Burası önemli!

Şili’de, 1971-73 arasında sosyalist Allende Hükümeti iktidardaydı. Onlar bir proje üzerinde çalıştılar. Bu proje için gençlerden oluşan ekipler kuruldu ve mühendislerden biri bu alana kafa yoran biriydi. İngiltere’de siberetik konusunda kitapları olan, danışmanlık yapan Beer’i tanıyordu. Ona teklif ettiler, o da Şili’ye gitti, orada bir sistem kurdular. Bu konuda bir kitap yazan bir bilim kadınının yazdığıyla konuşursak, onlar şu arayışın peşindeydiler: “Bir yandan bireylerin özgürlüklerini korurken, anayasaya bağlı kalırken, basını özgür kılarken, aynı zamanda devletin

denetimini nasıl genişleteceğiz? Yani planlama yapacağız, üretimin takibini yapacağız, aksayan yerlere müdahale edeceğiz; ama bunu yukarıdan herkese emirler vererek değil, çalışanların içinde olduğu ve denetlediği bir sistemi nasıl kuracağız?” Burada Beer devreye girdi.

Beer’ın düşüncesine göre, insan vücudu gibi çalışan bir üretim yönetimi, vücut alarm vermediği sürece karışılmayan bir işleyiş, aşağıdan yukarı sürekli bir veri akışının sağlanması ve iktidarın ekonomi üzerinde denetimini sağlamak; yukarıdan dayatılan bir plandan daha çok, zaten kendi kendine çalışan küçük birimlerdeki yolunda gitmeyen ne varsa ondan haberdar olmak. Bir gazeteci bu konuyu podcast’ler halinde anlattı ve sürekli de yazıyor. Hayek, belki biliyorsunuz, o da sağcı bir bilimcidir. Planlamaya karşı; çünkü piyasanın her şeyi düzenleyeceğini söyler. Yazısında şöyle diyor: “Beer ile Hayek birbirlerini tanıyorlardı. Hayek merkezi planlamaya karşıydı. Beer, Allende Hükümetine, Hayek de daha sonra Augusto Pinochet’ye danışmanlık yaptı.” Bugün neye kafa yordüğümüz, aslında kime, neye faydamızın dokunacağını da bir göstergesi olmuş oluyor. Cysbersyn projesinde problemler oldu; inandırıcılık kaybı. Bu, bugün hepimizin yaşadığı şeylerden biri. Bu işlerin planlamayla yapılacağına, planlamanın da demokratik olabileceğine, teknolojinin daha farklı biçimlerde kullanılabileceğine inanmıyoruz. Şili’de de özellikle bu işi yürütenler tarafında bir inandırıcılık kaybı oluştu. Bu, bizim bilmemiz, farkında olmamız gereken bir durum.

İkincisi, her zaman olduğu gibi, bir bürokratlaşma tehlikesi var her yerde. Orada da bunun önlemleri alınmaya çalışılsa da yaşandığını görüyoruz. Bir de tabii ki, Allende’nin kendisi. Allende, başlangıçta çalışanların, işçilerin, emekçilerin gücüyle iktidara geldi; ama karşısındaki Kissinger - geçenlerde öldü; arkasından çok güzel şeyler söylendi- ve içerideki sermayenin saldırılarına karşı işçilere, emekçilere güvenmeyi bırakıp onlarla barışmayı düşündüğü için, kendi atadığı general tarafından öldürüldü.

Türkiye’ye gelmeden önce bir başka örnekten bahsedeyim. Feminist bir internet için uğraşanlar var. Verilerin toplanması ve bu verilerin nerede, nasıl kullanıldığı, ne için kullanıldığı meselelerine kafa yoruyorlar. Bu büyük sunuculardaki, bu büyük bilgisayarlardaki bozulmaları, tek tek küçük gruplar aracılığıyla verilecek eğitimlerle kadınların eğitilerek tamir etmesi sağlanarak yapılabileceğine dair önemli girişimler var. Bu girişimler geleceğin dünyası açısından oldukça önemli deneyimler.

Çok teşekkürler.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sevgili İlhami Türkoğlu’na çok teşekkür ediyorum. Sorular kısmını en sona bırakmıştım. İsmail Bey, seninle başlayalım hemen.

İSMAİL KÜÇÜK- Merhabalar. Teşekkür ediyorum. Ben çok faydalandım. Ama başıma gelen bir olayı paylaşmak istiyorum. Bir gün bir arkadaşım bir toplantıdan beni arıyor. Ben de başka bir toplantıdayım. “Çok acil ihtiyacım var; şu iklim değişikliği ve karbon salınımlarıyla ilgili bana bir not gönder” diyor. Ama yazacak halim yoktu; hemen akıllı şeye sordum, cep telefonuna kaydettim ve gönderdim. Toplantı bittikten sonra okudum. “Konuştun mu bunu?” dedim, “Hayır” dedi. “Sakın konuşma! Çok yanlış” dedim. Şu anda bu akıllı dediğimiz konularla ilgili bize verilen bilgileri aslında kapitalizmin bize verdiği bir akıl olarak görüyorum. Bunun bununla bir ilişkisi var mı? Ben orada karşılaştığım için bunu söylüyorum. Yani sanki oradan buraya öğretmişler, o öğretilen şey de bize diyor ki, “Size sorduğumda bu şekilde değerlendiriliyor”. Teşekkür ediyorum.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Tabii, şu anda Oturum Yöneticisi konumundayım, ama gerçekten ne verirsek onu alıyoruz aslında. Biz şu ana kadar nasıl bir dünya oluşturmuşsak onun suretinde bir yapay zekâ karşımıza çıkıyor olabilir. Naçizane düşüncem. Buyurun hocam.

COŞKUN GÖK- Merhaba. Herkese iyi akşamlar. Konudan bağımsız olarak İlhami hocanın iki şeyiyle ilgili bir şey söylemek istedim. Bir, Allende işçi sınıfından umudu kestiği için değil, işçi sınıfına bağlı olduğu için bence darbe yaptılar. İlhami hocanın o değerlendirmesine katılmıyorum. İkincisi, yine İlhami hocanın son cümleleri çok tartışmaya açtı bence, özgür fabrikalar. Merkezi planlamadır asıl olan. Özgür fabrikalar çok tartışmalı bir mevzudur. Bu konulardan bağımsız olarak buna değinmek istedim.

Bir katkıyla beraber bir soru sormak istiyorum. Fransız Devrimi, Ekim Devrimi dışında, insanlık tarihini belirleyen temel şeyler var; örneğin buhar makinesinin kullanılması, elektriğin kullanılması, bilgisayar ve internetin kullanılması. İnsanlık tarihinin sınıfsallığı, iyi ya da kötü insanlara yaptığı katkılardan bağımsız olarak belirleyen gelişmeler bunlar. Her şey bize göre sınıfsaldır ve her şey mücadele alanıdır. Elektriğin bir sınıfsallığı vardır ve mücadele yönü vardır. Elektrik ilk çıktığı zaman, Amerika'nın bazı eyaletlerinde elektriğin kullanılmasına karşı yasalar çıkmış. Bir sınıfsallık alanı vardır; çünkü birilerine daha fazla hizmet ediyor, birilerini daha fazla sömürüyordur ve o alanda mücadele edilmesi gerekiyor. Yapay zekânın da bu yönü mutlaka vardır. Arkasında görünmeyen bir işgücü var bunun üretilmesi kısmında ve önümüzdeki yıllarda, önümüzdeki 10-15 yılda dünya genelinde 200 milyondan fazla insanın işsiz kalmasına sebep olacağı varsayılıyor. Yani bir sınıfsallık yönü var. Bu sınıfsallık yönünü de işin içine katarak şunu sormak istiyorum aslında. Cevaplaması açısından belki İzlem hocaya daha uygun bir soru. İnsanlık tarihini belirleyen makinenin kullanılması, elektriğin kullanılması, internet meselesi gibi, insanlığın geleceğini belirleyecek olan bir yönü var mı yapay zekânın? Yeni çıktı, bir yıldır yaygın olarak kullanılıyor. Sizin o söylediğiniz baharlardan birisini yaşıyoruz ve bir süre bununla uğraşacağız, ondan sonra yine hayatımızdan çıkacak, sönmünecek ya da etkisi azalacak. Olumlu ya da olumsuz yönlerinden ziyade, insanlığın geleceğinde belirleyici bir faktör mü bu yapay zekâ meselesi? İyi akşamlar.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun Erhan hocam.

ERHAN KARAÇAY- Sayın Başkan; geçen ayki Bilgisayar Mühendisleri Odası'nın etkinliği, geçen hafta EMO'nun etkinliği, bu hafta Makina Mühendisleri Odası'nın etkinliği. Gerçekten TMMOB'nin etkinliklerine emek verenlere binlerce defa teşekkürler.

İlhami bir şey söyledi, benim biraz garibime gitti. Bu yapay zekâ konusu olunca, alışmaya çalışıyoruz. Biz zekâmızla bazı şeyleri çözemiyoruz. Sonuçta, son haftalar yoğun geçti, devrimi öteledik; ama biz devrimi yapacağız diye aynı heyecanı duyuyoruz. Burada bu sınıfsal konuyu, emek-sermaye çelişmesini nereye yerleştireceğiz bu yapay zekâ konusunda? Artı, devrime mutlak inanıyorum, gerçekleştireceğiz. Buradaki arkadaşlarla da omuz omuza, hep birlikte gerçekleştireceğiz. Burada biz yine Devlet Planlama Teşkilatı gibi, belki yapay zekâdan da faydalanacak bir yapı oluşturulması gerektiğini, bir merkezi planlama olması gerektiğini düşünüyoruz. İlhami ezberimizi bozuyor. Bu konuyu biraz daha açmasını isteyeceğim. Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun hocam.

Prof. Dr. TURAN SUBAŞAT- Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi. Bu yeni sanayi devrimi olarak adlandırılan şeyin geçmiş sanayi devrimlerinden bazı önemli farklılıkları olduğu söyleniyor. Bununla ilgili bir-iki tane kısa sorum olacak bütün panele. Birincisi, ölçek ekonomileri şu ana kadar olan sanayi devrimlerinde hep önemli oldu. Bu yüzden günümüzde devasa firmalar görüyoruz. Acaba bu Sanayi Devrimi bu ölçek ekonomisini yok edecek mi? Çünkü öyle şeyler söyleniyor ki, “Üretimler artık küçük atölyelerde, son derece teknoloji teknolojik bir şekilde yapılabilecek” falan deniliyor. Acaba bu gerçekleşecek mi? Bence bu çok önemli şeylerden bir tanesi.

İkincisi, bu Sanayi Devrimi’nin ürünlerini, Burada bir sürü şeyler var; nesnelere interneti, yapay zekâ, büyük veri falan. Bunlar ne kadar transfer edilebiliyor acaba gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere? Önceki sanayi devrimlerinin önemli şeylerinden bir tanesi, bunun çok yavaş olmasıydı, yani bir yerde üretilen şeylerin diğer ülkelere geçmesi. Ama bu daha hızlı olabilecek mi acaba? Bunlar ucuz mu, transfer edilebilir mi, bu konuda herhangi bir şey var mı? İşsizlik üzerine etkisi yine farklı olabilir mi? Bunlar biraz iktisatçılar için sorular, kusura bakmayın; yani cevap vermeyebilirsiniz tabii ama önemli gibi geliyor. Geçmiş sanayi devrimlerinin önemli bir etkisi sürekli olarak niteliksiz emeği daha çok işsiz kılma yönündeydi. Acaba bu Sanayi Devrimi nitelikli işçileri mi daha çok işsiz kılabilir? Bu yeni teknolojiler sayesinde mesela bir doktorun işsiz olması mı daha kolay acaba, bir hasta bakıcının mı? Bu, enteresan şeylerden bir tanesi. Çünkü robot teknolojisi ve yapay zekâ biraz birbirinden farklı şeyler. Robot teknolojisi, yapay zekâyâ göre daha mekanik kısmı işin içerisinde olan bir şey sonuçta.

Bir iktisatçı bir şey demişti, “Bu yeni teknolojiler sosyalizmi hem gerekli, hem mümkün mü kılıyor?” diye. Bu da enteresan şeylerden bir tanesi. Mümkün kılıyor, belki bu planlama kısmında falan bu yapay zekâ gerçekten kullanılabilir. Bu konuda da çalışmalar var. Gerekli olmasının nedeni de belki bunun çok büyük sorunlar yaratabileceği. İşsizlik, çok çok büyük çalkantılar, çok çok büyük sorunlar yaratabilecek.

Son sorum, ChatGPT niye öğrenemiyor, onu çok merak ediyorum. Ben mesela çok seviyorum onunla konuşmayı. Bir şeyler soruyorsunuz iktisatla ilgili, cevaplar veriyor, veriyor, bir süre uğraşa uğraşa onu bir şeye ikna ediyorum, “Doğru söylüyorsunuz. Çok özür dilerim” falan diyor. 10 dakika sonra yine aynı konuşmayı yapıyorum, aynı süreçlerden geçmek zorunda kalıyorum. Halbuki insan özür dileyip hatasını kabul ediyorsa, onu öğrenmesini de bekler insan; ama öğrenmiyor.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

MURAT ASLAN- Teşekkür ediyorum. Ziraat mühendisi. Yapay zekâ konusu hızlı bir gelişme içinde ve önümüzdeki 50 yılda da neler olacağını şu anda kestirmek de zor. Biraz önce bir arkadaşımız biraz değinmeye çalıştı. Bu yapay zekâ konusu sadece tıp alanında değil de, mesleki alanlarının birçoğunda işsizlik de getirecek gibi görünüyor. Özellikle de bizim mesleki alanlarımıza dair de, mühendislikte bir işsizlik getirecek mi, bu konudaki görüşlerinizi almak istiyorum.

İkincisi, bu yapay zekânın geleceği konusunda bazı bilim insanlarının da oluşturduğu bir ekibin etik konusunda bazı tartışmalara girdiğini ifade etti bir değerli konuşmacımız. Meslek örgütlülüğü gözünden bakıldığı zaman, bunun içinde bizlerin de olması gerekiyor mu? Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sağ olun. Buyurun hocam.

İSMAİL ODABAŞI- Ben sağlık sorunu yaşadığım için, daha çok sağlıkla ilgili gelişmeleri bekliyorum, ama yok. 3-4 yıldır ben Parkinson hastasıyım ve bu konuda hiçbir ilerleme yok, hep aynı ilaçlara devam ediyoruz. Neden sağlık konusunda biraz geri kaldı bu şey?

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun hanımefendi.

SALONDAN- Siz mesela Cem Bey, “Biz neyi beslersek onu alıyoruz ChatGPT’den” dediniz. Sorum hepinize aslında. Fakat besleyen biz değiliz. Turan hoca da söyledi, bir yerden besleniyor. Burada tek tipleşme, tekelleşme, bilginin de tekelleşmesi söz konusu. Dolayısıyla bu teknolojiler kimin elindeyse, bir şekilde besleyenler de onlar ve bizim nasıl kullanacağımızı belirleyen de onlar olmayacaklar mı? Ek olarak, sadece tıpta değil, eğitimde de -ki, bu çok önemli- yakın zamanda çok ciddi bir şekilde yapay zekânın kullanılması herhalde çok gündeme gelecektir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Buyurun.

ÖMER DURSUN ÜSTÜN- Şehir plancısıyım. Sanayi Kongresi ve yapay zekâyı bir arada düşündüğüm zaman, artık biraz daha üretimde insansızlaşma ve onun etkileri, yaratacağı sınıflar üzerinden belki değerlendirmenizi rica edebilirim. Nihayetinde, iki kat kâr etmiş bir fabrika nasıl ki kârını işçisiyle paylaşmıyorsa, bu yapay zekânın, hızlı üretimin sahipleri de buradaki kârlarını toplumla paylaşmayacak. Konjonktür de öyle gösteriyor ki, “İnsanlara refah payı verelim bu üretimden, hayatımız devam etsin” üzerine kurulu bir geleceğimiz olmayacak. Acaba bunun arka planında, kuramsal arka planında nasıl tahayyüller var? Biraz daha toplumcu, kamucu politika talep edilebilecek, geleceğe yönelik kuramsal bir zemin tartışabilecek, eksen belirleyebilecek; örneğin merkez ülkelerde bu otonom üretim sürerken, bizler geri bırakılıp sadece işgücünü yenilemeye terk edilmiş bir toplum mu olacağız çevre ülkeler olarak? Nasıl bir zemin, nasıl bir tartışma tahayyül edilebilir bununla ilgili?

OTURUM YÖNETİCİSİ- Sorulan sorular oldukça kapsamlı. Öncelikle arkadaşlarımız kısaca yanıtlarını versin. Bir sonraki oturum forum niteliğinde olacak ve o forumda da bu konular, nereye doğru gidiyoruz, sanayileşme nereye, mühendislik nereye, yapay zekâ buna ne şekilde etkide bulunacak, bunları da ifade edeceğimiz bir platform olacak. Biz soruları yanıtlamaya çalışalım, ondan sonra da bu sorulara hep beraber cevaplar oluşturmaya çalışalım derim. Buyurun İlhami ağabey.

İLHAMİ TÜRKDOĞAN- Konuşmama gelebilmek için iki sayfa yapmıştım. Soruların büyük bir çoğunluğu birinci ve ikinci sayfayla ilgili ve onlar hem önceki Sanayi Kongresinde, hem de bu Sanayi Kongresinde aslında epey tartışıldı, konuşuldu. Yapay zekânın sonuçları, riskleri ve bunlara karşı bugünün dünyasında nasıl mücadele edeceğimiz, nasıl örgütleneceğimiz meselesi. O alana pek girmeyeceğim.

Planlama konusunda iki farklı kişiden bahsettim; Beer ve Hayek. Hayek tümüyle planlamaya karşı. Merkeziyi bırakın, planlamaya karşı. Belki yanılıyor olabilirim. Ama burada planlamadan neyi kastediyoruz? Bugün Çin planlama yapıyor ve sosyalizmin deneyimlerini biliyoruz. Yani oradaki planlamayı mı sahipleneceğiz? Dolayısıyla bu yeni teknolojileri tartışırken, geleceğin dünyasında onu tartışacağız. Ölçek ekonomisi de aslında bununla ilgili. Ölçek ekonomisini nasıl yapacağız? Bugün kapitalizm tüm dünyayı fabrika haline getirdi; ama fabrika haline getirirken, 5 kişinin, 10

kişinin tüm gelire çöktüğünü ve insanları da gece gündüz çalıştırdığını biliyoruz. Biz de bu fabrikaları tüm dünyaya getirebiliriz ve az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler olarak değil de, tüm dünyada bu emeğe el koymak isteyenler ve bu emek yerine kendi eşit dünyasını kurmak isteyenler arasındaki mücadeleye yoğunlaşmamız gerekir. Bugün Türkiye’de de ciddi şekilde bu emeğe el koyanlar var, başka ülkelerde de el koyanlar var. Dolayısıyla biz ufukumuzu biraz bu çerçevede düşünebiliriz.

Son bir şey daha söyleyeyim. Bir arkadaşımız, “Meslek örgütü olarak biz bunun neresinde olmalıyız ya da bu konularda ne yapmalıyız?” diye sormuştu. Zaten TMMOB içinde elimizden geldiğince bunu yapmaya çalışıyoruz. Ne değişiyor ve bu değişime karşı toplum, emekçiler ve bu mesleği yapanlar bunu nasıl anlayacak, buna karşı ne yapacak, bu kongreler buna hizmet ediyor.

OTURUM YÖNETİCİSİ- İzlem, senin de herhalde bazı yanıtların var.

İZLEM GÖZÜKELEŞ- Buradaki birçok soru beni fazlasıyla aşan konular. ChatGPT ve üretken yapay zekâ hakkında bir şeyler söylemek istiyorum. Size saçma yanıtlar vermiş olabilir; çünkü o ChatGPT’nin ya da OpenAI’nin yanıtlarında “Halüsinasyon görmek” diye bir kavram var, hiç beklemediğiniz anda çok farklı yanıtlar verebiliyor. Siz çok kritik bir konuya değinmişsiniz. Belki bilerek öyle saçma sapan bir yanıt da vermiş olabilir. Sunumda bahsetmeye çalıştım; yapay zekâ etiği şirketler tarafından bazı konuları, bazı sorunları örtmek için kullanılıyor. Bunların başında da yapay zekâdaki o modellerin, o çalışan bilgisayarların çevreye verdiği zarar var. Yani siz, o konuya değinerek zaten tehlikeli sulara yüzüyorsunuz. Mesela bu büyük büyük bilgisayarların çalışması için gereken enerji, soğutması için gereken enerji çok büyük çevre sorunlarına neden oluyor. Bunları ancak araştırmacı gazetecilerin ortaya çıkarmasıyla öğreniyoruz. Çoğu zaman bilmiyorduk.

Yapay zekâ yaşamı değiştirecek mi; bence fazlasıyla değiştirecek. Sadece ufak bir örnek vereyim. Yazı çıkarken, felsefeciler şey diyorlardı, “Metinlerin yazılı olması insanların bazı şeyleri hafızasında tutmasını engelliyor” diyorlardı. Şimdi Google’da benzer bir sorun var; artık insanlar her şeyi Google’dan baktığı için, bazı temel konuları bile akıllarında tutmuyorlar. En basit yön bulma duygusunu, sorarak öğrenme şeyini bile kaybettik. Bunlar çok ufak şeyler; fakat genele baktığımızda, yapay zekânın toplumda büyük değişiklikler yaratacağını düşünüyorum.

Bir şey daha söyleyeceğim. İşsizlik konusunda, meslektaşımız Arif Koşar’ın, “Robotlar İşimizi Elimizden mi Alacak?” diye bir kitabı vardı. Güzel bir kitap, tavsiye ederim. Ama işsizlik dışında, mühendislik emeğinin biraz daha geri planda olacağını, niteliğini kaybedeceğini düşünüyorum. Bunu tıpta da görüyoruz. Doktorlar mesleklerini artık şeye indirgemiş durumdalar, “Film çıkar, ben filme bakarım, ona göre karar veririm” gibi bir şeye indirgemiş durumdalar. Doktorluğun bazı temel şeyleri var, elle kontrol etmek gibi; onlar bitti. Böyle olunca, yapay zekâ onların işini daha rahat alabilecek mesela.

OTURUM YÖNETİCİSİ- “Gözünün içine bakıp anlarım” diyen hekimler vardı eskiden. Buyurun Suat hocam.

Prof. Dr. SUAT ÖZDEMİR- Ben de bir-iki şeye değinmek istiyorum. Öncelikle veri konusundan başlayalım. ChatGPT’den yanlış birtakım bilgiler almış olmanız normal. Hangi versiyonu kullandığınızla da alakalı olan bir şey bu. Gittikçe iyileşiyor. Tabii, içeriğe verilen verinin ne olduğu kesinlikle modeli eğiten kişinin ya da kuruluşun şeyi içerisinde. Ancak, unutmamak gerekir ki, bunlar açık modeller ve herkes tarafından eğitilebilen modeller. Ben Katar örneğini biliyorum.

Onların Falkon diye bir modeli var mesela, ChatGPT'nin bir replikası aslında. Onlar kendi dilleriyle, kendi veri setleriyle eğitiliyorlar ve bunlar açık şeyler. Türkiye olarak da, herhangi bir ülke olarak da, herhangi bir kuruluş olarak da bunların küçük versiyonları çıkmış durumda. Kendinize özgü ChatGPT oluşturabilirsiniz. Yani makine mühendisleri için bir ChatGPT, sadece makine mühendisliğiyle ilgili konular üzerine eğitilmiş bir ChatGPT oluşturmak artık mümkün hale gelmiş durumda. O bağlamda, veriyle ilgili şeyler hâlâ her zaman olacaktır; ama burada o kaynakla sınırlı değiliz.

Meslek konusu, ölecek mi, ölmeyecek mi, kimler ölecek? Ona inanmıyorum. Tabii, bilgiye erişmek kolay hale geldiği için, Youtube'dan her türlü şeyi izleyip her türlü işi yapabilir hale geldik. Yani fayans da döşeyebiliyorsunuz. Bu, fayansçılığın öleceği anlamına gelmiyor. Tabii ki, bilgiye erişebilirlik kolaylaştığı için veya yapay zekâ modelleriyle bu tip şeyler kolaylaştığı için doktora gitme sıklığı azalabilir; ama kimse, "Yapay zekâdan şöyle bir şey öğrendim. Bunun için doktora gitmeyeceğim" demeyecektir diye düşünüyorum. Bilgisayarlar ilk çıktığında sekreterler isyan etmişti, "Mesleğimiz elden gidiyor. Biz daktilo bilen insanlar ne yapacağız?" vesaire filan gibi, şu anda en çok onlar kullanıyor. Bence yapay zekâ çok farklı konularda farklı iş imkânları da oluşturacak. Bazı işler ortadan kalkabilir, ama yine bu modelleri geliştirecek ya da bu yapay zekâyı geliştirecek insanlara ihtiyaç var. Biraz daha nitelikli olanlarımız hayatta kalacaklar, mesleki açıdan daha bilgili olanlar, kendini daha iyi yetiştirmiş olanlar. Sıradan mühendisler -üzülerek söylüyorum bunu- ya da sıradan herhangi bir iş yapan insanların mesleklerinin ellerinden gitmesi daha kolay gibi görünüyor. Teşekkür ediyorum Cem Bey.

OTURUM YÖNETİCİSİ- Ben de bir-iki söz söyleme ihtiyacı hissettim. Nitelik konusundan bahsetti Turan hoca. Daha önceki sanayi devrimleri niteliksiz işlerin ortadan kalkmasına sebep oldu; çünkü önce kol emeği otomatik hale getirildi. Kol emeğinin yerine makineler ikame edilmeye başlandı. Ben şöyle düşünüyorum: Niteliğin anlam değiştireceğini düşünüyorum. Bu, benim kendi düşüncelerim doğrultusunda vardığım bir yorum. Bu konuda çok büyük bir araştırma yapmış vesaire değilim. Bir pastacının mı emeği daha niteliklidir; yoksa sıradan bir işi yürüten bir mühendisin emeği mi daha niteliklidir? Bunun gerçekleştirilmesi için eğitimin yapıyor olması, eğitimin gerekli olması tam bir niteliğe karşılık geliyor mu; yoksa doğrudan ürünle kurulan ilişki üzerinden mi niteliği ortaya koymak lazım, bu, benim kafamı yoran konulardan biri.

İsmail hocam sağlıktan bahsetti, "Sağlıktaki gelişmeler niye biraz daha geri planda oluyor?" diye. Hasbelkader bazı sağlık projelerinin içinde yer almış bir insan olarak söyleyebilirim; açıkçası, orada önümüze veri engeli çıkıyor. Verinin sağlanamaması, özellikle bazı az görünen hastalıklarda, gerçi çok az da görünmüyor. Prostatla ilgili konularla ilgili bir çalışma yürütüyoruz. Ama bu verilerin paylaşımında sorunlar olması veya biraz önce İzlem'in sıklıkla bahsettiği üzere, biraz önceliklerde geri kalması etkili olabiliyor. Fakat bu konularda çalışan, kafa yoran, modeller üretmeye çalışan, şu anda daha çok hekimi asiste etmek amaçlı sistemler üretiliyor. Umarım, bu yönde çabalar artar ve hem sağlıkta, hem eğitimde daha yetkin, daha eşit, daha âdil bir sistemin altyapısına hizmet ediliyor olur.

Bütün sorulara mümkün olduğu kadar yanıt getirmeye çalıştık. Forumda yine benzer konuları tartışıyor olacağız. Bizler de salonda yeri geldiğinde söz alıp konuları aydınlatmaya çalışacağız.

**TMMOB
SANAYİ
KONGRESİ
2023**

2. Gün

16 Aralık 2023, Cumartesi

KAPANIŞ FORUMU

Prof. Dr. Aziz KONUKMAN/ Oturum Yöneticisi

KAPANIŞ FORUMU

SUNUCU- Sayın katılımcılar; Kongremizin Kapanış Forumunu yönetmek üzere Sayın Prof. Dr. Aziz Konukman hocamızı davet ediyorum.

Prof. Dr. AZİZ KONUKMAN- Değerli dostlar, forumun formatı bugün itibarıyla değişiyor. Bakın, onu ilan edeyim. Yönetimden onayını aldım. Bilindiği üzere eski formatta, kongrede sunulan tebliğlerin forum yöneticisi tarafından kısa bir özet değerlendirmesi yapılıyordu. Yani kongreyi başından sonuna kadar izleyen forum yöneticisi kaydettiği notları katılımcıların bilgisine sunuyordu. Bu çok değerli bir çabaydı. Kongreyi başından itibaren izlemeyenler için ister konuşmacı isterse dinleyici konumunda olsunlar katılımcılara yönelik yararlı bir hatırlatma notuydu. Oysa bu tebliğler sonuç bildirisinde zaten özetleniyor ve ardından bir kitapta toplanıyordu. Bu kez duplikasyondan kaçınalım diyerek formatı değiştirdik.

Bilindiği üzere forum, insanları yakından ilgilendiren herhangi bir konuda konuşmacıların yanında dinleyicilerin de söz alarak tartışmaya aktif katıldığı tartışma türlerinden biridir. Geliniz bu kez, forumun adına yakışır bir şekilde bir tartışma ortamı yaratalım. Biz ODTÜ'deyken en büyük tartışmaları forumda yapardık, derste yapamazdık. Hatta bazen hocaları da çağırıp ümüğünü sıkardık, hocalar neye uğradığını şaşırırlardı. Onun için, yöntemi değiştirdik. Bugünkü forum başkanlığında bu yeni yönetime göre sürdürülecektir

Sevgili arkadaşlar; ilk defa bir Sanayi Kongresinde son oturumla tartışma başlamış oldu. Ben son oturumlara çok kaldım. Emin Başkan bilir; bana görev versinler ya da vermesinler, bütün konuşmaları not eden bir kişiyim. Böyle bir hastalığım var. Mesela beni görevlendirse istihbarat örgütleri falan, iyi bir eleman olurmuşum. Her şeyi not ediyorum. İstihbarat hizmetim iyi. Ama burada onunla yetinmeyelim. Zaten tebliğlerin özetleri verilmiş. Tebliğ sunanların ne dediğini ben satır satır yazdım. Onu yapmayacağız. Onu yaparsak tartışmaya daha az zaman kalmış olur. Neleri konuştuk diye çok kısaca değineceğim. Onu da tebliğ isimleri vererek değil, tebliğ sahipleri zaten burada yer alacak. Ama nereden nereye geldik ve bugün niye tartışma başlıyor, onlara kısaca değineceğim.

Öncesinde kongreyle ilgili genel bir tespit yapayım. Bakın, öyle büyük bir açılım yapan bir kongre yaptık ki, vallahi, bir örneği yok. Zaten Batı'da bulamazsınız. Batı'da sanayi kongreleri falan, böyle kamucu bir TMMOB falan bulamazsınız, yapayalnız kalırsınız. Bütün mühendisler piyasacıdır orada. Nerede çalıştığının önemi yok; piyasacıdır, piyasa temelli çözümler üzerinedir ve kelaynak kuşu gibi olursunuz. Hele çevre ülkelerden geldiyseniz, yandınız, orada yabancı hissedersiniz kendinizi. Orada projeler, ihaleler gibi şeyleri konuşuyor mühendisler. Dolayısıyla TMMOB farklı bir örgüt ve zemin, burası ayrı bir yer. Burası ayrı bir yerse, o forumun da özelliği ayrı olacak.

Kongrede önce bir dünya ekonomisi fotoğrafı çekildi. Öyle bir kongrede dünya fotoğrafı çekme kolay bir şey değildir. Küçümsenir bizde. Çok somut bir dünya haritası çizildi. O fotoğrafta bir Avrupa var, bir ABD var. ABD'nin Ukrayna savaşı sonrasında Avrupa'yı nasıl kolonize ettiği

görülmekte. Hatırlasanıza Avrupa’da bir Merkel vardı. Kadın, Sovyet Rusya’yla yakın ilişkiye geçerek enerji politikasını bağımsız kurmaya kalktı. Bitirdiler hepsini. Hele Ukrayna savaşı sonrasında insanlar, emekçi kesimler doğalgazı yakıp ısınamadılar. Rezalet bir durum. Benim oğlum Almanya’da sanki 19. Yüzyıl koşullarında yaşar gibi yaşamını sürdürüyor. Günlerce ısınmadı ve duştan yoksun kaldı. Çünkü orada enerji tüketimini kısıtılar. Ama kimler kazandı? Petrol şirketleri ve Rusya. Emekçiler ise sürünüyor.

Sonuçta ne oldu? ABD bununla yetinmedi, bir de silahlanarak, silah sanayiini geliştirerek, onun için, Selçuk’un dediği çok önemli. Artık bizde sanayi tartışılırken, silah sanayiinden bağımsız bir sanayileşmeyi konuşamazsınız. Konuşacağız dersiniz gülerler, ciddiye almazlar sizi. Çünkü silah sanayiindeki pratik, silah sanayiindeki gelişmeler diğer sanayiye de bir şekilde uygulanıyor. Zaten tarihsel olarak bizim bu sivil uçaklar nereden geldi? Kapitalistler durup dururken, “Airbus yapalım, insanlar uçuşsun” diye mi düşündüler? Önce askeri uçaklarla Afrika’ya uçtular, sömürdüler oraları, bombaları attılar, ondan sonra bunu sivil uçaklara çevirdiler. Dolayısıyla çok enteresandır, çelişki gibi gözükür; ama silah sanayii her zaman sanayileşmenin de önünü açmıştır. Böyle de bir durum var. Avrupa’da durum bu. Peki, Orta Doğu’da nasıl?

Aman Allah’ım! Orası bir felaket. Avrupa yine hiç olmazsa bir kolonileşme sürecinden geçti, ama iyi kötü bir istikrar var orada. Emekçiler mağdur ediliyor, ama istikrar var. Orta Doğu felaket, kimin ne yaptığı belli değil. Bizim Türkiye ise ortada, bir nevi arafta. Dünyada bu gelişmeler olurken, uzun bir süredir neoliberal politikalarda ısrarını sürdüren Türkiye ekonomisi istikrarsız bir ortama sürüklenmiştir. Buradan çıkış ancak planlı bir ekonomiyle mümkündür. Bilsay hocaya göre sanayicin bir plan talebi yoktur. Oysa ABD, Almanya ve Çin örneklerinde deneyimlendiği gibi sanayiden gelen talepleri devlet yönlendirir. Dolayısıyla “Sanayi planı yaratır” anlayışı benimsenmelidir. Bilsay hocanın önerdiği gibi Türkiye’nin bulunduğu istikrarsız ortamdan çıkması ancak planlamayla mümkündür. Biz bu Türkiye’yi konuştuk sempozyumda dünya arka planını vererek.

Bazı sunumlarda, konuşmalarda Avrupa-Orta Doğu arasındaki gelişmeler, o hegemonik ilişkiler tartışıldı. Bir kısım konuşmacı da Çin açılımı yaptı. Bu çok önemli bir açılım. Bilindiği üzere akademik çalışmalarda, ampirik çalışmalar daha yaygındır ve öne çıkar. İlgili ampirik yazında regresyon analizleri yapılarak Çin’in makro ekonomik performansını belirleyen çok sayıda çalışma vardır. Benzer şekilde mikro iktisadi analizler de çok sayıda yapılmaktadır. Ancak sınıf perspektifinden, dünya ekonomisindeki hegemonik ilişkiler açısından yapılan Çin analizleri çok sınırlı sayıdadır. İşin sevindirici tarafı bu tür analizlerin burada yapılmış olmasıdır. Bunu çok değerli buluyorum. Bakın, bir konuşmacı, ideolojik dili beni pek hoşnut etmedi, komünizm dedi, antikomünist bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılıyor; ama çizdiği fotoğraf çok doğru. Antikomünist konuşmacımızın analizi mükemmel, gayet güzel bir analiz yaptı. Keza enerji koridorları konusunda Kuşak Yol projesi ele alındı, orada mesela Çin’in mekânsal, bu yeni hegemonyadaki ilişkileri nefis bir şekilde anlatıldı. Çin’le ABD’nin rakip mi olması gerektiği; yoksa tamamlayıcılık ilişkisinde mi olması gerektiği tartışıldı. O da ilginç bir tartışma. Evet, ikisi karşıtlar, ama simbiyotik bir ortam var. Aslında ikisi birlikte büyüyorlar, ikisi birlikte geliştireyorlar; çünkü ABD’nin tüketim sektörlerine Çin ucuz mallarıyla hitap ediyor, yani onların ürettiği ürünler Amerikan rüyasının bir parçası gibi. Yani siyaset üretmek de çok kolay değil bu ortamlarda.

Klasik, yerleşik iktisattan bir şey çıkamayacağını da tartıştık. Bakın, üniversitelerde hâlâ ders kitaplarında -ayıptır bu, üniversitenin ayıbıdır hâlâ Solow, Harold-Domar büyüme modellerini konuşuyoruz, yine Harold-Domar hiç değilse piyasa yönelimli değil, Keynesçi falan- bunları konuşuyoruz. Ama orada bir Nurkse var. Nurkse unutulmuştu, bir arkadaşımız bize Nurkse'ü anlattı. Fakirliğin kısır döngüsü müthiş bir yaklaşımdır. Bana göre, yerleşik iktisadî o dönem, çıktığı dönem sarsan önemli bir bilim insanıdır. Sonra başka kanallar açıldı. Burada, çok değerli, klasik, yerleşik, ders kitaplarında okutulan iktisadın dışında bir iktisadın, alternatif birtakım tartışmaların olduğunu öğrendik. Çok değerli tebliğler sunuldu burada. İthal ikameci sanayileşmeyi tartıştık. Hatta şunları tartıştık: Yerleşik iktisadın bize doğruymuş gibi anlattıkları öykülerin -hâlâ öğrenciler dinliyor- birer mit olduğunu öğrendik. Bu çok önemli bir şey. Kabul ederiz, etmeyiz, tartışma daha da devam eder; mit olduğunu öğrendik. Hatırlıyorsunuz, değil mi, bize hep ne anlatılıyordu; ithal ikameci sanayileşme, alternatifi ise ihracata dayalı sanayileşme. Oysa niye rakip olsun ki bunlar? Tarihsel örnekler, bu ikisinin birbirini tamamladığını gösteriyor, ülke örnekleri var. En basiti Güney Kore, tipik bir uygulaması. Al, anlat, bütün derslerde anlat. Hatta yerleşik iktisatta, hocamız bahsetmedi, ama bize Güney Kore'nin öyküsünü, Asya kaplanları öyküsünü Dünya Bankası raporlarında piyasacı modellerin başarısı diye anlattılar, 10 yıl böyle geçti yazına, literatüre. Hiç unutmuyorum. Kalkınma hocaları geliyor, "Asya mucizesi var, müthiş. Nasıl? Piyasa yönelimli, tamamıyla piyasa yönelimli kalkınmalarla mucizeler yarattı" diyor. Resmen parasal katkılar sunarak öyküyü değiştirdiler. Çünkü kamucu müdahaleyle bir kalkınma öyküsü, gerçek öykü oyken piyasacı bir öykü gibi anlatılırsa, ideolojik olarak sermaye çevrelerinin benimsediği bir tartışma alanına giriyorsun, artık o yerleşik iktisat daha da egemen hale geliyor.

Sunumlardan bir tanesi açılış konferansı niteliğindedeydi. Hayri [Kozanoğlu], ismini vereceğim mecburen. Biraz da haksızlık yapıldığı inancındayım. Benim arkadaşım olduğu için söylemiyorum. Keşke ona bağımsız bir konuşma yaptırsaydık, Bilsay hocamız gibi, harika bir şey olurdu. Hegemonik savaşları 10 maddede özetledi, fakat son bölümde tam da mücadeleyi ve oradan nereye gidileceğini anlatacaktı, zaman kısıtına geldi. Ben de kendisine dedim ki, "Hiç olmazsa Sanayi ve Toplum dergisine bir yazı yaz." Böylece kendisine bir sipariş vermiş olduk. Bizim TMMOB'nin böyle imkânları var; her şeyi anlatamıyorsanız, gidin, orada anlatın. Bazıları öyle diyor, "Anlatamadım, eksik kaldı" diyor. Anlat işte, herkese açık. Açık bilgi yani öyle şifrelerle falan girmiyoruz, yazının yer aldığı PDF dosyası bedava. İndiriyorsun, sana her şeyi anlatıyor.

Bakın, ne kadar spesifik konulara girildi. Mesela başkanlığını yaptığım oturumda Orta Vadeli Program(2024-2026) masaya yatırılıp tartışıldı. Tedarik zincirleriyle ilgili bir arkadaşımız Portekiz'le bizdeki Gebze'yi karşılaştırdı. Orada Komünist Partisinin bir devrimi var. Önemli bir yer Portekiz, öyle hafife alınacak bir yer değil. Orada bu neoliberal dönüşümün nasıl bir tahribat yarattığını; mezarlıklar var orada arkadaşlar, makine mezarlıkları. Niye, biliyor musun? Yerleşik iktisadın orada gücü sayesinde oldu. "Siz ne uğraşıyorsunuz kardeşim bunlarla, makine bilmem ne, unuttun bunları." Bize de yaptılar. Bize de gelip, "Siz ne yapıyorsunuz kardeşim? Siz bakkallık yapın, manavlık yapın. Sizin işiniz uluslararası iş bölümünde tarım ürünleri. Yok efendim, makine üreteceğim, parça üreteceğim. Unuttun bunları" dediler. Orada direndi, orada sosyalist bir damar var, direndi. Ama ne oldu ondan sonra; mezarlıklara dönüştü. Oralardan dünya ekonomisine, tedarik zincirlerine, değer zincirlerine eklenen düşük ücretli, ciddi olarak emeğin sömürüldüğü, sendikal hakların yerlerde süründüğü bir model çıktı şimdi.

Makro düzeyde kalmadık farkındaysanız. Bu Kongre mikro düzeydeki oluşumları da anlatıyor. Bunların hepsinin aynı anda yapıldığı kongreler yok arkadaşlar, yapamazsınız da zaten, allak bullak olur insan. Makro düzeyde bir şeyi izliyor, birden mikro düzeyde bir şeye geliyor falan. Çok başarıyla bunlar anlatıldı. Mesela çok Somut Orta Vadeli Program(2024-2026), On İkinci Kalkınma Planı gibi resmi belgelerin, bu yetkinlikte anlatıldığını ve değerlendirildiğini hatırlamıyorum. İki belgenin nasıl bir hayal ürünü olduğunu, nasıl hayalleri iyi pazarlayabildiklerini bu sunumlarla öğrenmiş oluyoruz. Bir iktidar var, bir plan metni çalışması başlatıyor ama katılımçılık çok sınırlı. Mesela, sol iktisatçıların önemli bir kısmı yok plan çalışmalarında ve tartışmalarında. On İkinci Plan Meclis'te görüşülürken, özel ihtisas komisyonları raporları web sitesinde yoktu, milletvekillerinin bilgisine sunulmadı. Bundan daha büyük bir ayıp olabilir mi? Çünkü her milletvekili ya da siz -ben de okuyacağım, arkadaş da okuyacak- neyi öğreniriz arkadaşlar; acaba özellikle ihtisas komisyonu raporlarıyla plan arasında bir içsel tutarlılık var mı? Bizim için en önemlisi içsel tutarlılıktır. Eğer içsel tutarlılık yoksa, oraya ne yazarsan yaz, güzelleme olur o.

Plan böyle olunca bütçesi de böyle oluyor.2024 bütçe müzakerelerinde muhalefet tarafından önergeler verildi, hiçbirisi kabul edilmedi. Arkadaşlar, Meclisin bütçe hakkı yerlerde, plan yapma hakkı yerlerde.

Tabii, ben biraz radikalleştim bu süreçte, bu olumsuz tabloyu görünce milletvekillerine çıktığım TV programlarında sine-i millet çağrısı yaptım sürekli. Tabii, çağrımız hikâye; sine-i millete niye dönsün milletvekili? “Otuyoruz burada ne güzel, halkımızla görüşüyoruz. Ofisimiz var” diyor. Belki bu dönem kadar sokaktaki insanla Meclis ayrışmadı. Hepsini gördük, Demirel’leri gördük, şunları gördük, bunları gördük; ama ilk kez bu ayrışma zirve yaptı. Böyle bir dünya olmaz. Ben çağrılar yapıyorum, “İktidar ek bütçenin dışında1 trilyonluk harcamayı yasadışı yapıyor” diyorum, kimseden tık yok. Ertesi gün benim tutuklanmam lazım. Dijital dünya diyorlar ya, beni birisinin götürmesi lazım; götürmüyor. Görüntüm de var, video, yani taammüden, her şey var. Ama kendim de gardımı alıyorum, “Deli iktisatçıyım, deli profesörüm” diyorum, oradan kurtarıyorum. Niye deli diyorum; çünkü akıllı olsam kimse dinlemiyor, deli dersem belki dinlerler diye. Onun için Turan hocaya, “Turan hoca, böyle çok akıllı başında falan konuşma, ‘Ben deli profesörüm’ de” diyorum. “Ben Muğla’dan geliyorum, aykırıyım” demektir o. Mesela Oktay aykırı. Bürokraside çalışacak, aykırı analizler yapacak. Bunlar hep TMMOB sempozyumlarında gördüğümüz aktörler. Bu kimlikleri, bu kişilikleri TMMOB tanıştırdı bize. Yoksa, bu TMMOB olmasaydı, ben Oktay’ı nereden tanıyacağım. Özetle bu zemin öyle değerli bir zemindir.

Arkasından, mesela bir gazeteci arkadaşımızın bir akademisyenden farklı olmayan, o yetenekleri sergileyen bir Orta Vadeli Program değerlendirmesi gördük. Müthişti, inanılmaz müthişti. Buradan açık açık söylüyorum; ikinci gün sabah, daha uyanamamıştık, Oktay’ın, anlattıklarıyla kendimize geldik; “Ne oluyor, ne gidiyor” derken, çaylarımızı yeni içmiştik, birden işler bir karıştı. Anlattığı öykü, biliyorduk biz onu, ama teyit ettirdi. Bakın, biz teyit ettiremiyoruz bazen. Nedir o teyit edilen; zenginlik konumu daha da güçlendi, yoksul daha berbat bir konuma düştü. Sunumunda bölümlenmeler yaptı, dikey bölümlenme. Mesela yoksul bir il biraz yukarı çıkıyor, yer değiştirmeler. Ben ona şey diyorum, deplasmana gidiyor, oradan buraya geçiyor. Ama zenginler yine zengin. Aynı bankacılık sektörü gibi. Bankacılıkta kim parayı kazanıyor arkadaşlar; parası olanlar. Burada da parası olanlar, milli gelirin en çok üretildiği yerler pastadan paylarını alıyorlar ve giderek de zenginliklerini pekiştiriyorlar.

Bilindiği üzere bölgeler, NUTS düzey 2 olarak 26 adet olarak belirlenmiştir. Avrupa Birliği NUTS sınıflandırması, İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics)'nın İngilizce karşılığının kısaltılmış halidir. Kalkınma Ajansları da bu bölge tanımları üzerinden kurulmuştur. Bu sınıflandırma bize çok uygun değil. Çünkü her bir bölge türdeş olmayıp farklı gelir ve kalkınma düzeyindeki illeri kapsamaktadır. Her bir bölgenin o bölgeye ait Kalkınma Ajansı tarafından yapılmış bir bölgesel planı var. Oktay'ın çalışması bize şunu gösteriyor: "Evet, bölgesel plan gerekli, ama mevcutla değil." Çünkü mevcut planlar, zenginlerin durumunu korumuş, hatta bazı yerlerde payını artmış, yoksulları da daha beter yapmış. Sektörel bazda da benzer sonuçlara ulaşmakta.

Arkasından, imalat sanayiindeki yapısal dönüşümü gayet güzel koydu hocalar. Ben zaten onları yakından izliyorum, onlar benim akademik kariyerde zaten izlediğim arkadaşlar. İki tane değerli arkadaşımız vardı. Sanayi nereye gidiyor? Sanayinin nereye gittiğini gördük, çok detaylı gördük hatta, alt sektörler itibarıyla da gördük. Arkasından, Ar-Ge örgütlenmeleri konusunda olağanüstü güzel bir sunum izledik. Sunumu yapan arkadaş kimya mühendisiymiş galiba. Çok üzüldüm. Powerpoint sunumunun izlenebilirliği güç ve sıkıntılıydı; çünkü aynı anda uzun cümlelerin yer aldığı görsel metni ve konuşmayı izleyebilmek pek mümkün olmadı. Keşke bu sunum ana tebliğlerden birisi olsaydı diyorum. Ama o zaman da ana tebliğ sayısı artmış olacaktı. Bu eksiklikleri görmek bize öğretici oldu. Biz Danışma Kurulundayız. Bir daha bunlara dikkat edeceğiz. Bu tür eksikliklerimizi de gidereceğiz. Ar-Ge'deki o kurumsal yapıları Almanya'yı, ABD'yi görünce, ben şöyle düşündüm: Bize ne zaman böyle yapılar gelecek? Mümkün değil. Dinci, İslâmcı, kindar nesille mümkün değil. Mevcut iktidar daha uzun bir süre devam ederse, biz bu gelişmiş ülkelerdeki Ar-Ge yapılarını sinemalarda, televizyonlarda izliyormuşuz gibi, "Adamların bir araştırma merkezi varmış, müthiş" falan dememiz lazım. Çok uzağındayız. Türkiye'de bu tür merkezler var, ama efektif değil. Bu tür merkezlerin Ar-Ge harcamaları hem çok küçük boyutta hem de efektif değil. Ayrıca devletin bu amaçla verdikleri de yatırımcı tarafından bir teşvik gibi değerlendiriliyor. Nitekim devlet de aynı anlayışta. Devlet yatırımcıya "Sana para veriyorum, biraz kazan" diyor.

Onun dışında, emekçilerin ve mühendislerin üretim sürecindeki konumlarıyla ilgili sunumlarda çok çarpıcı durum tespitleri yapılmıştır. Bu kesimlerin eğitimle olan ilişkisi, çok ihmal edilmiş bir konudur. Zaten ilgili tebliğde de bu ihmalkarlık güzel bir şekilde sergilenmiştir. Eğer siz eğitim süreçlerinde bunları planlamazsanız, üretim süreçlerinde o kişileri göremiyorsunuz. Eğitim sürecinden üretim sürecine geçiş de Ar-Ge'nin sağladığı kanallarla oluyor. Bu yapılmadığında söz konusu geçiş sağlanamıyor. Birde bu süreçlerin dışında mezunların kendi bireysel çabaları var. Mezunlar sertifika peşine düşüyorlar. Başvurulan yerler "Kaç tane sertifikana var; 5. Tamam, işe alırken 5 sertifikalıyı tercih ediyoruz" diyorlar. Oysa, yapacağı işle o 5 sertifikanın belki bir tanesi ilişkilidir. Sertifika sayısı bir tür eleme mekanizması olarak işlev görüyor. Eskiden sadece yabancı dildi, şimdi dili biliyor, bir de sertifikalı olsun isteniyor. Biliyorsunuz, bu konuyu eleştirel bir şekilde ele alan çok sayıda kitap çıkmıştır.

Son oturum ise sil baştan bizi başka bir yere götürdü. Sunumlara bakılırsa bu gelişmelere uzak kalmış benim gibi planlamayı savunan insanlar sanırım işsiz kalacaklar. Anlaşılan planlamayı savunan TMMOB da artık etkisizleşecek. Benzer şekilde Bilsay hocanın kaptanlığını yaptığı 21. Yüzyıl Planlama Grubu da işlevsiz kalacak. Bilsay hocanın burada sunmuş olduğu tebliğ böylece son tebliğ olacak! Son oturumdaki sunumlardan bu öngörülerini çıkartmak sanırım abartılı bir değerlendirme olmaz. Ben merkezi planlamanın bittiği görüşüne katılmıyorum ve o nedenle

telaşlanmıyorum. Bu tutumumun gerisinde öğrencilik yıllarında benimsediğim bir yaklaşım vardır. Galip hoca bilir, Çağlar Keyder o dönemde ufkumuzu açan hocalardan biriydi ve Marksist yazına bir hayli hakimdi. Ünlü Fransız Marksist düşünür Althusser'i o tanıttı bize, Althusser'inki dahil birçok yeni Marksist yaklaşımı haberdar etti bize. Neredeyse her sol fraksiyondan bir arkadaşımız vardı sınıfımızda, bana bu arkadaşlardan birisi şöyle diyordu: “Ya arkadaş, bu Althusser beni altüst etti”. Bu tür bir tepki çok doğaldı Çünkü alışılmışın dışında bir perspektif getiriyordu yaklaşımıyla o düşünür. Bu ve bunu gibi düşünürleri okuduğumuzda şunu fark ettik: Aynı analizi, aynı durum tespitini yapıyorlar ancak önerilere gelince farklılaşıyorlar. Keyder hoca şunu söylerdi: “Bak, bunlar mevcut düzene ilişkin -kapitalist sistem kastediliyor-benzer durum tespitleri yapıyorlar; ama değiştirme konusunda biri düzenin reforme edilmesini, diğeri ise radikal bir dönüşüm öneriyor” derdi. Demek ki, sizinle aynı analizi yapsak, ben aynı analizlere katılsam, sizinle aynı politik sonuçlara ulaşmayabilirim. Onu orada gördüm. Bu da bilimselliğin başka bir boyutu, yani siyasi sonuçlar farklı olabilir. Neden? Bir Amerikalı mühendis geldi, elektrik mühendisi. Erhan Karaçay bilir. EMO'nun düzenlediği uluslararası bir sempozyumda paralel oturumlarınız vardı, hatırlıyor musun? Bunlardan bir tanesine Amerikalı bir mühendis geldi. Son oturumdaki sunumlardan birisinin bir başka Amerikalı versiyonu diyelim. Anlattı, anlattı, sonunda dedi ki, “Marks bitti, ölmüştür. Geçmiş olsun.” Ben de itiraz ettim. Konuşmacı değilim. Beni çağırdılar, çok ilginç. Gençler, “Hocam, gel, gel. Bir adam var, gücümüz de yetmiyor adama” dediler. Adama ben sorular sordum, cevaplar verdi. Sıkıştığında, “Ben iktisatçı değilim” dedi. Olmaz! Son oturumda sunum yapan İlhami arkadaşım iktisatçı olmaması çok dert değil; o politik sonuçları çıkartıyorsa, bizimle tartışmaya girdi demektir. Değil mi, tartışacağız biz bunu. Bu tartışmadan uzaklaşamayız. Nedir o? Bir örnek verdim, adam o örnekten çok üzüldü, “Yazışalım, ben bunu arkadaşlara sorayım. Bizde iktisatçılar da var. Onlardan alacağım cevabı sana gönderirim” dedi. Hikâye. Gelmedi cevap. Konu şu: Her şeyi robotlar yapıyor, akıllı telefonlar, akıllı evler, akıllı arabalar, yani şoför de yok. Durum tam da buraya doğru gidiyor, hatta başladı bile pilot uygulamalar olarak, İngiltere de bir yerde, kentteki arabalarda hiç şoför yok. Şöyle çamaşır makineleri, şöyle buzdolapları, anlatıyor adam. “Marx öldü” dedi ya, adama şöyle bir soru sordum: “Peki, kim alacak bunları?” dedim. “Hah!” dedi. Amerikalı “Hah!” diyorsa, düşünme payı istiyor demektir; çünkü hemen cevabını vermesi lazım. Amerikalılar öyle düşünüyor. O, bizim Türk akıllı. Zeki zannediyor kendini, “Bir dakika düşünüyüm de cevap vereyim” diyor. Adam hemen şunu söyledi: “O beni aşar” dedi. Bunları kim alacak? Birisi alacak, değil mi? İhtiyacı olmayan adam o malları alır mı; almaz. İşçileri de attınız. Ortaya böylece kocaman bir talep yetersizliği sorunu kaçınılmaz olarak çıkmış olacaktır. Kuzey Kıbrıs'taydık, yine Amerika'da iyi bir eğitim almış Kuzey Kıbrıs'ta bir zamanlar rektörlük de yapmış bir Türk şunu söyledi: “Akıllı evler yapılıyor hocam, insanlık kurtulacak” dedi. Oysa millet aç. Yoksullar akıllı eve yerleşecek! Şaka gibi. Türk dostumuz devam etti, “Hocam, sen solcusun galiba. Sana bir müjdem var; bütün herkes akıllı eve sahip olacak.” Yoksul nasıl sahip olacak akıllı eve? Evsizler var, milyonlarca. Dostumuz onu düşünemedi her nedense.

Konu ne; bir, talep yetersizliği. Birileri sistemden atılacak, sistemde kalma şansı yok. CEO'nun ve üst düzey yöneticilerin ihtiyacı karşılanır. O makinelerin üretimini ya da o enerji üretimini yapacak yerlerde herhalde Aziz Konukman çalışmaz; ama bir elektrik mühendisi, makine mühendisi muhtemelen çalışıyor olacaktır. Onlar iş buldu. O arabaları alacak durumda olan hadi 10 bin kişi olsun, çalışması mümkün olmayan milyonlar ne olacak? Şimdi emekçiler açısından kriz sayılabilecek bu gelişme bir fırsat da yaratabilir. Atsınlar hepimizi, işten atsınlar, Aziz hocaya desinler ki, “Senin planlama uzmanlığına ihtiyacımız yok. Hadi güle güle”. Üniversitede planlama

dersini veren Aziz hoca belki Eğitim-Sen'e gitmiyordu, KESK'e katılmıyordu; ama atıldığı zaman örgütlenmenin önemini hiç kuşkusuz bu deneyimiyle kavramış olacaktır. Böylesi bir ortamda işini kaybetmiş nitelikli, nitelsiz işçilerin olağanüstü bir mücadelesi başlayabilir. Süreç kapitalistler açısından da sorunlu. Çünkü artık değerın realizasyonu sorunu nedeniyle kâr oranlarının düşmesi söz konusu olacaktır. Marksistlerin en çok önem verdiği olgudur bu. Kapitalist sistemde milyonlarca ürün üretilirken artık-değer yaratılır ama ürünler satılmadığında artık-değerın realizasyonu gerçekleşmez ve nihayetinde kâr oranları düşmeye başlar. Oysa artık-değerın olmadığı, yani sömürünün olmadığı sosyalizmde böyle bir sorun söz konusu olamaz. Bu robotlar esas bizim sosyalizmde işimize yarayacak. Marksist yaklaşıma göre sosyalizmde iki aşama var: Birinci aşama liyakate, yeteneğe göre üretim. Yani odacıyla mühendis aynı ücreti alamaz. Üretime katkıları farklı olduğu için ücretleri de kaçınılmaz olarak farklıdır. Katkıların farklılaşması nedeniyle bu bir ayrımcılık değildir. İkinci aşama ise; gereksinime, ihtiyaca göre üretim. Sosyalizmde robotlar sayesinde ihtiyaca göre üretim yapılacağı için talep yetersizliği gibi bir sorun da söz konusu olmayacak. Şimdiden yararlandığımız robot hizmetleri sosyalizmde daha zenginleşerek çeşitlenecektir. Bu konforu az da olsa kapitalist sistemde de yaşamaktayız. Evde var robotlarımız. Sizin var mı, bilmiyorum. Düşmeye basıyorum, robot evi temizliyor. Eşim bir akrabasının yanına gitti. Ben şimdi böyle robotu çalıştırıyorum, evi dolaşiyor. “Ne haber kardeş?” diyorum, muhabbet ediyoruz falan. Benim işimi bozmadı. Belki temizlikçi emekçi kadın gitti bu arada, o ayrı bir konu. O camları falan da temizliyordu, robot daha o noktaya gelemedi, yani o işi yapamıyor.

Sonuç? Robotlar sayesinde beklentilerin tersine sosyalizmin önü açılıyor, müjdelers olsun! Yani Marx'ın öldüğünü hatırlatan Amerikalı yanılıyor. Marx bugünleri görseydi, işçi sınıfı adına çok umutlu olurdu. Onun için, İlhami dostumuzun sunumunu çok önemsiyorum, keza son oturumdaki diğer sunumları da. Sizin değindiğiniz son gelişmeler benim umudumu artırdı. Ben, sizin tam tersinize bir sonuç elde ediyorum. Ulaştığınız politik sonuca katılmıyorum. “Planlamaya gerek kalmadı” tespitinize itiraz ediyorum. Sunumların birinde özgür üretim adacıklarından söz edilerek ütopyik sosyalizm benzeri çağrışımlar oldu. Sadece burada değil başka çalışmalarda da bunu söyleyenler var. Yani şöyle düşünüyorlar: “Robotlar olunca zaten, ne gerek var planlamaya, ne üretileceğini akıllı robota soruyoruz o da yanıtı veriyor”. İyi de o zaman plan mekanizmasını robotlaştır, dijitalleştir, daha da güzel olur. Kaynak tahsisi daha da mükemmel yapılmış olur. Devlet Planlama Teşkilatı'nda 70'li yıllarda input-output (girdi-çıkıtı) tablosu üretiminde çalışan ekipleri gördüm, 15 günde hazırlıyorlarmış o çalışmayı. Şimdi aynı çalışma 2,5 dakika gibi kısa bir sürede diz üstü bilgisayarlar da tamamlanabiliyor. Yani planlamanın altyapısının dijital gelişmeler sayesinde kısa bir sürede hazır edilebilmesi işten bile değildir, yeter ki siyasi bir irade buna hemen karar verebilsin. Onun için dijital gelişmelerin geldiği bu aşamada planlama konusunda çok umutluyum.

Allende meselesinde ise farklı düşünüyorum. Allende sosyalist olduğu için, emekçilerle ilişki kurduğu için devrildi. Karşısında kimler vardı; kamyoncular, çokuluslu şirketlerin temsilcileri. Yoksa, “emekçilerle bağı koptu, onun için Allende devrildi” tespitine katılmam mümkün değil. Allende'ye de haksızlık olur. Adamın koskoca bir mücadelesi var. Zaten İspanyolca bilen arkadaşlarıma da sordum, gerçekten adamın katkıları müthiş. Biz hep Chicago Boys'u biliyorduk, Friedman'ın Chicago Üniversitesi'nden öğrencisi olan Chicago Çocukları. Meğerse Allende'nin de çocukları varmış; erkek(boys) ve kız çocukları (girls). Dolayısıyla umudumu yitirmedim ben. 68 yaşındayım. Ben bugün buradan bu iş olacak diyorum. (Alkışlar)

Bu tartışmalarda eksik kalan bazı şeyler var; bütün sunumlarda bunlar görülebiliyor. Nedeni ne, biliyor musunuz? Biz mühendisler olarak, iktisatçılar olarak tebliğlere siyaset bilimcilerini davet etmiyoruz ve tebliğleri birlikte hazırlamıyoruz. Bu mesleki bir fetişizme neden oluyor, mesleki bir sapmaya neden oluyor. Halbuki büyümeyi, kalkınmayı tartışıyorsan siyaset bilimci olacak bu tartışmada. Devlet analizi olmadan, devletin sınıfsal karakterini tartışmadan, “Devletin ekonomiye müdahalesini analiz etmek çok anlamlı değil. Proaktif sanayi politikaları, proaktif devlet müdahaleleri gibi kavramlaştırmalarla bu işin üstesinden gelmek mümkün değildir. Dışarıda sohbet ederken, Galip hoca inanılmaz bir korsan tebliğ sundu. Burada o katkıyı paylaşmasını rica edeceğim. İlk sözü ona vereceğim. Ondan sonra da buradaki sunumlarda aykırı bulduğunuz konuları söz alarak belirtir ve tartışmaya açabilirsiniz. TMMOB’nin önüne yeni görevler vereceğiniz alanları da lütfen burada belirtelim. En azından bir sonraki kongreye veya başka kongrelere de bir yol açmış oluruz. Söz konusu kongrelere giden süreçlerde ayrıca çalıştaylar düzenleyebilir ve oturumlar planlayabiliriz. Her kongre bir sonraki dönemde bize yeni görevler versin arkadaşlar. Böyle bir süreç başlatalım. Yani kongredeki sunumlardan sonra ben böyle bir somut sonuca ulaşmış oldum.

Galip hocam, seni bekliyoruz.

GALİP YALMAN- Herkese iyi akşamlar. Sanayi Kongreleriyle ilgili bir anımı paylaşmak istiyorum. Yine buradaydı, ama sanırım burası sinema olmadan önce. 1976 Sanayi Kongresini izledim. Daha sonra birçok sanayi kongresinde olduğu gibi, TMMOB onu yayınladı. Fasiküller halindeydi. Belki ondan öncesi de vardı, ama benim ilk izlediğim 76 yılındaydı. O günden bugüne nereye geldik? Bu sanayi kongrelerinde sunulan bildiriler, yapılan katkılar, tartışmalar mutlaka çok öğretici. Bir dizi isim sayabilirim. Ben maalesef dün sabah izleyemedim. Emekli bir öğretim üyesi olarak hâlâ ders vermeye devam ettiğim için, dün sabahki oturumu kaçırdım; ama bu sefer katılanlardan Bilsay hocanın düzenli katkı yapanlardan biri olduğunu biliyorum. “Nereden nereye geldik, neler tartışılıyor?” meselesi, dünya ekonomisinin genel bir değerlendirmesi olmazsa olmaz. Ama şöyle de bir şey var: Beni siyaset bilimci diye tanıttı. Doğru, ama bu alanların birbiriyle çok bağlantısız, dışarıdan gazel okuyan, birbirine bir şeyler söyleyen alanlar olarak düşünülmemesi gerektiğini; bu anlamda benim tercih ettiğim eleştirel siyasal iktisat geleneği içinden meseleye yaklaşılmasının, Aziz’in söylediği tür, herkesin kendi disiplini içinde konuşan ve birbiriyle iletişimi çok dolaylı olan şeyden çıkarmanın da bir yolu, yöntemi olduğunu düşünüyorum. O açıdan bakıldığında, dünya ekonomisinin nereden nereye gittiğini tartışmamız lazım. Şunu da söyleyeyim: Galatasaray-Fenerbahçe maçı gibi bakmayalım dünyaya.

AZİZ KONUKMAN- Ben Fenerbahçeliyim, o Galatasaraylı.

GALİP YALMAN- Onu bilerek de söylüyorum, ama şunun için de söylüyorum: Örneğin Ukrayna Savaşı önemli bir şey, Ukrayna Savaşı’nın sonuçlarının dünya ekonomisinin geldiği noktada olumsuz şeyleri de var; ama Amerika belli bir politika izliyor diye dolaylı olarak Putin’in ne yaptığını unutarak taraf olmayalım. Bunu çok yapan var. Burada yapıldı diye söylemiyorum. O anlamda Galatasaray-Fenerbahçe maçı olarak değil; temel dünya görüşümüzü de tabii ki saklı tutarak, demin söylediğim gibi, eleştirel siyasal iktisat geleneği içinde olursanız, zaten kendi ulus devletinize de daha eleştirel bir şekilde bakma kapasitenizin, aydınlanmanızın olacağını da varsayarak söylüyorum.

Dün öğleden sonra ve bu sabah izleyebildiğim kadarıyla birkaç gözlem yapacağım. Çay molasında bir şey söyledim, oradan bana “Gel, gel” dedi. Onu anlatayım. Bir tanesi, gerçekten iktisat alanının kendi alt uzmanlaşma alanları da dâhil çok değerli bildiriler de izledik, ama şöyle bir şeyden kopuyoruz: Dışarıdan bakarak -iktisatçılar da bunu yapıyor- iktisat alanına bakarak iktisat alanında sanayileşme olabilir, kalkınma olabilir, gelir dağılımı olabilir, dünya ekonomisindeki konumumuz olabilir, “Uluslararası işbölümündeki yerimiz” diye konuşurduk hep. Şimdi ne oldu; zincirler üstünden konuşuluyor. Aynı şey aslında, ama şu farkı var: Uluslararası işbölümü diye konuşulduğu zaman büyük ölçüde ulus devletler üstünden konuşulurdu. O zaman yok muydu şirketler; vardı. Bu, “Bu zincirler meselesi üstünden konuşmayalım” demek değil. Kapitalizmin gelişme dinamiklerindeki niteliksel gelişmelerin ışığında tabii ki somut gerçeklikleri saptamak durumundayız; ama her şeye rağmen de ulus devletler var, ulus devletlerin sınırları var, o sınırlar içindeki toplumsal gelişmeler var, mücadeleler var vesaire. Buna bakarken, devletin sanki yukarıdan aşağı, aşağıdan yukarı, dışarıdan içeri, bir biçimde bütün meselelere hâkim olan ve bizim de kendi aklımızın erdiğince uzmanlık alanlarımız çerçevesinde öneriler yaparak onu yönlendirebileceğimiz şeklinde düşünmemeliyiz. Bunu çok yapıyoruz, planlama meselesini getirsek de yapıyoruz. 61’den 2011’e -resmen öyle- ilk 20 yılın ötesinde planlama var mıydı, o ayrı bir tartışma. O zaman da hayal kırıklıklarımız oluyor. Dolayısıyla gençlerin de okumasında yarar olan ciddi bir birikim vardır. Bu salondakilerin çoğu muhtemelen aşınadır. 61-80 döneminin planlama deneyimine de o gözle baktığımız zaman, “Nedir, ne değildir?” meselesi değil, niye konulan hedefler gerçekleştirilememiştir?” vesaireye de baktığımız zaman, devletlerin politikaları tabii ki önemli, araçlar, kurumlar tabii ki önemli; ama aynı zamanda “Yapılan stratejik tercihler neye göre yapılıyor?” meselesinde de ister istemez o toplumun kendi içindeki toplumsal güç dengelerine bağlı olduğu kadar, dış dünyayla ilgili ve özellikle de planlama dönemi öncesinden başlayıp devam eden şey ne; dış kaynaklara bağımlılık. Dış kaynaklara bağımlılığı azaltmak da 60’tan beri hedefti. Sonucu biliyoruz. Ama bugün geldiğimiz noktada da Oğuz Oyan dostumuzun dünkü sunuşu itibarıyla bakarsanız, kâğıt üstünde...

AZİZ KONUKMAN- Düşüyor.

GALİP YALMAN- Niye bunu söylüyorsunuz? Şunu gösteriyor: Dış kaynaklara bağımlılığı azaltmak hâlâ vazgeçilmez bir hedef. İktidarda kimin olduğundan bağımsız olarak bu sürdürülen bir şey; ama niye olmadığı sorusu A iktidarının, B iktidarının meselesi kadar, o toplumsal güç dengeleri çerçevesinde, artık sadece ülkesinin sınırlarıyla sınırlı olmadan, uluslararası finans piyasaları, çokuluslu şirketlerin bugün aldığı şey, ona bağlı olarak bu zincirler tartışmalarıyla beraber belirlenen bir şey. Siz onu aktif ya da pasif terminolojileriyle devleti bağımsız bir özneymiş gibi konuşmanızın da...

AZİZ KONUKMAN- Aktif derken, proaktif.

GALİP YALMAN- İşte onu kastediyorlar. Ama şunu gösteriyor: Devlet bir özneleştiriliyor. Devlet bir özne değil, devlet bir mücadele alanı; ama artık öyle bir mücadele alanı ki, sadece o toplum içinde yaşayanlarla sınırlı olmayan bir mücadele alanı. Dolayısıyla bu çerçevede, o toplumsal güç dengelerinin müsaade ettiği çerçevede de o dengeyi yeniden nasıl tanımlarız? Denge diyoruz, ama asimetrik güç ilişkilerinin belirlediği dengeler bunlar. Biz, onu nasıl değiştireceğimizi de düşünmek durumundayız. Ona bağlı olarak sanayileşme, kalkınma vesaire meselelerini konuşmak durumundayız.

Son bir şey olarak, çok örnek verildi diye bir şey daha söyleyeyim. Aziz'in de söylediği gibi, 1990'ların başında Doğu Asya mucizesi denilen Asya kaplanları, uçan kazlar, çeşitli tabirler kullanıldı. Vurgu hep neydi, biliyor musunuz? Bir taraftan piyasa söylemi, Dünya Bankası'nın terminolojisiyle revizyonist bir okuma da vardı. Revizyonist okuma neydi; "Devlet, sermayeyi disipline etme kapasitesine sahip olduğu için başarılı." Tabir budur. "Bir devlet bir sermayeyi nasıl disipline eder?" diye düşünmek zorundasınız. Özne dediğim o. Halbuki işin gerçeği, o çıktı, bir sürü çalışmada konuldu ki, devletin bürokratları, planlamacıları, teknokratları, ne dersiniz -Aziz daha iyi değerlendirir; bizim özel ihtisas komisyonları o konuda ne kadar çalışır- mevcut sermaye gruplarının temsilcileriyle beraber oturuyorlar, birtakım hedefler belirliyorlar. Ama bu, işin devlet-sermaye kesimi ilişkisi. Öbür tarafta bir Kore örneğine baktığınız zaman, 1960'tan 90'lara bir askeri diktatörlük, darbe içinde darbeler yaşanarak giden bir diktatörlük. Evet, başarılı, koyduğu hedefleri gerçekleştiriyor. Sonra ne oluyor? 1990'ların sonunda Asya Krizi diye dünyanın tanıdığı bir şeyde, o yapıyı değiştirmek için kim, Kore gibi bir ülkenin büyük sermaye gruplarının temsilcileriyle dışarı arasındaki belli bir şey içinde başka bir yola sokulmaya çalışılıyor, büyük ölçüde de başarıyorlar. Hâlâ Güney Kore başarılı. Bugün Erol Taymaz'ın anlattığı gibi, meta zinciri çerçevesine de önemli bir yeri olan bir şey. Türkiye olarak da o meta zincirleri içinde önemli bir yerde olabilmenin arayışı içindeyiz gibi gözüküyor. Ama meta zincirleri içinde bakıldığında da, değişik biçimlerde epey bir tartışma konusu da oydu, katma değerli ürün meselesi.

Katma değerli ürün meselesinde Oktay arkadaşımızın bütün eleştirel tavrına karşı çıkmadan bir şey söyleyeyim. Onun karşı çıktığı biçimiyle bile olsa, Türkiye'nin büyük sermayesi yaklaşık 35 yıldır, Özal döneminde beri bunun şikâyetindedir, ilk defa bugünün konusu değil. Biz Korkut Boratav hocayla, o benden çok daha üretken olduğu için, yayınladığı çalışmalarda da çıkmıştır ortaya, 80'lerin sonunda büyük burjuvazi bunun farkındaydı. Tabiri caizse birçok alanda da bir arpa boyu yol kat etmediklerinin de farkındalar. Bunlar anlatıldı, tekrarlamama gerek yok. Benim dinlediğim kadarıyla da, anladığım kadarıyla dinlemediğim oturumlarda da tartışılmış. Erol Taymaz'ın deyimiyle altıncı teknolojik devrim de konuşulmuş son oturumda, öyle anlıyorum; ama gelinen noktada hâlâ "Türkiye'nin büyük sermaye grupları niçin bu alanlara yatırım yapmıyor?" sorusuyla da beraber gidiyor. "Bu, bugünün sorunu değil" demem ondan. Açın Birinci Plana ilişkin tartışmaları, kaynakların önemli biçimde inşaata gittiğini tartışır eleştirenler. Çünkü Birinci Planın özel sektör için konulan sanayileşme hedefleri, yatırımları gerçekleşmemiştir. Geriye baktığınız zaman, ne kadar başarılı, özlenen bir dönem gibidir; ama yine plan hedefleri... Bunların "niye"sini kapitalizmin kendi işleyiş mekanizmalarının ötesinde değerlendirmek durumunda değiliz. Dolayısıyla sermayeyi disipline edebilmenin sınırları olabilir, belli uzlaşmalar olabilir, belli sopa ve havuç ilişkileri gelişebilir; ama sonunda kapitalist bir şeyin içindeki sınırlılıklar da belli. Ama bir de buna karşı şunu düşünmek durumundayız: Bir kısım iktisatçı, dünyada 2008'den beri neoliberal bir anlayışın sürdürülüp sürdürülemeyeceğini tartışıyor, krizi o yöntemlerle aşım aşımayacağını da tartışıyor; yeni bir geleceğin, kapitalizmin kendi geleceğinin ne olacağını da tartışıyor. Türkiye'de de bilinen Türkiye kökenli önemli iktisatçılardan biri Dani Rodrik. Dani Rodrik, benzer düşüncede olan birtakım iktisatçılar şunu söylüyorlar: Sermayeyi nasıl disipline ederiz? O da bahsedildi. İtalyan Mazzucato'yla ortak bir makaleleri var, yeni çıktı. Neyi konuşuyorlar, biliyor musunuz? Biz neye alışmışız; IMF anlaşmalarının conditionality'lerine, koyduğu koşullandırmalara. Şimdi acaba sermayeyi belli hedeflere, çevre dostu, daha üretken, daha bölüşümcü sonuçları olacak toplumsal refahı artırmaya yönelik biçimde kaynak kullanmaya ilişkin birtakım conditionalityler geliştirip uygulatabilir miyiz? Çok güzel diyebilirsiniz, kapitalist bir çerçevede son 30-40 yıla göre daha tercih

ettiğiniz bir şey olabilir, ama nasıl bir şey; devlet orada, biz ona akıl vereceğiz, o da yapacak. Niye yapılmadığını da tartışmak durumundayız. Hangi noktada bunların belli ölçülerde gerçekleşebileceğinin arayışındaysak da, o zaman yine o toplumsal güç dengeleri çerçevesinde emek dünyasının kendi taleplerini, kendi gerçekliklerini; kapitalist bir devlet çerçevesinde, kapitalist bir dünya içinde neleri gerçekleştirebileceğini tartışmak durumundayız. Onu dönüştürmek, kapitalizmi dönüştürmek meselesi gönlümüzde yatan şey olabilir; ama gerçekçi biçimde mevcut koşulların emek dünyası açısından, çalışanlar açısından -bir zamanın tabiri, ama öyle çıkacak ağzımdan- daha hakça bir düzenin nasıl oluşturulacağı açısından kafa yormak durumundayız. O zaman son iki gündür burada tartışılanları daha sağlıklı biçimde değerlendirip öğrendiklerimizi daha rahat tartışabiliriz diye düşünüyorum. Çok zamanınızı aldım. Teşekkür ederim.

AZİZ KONUKMAN- Sağ olun. Çok teşekkürler. Şimdi aslında TMMOB şöyle bir kongre daha yapsın, sanayileşme için neler yapılabilir. Niye biliyor musunuz, alternatif diye ortaya çıkanların hepsi şöyle söylüyor: Devlete [...kayıtta iki dakikalık sorun oluşmuş, ses duyulmuyor] görüşler var, “devleti biz alalım, bitti bu iş”, hikaye. Frank bu işlerin öyle olmayacağını, sınıfsal bir mücadele olduğunu söyledi ve devletin görelî özerkliğini söyledi Althusser daha da ete kemiğe büründürdü ve o tartışmalar öyle gitti.

Şimdi bir tartışma alanı konusunda görüşünüzü almak isterim sizlerden. Şöyle bir tez ileri sürüldü, ama bu tez çok yaygın. Sadece o kişi tarafından... İsmi vermeyeceğim. “KOBİ'lere dayalı bir Türkiye ekonomisi” lafı var, KOBİ'lere dayalı. Yani KOBİ'ler üzerinden dünya ekonomisine eklemlenme eleştiriliyor. Çünkü küçük ölçekli şeylerle dünyaya eklemlendiğin zaman şöyle bir dünya çıkıyor: Sendikal haklar felaket, kayıt dışı ekonomi çok öne çıkıyor. Kayıt dışıdan bir sürü firmalar var; taşeron çalıştırıyor, göçmen çalıştırıyor. Bir ara bu Kürtler oluyor, sonra şunlar oluyor, bunlar oluyor. Ucuz işgücü. Hatta sermaye çevreleri savunuyor. “Ne var ya, gelsinler, Türkiye ekonomisine döviz kazandırıyoruz” falan diyor. Böyle bir tartışma var. Ama bir taraftan da ISO 500, ISO ikinci 500 tartışmaları var, orada kâr patlamaları var. Bu konu üzerine sözü olan bir arkadaşımız varsa buraya bekliyorum. Oktay cevap verebilir, Turan hoca cevap verebilir. Bu konuyu bizim bağlamamız lazım arkadaşlar. Bu konunun aslında nereden kaynaklandığını da bilmiyorum. Bütün resmi metinler böyle başlıyor. Planlamaya çağırıyordı, ilk cümle, “KOBİ ülkesiyiz” cümlesi. Avantaj mıdır, şey midir? Birileri geldi, Japonya'da çalışmış, emek vermiş. “Küçük güzeldir. Öyle büyük ölçekli, hantal, onlarla olmaz. KOBİ, KOBİ. Bizi taşıyacak olan, uçuracak olan KOBİ.” Evet bu görüşü tartışmaya açıyorum.

OKTAY KÜÇÜKKİREMİTÇİ- Bu, KOBİ'lerin Türkiye ekonomisindeki yeri meselesine nereden baktığınıza bağlı. Biz baktık buna, 15 Nisanda gerçekleşen Sanayi Kongresine Doğru toplantısında da ben sunmaya çalıştım. O, elektronik kitap olarak da TMMOB Makina Mühendisleri Odası tarafından basıldı. Oradaki bulgularımız şöyle. Ampirik, yani sayısal verilere dayanarak söylüyorum. 2002-2021 dönemi karşılaştırmalı baktığımızda, işletme sayısı açısından KOBİ'ler, küçük ve mikrolar, yani 10 ve 10'dan az işçi çalıştıran ve 10-50 arasında işçi çalıştıran mikro ve küçük işletmelerin toplamı Türkiye'deki işletmelerin yüzde 90'ına yakın, Türkiye'deki imalat sanayiinde. Küçük ve mikrolar sayı olarak yüzde 90 civarında. Genellikle bu rakam üzerinden giderek KOBİ'lerin ekonomideki rolü ve büyüklüğü anlamında birtakım projeksiyonlar yapılıyor. Ama yarattıkları toplam katma değer, ciro, üretim değeri içerisindeki payı anlamında baktığımızda, büyük işletmeler, yani 250'den çok işçi çalıştıran işletmeler ve orta işletmeler, yani 50-250 işçi arasında işçi çalıştıran işletmeler Türkiye'deki bu toplam değer, ciro, üretim değeri ya da katma değer

yüzde 90'larına hâkim. O yüzden, Türkiye ekonomisi sayı olarak çok KOBİ içermesine rağmen, yani KOBİ'ler çok olmasına rağmen, bunun üretim cephesine yansımada KOBİ'ler yok. Türkiye daha çok oligopolistik ve tekeli piyasaların hemen bütün imalat sanayi piyasalarını domine ettiği bir yapıya sahiptir. 2002'den 2021'e geldiğimizde, yani 20 yıllık bir perspektifte baktığımızda, bu daha da belirgin hale geliyor; yani çok sayıda KOBİ olmasına rağmen, ne yazık ki üretimde tam rekabete yakın, rekabetçiliğin çok olduğu ya da küçük işletmelerin ekonominin temelini taşıdığı falan gibi bir durumu yok. Dediğiniz gibi, KOBİ tanımları farklılaşıyor, Avrupa Birliği'nin KOBİ tanımı daha farklı. O, aktif büyüklüğüne göre ve toplam satışlara göre de şey oluyor. Avrupa Birliği'nin tanımı çok büyük olduğu için -Türkiye ölçeklerine göre 25 milyon euro- onlar Avrupa Birliği'nde KOBİ gibi görünüyor; ama 25 milyon euro getirdiğiniz zaman da, Türkiye'deki işletmelerin zaten hemen hepsi KOBİ oluyor. Ama KOSGEB tanımına göre baktığımızda, yani çalıştırılan işçi sayısına göre baktığımızda, Türkiye, sayıca çok KOBİ'nin olduğu; ama üretimde, ciroda, katma değerde oligopolistik ve tekeli piyasanın hâkim olduğu bir yapıda.

Çok kısa bir şey daha ekleyeyim hocam. Çalışmanın tamamını okuyamadım, ama bildiğim kadarıyla Erinç hocanın Ahmet Haşim Köse ve Korkut hocayla yaptıkları, enflasyon üzerindeki bu tekeli kârların etkisi... Bilhassa Merkez Bankası kanalından ücret artışlarının enflasyonist olabileceği yönündeki uyarılar gelmeye başlayınca, yılbaşı yaklaşp asgari ücret ve ücretlerin belirlenmesi konusunda, "Zam veremeyiz" falan deyince, çok da zamanlaması oturdu, Erinç hocaların yanılmıyorsam Ahmet Haşim Köse ve Korkut hocayla birlikte yaptığı çalışma, tekeli kârların aslında Türkiye'deki fiyatların genel düzeyinin artışındaki etkisini soruyor. Bu da KOBİ'lerin bu yapısıyla uyumlu bir bulgudur diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

AZİZ KONUKMAN- Özgür hocaya söz vermek istiyorum. Büyük işletmelerin sanayide var olduğunu, onların orada bir güç olduğunu filan anlattı. Hocam, bir ekleme yapacağım, sonra sana söz vereceğim.

Ben Eximbank'ta çalıştım bir dönem. KOBİ'leri Eximbank kredileri üzerinden ihracata sevk ettireceğimiz için, broşürlerimiz şöyle çıkardı: "Kredilerin yüzde 98'i KOBİ'lere gidiyor." Araştırıyorum, soruyorum, 98'i birisi yazmış. Emin olun, bir saha çalışması yok, bankalardan alınmış bir şey değil. Bu niye 95 değil? Hep 98. Biz de 10 sene onu öyle bastık hocam. 10 sene içinde başka bir şey olmuştur filan. Yani düşünce oydu, devlet aklı o zaman "Bunun üzerinden bu işi yapıyoruz" diyordu. Ama ben kamu maliyesiyle ilgilenince gördüm, tamam, büyük şirketler kredi kullanmıyor, kredideki payı az; ama vergi, harcama ve muafiyetleriyle o bahsettiğimiz 2 trilyonun yüzde 85'ini alıyorlar. O gariban KOBİ'ler yok orada. Düşünebiliyor musunuz, devletin sınıfsal tercihini görüyor musunuz? Kredilerde yok, kredilerde şey diye bir işletme yok, göremiyorsunuz onu. Dolayısıyla böyle de bir çarpıtma var.

İkincisi, o zaman sanayi yapısıyla ilgili bir sürü doktora tezleri çıktı. Ne diyorlar? Türk sanayisinde sektörler itibarıyla tekeli bir yapılanma var ya da tekeli bir rekabet, bazılarında oligopolistik. Firma davranışlarını incelemişler, ortalama maliyete bir kâr marjı ekliyorlar, fiyatlarını beliriyorlar. KOBİ'nin öyle bir şansı var mı? Yani KOBİ'ler aktif üretim süreçlerinde önemli paylar alsaydı, Türkiye daha rekabetçi bir ekonomi olması lazım. Ben burada noktayı koyup Özgür hocaya veriyorum sözü.

ÖZGÜR NARİN- Ben çok uzun süredir KOBİ şeyi var; bu yapısal ve bence çok kolay da değişmez. Ben, KOBİ'nin çok kritik bir uyarlanma olduğunu düşünüyorum ve aslında bu ana kadar belirlediği gibi, bundan sonra da devlet biçimi de belirleyebilecek kadar bir uyarlanma biçimi. Buradan şöyle anlatayım. Sanırım hepimizin ortaklaşabileceği bir şey bu. İkili yapı var; bir tarafta oligopol ve büyük şirketler var, artı-değerin büyük bir şeyini kâr realizasyonu ve şey aktarımıyla çekiyorlar. Onların hepsi altta bir KOBİ'ye dayanıyor. Doğrudan bağlantılı değiller; ama yüzde 90'ını, 80'ini ticaret ve tedarik ilişkileriyle kontrol edebiliyorlar. Bu, aslında onlara belirli ölçülerde müthiş bir esneklik sağlıyor. Dolayısıyla bu, aslında şey gibi, Türkiye imalat sanayiinin 60'lardan, 50'lerden beri gelen yapısındaki bir arazın, yani "KOBİ'lerle olmamalı, daha büyük ölçekli ekonomilere geçmeliyiz" gibi bir ideal işleyişi, "Madem bunu yapamayacağız, yapamadık, böyle bir şey var, KOBİ'ler var; biz bunu üstte büyük sanayii sermaye sisteminin olduğu, altta da sıkışma ve kriz anlarında outsourcing yapabildiğim, sistemi örgütsüzleştiribildiğim, yani dünyada var olan esnekleşme trendinin bizdeki bir uygulaması haline çevirebiliriz" diye düşünüyorduk. Ben, AKP rejiminin bundan çok iyi yararlandığını düşünüyorum; yani sadece sosyal yardımlardan değil, seçim öncesinde ve daha önce de KOBİ'lere dönük adımlar atması. Ama son 10 yılda bunları niteliklendirdi muhtemelen. Oraya gelemedim, ama Oktay hocaların şeylerinde onları aramaya çalışacağım büyük ihtimalle. Yani ar-ge harcamalarının bir kısmı bize şişme gibi gözüküyor, bence çok büyük bir kısmı değil. Büyük, nitelikli ar-ge yapıyorlar anlamında demiyorum; tam aksine, belirli şeylere dönük adımlar vermeye çalışıyor. Ben KOBİ'ler hakkında biraz böyle düşünüyorum. Tıpkı kapitalizmin küçük meta üretimine çok kritik anlarda ihtiyaç duyması gibi, yıkıldığı anlarda küçük meta üretimiyle tekrar kabarcıklararak canlanması gibi, tekelci kapitalizm de aslında doğrudan bu şey zeminine ihtiyaç duyuyor ve çok uzun süredir kullandılar, bir beceri olarak var oluyor gibi. Bir de yapısal araz çok kolay değişmiyor. Yani katma değeri hemen yapacağız gibi şeye geçemez.

Ben buradan ikinci bir soruya geleceğim, ama bu soruya devam edelim isterim tabii.

AZİZ KONUKMAN- Bunun üzerine sektörde çalışan arkadaşlar vardır burada, mühendisler. Onların görüşü nedir? Çünkü fiilen o sektörde çalışıyorsa, öbür soruyu sonraya bırakalım. İcinizde bu KOBİ'lerde çalışan var mı? Yani o imajı güçlendiren, "Biz bütün şeye hâkimiz, üretim şeyinde bizim üzerimizden yürüyor bu iş" falan anlayışı var mı?

ÖZGÜR NARİN- Fatsa Organize Sanayiye biliyorum, ama varsa anlatsınlar.

AZİZ KONUKMAN- Bak, hep biz akademisyenler konuşuyoruz. Bu doğru bir şey değil. Benim derdim, mühendis arkadaşların katkı vermeleri. Buyurun.

GALİP YALMAN- Şunu hatırlıyorum: 80'ler, Fordist vesaire diye ifade edilen 45-70 döneminin dünyadaki sanayileşme modeli krize girdiği ölçüde, 70'lerden çıkış sürecinde bu çok modaydı; İtalya'nın belli bir bölgesi, Meksika'nın belli bir bölgesi, bizim KOBİ denilen şey üstünden yeni bir kapitalist model geliştirme. Bu çok ciddi de bir literatür.

AZİZ KONUKMAN- Onların çoğu Türkçeye çevrildi hocam Eximbank'ta, İtalya'daki oluşum.

GALİP YALMAN- Tamam, ama şunu demek istiyorum: O anlamda deneyim ya da bilgisi varsa arkadaşların, bunun Türkiye karşılığı örnek olay bile olsa yaşandı mı?

AZİZ KONUKMAN- Evet, ilginç bir soru.

GALİP YALMAN- KOBİ'ler, KOBİ'ler diye konuşuyoruz; ama belli bir yerde, belli bir uzmanlık çerçevesinde bölge pazarı, dünya pazarı için üretim yapan, ihtisaslaşan KOBİ'lerden söz edebiliyor muyuz? Bilmiyorum, sadece soruyorum.

Aziz KONUKMAN- Güzel bir soru. Buyurun.

TÜLAY AKARSOY- Bir kere, benim kafam biraz şöyle karıştı: Zaten biz kapitalist sistemi içerisinde kime hizmet ederiz; ücretli olarak kapitalistlere hizmet ederiz. Ama belki mesleki deformasyonumuz nedeniyle de hep çözüm üretmeye çalışırız, “Koşullar bu. O zaman ne yapmalıyız?” diye. Dolayısıyla birden suçlar oldum kendimi, “Üretmese miydik bu sisteme çözümler” falan diye; ama biz galiba kendimize konuşuyoruz zaten. Nasıl bir dünya kurgulamanın detaylardaki çözümlerini konuşuyoruz hep.

Sizin sorunuza geleceğim, ama daha önce bir şey söylemek istiyorum. Bu ithal ikamecilikte hocam çok güzel bir soru sordu, “Bunu aşabilir miyiz?” dedi. Tabii, esnekliği çok yükseltirseniz, o zaman aşabilirsiniz; çünkü o zaman ölçeği küçültebilirsiniz. Bir kere böyle bir şansınız var mıdır; evet, vardır. İkincisi, niş alanlar yakalayabilirsiniz. Bu Türkiye’de yakalanabilir mi; evet. Çünkü ben sürekli sahada çalıştığım için bunları görebiliyorum. Ama bunların ağırlıkları ne, bunu ölçemiyorum. Yani bu kadar esnekleşmenin veya niş alanlar yakalamanın ağırlıkları ne, onu ölçemiyorum; ama mesela Çerkezköy’e gittiğim zaman bunu yakalayabiliyorum veya Manisa Organize yakalayabiliyorum veya Doğu Marmara otomotiv kümelenmesinde yakalayabiliyorum. Dolayısıyla bu hiç göz ardı etmeyeceğimiz bir husustur diye düşünüyorum. Yani üretimin yeniden örgütlenmesini ve bize uygun, bu coğrafyadaki insanlara uygun örgütlenmesini yapabiliriz. Ama bunu sizin de söylediğiniz gibi, bunu devlet ne kadar istiyor? Bence istemiyor bile. Ama bunlar yapılabilir şeyler. Bunu belirtmek istedim.

İkincisi, KOBİ var, KOBİ var. O KOBİ’de nitelikli işgücü, yani üç tane doktoralı adam bir araya gelmiş, bir KOBİ kurmuş, bir iş yapıyor; tabii ki zaten yüksek katma değer üretir, tabii ki çok esnek çalışır. Ama oradaki sıkıntı şudur: Satın alınabilir onlar, yani bir şey yaparlar ve sistem onları bünyelerine alır. Öteki KOBİ’ler, mesela otomotivdeki örgütlenmeyi düşünün; saçaklanarak giden bir örgütlenme. Bu kötü müdür; aslında iyidir. Çünkü bir yandan da üstteki ana üreticiler her zaman altı zorlarlar, disipline ederler ve o zorlama, disiplin onlara bir şeyleri de öğretir. Fakat ben TÜBİTAK’ta çalışırken, kendi kendimize bir çalışma yapmıştık ve orada ben, “Kim, kime, ne akıtıyor, hangi bilgiyi akıtıyor?” diye bakmak istedim. Garip bir şeyle karşılaşmıştık. Gerçekten üstteki büyük ana OEM’in alta akıttığı bilgiyle alttaki küçük KOBİ’nin üste akıttığı bilgi farklı ve alttaki üste daha çok akıtıyor. Ama sadece bilgiyi ölçtük. Sonra TÜBİTAK’tan atıldığımız için ölçemedik, o başka Bu, Marmara Bölgesi’ndeki KOBİ’den bahsettiğiniz için söylenecek bir şey; ama Adana’da çok farklı bir şeyle karşılaşıyorsunuz, Samsun’da farklı bir durumla karşılaşıyorsunuz, Antep’te farklı bir durumla karşılaşıyorsunuz. Doğu Anadolu zaten bütün teşviklere rağmen içler acısı. Dolayısıyla belki KOBİ’leri de belli gruplara ayırarak bakmak gerekebilir diye düşünüyorum. Özellikle de bu niş alanların yakalanması hususunda Türkiye’nin, mesela New York Taksii düşünün; niş bir şeydir. Bilinen bir teknoloji, ama gerçekten bunun gibi bir sürü ufak ufak veya Samsun’daki ameliyat bıçaklarının yapılmasını düşünün. Samsun’daki o ameliyat bıçaklarını yapan KOBİ’lere ne kadar destek verdik? Şöyle yapıldı onlara: Bunlar

şişirildiler, “Çok önemliymişiz biz” dediler, ama adamlara doğru dürüst destek verilmedi. Böyle bir sürü hata yapıldı ama yine de hiç ummadığımız yerlerde ummadığımız, çok farklı örgütlenme biçimleriyle karşılaşılabilecek şansımız var diye düşünüyorum.

AZİZ KONUKMAN- Çok teşekkürler. Buyurun. Galip hocamın sorusunu da unutmayarak ama.

SALONDAN- KOBİ deyince, KOBİ tanımı çok geniş hocam. Böyle geniş olunca da, Türkiye’deki işletmelerin 4 milyona yakın olduğunu varsayarsak, içine yüzde 99,8’i giriyor.

AZİZ KONUKMAN- Kredilerde 98, sayıda 99,8. Şimdi onu da öğrendik böylece.

SALONDAN- Yani toptasak, bizim 10 bin tane büyük işletmemiz var. Doğal olarak istihdamın yüzde 75’i KOBİ’lerde. Üretimin yüzde 60’ına yakın, 50’nin üzerinde. Bütün bu parametrelerle baktığımızda, KOBİ’ler büyüklerle kafa kafaya. Tanımı böyle yaptığımızda, 250 tane altında çalışanı olan, 25 milyon euronun altında cirosu ya da net satışı olan işletmeleri siz KOBİ tanımına sokarsanız, öyle olunca, herkes KOBİ. Onun için, KOBİ deyince, başka türlü ayrıştırmalarla üzerinden gitmek zorunda kalıyoruz. Bütüncül baktığımızda -ki, biraz önce Oktay Bey de söyledi, yüzde 90’ı küçük tanımına giriyor- yüzde 85’i mikro, yüzde 5’i kadar küçük, orta boylar da yüzde 2-3 falan, binde 2’si büyük. Böyle olunca, hepsini bir kefedede topladığımızda çok iyi bir şeyler ortaya çıkmıyor. Ayrıştırarak bakmak gerekiyor.

AZİZ KONUKMAN- Çok ilginç, güzel. Buyurun.

SALONDAN- Kısa bir çalışma vardı; sanırım Erineç hocanındı, 2018-2019’da. Bu KOBİ’lere verilen krediler bahsi açılınca, tüm teşvik, kredi vesairelerin nereye gittiğiyle ilgili bir çalışması vardı, “Yurtiçinde mi, yurtdışında mı?” falan. Aslında dolaylı yollardan ilk 500 şirkete 3’te 2’sinin fayda olarak girdiği sonucuna varmıştı. Yani ilk 500’e güzel indirimler, vergi silinmeleri vesaire yapıyor bir taraftan, diğer taraftan da KOBİ’yi de besliyor ki, aslında oraya ara mamulleri, ara malları daha düşük fiyatlardan sağlayabilsin. Onun sürekliliği için yayılıyor onlar da.

AZİZ KONUKMAN- Doğru. Buyurun hocam.

SALONDAN- Bir konunun eksik kaldığını düşünüyorum, onu belirtmek istiyorum. Kürt sorunu konusunda TMMOB’nin gerçekten güzel açıklamaları var, 98’deki Demokrasi Kurultayı gibi ama Kürt sorunu sanayide tartışılmalıdır bence. Niye tartışılmıyor? Çöpçüler toplanmış, çöpçülerin başı toplanmış Türkiye’de, orada Batmanlı bir temizlik işleri müdürü çıkmış, Kürt sorununu tartışmış. “Sen ne yapıyorsun? Burada çöp sorununu tartışıyoruz” demişler, “Kürt sorunu çözülmeden çöp sorunu da çözülmez” demiş. Doğrudur aslında. 1921 Anayasası geçerli olsaydı, Şeyh Sait Ayaklanması, Seyit Rıza Ayaklanması...

AZİZ KONUKMAN- Hocam, onu bitiremeyiz. Oralara girersek, kapatırlar burayı, yani, şey anlamında “Toplantı süresi bitti” derler. Onu yönetime iletelim, o konuyu da tartışacağımız bir çalışma grubu olur, bir workshop olur. Sakın sözünü kesiyorum gibi görme. Tartışma zemini kaybolacak, başka bir yere gidecek. Önemsizdir demiyorum, sakın! Ne yapalım, tekrar salona dönelim istersen.

SALONDAN- Tamam. TMMOB bundan sonraki Sanayi Kongresinde mutlaka Kürt sorununun tartışılması gerektiğini düşünüyorum. Sanayide de bu kadar geri kalmamızın en büyük sebebi odur, ayaklanmalardır.

AZİZ KONUKMAN- Hocam, kaydedildi, kayıtlara girdi. İlla bizim sınırladığımız yerlere girmek zorunda değilsiniz arkadaşlar. Eksik bulduğunuz bir şey oldu mu mesela? Buyurun.

ELİF ÖZTÜRK- Aslında iktisatçıların birikimleri yanında mühendislerin birikimleri, eğitimcilerin, sosyal bilimcilerin, bunların bir araya gelmesinde birtakım sıkıntılar yaşamışız bence. Örneğin o eğitim ve mühendislerle ilgili kısımdaki veriler bana yanlış geldi iş bulma anlamında, şey anlamında.

AZİZ KONUKMAN- Bir önceki oturumdaki, değil mi?

ELİF ÖZTÜRK- Hatırlamıyorum şimdi ismini.

AZİZ KONUKMAN- Aytül Hanım.

ELİF ÖZTÜRK- Aytül Hanım. Birlikte çalışılsa. Bunun iş bulma ya da işsizlik boyutuna birlikte bakılsa, çünkü işsizlik saklanan bir şey aynı zamanda; mühendis diye alınıyor, mühendislik yapmıyor gibi. Orada birtakım eksikler vardı bana göre. Bu katma değer konusu tartışması biraz daha şekillenip bertaraf edilebilir. Biraz önce de KOBİ tartışması. Doğru, KOBİ'nin tanımları çok çok değişti. Ama ben size farklı bir deneyim anlatayım mesela. Bu 10 kişiye kadar olan ve büyük sanayilerin olduğu şehirlerdeki KOBİ'lerde yan sanayi gibi çalışır o KOBİ'ler genellikle ve de o büyükler, yok kalite sistemi, yok üretim, yok kâğıt kürek diye kendilerine benzetmeye çalışırlar, hızı azaltmaya ve birtakım dokümanları doldurtmaya. Hiçbir şekilde kredi alamazlar, çünkü hep bir finans problemleri vardır; öz kaynakları, sermayeleri olmadığı için, her zaman bir finans problemleri vardır. O krediler içinde tanımlı adresler ve şeyler vardır mutlaka, ama hepsinde vardır bu; KOSGEB'de, Kredi Garanti Fonu'nda, hepsinde tanımlıdır. Mesela hiçbir borcu olmayacak, kredi borcu olmayacak, projeyi çizdirip getirecek, şu kadar mühendis çalıştıracak.

SALONDAN- Vadelide parası olacak.

ELİF ÖZTÜRK- Onu bilmiyorum, ona şahit olmadım.

AZİZ KONUKMAN- Canı yananlar konuşuyor zaten.

ELİF ÖZTÜRK- Büyük şirketler nasıl kredi aldı, görünmüyor, onu da anlamadım. Biz hepsini biliyoruz mesela, alıyorlar. Krediyi döndürüyor çoğu, çünkü onlarda da birtakım finans güçlükleri var. Ama bunun dışında, yok mu KOBİ diye tanımlanan ve almış yürümüş, kendine bir yol çizmiş, bunu ihracatla da birleştirmiş; var tabii, ama ben az gördüm bunun örneğini.

Bir de şu son konuşma benim kafama çok takıldı. Bunu eleştirel yaklaşarak söylemek zorundayım. Çünkü açık, özgür fabrikalar, istediğin zaman işe gidip gel, tamam; ama bazı şeylerin çok planlı yürümesi gerektiğine inanıyorum. Yani biri istediği zaman gidip tekerleği takacak, biri istediği zaman gidip kaportayı takacak, böyle bir şey olmaz. Doğru değil zaten, bana göre doğru değil. Özgür çalışmayı şöyle kullanabiliriz: O ChatGPT'ler, bilmem neler daha fazla hayatımıza girdiğinde, robotlar daha fazla hayatımıza girdiğinde, 8 saat yerine 4 saat çalışalım diyebiliriz

mesela, o 4 saati istediğimiz zaman kullanalım diyebiliriz; ama araba montajında falan biri tekerleği istediği zaman taksın, biri kaportayı istediği zaman taksın, olmaz öyle.

Fabrikalar için bir de farklı düşüncem var benim. Onlar aynı zamanda da sosyal ortamlar. Bu pandemi döneminde yaşadık; hepimizi birbirimizden kopardılar. Birbirimizle yüz yüze temasımız, görüşmemiz, insanların yüzüne bakarak konuşmak, vücut dilini anlayarak ne düşündüklerini hissetmek, bunlar çok önemli şeyler aslında. Dolayısıyla bunun bu şekilde kullanılması gerektiğini düşünüyorum. Bir de bunun için bilgisayar mühendisi arkadaşlardan yardım istiyorum. Bir tekelleşme söz konusu, şey söz konusu, hepsini anlattılar bize. Bakın, büyük şirketlerden bahsediyorlar. Her biri ayrı bir yerde çalışıyor. Öyle söyledi biraz önce arkadaşımız, biri Almanya’da, biri bilmem nerede. Herkes fırsat buldukça parçasını yapıyor. Ama en azından özgür yazılım, özgür şeyi böyle kullanalım, bilgisayar mühendisi arkadaşlarımız bize o özgür alanı yaratsınlar. Biz de destek çikalım, çünkü bu tekellerin elinden kurtulma işi çok zor bir şey bu noktada. Burayı tamamlayıcı olması gerektiğini düşünüyorum. Şimdilik söyleyeceklerim bu kadar.

AZİZ KONUKMAN- Çok teşekkür ederim Elif, sağ olasın. Buyurun.

İLHAMİ TÜRKDOĞAN- Arkadaşlar, bir şeyi belki çok hızlı geçtiğim için. Benim sunumum tümüyle devrim yapılmış, sosyalist bir dünya kurulmuş, o dünyaya aitti. Ben de aynı görüşteyim. Ama bu planlamanın demokratik bir şekilde ve o günkü.. Bugün bilgisayarlarla ilgili yapay zekâ ve bulut teknolojilerinin en önemli sorunu şu: Her şey sizin dışınızda geliyor. İzlem de anlattı. Buraya gelmeden önce, yapay zekâ alanında çalışan bir sürü arkadaşla da konuştum, “Bugüne kadar, merkezi planlama dâhil, teknoloji dâhil, bir sürü şeyimiz vardı; ama şimdi bazı şeyler çok ani gelişti” diyorlar. Dolayısıyla yapay zekâ da olsa, bulut teknolojiler de olsa, dünya yazımlaşa da biz devrimi yaptığımızda aslında insanların kendini mutlu edebileceği, yabancılaşmayacağı, katılımcı olabileceği bir dünya kurabiliriz. Bunu o çerçevede düşünmemiz gerekir. Anıl hocanın da söylediği gibi, 5 şirket internete çökmüş durumda. Bugün internet, eğlencenin, kumarın hakimi, şeyi haline gelmiş durumda. Ama bizim sonrası için de düşünüp sonrasının da olanaklılığını tartışmamız lazım. TMMOB olarak genç insanları böyle çekebiliriz. Genç insanları bugün getirebiliyorsak, geleceği de tartışabiliriz. Onu vurgulamak istedim. Yoksa, sınıf mücadelesi zaten bu alanın içinde. Bu yine mücadeleye bağlı, bizim nasıl örgütleyeceğimize bağlı.

Son bir şey söyleyeyim. Bilinç meselesi, değil mi? Parti kuruyorsunuz örneğin, işçi sınıfını bilinçlendirmek için. Bugün yapay zekâyla karşı taraf çok daha büyük bir güç elde etti. Arkadaşlar söyledi; yapay zekâyı kim besliyorsa onun söylediğini bize veri olarak anlatıyor. Dolayısıyla bizim bu alanda da, ideolojik mücadele anlamında da bir şeyler yapmamız lazım. Bunun da yolu geleceğin dünyasını biraz daha elle tutulabilir yaparsak, o anlamda.

AZİZ KONUKMAN- İlhami hocam bana bir ilham verdi şimdi. ChatGPT’ye bir sosyalizmi öğretilim, bir bilsin; çünkü merak edenler var. Mesela ona desin ki, “Sosyalizme geçebilir miyiz, senin bulunduğun bu koşullarda, sen bize hizmet eder misin kardeşim?” Belki de cevap verecek ona. Ama onu üretkenler, onun patronları o soruya büyük bir ihtimalle “Böyle sorular sorulamaz, bunlar yasak sorular” diyeceklerdir. Ben hep bu tehlikeyi düşünüyorum hocam. Etik falan, bunları geçiniz hocam. Sermaye birikim sürecindeki o aktörlerin oraya bir müdahalesinin olmayacağını söyleyemeyiz, mutlaka müdahale vardır. Orada o nasıl olacak, o biraz, hani kamusal otorite mi diyelim, ne diyelim? Oraya şirketler demokrasisi otoritesi diye bir şey kabul etmiyorum, o olmaz.

Kamu otoritesi, yani bir şey olması lazım, emekçilerin de katkısının olacağı. Sayıştay nasıl yetmiyor bize. Mesela ben Sayıştay'ı yeterli bulmuyorum. Kamu emekçilerinin de olduğu bir Sayıştay ne harika olur, her kuruşun hesabını sorarlar hocam. Nerede öyle, isteyene istediği parayı versin; çünkü vergi mükellefi onlar. Cevap için demiyorum hocam, bunları düşünelim diye söylüyorum.

İLHAMİ TÜRKDOĞAN- “Slaytları hazırladım” demiştim ya, o slaytta “Aktivist” geçiyor diye, eklemedi slayt.

AZİZ KONUKMAN- Süper! Tam dediğimize cevap veriyor. Harika! Çok önemli bir şey söyledi İlhami hoca. Dikkat ettiysen, sunuma ismini yazmadı; çünkü izin vermedi, o şeylerin çoğunu sansür yaptı. Ne kadar önemli. İsterse sansür yapabiliyor. Buyurun.

HÜSEYİN ATICI- Teşekkürler. KOBİ'ler, müşterileri isterse uluslararası firmalar olsun, yabancı firmalar, isterse yerli firmalar, her zaman patronlarının daha büyük firmalar olduğunu bilir, onlara daha düşük maliyetli iş yapmak için çalıştıklarını bilirler; yani “Türkiye’yi biz kurtaracağız” falan gibi bir öngörülerini yoktur, bu konuda gerçekçidirler.

İkincisi, bu yapay zekâyla ilgili son oturum, hakikaten hüsrana uğradım. Yapay zekâ tarım alanında, mesela dikey tarımda, hangi çilek kırmızı, onu seçelim, toplayalım; bunun için yapay zekâ kullanılabilir. Hizmet sektöründe, bir noktadan bir noktaya gitmek için ya da insanları ya da ürünleri taşımak için, araçların kullanımında kullanılabilir, imalat sanayiinde kullanılabilir; ama teori gerektiren, düşünce gerektiren, bilgi gerektiren, analiz gerektiren konularda yapay zekâyla yapılmaması gerekir. Yapay zekâyla yapıldığı zaman, Anıl Baba yerine Anıl Baba yazılır, başka yerlerde kritik hatalar yapılır. Bakın mesela, AKP'den öne traktör yapıldı mı, yapılmadı mı, bugün bu konuşuluyor. Bir sürü insan yapıldığını kanıtlamak için bir şeyler yapıyor. Artık gerçeğin yeniden üretildiği, farklı bir şekilde üretildiği bir çağda yaşıyoruz, gerçeğin ve doğrunun bir anlamının olmadığı, insanların iyiyle kötü arasındaki farkı anlayıp doğru olanı yapması, bir tarafı seçip doğru olanı yapması için bir şey yapması gerektiği bir ortamdan, gerçeğin yanıltıldığı bir sürece gidiyoruz. Ben Google'a güvenmiyorum. Aramalarda her türlü yanlış bilginin ortaya çıkartıldığı bir süreç. Wikipedia'ya bile güvenmiyorum. Bunlara güvenmiyorken, herhangi bir sunumun, hem de Sanayi Kongresi gibi bir yerde sunumun ya da bir bilimsel bilginin, bir analizin yapay zekâ yoluyla yapılmasını son derece yanlış buluyorum. Teşekkür ederim. Bu yüzden bu kadar zamanımızı bununla harcadık.

AZİZ KONUKMAN- Google'dan en çok yararlanan insanım. Bazı makaleleri bulamıyorum ağabey. Adam getiriyor bana, fıstık gibi getiriyor. Bakın, gecenin 02.00'sinde kütüphaneye giriyorum, Amerika'daki bir kütüphaneye, makaleyi indiriyorum. Ne arayacağımı bileceksin hocam. Öyle her şeyi aramaya kalkarsan, orada başka bir şey olur.

SELÇUK SOYLU- Son oturumdaki konuşmacılardan birisi, “Yazıdan önceki filozoflar yazının şeyde kullanılmasına karşı çıkıyorlardı” diye bir anekdot kullandı. Gerçek dışı bir şeydir. Tamamen yanlış. Yazıdan önce filozof yok, tarih yok. Bitti, nokta.

AZİZ KONUKMAN- Hocam, bu forumu şöyle düşünmeyin: “Forumda çözümler bulundu” olmaz. Forumlar soru sorma yerleri. Cevapları beğenmeyebiliriz, bunlar olur hocam. Hemen uzlaşmayı beklememiz çok zor, ama bunları not edelim diyorum.

Hep sizin deneyiminizi sordum, kendi deneyimimi söylemeyi unuttum. Dedim ya, Eximbank'ta çalıştım. Dış ticaret sermaye şirketleri hatırlayan var mı? Bunlar ihracat şeyinden vergi iadesi alıyor. Mesela 100 milyon dolara kadar acayip bir vergi iadesi, 100 milyon doları geçerse muazzam vergi alıyor; yani 100 milyona kadarını alıyor, bir de üstüne. Bunu da geçiyor devamlı. Mümkün değil. Ne oluyor peki? Küçükler bypass yapıyorlar büyük üzerinden. Bakın, tezgâha bakın ağabey. Küçük geliyor, sanki dış ticaret sermaye şirketi ihraç etmiş gibi gösteriyor, üstelik hayalisi de var. Ben bunun üzerine makale yazdım, Özal'a referans verdim. Özal'ın meşhur bir lafı vardır; "İhracat hayali, ama dövizler gerçek." Yani çok kötü kullanıldı hocam, krediler mekanizmasında bu müessese çok kötü kullanıldı, hem de ihracat gibi bir alanda. Bunu da not olarak paylaşayım.

TAYLAN BALİ - Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü.

AZİZ KONUKMAN- Bizim bütün kongrelerin değişmez izleyicisi.

TAYLAN BALİ- Sadık izleyici, evet. Bu kongrelerin farkına vardığımdan beri izliyorum. Asıl soru suydum, değil mi: Bu Kongrede ne eksik, bundan sonraki kongrelerde ne tartışalım? Bu kongrelerden bir tanesine benim Saint Joseph'li ağabeyim, Uludağ Gazozlarının sahibi de burada gelip konuştu, hatırlıyorum bunu.

AZİZ KONUKMAN- Daha önceki kongrelerde mi?

TAYLAN BALİ- 10 yıl önceki falan, yani bayağı bir zaman önce. Nasıl ki bu Kongrede deli iktisatçılar falan konuşabiliyorsa, deli sanayicileri de çağırmak lazım. Milli burjuva karakteri falan olan, Adnan Dalgakıran falan gibi alternatif adamların, dobra dobra konuşan sanayicilerin de burada olması lazım. Olumlu-olumsuz, nalına-mihına; ama konuşulması lazım. Çünkü burada kendi kendimize konuşuyoruz gerçekten. Sanayiye konuşuyorsak sanayici de burada olması lazım diye düşünüyorum.

İkincisi, hocam sosyalizmden sonrasını anlattı bize. Öyle diyor kendisi. İyi de, henüz sosyalizm falan yok ortalıkta, sosyalizme kadar da yaşamamız gerekiyor galiba. Teknolojiye karşı bir insan değilim; teknoloji iyi kullanılırsa iyi bir şeydir, kötü kullanılırsa kötü şey olur, silah olur, nasıl kullandığınıza bakar. Sonuçta, o teknolojiyle ne yaptığınız önemlidir. Ama benim görebildiğim kadarıyla çok kısa bir zamanda, 10-20 yıl içinde dünya nüfusunun iyi ihtimalle yüzde 80'i, kötü ihtimalle yüzde 90 üstü işsiz, lüzumsuz nüfus haline gelecek bu teknolojiler sayesinde; yani dünya nüfusunun yüzde 10'u falan kapitalist sisteme gerekli talebi oluşturabilen, ona gerekli işgücünü oluşturan nüfus olacak. Yüzde 80-90'ı füzuli nüfus olacak, lüzumsuz nüfus olacak. Sosyalizmden sonra olsa, biraz nüfus politikaları, biraz yardım, dayanışma vesaire, onunla idare edelim diyelim, ama o zamana kadar bize iki film gösterdiler; bir tanesi pandemiydi, ikincisi de Ukrayna Savaşı, o savaşı, bu savaşı. Filistin'de oluyor, orada oluyor, burada oluyor. Yani kapitalizmin aslında bu nüfusu beslemek gibi bir derdi yok, bu nüfusu yok etmeye çalışıyor. Dolayısıyla da emekçi sınıf olarak nasıl hayatta kalacağız, nasıl o insanlar yaşayacak? Yine nüfus politikaları yapalım, üç çocuk değil bir çocuk yapalım falan, ama bunu da tartışmamız lazım. O sınıf savaşımı gerçekten var olma savaşımı. Gerçekten yok edecekler bizi, yok etmeye gidiyorlar. Adamlar mikrop çıkarıyor, bilmem ne çıkarıyor. O teknoloji insanları yok etmeye yarıyor, yaşatmaya yaramıyor. Dolayısıyla da bunu tartışmamız lazım. Hayati bir sorun, var oluş sorunu. Teşekkür ederim.

AZİZ KONUKMAN- Sağ ol, çok teşekkürler. Tartışma alanlarından birini açtı, gerçekten önemli bir tartışma alanı. O Amerikalıyı anlatırken unuttum onu söylemeyi. Amerikalı, “Benim bu modelimin geçerli olabilmesi için bu nüfus fazla” dedi, senin dediğini söyledi. Yani açıkça “Bunları yok edelim” falan demedi, ama o anlama geliyor. Talep yönünden rahatsız oldu adam, “Bunları kime satacağız?” deyince. Çünkü kafasındaki nüfusa hazır talebi var, ama öbür taraftakileri biraz planlayamadı o an. “Bu nüfusu zaten düşüreceğiz” dedi, yani sana yanıt verdi iki sene önce. Buyurun.

CENGİZ KÖSE- Makine mühendisiyim. Öncelikle söz verdiğiniz için teşekkür ederim. Bu Kongreyi düzenleyen TMMOB’ye emeklerinden dolayı teşekkür ediyorum. Bir hafta 10 gündür, Enerji Kongresi, arkasından Sanayi Kongresi bu ülke için çok önemliydi ve çok güzel, tartışmalı, çözüm odaklı olması ayrıca ülkemiz için kazanç. ODTÜ’de de buna benzer kongrelere katıldım, ama orada daha çok akademik şekildedeydi. Ama burada çözüm önerilerinin olması beni mutlu etti.

İkincisi, yapay zekâdan ben korkmuyorum. Yapay zekâ belki üretim için, belki planlama için; ama montajda, sahada, barajda, arıtma tesisinde, endüstriyel tesiste, bir termik santralde yapay zekâ falan diye bir şey yok; işin başında olacaksın, sabah işi dağıtacaksın, kontrol edeceksin. Yani mühendislerin bundan dolayı korkmalarına ya da çekinmelerine şey yapmıyorum, çünkü işi yalnız imalat değil. Yalnızca ofis bölümünde olabilir, ama montajı yapay zekâyla yapamazsınız. O konuda da çok karamsar değilim.

KOBİ’lerle ilgili de OSTİM’de birkaç firma o dediğiniz KOBİ destek kredilerine başvurduğunda ne kadar çarpık ve ne kadar şey olduğunu gördüm, onlara rehberlik yaparken. Çok zor. Bir defa, vermemek için her yolu deniyorlar, verirken de başka bir şeyler dönüyor.

Tabii ki KOBİ’ler çok önemli; çünkü Rönesans, Limak, bugün hiçbir şeyi kendisi üretmiyor, yine OSTİM’de yaptırıyor ya da Sincan’da ya da Temelli’de yaptırıyor. Bunlar sanayinin eli kolu. Ama bence en güzel örneğimiz, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Cumhuriyetin kuruluşuna bakarsak, sanayileşme devrimi, tarım, hayvancılık, iktisat, bunlar 10 yılın içinde başarılımış, hem de o dönemde başarılımış.

AZİZ KONUKMAN- Serdar Şahinkaya, Kamuculuk Yeniden Sempozyumu’nda bu sunumu yaptı.

CENGİZ KÖSE- Dolayısıyla bizim örnek aramamıza gerek yok. Bu konuda bunları bu şey yaparsak...

AZİZ KONUKMAN- Tabii, tabii. Bizim kongrelerde bunları tartıştı. Emin olun, tartıştık. Sözü hemen Özgür hocaya verelim.

ÖZGÜR NARİN- İki şey konusunda çok emin değilim. Bir tanesi şu: Yapay zekânın, sosyal medyanın çok fazla dezenformasyon şeyi de var. Hatta sanayiciye soracaktım, Twitter’den tedarikçiye dair güvenilirlik şeyleri yapıyormuş. Çok fazla dezenformasyon yanı da çıkmaya başladı. İleride olacak tabii bu.

Şöyle davranıyor olabiliriz: “Bunlar yapamıyorlar, yapamazlar” ya da KOBİ’lere torpille verdiler.” Buna biraz şüphyle yaklaşmak gerektiğini düşünüyorum. Kesin torpil yürüyordur, ahbab dost vardır, orası kesin; ama sermayenin geneli açısından çok hoşnut bir durumdadır şu anda. Dolayısıyla iki soruya dikkatli bakmak gerekir. Yani “Büyümüyorlar, sanayi yok” gibi bir şey kimse demedi;

ama o uca çekmeden, KOBİ'lere dayanarak bir üretim ilişkisi var, büyük sermaye bundan yeterince nemalanıyor. Çünkü bir sürü işçi var, çalışanlar var, işsizlik eskisi gibi artmıyor. Muhtemelen artacak. Oradan çıkacak tepkileri göreceğiz. Bu sanayi üretiminin gerçeğini KOBİ'lerle birlikte şey yapmak gerekir.

İkincisi, benim önereceğim savunma sanayi idi. Savunma sanayiinin diğer şeyleri üzerine ya bir çalıştay, ya küçük gruplar üzerine TMMOB'nin çalışması üzerinedir. Savunma sanayii şu açıdan önemli: Bunların bir kısmı faşist rejimin ideolojik kurguları gibi gözüküyor ki, öyle. Ama bir yandan da şunu unutmayalım: Ciddi bir emperyalist paylaşımın içerisinde bir şeye hazırlanıyorlar ve hazırlananlara da tam destek veren bir büyük sermaye var. Ben bunun, mesela otomotiv sanayiinin gerilediği bir durumda, savunma sanayiinin de İHA'ların, şunların bunların pervasızca yürütülen şeylere alttan bir sürü KOBİ mekanizmalarıyla destek verdiğine eminim; ama bunlar nedir, nasıl yürüyor, teşvik mekanizmaları nasıl yürüyor, ne yapıyorlar, sadece bilimsel olarak açıklamak gerekir. Biz bunu sadece Teknofest diye görürsek, yani rejimin allayıp pulladığı bir sistem gibi görürsek yanlırız gibi geliyor. Bunu araştırmak önemli olabilir gibi bir şey söyleyecektim. Çünkü 5-10 yıldır üniversiteler böyle olurken, büyük sermaye ve sermaye nasıl nitelikli emeği elde edecek? Hiç mi mühendisler, piyasayla eskisi gibi çalışan şeyler yok? Ben, olduğuna inanıyorum.

AZİZ KONUKMAN- Teşekkür ederiz. Buyurun.

İSMAİL KÜÇÜK- Ne eksik kaldı, bir dakika içerisinde onu söyleyeceğim. Afişe bakıyorum - dışarıdan bakmak gerekiyor bir de- dışarıdan baktığım zaman, geçen hafta da burada Enerji Sempozyumu vardı; hep 1800 yılı, bir karbon emisyonu çiziliyor ve bunun belası hep sanayi olarak gösteriliyor. Aslında bütün sanayiyi beraber, 1800 yılından sonra başlıyor ve bugün dünyada tartışılan en büyük konulardan bir tanesi de şu: Paris Anlaşmasıyla birlikte yeni yaptırımlar geliyor ve bu, bir şekilde enerji var tabii, sanayiyi de etkileyecek. Sanayinin buradaki yeni teknoloji transferleri gündeme gelecek. Bunun bir şekilde ele alınması gerekir diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

AZİZ KONUKMAN- Sağ ol. Turan hocam, ekleyeceğin bir şey var mı?

TURAN SUBAŞAT.- Yok.

AZİZ KONUKMAN- Buyurun. Son konuşmacı.

SERAP ÖZPOLAT ÇETE- Makine mühendisiyim. KOBİ'lerle ilgili bir ilave yapmak istiyorum. KOBİ'lerin büyük çoğunluğu büyük firmaların tedarikçisi gibi söylendi. Belki öyledir de, ama ben öyle KOBİ'ler biliyorum ki -şahidim buna, çok fazla isim de sayılabilir bu konuda- bu KOBİ'ler kendi üretimlerini yapan ve dünyaya satan KOBİ'ler. Asla büyük şirketlere hizmet etmiyorlar, kendi ürünleri var, ciddi şekilde, özellikle makine sektöründe kendi ürünleri var ve dünyaya satıyorlar; yani KOBİ, ama ciddi anlamda ihracat yapıyor. Bunu söylemek istedim.

Bir de siz şey sordunuz başta, "KOBİ olup da böyle bir şey oluşturan, kümelenme gibi var mı?" diye. İhtisas oluşturan ya da ihtisas bölgelerinde çalışan böyle bir organize sanayi bölge oluşturuldu Gaziantep'te. Ayakkabı İhtisas Organize Sanayi Bölgesi. Oradaki firmaların çoğu da KOBİ'ler, çok büyük ölçeklerde değil; ama çok büyük firmaların ya da tanınan, ünlü markaların üreticileri

aslında. Belki bundan birazcık kurtulmak için de öyle bir organize sanayi kurulmasına yönelinmiş olabilir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

AZİZ KONUKMAN- Çok teşekkürler. Arkadaşlar, sizi kutluyorum. Öbür kongreleri de hatırlıyorum; onlar da çok kaliteli kongrelerdi, ama bir türlü burarda insan sayısını sağlayamıyorduk, yani gidiyordu insanlar. Bugün kaldı kardeşim. Bu müthiş bir şey.

TMMOB yönetimine, kongreyi düzenleyenlere gerçekten çok teşekkür ediyorum. Çok doğru tercihlerle konuşmacı çağrılmış, çok doğru tartışmalar yürütüldü. Çözemedik her şeyi. Olabilir. Tartışmayı başlattık en azından. Onun için, öbür kongreye de bir hazırlık buradan gider gibi geliyor bana. Hepinize çok teşekkür ediyorum. Bu alkışlar size, kendinize.

SUNUCU- Hocamın üzerine laf söylenmez ama Kongremiz sona ermiştir. Değerli katılım ve katkılarınız için çok teşekkür ederiz. İyi akşamlar.